

09.463

Ni

G.1

Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse.

Af

Dr. O. Nielsen,
Arkivar ved Kjøbenhavns Raadstuearkiv.

Femte Del.

Med 2 Grundtegninger.

Kjøbenhavn,

Forlagt af Universitetsboghandler G. E. C. Gad.

TRYKT HOS J. JORGENSEN & CO. (M. A. HANNOVER).

1889.

Kjøbenhavn

i

Aarene 1660—1699.

Af

Dr. O. Nielsen,

Arkivar ved Københavns Raadstuearkiv.

Med 2 Grundtegninger.

Kjøbenhavn.

Forlagt af Universitetsboghandler G. E. C. Gad.

TRYKT HOS J. JØRGENSEN & CO. (M. A. HANNOVER)

1889.

09.4

Ri 58

k

Bd. 5

lx. 2

2398

Idet jeg med nærværende Del har ført Kjøbenhavns Historie frem til Kristian den Femtes Død, maa jeg gøre opmærksom paa, at Fremstillingen paa visse Punkter har kunnet blive fyldigere end i de foregaaende Dele, fordi Kilderne begynder at flyde rigeligere i den sidste Halvdel af det 17. Aarhundrede. Der er Kæmnerregnskaber for 1673—78, Raadstueprotokoller for 1683—85, 1688—95, Magistratens Domprotokoller for 1685 og 1694, Skifteprotokoller for 1681, 1693, 1695 og 1699, hvilke Brudstykker vel vemodelig minder os om, hvilke ypperlige Kilder, der gik tabt ved Ildebranden 1728, men dog modtages med Tak, fordi de giver os Oplysninger, som ingen andre Steder kunde søges. Af andre Kilder maa end videre særlig nævnes Indlæggene til de kgl. Reskripter foruden mange andre Expeditioner, som den ny Kollegieindretning fremkaldte.

Den her omhandlede Periode er en af de mærkeligste i Kjøbenhavns Historie, idet der i den blev paatrykt Staden det Præg, som den bevarede indtil henimod Midten af nærværende Aarhundrede, i administrativ Henseende i mange Retninger lige til 1858. Stadens hurtige Tiltagen i hin Periode kan lignedes med den i vore Dage, men vi haabe at blive forskaanede for den efter den ældre Fremgang paafulgte Stansning i Udviklingen og økonomiske Tilbagegang. Jeg har saavidt muligt søgt at bevare et Skær af Samtidens Udtryksmaade ved at bruge ordrette Citater istedenfor at omskrive Kildernes Ord, men bruger ligesaa lidt her som

ellers den gammeldags Retskrivning, der i de fleste Henseender ikke betegner andet end vor nuværende Udtale. Det er mig modbydeligt at se visse Forfatteres Forsøg paa at give Fortiden et komisk Præg ved at bogstavere gammeldags, hvorved de forleder ukyndige til at læse som der er skrevet og derved give Ordene en anden Udtale, end disse nogensinde kan have haft.

Om jeg vil kunne fortsætte nærværende Skrift til 1807, hvortil der vil udkræves 3—4 Aars Forarbejder, afhænger næst efter Liv og Sundhed af, om der fremdeles vil blive ydet mig den pekuniære Støtte, som mit Skrift, uagtet dets mange Mangler, dog aldrig hidtil har savnet. For Understøttelse til nærværende Del maa jeg takke Kommunalbestyrelsen og Direktionen for den Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse.

Maj 1889.

Indhold.

	Side
Første Bog. Stadens ydre Udseende.	
I. Befæstningen. De ny Voldarbejder 1667 og følgende Aar. Vesterport. Nørreport. Østerport. Qvintus og Nyholm. Bastionernes Navne. Portenes Lukning. Demarkationslinie. Kastellet's Anlæg	1.
II. Havnens elendige Tilstand. Kanalernes Udgravning. Nyhavn. Bolværk. Broerne. Inddæmninger paa Kristianshavn	15.
III. Stadens Udvidelse. Ny Kjøbenhavn. De store Grunde der. Amalienborg. Frederiksholm. Nybrogade. Frederiksborggade. Nygade. Voldgaderne. Slotsholmen. Kristianshavn	30.
IV. Gadernes Urenlighed og Midler derimod. Brolægningen. Rendestenene. Forordninger til Fremkaldelse af aneligere Bygninger. Husenes Ydre førend den Tid. Særlige Begunstigelser for ny Huse. Gadeløgter	62.
Anden Bog. Stadens Næringskilder.	
I. Privilegierne. Fri Rigsstad og fri Rigens Stand. Frihed over adeligt Jordegods. Indkvarteringsfrihed. Skattefrihed. Stabelret. Bistrup Gods .	101.
II. Handel. Handelskompagnier. Handelsflaade. Skibsbyggeri. Økonomisk Tilbagegang. Torvehandel .	124.
III. Industri. Børnehuset. Manufakturere. Silkevarer. Sæbesyderi. Tobakspinderi. Farveriet. Stivelsesværk. Limsyderi. Hestemøller. Teglværk. Bryggere. Brændevinsbrændere. Haandværkere . . .	155.

Tredie Bog. Levevis og Tænkemaade.

I.	Husenes Indre. Klædedragt. Levemaade. Tjenestefolk. Indskrækning i Overdaadighed ved Familiefester	187.
II.	Drikfældighed. Slagsmaal. Overfald. Galger og andre Straffe. Gadeoptøjer. Tiggeri. Usædelighed. Overtro	215.
III.	Forandring i de gamle Lavssædvaner. Misfornøjelse med Regeringen. Smædeskrifter	271.
IV.	Forlystelser. Skuespil. Kongehusets og fornemme Folks offentlige Fester. Tombolaer. Kortspil. The-, Kaffe- og Chokoladehuse. Værtshuse. Vinhuse. Boldhuset. Skydebaner. Fægtning. Dans. Aarets Fester. Dyrehaven	300.
V.	Religiøse Forhold. Fremmede Religionsbekendere	338.
VI.	Mærkelige Begivenheder	358.

Fjerde Bog. Kommunen.

I.	Magistraten. De to og tredive Mænd	400.
II.	Borgervæbning. Vægtene. Brandvæsen. Brandforsikring. Politi. Byfogden. Retter. Vandvæsen. Fattigvæsen. Skoler. Læger. Maal og Vægt	458.
III.	Kommunens økonomiske Forhold. Kæmnerregnskabet. Kæmneren. Raadstueskrivere. Udenbys Jorder. Veje. Raadhuset. Slutteriet	513.
	Tillæg og Rettelser	542.
	Alfabetisk Register	545.

Første Bog.

Stadens ydre Udseende.

I.

Befæstningen. De ny Voldarbejder 1667 og følgende Aar. Vesterport. Nørreport. Østérport. Qvintus og Nyholm. Bastionernes Navne. Portenes Lukning. Demarkationslinie. Kastellets Anlæg.

Uagtet det heldige Udfald af Belejringen kunde man indse, at det ikke var Fæstningsværkernes Fortrinlighed, der havde frelst Kjøbenhavn, men at det for Fremtidens Skyld var af største Nødvendighed at befæste Staden paa en ganske anden Maade end hidtil. Man havde ogsaa set, hvilken Fare Forstaden frembød for den belejrede By, idet Fjenden vilde have sat sig fast deri, hvis den ikke var bleven afbrudt, medens han dog alligevel fandt nogen Dækning i dens Haver og Grøfter. Kongen befalede derfor 4. Juni 1661, at hele Pladsen mellem Fæstningen og Søerne ikke mere maatte bebygges, men at Grundejerne skulde have Vederlag i Ladegaardsmarken, hvilket sidste dog ikke skede, idet Ladegaardsmarken fik anden Anvendelse. Samme Aar begyndte man at anlægge en ny Ravelin ved Nørreport og i det hele at arbejde paa Voldenes Istandsættelse, hvilket udførtes ved Borgerskabets Folk, uagtet Borgerne samtidig

ansattes til Fortifikationsskat. Ogsaa paa Kristianshavns Befæstning arbejdedes der i dette Aar¹⁾.

Noget større Arbejde foregik dog ikke førend 1667, da Niels Rosenkrantz var bleven udnævnt til Stadens Kommandant og med en Arbejdsstyrke af 3000 Mand begyndte paa Voldenes Udvidelse, saaledes at de fik den Skikkelse, hvori vi saa dem i vore Dage. Han begyndte ved Vesterports Bro og anlagde 2 Bastioner paa begge Sider af Porten. Dette beskrives af den svenske Gesandt som et anseligt og fast Værk, bestaaende af høje og tykke Volde samt dybe og brede Grave. Den ny Bro ved Vesterport blev 16. Novbr. indviet af Kongen, der skulde være den første, som kørte over det ny Værk²⁾. Det hedder herom i Bordings Danske Mercurius:

„Han gennem Vestervold, som er opbyggt af ny, indfør selv allerførst, der han kom hid til By, han selv den første var, som højen Kat med Ære paa sit Kartovemaal velkommen bad at være. Hans Naade selv var den, som den nybygte Bro paa sig at age frem først vilde sig betro“.

Paa Kristianshavn havde Ruse faa Aar i Forvejen bygget en Port, men 1668 anlagde Niels Rosenkrantz de 4 Bastioner mellem Amagerport og Kalveboderne, desuden den ny Vesterport og de 2 Bastioner, Helmers (hvilken ikke blev færdig forrige Aar) og Hane Bolværker, der næsten blev fuldendte. 1669 endelig udførtes endnu 2 Bastioner for Kjøbenhavn, formodentlig de 2 paa hver Side af Nørreport, og 3 paa Kristianshavn foruden Broen over Stadsgraven ud til Amager; dog forsinkedes Arbejdet i dette Aar ved en vedholdende Regn i Oktober og

¹⁾ K. D. VI. 343, 361—62, 366. P. W. Beckers Saml. I. 251, 254.

²⁾ Arbejdet paa Broen stod ikke længe paa, ti Kontrakten om dens Opførelse af Johan Heideman og Jens Madsen er dateret 15. April 1667. (Krigsministeriets indkomne Sager 1667).

Vandflod i November¹⁾. Soldaterne laa 1667 i Lejr udenfor Vesterport, de 2 følgende Aar paa Amager.

Den, der ønsker en udførlig Beskrivelse af Værkets Fremgang i 1668, henviser vi til A. Hjørrings Beskrivelse²⁾. Af denne ses, at der blev paalagt en Skat af 5 p. C. af Grundtaxten, at udgive i de 5 Sommermaaneder, hvilket beløb sig til omtrent 25,000 Rdl. De Soldater, der arbejdede, var saavel af den hvervede Garnison fra Kjøbenhavn og fra Kronborg, Laaland og Fyn, som ogsaa Bønder-soldater fra Sælland, hvor 5 Bønder lagdes i Lægd om at stille 1 Mand, og deres Tal i alt ansloges til 3500³⁾. Der arbejdedes dette Aar under heldige Forhold; idet Frosten først indfandt sig Nyaarsaften.

Den ny Vesterport, der i Stedet for den gamle ved Enden af Vestergade opførtes lige ud for nuværende Frederiksberggade, hvor den stod til vore Dage, prydedes med Kristian IV.'s udhugne Billede og andet Stenhuggerarbejde fra den gamle Port. Samtidig lagdes Vandhvelvingen igennem Volden udfor Studiestræde, til at lægge Vandrørene igennem; den var for en stor Del opført af Murstenene fra den nedbrudte Løngang fra Slotsholmen over Stranden, hvilken de 4 Murmestere, der skulde bygge Vesterport, Vandhvelvingen og Vagten indenfor Vesterport, fik i Betaling for deres Arbejde. En Forstyrrelse skede i Voldarbejdet 2. Juledag 1668, idet Kammen ved Vesterport, der dæmmede for Vandet i Gravene, gik itu og Vandet strømmede ind over de ikke færdige Fæstningsværker. Det var dog ikke noget stort Uheld, ti Kammen dæmmede for de gamle Grave, der dog skulde uddybes og føres igennem ud til Stranden.

---

¹⁾ M. Henriksen, Ligprædiken over Niels Rosenkrantz. P. W. Beckers Saml. II. 207, 269, 270, 275. ²⁾ K. D. V. 756—65.

³⁾ Den svenske Gesandt anslaaer Tallet til 15—1700, men dette er sikkert urigtigt.

Uagtet Hjørring fremstiller det hele i et røsenrødt Skær, fortæller den svenske Gesandt, at det stadige Regnvejr i Avgust Maaned 1668 gjorde stærk Hindring i Arbejdet og at Soldaterne ikke kunde udholde daglig at arbejde i Vandet, saa mange blev syge og døde¹). Med Hensyn til Betalingen ses det, at 1669 fik hver Soldat 3 Skilling om Dagen, men 1674 kun 2 Skilling. Civile Arbejdsfolk fik 5 Skilling.

Ved disse Befæstningsarbejder skede der ogsaa Forandring i andre Forhold; man ser, at der imellem Vester- og Nørreport var bygget Huse saa nær ved Volden, at de maatte nedbrydes. Jermers Taarn, der hidtil havde staaet synligt i Volden, blev nu skjult og det kunde ikke mere bruges som Straffeanstalt for Soldater. 6. April 1670 befalede Kongen Kommandanten at oprette et Stokhus paa et andet bekvemt Sted, eftersom det, der stod under Volden ved Helmers Bolværk, nu paa Grund af Jordens Opkastelse paa Volden var ubekvemt²). 1670 flyttedes Soldaternes Hytter fra Amager til Egnen udenfor Nørreport; at der ogsaa arbejdedes 1671, ses af, at der da udstedtes Befaling om at give hver Soldat 2 $\mathcal{R}$ Brød daglig³).

9. Nov. 1670 befalede Kongen sin Bygmester Hans Steenvinkel at forfatte en sirlig Model til den ny Nørreport, at den kunde blive sat i Værk til Foraaret, og der blev givet Anvisning paa Sten fra Burrhis Laboratorium i Kongens Have⁴). I Bordings Mercurius skrives fra Marts 1671:

„Som nu saa lystelig den milde Vaar sig skynder,
Soldaten her igen for Kjøbenhavn begynder
ved gavnlig Skanseværk at lade se sin Flid
og ej med Lediggang hendrive maa sin Tid.

Man stræber, om man skønt i Jorden dybt skal grave,
det salte Vand omkring den ganske Stad at have,
hvorfor man og den Port, som ud til Norden gaar,
har nederbrudt i Grund og om at gøre faar“.

¹) Beckers Sml. II. 235. ²) K. D. VI. 532. ³) K. D. VI. 531, 542, 561. ⁴) K. D. VI, 553. 1672 blev der udvist 6 Kanoner fra Bremerholm til Portens Hjørnestøtter (K. D. VI, 502).

Man byggede altsaa 1671 den ny Nørreport, der stod til 1856 og som ogsaa paa sin ydre Portal bar dette Aarstal, om den end ikke blev ganske fuldendt dette Aar. Den var den anseligste af alle Stadens Porte¹⁾. Den gamle Nørreport, der stod til vore Dage for Enden af Nørregade, blev anvendt til Krudttaarn. 1684 befalede Kongen, at Træværket ved Nørreport, nemlig Portene, Rækværket og Vindebroen i Lighed med Vesterport skulde males rødt²⁾.

Fra April til Oktober 1674 arbejdedes i Graven ved Østerport, ligesaa 1675. Sidstnævnte Aar opførtes et Krudttaarn i Tiger-Bolværk paa Kristianshavn, ligesom den store Corps de Garde paa Rosenborg Bolværk og en ny Corps de Garde ved Stranden ved Feltherrens Logement; dette er den til vore Dage staaende Slotsholmsvagt ved Ministeriebygningen.³⁾ Befæstningsarbejderne blev afbrudte ved den skaanske Krig, men det maa antages, at de i Hovedsagen var færdige, da denne begyndte, ti Regeringen kunde med Fortiden for Øje ikke uden Hovedstadens Befæstning indlade sig paa en ny Krig.

1682 foretoges der Forandringer med Østerport. Rentekamret afskedigede 12. Maj 1682 alle derved ansatte Konsumtionsskrivere, Kontrollører og andre Betjente, eftersom Kongen „havde resolveret at lade noget forandre paa Fortifikationen ved Østerport og samme Port derover er befalet at skal ganske tillukkes og afskaffes“. Det fremgaar heraf, at Østerport blev flyttet, men enten har den været 26 Aar under Bygning eller ogsaa er der bygget en foreløbig Port i den gamles Sted, der stod mellem Rosenkranzes og Peuchlers Bastion ved Enden af Rigensgade, hvor der endnu er en aaben Plads. Det berettes nemlig i Torms Opteg-

1) Se Afbildningen i Kjøbenhavn paa Holbergs Tid. S. 258. 2) Rentekamrets Kopibog 13. Okt. 1684. 3) Kbhvns. Grundskatsregnskab 1674—75.

nelser: „Østerport var ikke hvor den nu er, ejheller med Mur, blev 1708 færdig¹⁾).

1682 nævnes endnu Hytter udenfor Portene til Soldater, der arbejdede paa Befæstningen, men denne var vistnok nu i det hele færdig for Kjøbenhavns Vedkommende, dog for en Del temmelig ufuldkommen, ti fra Nørreport til Kastellet var Gravene uden Vand og kun forsvarede med Pallisader. Først 1704 og følgende Aar blev de lagt længer ud og uddybede; af en Skrivelse fra Rentekamret af 3. April 1684 ses det dog, at dette Aar en Del Soldater af Vicekommandant Sten Bille var kommanderet til Arbejde „ved Nørreport og andensteds ved Befæstningen“.

Med Hensyn til Kristianshavn hedder det i samtidig Beretning: „9. Maj 1685 blev Begyndelsen gjort med at føre Kristianshavns Vold igennem Stranden til Toldboden, hvilket er naat til Fuldkommenhed med Bastioner og Kurtiner, saa at den hele Havn er bragt ind under Stadens Befæstning²⁾). I en svensk Gesandtskabsberetning fra Aaret 1689 omtales „det for 4 Aar siden anlagte Værk ved Kristianshavn hen ad Toldboden, hvilket Værk endnu ikke er i nogen Defension, men staar alene 2 à 3 Alen over Jorden, saa Vandet ikke kan skylle derover“³⁾). Samtidig med at denne Vold blev gennemført, lagdes Grunden til Nyholm, paa det Sted hvor Flaadens Leje var „i Hukken“; udenfor Flaaden sænkedes en Kølhalingspram og Skibet „Svenske Didrik“ for at beskytte denne mod Isgang, og allerede 1685 var der saa megen fast Grund, at Vagten kunde flytte fra Skibene paa Land, ligesom der 2 Aar senere kunde bygges 2 Vagthuse paa Nyholm⁴⁾). Det hele Værk var fuldendt 1692, i hvilken Anledning der blev slaaet en Medaille, paa hvis Revers ses Nyholm og det ny Værk. Opfyldningen var allerede ble-

¹⁾ Suhms Ny Samlinger IV, 6. ²⁾ Kristian V's Tageregister S. 184—85. ³⁾ D. Saml. 2. R. V. 291—92. ⁴⁾ Garde, Den danske og norske Sømagt I, 296.

ven begyndt 1671 eller før, idet der nævnte Aar her fandtes 2 høje Pæle med Hænder ovenpaa for at betegne, hvor Skibene skulde udkaste deres Ballast. 1672 befalede Kongen at føre Natternovationen sammesteds hen¹⁾.

Der var med alt dette dog endnu næppe tilvejebragt de afskaarne Voldlinier, som vi saa i vore Dage, thi hvad mon Nutidens militære Avtoriteter vilde have sagt til Brolægningsinspektøren, om han havde bedt om Tilladelse til at tage Sand fra Volden. 1674 opføres følgende Post i Kæmnerregnskabet: „Givet Adjutanten 2 Rdl., fordi han bragte Bevilling fra Kommandanten til at tage Sand til Brolægningen i Ny Nørrevold“. Det var hele 119 Læs, der blev kørt bort derfra.

Bastionerne fik Navn efter de øverste Officerer under Belejringen og de Ingeniørofficerer, der havde ledet Befæstningen, i følgende Orden: Rysenstens Bastion efter Ruse, senere Baron Rysenstein (se S. 10), dernæst Ulriks, siden Holchs, efter Kristian IV's Søn, den tapre Ulrik Kristian Gyldenløve, der døde under Belejringen; Gyldenløves Bastion efter Frederik III's Søn Ulrik Frederik Gyldenløve, der spillede saa stor en Rolle i Kristian V's Tid; Schacks Bastion efter Feltherren Hans Schack; Helmers og Hanens Bastioner beholdt de gamle Navne, som de havde haft den Tid, de kun kaldtes Bolværk eller Skanser; Ahlefeldts Bastion efter Generalmajor Klavs v. Ahlefeldt, der under Stormen kommanderede fra Vandkunsten til Helmers Skanse; Stadsobersstens Bastion efter Stadshauptmand Frederik Thuresen, der paa dette Sted havde sit Telt, det hed da Møllebolværket; derpaa kom Rosenborgs Bastion og Qvitzaus Bastion efter Oberstløjtnant Henning Qvitzau, der under Stormen holdt denne besat; Peuchlers Bastion efter den hollandske Kommandør Eustatius Peuchler, der holdt dette Punkt besat; Rosenkrantz's Bastion efter Niels Rosenkrantz, der baade

---

¹⁾ K. D. VI, 586.

udmærkede sig under Belejringen og efter denne ledede en stor Del af Befæstningen.

Ogsaa mod Strandsiden blev der befæstet, skønt ikke saa meget som paatænkt fra Begyndelsen af. 7. Marts 1685 befalede Rentekamret at tage Syn over det Bolværk langs Strandsiden fra det nye Kvæsthus til Toldboden, der var anlagt 1680, og desuden over et Batteri udenfor Dronningens Have, en Bro ved Kastelsporten og en for Sofie Amalienborg Have¹⁾. En Del af sidstnævnte Befæstningsarbejde var allerede bestemt 1664 at skulle udføres af Ruse i Forening med Kastelet mellem dette og den islandske Reberbane; det fremgaar af et Syn 1666, at det da endnu ikke var færdigt, men paa Grundtegningen fra 1674 ses mellem Kastelet og St. Anna Plads en Vold og en lille Bastion, hvori en Vejr-mølle; da disse ikke ellers ses, er de sikkert forsvundne ved Indretningen af Amalienborg Have efter dette Slots Brand.

I øvrigt var Voldene nu lukkede for Borgerne, hvorover disse følte sig haardt krænkedes. Ogsaa Hundene var fredløse der, og der udleveredes Krudt og Kugler til Soldaterne, naar de skulde paa Hundejagt. Om Søndagen holdtes Portene lukkede, men Kongen bevilgede 24. Jan. 1680, at de Personer, der bode uden for Portene, om Søn- og Helligdage imellem Prædikenerne maatte gaa ud og ind ad Portene, hvorfor Klapperne paa Vindebroerne skulde nedlades og Dørene paa Portene aabnes for dem; der skulde gives dem Tegn, som de kunde levere tilbage ved deres Tilbagekomst, for at forebygge Misbrug. En ny kgl. Befaling af 4. Sept. 1680, der under Stadens Segl blev opslaaet paa Portene, udtalte, at foruden for de nævnte Personer maatte Portene Søn- og Helligdage og om Fredagen ikke aabnes for nogen, hvem det være vilde, undtagen for de Præster, der skulde forrette Gudstjeneste udenfor Byen, og saaledes skulde de holdes lukkede, indtil Aftensang var ude.

¹⁾ Rentekamrets Kopibog.

De, der bode i Byen og havde lovligt Ærende, kunde dog Kl. 12—1 komme igennem Dørene paa Portene, og i den Tid var det uforment at gaa ud og ind uden Ophold eller Fremvisning af Sedler¹⁾. En saadan Afspærring blev dog utaalelig i Længden. Ved Frdn. af 2. og 23. Juli 1695 tilledes det, at Nørreport maatte være aaben en Time, efterat Vagtklokken havde ringet, i hvilken Tid der dog skulde ydes en vis Betaling; ligeledes vilde Porten være aaben alle Dage, paa hvilke der prædikedes, imod at man under Guds-tjenesten betalte samme Portpenge.

For at hindre en Fjende i at sætte sig fast i Byens Forstæder var det, som omtalt, forbudt at bygge Huse udenfor Portene. Kristian V. befalede 30. Marts 1672, at alle Huse mellem Søerne og Gravene skulde nedbrydes, og at Grundene der skulde være ubebyggede²⁾. Som en Følge deraf flyttede Blegmændene ud paa den anden Side af Sortedamssø³⁾. Ved kgl. Res. af 3. Okt. 1685, der er paategnet et Kort, der nu findes i Geh. Arkivet, sættes Demarkationslinien et Stykke udenfor Blegdamsvejen tværs over Fælleden, saaledes at den skar Østerbrogade en 4—500 Alen udenfor Blegdamsvejen, Nørrebrogade i samme Afstand udenfor Fælledvejen, Ladegaardens yderste Grav og gamle Kongevej ved Værnedamsvejen. Den kgl. Resolution lød saaledes, at der skulde anlægges en Allé langs hele Linien, og hvor denne skar Østerbrogade, Nørrebrogade og Gamle Kongevej, skulde der bygges tre Værtshuse; endvidere hed det: „alle Husene baade uden saa vel som inden for denne Allé, undtagen Ladegaarden og Blegdamshusene, skal afbrydes og her i Byen indflyttes, og som Møllerne mere Huse ved Møllerne sætter end som allernaadigst tilladt er, saa ville vi, at alle Huse, som dennem ej bevilget er, i lige Maade afbrydes og indflyttes skal“.

¹⁾ Afskrift i Raadstuearkivet. ²⁾ K. D. VI. 590. ³⁾ Det ses af deres Fæstebreve (K. D. III. 809—10), at disses ældste Dateringer er fra 1669—74.

Alléen kom aldrig i Stand, lige saa lidt som de tre Værtshuse, om hvis Opførelse Magistraten 12. Dec. 1685 fik kgl. Befaling¹⁾).

Grunden til, at man ikke gjorde Fæstningen saa stærk hen imod Øserport som paa de andre Sider, var den, at man i Kastellet mente at have et fast Værn paa den Kant.

Fra Holland indkaldtes 1661 Ingeniøren Henrik Ruse (udtales Ryse), der havde gjort sig bekendt ved Befæstningen af Haarburg. Han nævnes af den svenske Gesandt i et Brev af 7. Juni 1661, hvori der fortælles, at han havde forlangt 200,000 Rdl. for at anlægge et Citadel, men at denne Fordring ansaas for ubillig. Samme Sommer lod han i en Have opkaste en Model af det paatænkte Citadel, ligesom han forfærdigede en Model til en ny Befæstning om Kjøbenhavn. 26. Juli samme Aar sluttedes Kontrakt med ham om Kastellet's Anlæg, der skulde være færdigt til Mortensdag 1664. At Opførelsen af Kastellet i det mindste i visse Kredse vakte Misfornøjelse, fremgaar af nysnævnte Gesandts Beretninger, hvori det i Febr. 1662 siges, at den indgav de fleste „sælsomme Tanker“, og at man har ment, at Øjemedet med dets Anlæg var at holde Byen i Ave og sikre Kongens Person, fremgaar af Rygterne om, at der skulde anlægges et andet ved Slottet med Grave omkring, omtrent som Engelsborg i Rom; ja i Marts skal „Borgerstandens og Gejstlighedens Deputerede“, det vil sige nogle Borgere og Præster fra Kjøbenhavn have 2 Gange søgt Avdiens hos Kongen og forestillet denne, at han havde tilstrækkelig prøvet Borgernes

---

¹⁾ Efter en Tegning, der ledsagede Reskriptet, skulde Hovedbygningen bestaa af et Bindingsværks Forhus med 78 Alens Façade og Indkørsel gennem Husets Midtparti, der havde 2 Etager. I øverste Etage skulde være en Sal og 3 smaa Kamre, forneden i Forhuset og i 2 Sidefløje 10 Gæstekamre og 2 større Logementer for adskillige Personer, desuden en stor Stue „til det gemene Folk“ og 3 Værelser med Køkken til Værten. Bag i den rummelige Gaard skulde være Stalde.

Troskab, saa han ikke behøvede noget Kastel for sin kongelige Persons Sikkerhed. Imidlertid var Opførelsen besluttet, og i April hedder det, at der arbejdes paa Kastellet med Flid og Alvor. Da der nu samtidig kom Befaling om Gadernes Regulering i den ny By og derfor flere Huse og Haver maatte nedrives, fik man den Tanke, at Meningens hermed var, at man fra Citadellet skulde kunne beskyde alle de Gader, der gik ud imod det, og Misfornøjelsen tiltog, ligesom ej heller Alle billigede Anlægget fra et militært Standpunkt. Den Trøst, som man gav Borgerne, at de alene skulde have Magt over denne Fæstning og Laas og Nøgle til den, var næppe tilstrækkelig til at borttage deres Mistanke, og dette Løfte opfyldtes da ej heller¹). Hvad de lige Gader angaar, der skulde gaa til Kastellet, da var disse allerede afsatte paa Planen fra 1650 og Ruse fortsatte i saa Henseende kun den ældre Plan, der ikke kunde falde ham til Last. En Gennemførelse af Bebyggelse paa denne Maade med regelrette Firkanter og snorlige Gader er da ogsaa noget, den nyere Tids Bygningskunst har godkendt.

At Kastellet's første Opførelse skriver sig fra 1662, ses ogsaa af en kgl. Befaling af 1. Maj, at Oberst Ruse skulde have „til at bruge i det ny Kastel“ den Klokke, som stod ved Vandet i Nærheden af Tøjhuset, formodentlig for at bruges som Signal for Arbejdsfolkene; i Oktober udgik der Befaling om at levere 100 Pæle og Vragmaster fra Bremerholm til Pæle og en Bom, ligesom der skulde hugges Fasciner ved Papirmøllen²).

Borgerskabets Misfornøjelse vendte sig til Had mod Ruse; da Kongen i April 1663 var paa Frederiksborg, fortaltes det, at Ruse ikke turde vise sig paa Gaden, da man offentlig havde truet ham paa Livet. Den kgl. Befaling om Gadernes Omlægning blev foreløbig ogsaa stillet i Bero. Derimod arbejdedes der paa Kastellet. 1663 udskrev man

¹) P. W. Beckers Saml. I. 243—44, 251, 254, 276, 279—80, 282, 286, 291, 293—94, 309. ²) K. D. VI, 374, 377.

500 Bønderkarle til at gøre Arbejdet, men Ruse tilstedede ingen Uvedkommende Adgang; saaledes blev Axel Urup, der i sin Tid havde forestaaet Kjøbenhavns Befæstning, udvist, da han en Gang havde forsøgt at komme ind; Ruse undskyldte sig rigtignok med Kongens strenge Forbud. Oberst Mikkell Skov fortæller i sine Optegnelser, at han 27. Juli 1663 tilligemed sit Følge var den allerførste, der paa en Rejse til Helsingør med en Vogn og 2 Rideheste kom over Kastellet's ny anlagte men ikke ganske færdige Broer¹⁾. I September var Arbejdet vistnok vidt fremrykket — paa Porten imod Byen staar endnu Aarstallet 1663 —, ti Kongen med nogle Raader iagttog da fra Kastellet et svensk Orlogsskib, medens Dæmningerne dog ikke endnu var blevne faste, naar en stærk Pladskregn i Juni 1664 kunde anrette Skade derpaa. Imidlertid havde man dog i Foraaret 1664 kunnet plante Træer paa Voldene ved Gartner Klavs Hettave, idet der var udstædt Befaling om at lade ham faa fra Kronens Skove de unge Træer, han behøvede, nemlig Ypern, Lind, Abild, Esk, Bøg, Eg, Pil, Birk, „Qveckentræer“ (Rønnebær), vilde Pære- og Æbletræer, samt Hagedorn (Hyben).

Feltmarschal Würtz, der var meget misfornøjet med det hele Arbejde, bevægede Kongen i Dec. 1664 til at nedsætte en Kommission, bestaaende af ham selv, Axel Urup og Jørgen Bjelke, der fra Grunden af skulde undersøge Befæstningen, og den Mand, der har optegnet dette, føjer til: „Skulde den Ulykke møde Ruse, som de her i Staden i Almindelighed ønske ham, vilde det blive til Fornøjelse for dem“. Det hed sig ogsaa efter Kristian V's Tronbestigelse, at Ruse ikke kunde komme til Kjøbenhavn, da denne Konge aldrig havde været tilfreds med hans Opførelse af Kastellet og andre af hans Værker. Om dette Syn kom i Stand den Gang, er dog uvist, men 8. Sept. 1666 fik Hans Schack, Axel Urup og Frederik v. Ahlefeldt kgl. Befaling om tilligemed den kgl.

---

¹⁾ D. Mag. 3. R. I, 282.

Bygmester Albertus Mathisen, Kronprinsens Ingeniør Krüger, og 2 af de bedste Murmestre og Tømmermænd at syne ikke alene Bygningerne men ogsaa Værkerne, Fæstningen og Fortifikationen og derefter give Beretning om, hvad Ruse havde udført efter sine Kontrakter og hvad han endnu ikke havde fuldbragt og efterkommet.

De nævnte Synsmænd afgav deres Erklæring 4. Dec. 1666. De havde først efterset de med Ruse sluttede Kontrakter og dernæst undersøgt, hvorledes disse var blevne opfyldte. Der var 5 Kontrakter; den ene af 26. Juli 1661, der alene angik selve Anlægget; den anden af 3. April 1663 om Opførelse af Kommandanthus, Provianthus, 31 Barakker (Kaserner), 3 Sortier, 1 Pælehus; den tredie af 31. Avg. 1663 om Opførelse af 7 Corps de Garder (Vagthuse), 34 Skilderhuse og Kassellets Brolægning; alt dette skulde være færdigt til Mortensdag 1664; den fjerde Kontrakt af 20. April 1664 angik et Officershus, Tøjhus, 12 Barakker, Fundament til et kongeligt Hus og Kristianshavns Port, der skulde være færdige til St. Hansdag 1665; den femte Kontrakt angik egentlig ikke Kastelet, men Graven ved Østerport, Borttagning af de 4 Triangler (er det hvor Vartov stod?), Opførelsen af den ny Ravelin med en Corps de Garde, Reduten, Kassellets Forbindelse med Stadens Befæstning mod Søen, Corps de Garden i det halve Pæleværk, 143 Favne Pallisader ved Toldboden, alt til St. Hansdag 1665.

Af Synet fremgaar det, at Kastelet i det hele var færdigt; Kommandanthuset var den forhenværende Toldbod, der var nedrevet og genopbygget i Kastelet, hvor Ruse, saa længe Arbejdet stod paa, havde Tilladelse til at bruge det til Bryggers og Baggers. Iøvrigt fandt man, at Husene ikke var de 8 Tommer over Stenbroen, som det var bestemt, Vinduerne var af Fyr istedenfor af Eg og var i det hele ikke, som de burde være, Loftsbjælkerne var vel af godt

¹⁾ Beckers Saml. II, 2—3, 4, 20, 32, 50, 207. K. D. III, 595. VI 415—16. Danske Samlinger 2. R. III, 35.

Træ, men daarligt tømrede, Skorstenene paa italiensk Maade, saaledes at Skorstensfejeren ikke kunde gaa igennem dem. Iøvrigt ses det, men det anføres ikke som Dadel, at den halve Del af hver Vinduesaabning var af Træ, og den halve med Glasruder.

Af Ruses Svar herpaa ses det, at man da allerede tænkte paa at flytte Østerport, thi han siger, at „naar man staar paa Stadens Contrascarpe, kan man se noget af den foran Kastellet liggende Plan, men der bliver Plads til 4000 Mand som ganske bliver dækkede, og det vil alt blive afhjulpet, naar Østerport bliver lagt derhen“.

Grunden til, at Husene ikke kom højere op over Bro-lægningen, var den, at den sumpige Grund sank, og naar der fandtes nogen Ting i daarlig Stand, var det, fordi Garnisonen stjal Træ, Jærn, Sten og hvad den kunde, hvilket vilde vare ved, indtil Kastellet blev bebot og forsynet med en Kommandant.

Han fremstillede iøvrigt de mange Vanskeligheder ved dette Foretagende, Soldaternes store Uvillighed, Arbejds-lønnen, der var bleven en halv Gang større end beregnet, Besværligheden ved Optagelsen af de mange og store Sten, Dødeligheden blandt Materialhestene, af hvilke han i et Aar havde mistet over 100. Vandet havde gjort stor Skade og havde brudt over Dæmningerne, saa man 4 Gange havde maattet begynde fra ny, 3 store Ladninger skønt Træ var forliste, Fasciner maatte hentes $4\frac{1}{2}$ Mil borte, og Skibene, der skulde hente dem, blev ofte holdt tilbage af Modvind. Hvad der endnu mere gjorde hans Arbejde besværligt, var, at de 138,258 Rdl., han skulde have, kom saa langsomt ind, at han kun i rede Penge havde faaet 60,200 Rdl., medens han for de øvrige havde faaet Udlæg i Jordegods, der ikke gav 3 p. Ct. af Kapitalen. Alene ved Jordarbejdet havde han tilsat 42,000 Rdl.

Det Jordegods, Ruse fik i Udlæg for Arbejdets Udførelse, var det kgl. Slot Bøvling ved Lemvig. Ruse, der var bleven adlet 1664, fik sit Gods 1671 ophøjet til et Baroni

under Navnet Rysenstein, og Navnet Rysensteens Bastion og Rysensteens Badeanstalt har bevaret hans Navn i Kjøbenhavn, ligesom hans Efterkommere gennem hans Datter findes i den adelige Familie Juul Rysenstein.

Den svenske Gesandt Liliencrona fik 1672 Lejlighed til at bese Citadellet og beskriver det i en Beretning til sin Konge. Det var forsynet med dobbelte brede Grave og havde 5 store Bastioner, de tre mod Søsiden og Indløbet til Havnen; det var vel forsynet med tilhørende Batterier og grove Stykker (Kanoner); ligeledes var Udenværkerne ud til selve Stranden forsynede med 24 smaa Stykker. De to Bastioner mod Landet og Staden havde kun forlorne Batterier og faa Stykker, og den ene Kurtine var brøstfældig, men blev nu istandsat. Paa alle Bastionerne eller Bolværkerne, som de endnu kaldtes, var 56 store og smaa Stykker, deriblandt 5 hele og 12 halve Kartover, de andre Stykker var mest grove Jærnstykker. Garnisonen bestod af 400 Mand under en Oberstløjtnant og var fordelt i Barakker, der, om fornødent kunde huse 2000 Mand. Det var vel forsynet med Ammunition og Proviant, men Stedet var sumpagtigt, hvilket fremkaldte usund Luft, saa Mandskabet ofte led af Sygdomme¹⁾.

1687 blev det tilladt at opføre en Vejrmølle paa Voldden ved Kongens Port²⁾.

II.

Havnens elendige Tilstand. Kanalernes Udgravning. Nyhavn. Bolværk. Broerne. Inddæmninger paa Kristianshavn.

Den gamle Havn eller Kanalerne, som de allerede da kaldtes, lod meget tilbage at ønske. 28. Marts 1663 befalede Kongen Henrik Bjelke at have Tilsyn med, at de forsvarelig forsynedes med Bolværk og ikke, som det nu var

¹⁾ D. Sml. 2. R. III, 322. ²⁾ K. D. VII, 165.

Tilfældet, blev opfyldte med Sand eller anden Urenlighed. 18. Marts 1667 advarede Kongen dem, der bode ved Stranden, mod at kaste Urenlighed, som førtes ud af deres Huse, i Havnen, „eftersom denne skammelig befindes med Skarn at opfyldes og fordærves“; Angiveren af en saadan Overtrædelse skulde hver Gang have 20 Rdl., eller ogsaa skulde den skyldige straffes paa Bremerholm i Jærn.

Ved den Side af Slotskanalen, der vendte ud mod Vandkunsten, var der ingen Forbindelse med Havet som en Følge af den paabegyndte Opfyldning af de Grunde, hvor siden Frederiksholm blev bygget. Kongen befalede derfor 23. Maj 1669 for at raade Bod paa „den usunde Stank, som af Kanalen kommer“, at lade Dæmningen gennemskaere, at Vandet kunde forfriskes ved frit Løb fra og til Stranden, og alle Stadens Beboere af hvilken som helst Stand, der holdt Heste og Vogn, blev tilholdte hver at bortføre 5 Læs Jord til dette Arbejdes Udførelse¹).

25. Juli 1671 udkom en Forordning, der forbød at udkaste Ballast eller anden Urenlighed af Skibe uden paa et bestemt Sted mellem Kristianshavn og Flaaden mellem 2 høje Pæle med Hænder ovenpaa, fra Pramme eller Baade; dette er altsaa Begyndelsen til Nyholm. De, der kastede Skarn fra Huse, Gader eller Broer, skulde første Gang bøde 4, anden Gang 8 Rdl. til Havnemesteren, og var det Tjenestefolk, der ikke kunde betale, skulde en Kvindespersion sættes i Børnehuset, men en Mand paa Bremerholm i et Aar.

Uagtet dette Forbud blev Havnen mere og mere tilstoppet, hvilket følgelig var bevirket ved Opdæmningen af Grundene ved Frederiksholms Kanal, saa der intet Udløb kom til den Side. Det er et sørgeligt Billede, de 32 Mænd 24. Juli 1674 giver af Havnens Tilstand: „Eftersom Stadens gamle Havn eller Revier befindes at være af Urenlighed saa forfyldt, at store Skibe er derved længe siden betaget den

¹) K. D. III, 655. VI, 381, 505—06.

skønne Belejlighed, som de tilforn har haft baade udi Ladning og Losning, da Revieren var ren og udi sin Esse, hvor de fra Slotsholms Bro og langs til og udenfor Bommen udi anselig Mængde har kunnet ligge, Staden til mærkelig Gavn, Sirat og Renommé, samt Borgerskabet, især de langs Revieren boende, til god Næring og Fordel, hvorimod nu fast intet andet end smaa Skuder og Fartøj, ja næppelig en Pram med sin fulde Last fra Bommen indtil Vejerhuset, og endda besværlig nok undertiden, særdeles ved lavt Vande kan indflyde, saa den Herlighed, Fordel og Belejlighed, Stadens Indbyggere i Almindelighed inden den afbrudte gamle Østervold, og særdeles de langs Revieren boende, har haft, derover befindes at lide stor Skade og Inkommoditet, idet at Skibsrummene, fornemlig Vedskuderne, nu søge den ved H. Høje Ex. Gyldenløves Plads nylig indrettede Kanal, hvorved Indvaanerne oppe i Byen boende, med hvis de derfra skal lade føre, højlig inkommoderes osv., og endelig foraarsager saadan Havnens Urenlighed en meget stor Stank, hvilken lettelig stor Svaghed kunde antænde¹⁾."

Det hjalp kun lidet, at Kongen 16. Dec. 1674 befalede at rense Havnen og Kanalerne med Muddermaskine. Da der 1679 indkom Forslag om Gadeløgter, mente de 32 Mænd, at der var andre Ting af større Vigtighed, bl. andet „Stadens skønne Kanal, som nu med Skarn og Dynd ganske er opfyldt, saa at næppelig en Pram eller Baad til Stadens Vejerhus kan opflyde, hvilket er at beklage, og for alting fornøden var de Midler at optænke, at den jo før jo bedre kunde vorde rensed."

1680 bestemtes det, at Udgifterne til Havnens Renselse skulde afholdes af Portpengene, og der blev nu fra næste Aar af foretaget grundige Rensninger. Da der i Somren 1685 skulde renses med den store Mudderpram og der behøvedes flere end de 10 dertil hørende Pramme, fik Magistraten

¹⁾ Indlæg til Reskr. 12. April 1675.

Befaling om at skaffe saa mange andre Pramme til Hjælp, som kunde tilvejebringes.

En medvirkende Grund til Kanalernes Opfyldning var Udløbet af Rendestene og af de Render, der gik ud fra Husene ved Stranden. 10. Nov. 1681 befalede Kongen, eftersom der til næste Foraar skulde fortsættes med Havnens „Renovering“, at der skulde gøres en Dæmning tværs over Kanalen ovenfor Holmens Bro, ligesom der var en Dæmning ved den ny Bro (ved Knabrostræde); der skulde sørges for, at Vandfaldet fra Rendestenen blev ledet andetsteds hen, dels ud i den ny Havn ved Kalveboderne, dels gennem Grønnegade til Gotersgade og derfra til Nyhavn, og hvad der ikke kunde komme den Vej, i bedækkede Trærender ud ved Knippelsbro; desuden skulde alle Afløbsrender fra Husene ved Stranden tillukkes. Et lignende Paabud udkom 31. Marts 1683.

Ved Forordningen 2. April 1682 blev det af samme Grund forbudt Skibene at indtage eller udskyde Ballasten i Havnen eller Kanalerne, men dette skulde ske paa det dertil forordnede Sted imellem de høje Pæle med Hænder ovenpaa (se foran S. 7). Hvor Rendestenen løb i Kanalerne, skulde der gøres tætte Kister, at Sandet ikke løb ud, og det blev paa det strengeste forbudt at kaste noget i Havnen; ej heller maatte der ske nogen Fortøjning, Kølhalen eller Kalfatring paa Skibe uden paa de dertil indrettede Steder, enten hvor det allerede var indrettet ved det ostindiske Hus eller hvor det blev indrettet herefter. Da Bolværker og Stenbroen ved Stranden led Skade ved at Brænde blev sat i Favn, skulde Havnefogden sørge for, at der var et flytteligt Favnamaal, der kunde benyttes paa Skibene selv; det blev ogsaa forbudt at fæste Skibenes Tov ved Bolværkerne, men der skulde rundt omkring Kanalerne nedrammes Pæle med store Ringe, hvori Tovværket kunde fæstes.

Ikke mindre Skade tilføjedes der Havnen ved det Sand, der indførtes af Sandbaade end ved det, som udskylledes med

Rendestenene. Forordningen af 21. Maj 1680 forbød endog aldeles Indførsel af hvidt Sand, hvad enten det var Strø- eller Skuresand, men Husmødrenes Klager bevirkede, at det allerede 15. Jan. 1681 blev tilladt at indføre hvidt Sand gennem Portene. Dog nu kom Prammændene og klagede over, at de svækkedes i deres Næring, og Kongen tillod 9. Juni 1688, at Sand uforment maatte indføres ved Pramme og Baade, da der dog daglig indførtes Sand ved Vogne. Dette gav igen 1691 Anledning til Klage fra Politimesteren. Sandførererne havde nu i nogle Aar indført mere Sand end nogen Tid tilforn og næsten overalt i Kanalerne opkastet det, saa disse fyldtes igen, især hvor Prammene holdt Liggeplads, paa hvilke Steder der nu kun var 3—4 Fod Vand; værst var det ved Nybørs. Bolværkerne forfaldt ogsaa og Rendestenenes Udløb tilligemed de underjordiske Render fra Husene var ikke til ringe Præjudice. Politimesteren søgte derfor om et nyt Forbud mod Indførsel af Sand og om Nedsættelse af en Kommission, der kunde overveje, hvorledes Kanalen fra Oversekretær Moths Gaard (paa Slotsholmen) til Kristianshavns Bro kunde blive rensed, saa Islandsfarerne og andre Skibe ligesom i fordums Dage kunde komme til at losse ved Vejerhuset; samme Kommission burde tillige finde en Plads for Ballastbaadene og forordne Pæle, de saakaldte Duc d'alber, paa begge Sider af Langebro og andre Steder indenfor Toldboden, hvorved Skibe kunde fastgøres, da der ingen saadanne maatte hefte ved Siden af Holmen eller nævnte Bro. En saadan Kommission blev nedsat 24. Marts 1691¹⁾, og Politimesteren fik Befaling 30. Juni om at indrette en Sandkiste ved Frederiksholms Kanal ved Bugten ligefor Trompetergangen (paa Slots-holmen), altsaa hvor Sandkisten var til for faa Aar siden, og dette skulde være det eneste Sted, hvor Sand herefter maatte losses. Der blev taget strenge Forholdsregler mod

¹⁾ K. D. VI, 734, 767, VII. 341—42 med Indlæg.

at spille Sand, og det blev forbudt andre end Prammandslavet at indføre dette. Ogsaa Ballastbaadene anvistes der en bestemt Plads mellem Ballastpælene og Kristianshavns ny Værk (Qvintus). Samme Aar bestemte Kongen en Beholdning af Accisen til Rensning, og man skulde synes, at der nu maatte være raadet Bod paa den slette Tilstand, hvorfor man undrer sig over et kgl. Reskript af 21. Maj 1692, der begynder saaledes: „Saasom for os Tid efter anden er bleven foredraget den slette Tilstand, som en Del Kanaler og Bolværker skal befinde sig udi“; Kongen vilde derfor, at der i indeværende Aar skulde gøres en „Begyndelse“ med deres Renselse og Bolværkernes Reparation, hvorfor han oprettede en Kanaldirektion bestaaende af Ole Rømer, Politimester Klavs Rasch, Raadmand Morten Nielsen og Bartold Stuve, der skulde sætte dette i Værk og fra Magistraten modtage de Kanalerne tilhørende Midler og gøre Regnskab derfor.

Denne Kommission skulde overveje og iværksætte, at Kanalernes Renselse og Bolværkernes Reparation kunde begynde dette Aar, og da der ingen Midler var tilstede, valgtes Morten Nielsen og Bertold Stuve, den første, „som bor ved Kanalen, der baade har Vilje og Evne til, om man trængte for et tusind Rdlr.s Forskud og ellers derudinden ikke er en uvittig Mand,“ den anden „en Mand, som hos Borgerskabet er myndig og vel lidt, der kunde have Videnskab, at alting vel employeres og dem forklare dessen Nytte, hvorved de saaledes faciliteredes og hvad Udgift til saadan Brug tilkommende og andre følgende Aaringer saa successive kunde behøves at paaskyde og udgive¹⁾“. Denne Direktion blev 18. Jan. 1696 slaaet sammen med den over Gaderne²⁾.

Allerede 1661 blev en Raadmand og 4 af de 32 Mænd beskikkede til at have særligt Opsyn med Stadens

¹⁾ K. D. VII, 83—85 med Indlæg. ²⁾ K. D. VI, 568—69, 734, VII, 45, 104, 341, 347—48, 349, 385—86, 472—73. ³⁾ K. D. III 548—49, VI, 705—08, VII, 116—17, 178—79.

og Havnens Bygning, saaledes at Stadens Bygmester eller Havnens Forstander ikke kunde afholde nogen Udgift uden deres, hele Magistratens og de andre 32 Mænds Samtykke. Men Havnens Bestyrelse gik snart ud af Magistratens Haand; 1679 er det Admiralitetet, der beskikker Fiskal Mikkell Mikkelsen til Havnemester Kaptejn Povl Justesens Efterfølger; hans Efterfølger Kaptejn Anders Horndal beskikkedes 1685 af Kongen, men hans Efterfølger Kaptejn Niels Olsen af Admiralitetet. I Mikkell Mikkelsens Instrux hedder det, at han efter Kristian IV's Anordning tilligemed 4 kgl. Skippere hvert Aar skulde være tilstede, naar Søtønderne blev lagte paa Strømmen, saa selv de største Orlogsskibe magelig kunde sejle der. Han skulde have Tilsyn med, at der intet blev kastet i Havnen eller Kanalerne, at Skibe ikke fortøjede ved Knippelsbro eller laa i Vejen i Havnene, at der under højeste Straf ikke kogtes paa Skibe indenfor Toldbodbommen eller havdes anden Ild. Som Løn fik han foruden sin Fiskalsløn en Hvid af hver Læstes Drægtighed af ethvert Skib, der kom indenfor Toldbodbommen.

Ved Forordningen af 15. April 1682 blev der paalagt dem, der havde Afløbsrender fra deres Gaarde ned i Kanalen, en Afgift af 5 Rdl. aarlig til Havnens Renselse, men dette blev ikke efterkommet, naagtet der ved Misbrugen med disse Render tilføjedes Havnen langt mere Skade, end Afgiften kunde oprette; ved Reskr. af 16. Maj 1693 befaledes Havnedirektionen at sørge for at inddrive denne Afgift, der i de mange Aar imidlertid var løbet op til ikke ubetydeligt. Paa Ejernes Klage nedsatte Kongen den imidlertid temmelig betydeligt¹⁾.

Med Havnens ydre Form foregik der en stor Forandring, idet den gamle Kanal, der ved Løngangen ved Vandkunsten havde udmundet i Kalveboderne, 1681 blev forlænget.

¹⁾ K. D. VII 417, 438—49.

Efterat Volden 1667 var forlænget fra Løngangsstræde til nuv. Langebro, blev Stranden imellem den ny Vold og Slotsholmen efterhaanden opfyldt, og der blev allerede dette Aar udstedt Skøde paa en Grund ud til den Gade, der nu hedder Frederiksholms Kanal, skønt den da ikke var til uden paa Kortet. Denne Kanal, ved hvilken Slotsholmen fik sin nuværende Form, blev først udgravet 1681, hvilket berettes af Mag. Henrik Gerner i et Brev af 30. Maj¹⁾. Han fortæller, at der daglig arbejdedes paa dens Udgravning af Soldater, der laa i Lejr udenfor Vesterport, samtidig med at den gamle Havn blev rensed, hvilket gav stor Stank i Byen, som kunde foraarsage Sygdom. I Mudderet og i Jorden fandt man mange nyfødte Børns Lig, saa der gik Forbøn i Kirken for, at Gud vilde aabenbare de skyldige, hvilket ogsaa opfyldtes med Hensyn til en Goldamme hos Vigant (der bode hvor nu Prinsens Palais er), der blev saa betaget af Formaningen i Kirken, at hun af sig selv bekendte, at hun paa et Sted havde nedsat to Børn. Ved denne Forlængelse fik den gamle Kanal altsaa ny Forbindelse med Stranden, om Forbedringen, som vi har set, end ikke blev saa stor, som man havde tænkt sig.

En anden Kanal var Nyhavn, der allerede var projekteret 1669, da U. F. Gyldenløve fik Skøde paa den Grund, hvor Charlottenborg staar. 28. Dec. 1670 fik Henrik Bjelke, Kort Adelaer og Oberst Niels Rosenkrantz kgl. Befaling om at overveje, hvorledes den kunde indhegnes paa begge Sider og ved Torvet og hvorledes Gaderne paa begge Sider af den kunde brolægges og vedligeholdes, da Kongen næste Aar vilde lade Havnen op til Torvet udføre. Dette skede dog ikke det Aar, ti 6. Sept. 1671 befalede Kongen, at da han „udi tilkommende Sommer“ vilde lade Kanalen indskære, skulde de, der havde Pladser ud til denne, lade disse indpæle inden 6 Uger, og endnu 20. Juni 1673

¹⁾ Bircherods Dagb. S. 207—08.

skrev Kongen, at han i denne Sommer vilde lade „den begyndte Kanal“ kontinuere, hvorfor de, der havde Pladser, straks skulde udføre ovennævnte Arbejde. Dette foregik dog saa langsomt, at Kongen i Sept. lod Magistraten tilholde Kæmneren straks at lade Arbejdet gøre og lade Ejerne give de dertil anvendte Tømmermænd deres behørigte Dagløn. Den, der forestod Kanalens Gravning, var ovennævnte Niels Rosenkrantz, om hvem det i den over ham udgivne Ligprædiken hedder, at han udførte den 1673 „med manges Forundring paa en ganske kort Tid“. Fra Okt. 1673 hedder det i Bordings Danske Mercurius:

„Det ny begyndte Verk og vide Grøftes Rende, som gaar til Kongens Torv, er kommen nu til Ende, selv og Hans Majestæt tilstede var saa nær, at se det salte Vand sig først indtrænge der.

Da Arbejdet var udført, havde man ingen Penge; blandt andre lovede Gyldenløve at forstrække med 2000 Rdl., for hvilke han ønskede Betalingen udlagt i Last-, Havne- og Vinterleje penge af Skibe, der laa i Kanalen, men disse Indtægter tilkom Stadens Kasse fra gammel Tid af, saa dem kunde han ikke faa. Gyldenløve udbetalte ogsaa først Pengene 1675, og har vel da paa anden Maade faaet Sikkerhed.

24. Dec. 1679 fik Holger Vind, Niels Juel, Otto Skeel, Peder Resen, Hans Nansen og Peder Bladt Befaling om at indgive Forslag om den ny Kanals Reparation og Vedligeholdelse. Dens Bolværk var nemlig gjort meget slet, uagtet Magistraten og Rosenkrantz ofte nok erindrede om at forfærdigede det af stærkt Materiale og forsynet med stærke Hamre, Bolte og Pæle. Beboerne paastod derimod, at Grunden til Bolværkets Ødelæggelse var, at alt Stadens Brænde lossedes der og at det var Magistratens Pligt at vedligeholde det for Accisen. Imidlertid fik de 6. Juni 1680 kgl. Befaling til hver for sit Fortov at lade

Havnen reparere, hvis de ikke vilde have deres Pladser forbrudt¹).

Det var følgelig en stor Fordel at have Bolværk ud til en Havn, hvorfor der jo vel kunde være noget rimeligt i, at Grundejerne skulde rense den smalle Kanal udenfor en Grund, de havde faaet uden Vederlag, men dette var ellers ikke paabudt dem, der bode ved de ældre Havne. Bolværkerne skulde Ejerne selvfølgelig holde vedlige, da de havde Indtægt deraf. Bolværket mellem Vejerhuset og Holmens Bro var derimod Byens, og da det 1696 og foregaaende Aar var gjort i Stand, medgik dertil en saa stor Sum, at Havnekassens Midler slap op, hvorfor man lignede Udgifterne paa Grundejerne ved Stranden, af hvilke nogle ogsaa godvillig betalte, men andre gjorde Indsigelse, hvorfor de blev pantede, men derefter fritog Kongen dem for Betalingen 1699, og de udpantede fik deres Gods igen²).

Da der klagedes over, at Havnen fra Holmens Bro og forbi Børsen paa Grund af Bolværkernes Brøstfældighed saaledes Aar for Aar tilstoppedes af Urenlighed, der ved Regnvejr flød ud i Kanalen, at man kunde frygte for, at med Tiden Skibe ikke kunde løbe af Stabelen paa Holmen, blev de, der ejede Fortovene her, tilholdte til straks at gøre Bolværkerne i Stand³).

I en Indstilling fra Magistraten af 4. Jan. 1679 omtales dens Forhold til Bolværkerne. Fra Arilds Tid havde den og Staden oppebaaret Accisen, havde ladet opbygge Højbro grundmuret, som tilforn var af Tømmer, holdt den siden vedlige saa og Havnen derfra til den gamle Kongens Løngang, dog ikkun med at rense Grunden for Mudder ved Møller og Pramme. Fra Vejerhuset ned til Kanalen i Kallebo og siden derfra paa den søndre Side op til Højbro lader enhver for sit Fortov Bolværk opsætte og det underholde. Fra Vejerhuset til Holmens Bro paa den nordre Side under-

¹) K. D. VI, 570—71, 612, 622, 628, 634—35, 654—55, 716, 739.

²) K. D. VII, 499, 520, 561, 561, 569—70. ³) K. D. VII, 70.

holdes Bolværket af Havnens Penge. Fra Højbro forbi Slottet til Kristianshavns Bro lader Hs. kgl. Majestæt Bolværkerne sætte og vedligeholde; i den Kanal mellem Holmen og Staden, paa den ene Side H. kgl. Majestæt og paa den anden Side enhver for sit Fortov. I den Havn bag Børsen og i Havnene paa Kristianshavn enhver for sit Fortov¹⁾.

Iøvrigt havde man ved Havnens Regulering borttaget det smukke Bolværk af hugne Sten, som Kristoffer Valkendorf i sin Tid havde ladet opsætte paa begge Sider af Højbro, og anvendt Stenene til Amalienborg, uden at Byen fik nogen Godtgørelse derfor²⁾.

Under Havnevæsenet hørte de Broer, der førte over Kanalerne. Omtrent 1681 anlagdes en Gangbro, Nybro, for Enden af Knabrostræde over til Slotsholmen, hvilken Bro maatte træde i Stedet for den 1668 nedbrudte Løngang, da der under Opfyldningsarbejderne paa Frederiksholm ikke kunde være nogen Udgang fra Slotsholmen den Vej. Efter Nybro fik Nybrogade Navn. Den hed ogsaa Rødebro, saaledes 1699, da der ansattes en Bromand, der skulde have Tilsyn med den og Holmens Bro³⁾.

Over Frederiksholms Kanal anlagdes Stormbro og Prinsensbro. Først anlagdes Stormbro, men denne blev, som det hedder i en Skrivelse fra 1682 „saa falskelig muret og forarbejdet, at den hel udygtig er og ganske af Grunden vil optages, fordi Kalken ikke har været ret tilberedt“, og Murmestrene dømtes ved Retten til at gøre den om. Prinsensbro, der laa med den ene Ende til Prinsensgade (nu Ny Kongensgade) og med den anden Ende til Ridehuset paa Slotsholmen, hvorfor den ogsaa hed Ridehusbroen, blev opført af den hollandske Murmester Evert Jansen, med hvem der sluttedes Kontrakt i Maj 1682; han skulde for hver af dens

¹⁾ Afskrift i Raadstuearkivet. Om Havnene paa Kristianshavn se Khvn. Hist. og Beskrivelse IV, 270—73. ²⁾ Kbnh. Hist. og Besk. IV. 183. ³⁾ K. D. VI, 792 VII, 576.

6 murede Piller have 600 Rdl. og, naar Arbejdet var færdigt, en Diskretion af 50 Rdl. Til begge Broerne behøvedes der efter Evert Jansens Overslag 278,000 Vaterklinker.

Man fik nu 2 forsvarlige Broer, hvad Nederdelen angik, men det øverste forfaldt snart. Materialforvalteren G. Vosbein sendte 18. Juni 1695 følgende Klage til Rentekamret: „Eftersom de to Broer for Storm- og Prinsegade over Kanalen, hvor det kgl. Herskabs Passage daglig falder, er saa brøstfældig, at ingen Kørsel er mere og hans prinselige Højhed Prins Karl, da han for faa Dage siden over Prinsensgades Bro kørte, snart var kommen til Ulykke, saasom en af hans Pager med Hesten styrtede og gjorde en Revolte paa Broen, som jeg tit og ofte for at forekomme videre Ulykke Havnefogden har foreholdt sligt Magistraten at tilkendegive, men dog var der intet gjort“¹⁾.

Det er næsten utroligt, at Adgangen til Kongens Residensslot var livsfarlig, men Grunden har sikkert været den, at den ene Avtoritet har villet skyde Vedligeholdelsen over paa den anden; Pengemidlerne var knappe i alle Kasser. Uagtet Rentekamret 18. Juni 1695 skrev til Magistraten om denne Sag, blev det dog Havnevæsenets Pligt at vedligeholde de to Broer.

Højbro, hvis Vedligeholdelse tilkom Staden og Kongen i Forening, blev ogsaa ombygget i denne Periode. I Christian V's Tageregister anføres, at Højbro er begyndt at bygges af ny 7. April 1694. Samme Aar blev O. Rømer paa Grund af andre overvældende Forretninger fritaget for at have Tilsyn med Højbros Bygning, hvorimod den øvrige Kommission, Klavs Rasch, Raadmand Morten Nielsen og Bertel Stuve fik Befaling om straks at foretage denne Bygnings Anordning og Tilendebning. Til denne Reparation i

---

¹⁾ Om disse Broers Opførelse se Rentekamrets københavnske Kontors Kopibog for disse Aar. Breve om kgl. Slotte 1677—79 i Kongerigetets Arkiv. Indlæg til Reskr. 30. Maj 1682.

Forbindelse med Kanalens Rensning og Forfærdigelse blev der paabudt en Havneskat af $2\frac{1}{2}$ p. C. af Grundtaxten¹⁾.

Holmens Bro, over hvilken Amagerbønderne skulde køre, da det var dem forbudt at færdes over Højbro, synes ikke at være underkastet nogen større Reparation i denne Periode.

Knippelsbro derimod siges 1671 at være meget brøstfældig, hvorfor der blev taget Syn over den. Kongen befalede, at den straks skulde repareres, uagtet det var vanskeligt at tilvejebringe de 4764 Rdl., en Istandsættelse skulde koste, der for en Del blev tagne af Havnepengene. Allerede 1670 var det blevet forbudt at fortøje Skibe ved Broen, da disse tilføjede den stor Skade, hvilket Forbud oftere gentoges. 21. Maj 1684 fik Klavs Rasch kgl. Approbation paa et Forslag til en ny Reparation og Befaling til at have Tilsyn med Arbejdet, for hvilket der blev anvist Betaling paa Rentekamret. Denne Bygning stod paa i 3 Aar og kostede over 15,000 Rdl. Allerede 1664 blev der ansat en „Broknægt“ ved denne Bro ligesom en anden ved de 2 andre Broer paa Kristianshavn. 1687 fik Brovægteren Instruktion om baade at sørge for, at den ikke beskadigedes af Skibe og at den holdtes ren. Vindebroen var aaben visse Timer, og udenfor disse maatte Brovægteren have særligt Tilsyn med, at Broen ingen Overlast led. Idet altsaa Broen var aaben for alle Fartøjer længre Tid ad Gangen, kan det forstaas, at samme Brovægter baade kunde være Portner i Kristianshavns Port og holde Slotspladsen ren²⁾. 1692 tilskrev den kgl. Bygmester Hans Stenvinkel Rentekamret, at Vindebroens Arme nødvendig maatte beklædes med Kobber, „saafremt Vindebroen skulde blive ved Magt og ikke foraarsage større Omkostning og befrygtende Ulykker, som ellers deraf snarligen komme kunde“. Denne Udgift blev derpaa udredet af Portpengene³⁾.

¹⁾ K. D. VII, 410—11, 434. ²⁾ K. D. VI, 538, 564, 569, 707, VII, 71—72, 136, 200—01. Suhms ny Saml. I, 31. ³⁾ Rentek. Kopibog 20. Avg. og 1. Sept. 1692.

Fra ældre Tid var der til Broens Vedligeholdelse henlagt en Afgift, der udrededes af Amagerbønderne, hvilke Penge udbetaltes af hver Bys Foged, saaledes gav Store Magleby 83 Rdl. 2 Mrk.

Paa Kristianshavn var den røde Bro, der gik over Kanalen ved Torvet; om denne hedder det 1688: „Hvad den røde Bro angaar, hvoraf Rækværket paa den ene Side ligger nedfaldet og ellers er saa brøstfældigt, at man med Frygt og Fare maa køre derover, er den ingen Tid bleven repareret af Byens Kæmner, men er holdt vedlige af Hans kgl. Majestæt for 300 Rdl., som Amagerne aarlig kontribuerer til denne saa vel som til Langebros Vedligeholdelse“¹⁾.

14. Nov. 1695 toges der if. den foran S. 19 omtalte Befaling Syn over, hvor der i Havnen mellem Toldboden og Müllers Havn paa den anden Side af Knippelsbro skulde sættes „Duc d'alber“ eller Pæle til Søfartens Bekvemhed. Man fandt da, at foruden de gamle Pæle, der skulde istandsættes, burde der opsættes 23 ny, næsten alle omkring Kvæsthusgade; en siges at skulle sættes „for Pynten af St. Anne Bro“, hvoraf ses, at denne forlængst forsvundne Lokalitet endnu bevaredes i Mindet og har ligget et lille Stykke fra Toldboden, thi efter denne nævnes Enkedronningens Slot (Amalienborg) og de 2 Pynter af Kvæsthuset; en Del skulde sættes paa den østre Side mellem Kongens Flaade og Ballastpælene (Nyholm) og ved disse sidste, hvor Vinterlejeskibene laa.

Paa Kristianshavn foretoges ogsaa flere Inddæmninger. Det vil erindres, at Strandgade fra først af var den yderste Gade mod Kjøbenhavn og at den kun var bebygget paa Amagersiden, medens hver Grund havde Bolværksret paa den anden Side af Gaden mod Kjøbenhavn. Her foretoges stadig Opfyldningsarbejder; det største var dog langs den Dæmning, der førte til Knippelsbro; den var 1689 bleven saa bred, at der havde kunnet dannes en Gade, den nuværende

¹⁾ Indlæg til K. D. VII, Nr. 350.

Brogade, og som var bebygget paa begge Sider. Brogade kunde dog ikke anlægges uden Stridigheder, thi Johannes Mooch, der ejede nuv. Nr. 16 og 18 i Strandgade, paastod, at Grunden paa den vestre Side af Dæmningen var hans Fortov, og lod den indhegne 1681, medens Underfogden paastod, at den tilhørte Byen. Kommissionen for Gadernes Indrettelse lod imidlertid Gaden anlægge og der beskikkedes flere Gange Mænd, der skulde taxere den Skade, Joh. Mooch led, men der kunde ikke komme nogen Overenskomst i Stand. 1691 befalede Kongen Klavs Rasch, at Gaden med det forderligste skulde anlægges og bringes i god Stand, og der skede da ogsaa en Vurdering af Joh. Moochs Grund, der ikke beregnes til mere end 1400 Kvadrat Alen, og vurderedes til 351 $\frac{1}{2}$ Rdl., der endnu ikke var betalt 1709¹⁾).

Hvor meget der iøvrigt blev inddæmmet, er noget vanskeligt at se, thi hele Strækningen inden for Qvintus er paa somme Kort betegnet som fast Land med afsatte Gader, medens de andre Kort ikke viser andet end Vand. Der er dog én Plads, der ved denne Tid var ved at komme frem nemlig Kristiansholm. Kaptejn Johan Georg Motzman fik nemlig 7. Sept. 1695 kgl. Tilladelse til her at opfylde en Grund, der skulde indrettes til en Kølhalingsplads. 1697 bevilgedes det ham selv at holde Pram for at føre hans eget Gods til og fra hans Plads og Bygning i Vandet lige overfor Kvæsthusgade. Han havde imidlertid ikke Formue til at fuldende Værket, der 1714 blev tilkendt Krigshospitalet til Dækning af hans Gæld til dette; siden kom Holmen til Søetaten, og da Arsenalet skulde bygges her under Kristian VI, fik Motzmans Plads Navn af Christiansholm²⁾).

1675 fik Grev Hans Schack af Kongen 2 Grunde mellem Strandgade og Overgade med 400 Alens Bredde til hver af disse Gader; desuden havde han 1671 faaet en Plads ved

¹⁾ K. D. VI, 769, 777. VII, 177, 370., 589, 598, 611, 657, 696. VIII, 104—05. ²⁾ Sterms Beskrivelse af Kbnh. S. 441—43, K. D. VII, 519.

Overgade; han opfyldte saa Grunden og byggede Hus der, men solgte det hele Aaret efter for 3000 Rdl. til Militær- og Søetaten, der her anlagde et Laboratorium¹⁾, der bestod, indtil det i nyere Tider maatte vige for Burmeister & Wains Maskinværksteder. Grunden blev 1676 betegnet som liggende tværs over for Tøjhuset, hvilket var rigtigt paa en Tid, da Strandgade ikke var bebygget imod Kjøbenhavn.

Efter at have omtalt Byens ydre Omkreds, Fæstningsværkerne og Havnen, vil vi gaa over til de Forandringer, som foregik med det Indre af Byen i det foreliggende Tidsrum.

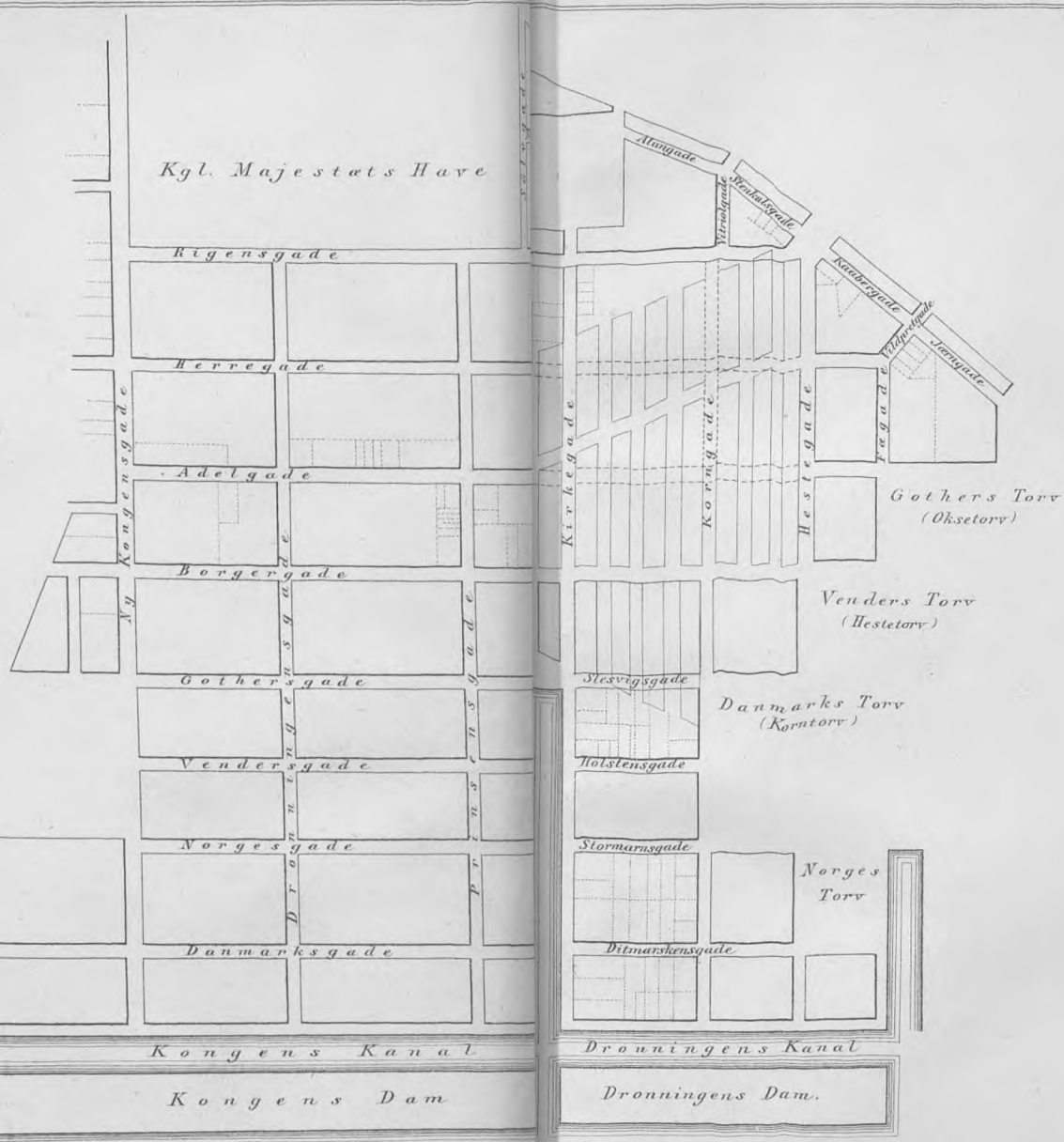
III.

Stadens Udvidelse. Ny Kjøbenhavn. De store Grunde der. Amalienborg. Frederiksholm. Nybrogade. Frederiksborggade. Nygade. Voldgaderne. Slotsholmen. Kristianshavn.

Ifølge den oprindelige Plan skulde „Ny Kjøbenhavn“ have indeholdt mange flere Gader, end det siden fik, som medfølgende Grundplan udviser. Omtrent hvor Toldbodgade nu findes, skulde gaa en Kanal ved Navn Kongens Kanal, der omtrent ved Forlængelsen af Fredericiagade afsatte Prinsens Kanal, der skulde gaa lige til Store Kongensgade; paa den anden Side af Prinsens Kanal hed Kanalen langs Stranden Dronningens Kanal og endte et Stykke indenfor Toldboden, hvor den afsatte en anden Kanal mod nord. Imellem Stranden og Kongens og Dronningens Kanal skulde være en Opdæmning, der hed Kongens og Dronningens Dam. Gaderne i den ny By skulde gaa aldeles lige. Hvor Amaliegade gaar, var Danmarks Gade, der skulde fortsættes over nuv. Charlottenborg Have, og begge de ældre Strandstræder skulde forsvinde. Fortsættelsen af Danmarksgade paa den anden Side Prinsens Kanal hed Ditmarskensgade. Den nuværende Bredgade hed Norgesgade og fortsattes hinsides Prinsens Kanal af Stormarngade. Imellem Bredgade og Store Kongensgade var

¹⁾ K. D. VI, 652, 664.

Vendersgade, der hinsides Prinsens Kanal hed Holstengade. Nuv. Store Kongensgade, der oprindeligt skulde have heddet Gotersgade, ligesom Gotersgade hed Ny Kongensgade, hed paa den anden Side af Prinsens Kanal Slesvigsgade, men her maatte først borttages noget af de yderste Dele af Nyboder, for at den kunde blive lige. Borgergade og Adelgade var anlagte som nu, men allerede den Gang var Adelgade ansat med en lige Retning gennem Nyboder, hvad den først fik i vore Dage.

En stor Del af Rosenborg Have skulde ogsaa indtages til Byggegrunde; den nuv. Kronprinsessegade, der først blev anlagt i Begyndelsen af dette Aarhundrede, findes saaledes paa Planen med Navnet Herregade, og Rigenegade er fortsat tværs over Haven lige til Gotersgade. Sølvgade skulde ikke gaa længer end til Rigenegade; Klærkegade skulde fortsættes til Volden og endnu forbindes med Sølvgade ved Blygade; for Enden af denne sidste og langs Klærkegade var St. Anne Kirke med Kirkegaard. Kokkegade skulde hedde Kirkegade, idet den ogsaa førte til nævnte Kirke. Meriansgade skulde hedde Korngade og skulde ved Vitriolgade danne Forbindelse med 2 Gader langs indenfor Volden, Allungade og Stenkulgade, hvilket sidste Navn længe bevarede som Navn paa en Del af Østervoldgade. Hjertensfrydgade skulde hedde Hestegade og førte som nu til den aabne Plads ved Enden af Rigenegade, udenfor hvilken den ny Østerport laa. Længer var Nyboder ikke bebygget den Gang, men paa Pladsen udenfor, der siden hed Grønland, var afsat langs Volden Kaaberggade og Jærngade, der ved Vildtpretgade og Fægade stod i Forbindelse med Goterstorv, der laa mellem Adelgade og Borgergade lidt ind i Esplanaden. Imellem Borgergade og Store Kongensgade, i Esplanaden, laa Venderstorv, imellem Store Kongensgade og Bredgade, hvor Toldbodvejen og Husarkasernen nu findes, skulde være Danmarkstorv, der var bestemt til Korntorv, medens Pladsen østen for Frederiks Hospital skulde hedde Norgestorv.

I Overensstemmelse med denne Plan var Skøderne paa Grundene udstædte, og man havde indrettet de ny Bygninger efter de projekterede Gader, om Bebyggelsen end var forholdsvis ringe.

Kongen befalede 31. Okt. 1661 alle Grundejere inden Aar og Dag at lade deres Fortov brolægge, hvis de ikke uden videre Proces vilde have forbrudt deres Byggepladser, ligesom de ej heller havde opfyldt deres Forpligtelse til at opføre forsvarlige Købstedbygninger.

Paa Grund af den ringe Bebyggelse kunde det imidlertid ikke volde saa særdeles stort Besvær, om den første Plan for de ny Gadeanlæg blev fravegen, men det fremkaldte alligevel den største Uvilje, at Kongen 1662 lod Ruse lægge en ny Plan, hvilken er den, der ligger til Grund for den nuværende Bebyggelse. Ruse lod strax opsætte Pæle, hvorefter de ny Gader skulde anlægges, men Folk rykkede „mutvillig“ Pælene op, hvorfor Kongen 12. Jan. 1663 truede Gærningsmændene med Straf som for vitterligt Tyveri. Endnu mere oprørt blev Stemningen, da der 18. Marts samme Aar udkom den Forordning, at Beboerne i Kongensgade, Borgergade og den ny anlagte Dronningensgade (Tværgade) straks skulde afbryde alle de Bygninger, der var til Hinder for de afstukne Gader, men de i Norgesgade skulde afbrydes indtil den gamle Gade¹⁾. Inden 10 Dage skulde de saaledes afgrænsede Grunde hegnes med Plankeværk, og inden 1. Juni skulde Husene være nedbrudte. Inden samme Tid skulde enhver lade Gaden foran sin Grund forhøje og brolægge til Midten. Enhver Plads til Gaden skulde være bebygget, og der maatte ikke være Haver til Gaden. Havde nogen ikke Midler til at bygge, var han forpligtet til at afstaa sin Grund til andre for en billig Betaling eller ogsaa skulde den være forfalden til Kongen. Kongen ender sin Befaling med, at den alene gælder de nævnte 4 Gader, men

¹⁾ Den gamle Bredgade gik ind paa det Thottske Palais' Grund.

ikke de andre, hvor imidlertid ogsaa Ejerne skulde være betænkte paa at rette deres Huse og Pladser efter det ny Bestik.

Den svenske Gesandt meddeler allerede 20. April: „Iværksættelsen af den kgl. Befaling om Gadernes Renovation¹⁾ er sat i Bero; den Utaalmodighed og Desperation, som Almuen havde lagt for Dagen, synes at have bevirket denne Stansning. Medens Kongen var i Frederiksborg, har Monsieur Ruse ikke vovet at komme paa Gaden, da man offentlig har svoret ham Døden“. Og 28. April skrev han: „Om Arbejdet med Kjøbenhavns Gader tales der ikke mere; Borgerne roser sig af, at de ved deres bevægelige og indstændige Bønner have bevirket en Opsættelse af dette Værk, som med saa stor Strenghed var blevet paabudt“. Allerede en Maanedstid efter talte man dog om, at „Gaderenovationen“ skulde begynde; da nogle Borgere havde ytret deres Utaalmodighed herover, mente nogle, at en pludselig Sammenkaldelse af Rytteriet og en Inspektion af alle Vagterne i en Nat havde til Øjemed at sætte Skræk i Borgerskabet.

Forordningen blev da ogsaa ordret gentaget 13. Juli 1664. Den svenske Gesandt meddeler nogle Dage efter, at den foraarsagede saa meget større Skræk hos Borgerskabet, som man havde ment sig forskaanet derfor, og man beklagede især dem, der havde bygget Huse i Henhold til den ældre Plan og nu igen maatte nedrive disse. Forordningen er uden Tvivl ogsaa bleven efterkommet, ti da der 10. Marts 1668 udkom en ny Befaling om Indplankning og Brolægning af Byggepladser, er der ikke mere Tale om de nævnte 4 Gader, men om Gotersgade; dog er her ikke Befaling om, at Grundene just skulde være bebyggede til Gaden²⁾.

Noget af Arbejdet lod Kongen dog udføre for egen Regning. 21. Avg. 1663 befalede han Ruse at lade op-

¹⁾ Hermed menes ikke, hvad vi kalder Renovation, men Gadernes Fornyelse, Omlægning. ²⁾ K. D. III 542, 571, 578—79, 611—12, VI, 454—55. Beckers Samlinger II. 1—2, 3, 5, 35—36.

fylde, brolægge og forfærdige den ny Kongensgade fra Staldmester Merles Hus (ved Gotersgade)¹⁾ indtil den første Bro ved Kastellet og anlægge tre Hvælvinger eller Mure under Gaden, ligesom en bred Gade eller Stenbro igennem Kastellet; desuden skulde han lade det ny Torv jevne og brolægge²⁾. Dette var aabenbart det første gennemførte Gadeanlæg, hvorved der kunde have Forbindelse med Kastellet og derigennem videre frem ad Helsingør til.

Hele Strækningen, der ogsaa officielt hed Ny Kjøbenhavn³⁾, men oftest S. Anna Kvarter, blev dog først efterhaanden bebygget. Store Strækninger var Havepladser.

Paa den med nærværende Skrift følgende Grundtegnning, der er forfattet i de sidste Aar af Kristian V's Regeringstid af Cornelius Lerche og dediceret Kronprinsen, vil man faa et Begreb om det ny Kjøbenhavns sparsomme Bebyggelse omkring Aar 1700, om der end i Kristian V's Tid blev bygget meget. I Aarene 1668—77 blev der saaledes bygget 87 ny Huse, og 1689 var der ialt 371 Ejendomme, af hvilke nogle havde flere Smaahuse til Udleje, i det ny Kvarter. Ud til Toldboden, der var anlagt i Kristian IV's Tid, gik en Vej gennem Vandet, den nuværende Toldbodvej, og hvor nu alm. Hospital og Pladserne mellem dette og Toldboden findes, gik Vand, der dog var bestemt til Opfyldning og derfor ved en smal Dæmning var skilt fra Havnen. Imellem Nyboder og Toldboden laa store Pladser men uden videre Bebyggelse. Den store Amalienborg Plads ligger hen som Have. Bredgade, Store Kongensgade, Borgergade, Adelgade og Dronningens Tværgade, der er fortsat lige til Rosenborg Have, ses, ligeledes Prinsensgade. Derimod vil man vanskelig paa Kort fra denne Tid finde Helsingørsgade; Grunden hertil er den, at denne Gade skulde have været reguleret, men den laa formodenlig længe hen

¹⁾ Blev ved denne Tid nedrevet for Gadeanlæggets Skyld (Kbnh. Hist. og Beskr. IV, 390). ²⁾ Geh. Ark. Reg. 30, 2, 1.

³⁾ Saaledes 1688. K. D. VII, 241.

som Levning af den fordums Landevej og uden Bebyggelse, saa den regnedes ikke som Gade; den er dog opført som saadan i Grundtaxten 1689. Den skulde endog i Kristian V's Tid have været forlænget til Store Kongensgade, men en Haandværkers Hus laa i Vejen, og denne vilde ikke afstaa sin Grund. Det fortælles da, at Kongen selv red til Stedet med nogle Ministre og Stadsbygmesteren; Husets Ejer kom ud, men da Kongen tilbød ham Godtgørelse for Huset, svor han paa ikke at ville afhænde det, tog Kongens Hest ved Bidslet og drejede den om, idet han sagde, at der gik Veien til Slottet. Den godmodige Konge lo og red bort; Huset stod endnu ved Slutningen af forrige Aarhundrede¹).

Sølvgade gaar kun til Rigensgade, hvilken sidste Gade ikke er bebygget uden med nogle enkelte Bygninger, der er lagte som en Gaard med 3 Fløje og en lang Sidebygning, hvilket er de kgl. Uldmanufakturere. Kun den yderste Del af Rigensgade fra Stokhusgade af synes at være indrettet regelret. Langs Volden ved Rosenborg staar enkelte Huse, der neppe alle hørte til Slottet.

Mange af Grundene i Ny Kjøbenhavn var meget store, hvilket ses ved at forfølge Matrikelnumrene i Grundtaxten fra 1689 til vore Dage. Assessor Henrik Ehms Gaard med 3 store Huse og hosliggende smaa Vaaninger og Skibskraner er nu Nr. 59 i Nyhavn og de mellemliggende Ejendomme til Kvæsthusgade og Nr. 4 i sidstnævnte Gade. Admiral Markvard Rothsteens Gaard med hosliggende Have og Lejevaaning er nu Nr. 10—14 i lille Strandstræde og Toldbodgade Nr. 2—8, 5—11, hvilken sidstnævnte Gade altsaa er lagt gennem hans Grund. Admiral Jens Rothsteens (Gaard med 4 Vaaninger og stor Plads er nu St. Annæ Plads Nr. 18—22 og Lille Strandstræde Nr. 22—26, altsaa hele Grunden mellem Toldbodgade og Strandstræde; det var her Kruses Hestemøller blev anlagte. Villum Lydersen

¹) Suhms samlede Skrifter XIII 16.

Garvers Gaard er nu Nyhavn Nr. 41—49; altsaa er Toldbodgade lagt igennem hans Grund. Lyder Vitkens Have og 12 Vaaninger er nu Store Strandstræde Nr. 13—33; Justitsraad Lerches Have og 7 Vaaninger er Nr. 35—43 i Store Strandstræde og Garnisons Kirkeplads; Frederik Gieses Gaard med hosliggende Lejevaaning er hele den Firkant, der begrænses af Gotersgade, Grønnegade, Ny Adelgade og Kongens Nytorv; Monsieur Wittenbergs Enkes 6 Vaaninger og store Lysthave er nu Nr. 17—23 i Bredgade; Sekretær Fleischers Gaard, Haveplads og Vaaning Nr. 25 i Bredgade; Niels Christoffersens Lejevaaning og Gaard Nr. 27—31 i Bredgade; Oberst Plesses Hoved- og Lejegaard med en Byggeplads er Nr. 33—37 i Bredgade og flere Ejendomme i Dronningens Tværgade (Hotel Phoenix med omliggende Grunde); det senere Grev Danneskjold Lavrvigs Hotel, hvoraf en Del nu er Grev Moltkes Gaard, var 1689 for en stor Del Enkedronningens Pommeranshus, der gik ud til Store Kongensgade. Frederiks Kirkeplads tilhørte 1689 Arvingerne efter Maleren Abraham Wuchters; Grunden mellem denne Plads og Toldbodvejen var 1689 Hofraad Hesses Gaard, Have og Lejevaaning samt store øde Plads. Præsident ved Hofretten Niels Simonsens Hovedgaard med Byggeplads samt 8 ny Vaaninger er med Undtagelse af de 2 Hjørnegrunde hele Strækningen med de ulige Numre i Store Kongensgade mellem Gotersgade og Dronningens Tvergade og Nr. 17—27 i Tvergade. Møntmester Sessemands Gaard er Nr. 21—25 i Borgergade fra Hjørnet af Helsingørsgade. Sivert Malers 4 Vaaninger og Lysthave er Nr. 82—86 i Adelgade, Mester Michaels 2 Vaaninger og Have er Nr. 88 og 90 i Adelgade, der gaar ud til Borgergade, Anders Bentsen Tømmermands Byggeplads og Bleghave er Nr. 65—87 i Adelgade fra Dronningens Tværgade og ud efter. Bendix Grothschillings Gaard, Have og 2 Vaaninger er Nr. 20 og 22 i Helsingørsgade.

Den ny Del af Byen havde daarligt Afløb; saaledes

klages der 1684 over, at Kongens Køkkenhave (en Del af Rosenborg Have), det ny Manufakturhus (i Rigensgade) og en stor Del af Byens Gader led stor Skade af ideligt Spildevand fra Parkerne i Rosenborg Have og omliggende Render. Rentekamret resolverede derfor 14. Okt. 1684, at der skulde lægges lukkede Render fra Lemforts Plads; denne strakte sig langs Rosenborg Have fra Sølvgade til Dronningens Tværgade og et Stykke derover; i det Skøde, Sakarias Lemfort havde faaet, betingedes det, at Grave og Vandløb fra Rosenborg Have skulde beholde deres fulde Gang¹⁾. Denne Grund har saaledes for en stor Del staaet i Morads, saa Vandet har staaet op i Sølvgade. If. Rentekamrets Befaling blev der nu lagt lukkede Render ned til Moradset ved Enkedronningens Palais (Amalienborg), hvilke Render skulde tages fra det nedlagte Rosenborg Springvands Værk²⁾. Nærmere Stranden ses det ogsaa, at der endnu langt senere var moradsigt og fuldt af Vandhuller, saaledes i Omegnen af Kastellet ved Enden af Store Kongensgade og især imellem Amalienborg og Toldboden.

1685 skriver Henrik Gerner:

„Hvor skulde vel min Pen Amaliborg optegne,
og al den Herlighed, som der er, ret opregne?
Der alt langt mere er, end jeg udsige kan,
ti Haven ene har Skov, Frugt og Springevand“.

Ved Belejringen ødelagdes den Have, Dronningen havde paa Tivolis nuværende Omraade, hvorfor Sofie Amalie fik en anden anlagt ved Store Strandstræde og den islandske Reberbane. Det var et stort Areal, der gik fra nuv. S. Annæ Plads til Fredericiagade. 1664 udstedtes kgl. Befaling om at køre Renovation ud til Dronningens Have ved Reberbanen³⁾, og paa den Maade er den sumpede Grund bleven opfyldt; Fugtigheden baade af Grunden selv og fra

1) K. D. VI, 621. 2) Rentek. Kjøbenh. Kontors Kopibog. 3) K. D. VI, 396, 401, 404.

det tilløbende Vand blev optaget af en Grøft, der gik uden om Haven og bl. a. optog Vandet fra Rosenborg Have, hvis Afløb tæt ovenfor er omtalt; 1668 befalede Kongen at lade denne Grøft mellem Kongens og Dronningens Haver oprense ved Soldater¹). Dette Aar blev der foretaget en Del Arbejde paa Havens Udsmykning, om en Del end gaar paa Rosenborg i A. Hjørrings Beretning for 1668: „Her blev i dette Aar anvendt stor Flid og megen Omkostning paa Bygning og Lusterværk baade i Kongens og Dronningens Have paa de herlige og anselige Pommeranshuse og paa de store Lysthuse, Rendebaner og hine mange Billeder af Sten og Træ og meget Gardinsværk, som blev sat for Kvartererne om Urterne og udi Gangene, saa og ved Siderne af Haven udi stor Mangfoldighed, som og kunstige Pyramider og Spidse og Siratporte udi Haverne, item ny extraordinære Vandspring og kostbare Vandkonst der sammesteds, hvilket altsammen ikke er kommet til en Fuldkommenhed udi dette Aar, derfor gæmmes det til den fjerde Traktat at skrive om, naar den bliver fuldfærdiget²).“

Da Haven var bleven færdig, byggede Dronningen et lille Slot, der efter hende fik Navnet „Sofie Amalienborg“, hvilket laa i Baggrunden af Haven, nærved nuværende Fredericiagade, og altsaa omtrent hvor det nuværende Amalienborg findes. Det havde 3 Etager og en Kuppel paa Midten, en høj Stentrappe førte op til anden Etage og lige for denne var en Allée; paa begge Sider laa lange lave Bygninger, der hver havde en høj Pavillon. Slottet er vistnok bygget i Aarene 1669—73; fra 6. Avg. 1670 er der Regning paa Smedearbejde „udi H. M. Dronningens den store Bygning i den store Have.“ 12. Marts 1673 indviedes en Kirke paa Slottet, og der indrettedes Bolig til en Præst i Pommeranshuset; ved denne Tid maa Slottet an-

¹) K. D. VI, 483. ²) K. D. V. 769—70.

tages at være fuldendt. Samtidig omtales den store Vandkunst, der var 18 Alen imod Grotten og 18 Alen imod Gaden.

Her døde Sofie Amalie 1685 og Slottet blev ogsaa siden bebot af kongelige Personer, saaledes nævnes 1689 Prinsessens Forgemak og Kabinet, og Prinsens Forgemak og Sovekammer paa den anden Stok. Det vil siden blive fortalt, hvorledes en stor Del af Slottet brændte i April 1689, hvorpaa en Del af Møblerne flyttedes til Rosenborg og Kjøbenhavns Slot. Malerierne, der for en stor Del fremstillede fyrstelige Personer, især Enkedronningens nærmeste Slægt, førtes til Rosenborg. Kirken indrettedes til Garnisonskirke samme Aar fra Maj til Oktober; den stod endnu 1701 og er ventelig bleven benyttet lige til Indvielsen af den nuværende Garnisonskirke¹).

Amalienborg, der sædvanlig kaldtes Dronningens Have, gav Anledning til, at Rosenborg kaldtes Kongens Have som Modsætning, hvilken Benævnelse formodentlig skriver sig fra Kristian V's Tid. Man har kunnet køre gennem Amalienborg og Rosenborg Haver, ti det fortælles, at Kristian V i Januar 1696 en Morgen først gik i Staldene, derfra sin sædvanlige Tur til Tøjhuset, hvor han lod sig sætte over til Broen ved Amalienborg (nu Kvæsthusbroen), hvor han satte sig i en Chaise og kørte igennem Amalienborg og Rosenborg Have til Jægersborg²).

Efter Amalienborgs Brand befalede Kongen O. Rømer at gøre Forslag om Pladsens Benyttelse. Hans Forslag, der approberedes af Kongen 16. Avg. 1690 med det Tillæg, at han selv skulde være „Direktør over Værket“, gik ud paa, at Plantagen skulde afhugges og en ny plantes. Pladsen skulde langs Amalienborggade, hvorved forstaas S. Anne Plads, og ved Enden imod Grotten, hvorved forstaas Bredgade,

¹) I Kongeriget's Arkiv opbevares en Del Regnskabsbilag for Amalienborg, men der er ikke noget fuldstændigt Regnskab.

²) Nyt hist. Tidsk. II 625.

7. Dec. 1674 indstiller Statskollegiet, at Kongen istedenfor de Værelser, som Frederik III havde forundt de Kvæstede i Seglhuset og som nu igen maatte bruges til Opbevaring af Flaadens Segl, vilde skænke Materialer til Opførelsen af et nyt Kvæsthus og tillade, at Tømmer, Lægter og Jærn maatte nedføres med Kongens egne Skibe. Allerede 1673 var en Del af de Kvæstede lagt ud i Børnehuset, men fra Nyaarsdag 1675 gik Direktionen over til Admiralitetet, og dette maa have sørget for andre Sygeværelser, men under den følgende Krig fik man Brug for de Lokaler, der kunde findes. Guldhuset i Rigensgade, der var indrettet til Manufaktur, blev nu overdraget Kvæsthuset, der fik en ny Fundats 1682, men allerede 1683 købte Kongen Huset igen for 5000 Rdl., og det er atter flyttet. 1688 ses Toldbetjent Søren Sørensen at have købt dets Plads med dets forfaldne Bygninger, men da havde man allerede faaet den prægtige Gaard færdig.

1688 omtales „den ny indrettede Kvæsthusgade“ og 1690 faar en Mand særlige Privilegier, fordi han havde bygget i denne Gade „paa sligt et moradsigt og sumpigt Sted“.

Toldbodgade kom ikke alene til at gaa fra St. Anne Plads til Toldboden, men den blev ført lige ud til Nyhavn. 1691 fik en Mand i Lille Strandstræde Godtgørelse for den Skade, hans Grund havde lidt ved Ny Kanals og Toldbodgades Indrettelse¹⁾.

Begge Strandstræderne var ældre Gader, medens Gaden langs Nyhavn blev anlagt efter denne Kanals Gravning.

Størst Omhu anvendtes dog paa Udsmykningen af det ny Kongetorv.

Henrik Gerner synger 1691:

„Hvor nu er Kongens Torv, der var før Grav og Volde om gammel Kjøbenhavn; hvor før var Hestestolde, Morads og ringe Værk, der nu staar Hus og Mur, opbygte regelret, foruden Bod og Skur“.

¹⁾ K. D. VII, 241, 331, 337.

Udenfor den gamle Østerport laa længe de nedrevne Volde og halv opfyldte Stadsgrave i en uordentlig Blanding i Bakker og Dale, hvilket gav Anledning til det skæmtefulde Navn Hallandsaas, idet man fandt en vis Lighed med den øde Strækning af dette Navn mellem Skaane og Halland. Saaledes laa Pladsen længe hen, en Del af Grunden var endog skødet bort til de nærmeste Grundejere, der langt ud paa det nuværende Kongens Nytorv mellem Østergade og Vingaardstræde havde anlagt Haver.

Paa Hallandsaas saa det end mere uhyggeligt ud med den store røde Vippegalge, som Ruse havde ladet opsætte, men som dog blev nedtaget 1668. Pladsens officielle Navn var dog allerede længe før Kongens Torv eller det ny Kongetorv, men først, da Kristian V. var bleven Konge, blev der sørget for et anstændigere Udseende især af Hensyn til det Palais, som Gyldenløve 1669 fik i Sinde at opføre. 4. Juni 1670 udstædtes Befaling til at brolægge Torvet uden nogen Forsømmelse og samtidig befaledes de, der havde Pladser til Torvet, at lade brolægge foran disse, saa vidt Ingeniøren paaviste, og opføre tilbørlige Købstedbygninger. Grundstenene af de gamle Huse blev det Gyldenløve tilladt at opgrave og bruge til sin Gaards Bygning. 4. Juli 1672 fik Grundejerne Befaling om, at de ikke maatte opføre Bygninger til Torvet, uden de var paa 2 Etager og saavidt muligt efter samme Model, og de, der ikke byggede inden Aar og Dag, skulde have deres Grunde forbrudt. Paa samme Maade skulde der forholdes med de tilstødende Kongens-, Dronningens- og Nordre (Norges) Gade. 28. April 1676 blev der truffet særlige Bestemmelser med Hensyn til Torvets Renholdelse, og det blev forbudt at udkaste Uhumskhed og andet Skarn og Urenlighed her, hvilket hidtil var sket.

Paa Torvet var et Vagthus, der blev flyttet 1680 til det Sted, hvor Hovedvagten stod i vore Dage, og paa dets forrige Plads lod Kongen paa Beboernes Bekostning indrette

„noget andet til Stadens Sirat og deres Fornøjelse, som Huse og Gaarde der sammesteds ejer“.

Det gik dog ikke saa rask hermed. I en Rentekammer-skrivelse af 11. Okt. 1682 til Raadmand Hans Stampe hedder det: „Eftersom paa Kongetorvet i sig selv, foruden hvis Indbyggerne sammesteds paa den vestre Side (altsaa mod Østergade) allerede til Rendestenenes Forandring og Broens Sænkelse paa deres egen Bekostning for deres Fortov har ladet gøre, endnu en Del Jord skal være at bortføre og Stenbroer at lægge, som Raadmanden, saa vidt Aarsens Tid og Vejrlig vil tilstede, paa kgl. Majestæts Vegne har paa-taget sig at lade forrette“, blev der givet ham Anvisning paa Betaling i næste Aars Regnskab for Grundskatten, hvilket han aflagde.

I Midten af Torvet blev nu indrettet en aflang Plads, der ikke blev brolagt og som gik temmelig nær ind imod Husene. 17. April 1683 befalede Rentekamret at købe Ene-bærstager og Skovle, „som til Træer at plante paa Kongens Nytorv skal bruges“¹⁾. Denne Plads kaldtes „Krindsen“ (Kredsen). Den kan dog ikke have været beplantet, dengang Kristian V 13. April 1685 holdt sit storartede Ridderspil indenfor Skranken²⁾.

1688 prydedes Pladsen med Kongens endnu staaende Rytterstatue³⁾.

Ved Forordningen 20. Nov. 1683 indrettedes der et Hestemarked paa Torvet hver anden Onsdag, hvilket var tjenligt „baade for Fremmede, som her ankommer og gode Heste til deres Ekvipage behøver, saa og for dem, som bor paa Landet og sig paa Stutteri at tillægge vil befitte“. Markedet skulde holdes „omkring det derpaa staaende Træværk“. 1684 blev der tillige indrettet Halmtorv og Torv for Brændsel og Fuglevildt⁴⁾.

¹⁾ Rentek. Kopibog. ²⁾ Meiborg, Billeder af Livet ved Christian den Femtes Hof, S. 53 flg. ³⁾ Et Vers om denne Statue fra 1699 se D. Saml. VI, 66—67. ⁴⁾ K. D. VI, 539, 542, 544, 596 671, 739—740. VII, 78.

Den første Bebyggelse af den nyere Art var Gyldenløves Palais. Paa Grunden, af hvilken en Del havde tilhørt Ulrik Kristian Gyldenløve¹, fik Ulrik Frederik Gyldenløve Skøde af Kongen 22. Marts 1669; den sagdes da at strække sig fra det Sted ved Kvæsthuset (Sejlhuset)²), hvor Slagterboderne staar, til Hjørnet af Gaden langs den projekterede Kanal og fra Torvet ud imod Stranden indtil Dybet³). Gyldenløve, der 1670 af Kongen havde faaet Kallø i Foræring, men ikke kunde finde sig tilfreds i denne Afkrog, nedbrød det gamle Slot og benyttede Materialerne til sin Bygning⁴), og 29. Sept. 1671 fritog Kongen ham for Grundskat og andre Paalæg af den Bygning, han agtede at lade opbygge ved den ny Kanal. Aaret efter blev Grundstenen lagt.

I Bordings Danske Mercurius for Marts 1672 skrives:

„Paa Kongens store Torv Hr. Gyldenløve figer at faa sin Bygning op, før Sommeren afviger, har og den Ære nydt, som sker ej hver gemen, at Kongen dertil selv har sat den første Sten. Den ædle Prins Georg og sin Sten dertil lagde, de store Kongens Mænd og hjulpe til og sagde: Gid Ejermanden her i Glæde, Fred og Ro vel mangan Dag og Aar lyksaligen maa bo“.

I Nov. 1673 klages sammesteds over, at Gyldenløve var i Norge:

„Hans herlige Palads, hvis Bygning skulde fremmes ved hans Nærværelse, desmidlertid forglemmes“.

Grunden til, at det gik langsomt med Bygningen, var dog Mangel paa Haandværkere. 16. Juli 1672 befalede Kongen Magistraten at skaffe Bygmesteren Evert Jansen 10—12 af de dygtigste Mursvende, som uden vidtløftigt Op-

¹) Jfr. Kbnh. Hist. og Beskr. II, 349.   ²) Smstds. III, 355.

³) K. D. VI, 498—99.   ⁴) K. Hansen, Ridderborge I, 194.

⁵) K. D. VI, 597.

hold og for billig Betaling kunde udføre Kongens saa vel som Gyldenløves Arbejde¹⁾. Grunden til Forsinkelsen laa vistnok i Uvilje mod de af Gyldenløve indkaldte fremmede Haandværkere. Saaledes klagede Didrik Cornelius van Ysen-dich i Ján. 1678 over, at han for $5\frac{1}{2}$ Aar siden var forskreven af Gyldenløve for at tømre og arbejde paa dennes Hus paa Kgl. Majestæts Torv, men Krigen forhindrede hans Arbejde og siden fik han kun lidt at gøre der, da Tømrer- og Snedkerlavet forment ham at arbejde. Tømrerlavet erklærede derpaa, at denne Person, som var Katholik og hverken havde anmeldt sig for Øvrighedsn eller Lavet, ikke var anderledes kendt, end at han i nogle Aar saa vel som andre Fuskere her i Hobetal rev de indfødte Brødet af Munden, og Gyldenløves Arbejde kunde lige saa godt og billigt forrettes af Lavet²⁾.

Paa Forhusets Skorstene staar Aarstallet 1677 som Vidnesbyrd om, naar Bygningens Murværk var tilendebragt³⁾. Der kan gærne endnu være gaaet nogen Tid, inden Bygningen var færdig, men 21. April 1683 havde Gyldenløve Kongefamilien til Gæst, hvilken han hædrede med Fyrværkeri⁴⁾.

Paa Kongens Nytorv var samtidig med Charlottenborg bygget det kgl. Kanonstøberi, Gæthuset, der i vore Dage var den militære Højskole og stod, hvor nu Tordenskjoldsgade og noget af det kgl. Theater findes. Det blev taget i Brug 1673. Paa Torvets andre Sider rejste sig snart ny Bygninger. Hvor det Thottske Palais staar, ejede Niels Juel allerede 1661 en Gaard, hvis Grund blev forandret ved de ny Gadeplaner, og 1683 ejede han 2 Gaarde paa Torvet. Da han samme Aar andragede, at han her vilde opføre „en real Bygning“ af Grundmur, fik han 10 Aars Frihed for Grundskat og Toldfrihed for Materialerne; da Bygningen var færdig,

1) K. D. VI, 597. 2) Afskrift i Raadstuearkivet. 3) P. Weilbach, Kunst og Æsthetik 1870, S. 171, hvor ogsaa Stilen omtales.

4) Bircherods Dagb. S. 221. I Reg. 30 i Geh. Ark. findes en Del Dok. og Tegninger af Gyldenløves Gaard.

fik han 1686 paa Grund af den store Bekostning 20 Aars Frihed¹⁾).

Imellem Gotersgade og Ny Adelgade laa Sekretær Gieses Gaard (se foran). Det nuværende Hôtel d'Angleterre tilhørte 1661 Joakim Gersdorf, 1668 Niels Trolle, hvis anden Gaard paa Østergade var brændt 1666; 1689 er Pladsen forøget med Grund fra de gamle Fæstningsværker og tilhørte Grev Ahlefeldt, der tidligere havde ejet en Gaard bag Børsen, der tilligemed hans Bibliothek var brændt 1682²⁾). Paa det andet Hjørne af Østergade bode 1661 Jørgen Rosenkrantz, 1668 Rentemester Sten Hondorf og 1689 Gehejmeraad Otto Skeel. Hans Nabo var 1689 Hans Knudsen Leegaard. Den Gaard, hvori à Portas Kafé nu findes, tilhørte 1661—89 Fru Abel Sandberg. Gaarden mellem sidstnævnte og Hotel du Nord tilhørte 1661 Knud Urne og 1689 Kancelliraad Reinhold Meyer, og Hotel du Nord tilhørte Henrik Bjelke 1661 og til hans Død. Hans Søn Admiral Kristian Bjelke fik 1687 14 Aars Frihed for Grundskat, da han vilde indrette og forandre Gaarden „med videre og sirligere Bygninger“³⁾. „Erichsens Palais“ tilhørte Raadmand Arent Berntsen til hans Død 1680⁴⁾). Det ses heraf, at for en meget stor Del var Pladsen omgivet af Bygninger, der tilhørte Standspersoner, hvis Midler tillod dem at opfylde Kongens Ønske om at gøre Torvet til den anseligste Plads i Staden.

Den Havbugt, der gik ind mellem det nuværende Tivoli og Slotsholmen, og som vistnok var det Vand, der oprindeligt hed Kalveboderne, var meget grundet og opfyldt med Smaaholme. Da Fæstningsværkerne 1667—68 blev førte ud

---

¹⁾ K. D. VI, 363—64, 368. VII, 40, 44, 52, 151. ²⁾ Bircherods Dagb. S. 215. ³⁾ K. D. VII, 177. ⁴⁾ Pers. Tidssk. 1887, S. 272.

lige til den nuværende Langebro, blev dette Vand, der i de senere Aar sikkert ogsaa var blevet opfyldt med Renovation, bestemt til helt at inddæmmes; men dette skede paa den Maade, at man tegnede et Kort over Grunden med afsatte Gader og Byggepladser og dernæst tilbød Grundene til Folk, der selv vilde og kunde have Bekostningen med Opfyldningen og dernæst forpligtede sig til at bygge inden en given Tid.

16. Jan. 1668 fik Generalmajor Ruse Befaling til at udføre et saadant Kort, hvorefter der kunde udvises Pladser til enhver af dem, der underdanigst supplicerede om Pladser udi „det ny Værk bag Slottet“, og de første Skøder udstedtes derefter 7. Sept. samme Aar. I Løbet af 9 Aar blev alle Grundene afsatte, næsten alle til fornemme Folk, der fandt disse Ejendomme saa nær ved Slottet fordelagtige for sig. Denne Bydel fik Navnet Frederiksholm efter Kongen, men kaldtes ogsaa i daglig Tale Kalveboderne¹).

Slotsholmen var forbunden med Egnen omkring Vandkysten ved Løngangen, en dækket Bro, der gik over Stranden, men havde fremkaldt mange Klager over, at Havnen blev tilstoppet ved den. Da nu Stranden skulde opfyldes udenfor den, blev den unyttig og blev brudt op 1668, i det dens Sten blev givne i Betaling til de 4 Murmestere, der skulde forfærdige den ny Vesterport med dens Vagt og Vandhvelvingen. Ad denne Bro kørte Kurprinsen af Sachsen, da han 1666 overraskede Kongefamilien med sit Besøg²).

3. Juli 1673 nedsatte Kongen en Kommission, der skulde ordne Forholdene her, idet man skaffede sig Underretning om, i hvilken Henseende den ene Nabo besværede sig over den anden, da der klagedes over, at adskillige ikke bebyggede, indhegnede eller brolagde deres Pladser, men endog

¹) De fleste Bygninger i Kalveboderne blev opførte af Hans Wiedewelt, der ogsaa byggede Kapellet ved S. Petri Kirke, Reformert Kirke, Operahuset, Gyldenløves og Thotts Palais, ligeledes Højbro (F. G. Meier, Johannes Wiedewelt S. 14—15).

²) K. D. V, 762. P. W. Beckers Samlinger II, 167.

opfyldte dem med Tømmer, Grus og Sten, saa Naboerne ikke kunde have fri Fart og Kørsel til deres Gaarde og Bygninger. Det gik ikke saa hurtigt med Bebyggelsen, som det var bestemt i Skøderne, i hvilke det fordredes, at Grundene skulde være bebyggede inden 3 Aars Forløb, hvis Pladserne ikke skulde være forbrudte til Kongen¹). Paa Grund af Krigen 1675—79, da det var saa vanskeligt at tilvejebringe Tømmer og andre Bygningsømner, saa Kongen igennem Fingrene hermed, indtil han 31. Maj 1680 truede med, at hvis øde Pladser baade her og paa Kristianshavn ikke inden et Aar var bebyggede med gode Købstedbygninger, skulde de uden videre Undskyldning være hjemfaldne til hvem, der vilde lade dem bebygge. Det hjalp næppe meget, at Generalfiskalen i den følgende Tid beslaglagde Grunde, men sikkert mere Betydning fik en kgl. Bevilling af 12. Maj 1683, der udlovede 10 Aars Skattefrihed for dem, der paa Frederiksholm enten havde bygget eller vilde bygge grundmurede Huse paa 2 Loft og 34 Alens Façade til Gaden. 23. Juni s. Aar gives der videre 6 Aars Skattefrihed for Bindingsværks Bygninger paa 2 Loft og med Kælder under, medens en Befaling udgik til Magistraten om endnu ikke at tiltale dem, der var saa vidt med deres Bygninger, at de kunde blive færdige inden Udløbet af 1683. Samme Aar fordeltes Gaderne saaledes, at alt, hvad der laa norden for Stormgade, skulde høre til vor Frue, og Stormgades Sydside med alt, hvad der laa derfra til Havnen, til St. Nikolaj Sogn²)

Den ny Stadsdel beskrives saaledes af H. Gerner 1685:

„En lækker Bygnings By man vesten ser for Slottet, der Kallebo før var; han havde blevet spottet,

¹) Det ses, at der 1677 var bygget paa Stormgades søndre Side 6 Huse og paa den anden Side 1, Løngangsstrædes søndre Side 3, nørre Side 4, Ny Vestergades søndre Side var ubebygget, men paa den nørre Side var 9, Ny Kongensgade søndre Side 1, nørre Side 4. ²) K. D. VI, 439, 475, 613, 736, VII, 47—48, 50, 53, 87—88.

som havde villet sagt, at inden tyve Aar paa denne vilde Plads en prægtig Bygning staar. Der fordem Fladvand var, moradsigt, uanseligt, der var ej ryddet Grund, der var ej meget renligt, men før den Grund blev klar og Bunden blev bered, det kostede vel mer, end nogen tror og ved. Før man fik gennemgaaet Søbunden og opnaade den faste Blaalers Grund og fandt den rette Maade, det sigend' salte Vand at hindre i sin Gang, det kostede Umag og megen Pengeklang. Der vel den Bygning er, hvis Fødders Undersaale har meget mere kost, end Værten kunde taale, det er dog dyre Sko, som mere koste kan end Klæder til en Krop, med Hat og Hattebaand. Dog hvad det haver kost, maa man nu ej fortryde, man ved den gode Havn Oprejsning god skal nyde, de Bygninger og selv er af den Pris og Værd, at dertil Købmænd faas, som nok er uforfærd“.

Gaderne havde i det hele de samme Navne som nu, ti vel var der et Forslag om at kalde dem Pave-, Kejsers-, Kurfyrste-, Kardinal-, Abbed- og Munkegade, men i de kgl. Skøder bruges de samme Navne, som nu, dog hed Frederiksholms Kanal undertiden Slotsstranden, og Stormgade Slotsgade, medens ogsaa Løngangsstræde kan være kaldt Stormgade, men de nuværende Navne er alle fastslaaede ved Grundtaxten 1689. Ny Vestergade var det officielle Navn, men den hed i Folkemunde Vigantsgade efter Vigant Michelbecker, der byggede en anselig Gaard, hvor nu Prinsens Palais er. Ny Kongensgade hed ogsaa Prinsensgade.

Naar et saadant stort Arbejde som Frederiksholms Aarlæg blev udført, skulde man tro, at der blev sørget for, at Omgivelserne kom til at ligge i nogenlunde ordentlig Stand. Tværtimod, om det nu skriver sig fra de militaire Avtoriteters Forsømmelighed eller Magistratens Raad-

vildhed, vides ikke, men det ser dog underligt ud, naar der skrives i Kæmnerregnskabet 1678: „Borttaget den store Mødding, som i nogle Aar var bleven samlet paa Hjørnet af Magstræde, 214 Læs“. Eller naar Magistraten søger om at faa Pladsen ved Vesterport indrettet til Halmtorv, hvilket ogsaa skede ved Reskr. 11. Juli 1682, og da omtaler: „Eftersom i Hans kgl. Majestæts Fraværelse er gjort den Anstalt, at de store Bakker, som laa fra Vesterport til Hospitalet (Vartov), ere mestendels bortførte og hvad som endnu resterer skal blive bortført“.

17. Juli 1683 befaler Kongen, at „den store Parti Jord, som ligger paa Vandkunsten, uforbigængelig maa bortføres“, for at Brolægningen langs Frederiksholms Kanal kunde gaa for sig¹).

Ved Volden mellem Vartov og Blaataarn stod 43 Smaahuse, der kaldtes Rundelen, formodentlig fordi de stod inde i en endnu ikke opfyldt Bastion; de nævnes i Grundtaxten 1689²). De tilhørte mest Soldater og Holmens eller Tøjhusets Folk; et af dem nævnes som et gammelt Vagthus. De er formodentlig Minder om den Tid, Fæstningsarbejdet blev udført.

En anden Udvidelse, der var bevirket af Kanalernes Udgravning, var Anlægget af Nybrogade. Da en Del af den forrige Havn her kunde udlægges til Bebyggelse, befalede Kongen 19. Jan. 1684, „at Gaden fra Broen (Nybro ved Enden af Knabrostræde) hen til Rundingen af Kanalen bliver 19½ Alen, siden bøjer sig Linien forbi Rundingen op til den Gade, som Oberst Munch bor udi (Raadhusstræde, det forrige Vandmøllestræde), hvor den igen møder Linien, som kommer fra det grundmurede Hus paa Hjørnet af Magstræde, hvor Gaden for samme Huses Skyld ikke kan blive bredere end 17 Alen“³). Nybrogade vedblev dog længe at være Baggrund til Magstræde.

¹) K. D. VII, 10, 50—51. ²) K. D. III, 695. ³) K. D. VII, 62—63 med Indlæg.

Over 2 tillukkede Stræder, der forbandt Snaregade og Læderstræde med Stranden, blev der taget Syn 14. Marts 1673. Det ene var ved Birgitte Hans Mandixens Ejendom i Snaregade (nu Assistenshuset), der med en Port var lukket i begge Ender, men dog af Arilds Tid havde været et frit Byens Stræde og de tilgrænsende Genboer til en fri Passage, hvilke Genboer gjerne vilde have det aabnet. Det bestemtes, at det kunde holdes aabent om Dagen, men lukkes om Natten „formedelst Urenligheds Samling og anden Uskikkeligheds Begængelse“. Det samme bestemtes om det andet Stræde, Nissegangen, men man mente ogsaa, at det kunde forblive ved det gamle, saaledes, at de af Genboerne, der begærede det, kunde faa Nøgle til Strædet¹⁾.

Samme Skæbne havde Peder Madsens Gang nær lidt. I et Brev til Griffenfeldt fra Fru Else Parsberg af 3. Marts 1675 skrives: „Jeg taledede vel et Par Ord forgangen med Ed. Højgrevelige Excellence, om han vilde være saa god og være mig behjælpelig med, at jeg maatte lade lukke Peder Madsens Gang, eftersom der bor kun Skarns Folk, de fleste der er, og er ikke nyttig til andet end til at skjule mange Skarns Folk, som, naar de gør Klammeri paa Gaderne, da retirere sig derind, og Pladsen har jeg købt til min Gaard, men har dog ladet tale med Borgmester og Raad derom, som nu endelig har resolveret, at jeg skulde supplicere til Hans Majestæt derom, som jeg tror nu vel, at er sket. Jeg har og bedet Kommandanten; at naar han har den Ære at tale med Eders Excellence, at han da vilde tale derom“. Hun ejede formodentlig det nuv. Hotel d'Angleterre og vilde bygge, hvilket var afhængigt af, om Strædet maatte lukkes eller ikke²⁾.

Ogsaa nærmere ved Højbro udvidedes Færdselen. 7. April 1683 resolverede Kongen, „at der imellem Vejerhuset og Begyndelsen af Snaregade ned til Kanalen skal gaa en Gade,

1) Raadstuearkivet. 2) O. Wolff, Griffenfeldts Levned S. 179.

som skal være 18 Alen bred, tæt forbi de Vaaninger, som ligge imellem Snaregade og Kanalen. Paa den anden Side ved Vejerhuset bliver en Plads ligesaa bred og saa lang, som Vejerhusets Bygning er, som Byen beholder at bygge paa, og som er i Linie med begge Ender af Vejerhuset, udenfor hvilken Pladses Begreb alle Slagterboder og Fjelleboder skal straks nedbrydes for at have en magelig Fart fra Husene ved Stranden igennem ommeldte ny Gade langs ned med Kanalen“. Dette vurderedes til en Udgift for Staden af 2300 Rdl.¹⁾

Endvidere blev der if. kgl. Befaling af 19. Maj 1694 gjort en lige Linie langs med Kanalen fra Hans Ogelbys Gaard ved Vejerhuset paa det ene Hjørne af Snaregade (nuv. Assistenshus) og til Hjørnet af Knabrostræde, saaledes at Grundejerne fik de ubebyggede Pladser udenfor deres Ejendomme indtil den afstukne Linie efter deres Grundes Bredde, imod at de ud til Kanalen opsatte „en skikkelig grundmuret Bygning“ eller en Brandmur af 4 Alens Højde og mod Betaling til Havnekassen af 1 Sletdaler for hver Kvadratalen. Bolværkerne var ved den Tid ogsaa komne i en lige Linie langs Kanalen, undtagen paa dette Stykke, hvilket nu ogsaa skede, hvorved Gaden langs Kanalen blev meget bredere end tilforn²⁾. Iøvrigt var der næppe alligevel ret god Færdsel langs Stranden. Fra Vejerhuset til Vandkunsten laa store Tømmeroplag³⁾ og Vejerhuset tilligemed de derved liggende Slagterboder og Vragerbroen opfyldte Pladsen henimod den Plads ved Højbro, hvor Fiskerkonerne sad.

---

1) Raadstuearkivet. 2) K. D. VII, 435 og Indlæg dertil. 3) Ogsaa paa Frederiksholm, og det formodentlig ogsaa langs Stranden, laa Tømmeroplag. Henrik Gerner skriver nemlig 1691: „Anse kun Kallebo med sine Hus og Haver, som ved Kanalen staar, hvor man sig flittig laver paa et og andet godt, der er en Stabelstad, der Tømmerlast og Bord med Stabler op paa Rad“.

Frederiksborggade gik ikke længer end til Rosenborggade og stod gennem Mikkell Vibes Gade i Forbindelse med Rosengaarden. I Marts 1672 befalede Kongen, at Frederiksborggade skulde forlænges til Kjøbmagergade, og at som en Følge heraf saa mange Huse skulde afpæles, som det var nødvendigt at afbryde. Sagen trak imidlertid ud paa Grund af Krigen, saa Indpælingen ved Ingeniør Stenvinkel først foregik 1680, hvorfor Kongen befalede Magistraten 28. Sept. straks at lade Husene afbryde og godtgøre Ejerne deres Tab af Grundskatten, ligesom den skulde hjælpe Beboerne til at faa Boliger inden Vintren for billig Leje, hvilken Kongen ogsaa vilde lade betale af Grundskatten. Paa den Maade forsvandt 21 Huse i Mikkell Vibesgade helt eller tildels, og den ny Gade blev ført i lige Linie til Hjørnet af Pustervig og Kjøbmagergade¹⁾. Allerede 1670 var det ny S. Gertrudsstræde, der omtrent svarer til det nuværende S. Gertrudsstræde og som ved Hjørnet af Rosenborggade var meget snever, blevet udvidet efter en lige Linie²⁾.

En voldsom Ildebrand fremkaldte Nygades Anlæg. „15. Nov. 1685 straks efter Midnat opkom i Badstuestræde en stor Ildebrand, som formedelst en temmelig Blæst samme Tid hastig formerede sig og holdt ved indtil under Højmesse, da Bøn udi alle Kirkerne blev gjort for saadan Guds Vredes Afvendelse, og imidlertid lagde henved 40 Gaarde, store og smaa, udi Aske, af hvilke nogle vare udi Vimmelskæftet, de andre udi bemeldte Badstuestræde og Endeløsstræde foruden adskillige smaa Vaaninger ibidem, item nogle af deres Baghuse, hvilke bode paa Gammeltorv, som og bleve ruinerede“³⁾.

Endeløsstræde gik ud fra Brølæggerstræde, men var lukket ved den Ende, der vendte mod Vimmelskæftet, hvor det begrænsedes af nuv. Nr. 47. Knabrostræde gik da ikke længer

¹⁾ K. D. VI, 587, 747—48. De nedbrudte Huse vurderedes til 9613 Rdlr. ²⁾ K. D. VI, 530—31. ³⁾ Bircherods Dagb. S. 236.

end til Brolæggerstræde, saa det maa have været vanskeligt for Brandvæsenet at komme frem til Ilden. Der fremstod derfor en Plan om at forlænge baade Endeløsstræde og Knabrostræde til Vimmelskaftet, hvilket dog ikke skede, men derimod bestemtes det at nedlægge Brygger Lavrids Ibsens Gaard paa Gammeltorv, der var en langagtig Grund, og udlægge den til Gade ligesom at føre Gaden videre gennem to andre Grunde til Vimmelskaftet, at der kunde blive en lige Gade mellem Gammeltorv og Amagertorv.

Det var nu ikke saa let at faa en Ejendom nedlagt, ti Pengene var ikke tilstede. Lavrids Ibsen kunde derfor 1687 faa Tilladelse til at brygge i Gaarden, saa længe han blev boende der, medens han var fri for Grundskat. Først 17. Febr. 1691 befalede Kongen, at Gaarden straks skulde sættes til Avktion og derpaa nedrives, da Gaden skulde „indrettes med forderligste“ og straks brolægges. 18. Juli samme Aar fik Politimesteren Ordre til at sørge for, at dette skede snarest muligt og det efter Ole Rømers Anvisning.

Lavrids Ibsen var imidlertid død, og hans Enke havde endnu i Juni 1692 ikke faaet sin Betaling, hvorfor hun udvirkede en kgl. Befaling om at udrede de 5000 Sletdaler (= 3333 Rdl). Desuden blev Gaden lagt igennem Justitsraad Peder Lassons Enkes og Jørgen Liebendahls Grund, hvorfor den sidste fik 500 Rdl., medens Fru Lasson, der ejede Gaarden paa Hjørnet af Klædeboderne og Skovbogade, fik Udlæg i noget af Jørgen Liebendahls Grund. Efter Forordningen skulde hun, der fik Façade til den ny Gade, opføre Bygning ud til denne. 1693 fik hun Udsættelse i et Aar, men da hun endnu 1695 ikke havde bygget, maatte hun stille Forsikring for til næste Aar at ville bygge en grundmuret Bygning eller i det mindste en forsvarlig Mur, og gjorde hun ikke dette, skulde Politimesteren lade opføre Muren paa hendes Bekostning. Hun satte imidlertid alene et Plankeværk op og Politimesteren skred ikke ind; dette gik ogsaa indtil 14. April 1703, da den ny Konge gentog sin Faders

Befaling, men Plankeværket blev endda staaende, indtil det i samme Efteraar faldt ned af sig selv, og da befalede Kongen paany Politimesteren at tilholde hende straks at efterleve den udgangne Forordning, og da skede det vel. Der hvor Fru Lassons Plankeværk stod, er nu Nygade Nr. 4¹⁾.

Nygade blev paa en Maade indviet ved Kronprinsesse Lovises Indtog 5. Dec. 1695, da Processionen gik igennem den, istedenfor at man i tidligere Tider havde maattet gaa igennem Klædeboderne og Skovbogade²⁾).

Paa Kort fra Kristian V's Tid ser man Gammelholm og Grundene østen for Kristianshavn indenfor Kvintus opfyldte med Gader, hvilket kun er et Projekt, der aldrig kom i Gang. Herom synger H. Gerner 1691:

„Nu er vort Kjøbenhavn omcirklet med Skanser,
her bygges skal endnu en liden lækker Stad,
som Frihed have skal i nogle Aar paa Rad.
Her Jøder bygge maa og andre Gæster flere,
de være hvo de vil; hvo Byen vil formere
og søge hendes Gavn, sit eget uforgæt,
ham skal det lades til at nyde Friheds Ret“.

Det var altsaa Meningen at oprette en Stad for fremmede Religionsbekendere ligesom Fredericia og Frederiksstad.

Eftersom man skred frem med den indre Bys Regulering, fik man Øje for den forfaldne Tilstand i Voldgaderne, hvis de da kunde kaldes Voldgader, ti det var snarere Renovationskuler, der laa mellem Voldene og Borgernes Huse og Plankeværk, end Gader. Der var gjort en Begyndelse med Strækningen mellem Gotersgade og Nørreport, og Kommissionen for Gaderne indstillede til Kongen 19. Sept. 1685:

¹⁾ Om en efter Fru Lassons Død i hendes Gaard 1707 funden Skat se P. Lassons Foundationer og K. D. VIII, 11, 130.
²⁾ K. D. VII, 178, 184, 312, 316, 335, 336, 349, 351, 386, 387, 418, 456—57, 463, 702, 711. VIII, 105.

„Da med de fornemste af Stadens Gader er kommet saa vidt, at man bør, ligesom imellem Rosenborg Have og Nørreport sket er, være betænkt paa at begynde med Fartens og Vandfaldets Indrettelse udi den Distrikt langs Volden indværts fra Krudttaarnet (den gamle Nørreport) for Enden af Nørregade og til Vesterport, hvor os fornemlig tvende Ting møder, som herhos vil udi Agt tages, nemlig en Del af Bygninger og Haverum paa den ene Side, af Voldens Irregularitet, megen henkastet Fyld og Urenlighed paa den anden Side, for des Aarsag man sammesteds intet kan foretage, førend man den rette Bredde til Gadens Fuldkommenhed kan faa at vide, eftersom paa begge Sider en Del vil nedbrydes og bortrømmes, saa fremt der en ret Gade og almindelig Kørsel og Gang skal være“¹⁾).

Oberst Gotfred Hofman fik derfor 19. Sept. 1685 Befaling om at afpæle Voldgaden, og Magistraten maatte udmelde Folk, der kunde taxere de Grunde, der gik bort til Gadens Indretning. Formodentlig fordi man ikke kunde blive enig med Ejerne om Godtgørelsen, blev der dog intet foretaget herved for det første. 15. April 1693 beskikker Kongen en Kommission, der skulde slutte en billig Akkord med Grundejerne, men man har vel ej heller den Gang kunnet blive enig, ti 21. Feb. 1699 beskikkede Kongen en ny Kommission, der alene skulde taxere Grundene mellem Nørreport og S. Pederstræde, og Betalingen blev paalignet Grundskatten. Endnu i Juni 1700 var Pladsen ikke ryddet, idet nogle ikke vilde give Afkald paa deres Grunde, førend de fik Betaling, men Kongen befalede nu Politimesteren at tilsige alle de Indbyggere i hele Staden, der havde Heste og Vogne, til at føre al Jord og Urenlighed bort fra denne Strækning²⁾).

Paa Strækningen fra S. Pedersstræde til Vesterport har man derimod vistnok faaet Arbejdet fuldført mellem 1693

¹⁾ Indlæg til Reskr. 19. Sept. 1685. ²⁾ K. D. VII, 114—15, 414 549—50, 565—66, 597—98, 617.

og 1699, ti i samme Periode ordnede man Voldgaden mellem Vesterport og Blaataarn, det Fangetaarn, der ved den Tid var blevet anlagt ved den nuværende Langebro. Det Vandløb, som for en Snes Aar siden løb langs Filosofgangen og som i dette Aarhundrede var blevet skjult af et Overlag af Træ, blev reguleret 1696, og Kongen betalte Omkostningen derved fra Materialgaarden til Blaataarn, medens den øvrige Strækning betaltes af dem, der havde Grunde derimod¹⁾.

Kongen havde hidtil haft en Materialgaard ved Østerport, paa Hjørnet af Rigenegade og Stokhusgade (senere Søetatens Sejldugsfabrik), men før 1689 blev en ny anlagt paa Frederiksholm, hvilken nu er den der liggende Kaserne, Civiletatens Materialgaard og Hjørnehuset til Bryghusgade. 1696 klager Materialforvalter Gunde Vosbein over, at Bolværket for den kgl. Materialgaard var sunket over et Kvarter og truede med at falde ned paa Grund af de store Kampesten, som Bygmester Johannes Bache havde lagt der. Kørselen til Materialgaarden var ganske betagen paa Grund af den Grøft, der var gjort til det ny Akademis Opbyggelse, hvorfor han søgte om at faa et Plankeværk opsat mellem Materialgaarden og Akademiets Plads samt en ny Indkørsel, hvoraf det ses, at man havde tænkt paa at bygge det ridderlige Akademi ved Frederiksholms Kanal²⁾.

Paa Slotsholmen laa alt fra Tiden førend Belejringen en Række store Gaarde imellem Højbro og nuv. Stormbro. Paa den anden Side af Slottet laa Boldhuset, Proviantgaarden og Tøjhuset, men deres Omgivelser blev meget forandrede og forsynede med ny Bygninger. Saaledes byggedes 1665—72 det store kgl. Bibliothek³⁾ og 1668 lod Kongen bekoste „det skønne Hus og Gaard med 4 Huse indbyggede, som er ved Kongens Stald ved Enden ud mod Stranden lige for Kongens

1) K. D. VII, 491. 2) Rentekamrets Kbnh. Kontors Kopibog 9. Maj 1696. 3) Se Chr. Bruun: Det store kgl. Bibliotheks Stiftelse, 1873.

Bryggers, til en Residens for den kgl. Staldmester, at Staldmesteren altid kunde være i Nærværelsen hos Stalden til Majestætens Opvartning og Tjeneste¹⁾. Denne Staldmestergaard laa paa samme Sted som den nuværende. En stor Del forskellige Bygningsforetagender lod Kongen 1668—77 udføre ved Slottet, saasom Ridehus, Judicerhus; af mindre Huse nævnes Løvehuset, Ulvehuset, Hundehuset. I de pengefattige Tider kunde Kongen ikke selv afholde Udgifterne, men Pengene blev forstrakte af Købmand Klavs Byssing, der derved fik store Krav paa Statskassen²⁾. Ved Enden af Prinsensbro laa i Kristian V's Tid Prins Jørgens Ridebane³⁾, medens Kongens Ridebane var begrænset af Staldene, Vognhusene, Slottet og de ovennævnte private Bygninger.

Paa Slotsholmen indrettedes 1668 en Stald til Livgarden, hvilken 1696 indrettedes til Kronprinsens Stald og Vognhus⁴⁾. 1682 byggedes en ny Garderstald ved Kanalen i Nærheden af Højbro, omtrent hvor nu Thorvaldsens Museum staar. Ombygningen af den ældre Stald blev foretaget af Bygmester Johannes Bache, der if. en Opgørelse af 1696 ses, foruden Arbejde paa Slottene, at have bygget paa Hans kgl. Højheds Vognhus, Raadstuen, Kancellierne og Rentekamret, kgl. Majestæts Stalde, det kgl. Akademi, Proviantgaarden, Falkonergaarden og Børsen⁵⁾.

Disse store Forandringer, der i Løbet af en halv Snes Aar var foregaaede med Kjøbenhavn og som svarer til dem, i vore Dage, der kun er i en mer storartet Stil, fremkaldte ogsaa Samtidens Forundring. Den som Sprogmand og Digter og for sine Lidelser under Karl Gustavs Angreb bekendte Henrik Gerner har udgivet et Digt „Om Canalen eller dend Nyhaffn i Kalleboe kalded Frederichs-Haffn Vesten for Slotted

1) K. D. V, 770. 2) Se dennes Regnskaber i Kongerigets Arkiv.

3) Her var siden Staldmesterens Have (Suhms Ny Samlinger, II, 4). 4) K. D. VI, 464. Rentek. Skr. 9. Juni 1696. 5) Rentek. Skr. 8. Maj 1682, 12. Sept. 1696.

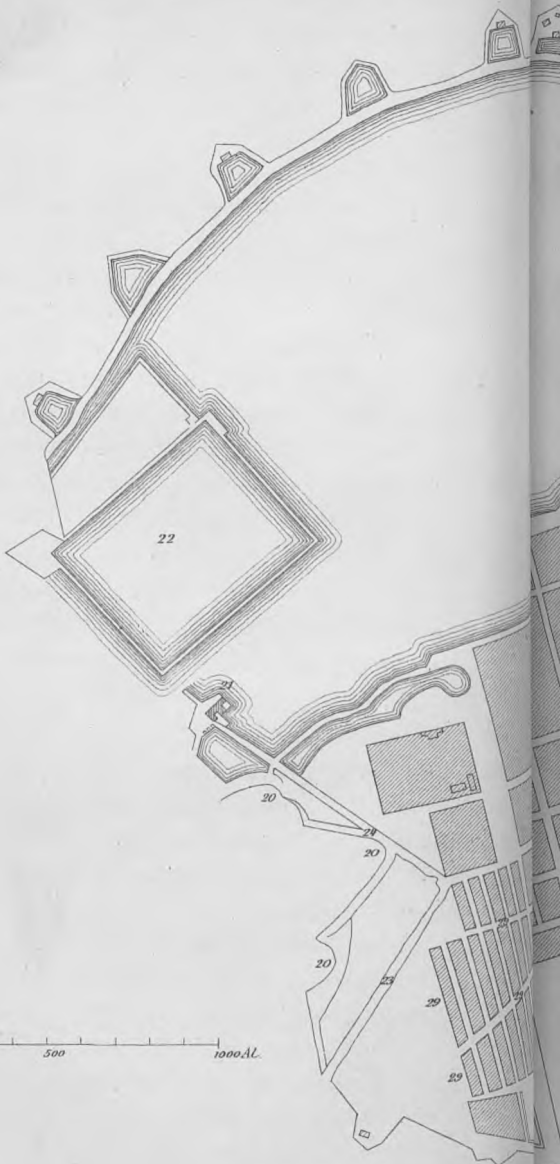
saa oc Kiøbenhaffns Forbedring fra 1680 til 1685“, en Del af hans „Christian den Femtes Ilias“, og skrevet en utrykt Fortsættelse, „Kiøbenhavns Forbedring udi Bygninger og Manufaktur paa 6 Aars Tid“. Det hedder her:

„Ej nogen Konge har paa korter' Tid individet sin Hovedstad saa vel, at det, som synes lidet, saa herlig er udbredt, at med det samme Navn man sige kan, her er et andet Kjøbenhavn. I gammel Kjøbenhavn hvo har tilforne vandret, han frilig sige maa, her meget er forandret; i Gaderne man ser jo meget større Rum, end saas for nogle Aar, naar man i Byen kom. Vandfaldet haver faaet og nu en anden Maade, at intet stavne kan paa nogen Stadens Gade, men altid være ren, hver Kælder være tør, som udi Tøbrud stor tog Vandet til sig før. Ti Gaderne, som var ulige fordum lagte, blev sjunkne ordentlig og Renderne saa magte, at de med Planker blev saa sikkerlig beklædt, saa Vandet fik sit Fald hen til sin rette Sted“.

Gerner beskriver dernæst sin Vandring omkring i Staden og omtaler Opfyldningen, Kalveboderne, Langebros Ombygning, Kristianshavns forfaldne Kirke og Grundlæggelsen af den ny, Amalienborg, Kvæsthuset og Kastellet.

„Saa er nu Byen fast og dagligen tiltager, ti man med største Flid derpaa med Alvor mager, at af Manufaktur man selv berede kan, det som tilforne blev indført fra andre Land. Al saadan Landets Gavn er Kongens største Ære, som altid gerne ser at alle sig kan nære og nyde Velstand god. Gud Kongens Leveaar formere, at hans Navn i evig Minde staar“.

1. Slottet.
2. Vor Frue Kirke.
3. S. Nikolaj Kirke.
4. Helligaands Kirke.
5. Trinitatis Kirke.
6. S. Petri Kirke.
7. Kristiansh.s Kirke.
8. Holmens Kirke.
9. Raadhuset.
10. Børsen.
11. Kancelliet.
12. Ulfeldts Plads.
13. Amagertorv.
14. Kongens Torv.
15. Rosenborg.
16. Kongens Have.
17. Rundelen paa
Kongens Torv.
18. Holmen.
19. Kommissariatet.
20. Kastellet.
21. Toldboden.
22. Flaadens Leje.
23. Vejen til Østerport.
24. Vejen til Toldboden.
25. Vejen til Vesterport.
26. Gyldenløves Palais.
27. Kristianshavn.
28. Nyhavn.
29. Nyboder.
30. Kalveboderne.
31. Østergade.
32. Kjøbmagergade.
33. Nytorv.
34. Gammeltorv.
35. Tøjhuset.

100 500 1000 Al.

I sit andet Digt skriver han:

Hvad om en vaagned op, som var for faa Aar siden
bortsovet og nu saa, hvor Alting var ved Tiden
saa ganske plat omvendt, han vil da undre sig,
og tvivle, hvor han var, han ikke kendte dig.
Man efter Kjøbenhavn i Kjøbenhavn maa lede,
som ej i Kjøbenhavn har længe vær't tilstede,
ti Kjøbenhavn nu er saa stor som aldrig før,
det første Kjøbenhavn os nepp' en Fjerding gør“.

Med Kristianshavn gik det langsommere.

16. Avg. 1680 lod Kæmneren opbyde de øde og uindhegnede Pladser paa Kristianshavn, forat Ejerne kunde vide at rette sig efter kgl. Majestæts udgivne Breve.

Disse Pladser var: 1) i Baadsmandsstræde næst op til Volden¹⁾; 2) næst op til Feltherrens Plads ud til 3 Gader, nemlig Strandgade, S. Sofiegade neden Vandet og Kongensgade; 3) en stor Plads begrænset af Kongensgade, Baadsmandsstræde, Overgade neden Vandet og S. Annegade neden Vandet; 4) op til Esben Bryggers imellem Kongensgade, S. Sofiegade neden Vandet og Overgade neden Vandet; 5) næst derop til paa den vestre Side til Kongensgade, S. Sofiegade neden Vandet og Overgade; 6) 2 Pladser mellem Nikolaj Skibbyggers Gaard ud til Overgade over Vandet og Dronningensgade; 7) en Plads derop til langs Overgade over Vandet; 8) 2 Pladser næst op til Søndervoldstræde og langs Overgade over Vandet; 9) imellem Bernt Thomesen og Anders Vognmands Huse ud til Dronningensgade og Prinsensgade; 10) Hjørneplads mellem Dronningensgade og S. Sofiegade; 11) en stor Plads ved Børnehuset op til Johannes Christénsens Hus og Plads ud til Dronningensgade, S. Annegade over Vandet og Prinsensgade; 12) ved Kirkegaarden ud til S. Annegade over Vandet, Dronningensgade og Volden; 13) en Hjørneplads mellem Store Torvegade og Prinsensgade; 14) langs Prin-

¹⁾ Det ses, at der dengang endnu var Vold udenfor Baadsmandsstræde.

sensgade imellem Niels Mikkelsens og Skipper Svend Mortensens Huse; 15) en stor Plads i Amagerstræde imellem Volden og Gaden; 16) paa Hjørnet af Store Torvegade og Amagerstræde; 17) en Hjørnegrund mellem Store Torvegade, Amagerstræde og Volden; 18) en Hjørnegrund mellem Store Torvegade, Amagerstræde og Volden; 19) en Plads langs Amagerstræde, grænser med 2 Sider til Volden og med den fjerde til Kristen Povlsen Rebslagers Plads.

Det ses heraf, at Kristianshavns Yderkanter endnu ikke var bebyggede og at der laa store Pladser øde selv i det Indre; Baadsmandsstræde var aldeles ikke bebygget paa den yderste Side, lige saa lidt som den Del af S. Sofiegade, der skulde fortsættes til Strandgade; paa den Side af Strandgade, der vendte mod Kjøbenhavn, var ej heller Huse. Der foregik dog en Del Forandring i de følgende Aar, hvilket ses af Grundtaxten 1689¹⁾.

IV.

Gadernes Urenlighed og Midler derimod. Brolægningen. Rende-stenene. Forordninger til Fremkaldelse af aneligere Bygninger. Husenes Ydre førend den Tid. Særlige Begunstigelser for ny Huse. Gadeløgter.

10. April 1660 fik Johan Esmit Befaling om at fremkomme med et Forslag om Gadernes Renselse og til at foreslaa en Mand, der kunde indrette det saaledes, at de hele Aaret kunde være i god Renlighed, for at Fremmede ikke skulde frygte for Sygdomme og anden Ulejlighed af Urenligheden. Dette Forslag om, hvorledes Gaderne kunde holdes rene ligesom paa „andre vel policerte Steder“, sendte Kongen Statskollegiet, og 12. Marts 1661 udkom en kgl.

---

¹⁾ Om Kristianshavns Forening med Kjøbenhavn 1674 og 1685, se Kjøbenhavns Hist. og Besk. IV. 288—89.

Forordning, der paalagde en Afgift af hvert Fag Hus af 6 β om Halvaaret, som skulde betales til en General-Renovningsdirektør. Denne skulde holde 24 Heste og 24 lukkede Vogne eller Karrer med 24 Personer til at betjene disse, foruden at han skulde lønne en Person for hver af Stadens 11 Kvarterer, der skulde have Opsigt med, at ingen Uhumskhed kastedes paa Gaden; han skulde ogsaa lønne en Foged og Skriver og hvem der ellers behøvedes. Desuden skulle alle Fragtvogne, hvad enten de gjorde Rejse herfra eller hertil, og alle Bøndervogne, hver Gang de kom til Torvet, yde 1 β , dog skulde Generaldirektøren være forpligtet til straks at rense Torvene, naar der var Lejlighed dertil, saa de altid kunde holdes rene. For hvert Læs Gødning fra Møddinger, som Karrerne førte ud, skulde betales 4 β . 2 Gange om Ugen skulde der komme en Karre i hver Gade, og ved „et Liud og Advarsel“ blev det tilkendegivet Beboerne, at de skulde feje Skarnet sammen foran Huset og læsse Urenligheden i Huset og Gaarden paa Karren. Til at sætte Værket i Gang skulde yderligere betales $\frac{1}{2}$ Aars Afgift, saaledes at der til førstkommende 4. April altsaa betaltes 12 β paa engang af hvert Fag Hus. Generaldirektøren — som saadan udnævntes Johan Esmit — skulde for de nævnte Indtægter være forpligtet til at holde alle brolagte Gader, Stræder, Pladser og Broer rene i Kjøbenhavn undtagen i Nyboder, ligesom bortføre Sne og Is, der var til Hinder for Færdselen; dog skulde enhver for sit Fortov opstøde Isen. Den aarlige Afgift, der ved første Overslag beregnedes til 2400 Rdl., viste sig dog for liden, hvorfor der 19. April gaves et yderligere Paalæg af $\frac{1}{2}$ Skilling af hvert Fag¹⁾.

Dette ny Skattepaalæg fremkaldte megen Uvilje, hvorfor Kongen 12. Juli lod udgaa et trykt aabent Brev, der truede dem, der var uvillige til at yde, hvad de skulde, til Renovationsværket.

¹⁾ K. D. III 519—22, 523—24. IV 795—96. V 708. VI 355, 364.

Der var en Del, der holdt Heste og Kvæg, navnlig Bryggere, Bagere og Slagtere, og som hverken vilde lade deres Møddinger udføre ved Karrerne eller selv holde lovlige Vogne dertil, idet de med Forsæt spildte paa Gaderne og førte Læsset derhen, hvor det lystede dem; der var andre Koholdere, der sneg sig til at sprede Gødningen om Natten ud paa Gaden. Da Renoveringsdirektøren beklagede sig herover, ligesom over Vanskeligheden ved at faa Penge ind, blev det 2. April 1662 paalagt enhver, der holdt Heste og Vogn, aarlig at yde 1 Rdl., ligesom for hver Okse eller Ko $\frac{1}{2}$ Rdl., og de, der selv udførte deres Gødning, skulde bringe den derhen, hvorhen Karrerne bragte deres; hvis de da spildte paa Gaden, blev Heste og Vogn anholdt, indtil der blev givet Bøde. Det blev atter forbudt Koholdere, der lod Karrerne bortføre deres Møddinger, at opdyngge disse paa Gaden, men de skulde læsse paa fra Huset af. Det blev endvidere paabudt hver Borger at hjælpe med Paalæsningen og at lade sit Gadestykke feje 2 Gange om Ugen.

Ifølge en Ansøgning fra 1671 havde Johan Esmi 4 Aar været Konsul i Spanien, 12 Aar Tolder i Kbhn., havde indrettet Renoveringsværket med stor Bekostning, og tilsat 5000 Rdl. derved. Det er formodenlig den samme Esmi, der siden blev saa berygtet i Guinea. Han ejede i sin Tid den senere Collinske Gaard i Bredgade, men solgte den 1666 til Jørgen Bjelke.

Den ny Ordning tilfredsstillede ikke, hvorfor Kongen 1663 lod Synsmænd fra Kristianshavn undersøge Tilstanden. Generaldirektøren beklagede sig over, at der i de beregnede Indtægter manglede aarlig flere 100 Rdl. paa Grund af Folks Armod eller Uvilje, men selv med disse Penge vilde han have sat mange Penge paa dette Foretagende. Kongen bød derfor 29. Maj 1663 at forordne en dygtig Underfoged i hvert Kvarter, der kunde indkræve Renovationspengene, for hvis Udredning ingen kunde undslaa sig. Mange dulgte ogsaa deres Kvæg, naar det blev registreret, for at undgaa

den paabudte Afgift, for hvilken Overtrædelse dette i Fremtiden skulde være forbrudt, men iøvrigt blev Afgiften af Heste og Kvæg nu nedsat til det halve for dem, som selv vilde bortføre deres Møddinger. Derimod blev der paalagt dem, der havde Kældere og Skur, en Afgift af $\frac{1}{2}$ Rdl., da saadanne Folk foraarsagede megen Urenlighed paa Gaderne. Det blev nu tilladt at have en Kiste ved sin Dør eller Port, hvori Gødning og Fejeskarn kunde lægges, indtil Karrerne kom. De, der ved Bygningsarbejde udkastede Grus og Kælderjord paa Gaderne, maatte ikke lade det ligge længer end 3 Dage, og de, der selv havde Heste og Vogn, skulde om Vinteren, naar det faldt i med stor Is og Sne, i Hast føre det bort fra deres Fortov.

25. Februar 1664 udgik atter en kgl. Befaling om at betale Afgift i rette Tid foruden Restancerne, saa den forrige Ordre til Byfogden altsaa ikke har baaret Frugt, hvilket vel ogsaa havde sin Grund i, at Generaldirektøren ikke skaffede Gaderne mere rene end tilforn. Magistraten og de 32 Mænd klagede over stor Misbrug og Urigtighed og foreslog, at Magistraten selv overtog Renovationen, hvilket efter deres Mening kunde ske med mindre Udgift for Borger-skabet. Dette tillod Kongen 5. April 1664, og der paalagdes en Afgift af 1 Skilling af hver Vogn, der kom ind af Portene, hvilken saakaldte Portskilling Magistraten skulde oppebære i Vesterport og Kristianshavns Port og derfor besørge Rengøringen af nogle „publique Pladser“, nemlig Gammeltorv, Nytorv, Amagertorv, Vesterport og Kristianshavns Port. Af Nørre- og Østerport skulde Generaldirektøren have Portskillingen til Rengøringen af de andre „publique Pladser“, nemlig Østerport, Nørreport med deres Raveliner, Slotspladsen forinden og foruden, Gaden fra Børspladsen til Kammen ved (Kongens) Nytorv. Magistraten skulde paase, at ingen lagde deres Skarn paa disse Pladser, og der skulde efterhaanden udvises bekvemme Pladser, hvor Skarnet kunde henlægges; Magistraten skulde ogsaa være Johan Esmit

behjælpelig med at faa hans Tilgodehavende inddrevet. Bortkørselen fordeltes efter gammel Vis paa Vognmændene, af hvilke enhver fik sit bestemte Stykke udvist. Betalingen her var 6—10 β for Læsset og dermed bortfaldt den for havde Fagskat¹⁾).

Ved en Forordning af 13. Dec. 1664 stadfæstedes nævnte Overenskomst med Vognmændene, og de ældre Bestemmelser om Borgernes Pligter blev fornyde. Blandt ny Paalæg skal her alene nævnes, at Vognmændenes Skarnvogne skulde synes 4 Gange om Aaret af 4 forordnede Borgere og at Gadefogderne hver i sin Del af Byen skulde udraabe og tilsige til at sammeføje Gadeskarnet foran Dørene og skaffe det bort, og at ingen maatte lade det ligge der Natten over. Der var haard Bøde forbunden med at udkaste Urenlighed paa Gader, Fortov, offentlige Pladser eller ved Stranden. Den, der paa den Maade lod Menneskeskarn udkaste, skulde bøde 40 Mk., og den, der paatog sig det, straffedes første Gang med Halsjærnet; skede det oftere, skulde han agtes for det Folk, som falder Natmanden i Bestillingen og længer ej bør at lides i Menigheden. Det samme skulde være Tilfældet med dem, der udkastede Aadsler, „efterdi sligt ved Rakkeren og hans Gesinde bør paa de Steder uden Byen at nedgraves, som dertil bestemte ere.“ Paa Grund af den megen Stank, der forarsagedes ved Rendestenene, skulde disse holdes rene, ligesom de, der havde Brønde og Poster i deres Gaarde, skulde skylle Gaderne og Rendestenene ud, naar Skarnet var bortført, især om Somren. Det blev ligeledes forbudt, hvad mange gjorde, under stærkt Regnskyl at feje Gadeskarnet ud i Rendestenene, idet Havnen derved blev opfyldt.

I Jan. 1666 afstod Johan Esmiit den Del af Renovationen af de offentlige Pladser, som han havde tilbage, til Nikolaj Gosau, der nu fik Portpengene af Østerport og

¹⁾ K. D. III 556—57, 585—87, 596—97, 598—609 og VI 383.

Amagerport og særlig Betaling for hvert Læs, han udførte fra Skipperboderne. Portpengene for Nørreport blev overdragne Magistraten, der allerede tilforn havde sluttet Overenskomst herom med Johan Esmit.

1668 trues de med Halsjernet, der var Skyld i „den store vederstyggelige Uhumskhed“ paa adskillige Pladser og Gader i den ny Stad,“ især ved Rosenborg Have.

7. Juni 1668 blev Vedligeholdelsen af de offentlige Pladser overdraget til Havneinspektør Johan Heideman, der derfor skulde nyde Portpenge af alle 4 Porte. Det ses, at disse Portpenge krævedes af alle Fragtvogne, baade naar de rejste fra og til Byen, og af alle Bøndervogne, der kørte til Torvs med Fragt eller Læs. Foruden at sørge for „de publique Pladsers“ Renholdelse skulde han vedligeholde selve Portene, brolægge Ravelinerne, forhøje og omlægge Brolægningen paa Slotspladsen. Da han maatte gøre Forskud til dette Arbejde, fik hans Arvinger Brev paa samme Portpenge indtil videre. Herpaa fik han 28. April 1676 Kristian V's Stadfæstelse med Forpligtelse til ogsaa at renholde det store Kongetorv og Graabrødretorv; ogsaa med Hensyn til disse Pladser gentages de ældre Forbud mod her at kaste Uhumskhed eller andet Skarn og Urenlighed fra de omkringliggende Huse og Gader¹).

27. Nov. 1668 gav Magistraten Byskriveren en Ordre om „Flittig Tilsyn og lidelig Exekution hvorledes eragtes Staden at kunne renholdes“. Det paalægges her Gadefogden med to Betjente at gaa fra Hus til Hus og tilsige inden næste Dags Aften at lade bortføre Urenligheden fra Fortovet eller tage den ind i Gaardene, hvorefter Fortovet daglig skulde fejes. De skulde begynde med deres Tilsigelse i de fornemste Algader og fortsætte i de mindre Stræder. Naar der saaledes var advaret i de første 2 Dage, skulde de begynde forfra og se, om Befalingen var efter-

¹) K. D. III 618—22, 634. VI 454—55, 466—67, 671—72. ²) Geh. Ark. Reg. 30, 4, 2.

kommet. Ingen maatte udføre Urenlighed fra sin Gaard, førend der stod en Vogn for Døren til at bortføre den.

Johan Heidemans Tilsyn med Pladserne var alt andet end tilfredsstillende. I Kæmnerregnskabet 1678 findes en Udgiftspost, fordi Kæmneren havde „ladet kaste en Grøft inden Vesterport, at Vandet kunde faa Fald fra Corps de Garden (Vagthuset) og Stedet, hvor baade Folk skulde vandre ind og ud af Porten og Borgerskabet løse hinanden af, eftersom Heideman det ikke efter ofte Begæring ved Broens Forhøjelse vilde forekomme, hvilket saaledes ved 4 Karle i 2 Dage er blevet forrettet, givet hver Karl om Dagen 24 β , ti de maatte gaa i Dynd til midt paa Benene hen i Oktober“.

Magistraten indgav 21. Marts 1678 en alvorlig Klage over Heideman og tilbød selv at overtage Renholdelse af de offentlige Pladser. I denne Klage hedder det blandt andet: „Eftersom Stadens Torve, Porte og dens Broer med andre publique Steder her i Staden nu befindes med Urenlighed at være saa forfyldte, som de neppelig nogen Tid tilforn været har, saa derover højlig beklages ikke alene af Stadens Indbyggere, som paa Torvene handle og der søge største Del deres Næring, men vi og af Fremmede, som her ankomme, ilde eftertales, ligesom bemeldte Steders Renholdelse skulde bero hos Stadens Betjente under vores Direktion og fordi des Skyld og Aarsag os tillægges, da dog saadanne publique Steders Renholdelse og Renovering Johan Heideman alene vedkommer at vedligeholde efter den med ham oprettede Akkord og hans Reverses Tilhold, han og derfor af indkommende fremmede Vogne udi Portene lader oppebære de ham derfor bevilgede Penge, med hvilke eragtes, ham for forbemeldte Steder at holde rene hans Bekostning derpaa meget rundelig erstattet vorder, saa fordi han selv hans Pligt derudi vel saaledes burde observere, at vi ikke skulde behøve ham derom at paaminde, saasom vi dog skriftlig gjort og af ham flitteligen begæret har, han vilde gøre

den Anstalt, at bemeldte Torve og Pladser nu inden tilstundende Helligdage maatte vorde rensede og siden kontinue renligen vedlige holdes, saasom det en saadan vel beskikket Stads gode Politi kunde være gemæs og ved saadan Uskikkelighed ikke skulde vanhældes.“ Da han nu intet Hensyn havde taget til Magistratens Begæring, søgte denne Kongen om, at samme Steders Vedligeholdelse med tilbørlig Renlighed, Staden til Sir, Indbyggerne og Fremmede til Gefald, Tjeneste og bedre Bekvemlighed, herefter skulde forrettes af en særlig Betjent under Magistratens Direktion, der kunde oppebære Portpengene, og hvis der blev noget tilovers, kunde dette anvendes til Hjælp til Stadens andre store Udgifter, og Magistraten forglittede sig til at lade vedligeholde Torve, Portbroer og publique Steder, i Heidemans Sted, saa Staden ikke vanhældedes eller nogen Klage foraarsagedes af Indbyggere eller Fremmede. Det hedder videre:

„Og eftersom Stadens Gader og Stræder i Almindelighed nu befindes saa meget urenlige, som fast ej nogen Tid tilforn, og vi ere forsikrede, at deres Remedation skulde have Eders K. M's. allernaadigste Behag, derfor vi allerunderdanigst gerne derpaa ville være betænkte efter vores Embedspligt, saa vidt det udi vores Myndighed og Evne bestaar, og saasom vi befinde saadan Uskikkeligheds Forekommelse fornemlig at bero udi saadan Anstalt, som kunde være belagt med en ringe lidelig Pengestraf og Exekution over enhver uden Stands Undersked, hvis Huses Gade og Fortov efter gjorte Anordning, Vedtægt og Advarsel ikke paa visse Dage om Ugen, naar Frost og Is ikke hindrer, befandtes fejede og renholdte, hvorfor bedes om kgl. Ratifikation, at den Anstalt og Vedtægt, Magistraten eragtede nyttig og fornøden til saadan Renholdelse, at den i alle Maader gjaldt alle Indbyggere uden Stands, Embeds og Konditions Forskel¹⁾.“

¹⁾ Afskrift i Raadstuearkivet.

Hvad der slog Hovedet paa Sømmet var dog det Syu, Kæmneren i Januar 1680 tog over den Tilstand, hvori nogle Pladser befandt sig. Den lyder i sin Grulighed saaledes¹⁾:

„Jeg har straksen efter Ed. velædle Velvisheds Befaling været ved Kgl. M. Have, hvor jeg befinder Gaden langs den kgl. Haves Plankeværk noksom at være brolagt paa den venstre Side ud til Gotersgade, men ellers befindes den af uforskammede Mennesker meget ilde at være besmittet med Menneskers Urenlighed, hvilket at forekomme jeg ej kan vide noget Raad, eftersom saadant mest begaas af Soldater og Baadsfolk, som har deres Tilhold i de smaa Huse og Kældere der straks hos, ti Godtfolk, som bor tværs over Gaden, beklager dem, at naar de laster saadant, da staa dette Karnali op imod dem med Banden, Trusel og haanlige Ord, saa at de intet kan forbyde dem deres Ufhøflighed. Desforuden er samme Gade mange Steder belagt med store Møgdynger, som mest er tilsammenbaaret af en Del der omkring boende allehaande Slags Folk. De hosboende, paa hvis Fortov det ligger, vil gjerne gøre Pladsen ren, om Øvrigheden vil lade straffe dem, som fra andre Steder bærer deres Urenlighed derhen, hvortil en sær Vagt vilde gøres fornøden. Af de paastødende øde Pladser er Rantzans Haveplads ud til Aabenraa den største, dens Ejer og vedkommende bør ligesaavel at holde sit Fortov rent som nogen af Naboerne²⁾.

1) Indlæg til Reskript 21. Maj. 1680. 2) Sidstnævnte Plads er den, hvor Reformert Kirke og dens Præsteboliger kom til at ligge og som nogle Aar efter blev frataget Ejeren, fordi den ikke blev bebygget efter Planen. Her maa de gamle Stadsgrave længe have ligget hen utilfyldte, idet de ses at være opfyldte med Fejeskarn i Løbet af et halvt Hundrede Aar. Da Præsteboligerne blev ombyggede for et Par Aar siden, gjorde Klokker Mortensen sig fortjent ved at fremdrage og opbevare en stor Mængde interessante Sager, der i sin Tid er kastede i Grunden med Fejeskarnet.

„Udi Dronningens Bredgade langs Hendes Majestæts Have er allesteds rent og godt undtagen i denne Ende imod Kongens Nytorv, tvært overfor de smaa Huse, som berettes, at H. Ex. Hr. Gen.-Admiral Juel lader oppebære Lejen af; der findes paa dets Fortov en stor Hob Urenlighed meget vederstyggeligt, som ilde vanhælder saadan en skøn Gade; til dette at bortføre bør alle de Folk at kontribuere, som bor i denne Slip eller tillukte Gade udi Henseende til, at de alle lader bære derhen“.

Magistratens forskellige Indstillinger fremkaldte da Forordningen af 21. Maj 1680 om Gadernes Renovation og Brolægning. „Eftersom vi daglig erfarer den store Uordning og Uskikkelighed, som sig her daglig jo mere og mere tildrager“, skulde Kæmneren holde en Fortegnelse over dem, der lod Gaderne og deres Gaarde holde rene med egne Vogne, at Gadefogderne kunde skaffe Vognmænd til de andres Gader og Gaarde. Vognmændene skulde efter Tur hver Morgen møde, naar Stadens Porte blev lukkede op, og udkøre al Urenlighed, at deres Vogne ikke skulde være til Hinder for Færdselen. Taxten afvekslede fra 6 til 12 β for Læsset. De, der førte Skarnet andre Steder hen, end hvor Kæmneren paaviste, med mindre de vilde bruge det til deres egne Grunde, skulde sættes i Halsjærnet paa Nytorv eller i Porten uden Skaansel eller Forbøn, og samme Straf skulde Portnerne og Gadefogderne lide, hvis de saa gennem Fingre med nogen. Gadefogderne skulde hver Morgen ved Daggry gaa langs Gaderne med en Træskralle og tilsige Borgerne for deres Døre om at sammenfeje Skarnet og enten skaffe det bort eller føre det ind i deres Gaarde, at der ingen Urenlighed skulde kunne ses ved Dagen paa Gader, Stræder eller Fortov. De fleste af Bestemmelserne er iøvrigt optagne efter de tidligere Forordninger, men det ses, at en ny Forordning var nødvendig, ti der tales om, at en Del Gader var opfyldte med en stor Mængde Urenlighed, hvorfor alle og enhver fik Tilhold om inden 14 Dage at føre Skarnet

bort fra deres Fortov. Portpengene skulde nu igen opbæres af Magistraten, der skulde overtage Rengøringen paa de publiqve Pladser og Portene; Kæmneren skulde gøre Regnskab for deres Anvendelse, og hvis der blev noget tilovers, skulde det anvendes til Staden's Gavn og Bedste. Dette varede imidlertid kun kort, ti 24. Juli 1683 blev Portskillingen overdraget Politimester Klavs Rasch, hvem nu de offentlige Pladsers Renholdelse skulde paahvile, til hvilket Øjemed der blev optaget et Syn over Tilstanden af de 2 Bygmestre Hans Steenvinkel og Kristoffer Groth. Klavs Rasch fik senere en Del Stridigheder med Magistraten, blandt andet om Portskillingen, og Kongen bestemte, at denne alene skulde ydes af Vognmænd, Møllere, Bønder og andre, som kom til Staden med Læs og Fragt; derimod ikke af Sandagere, Blegmænd og Urtegaardsmænd.

At det ogsaa var Mening, at de offentlige Pladser skulde fejes for Portpengene, ses af den Bestalling, Klavs Rasch 9. Nov 1687 gav Portneren i Kristianshavns Port, hvorefter han skulde lade den Urenlighed, som faldt paa Slotspladsen, jevnlig sammenskuffe og feje og give Politimesteren og hans Fuldmægtig tilkende, naar sligt var sket, ligesom naar der var Huller i Stenbroen¹⁾.

Det er ovenfor fortalt, hvorledes Renovationen blev benyttet til at opfylde Stranden, men den brugtes ogsaa til at opfylde de sumpede Steder i den ny By; saaledes kom i Aarene 1663—66 meget til Rosenborg, Amalienborg og Mogens Fris'es Have²⁾.

En særlig Del af Gadernes Rensning paahvilede Natmanden eller Natmesteren; hans Arbejde fremgaar af følgende Taxt af 21. Avg. 1684³⁾.

„For en død Hest, Ko og Stud, som med Karren skal udføres, skal ham betales af hvert Stykke af den, som det

1) K. D. VI, 728—35; VII, 51, 189, 355, 359—60. 2) K. D. VI, 385, 401, 404, 408, 412. 3) Raadstueprotokollen.

lader bestille, 2 Rdl. For en Hund, Kat og Svin, som Folkene kan bære ud, skal ham gives for hvert Stykke 3 $\frac{1}{2}$. Men af hvis Katte, Hunde og Svin, som paa Gaderne eller Byens Torve kan findes og Byen vedkommer og lader bestille, nyder Natmesteren aarlig af Byen 16 Sletdaler, og for det, som paa Karren udføres, som Byen vedkommer, betales Natmesteren for hvert Stykke 1 Rdl. (Dette fastsattes 19. Avg. 1691 til en fast Sum af 20 Rdl.). For Priveter, som skal renses, deres Besigtelse tillades Svendene 3 $\frac{1}{2}$. For Priveters Rensning skal gives Natmanden for hvert lovligt Læs, saa meget som Vognen kan tage uden at spilde paa Gaderne, 1 Rdl., og Svendene for en hel Nats Arbejde til Drikkepenge udi alt 1 Rdl. og for en halv Nats Arbejde $\frac{1}{2}$ Rdl.

„Og saasom tit og mange Gange befindes adskilligt paa Stadens Gader og Torve udi langsommelig Tid at blive beliggende og efter Advarsler ej bliver borttaget, saa derover ond Luft og Stank foraarsages, da forelægges Natmesteren og hermed alvorligen anbefales, at hvis i saa Maade paa Stadens Torve og Gader dødt befindes, han det straks lader borttage og udbære, med mindre han derfor vil stande til Rette og straffes, som vedbør“.

22. Sept. 1661 fik Magistraten kgl. Befaling om at lade Natmanden nedgrave i Jorden alle de Aadsler, som han herefter udførte af Staden, enten det var af Heste eller andre Dyr, under 10 Rdlr.s Bøde for hver Gang, han fandtes forsømmelig.

1680 paalagdes det Gadefogderne om Morgenens at give Natmanden tilkende, hvis der fandtes døde Hunde, Katte, Heste eller andre Aadsler paa Gaderne, at han uden Ophold kunde føre dem bort. 4. Maj 1682 fik Natmanden i Kjøbenhavn tillige Befaling om at nedgrave alle Aadsler, der fandtes i Kjøbenhavns Amt og i Særdeleshed ved Kongevejene og andre Veje foruden i Landsbyerne, og det i Løbet af

nogle Dage; desuden skulde han nedtage en Tyv af Smørum Herreds Galge og begrave ham¹⁾).

Med Hensyn til Bortkørselen af Urenligheden fra Huse, der hidtil kun havde været udført af Natmanden i Læssevis, foregik der en Forandring til det bedre, idet Frdn. af 21. Marts 1685 forbød at give Hestegildere, Svinesnidere, Skorstensfejere, Natmænd og andre, der udførte uundgaalige Gærninger til Nytte og Tjeneste, eller deres Børn nogen uærlig Titel eller tilføje dem nogen Vanære, lige saa lidt som nogen maatte komme i ringeste Foragt eller Æresforlejlning, om han selv eller ved sine Tjenestefolk vilde lade saadan Gærning udføre. 10 Aar efter klager Natmanden over, at siden denne Forordning „har baade en og anden Tid efter anden afskaffet og endnu fremdeles afskaffer deres gamle Nathuse, derved at menagere den Bekostning, som de ellers skulde gøre, naar de saadanne Huse lod rense, hvorimod de nu lader deres Gaarde og Nathuse saaledes indrette, at de ved egne Tjenestefolk og Sandagerne kan lade saadan Urenlighed tilligemed andet Fejeskarñ bortføre“. Dette gav Anledning til, at Natmandens Løn af Byens Kasse forøgedes til 200 Rdl.²⁾).

Ogsaa med Brolægningen skede allerede nogen Forandring i Frederik III's Tid. 8. Nov. 1664 sendtes et Forslag fra Magistraten til Statskollegiet om Gadernes Renovation og Brolægning, og dettes Resultat blev en Forordning af 13. Dec. Hvad der i denne indeholdes om Renovationen er foran omtalt, men med Hensyn til Brolægningen bestemtes det, at ingen Stenbro eller Rendesten herefter maatte opbrydes, omlægges eller forandres, uden at den var paavist Brolæggerne

¹⁾ K. D. VI. 367, 731; VII, 4—5. ²⁾ K. D. VII, 452 og Indlæg dertil.

af Kæmneren eller Byfogden. Der skulde lægges Rygstene midt ad Gaderne, at Vandet kunde have Fald til begge Sider til Rendestene. De tillukkede Rendestene, der ikke kunde modtage Vandet, skulde aabnes og forandres; det samme skulde ske med de Rister, der var satte i Rendestene Vandet til Forhindring. Brolæggerne maatte ikke lægge nogen Brolægning højere, end Vandfaldet kunde taale. Hvor Gader og Stræder var saa forkørte og ujevne med Huller og Stød, at Folk ilde kunde komme frem, skulde Brofogden advare dem, hvem Gaderne tilhørte, at de skulde lade dem omlægge; skede dette ikke, skulde Kæmneren gøre det og udpante de forsømmelige for Beløbet. Brolæggerne skulde i Løn for hver Kvadratfavn have 12 β; for Forsømmelser truedes de med Straf i Raadhuskælderen.

23. Jan. 1672 gentages i et Reskript til Magistraten Befalingen om, at enhver for sit Fortov skulde jevne og brolægge Gaden, saa snart Vinteren var forbi, „eftersom vi selv dagligen fornemmer, hvorledes Gaderne her i Staden ganske ere ruinerede“, og iøvrigt henviste Kongen til Frdn. af 8. Nov. 1664.

En ny Forordning af 21. Maj 1680, der ogsaa handlede om Renovationen, bestemte, at alle Gader og Stræder skulde optages og paa ny omlægges efter Vaterpas efter Anordning af Fabrikmesteren, Ingeniøren og Kæmneren, og det var i Fremtiden forbudt Borgerne at brolægge Gaderne selv, medens dette skulde foretages af Magistraten paa „Ejersmandens“ Bekostning; det blev altsaa strængelig forbudt Brolæggerne at opbryde, omlægge eller forandre Stenbro eller Rendestene uden de omtalte 3 Personers Paa-visning. Overalt skulde der lægges Rygstene midt ad Gaden¹).

Til Udførelse af dette Foretagende beskikkede Kongen 13. Sept. samme Aar en Kommission, der skulde overveje, hvor man bedst kunde begynde og ende denne Omlægning, og

¹) K. D. III, 618—19; VI, 404, 534, 728—29.

som skulde sætte et Mærke i alle Gader, hvorefter Rygstenene og Vandfaldet kunde lægges, at Værket kunde blive begyndt med det første og siden i god Skik tilendebringes. Som Hjælp for Kommissionen beskikkedes 2. April 1681 O. Rømer, idet det paalagdes Medlemmerne paa ny i Forening med ham at foretage Sagen og overveje, om der endnu kunde være noget at foretage til det gemene Bedste, hvorefter de skulde indgive en skriftlig Betænkning til Kongen. Man besluttede nu at begynde med Højbrostræde og Færgestræde, derfra gaa til Amagertorv, Vimmelskaft, Klosterstræde, Skindergade, Klædeboderne, Gammeltorv, Vestergade, Nørregade, Kjøbmagergade, Østergade, Kongenstorv og langs Holmens Kanal til Slotspladsen, men da man ikke kunde begynde i Vintermaanederne, befalede Kongen Kommissionen 8. April 1682, at da Magistraten tilligemed O. Rømer havde indgivet sin Betænkning, skulde Kommissiouen uden noget Ophold med Flid befordre og til fuldkommen Ende bringe dette Værk. Hvis nogen viste sig forsømmelig eller uvillig i at lade forandre sit Fortov og saaledes hindre „det gemene Bedste“, skulde Magistraten lade det forrette paa hans Bekostning. Da Vingaardsstræde og andre smaa Stræder omkring S. Nikolaj Kirke ej var saa bekvemme, at man kunde fare samtidig med en Sluffe frem og en anden tilbage under Ildebrands-tilfælde, langt mindre med en Karos, skulde Kommissionen saavel der som paa andre Steder sørge for, at der kunde, om muligt, skaffes fri Passsage for Vogne og Karosser. At Arbejdet ogsaa begyndte snart efter, ses af en kgl. Befaling, at da Kongen befrygtede, at det vilde gaa noget langsomt med Gadernes Forandring og Brolægning, skulde Magistraten tilholde vedkommende, især Beboerne af Kjøbmagergade og andre Gader, hvor Stenbroen var opbrudt, at de uden Ophold og Undskyldning lod deres Del brolægge, ligesom Magistraten skulde tilholde Stadens Bygmester og Kæmner at have Tilsyn med, at dette Værk det snarest muligt kunde beforders til Endskab.

27. Feb. 1683 befalede Kongen Magistraten at fordele alle Gader og Pladser blandt Brolæggerne, at enhver kunde vide, hvad han skulde vedligeholde. Naar der da var nogen Brøst, skulde vedkommende Brolægger advare Husherren, og hvis denne ikke inden 3 Dage tilvejebragte, hvad der behøvedes, skulde Kæmneren lade Broen lægge og Husherren betale den dobbelte Værdi.

Endnu 1684 paalægges det Stadsbygmesteren at have Tilsyn med Gadernes Brolægning, men 1691 henlægges ogsaa dette Tilsyn til Politimesterens Forsorg¹).

Foruden de gamle Gader blev følgende Steder brolagte fra ny af: Den kgl. Ingeniør og Officererne ved Voldarbejdet fik 1661 Befaling om at lade Kongens Laborant Nikolaj Holst faa saa mange Kampesten og saa meget Sand, som han behøvede til at brolæge en Strækning af omtrent 100 Alen fra Kongens Lønport til Porten for Rosenborg; den skulde være 9 Alen bred. 1663 fik Oberst Ruse Befaling om at brolægge Store Kongensgade og lade sig betale af Beboerne 1 Rdl. for hver Kvadratfavn, men udenfor Nyboder skulde der brolægges paa Kongens Bekostning. 1669 fik Gadens Beboere Tilhold om straks at betale Ruse, hvad der tilkom ham. 1664 fik Ruse Befaling om at brolægge det ny Fisketorv ved Frederiksholms Kanal i Nærheden af Stormgade. 1670 fik Kommandanten Frederik von Ahlefeldt og senere Niels Rosenkrantz Befaling om at lade det ny Kongetorv brolægge, hvorfor han skulde samle Brosten paa bekvemme Steder, og Magistraten maatte tilsige Borgerskabet at føre Sand og Sten til Torvet og befale Brolæggerne at udføre Arbejdet under Ingeniørens Tilsyn, hvilken Bekostning skulde afholdes af Fortifikationens Midler. Der blev ogsaa givet Soldater og Holmens Folk Befaling om at hjælpe til. Beboerne paa Torvet skulde lade brolægge hver for sin Plads, og Bønderne paa Amager maatte age de Sten til Stranden,

¹) K. D. VI, 744, 777; VII, 3—4, 8—9, 36, 87, 359.

som laa ved Kristianshavn. Halmtorvet derimod blev 1682 brolagt paa Stadens Bekostning. 1683 fik Magistraten Befaling om at lade den store Mængde Jord, der laa ved Vandkunsten, føre til Kongens ny Materialgaard eller andre Steder, da den laa til Hinder for Brolægningen og Lægningen af Rendestenen ned til Frederiksholm. 1688 bevilgede Kongen Mathias Moth og Johan Otto von Raben 100 Rdl. til at lade brolægge den Plads udenfor deres Gaarde fra Stormbroen indtil Dæmningen imellem Kanalerne¹).

I Forbindelse med Brolægningen stod en ny Indretning af Rendestenenene. 1681 bestemtes det at gøre en Begyndelse med Højbrostræde og Færgestræde, der laa nærmest ved Slottet og havde stærk Færdsel, medens de var temmelig smalle. For at gøre Kørevejen bred, blev der lagt lukkede Trærender af Egeplanker eller af gullandsk Tømmer, 3 Kvarter i Kvadrat, hvis Dæksel var saa svært, at der kunde rides og køres derpaa; dog skulde dette kunne tages af, saa Renderne kunde renses. Imellem Husene og Rendestenen skulde være en Afstand af 5 Kvarter, og dette Fortov skulde lægges saa jævnt, at Folk og Vogne kunde færdes derover, medens dog Tagdryppet kunde have Fald i Rendestenskisten. Kælderne i disse Gader skulde have Trælemme saa stærke, at Vogne ogsaa kunde køre derover, og Trappetrin og Afvisere maatte ikke gaa længer end $2\frac{1}{2}$ Kvarter udenfor Husene i Højbrostræde, medens der i Store Færgestræde kunde tages Hensyn til Gadens ulige Bredde. Denne Bekostning blev afholdt af Husejerne. I Efteraaret 1681 fik Magistraten Befaling om at overveje, hvorledes Kjøbmagergade, Østergade, Stenboderne fra Helliggejststræde til Vimmelskaflet, Skindergade, Klædeboderne, den nordre Del af Gammeltorv og Vestergade paa begge Sider kunde indrettes paa samme Maade, dels for Vandfaldets Skyld og

¹) K. D. VI, 366, 390, 396, 516, 517, 539—40, 542, 544; VII, 10, 50—51, 223.

dels for Færdselens Skyld, men „ellers for Sirlighed for Staden, naar fremmede Ambassadører igennem Nørre- eller Vesterport op til vor kgl. Residens skal føres“¹⁾).

Man var meget omhyggelig for den ny Brolægning. 12. Juli 1682 udsiger et kgl. Reskript: „Eftersom vi aller-naadigst fornemmer, at Gaderne formedelst den idelige Kørsel med beslagne Arbejdsvogne meget fordærves, og i Særdeleshed nu, de blive omlagte og ikke kan have den Tid, at de sig retteligen kan sætte og naa fuldkommen Fasthed og Stadighed, førend de ganske paany igen blive opkørte“, saa blev det forbudt herefter at have Jærnbeslag om Hjulene paa Arbejdsvogne. Af en Forordning af 10. Jan. 1685 ses det, at der „hidtil var foregaaet stor Uskikkelighed med Vognsvendenes umaadelige Kørsel“, og det blev forbudt at køre „umanerlig fast“ med Arbejdsvogne, saa syge Folk blev foruroligede og der tilføjedes Folk og Kvæg Skade, ligesom Arbejdsvogne ikke herefter maatte køre paa hinanden. Naar der skulde holdes for nogen Dør, skulde der holdes saa nær Huset som muligt, at Færdselen ikke stansede, og naar Køresvenden ikke rykkede til Side, men anstillede sig uvillig med Stilleholden og onde Ord, straffedes han med Bøder eller Vand og Brød. Fraspændte Vogne maatte ikke holde paa Gaderne, og der maatte der ej heller arbejdes paa Vogne af Remsnidere, Smede og Hjulmænd. Det var forbudt Bønderne at spænde Hestene fra Vognene og lade disse staa paa Gaderne, men de skulde holde enten i Gaardene eller paa de dertil anordnede Torve. Det var forbudt Amagerbønderne og Arbejdsvogne at køre over Højbro, men deres Vej skulde gaa over Holmens Bro. Ved Opførelsen af Bygninger maatte Gaderne ej heller spærres, og for at advare Folk, naar Huse blev reparerede, skulde der ud af Loftshullet eller Taget stikkes en Stang, hvori der hang en Snor med en Sten. Vandrender fra Husene maatte ikke gaa læn-

¹⁾ K. D. VI, 786—87, 789. ²⁾ K. D. VII, 10, 88—91.

ger ud, end at Regnvandet faldt i Rendestenene, og ikke saa langt ud paa Gaden, at gaaende og agende Folk besværedes og Varer ødelagdes, som tit og ofte skede.

Istedenfor det Tilsyn, der før var udøvet af Gadefogderne, der nu var afskaffede, antog Magistraten 21. Dec. 1692 en Mand, der skulde have Tilsyn med Rendestenes Kister og Dæksler, saaledes at der altid var Fald til dem, og at de blev rensede baade Sommer og Vinter.

Ved Forordning af 21. Sept. 1671 blev der givet dem, der byggede paa de Steder, hvor der tilforn ikke havde staaet Bygninger, 10 Aars Frihed for Grundskat, dog paa den Betingelse, at de ny Huse ikke maatte være Boder, men grundmurede Huse, 30 Alen lange, 12 Alen brede og 2 Loft høje til Gaden. 20. Maj 1675 gav Kongen 3 til 6 Aars Frihed for alle Grundskatter efter de Bygningers Lejlighed, der blev opførte i de ny afstukne Gader, for at disse desto snarere kunde blive opfyldte og bebyggede, og da Kongen med sær Fornøjelse og Velbehag allerede havde fornummet, hvorledes en Del af hans kære og tro Borgerskab, uanset Tidernes Vanskelighed, havde „ladet sig af yderste Evne være angelegen denne vores Residensstad Kjøbenhavn med god og grundmuret Bygning paa nogle øde Steder at sire“, gav han saadanne 3 Aars Frihed for Fortifikations-skat¹⁾. Der byggedes meget i disse Aar. Imellem 1668 og 1677 var der 243 Huse byggede fra ny af eller ombyggede saaledes, at Grundtaxten maatte forhøjes²⁾.

Et betydningsfuldt Vendepunkt i Byens ydre Udseende danner Forordningen 27. Feb. 1683. I denne bestemtes det, at i alle Gader paa Strækningen fra Kongens Nytorv til

¹⁾ K. D. VI, 655—59. ²⁾ Krigsministeriets indkomne Sager April 1677.

Vesterport og desuden i Højbrostræde, Kjøbmagergade og Nørregade maatte i Fremtiden ingen Huse bygges til Gaden uden af Grundmur og i det mindste 2 Loft høje, men i store Færgestræde, Frederiksborggade til Nørreport og Raadhusstræde forbi Vandkunsten skulde Husene have grundmurede Gavle lige til det øverste og være af Grundmur paa alle 4 Sider i det mindste til Overgangsfoden. De, der for Øjeblikket byggede Huse af førstnævnte Slags over hele Grunden til Gaden eller mindst af 34 Alens Længde, fik Udsættelse til Udgangen af 1686 og for de andre Huses Vedkommende til Udgangen af 1685. Andre, som vilde bygge Huse paa 2 Loft af Bindingsværk over hele Grundens Bredde, maatte have Udsættelse til Udgangen af 1684, men de, som kun vilde bygge Bindingsværks Huse paa 1 Loft, skulde gøre det inden Udgangen af 1683. Enhver, der ejede nogen ubebygget Plads, skulde inden Aarets Udgang tilkendegive Magistraten, hvad Slags Bygning han vilde sætte derpaa, og skulde stille Sikkerhed for, at han fuldførte denne inden den omtalte Tid; skede dette ikke, skulde den, som vilde antage Pladsen og bygge inden den fastsatte Tid, have de deponerede Penge eller de Materialier, der laa paa Pladsen, tilligemed denne selv uden Vederlag. Dog kunde de, der ikke kunde undvære Pladsen til Gaden til Gaardsrum eller Have, have Lov til at lade den forblive ubebygget, naar den blev forsynet med Brandmur, medens Plankeværk ikke var tilladt.

De Trapper, som stod udenfor Husene paa Gaden, maatte fremdeles tillades, naar de ikke gik mere end 5 Kvarter ud fra Huset, da mange Huse var saaledes byggede, at man ellers ikke uden stor Umage kunde komme i dem, men i intet nyt Hus maatte Trappen gaa længer end $2\frac{1}{2}$ Kvarter ud.

Ogsaa med Hensyn til Boder og Skur gjorde Forordningen stor Forandring. Kommissionen for Gaderne indstiller saaledes 4. Dec. 1680: „Det er noksom enhver vitterligt og daglig erfares og klages paa den store Ulempe, som følger

af disse Boder og Skur, saa baade E. K. M. selv og alt det kgl. Hus deraf inkommoderes, naar de frem og tilbage passerer, saa vel som ogsaa fremmede Herrer og Ministri samt andre kgl. Maj.'s høje Ministri og Tjenere der længe nu opholdes, førend de kan fremkomme til at forrette adskillige kgl. M.'s Tjenester. De, som har slige Boder og Skur ud paa Gaderne, er og ikke dermed fornøjede, men endogsaa lader Vinduesskrederne af samme Boder lægge ud paa Gaden med adskillige Varer, som de har fal, hvoraf og ofte kommer skadelige Klammerier og Ulykke, idet dem for den store Trang (ø: Trængsel) af Vogne køres for nær“. Kommissionen mener i saa Henseende at være i sin Ret: „Det er ufejlbar, at alt hvis som bygges ud paa Gaderne, det bygges ikke paa Husenes Ejendoms Grund, men paa Byens“¹⁾.

Om disse Udbygninger siger altsaa nævnte Forordning af 27. Feb. 1683, at alle Skur og Stakitter udenfor Husene, der ogsaa var hel brandfarlige, skulde afskaffes overalt undtagen ved Stranden mellem Vejerhuset og Holmens Bro, hvor Fortovene var brede. Ogsaa Karnapper og Udvinduer, der vanhædede Husenes Sirlighed og var Naboerne til Præjudice, blev forbudte ved ny Huse, ligesaa lidt som det øverste Loft herefter maatte bygges ud over det nederste. Magistraten tilligemed O. Rømer og Stadsbygmesteren skulde tage Syn over de smaa Stræder og Gange, hvor Vogne ikke kunde komme igennem og som var farlige baade i Henseende til Ildebrand og smitsomme Sygdomme, da de var fulde af Urenlighed, og de skulde stille Forslag om enten at tillukke og afskaffe dem eller udvide dem saaledes, at der magelig kunde køre Vogne til enhvers Dør. Men hvis dette ikke kunde lade sig gøre, skulde de sætte Maal, hvor langt Husene skulde flyttes ind, naar noget af dem skulde ombygges. De, der havde Huse under Bygning, fik dog Tilladelse til at blive ved deres oprindelige Plan, naar Husene kunde

¹⁾ Indlæg til Frdn. 4. Jan. 1681.

fuldføres samme Aar¹). 17. Juni 1684 gav Kongen dem, der byggede Huse af Bindingsværk i de Gader, hvor det var tilladt at opføre saadanne, visse Aars Frihed for Grundskat og Indkvartering, nemlig for Huse paa 24 Alens Façade og derover 6 Aars, for 12—24 Alen 4 Aars og under 12 Alen 3 Aars Frihed, naar der ingen Bygning havde været i Forvejen. Husene skulde dog være 2 Loft høje og af godt, fast Tømmer.

11. April 1685 udstædtes særlige Privilegier for Fremmede, der vilde nedsætte sig i Staden; heri hedder det, at Kongen havde erfaret, at Forordningen af 1683 om Bygninger ikke endnu var tilbørlig efterkommet af alle, hvorved de øde Pladser altsaa skulde være hjemfaldne til Kongen, men han gav dog Ejerne endnu 4 Aars Udsættelse. Alle, som havde antaget øde Pladser og derpaa havde opført eller vilde opføre grundmurede Huse paa 3 Loft ud til Gaden, skulde have 10 Aars Fritagelse for al Grundskat og Indkvartering, og de, der byggede paa 2 Loft, Frihed i 8 Aar fra den Tid at regne, da Huset kunde bebos. De, der vilde bygge af Tømmerværk med Mur mellem Stolperne, 3 Loft høje og med Kælder, skulde nyde Skattefrihed i 8 Aar, men for Huse paa 2 og 1 Loft henholdsvis i 6 og 3 Aar. Lod nogen et gammelt Hus nedrive og et nyt opføre, fik han Frihed i 3 Aar. For end ydermere at fremme Lysten til at bygge, fik enhver ny Bygning af Bindingsværk eller Grundmur, der blev bygget af fremmede, Frihed for Grundskat og Indkvartering i 10 og 20 Aar. Privilegierne for dem, der byggede paa Frederiksholm, er foran omtalte²).

Det var altsaa Meningen med disse Paabud at fremkalde Opførelsen af Huse paa 2 til 3 Etager, helst af Grundmur, og Bebyggelse af alle aabne Pladser til Gaderne. Hvad det sidste angaar, blev nævnte Paabud vel nok for største Delen efterlevede, medens Ombygning jo alene kunde ske,

1) K. D. VII, 34—36, 48. 2) K. D. VII, 75, 108.

naar de ældre Huse skulde nedrives, saa det vilde vare en lang Aarrække, inden den gamle By kunde skifte Udseende. Derimod blev der følgelig bygget meget i de ny Kvarterer, ny Kjøbenhavn østen for Gotersgade, paa Frederiksholm, omkring Kvæsthuset og nogle Sider af Kongens Nytorv og hvad der ellers kom til af ny Gader.

Man kunde undertiden se Gaderne afspærrede med Jærnlænker, naar nogen fornem Person var syg. Disse Jærnlænker tilhørte Byen. Saaledes findes i Regnskaberne: „31. Maj 1675 betalt for en af Stadens større Jærnkæder at udføre til Feltherrens, hvor den blev brugt til at bespænde Gaden med i hans Svaghed“. „8. Marts 1676 hængt tvende Jærnkæder tværs over Gaden ved Johan Sylings Hjørne (Skindegade Nr. 31—41), hvor Mag. Jakob Fos Rektor laa syg“.

Konsumtionen gav Anledning til Udhængning af Skilte. 30. Nov. 1688 anmodede Rentekammeret Politimesteren om at være Mons. Ditlev Fasche, der havde forpagtet Konsumtionen, behjælpelig og i dette Øjemed tilholde de Borgere, der handlede „med alle Slags udtappende Varer“, til at udhænge de Skilte og Tegn, hvorom Konsumtionsforordningen videre formeldte. Husene havde jo nok tidligere haft særlige Tegn, hvorved de kunde skilles fra Nabohusene, men Udhængsskilte, med Angivelse af, hvad der forhandlede i vedkommende Hus, kendtes næppe tilforn. Efterhaanden har saa Haandværkerne fulgt denne Skik¹⁾.

Husene vare smaa og uanselige, mange paa 1 Etage, men de fleste havde dog sikkert 2, faa havde flere. At Façaden til Gaden optog hele Grundens Bredde, var førend Forordningen af 1683 næppe Tilfældet overalt, selv i

¹⁾ Den Talemaade, at sætte Kronen paa noget, i Betydningen bringe til Fuldendelse, hidrører vistnok ogsaa fra Konsumtionen. 1683 klagede en Møller over en Overvisiterer, der havde frataget ham en Sæk Korn, der tilhørte Mølleren selv, „hvilken han straks førte sig til Nytte og satte Kronen derpaa“, nemlig paatrykte Tegnet med en Krone i.

den gamle By, men mange, selv smaa Ejendomme, havde Side- og Bagbygninger. Af Skifterne fra 1681, der er et passende Aar midt i Perioden og forud for den kgl. Forordning om den forbedrede Bygningsmaade, vil vi her meddele, hvad der er fundet om Huses Bygningsmaade. Af Huse paa 1 Etage har vi her 9 i Kattesund, Skidenstræde, S. Pederstræde, Kjøbmagergade, Vestervold, Peder Hvitfeldtstræde, Vognmagergade, Regnfanggade og Nellikegade i Nyboder, nemlig:

En Savskærers Hus i Kattesund paa 7 Fag, hvori en Stue og et Sengekammer, begge med Panel og Hylder om Væggene, i Stuen en Jærnbilægger¹⁾, i Gaarden et Hus paa 6 Fag, hvori Køkken og et Kammer, desuden et Halvtags-Tværhus paa 7 Fag, hvori Brændevinspande, desuden Vognskur og et Foderloft.

En Skræders Hus i Skidenstræde paa 3 Fag, Stuen med gamle malede Paneler og Hylder om Væggen, Jærnbilægger, et lidet Kammer og et Køkken. Loftet med 2 Tagvinduer var afdelt i 2 Kamre. I Gaarden 3 Fag Halvtag, hvori en Stue med Spaanmaatter og en liden Vindovn.

Et Hus i S. Pederstræde paa 4 Fag. Stuen med malede Drætter og et lidet Skab i Væggen, med en Jærnplade i Skorstenen og en liden Jærnbilægger, Loftet afdelt i 2 Kamre. I Gaarden en Jordkælder med Bræder over og 2 smaa Fjæleskur.

Et Hus i Kjøbmagergade paa 4 Fag med et Tværhus i Gaarden. I den forreste Stue et gammelt Panel, en Jærnovn, et fast Skab, i Mellemstuen en lille Jærnovn, i Kamret i Tværhuset en Jærnovn. Hertil hørte Have.

En Brolæggers Hus ved Vestervold 3 Fag, i Stuen et Stykke Væg med Panel og et Stykke med Spaanmaatter,

¹⁾ Beskrivelse af Kakkellovne medtages i Alm. ikke i det følgende; de havde oftest 2 til flere Skruer og næsten altid Messingknapper, undertiden Træfod. Gulvet har Bræder, hvor ikke andet nævnes.

1 Jærnbilægger, et lidet Sengekammer med Hylder omkring Væggen, i Køkkenet aaben Skorsten.

En Murmesters Hus i Peder Hvitfeldtstræde paa 4 Fag, i Stuen rødt Panel, Hylder om Væggen, en liden Jærnbilægger, et lidet Kammers, Ildsted i Forstuen. I Gaarden 4 Fag Halvtag med Kælder, i Stuen en Jærnbilægger, hvorved et lidet Ildsted.

En Kandestøbers Hus i Vognmagergade paa 4 Fag, i Stuen Panel om Væggene og under Loftet, Jærnbilægger med Potter og 2 smaa Messing Piller under Potterne, i Gaarden et Halvtag Hus paa 4 Fag, i Stuen en Jærnbilægger, desuden bag i Gaarden en gammel Bygning med Halvtag paa 4 Fag.

En Murmesters Hus i Regnfanggade paa 6 Fag med Kvist. Stuen med malede Drætter og Brædder samt Hylder om Væggen, Jærnbilægger, et lidet Kammer med Bræder om Væggen og en liden Jærnbilægger, desuden et Køkken og 2 smaa Kamre. Loftet var afdelt med Bræder. I Gaarden 4 Fag Halvtag, forneden aabent, med et Kammer og et Ildsted over, endnu 4 Fag Halvtag med en Stue og et Køkken.

En Pottemagers Hus i Nelligeade i Nyboder; 8 Fag med Kvist over 1 Fag og med Kælder. I Stuen og i Sengekamret malet Panel, Hylder og malede Drætter, Jærnbilægger, et Køkken med Hylder og Vaskersten og et lidet Spisekammer. Ovenover en afdelt Sal, hvorpaa et Pottemagerværksted med Jærnovn, derover Lerloft lagt med Lægter. I Gaarden 7 Fag Halvtag paa 2 Loft, forneden et Brændehus med en Brændeovn og en indmuret Brændeovinspande, og ovenover et aabent Kammer. Endnu 8 Fag Tværhus, hvori Stald, Lade og Foderloft.

Disse var Selvejendomshuse, medens der rundt om i Byen fandtes en Mængde smaa Lejevaaninger, der var opførte paa større Ejendommers Grund. Disse bestod sædvanlig af 2 Værelser og et Køkken, men havde den Fordel fremfor vor Tids Smaalejligheder, at Loftet ogsaa tilhørte Lejeren.

Flere af de foran og i det følgende nævnte Ejendommers Lejligheder i Gaardene var sikkert Lejehuse, og der var det samme Tilfældet; lejede man alene et Værelse i et Hus, fik man alt, hvad der var ovenover, i Købet, baade Sal og Loft, hvis Huset var paa 2 Etager.

Af Huse paa 2 Etager beskrives her følgende:

En Malers Hus i Helligkorsstræde paa 3 Fag, Stuen med gamle blaa malede Lærredsdrætter og Hylder om Væggene, en liden Jærnbilægger, et lidet Køkken; ovenover en liden Sal, afdelt med Bræder i 2 Kamre, det ene med nogle Spaanmaatter om Væggene og aaben Skorsten. I Gaarden 3 Fag Halvtag paa 1 Loft med Skorsten, deri Smedeværksted.

Et Hus i Teglgaardsstræde paa 3 Fag med en Trægavl, der tilforn har været Kvist, Stuen med enkelt Fyrrepanel, Hylder og et lidet Vraaskab, en liden Jærnbilægger, et lidet Køkken; ovenover en liden Sal, afdelt med Bræder. I Gaarden et lidet Fjæleskur til Kostald og et Brædehus med indmuret Brændevinspande, en Svaletønde og 2 Kar.

En Kammagers Hus paa Vestergade, nu en Del af Gadenr. 25, der er dannet af 3 mindre Steder, paa 3 Fag med Kælder. Stuen med malet Panel under Loftet og paa Væggene, 9 malede løse Stykker, som er indrettede efter Stuen, en Jærnvindovn med Potter. Ovenover et Kammer af Bræder. I Gaarden et Fjælehus paa 2 Loft, Halvtag, hvori en Stue med Panel og Hylder om Væggene, dønneket (gibset) under Loftet, Gulvet Bræder, Jærnbilægger med Potter, næst derved Køkken med Skorsten og Hylder, ovenover et Kammers; denne Bygning gammel og forfalden. Endnu i Gaarden en liden Lude (et Halvtagshus ved Enden af et andet) paa 2 Fag til et Spisekammer. Et Tværhus paa 2 Loft udi en „Smie“ strækker sig til Mikkell Bryggersgade, fornedet Bryggers, foroven Bødkerværksted.

En Bødkers Hus i Pilestræde paa 4 Fag, grundmuret til Vinduerne i Stuen, med Kælder, hvori en Stue med Jærnbilægger, et Kammers og Ildsted, ovenover en Stue,

malet under Loftet, med malede Drætter, Jærnbilægger, derved et Kammers og et Køkken med Hylde; Salen delt i 3 Kamre. Dette var et nyt Hus. I Gaarden 4 Fag Halvtag paa 2 Loft, forinden en liden Stue og Køkken, foroven et Kammers.

En Snedkers Hus i Studiestræde paa 4 Fag med Kvist, betegnes som gammelt. I Stuen 2 Stykker Panel og Hylde, et lidet Kammers, hvorved et Ildsted, ovenover en Sal afdelt med Bræder. Huset havde forinden klinede Vægge. Et Tværhus paa 4 Fag med Kælder; i Stuen en lille Jærnbilægger, næst derved et Ildsted, ovenover et Snedkerværksted med aaben Skorsten; hele dette Tværhus var nyt; endnu i Gaarden 4 Fag gammelt Sidehus, i Stuen en liden Bilægger, herved et lidet Kammer, ovenover Oplag af Tømmer og Bræder; i Gaarden en liden Svale, beklædt med Bræder.

Et Hus i Henrik Fyrens Gang, Plankeværk med lidt Gaardsrum til Gaden. Huset paa 4 Fag og med Kvist over de 2 Fag, Stuen afdelt med Bræder, dog med Panel og Hylde om Væggene, en Jærnbilægger; i Forstuen et lidet Ildsted eller aaben Skorsten, Loftet afdelt med Bræder.

En Bundtmagers Hus paa Hjørnet af Amagertorv, nu noget af Hjørnehuset til Niels Hemmingsensgade paa 4 Fag til Gaden, Gavl paa 3 Fag. Under Huset en Krambod med Reoler omkring Væggene. Stuen belagt med Fliser, Jærnvindovn, et lidet Kontor med Bræder i samme Stue, Væggene beklædte med malet Lærred og malet under Loftet. En Vindeltrappe gaar op til Salen, der har malede Vægge og et lidet Kammers med et Skab i Væggen. I Gaarden et Halvtags Hus med en liden Kælder. I dette et Sengekammer næst hos Stuen, med malede Vægge og Jærnvindovn; ovenover 2 afdelte Kamre med Jærnvindovne. Endnu et Halvtags Hus næst hos Sengekamret paa 1 Loft, hvori Køkken med aaben Skorsten og nogle Huller omkring Væggen, derved en Stue med Kakkelovn af Jærnplader, Spaanmaatter omkring Væggene, Halvdelen af Taget Bræder, Halvdelen Tagsten.

Bagved en liden Lysthave. I dette Hus var der altsaa en ret rummelig Lejlighed med Adgang fra Gadehuset til Sidehuset.

En Skippers Hus i Grønnegade paa 4 Fag med Kvist over 2 Fag, ny Bygning, dog klejnt og slet Værk. Stuen til Gaden med malede Bræder om Væggene, Jærnbilægger med Træfod, derhos et lidet Sengekammer og et Køkken; under Sengekamret Jordkælder fuld af Vand. En Sal med en liden Jærnovn, næsthos et lidet Kammer.

En Slagters Hus i Skindergade paa 5 Fag med Portrum og Kælder. Stuen med malet Panel og Hylder om Væggene, et nagelfast Nøgleskab med 2 Laase, Jærnbilægger med Potter, Køkken med Hylder og Spiseskab. Sal med rødmalet Panel og Hylder om Væggene og aaben Skorsten, næst hos et lidet Kammers. I Gaarden et Halvtags aabent Skur med Slagterværksted, desuden i Gaarden 5 Fag Halvtag, hvori Stald og Foderloft.

Johan Løve Badstuemands Hus i Springgade paa 5 Fag med Kvist paa 1 Fag og Kælder, hvori er afdelt en liden Stue. Stuen over Kælderen er beklædt med Egepanel med Billedsniderarbejde, et lidet Skab i Væggen med Billedsniderarbejde, 16 Skilderier dønnekede under Loftet, Gulvet Bræder, Jærnbilægger og endnu 2 mindre Ovne. Ovenover Sal med malede Drætter og et Stykke Panel under Vinduerne, aaben Skorsten, derhos et lidet Kammers med Kakkelovn af Potter. I Gaarden 3 Fag Halvtags Hus med Kælder, deri Sengekammer med Panel, Jærnbilægger, 2 Kamre afdelte med Bræder. Et Tværhus paa 1 Loft med Badstuen, beklædt med Bræder, Jærnbilægger; dernæst en Bygning paa 6 Fag, 2 Loft, med Panelværk, Brædegulv, Jærnbilægger, Køkken med aaben Skorsten, ovenover Sal med Panel; det var et Træhus, takt med Tagsten. I Gaarden en firkantet Plads til at saa noget i. Huset er nu Gadenumer 68 i Pilestræde.

En Glarmesters Hus paa Vestergade, nu en Del af Gadenumer 10, 6 Fag med Kvist paa 3 Fag; Stuen afdelt med

Panel, Hylde om Væggene og under Loftet, og malede Stykker i Stuen efter dens Bygning indrettet, Jærnbilægger, Kammeret næst hos med malet Panel og et Nøgleskab (Skab til at lukke med Nøgle) i Væggen. En Trappe fører op til Salen, der er Snedkerværksted med aaben Skorsten og en liden Jærn-Vindovn. I Gaarden 6 Fag Heltag paa 1 Loft, hvori et Kammers, Køkken og Spisekammer og en liden indmuret Bryggerkedel, hvorover aabent Loft.

Et Hus i Gotersgade paa 6 Fag havde Bilægger og en indelukket Seng, Vraaskab med Panelværk om Væggene, under Huset en Kælder og Stentrappe til Døren. Paa Salen en Kakkelovn. Næst hos en Lejevaaning paa 9 Fag paa 2 Loft og 3 Fag til Møntergade paa 1 Loft, endnu en Lejevaaning til Møntergade paa 1 Loft og 3 Fag.

En Vævers Hus i Studiestræde paa 7 Fag, Stuen med Jærnbilægger, næst hos et Køkken, Salen delt med Bræder i 3 Kamre. 3 Fag Sidehus, hvorunder Kælder med aaben Skorsten; i Stuen en Jærnbilægger paa muret Fod; endnu i Gaarden 12 Fag Heltag paa 1 Loft, afdelt i 3 Vaaninger, de 2 med Potteovne, den tredie med Jærnbilægger.

En Købmands Hus paa Østergade, nu Gadenummer 57, paa 7 Fag, Hjørnehus (til nuv. S. Jørgensgade), med Kvist paa 2 Fag. Under Huset 2 Kramboder med en Stentrappe op til Huset samt Skur udenfor. To Stuer, den ene med gult Panel og Hylde om Væggene, med Jærnbilægger, derved et lidet Sengekammer med et Skab i Væggen, som vender til Køkkenet, den anden Stue med noget Panel om Væggene og en liden Jærnbilægger, et lidet Køkken og et lidet Bryggers med en liden Bryggerkedel. Ovenover en Sal delt i 4 Kamre, det første med malede Drætter, en aaben Skorsten og en Jærnovn, det andet med Spaanmaatter og aaben Skorsten, det tredie med trykte Drætter og en liden Jærn-Vindovn, det fjerde er et lidet Spisekammer.

Nuv. Nr. 55 paa Kjøbmagergade og Nr. 4 i Peder Hvitfeldtstræde, tilhørende en Brygger, var til Kjøbmagergade

15 Fag, grundmuret indtil det første Loft, med Kælder under hele Huset. Den store Stue havde slet (o: glat) Egepanel og Fyrrepanel under Loftet, Jærnkakkelovn med Potter; den lille Egepanel og Jærnvindovn. Salen opdelt i 4 Kamre med Lukkelser og Laas for, det første med Spaanmaatter og Panel om Væggene, aaben Skorsten, det andet ligesaa, det tredje med malede Drætter og en liden Jærnovn, det fjerde var forseglet. I de 15 Fag var indbefattet en Lejevaaning paa 4 Fag med Halvtag, i Kælderen var Køkken og Spisekammer, i Stuen Panel, en Jærnovn og Jærnstænger i Vinduerne ligesom i Hovedbygningen. I Gaarden var en Sidebygning paa 6 Fag og 2 Loft, Tømmerbygning med Kælder; her var Køkken, hvori en Skorsten med Døre for, Hylder og et Køkkenskab, og et med Brædder opdelt Spisekammer; derved en liden Stue med grønt Fyrrepanel paa Væggene og under Loftet, Jærnvindovn, ovenover et Kammer med Spaanmaatter paa Væggene og en liden Jærnvindovn. En anden Sidebygning paa 12 Fag og 2 Loft, det nederste grundmuret, nedenunder Fadekælder, i Stuen Bryggers, ovenover Kornloft. Bag i Gaarden var et Tværhus, en gammel Bygning paa 2 Loft, hvori en Hestemølle, Vognskur og Hestestald, Maltkammer og Foderloft. Paa den søndre Side i Gaarden et Halvtags Hus paa 9 Fag, hvori Vedhammer, og endnu et Halvtags-Hus paa 3 Fag og 2 Loft, hvori en Bryggerkedel. Til Peder Hvitfeldtstræde var 3 Vaaninger paa 1 Loft og 14 Fag med 7 Fag Vinduer; i hver Vaaning en Stue, et lidet Sengekammer og et Køkken, et lidet Gaardsrum til hver; de havde Paneler og Hylder om Væggene.

Af Huse paa 3 Etager nævnes:

Nuv. Gadenumer 17 i Lille Kongensgade, 4 Fag til Gaden, Grundmur forneden, Tavlværk foroven, Kælder. For Døren til Gaden var Træ-Stakitværk og Bislag med 4 Stentrin til Indgangen. I Forstuen var et langt naglfast Slagbord, Storstuen med gammelt Egepanel og Hylder om Væggene, Jærnbilægger med Potter, der var dønneket under

Loftet, og omkring Kakkellovnen var malede hollandske Sten. Gulvet her og i Forstuen lagt med Fliser. Herved et lidet Kammers med malede Drætter og Hylder omkring Væggen, Jærnvindovn, Gulvet Astrag. Mellem de 2 Stuer var en aaben Skorsten som et lidet Ildsted. Ovenover 2 Kamre, afdelte med Brædder, og paa det øverste Loft var Vinde og Tagl med Krog. I Gaarden et Hus paa 4 Fag og 2 Loft med Kælder under. Her var en Stue med Panel, Bilægger og Skab i Væggen, og et Køkken; ovenover et Kammers med 4 Stykker Panel; paa Loftet var en rund Vinde. I Gaarden var en Trappe og en Svale, som gik op til begge Huse.

En Parykmagers Hus paa Østergade paa 5 Fag var grundmuret forneden med Kælder under, hvori en Bryggerkedel. Stuen havde Panel og Hylder og et Nøgleskab i Væggen, Jærnvindovn, var dønneket under Loftet med et Skilderi midt i, Brædegulv; derved et lidet Sengekammer med malede Drætter om Væggen og en liden Jærnbilægger. Salen var ved Brædder delt i 2 Rum, i det ene aaben Skorsten og Jærnvindovn. Ovenover en Sal, der var delt i 2 med Brædder. Paa Loftet var Tagl med Vinde. I Gaarden var et Halvtags Hus paa 3 Fag og 1 Loft med Køkken og et lidet Kammer; ovenover var Kølle.

Nuv. Gadenumer 3 i Fortunstræde, der dengang kaldtes Nikolaj Kirkestræde, tilhørte en Vinhandler og var 5 Fag til Gaden. Forstuen var paa 2 Fag og heri et lidet Kammers med gult Panel og Vindeltrappe til de øverste Værelser. Stuen var 3 Fag til Gaden, deri en Jærnkakkellovn og et indmuret Skab, rødt Panel. Salen derover paa 5 Fag, Gulvet Astrag, paa Væggene gamle tykke Drætter, Jærnkakkellovn. Ovenover Salen 2 Kammerser afdelte med Bræder. I Gaarden et Hus paa 2 Loft og 7 Fag, deri en Stue paa 4 Fag, med en udhuggen Skorsten, Jærnkakkellovn, Gulvet Fliser. Væggene dels Panel, dels Drætter; en Stue paa 3 Fag med Jærnkakkellovn, omdraget med malede Drætter, Gulvet Fyrredæller; under dette Hus Kælder; paa Salen 2 Kammerser

afdelte ved Brædder, Gulvet Astrag, Væggene omdragede med Drætter, 2 Jærnkakkelovne; derved det lidet Kontor og Forstue, Kontoret med malet Panel; det er over et lidet Kammers, der fra først af var indrettet til en Svale, var 3 Fag langs i Gaarden og 1 Fag i Bredden. Tværs i Gaarden et Hus paa 4 Fag og 2 Loft, i Stuen Køkken og Spisekammer, Gulvet Fliser, derover et Kammers paa 3 Fag med Drætter og Panelværk, Jærnkakkelovn, Gulvet Astrag. I et Hus paa 2 Loft og 6 Fag var Bryggers og Stald og ovenover en Sal med Jærnkakkelovn, Gulvet Fyrrebræder, Væggene malede Drætter.

Kræmmer Johan Bøfkes Gaard i Højbrostræde var grundmuret og havde 12 Fag til Gaden. I Stuen en Krambod med Hylder paa den søndre Side af Forstuen, paa den nordre Side 2 Stuer, den ene med sribet Kammerhængsel, dønneket under Loftet, Flisegulv, Jærnvindovn, den anden med Panel om Væggene med Skab i, dønneket under Loftet, Brædegulv, Jærnvindovn. Derunder en hvælvet Kælder. Ved samme Skur er i Gaarden en ottekantet Rundel, hvori en Vindeltrappe fra Grunden til de øverste Værelser. Salen er delt i 3 Kamre med Kakkelovne og Dræt paa Væggene. Herover en Sal med en slet aaben Skorsten. Ud til Færgestræde laa en grundmuret Bygning paa 12 Fag og 3 Loft høj med Kælder under; den ene Stue med „Gulvpæl“ (Guldpel) om Væggene, dønneket og skildret under Loftet, Gulvet sorte og hvide Fliser, Jærnvindovn og en udhuggen Skorsten med malede hollandske Sten paa Væggene; den anden Stue med malede Drætter paa Væggene, dønneket under Loftet, Gulvet Fliser, Jærnvindovn; den tredie Stue med slet (glat) Fyrrepanel, dønneket under Loftet, Gulvet Bræder, Jærnvindovn. Salen afdelt med Skillerum, hvori en aaben Skorsten. Herover en Sal. I Gaarden et Halvtags Hus med Kælder, deri Køkken, et afdelt Spisekammer og en Forstue, ovenover 2 Kamre, dønnekede under Loftet og paa hvert en aaben Skor-

sten, derover igen et Kammers. Opgangen ved de 2 Sider var dobbelte Svaler.

Disse Beskrivelser kan være tilstrækkelige til i Almindelighed at give et Indtryk af Husenes Indretning og Udseende.

Som en Følge af de nævnte Skattelettelser blev der sikkert bygget ikke lidet, men det er ikke let at oplyse fuldt ud, hvad Forordningen virkede. Kongen gav ogsaa særlige Begunstigelser for enkelte større Ejendomme. Den bekendte Admiral Niels Juel fik 1683 Skattefrihed paa 10 Aar og 1686 paa 20 Aar for sin grundmurede Gaard paa Kongetorvet, det nuv. Thottske Palais, og sidstnævnte Aar fik Oberst Samuel Kristof von Plessen samme Privilegium for sin nybyggede Gaard i Norgesgade og hele Grunden, der gik ud til Store Kongensgade; dette var senere det Gyldensteenske Hotel, og en Del af det er nu Hotel Phoenix. 1687 fik Rigsadmiral Henrik Bjelke 14 Aars Frihed for sin Gaard paa Kongetorvet, som han vilde lade indrette og forandre med videre og sirligere Bygninger¹⁾; dette er nu Hotel du Nord.

Toldbetjent Jens Sørensen Brock fik 1688 10 Aars Frihed for Opførelse af et Bindingsværks Hus paa 2 Loft ud til Kvæsthusgade og Bygning ud til Store Strandstræde, nu Nr. 16 og 18 i Lille Strandstræde. Assessor Henrik Ehm fik samme Frihed 1689 for Bebyggelse og Opfyldning af den moradsige Grund nuv. Kvæsthusgade Nr. 4 og Nyhavn Nr. 59—69²⁾. 1690 fik Peder Lange 10 Aars Frihed for sin grundmurede Bygning (nu Kvæsthusgade Nr. 5), og i Henseende til Pladsens Belejlighed og Sirat for Havnen saa og til den Omkostning, han paa Opfyldelse paa sligt et moradsigt og sumpigt Sted allerede havde anvendt³⁾.

Omkring ved Frederiksholms Kanal fik Kongens Kældermester Wigant Michelbecker 1687 20 Aars Frihed for en

¹⁾ K. D. VII, 52, 151, 153, 177. ²⁾ K. D. VII, 241, 261. ³⁾ K. D. VII, 331.

Gaard med tilliggende Huse og Vaaninger, som han havde ladet opbygge, „Staden til god og mærkelig Sirat“; det er nu en Del af Prinsens Palais, og for den anden Del af Palaiset fik Dr. Henrik Møinichen 1688 14 Aars Frihed. Samme Aar fik Toldforvalter Lavrids Eskildsen 10 Aars Frihed i Henseende til den store Bekostning, han havde anvendt paa nuv. Nr. 16 og 18 ved Frederiksholms Kanal, der var Staden til god og mærkelig Sirat. Nr. 20 i samme Gade, hvortil hørte Nr. 4—6 i Ny Kongensgade, opbyggedes af Johan Jurgen, der 1683 fik 3 Aars Skattefrihed for sin ny opbyggede grundmurede Gaard, der betegnes som bygget paa Hjørnet af Slottets Gade (der altsaa da var Benævnelse for Ny Kongensgade). Slotsfoged Johan Jægers Enke fik 1688 8 Aars Frihed for sit 2 Loft høje Hus paa Frederiksholm, der var bygget af Grundmur indtil Salen. Grunden indbefattede Ny Vestergade Nr. 1—5.

Paa Kjøbmagergade Nr. 46 fik 1686 Johannes Bache 6 Aars Frihed for et grundmuret Hus paa 2 Stokværk, og paa Nr. 44 fik Brygger Jens Nielsen Hald 1687 10 Aars Frihed. Østergade Nr. 48, Hjørnet af Pilestræde, opbyggedes 2 Loft højt af Grundmur af Bøsse-maker Morten Nielsen Kjerulf, der 1686 fik 3 Aars Frihed, og 1696 og 1697 fik Jakob de Sarcis 5 Aars Frihed paa sin Gaard paa Østergade. Hans Rasmussen Essenbæk fik 1686 3 Aars Frihed for sin Gaard i Lille Kongensgade paa Hjørnet til S. Nikolaj Kirkeport (nu Nr. 36 paa Hjørnet af Halmstræde), der var 3 Loft højt, med 3 Alen Grundmur under, uagtet det var bygget førend den kgl. Forordning om Bygninger udkom²).

Assessor Hans Nielsen fik 1687 6 Aars Frihed for Nr. 22 i Kompagnistræde, der var paa 3 Loft, 32 Alen langt og 12 Alen vidt, og Nr. 20 i samme Gade blev efter en Ildebrand 1680 opbygget af Brygger Jens Nielsen Hald, der fik

¹) K. D. VII, 43, 181, 223, 237, 231. ²) K. D. VII, 130, 137, 143, 178, 488.

ikkun er ganske slet og ringe formedelst store Skatter og Udgifter, tilmed udkræver den høje Fornødenhed store Penges Middel udi andre Maader, som nødvendig behøves til Stadens mere Gavn og daglige Brug og Nytte“. De nævner saaledes „det meget brøstfældige og nu moxen ruinerede Vandværk udi Perfektion og god Skik at bringe“ og „Rejsningen af Stadens større Kanal“ og beregnede Udgifterne til 6500 Rdl. om Aaret.

21. Feb. 1681 beskikkedes Strange Helmer af Magistraten som særlig anbefalet af de 32 Mænd til at indrette og betjene de ny Løgter, og 25. Juni udkom en kgl. Forordning, der bestemte, at de skulde forfærdiges af Kobber og opsættes paa malede Stolper. Hvis nogen fordristede sig til at beskadige dem, skulde han straffes med Bremerholms Jærn i 3 Aar, og hvis han ikke vilde lade sig gribe, men gjorde Modstand og derved blev slaaet ihjel, skulde han ligge paa sine Gærninger.

Selve Løgterne skulde betales af Husejerne, men deres Underholdning af Beboerne. For hver Løgte skulde betales aarlig 6 Rdl. 4 Mk., men til dem, der havde Tilsyn dermed, 1 Rdl. af hver Løgte, hvilken disse selv skulde indkræve. Hvis de var forsømmelige i deres Forretninger, skulde Magistraten tilbørlig lade dem straffe og, hvis de var trodsige og modvillige, straks afsætte dem og indsætte andre i deres Sted. Med Undtagelse af de lyse Nætter og naar der var Maaneskin, skulde Løgterne tændes hver Aften ved Solnedgang og først slukkes, naar Solen stod op, og de skulde holdes rene og klare. 1683 fik Politimesteren Overtilsyn hermed¹⁾.

Det var Øjemedet med denne Belysning „at hindre og afværge den Røveri og Overlast, som slemme Mennesker tilforn ved Aften- og Nattetid plejede sammesteds at øve“²⁾.

1) K. D. VI, 715, 749, 750, 770, 783—84. VII, 60—61. 2) Bircherods Dagb. S. 208—09.

20. Jan. 1686 beskikkede Magistraten Johan Husman som Inspektør ved Løgterne, der næppe endnu alle var opsatte, ti det hedder i hans Bestalling, at naar Ejermanden (nemlig af Husene) har ladet Lanterneerne opsætte, skal han (Husman) aarlig i rette Tid lade dem anstikke, udslukke og renholde saavel som Vægternes Brug dirigere.

1687 beskikkede Kongen en Overdirektion for Brandvæsenet og dets Betjente samt for Lanterneernes og Vægternes Besolding, der skulde udarbejde en ny Ordonnans for disse Værker og navnlig indrette en Kasse til deres Fremme¹).

I et Andragende fra Magistraten 1688, hvori den klager over, at Kommunens Udgifter er større end Indtægterne, taler den om den store Udgift til Løgterne, af hvilken Afgift en Del efter dens Mening burde tillægges Stadens Kasse, eftersom Løgterne ikke var til synderlig Nytte om Vinteren, da enhver, der færdedes paa Gaderne om Aftenen, dog maatte betjene sig af sin egen Løgte; det vilde være tilstrækkeligt, naar nogle enkelte Løgter holdtes vedlige.

Man søgte nu at bevæge Johan Husman til at ned sætte sit Vederlag for de 523 Løgter, han underholdt, men da han ikke kunde nøjes med mindre end 4 Rdl. for hver om Aaret, overtog Branddirektøren Herman Garding dem 1689 for 3 Rdl. 2 Mk. hver, og Vægterne fik Tilhold om at vedblive med at tænde og holde dem vedlige.

Der har formodenlig været pekuniære Vanskeligheder forbundne med Johan Husmans Bestyrelse, ti senere gør Kræmmer Lorens Kreyer Fordring gældende paa Byens Kasse for 1700 Rdl. for en Levering 1688—89 af et Parti Tran til Lanterneerne, for hvilken han skulde have haft Betaling i Løgteskatten, men da Garding traadte til, fik han intet. 1691 fik han en Del af sin Fordring udbetalt af Grundskatten, men endnu

¹) K. D. VII, 126, 182, 184—85. Klavs Raschs Forpligtelse af 9. Juli 1684 til at paatage sig Inspektionen med Løgterne og Vægterne findes i Raadstuearkivet.

Aar 1700 havde han ikke kunnet faa den øvrige Sum udbetalt. Løgteskatten var det iøvrigt ikke let at faa indbetalt, ti 1691, da Politimesteren havde faaet Direktionen over Løgtevæsenet, fik han kgl. Befaling til at hjælpe Huusman til at faa sine Restancer inddrevne.

1703 besværede man sig over, at der flere Steder var Mangel paa Gadeløgter, uagtet Skatten dertil krævedes af alle Huse¹⁾.

---

¹⁾ K. D. VII, 230, 239, 263, 312, 363, 370, 426—29, 620, 699, 700.

Anden Bog.

Stadens Næringskilder.

I.

Privilegierne. Fri Rigsstad og fri Rigens Stand. Frihed over adeligt Jordegods. Indkvarteringsfrihed. Skattefrihed. Stabelret. Bistrup Gods.

De Privilegier, som Frederik III havde givet Borgerne ved Svenskernes Angreb 10. Avg. 1658 og siden stadfæstet 24. Juni 1661, havde dels til Øjemed at hæve Borgernes Selvfølelse, dels at fremme Stadens materielle Velfærd, men Tidsomstændighederne medførte, at de store Løfter ikke blev indfrieede og kun nogle enkelte Punkter af mindre Betydning blev førte ud til Virkelighed.

Kjøbenhavn skulde være en fri Rigsstad og tillige annammes for en fri Rigens Stand, og Borgerne skulde have deres Stemme og Samtykke i alt, hvad der kunde delibereres Riget til Bedste. Dette var et stort Løfte 1658, da hele Magten var i Rigsraadets Hænder. Hvad Borgerne forstod herved, ses af et Andragende fra Oktober 1658 til Magistraten, hvori de beder denne at udvirke hos Kongen, at der blev forordnet 32 Borgere, der tilligemed Magistraten kunde udvælge en god fornuftig Mand, som altid maatte have fri

Adgang til Kongen og tilligemed Rigens Raad overveje, hvad der angik Kongen, Tronen og Landets Bedste. Tanken var altsaa, som man ogsaa maatte vente det af Privilegiets Ordlyd, at den kjøbenhavnske Deputerede blev Medlem af Rigsraadet. I Stadfæstelsen af 24. Marts 1659 udvidede Kongen endog Privilegiet til, at 4, nemlig 2 af de 32 Mænd Udvalgte og 2 Medlemmer af Magistraten skulde have Adgang til Kongen og, naar det gjordes fornødent, deliberere sammen med Rigens Raad og Stænderne i hvad, der kunde anses for gavnligt til Kongens, Rigets, Byens og det almindelige Bedste.

Dette Privilegium kom ikke til Udførelse. 26. April 1660 besværer Borgerskabet sig over, at det bliver holdt i Uvidenhed om Grunden til Forhalingen af Fredslutningen, og beder om, at dets Stemme og Samtykke i denne Sag maa blive indhentet efter Privilegiet. Men i et temmelig affejende Svar gør Kongen opmærksom paa, at der intet var forefaldet i Statssager, hvori den borgerlige Stands Stemme og Samtykke skulde høres, men Borgerskabet skulde ikke blive forbigaaet, naar der forefaldt noget, hvori dets Stemme og Samtykke burde fornemmes.

Dette var den første Skuffelse. Efter Krigen kom Rigsdagen, der var sammensat af Deputerede fra Adel, Borgerskab og Gejstlighed og hvor Kjøbenhavns Deputerede ikke mødte som særlig privilegerede, men sammen med de andre Købstæders Udsendinge. Efter den Statsforandring, hvori de kjøbenhavnske Medlemmer havde haft deres store Del, havde Rigsraadet tabt sin Betydning. Naar det derfor gentages i de ny Privilegier fra 1661, at Kjøbenhavn skulde være en fri Rigsstad og fri Rigens Stand, var dette kun skønne Ord, der ingen Betydning kunde have under det ny Enevælde. Det hed sig videre, at naar Kongen fandt for godt at sammenkalde Stænderne, skulde Borgerne deliberere og give deres Stemme med de andre Stænder. Men Stænderne blev aldrig sammenkaldte, saa den ventede Indflydelse paa Statens

almindelige Anliggender aldrig kunde gøres gældende. Tilbage blev kun de 32 Mænd, der tilligemed Magistraten skulde overveje Stadens og Menighedens Bedste saa vel som dens Indtægter og Udgifter, og den fri Adgang til Kongen for 2 Udvalgte tilligemed Præsidenten og en Borgmester blev det eneste, der var tilbage. Denne Tilladelse blev ogsaa i Tidernes Løb benyttet en sjelden Gang; det er bekendt, hvorledes den endnu bragtes i Anvendelse i Martsdagene 1848.

Det Punkt i Privilegierne, at Indbyggerne, gejstlige og verdslige Standspersoner, maatte købe adeligt Jordegods og nyde baade dette og hvad de havde faaet i Betaling eller Pant af Kronens Gods for dem selv og deres Børn og Efterkommere med samme Frihed, som Adelen havde paa sit Gods, havde en Del at sige paa den Tid, det blev givet, ti Adelen havde forskellige Herligheder, iblandt hvilke Skattefriheden ikke var den mindste, hvilken sidste Herlighed dog snart efter Krigen indskrænkedes til alene at gælde for Hovedgaard. Under Belejringen havde mange Borgere faaet Krongods i Pant og Udlæg, hvorved de altsaa sattes i Klasse med Adelsmænd, men Betydningen heraf tabte sig rigtignok for en Del ved, at Tilladelsen til at købe adeligt Jordegods ved Frdn. af 28. Juli 1682 ogsaa udstrakte sig til andre borgerlige, og ved at Herligheden ved at eje Jordegods i pekuniær Henseende var ringe i mange Aar efter 1660. Det bliver ogsaa et Spørgsmaal, om det i Virkeligheden var Regeringens Mening at give alle Indbyggere adelige Rettigheder, ti der siges udtrykkelig „gejstlige og verdslige Standspersoner“, om f. Ex. en Slagter, der blev Hovedgaardsejer, derved ogsaa fik nævnte Rettigheder.

Det er dog vistnok blevet anerkendt, at enhver, der havde Raad til at erhverve sig større Ejendomme, ogsaa blev anset for Standsperson. Da der 1752 blev Spørgsmaal, om en kjøbenhavnsk Haandværker, der var Kirkeejer, ogsaa kunde kalde Præst og Degn, kunne man ikke nægte ham denne Ret, fordi han var Borger i Kjøbenhavn, men derimod

kunde den, der ejede adeligt Gods, ikke hævde sine adelige Rettigheder, fordi han paaberaabte sig, at hans Fader eller Farfader havde været Borger, uden for saa vidt disse havde erhvervet Godset, ti naar vedkommende ikke var Borger tilige, kunde Begrebet Efterkommer ikke overføres paa ham, med andre Ord, Rettighederne var ikke arvelige udenfor Kjøbenhavn. Det kunde ske, at en Person, der ellers ikke var hjemmehørende i Kjøbenhavn, tog Borgerskab f. E. som Skipper, for derved at vinde adelig Frihed over sit Gods, men saadant blev ikke anset for lovlig Adkomst. Det var endog Tvivl underkastet, om de adelige Rettigheder ikke ophørte, naar Borgeren ophævede sin Handel og Næring i Kjøbenhavn og tog Ophold paa sit Gods.

Ifølge Loven havde enhver Privilegeret, der ejede en Sædegaard med mindst 400 Tdr. Hartkorn Bøndergods, Frihed til at oprette dette til Stamhus uden særlig Bevilling. Dette var saaledes Tilfældet med The- og Porcelainshandler Chr. Hansen, der 1757 oprettede Stamhuset Lønborggaard, men der vilde vel næppe være blevet nægtet ham Tilladelse hertil, saa denne Forret var højst ubetydelig.

Dette Punkt blev altsaa dog af nogen, om end ikke stor praktisk Betydning. Et andet Punkt, der havde en forførende Klang, lød, at „alle udaf den private Stand, gejstlige og verdslige (her tilføjes ikke Standspersoner, som ved Omtalen af Jordegodset) nu og deres Børn og Efterkommere efter dem, Borgere og Indvaanere her i Staden, skal nyde med Adelen lige Adgang til Officia og Honores“, men hertil blev føjet den Betingelse: „naar de dem med deres Kapacitet og Kvaliteter dertil kan gøres kapable og meriterede“. Da Adelens Magt blev knækket ved Enevældets Indførelse, blev denne Udsigt fælles for alle Landets Borgere, og det var vel ikke mere indfødte Kjøbenhavnere end andre borgerlige, der høstede Gavn heraf.

---

1) Stampes Erklæringer III, 104—11, 388—97.

De nysnævnte 2 Punkter, hvorved Borgerne sattes i Klasse med Adelen, havde en ganske anden Betydning, da de blev forkyndte første Gang 10. Avg. 1658, end da de fik deres egentlige Stadfæstelse 24. Juni 1661, efterat den Regeringsforandring var gennemført, ved hvilken Adelen faktisk havde mistet sin Indflydelse.

Det Punkt i Privilegierne, at Indbyggerne i Fredstid skulde være fri for al Indkvartering, idet Udgifterne til den nødvendige Garnison skulde tages af Rigets almindelige Skatkammer, kunde ikke misforstaas. Den svenske Resident skriver ved 1661, at Privilegierne var satte paa Skruer, hvad dette Punkt angaar¹⁾, men det var Borgerskabets Opfattelse, at de her var klare nok: „Stadens Fæstning, Garnison og Defension er ej alene for det ringe Borgerskabs Skyld, som her i Staden er boende og udi Fejdetid lige ved Soldatesqvet forsvarer Voldene, men langt mere til det hele Riges Konservation og Beskærmelse, eftersom Staden er Eders kgl. Majestæts og det kgl. Huses Residens, Rigens Regalier, Arsenal, Flaade og Proviant her forvares, mange Adel og Uadel udi Krigstid hidsøge med deres bedste og redeste Mobilier og Formue, hvorfor og Fæstningen er gjort vidtløftig udi Begreb og udfordrer derfor des større Garnison“²⁾.

Byrden med Indkvartering hørte dog ikke op med Kri-gen. Allerede 30. April 1660, en Maaned før Fredstraktaten blev afsluttet, skriver Magistraten til Rigsraadet, „at eftersom Borgerskabet nu udi 3 Aar kontinuerlig stor Inkvartering, Vagthold, Voldarbejde og anden Besværing har udstaaet, og hvis (hvad) de til Husholdning behøvede, udi stor „Dyrke“ (Dyrhed) af fremmede har maattet købe, de fleste derhos været næringsløse og mistet deres Formue til Lands og Vands, saa at største Parten derover er kommen i Armod og ej kan underholde sig selv med Hustru og Børn, og endog at dem nogle Gange er gjort Fortrøstning og Tilsagn,

¹⁾ Beckers Saml. I, 254. ²⁾ K. D. I, 724.

at de med Indkvarteringsens Tynge skulde vorde forskaanede, er dog hidindtil der intet paafulgt, men Besværingen imod Forhaabning holdt ved“. For dog at lade se sin underdanigste Villighed mod Kongen, Riget og Staden, tilbød man „imod lige Forsikring som tilforn“ endnu i en Maaned at underholde efter den tidligere Rulle 2460 Mand, hvilket dog vilde være meget besværligt for de fleste, „underdanigst forhaabende, at denne vores underdanigste Erbydning udi Naade og Gunst optages og at Borgerskabet siden ej videre med Garnisonens Underholdning besværes, men derfor naadigst forskaanes og at Hans kgl. Majestæt med Danmarks Riges højvise Raad naadigst tænke paa Middel, hvormed Garnisonen underholdes kan, ti Borgerskabet er det umuligt det længer at udstaa“¹⁾).

I et Par Maaneder synes Byen nu at have været fri for Indkvartering, men 16. og 30. Avg. 1660 faar Magistraten Ordre til at skaffe Kvarter til nogle Delinger Rytteri, „med Forsikring, at det ej i Fremtiden skal være præjudicerligt paa deres Privilegier“. 28. Okt. bad Kongen Magistraten om at sørge for, at den Del af Kongens Livregiment, der ingen Kvarter havde, fik saadant, indtil man kunde tilvejebringe Midler til, at de selv kunde skaffe sig Kvarter. Under Landets og Statskassens elendige Tilstand blev det dog umuligt i dette Punkt at holde Privilegierne, og det er tydeligt, at Borgerskabet lige siden 1661 har maattet skaffe Kvarter til en Garnison paa omtrent 2000 Mand²⁾).

I en Beregning over Indkvarteringen 11. Nov. 1679 hedder det saaledes: „haver Kjøbenhavns Garnison udi Fredstider næsten 18 Aars Tid bestaaet udi 2 Regimenter til Fods, nemlig K. M.s Livregiment og Feltherrens, hvoraf de Gemene, ved 2000 Mand af og til, altid nød Standkvarter hos Borgerskabet. Videre Indkvartering nød ingen udi Kjøbenhavn, hverken Tøjhusfolket, som dog er Haandværksfolk

1) Afskrift i Raadstuearkivet. 2) K. D. VI, 347, 348, 351.

og mesteⁿ bor udi Kjøbenhavn og en Del er selv Borgere, ikke heller Artilleribetjentene ved Voldene, som og en Del har deres Huse udi Kjøbenhavn og en Del Barakker ved Volden; Marinerne, som mesten bor udi de Nyboder, og Vagten paa Holmen har ingen Tid nydt Kvarter udi Kjøbenhavn; Artillerikuskes Indkvartering har man ingen Tid vidst af at sige. Kgl. Majestæts Livgarde har altid haft deres Standkvarter paa Kristianshavn og var dem deres Indkvarteringspenge af andre Købstæder tillagt, saa Kjøbenhavn havde af dem ingen Besværing“.

1667 fik Staden Indkvartering af 3 Kompagnier Ryttere og 300 Mand Fodfolk, der i Anledning af Befæstningen kom hid fra Kronborg og Nakskov; de sidste laa her dog ikke hele Tiden, ti i Feb. 1668 blev de igen indkvarterede her, ligesom 200 Mand fra Nyborg lagdes paa Kristianshavn. At det alene var de næringsdrivende Borgere, der led under Indkvarteringen, ses af en kgl. Bevilling af 19. April 1669, at de kgl. Betjente, der ikke brugte borgerlig Næring, aldeles var fritagne for denne, og at Indkvarteringen paa Kristianshavn ikke, som det ovenfor var fremstillet, alene blev underholdt af de andre Købstæder, fremgaar af en Befaling af 26. Nov. 1669, at 2 Kompagnier af Livregimentet indtil videre skulde nyde Forplejningspenge af Kjøbenhavn, men skulde forblive i deres Kvarterer paa Kristianshavn. De kgl. Betjentes Fritagelse vakte stor Misfornøjelse, især da den blev misbrugt, hvorfor de 32 Mænd 1672 klager til Magistraten over „den store Ulighed, som Indkvarteringen bestaar udi“, idet de andrager, „at alle og enhver, som Handel og borgerlig Næring bruger, maatte opholde borgerlig Tynge efter Recessen og kgl. Majestæts udgangne velmente Mandat“.

1674 lagdes 3 Kompagnier af det sælandske Regiment og 1676 3 Kompagnier af Hestgarden i Garnison i Kjøbenhavn og 1 Kompagni paa Kristianshavn¹⁾).

1) K. D. VI, 423, 424, 453, 457, 502, 516, 521.

I Krigen 1675—79 tog Indkvarteringen betydelig til. Borgerskabet besværede sig, men da var det allerede slaet fast, at det skulde underholde 2000 Mand, saa Indkvarteringen nu vel blev fordelt paa alle Husejere efter Grundtaxten, men de 2000 Portioner blev først paalagte det næringsdrivende Borgerskab, inden de overskydende blev fordelte paa alle. Første Gang, der er Tale om, at andre end Borgerskabet skulde deltage, er en kgl. Befaling af 28. Jan. 1677, hvor det siges, at disse besværlige Krigstider ikke tillod, at de kgl. Betjente og Gejstligheden efter deres Privilegier, saa gjerne Kongen end vilde det, kunde være forskaanede. Naar der igen kom fredelig Tilstand, lovede Kongen, at det uforanderlig skulde forblive ved de enhver givne Friheder¹).

Der blev derpaa indlagt en Soldat paa hver 100 Rdl.s Grundtaxt, og Borgerne skulde enten selv tage dem i Huset eller paa egen Regning indlogere dem hos andre, dog skulde de kun give Leje og Lejested og tilstede, at Soldaterne maatte opholde sig hos deres Værters Ild og Lys. Garnisonen i Kastellet skulde have 2 Mk. maanedlig for Standkvarteret eller en Seng og Lys; det var formodentlig paa Grund af Vinteren, at Værterne ikke som ellers ogsaa istedenfor at tage Soldaterne i Huset, kunde nøjes med at give ogsaa disse 2 Mk., hvilket var utilstrækkeligt om Vinteren. Officererne blev indkvarterede hos fornemme Folk, der dog ogsaa kunde give Penge til Husleje, nemlig en Oberst 4 Rdl., en Oberstløjtnant og Major 3 Rdl., en Kaptajn 2 Rdl., en Løjtnant og Fændrik 1 Rdl. maanedlig, men saa skulde Magistraten sørge for, at Borgerne ikke anslog deres Værelser for højt. For Livgarden til Hest beregnedes Indkvarteringspengene til det tredobbelte og den skulde indlægges paa Kristianshavn.

Efter Freden havde man haabet at blive forskaanet for den haarde Indkvartering, der i Almindelighed dog næppe var mere end 4—5000 Mand. Men 17. Nov. 1679 udstædtes

¹) K. D. VI, 682.

en kgl. Befaling, at da Freden var sluttet og Kongen heller end gærne saa, at hans kære og tro Borgerskab blev forskaanet for den hidtil hafte Besværing med Vagter og deslige, „saa har vi til den Ende en Del af vore Tropper herind ladet komme, som her i Garnisonen stedse forbliver og Borgerskabet straks afløse skal“. 10. Dec. var Garnisonen paa den Maade 4759 Mand; i 1689 bestod Garnisonen foruden 80 Mand af Hestgarden af c. 700 Mand af Fodgarden, Prins Frederiks Regiment 2090, Marineregimentet 1210, Major Schacks Bataillon 660 Mand, norske Marinere 700, ialt c. 5400 Mand¹⁾).

1685 og 1688 søgte de 32 Mænd at formaa Magistraten til at virke for Afskaffelsen af de 2000 Portioner Indkvartering, der forud paahvilede Borgerne; i dette Aar betaltes der Indkvartering af 7006 Portioner, hvoraf Borgerskabet betalte de 5607, hvilket udgjorde 21,318 Rdl. for et Aar; 1693 foreslog de, at 2 af dem tilligemed 2 af Magistraten skulde levere en Ansøgning herom til Kongen, men Magistraten undslog sig. Først 20. Marts 1695 indgav denne en Supplik til Kongen, hvori den fremstillede Byens daarlige Forfatning og de usle Næringsforhold, saa det vilde være en stor Lettelse, om Borgerskabet blev fritaget for de 2000 Portioner. Den har derimod ingen Indvendinger at gøre imod Indkvarteringen overhovedet: „Efterdi det har aller-naadigst saa behaget Hans kgl. Majestæt og findes nødvendigt til Enhvers Konservation, at der skal tages imod Indkvartering udi Fredstid, saa var den ene med den anden ogsaa skyldig til at bære Byrden, men saasom man præsumerer, at den første Indkvartering, som her i Staden blev gjort siden Belejringen formedelst Fæstningens Opbyggelse og Reparation, har ikkun været maadelig, og Borgerskabet da har været baade velhavende saavel som ogsaa haft god Næring og Handel, saa har det alene gærne taget imod

---

¹⁾ Danske Saml. 2. R. V, 294.

saadan Andel, som i Begyndelsen har været noget ringe, men siden efterhaanden er vokset til 2000 Portioner udi det højeste“. 12. Nov. s. Aar indgav de 32 Mænd en særlig Supplik til Kongen, men forgæves. Kongen havde 1691 overdraget en Kommission at overveje, om det var muligt at ophæve de 2000 Portioner, men dette havde ikke vist sig gørligt¹⁾.

At Privilegierne lovede Borgerne fuldstændig Befrielse for alle Statsskatter i Fredstid, derom er der ingen Tvivl. Dette godkendtes ogsaa af Frederik III. Da der i Juli 1664 blev udskrevet en Prinsessestyr i Anledning af Prinsesse Anna Sofies Giftermaal med Kurprinsen af Saksen, blev der i Reskriptet til Kjøbenhavn udførlig gjort opmærksom paa, at denne Skat var fælles for alle Kongens Undersaatter og at den skulde udbetales i Terminer, at den kunde være samtlige Undersaatter bedre og lideligere, og, hedder det videre, „eftersom forskrevne vor kgl. Residensstad Kjøbenhavn ellers naadigst er forskaanet for Kontributioner, kan dens Indbyggere nu herudi desmere selv noksom underdanigst eragte, at de til denne Fornødenhed ej videre end andre vore kære, tro Undersaatter udi Almindelighed kunde eximeres“. Skatten skulde betales i 4 Terminer, sidste Gang 1666 med $\frac{1}{2}$ p. Ct. af Grundtaxten, og desuden skulde alle, der opholdt sig her og brugte Handel, men ikke havde egne Gaarde, give 20 Rdl. hver Termin og hver Ligger og Kommissionshandel efter Proportion.

Da Isen nu en Gang var brudt, gentages Undskyldningerne hverken ved Paalægget af en ny Prinsessestyr 23. Okt. 1667 i Anledning af Prinsesse Frederikke Amalies eller ved de 2 andre Prinsessers Giftermaal. Skatter fulgte nu, den ene efter den anden. 20. Feb. 1667 udskrev Kongen en Fortifikationskat, idet de Midler, der behøvedes til at forbedre Befæstningen“, ikke vilde kunne tilvejebringes uden

¹⁾ K. D. III, 770, 773, 774, 775; VII, 341.

en almindelig Hjælp af Stadens Indbyggere, saaledes at alle, af hvilken Stand de end var, enten de havde Huse og Vaaninger eller bode til Leje, hjalp med dertil. Husejerne skulde give 3 p. Ct. af Grundtaxten, og de, der bode til Leje eller havde fri Embedsboliger, desuden en Fjerdedel; senere forhøjedes Grundskatten med 1 p. Ct.¹⁾ Næste Aar forhøjedes den til 5 p. Ct. og saaledes blev samme Skat paalagt lige til 1675, dog synes der ingen at være svaret 1672. Da Grundtaxten af 1668 for hele Staden med Kristianshavn udgjorde 625,000 Rdl., vilde Skatten altsaa beløbe sig til over 30,000 om Aaret, men det ses af en Opgørelse fra Magistraten af 26. Avg. 1671, at det fulde Beløb af de Summer, der efterhaanden var udbetalte til Krigskommissær Kristen Andersen, indtil da udgjorde 111,559 Rdl. 2 Ort 2 β²⁾.

Disse og andre Byrder fremkaldte følgende Andragende fra de 32 Mænd til Magistraten af 16. Okt. 1672:

„Endog det er kyndigt, at kongelige Paalæg fra Belejrningens Tid og indtil denne Dag uden Ophør er stegne saa højt og ganger saa fuldkommen i Svang, som denne Stad havde haft de allerbedste trafikerede gyldne Tider at florere udi og ikke vidst af nogen Krig at sige eller sig nogen Skade deraf befundet, der dog mange, i den Tid ansete for fornemme Mænd, er blevne saa ruinerede, at de med Beskæmmelse maa hvile i deres Grave, en Del og igen levende sligt et Minde deraf har erlanget, som aldrig gaar dem af Hukommelsen. Disse, siden Krigen passerede, mangfoldige og anselige Paalæg har og saaledes exanimeret alle Stænder og især den borgerlige Stand her i Staden, som sig dog fremfor andre Steders Indbyggere nogen mild Medfart havde formodet, at de utallige Hjærtetuk og Raab om Forlindring ved mangfoldige Supplikationer og Memorialer af Magistraten samt de 32 Mænd og ellers især af Handelsmænd og Kræmmere

¹⁾ K. D. III, 652; VI, 424. ²⁾ Raadstuearkivet.

samt alle Lav har foraarsaget, og dog enten ganske liden eller slet ingen Bønhørelse hidindfil paa Kommerciens meget store Besvær formærket, medens mere i Steden for Lindring store Paalæg befundet, saa at derover falder slig Bestyrning, at snart ikke vides, hvor de Middel skal bringes til Veje, ved hvilke slige Udgifter kan svares. Ikke desmindre er det nu over den hele Stad rygtbart, at der atter igen paa Konsumtionens mærkelige Forhøjelse skulde arbejdes, hvilket den fattige borgerlige Stand endnu større Frygt indjager, ja snart i Mistvivl styrter, idet intet andet deraf han mærkes, end at deres gode Haab sig til blot Mishaab sig forandrer og dem med en total Ruin truer, om siig Spargement til nogen Vished i Gærningen skulde opdages, da, som vi hører hver Mands Bejamring over Konsumtionens skrækkelige Forhøjelse“, foraarsagedes de at bede Magistraten om at ville ved kraftige Motiver bringe den høje Øvrighed i saa milde Tanker, at de maatte nyde nogen Forlindring og forskaanes for Konsumtionens Forhøjelse.

Konsumtionen, hvis Forhøjelse man saa haardt frygtede, var en meget trykkende Afgift, skønt den ikke var nogen direkte Skat. Den kendtes ogsaa før Belejringen som Afgift for Bryggerne, og var under Rigsdagen 1660 Genstand for megen Kamp. Den første Forordning herom udkom 18. Nov. 1660, men der gjordes hyppige Forandringer heri. Ved Forordningen 1. Feb. 1672 gentoges de tidligere Paabud og fremkom flere ny. Det ses af denne, at der ikke alene ydedes Konsumtion i Portene af Fødevarer og andre Nødvendighedsartikler, men Møllerne, Bryggerne og Brændevinsbrænderne maatte yde af deres Forbrug, Slagterne af hvert Kreatur, de slagtede, Skomagerne af hvert Stykke Fodtøj, Vognmænd for hver Mil, de kørte udenfor Staden; af Heste, Kør, Svin og Faar gav man Græspenge, hvert Brudepar gav Kopulationspenge og enhver Husbonde gav Folkeskat af Tjenestefolk eller Svende. Man kan nok tænke sig, at Klager herover syntes berettigede, men ovennævnte

Hjærtesuk blev forgæves, ti allerede 8. Nov. derefter udkom en ny Forordning med højere Taxter. 1688 blev der lagt Afgift paa Vin, Salt og Tobak, der hidtil havde været fri for Konsumtion.

1669 vægrede Skomagerne sig ved at give Konsumtion, men Kongen lod Magistraten vide, at de aldeles ingen Føje og Aarsag havde til at besvære sig, og dem, der fremdeles viste sig halsstarrige og efterladende, skulde Magistraten tvinge ved Exekution og vedbørlig Straf¹⁾).

For at have Tilsyn med Afgiftens rette Betaling var der ansat en Mængde Betjente, men med en ringe Løn; naar en Konsumtionsforvalter lønnedes med 400 Rdl., en Kontrollør med 2—300, Skrivere med 120, Overvisiterere med 150, Visiterere med 48 og Undervisiterere med 32 Rdl. aarlig, blev Følgen deraf en stor Demoralisation, idet saadanne Embedsmænd for at leve var nødte til at tage ulovlige Fordele, og Folket blev vænnet til at anse Bestikkelser som en naturlig Sag. I Rentekamrets Protokoller er der derfor hvert Øjeblik Tale om Toldsvig. En saadan Fremfærd, som de nedenfor omtalte Konsumtionsbetjente udviste, var sikkert ikke noget Særsyn. En Destillatør Mikkel Sørensen fremkom 14. Dec. 1688 med følgende Klage:

„Forleden Lørdag Aften udi min Fraværelse, der jeg paa Kontoret her udi Staden var fra mig at levere Pengene, som ved Vesterports Kontor var falden, er udi mit Hus til min fattige Hustru indkommen Monsr. Fux, Sach, Jens Pedersen med tvende andre Personer, deres Forretning angiven, at eftermaale hvis Aqvavita og Brændevin, jeg kunde have udi Forraad, hvilket dem og straks blev forebragt, saa meget som jeg havde, hvoriblandt de har befundet 3 à 4 smaa Flasker med noget destilleret Vand udi, som jeg for min egen samt min Hustrus og mine Børns Svaghed havde at bruge, hvilket de dem straks til Nytte førte, at det var

¹⁾ K. D. VI, 521.

imod Apothekernes Privilegier, hvortil dem af min Hustru blev svaret, de havde ej nødig at anse Sorterne, de kunde ikkun efterleve H. Majestæts Forordning, at antegne hvis Kvantum, de udi Huset kunde finde, hvorefter H. k. Majestæts Rettighed skal vorde betalt, hvorpaa Fux svarede, han havde Ordre, jeg skulde ikke maale og give an, hvis jeg havde, hvortil min Hustru svarede, hun kunde intet give an paa den Maade for Graad og Beængstelse. Saa tog Sach min Hustru ved Armen og sagde: „Moder, giver eder tilfreds; gaar ind og ser over, hvis I har“. Saa tog min Hustru Nøglen med sig og lukkede Kammeret op og sagde: „Der kan I se, hvis Aqvavite jeg har“. Da sagde han: „Moder, I er i den allerstørste Laborent, I nogen Tid har været eller kan komme; jeg vil gjerne hjælpe eder til rette, det meste mig muligt er“. Hvorpaa min fattige Hustru af Angst svarede: „I skal have Tak, men siger mig, hvad jeg skal gøre“, hvortil Sach svarede, jeg fik at sige, hvad jeg vilde give Fux, hvorpaa min Hustru sagde at ville give ham 20 Rdl. Derpaa gik Sach ind og hviskede til Fux, kom saa igen og sagde, han vilde gjerne hjælpe mig til rette, hvad kan kunde, men jeg fik at forbedre det. Saa tog min Hustru 2 Rdl. og vilde give Sach, men han vilde ikke annamme dem, men svarede, han vilde ikke have for sin Person, jeg fik og forbedre det til Fux. Da belovede min Hustru at give 10 Rdl. til, som han siden skulde afhente, ti sagde min Hustru, at hun ikke vidste, hvor hun skulde bekomme saa mange Penge saa hastig og min Mand er ikke heller hjemme. Da forbød Sach min Hustru, at hun ikke skulde sige mig det, saa gik Sach ind og hentede Fux ud, saa leverede min Hustru Fux de 20 Rdl. og den Seddel, som hun havde paaskrevet de 3 Oksehoveder Brændevin, som ligger udi min Gaard og en Slump udi et Oksehoved udi Kælderen saavel som hvis Bimpler, som laa udi Kamret og hvis som fandtes udi Flaskerne. Da tilspurgte Fux min Hustru, om hun havde 3 Oksehoveder Brændevin,

hvortil hun svarede: „Ja, de ligger udi min Gaard under Vinduerne, saa ingen kan gaa, uden de støder dem derpaa“. Da tilspurgte Fux min Hustru igen, om hun havde 3 Oksehoveder Brændevin, saa faldt min Hustru i de Tanker: „Maaske Fux vil lade mig have noget af det Brændevin frit“ og svarede: „Vil Monsieur Fux lade mig have noget af det Brændevin, staar det til ham“, hvorpaa han svarede: „Jeg kan ikke vel gøre det, for jeg har gjort min Ed, men dersom I kan faa dem nogen Sted til Side, er det vel, for jeg vil ikke lade de andre vide det“, sagde han til Sach. Da svarede min Hustru: „Dog paa de Konditioner, at der ikke andre skulde komme efter at inkvirere, at det sidste skulde blive værre end det første“, hvorpaa Fux svarede: „Lader mig sørge derfor, jeg er Inspektør, ingen maa inkvirere efter mig, men jeg vel efter de andre“. Saa tog Fux Pennen og raderede Tretallet ud, saa var det saa meget kendeligt raderet; bad derfor min Hustru skrive Sedlen om igen og skrive saa et Oksehoved Brændevin og trille de andre 2 tilside, mens de gik i Kældrene at maale hvad der var, og sagde: „Jeg vil ikke inkvirere saa stærk“. Saa gik Fux og Sach ind og tog de andre Betjente med sig at maale og efterse hvis Aqvavita og Brændevin, som stod paa Sedlen. Saa gik de ind i Stuen igen, saa hviskede Sach til min Hustru igen paany og sagde, jeg fik at fylde Fux et Flaskefoder, endog det var noget stort, eftersom han havde været saa høflig; jeg kunde ogsaa herefter altid have Gavn af ham, hvortil min Hustru svarede ja, han skulde ikkun skikke det hen til mig, som ogsaa skede med en lang Soldat, som fik det med sig, og det med Sedler paa Flaskerne, hvad Sorter der var udi“.

Oftest var Konsumtionen udforpagtet, saa Staten fik sine Penge, men dertil tog Besvigerne intet Hensyn. Møllernes Kuske blev ofte grebne i at køre med Korn, hvoraf der ikke var betalt Konsumtion, og i at benytte samme Seddel til flere Læs; de blev derfor truede med at skulle

tages til Soldater, hvis de fremturede. Nu tog Møllerne Soldater til Kuske, men dette blev strengelig forbudt 2. Okt. 1689 under Straf af Forbrydelse af Heste og Vogn til Konsumtionsbetjentene og desuden 10 Rdl. i Bøde¹).

1690 var der Underhandling med Bryggerlavet, der tilbød at betale deres egen Maltkonsumtion med 64,000 Rdl. aarlig og 4000 Rdl. i Maalerpenge, hvad Kongen gik ind paa; som en Følge deraf fik de Lov til at beholde deres Hestemøller, som det for Konsumtionens Skyld længe havde været dem forbudt at bruge²).

Under Krigen 1675—79 blev Kjøbenhavn ligesom det øvrige Rige ansat til haarde Skatter af forskellig Art. Den egentlige saakaldte Krigsstyr var en Formueskat, der for Kjøbenhavns Vedkommende delte Indbyggerne i 13 Klasser, af hvilke de i den første gav 1095 Rdl. og i den 13. 7 Rdl. 2½ Ort om Aaret; denne blev udgivet i 4 Krigsaar. 14. Avg. 1677 blev der udskrevet en Skat af 4 Mk. af hvert Ildsted, men heri var indbefattet alle Magasiner, Kornhuse og Pakhuse, hvori der intet Ildsted var, hvilke skulde betale 4 Mk. for hver 20 Rdl.s Leje; desuden en Kvægskat, 2 Mk. af hver Hest og Okse, 1½ Mk. af hver Ko. 3 Avg. 1678 blev der udskrevet en Kop-, Kvæg- og Rentepengeskate, hvorved der paalagdes Magistratspersoner, Købmænd, Bryggere, Bagere og alle Slags Haandværkere, der i Krigsstyren var sat i de 7 første Klasser, 8 Rdl. for deres egen Person, det samme for deres Hustruer, 4 Rdl. for hvert Barn, 2 Rdl. for en Købmandssvend, 1 Rdl. for en Haandværkssvend. I Kvægskate blev der givet af en Karossehest eller Ridehest 2 Rdl. og af en anden Hest 1 Rdl., af en Okse 1 Rdl. og en Ko 3 Mk. 1674—76 betaltes Kobberskat af alt Kobber. De, som havde Penge paa Rente, skulde give 2 Rdl. af hver 100 Rdl., og enhver maatte aflægge Ed paa Rigtigheden af sin Opgivelse³).

¹) K. D. VII, 291. ²) K. D. VII, 303—04. ³) De umyndiges Kapitaler, af hvilke der betaltes 2 p. Ct., beløb sig 1676—78

Efter Krigen var Kjøbenhavns Skattefrihed aldeles gaaet i Forglemmelse. Staden maatte deltage i en ny Kop- og Kvægskat, der blev udskreven med det halve Beløb af den forrige i Aarene 1682—87; 1692 blev der udskrevet en Kop-, Heste- og Ildstedskat, der var langt større end de forrige¹).

1680 paalagdes en Karosseskat, 40 Rdl. paa hver Karosse, hvilket indbragte 8360 Rdl.

7. Feb. 1688 blev der udskrevet en Defensionsskat, der var en Formueskat, som beregnedes til 5 Rdl. af de første 500 Rdl. og siden i Forhold hertil, og 18. April 1691 paalagde en anden Byens Borgerskab 30,000 Rdl., i hvilke Kongen dog senere gav et Afslag paa 3000 Rdl., der skulde komme de mindst formuende Borgere til Afkortning²).

Til sidst gik man saa vidt, at enhver Genstand, det var muligt at komme tillivs, maatte beskattes. Dette fik Møllerne at føle. 16. April 1681 udstædtes kgl. Befaling, at nogle hidtil havde tilladt sig Frihed paa deres Vejr- og Hestemøller uden kgl. Bevilling, „uagtet vi havde god Føje til straks at nedtage saadanne Møller og andre at lade opsætte“, men hvis de inden Aarets Udgang gav 100 Rdl. til en Kendelse, det halve til Kongen og det halve til Magistraten, istedenfor hvad de gav i Jordskyld, kunde de blive staaende, og Kongen vilde ikke tillade flere Møllers Opretelse, førend Staden videre tiltog, derimod vilde han selvligesom i andre vel funderede Stæder lade oprette publique Hestemøller for at forekomme det store Underslæb med

---

til 314,747 Rdl. Folkeskatten, der 1671 var 1848 Rdl., fremkaldte Nedgang i Folkeholdet, ti 1675 beløb den sig til 1683, 1676 til 1328 og 1677 til 1184. Før 1677 løb Krigsstyren tilligemed de andre Skatter op til 103,062 Rdl., men hvor vanskeligt det var at faa Pengene ind, ses af de store Restancer, der for begge de følgende Aar udgjorde ikke mindre end over 44,000 Rdl. ¹) Danske Saml. 2. R. IV, 218. ²) K. D. VII, 343—45, 353—84. Danske Saml. 2. R. IV, 215.

Konsumtionen og hindre den ene Bryggers Egennytte ligeover for den anden, saa de alle kunde have lige Fordel, men Magistraten skulde erklære, hvor mange Hestemøller der behøvedes, og tilholde Bryggerne at afskaffe deres inden Aarets Udgang.

En særegen Art Paalæg var de „frivillige“ Laan til Kongen. 1678 mødte paa Kræmmernes Lavshus 2 Medlemmer af Magistraten og bad Kræmmerne om at „gribe Hans Majestæt under Armene“ ved at forstrække ham, enhver efter sin Evne, af deres Middel og Formue til Krigens Fortsættelse. I dette Lav indkom 12,000 Rdl.¹⁾, hvorfor der gaves en kgl. Obligation, men de andre Lav har ogsaa faaet lignende Opfordringer.

1679 holdt Præsident Resen Forsamling med Bryggerne for at formaa dem til at yde 500 Læster Øl til Søetaten. Ved denne Lejlighed nægtede en Brygger Johan Nielsen at deltage, da han selv behøvede Penge til sine Børns Skolegang, og kom derved i en Strid med Oldermændene, som Resen søgte at bilægge, idet han bad ham give denne Haanden og bede om Forladelse, men Johan Nielsen „ved store Eder og Bander nægtede det at gøre, vendte sig om, murrede, bortløb og brugte adskillige Ord som „Djævelen fare udi den, det gør og beder om Forladelse“. Han blev nu stævnet paa Raadhuset for de Penge, han ikke vilde yde sammen med de andre, men han lagde Sag an mod Resen, der tilbød ham Forlig, hvis han vilde bede ham og Oldermændene om Forladelse, og da han ikke vilde, stillede Resen kun den Betingelse, at han skulde forpligte sig til at være rolig i Lavet og ikke genstridig til Kgl. Majestæts Tjeneste, men han svarede: „Jeg skal før sætte 100 Rdl. derpaa, førend jeg imod saadan mig tilføjet Spot og Uret skulde give gode Ord og gøre Afbed dertil“. Han dømtes nu ved Højesteret til at have sin Lavsrettighed forbrudt, miste sit Borgerskab,

¹⁾ Meddel. om Silke-, Ulden- og Lærredskræmmerlavet S. 30.

gøre Præsidenten Afbed, betale Processens Omkostninger og give 100 Rdl. til Kristianshavns Kirke. 15. Jan. 1681 fik han dog Benaadning paa Resens Forbøn, idet denne paategner hans Ansøgning, at han med Haand og Mund paa Raadstuen havde lovet herefter ikke at findes saa uvillig og trodsig, som han hidtil havde været, og at det kunde fornemmes, at han havde fattet et bedre Sind¹⁾.

1693 anmodede Kongen Magistraten og en Del af de fornemste Købmænd om et Laan, men da Gehejmerraad Plessen forestillede Kongen, hvor usømmeligt det var, at man skulde gaa omkring med en Bog og ligesom tigge Penge sammen, blev der skaffet Kongen Penge paa enden Maade²⁾.

Med Hensyn til Løfterne om Stabelrettigheder gik det saaledes til: 1658 søgte Borgerskabet om, at Staden maatte blive Stabelstad for hele Sælland og Møn, saaledes at al den Handel, som andre Byer og andre Indbyggere drev med fremmede, blev afskaffet, medens det kun var Kjøbenhavns Borgere tilladt at sælge og købe med fremmede, og for at det skulde gaa rigtigere til, maatte Kristianshavn indlemmes i Kjøbenhavn. Kongen lovede derpaa 10. Avgust: „Kjøbenhavn skal blive en Stabelstad“ og dette blev samme Dag formuleret saaledes: „Kjøbenhavns By skal være en af de tvende Stabelstæder udi Sælland“. 24. Marts 1659 fornyede Kongen dette Løfte med den nærmere Forklaring, „at ingen Købmandsvare, udenlands fra kommende, nogensteds her udi Provinsen maa indføres end til bemeldte tvende Stabelsteder, hvoraf den anden herefter skal navngives, udi hvilke alle Varer først skal oplægges og fremmede Varer udi det ringeste 8 Dage have ligget, førend de nogen Steds derfra maa hentransporteres, ikke heller maa nogen Varer til fremmede Steder af Sælland udføres, uden det sker ved bemeldte Stabelsteder, Sten, Kalk og Bygningstømmer udi Ind-

1) K. D. VI, 766 og Indlæg dertil. Dok. i Raadstuearkivet.

2) Danske Saml. 2. R. V, 336—37.

førselen undtaget og udi Udførselen Øksne og Heste“. Denne Fortolkning af Stabelret var Resultatet af en Betænkning af en Kommission, der blev nedsat 22. Feb. 1659, bestaaende af Mogens Høg, Otto Krag, Henrik Müller, Selius Marselius og nogle Borgere, og sidstnævnte Forklaring blev ogsaa optaget i de endelige Privilegier 24. Juni 1661¹⁾. Oprindeligt har man sikkert tænkt sig, at de 2 Stabelstæder i Sælland skulde være Kjøbenhavn og Kristianshavn, ti den sidste fik ligelydende Privilegier, hvori det ogsaa hed, at den skulde være en af de to Stabelstæder i Sælland. 18. Nov. 1661 fik imidlertid Korsør Privilegier som Stabelstad, og der var paa den Maade 3 i Sælland, da Kjøbenhavn og Kristianshavn dengang var 2 forskellige Stæder.

Samme Aar fik Nyborg og Frederiksdal lignende Rettigheder og Nakskov 1667. Ved disse Privilegier fik Borgerskabet Betæneligheder, og 30. Nov. 1661 indgik de 32 Mænd med et Andragende om, at den Passus indførtes i Privilegierne for de andre Stæder, at det stod enhver frit for med sine Varer og Købmandsskab at fare paa Kjøbenhavn, ti ellers vilde denne Stads Handel i Stedet for Tilvækst lide største Afbræk og Forringelse. Statskollegiet mente ogsaa, at der burde gives Frihed til at indføre til Kjøbenhavn de Varer, der var mest nødvendige, som Korn, Brænde og deslige²⁾. Det er ogsaa tydeligt nok, at Kjøbenhavn ved de andre Stæders Privilegier mistede en stor Del af den Handel, den tidligere havde haft, idet den kun fik sit Opland i den halve Del af Sælland. Hvor lidet Stabelretten fik at sige, ses af et Andragende fra de 32 Mand af 1. Okt. 1663: „Eftersom E. K. M. allernaadigst blandt andre store Privilegier har anordnet denne Stad til en Stabelstad, hvilket dog hidindtil ej er i Brug ført, men de fremmede, som Aar ud og ind ligge i Stæderne, handle næsten efter egen

1) K. D. I, 685, 693, 698, 702, 723, 771—72. V, 595. 2) Statskollegiets Dokumenter.

Vilje til deres store Fordel og denne Menigheds Skade, derefter de bortrejse og lad Indbyggerne sidde, uden Besværing, derimod er denne gode Stads handlende Borgerskab en skarp Inkquisition udi Tolden undergiven, saa eragtes, Kommerciens her paa Stedet derover meget graveres, besværliggøres og Handelen efterhaanden mere af- end tiltager, hvilket end ydermere vil blive at befrygte, hvis efter Sagn, som spares, Tolden over al Sælland til nogen fremmed skulde vorde forpagtet“.

Saadan Toldforpagtning vilde gøre, „at neppelig Ed. Majestæts naadigste gode Mening og Vilje nogen Tid skulde kunne naa sin Effekt, meget mindre til nogen Perfektion udføres“. „Saasom ellers denne Stads Købmænd og Handlende nogenledes ere betænkte paa, hvorledes med samme Stabets Indrettelse med al Indskibnings Oplæggelse her paa Stedet fra næstkommende 11. Marts og al Udskibning til den 11. Sept. derefter kunde ske Begyndelse og med E. K. M.s naadige Hjælp i Værk stilles og fortsættes, saa at og da derved al den Told her erlægges og dens Underslæb og store Bekostning paa de smaa Stæders mange Toldbetjente spares og forekommes kunde“. De bad altsaa om, at der maatte udstædes et kgl. Patent, at al Indskibning og Oplæg fra fremmede Stæder ej maatte ske andensteds her i Landet end til Stabelstæderne efter 11. Marts, men Udskibningen maatte være de smaa Stæder tilladt til 11. Sept. 1664¹⁾.

Ved Forordningen af 28. Jan. 1682 fik en stor Mængde Købstæder Ret til Handel med Udlandet og deraf i Sælland, foruden Kjøbenhavn og Korsør, Køge, Helsingør, Nestved, Holbæk og Kalundborg, hvorved Kjøbenhavns Privilegium som Stabelstad, der næppe i de forløbne 21 Aar havde haft nogen videre Betydning, end mere blev indskrænket.

Saaledes var ogsaa denne Herlighed, der lød saa lovende og mentes at ville fremme Kjøbenhavns Handel i høj Grad,

¹⁾ Statskollegiets Dokum. 16. Nov. 1663.

bleven til en Forret, der maatte deles med mange andre Byer. Det er vel sandt, at Staten havde en Forpligtelse til at støtte de andre Købstæder, hvis Forfatning var saa elendig, at de var nær ved at gaa til Grunde, men fra Kjøbenhavnernes Synspunkt var der ogsaa i denne Henseende et Brud paa Privilegierne.

Bistrup Gods, som Kongen 24. Juni 1661 „gav og forærede“ Staden, var i Virkeligheden Udlæg for en Gæld paa 55,000 Rdl. og for det skaanske Gods, som Byen havde faaet i Pant for 15,000 Rdl.¹⁾. Disse Gældsposter hører man aldrig Tale om efter 1661, saa Bistrup Gods maa betragtes som Godtgørelse for 70,000 Rdl. og var efter Datidens Priser paa Jordegods næppe mere værd end Gældens Beløb. Paa den anden Side var Bistrup Gods en virkelig Fordel for Byen, om det end, som vi et andet Sted faar at se, i hin Tid ikke indbragte ret meget, men det laa nær ved Kjøbenhavn, medens Kongen kunde have udlagt Gods i Jylland eller helt have undladt at tage Hensyn til Gælden, hvilken Lod ramte saa mange. Kristian V sikrede Byen i dens Besiddelse af Godset, idet han til Minde om den Naade, som den første absolute souveraine Arvekonge og Herre havde bevist Staden, forbød at mageskifte noget af det bort uden tredobbelt Vederlag²⁾.

At det var en almindelig Mening, at Kjøbenhavns Privilegier ikke lod sig forene med den ny Regeringsform, ses af den svenske Gesandts Ytring i Januar 1662: „Rygtet gaar, at man ved Hoffet alt skulde tænke paa at indskrænke de Kjøbenhavn givne Privilegier, da Kongens Respekt og den nærværende Statsforfatning ej kunde taale store Friheder³⁾. Hvorledes dette skede, er foran omtalt, men som for at vise, hvorledes enhver Indsigelse vilde blive farlig, lod Regeringen i April 1662 3 Medlemmer af Magistraten paa Kri-

¹⁾ Se Kbnh. Hist. og Beskr. IV, 368. ²⁾ K. D. I, 774. ³⁾ Beckers Sml. I, 275.

stianshavn tiltale paa Liv og Gods, fordi den for 3 Aar siden under Belejringen havde været misfornøjet med, at Kongen havde kaldet Sognepræsten ved Kristianshavns Kirke, og havde skrevet til Kongen, at Almuen mente, at „de meddelte ny Privilegier hermed allerede ere svækkede og at deraf kan ses, hvad de maa vente sig i flere deres Punkter“. De 3 Magistratspersoner blev derpaa dømt paa Kongens Naade og Unaade og kastede i Blaataarn, men de slap med Skrækken og Tabet af deres Stilling¹).

Ved Kristian V's Regeringstiltrædelse stadfæstedes vel Privilegierne, men med den Bemærkning: „saa vidt det ikke imod vores absolute Dominium, Souverainitet og Arverettighed befindes at stride“²). Hermed var man altsaa afskaaren fra enhver Fordring, ti alle Indgreb i Rettighederne kunde føres ind under nævnte Forbehold. Det var imidlertid ikke Kongens Mening, at der skulde ske store Overgreb, tvertimod anbefaler han i sit saakaldte „Testamente“ af 1683 sine Efterfølgere ikke alene Stadens Flor og Velstand, men at Frederik III's Privilegier skulde blive „uryggelig konserverede og vedligeholdte“. Det var ikke raadeligt at sætte en Statholder over Byen, da en saadan Person let kunde faa en altfor stor Avtoritet og kunde misbruge sin Myndighed ved at „formere et og andet skadeligt Parti, det kgl. Arvehus til Præjudice“, det vilde være nok, at den fornemste Øvrighedsperson kun var en Præsident af borgerlig Extraktion, der ikke engang behøvede at have studeret, men som var fornuftig, skikkelig og erfaren i Lov og Ret, bekendt med Byens Tilstand, kyndig i Kommercierne, dog kun en, der tilforn havde forrettet anden Tjeneste og deri forholdt sig troelig og ustraffelig³). Paa den Maade skulde Indbyggernes Hjerter vindes.

¹) Kbnh. Hist. og Beskr. Fjerde Del S. 264—65. ²) K. D. I, 774.

³) Kong Christian den Femtes Testamenter, udg. af I. I. A. Worsaae, S. 30—31, 39.

II.

Handel. Handelskompagnier. Handelsflaade. Skibsbyggeri.
Økonomisk Tilbagegang. Torvehandel.

I Anledning af Kastellets Opførelse opkom det Rygte, at Toldstedet for Øresundstolden skulde flyttes fra Helsingør og hertil¹⁾, ligesom i Kristian II's Tid, hvilket vilde have gavnet Kjøbenhavn i høj Grad, hvis det havde været udførligt. Efter den ødelæggende Krig var Handelen i en maadelig Forfatning og Borgerskabet for en stor Del udarmet. Det var derfor Regeringens Opgave, at faa de gamle Handelsveje aabnede paany, og det lykkedes allerede de første Aar efter Krigen, om end vistnok i mange Henseender uden videre heldigt Udbytte.

Handelen paa Østersøen havde kun lidet at betyde. 1674 blev der overgivet Kommercekollegiet et Forslag fra Anders Værn, „som uden Særprivilegier den østerske Handel med Jærn, Hør, Hamp og andre grove Varer efterhaanden at bringe fra de fremmede til vore egne Undersaatter, hvilket han tilbyder at demonstrere mod en billig Rekompens“ (Belønning). Denne Handel fik dog siden bedre Fremgang, ti i en Ansøgning til Kongen, hvori de fornemste Købmænd 1691 søger om at blive fritagne for Accise af Trælast, skriver de, at „Hollænderne, Hamborg og Lybek tilforn altid har forsynet denne Stad saa vel som andre Eders kgl. Maje-stæts Stæder, men nu er vi ved Guds og E. kgl. M's. naadigste Assistance nogenledes komne saa vidt, at vi har deres Tilfart ikke fornøden og vi eragte, at vi kan holde Marked med dem i Østersøen og andre Steder“.

Af Bordings danske Mercurius ses det, at man 1671 havde store Planer for med Hensyn til den udenlandske Handel. I Januar udsendtes et Skib til Tranqvebar, i Februar omtales Oprettelsen af Ostindisk Kompagni, i Marts

¹⁾ Beckers Saml. I, 221, 228, 434. II, 292.

Oprettelsen af Vestindisk Kompagni, i Maj Afsendelse af Skibe til Nordkap.

Heldigst var vistnok af de ældre Handelsselskaber det Islandske Kompagni, men dette var sygnet hen i Krigen og Islænderne klagede over, at det ikke ydede dem tilstrækkelig Tilførsel, desuden laa det i Strid med Købmand Jonas Trellund i Amsterdam, der havde faaet nogle Privilegier paa Handel paa Island, hvorfor der 1661 blev nedsat en Kommission til at dømme dem imellem, saaledes at baade Kompagniets Ruin og Trellunds Fordærvelse kunde hindres. 30. Marts 1662 fik Trellund, der nu var flyttet til Kjøbenhavn, og Hans Nansen Befaling om at stifte et nyt Kompagni, da Kongen havde ophævet det gamle, og under 31. Juli 1662 gav Kongen Privilegier for det ny. Landet fordeltes i 4 Dele til Hovedparticipanterne, der saa selv kunde sørge for at faa andre Deltagere. — Disse var Hans Nansen og Borgmester Fin Nielsen, Henrik Müller og Hans Pedersen Bladt, Borgmestrene Kristoffer Hansen og Peder Pedersen, 2 og 2 sammen, og for den fjerde Del Jonas Trellund alene¹). 30. Sept. 1670 udkom en Forordning, der forbød Deltagerne at bruge andre Skibe end dem, som de selv ejede eller i ethvert Tilfælde ikke andre end danske og norske Skibe, medens man hidtil mest havde benyttet udenlandske Fartøjer. Dette kunde dog af visse Grunde ikke overholdes; saaledes fik Borgmester Peder Pedersens Enke 13. Maj 1679 kgl. Bevilling til at leje et Skib i Hamborg til at sejle paa Island, da der ingen Skibe var at faa i Danmark. Nævnte Privilegium gjaldt 20 Aar, men 12. Feb. 1680 blev det overdraget Borgmester Bartholomæus Jensen at danne et nyt

¹) K. D. III, 561—67. VI, 365, 371—72. I en Indstilling til Kristian V 1670 omtales det, at tilforn nærede nogle 100 Mennesker sig ved den islandske Handel og underholdt en temmelig stor Flaade, men nu, da Handelen var bleven Monopol, er de islandske Skibe blevne fast til intet og mange godt Folk forarmede (D. Mag. 4. R. IV, 278).

Kompagni, hvori Færøerne var indbefattede, og dette fik sin Oktroj 1682 paa 20 Aar. Til Direktører beskikkedes Bartholomæus Jensen, Assessor Henrik Høyer, Raadmand Morten Nielsen og Thomas Jensen Dobbelseen.

I det Forslag, der laa til Grund for sidstnævnte Privilegium, siges der: „Islands og Færøes Handel har været det allerfornemste, som H. K. Majestæts Hoved- og Residensstad i mangfoldige Aar har været med beneficeret, hvilket noget Købmandsskab her i Staden har forvaltet, og uden det har ingen Handel været ude, saa vidt Konsumtionen her i Landet angaar, hvilken Handel eragtes endelig at ville holdes tilsammen som udi et Knippe, ti skilles det ad og rives fra hverandre, saa hver Handel drives paa sin Maner, da bliver den Handel tilligemed Undersaatterne, som sig deraf nærer, ganske ruineret og fordærvet og fremmede derimod sig den ved Tid og Lejlighed tilvender“. Forslagsstillerne mente, at man kunde bruge Kongens Skibe, indtil Undersaatterne selv kunde tilvejebringe Skibe, at man ikke som hidtil skulde benytte fremmede Skibe.

Den islandske Handel fremkaldte oftere Konflikter med Englændere, der drev ulovlig Handel paa Island. Saaledes havde Hans Pedersen Blatt 1668 faaet nogle engelske Skippere idømt store Bøder, men da hans Søn Peter Blatt 1673 kom til London, blev han uden Proces sat i langvarig Arrest, indtil han stillede Kavtion for den Sum paa mange Tusend Rdl., som svarede til den Bøde, hvori Englænderne var dømt. Han gjorde derpaa en Rejse til Island, men da han kom tilbage til England, forlangte hans Kavtionister Pengene anviste paa Amsterdam eller Hamborg, hvilken Sag fremkaldte Forhandlinger mellem de to Landes Regeringer¹⁾.

Det fra ældre Tid bestaaende Saltkompagni, der havde forpligtet sig til at bygge Defensionsskiibe, der kunde bruges som Orlogsskibe i Krigstid, var Hollænderne en Torn

¹⁾ Statskollegiets Dokumenter 1674.

i Øjnene, og disse gjorde 1661 alt for at overtale Kongen til at frigive Salthandelen, men forgæves. 16. Avg. 1665 fik den engelske Baronet W. Davidson, Kort Adelaer og Jonas Trellund Salthandelen i Danmark og Norge i Forpagtning paa 5 Aar, hvilket vakte stor Misfornøjelse, men da Kompagniet ikke kunde forsyne Rigerne, blev Handelen givet fri til 1. April 1666, hvilken Frist siden blev forlænget, og 1667 ophævedes Kompagniet. 1668 blev der dog oprettet et nyt under Bestyrelse af Henrik Bjelke, Kort Adelaer og Povl Klingenberg, men ogsaa dette blev ophævet¹⁾, og 24. Maj 1671 og 29. Feb. 1672 blev Salthandelen frigiven, hvilket fremkaldte et livligt Røre i Handelsverdenen; der gaves nemlig dem, der byggede deres Skibe saaledes, at de kunde bruges som Krigsskibe, Toldfrihed for visse Læster Salt efter Skibenes Størrelse.

Det hedder herom i Den danske Mercurius Sept. 1673:

„Hvor stor Bekostning i Salthandelen end stikker,
 sig Kompagniet derudi dog villig skikker,
 og efterhaanden faar den Flaades fulde Tal,
 som baade Købmandskab og Krig med føres skal.
 Man tvende deraf har fra Cadix uden Fare
 hjemfanget nyligen med Salt og andre Vare,
 som Riget med er tjent, ja nu selv tjene vil,
 hvis (hvad) af Udlændinger fortjent er hidindtil“.

Samme Maanedskrift klager dog allerede i Jan. 1674 over, at Kompagniet ikke kunde komme ret i Gænge, det havde saaledes nylig mistet et af sine bedste Skibe ved Skibbrud paa Norges Kyst.

¹⁾ I Bordings Danske Mercurius Okt. 1670 lovprises Kongen, fordi han havde gjort Ende paa Mangelen paa Salt.

„Hans Øjemærk og Maal var fælles Gavn og Nytte, saavel som Købmands Brug her ind til os at flytte, til Borgerskabet han Salthandelen fordi oplod og gav sit Brev til deres Kompagni“.

3. Okt. 1679 udstædte Kongen følgende Befaling: „Da Freden nu er sluttet og os er angelegen, at Kommerciens maa tiltage og beforders, har vi for godt befundet, at Salthandelen saavel som Handelen paa Island og Færøerne bliver indrettet og alle og enhver af vore Undersaatter og ikke nogle især deraf Nytte kunde have, og da vi ikke har haft den Nytte af Defensionsskibene i Krigen, som billig burde være sket, vil vi i deres Sted vore Undersaatter til Bekvemmelighed befragte vore egne dertil bekvemme Skibe, paa det vore Baadsfolk derved kunde blive brugte og øvede“. Den Kommission, til hvem Kongen lod dette skrive, skulde gøre Forslag herom inden November Maanedes Udgang.

Et Forslag fra denne Tid, sandsynligvis forfattet af en københavnsk Borger¹⁾, gaar ud paa, at da der forbruges omtrent 1000 Læster spansk Salt, som burde hentes ved egne Skibe fra S. Ybes, og da Salthandelen tilligemed den islandske og færøske Handel var det eneste, hvormed Kongens egne Undersaatter kunne beneficeres, maatte der oprettes et Kompagni under kyndige Direktørers Ledelse, hvori man kunde tage hele og halve Parter paa 1000 og 500 Rdl. Der burde derfor holdes Tilsyn med, at Salt ikke blev indsmuglet, og der maatte ikke ydes særlige Privilegier paa denne Handel til nogen. Kompagniet maatte ogsaa have Tilsyn med Indførselen af andet Salt end det spanske og have Nøgle til de Pakhuse, hvor der var Saltoplag. Det havde hidtil været almindeligt, at naar Danmarks Undersaatter gjorde Norge Tilførsel med Korn og andre Varer, fandt de mange Steder og især i Bergen Salt i Forraad, som de fik med tilbage, hvilket maatte ophøre, hvis ikke den paatænkte Salthandel for en stor Del skulde blive forgæves. Da Danmark ikke var forsynet med mange Skibe, og ej heller behøvede store Skibe uden til udenlandsk Handel, idet der kun gjordes smaa Fartøjer fornødne til Transporten mellem

¹⁾ Afskrift i Raadstuearkivet.

Provinserne, kunde Salthandelen betjenes af Kongens Skibe, hver paa omtrent 150 Læster, af hvilke de 3 kunde udredes om Foraaret og komme hjem om Høsten, men de andre 3 udredes om Vinteren og komme hjem om Foraaret, da det ikke kunde formodes, at et Skib kunde udrette mere end en Rejse om Aaret til Spanien. Fragterne maatte komme overens med andre udenlandske Fragter, da Varerne ellers blev for dyre. Til at hente Lyneborgersalt kunde bruges de Skibe, som sejlede mellem Island og Glykstad, men naar de udeblev for langt hen paa Aaret, skulde det kunne hentes af andre bekvemme Fartøjer eller komme over Lybek eller hvorfra man kunde faa det med mindst Bekostning. Det franske Salt kunde hentes af de Defensionsskibe, som Salthandlerne endnu havde, eller af andre bekvemme Skibe. Hvis det med Tiden skulde føje sig saaledes, at Danmark engang kunde faa saa mange Skibe, at de kunde besejle Spanien, haabede man, at Kongen vilde være saa naadig at befordre sine Undersaatters Negotie ved fornøden Konvoj, idet Handelen vilde indbringe saa meget i Told, at det ikke vilde falde Landet tungt at udrede saadan Konvoj.

Der kom imidlertid intet Saltkompagni i Gang, og 12. Feb. 1680 satte en Forordning en vis Pris paa det Salt, som Defensionsskibene solgte; da disses Tal formodentlig var for lidet, blev der fremdeles givet fremmede Skibe Tilladelse til at indføre Salt.

Den franske Gesandt, der havde Kundskab om Kongens Plan med at lade sine Krigsskibe hente Saltet og altsaa forbeholde sig selv Monopolet, beretter 1680 om Forbrugen af Salt og Prisen derpaa¹⁾: spansk og portugisisk, der havde en sortagtig Farve og brugtes til Indsaltning af Fisk og Kød, fransk Salt, der brugtes til Kød, der ikke skulde holde

¹⁾ Beckers Saml. I, 442; II, 24, 98. Bircherods Dagb. S. 102. D. Sml. 2 R. III, 62; IV, 157—58. C. Bruun, Curt Adelaer, S. 285—90.

sig saa længe, og lyneborgsk, der brugtes i Husholdningen; af spansk Salt brugte man et Par Ladninger om Aaret i Danmark, i Norge 4—5; af fransk Salt næppe en Ladning.

Deltagerne i det karaibiske Handelskompagni, Hans Nansen, Kristoffer Hansen, Fin Nielsen, Jørgen Hansen Raffn og Erik Nielsen Schmit søgte 15. Feb. 1662 om Fornyelse af deres Privilegier af 5. Marts 1653¹⁾); „dog Gud bedre det desværre, vi de Tider paa samme Rejser stor Skade lidt har, idet at os først paa samme Eilænder af Cromwell og hans medregerende udi England blev frataget tvende Skibe med indehavende Last, som bedrog sig over 32,000 Rdl., og derforuden af Guds Vejr og Vind, kaldet Orkanen, som os og Anno 1657 den 11. Avg. et af vore Skibe med sin fulde Ladning og 22 Personer derfra Landet bortførte og aldrig til Skib eller Folk blev spurgt“. Siden havde de ikke kunnet fortsætte Handelen paa Grund af Krigen, og nu var Privilegiet udløbet, men da „vi nu igen udi Herrens Navn os foretaget vores forrige Skipper Erik Nielsen Schmit med sit Skib samme Ejlænder at ville besegle“, bad de om Fornyelse af deres Privilegier, hvilket bevilgedes 29. April 1662, men kun for dette Aar²⁾).

For Oprettelsen af et Vestindisk og Guineisk Handelskompagni befalede Kongen 1672 Kammerkollegiet at virke. 1673 fik Bergens Borgere Bevilling paa en Rejse, og samtidig bestod et afrikansk Kompagni i Glykstad.

Ved Krigen med Sverig blev Handelen sat tilbage, men 3. Marts 1680 gav Kongen ny Privilegier og udrustede paa egen Haand et Skib til Guinea, der derfra skulde bringe Slaver til Vestindien, uden noget Vederlag af Kompagniet, ligesom det bragte Mandskab til at besætte Forterne i Guinea. Enhver kgl. Betjent, der havde 300 Rdl. og derover i Løn og som ikke godvillig gjorde Indskud, maatte lide et Afdrag i sin Løn af 10 p. Ct., med hvilket Beløb

¹⁾ Kbnh. Hist. og Beskr. IV, 229. ²⁾ K. D. III, 557—58.

enhver skulde deltage. Enhver, der holdt Karosse og som ikke var interesseret i denne Handel med mindst 500 Sletdaler, skulde for denne Gang udrede 60 Sletdaler og være Deltager med denne Sum.

1685 beretter den svenske Gesandt, at dette Kompagni havde været uheldigt, først ved at Besætningen paa et Skib for 3 Aar siden gjorde Oprør og ved den stadige Skiften med Guvernører, der beskyldtes for ikke at have set paa Kompagniets Bedste. Den første, Adolf Esmit, blev forjaget af sin Broder og, da han kom til Kjøbenhavn, sat i Slutteriet; Broderen beskyldtes for at give Sørøvere Tilhold ved S. Thomas, og Gabriel Milan, der var sendt over for at undersøge den anden Esmits Forhold, opførte sig saaledes, at der var udsendt Kommissærer for at afsætte ham og føre ham tilbage. Adolf Esmit blev 1687 genindsat og Milan dømt fra Livet. Aar 1689 blev Esmit igen fængslet men frikendt, hvilket dog ikke hindrede ham i Forsøg paa at forraade S. Thomas til den svenske Regering¹⁾.

11. Marts 1671 blev der oprettet et Vestindisk Kompagni, der skulde handle paa S. Thomas, hvilken Ø 1665 som et forladt Land var taget i Besiddelse af Danmark. 20. Maj 1675 tillod Kongen Alle og Enhver af sine Under-saatter at handle paa samme Ø, naar de kunde faa Direktørernes Tilladelse.

19. April 1687 fik Borgerne i Kjøbenhavn, Kristianssand og Bergen i 6 Aar Frihed til Handel paa Vestindien med samme Privilegier som Kompagniet imod en Kendelse til dette.

20. Nov. 1670 blev der givet Oktroj paa 40 Aar for Ostindisk Kompagni, til hvis første Direktør Kort Adelaer blev valgt²⁾. Som Paaskønnelse for Griffenfeldts Medvirkning ved at faa Oktrojen bragt i Stand, blev han

¹⁾ D. Saml. 2. R. V, 145—46, 175—76, 297. ²⁾ C. Bruun, Curt Adelaer, S. 291, 495—97.

indskreven som Deltager med 1000 Rdl., hvilket siden blev et af Anklagepunkterne imod ham. Kongen og den kgl. Familie tegnede sig for Aktier, og Kongen lod sig forlyde med, at det vilde være ham kært, om Embedsmænd og formuende Borgere vilde følge hans Exempel, ligesom Direktionen søgte af al Magt at paavirke Folk. Til Skibsførere hvervede man Hollændere, der havde tjent i det hollandske ostindiske Selskab, uagtet den hollandske Regering under Straf af Livs og Godes Fortabelse forbød enhver, som havde været i det nævnte Kompagnis Tjeneste, at tjene nogen fremmed Magt, hvilket fremkaldte skarpe Brevvekslinger mellem de to Regeringer. Senere tog dog hollandske Skippere i store Masser Borgerskab i Kjøbenhavn. Det ses af den danske Mercurius for de følgende Aar, at der jevnlig afgik Skibe til Ostindien. 13. Okt. 1680 udstædte Kongen nogle Skibsartikler for Kompagniets Skibe.

Handelen gik sikkert meget heldigt. 1696 skrev den svenske Gesandt: „Dette Kompagni er meget lykkeligt, idet det aarlig saadanne rigtladede Skibe faar, dog har Partipanterne forleden Aar ikke faaet mere end 6 p. Ct., da de 6 Direktører forud har taget deres Lønning foruden det, de havde tilgode fra forrige Aar, ialt 24,000 Rdl.“ 1698 skrev samme: „Dette Kompagni er meget lykkeligt deri, at det aarlig har saa rigtig og uantastet, saa længe Krigen varede, faaet sine Skibe hjem, og ad Aare ventes to, som forrige Aar gik herfra, idet saadanne Skibe til Frem- og Tilbagerejse højst anvender 18 eller 19 Maaneder“.

1670 erhvervede Kongen Børsen tilbage fra Jakob Madsens Enke²⁾ for Udlæg af over 1000 Tdr. Hartkorn Bøndergods, og Kommercekollegiet fik 1671 Befaling om at overtage den, indrette sine Kontorer der og iøvrigt foretage den nødvendige Reparation for den aarlige Leje, idet Kollegiet skulde

1) D. Saml. 2. R. III, 63, 70—71. V, 142—43, 144—45, 337, 345. VI, 56—57. ²⁾ Se Kbnh. Hist. og Besk. IV, 235.

tragte efter igen at faa Boderne der udlejede til Kræmmerne, og Kongen befalede disse at antage Boder paa Børsen eller aarlig betale 4 Rdl. af hver Krambod, de lejede i Byen. Dette Paabud havde næppe nogen Virkning i Øjeblikket. 3. Dec. 1673 overlod Kongen det vestindiske Kompagni 4 Pakboder tværs igennem under Børsen istedenfor det Pakhus, det havde haft paa Proviantgaarden, hvilket dog igen ophævedes 1677. Sidstnævnte Aar fik Kommercekollegiet under 8. Marts kgl. Befaling om herefter aldeles intet at befatte sig med Børsens Indkomst, der skulde afleveres i Kongens eget Kammer (Privatkasse). Kommercekollegiet havde dermed dog ikke mistet Tilsynet med Børsen, ti det indstillede 1680 til Kongen, „at vi ikke uden Fortræd kan anse (se paa), at den herlige Bygning Børsen, som i Steden for den Brug, den i Begyndelsen har været til destineret, nu med ledige (tomme) Tønder og Snedkervarer istedenfor Kramvarer er forfyldt“. Kongen udstedte derfor en Plakat, hvorved han „i Henseende til denne vor kgl. Residensstads desto større Sirlighed samt Handelens ydermere Nytte og Fremtarv“ gav alle dem, der til Pinse vilde antage Boder paa Børsen og selv vilde reparere dem, et halvt Aars Frihed for Leje, og det blev paalagt alle, der handlede med Kramvarer, enten at have deres egne Huse eller holde Bod paa Børsen, men de, der alligevel havde Udsalg i lejede Kramboder i Staden, skulde aarlig yde 12 Rdl. til Børsens Reparation, indtil alle Boder der var bortlejede.

1695 sluttedes der Overenskomst med Johannes Bache om for 4000 Rdl. at foretage en Hovedrepartition, der skulde omfatte følgende Ting: „Børsens Taarn, Tag og Render, item Lofferne, Kvistene, som (hvor) Korn og andre Købmandsvarer ophidses, Stenhuggerarbejdet, Murene overalt og en ny Trappe for den østre Ende af Børsen som og Børsen med Oliefarve 2 Gange udenpaa at anstryge“. Johannes Bache døde 1696, men det synes, at hans Enke, Maren, har overtaget Arbejdet.

Omkring Børsen havde i Frederik III's Tid forskellige Personer faaet Tilladelse til at opslaa Boder; saaledes fik 1663 Johan Kristof Nebenlaw fra Nürnberg Tilladelse til her at sælge og falholde sine medicinske Varer. 1671 forbød Kongen alle Kramboder paa Slotspladsen og befalede at lade nedbryde de Hestestalde, der var byggede ved Indgangen til Børsen, og rense Pladsen for Urenlighed, idet smaa Kramboder bekvemmelig kunde indrettes der. Det blev imidlertid Kristianhavns Slagtere, der 1674 fik Tilladelse til at opsætte Slagterboder langs Muren fra Hvælvingen og til den nederste Ende af Børsens Nedgang paa den østre Side tværs over for Holmens Kirke, imod at de gav en aarlig Afgift til Børsens Reparation.

Der var ogsaa andre Steder Bygninger op til Børsen, ti 1692 indtraf der Ildebrand i en Fjælebod under Trappen ved Børsens søndre Ende. Med Hensyn til Verdenshjørnernes Betegnelse, raadede der nogen Uvished, ti 1673 blev der ved begge Ender af Børsen sat Slagbomme for at hindre Vognmænd og Vedsættere i at opkøre Stenbroen paa Børsens søndre Side, hvorved maa forstaas den Side imod Slottet¹).

1670 søgte Borgerskabet om Afskaffelse af Saltkompagniet, Ophævelse af alle Monopoler, at der maatte findes Midler til Handelens Oplivelse og om Frihed for alle til islandsk Handel²). Disse Ønsker opfyldtes ogsaa for en Del ved Salthandelens Frigivelse og Oprettelse af Ostindisk Kompagni. Den svenske Gesandt kunde berette 1674, at man her ivrig arbejdede paa, at Kommercierne kunde komme til større Flor og at det var tydeligt, at Skibsfarten var meget tiltaget i de sidste 3 Aar³). Naar det da 4 Aar efter viser sig, at Byens Handelsflaade ikke var stort større end 1635, maa Tilstanden 1660—70 have været meget trøstesløs.

¹) K. D. VI, 379, 383—84, 548—49. VII, 561, 572, 573, 624, 639, 718—19, 777. ²) D. Sml. 2. R. III, 35. ³) Smsteds III 339—40.

Fra 30. Jan. 1678 findes en Opgørelse af Kjøbenhavns Handelsflaade, af hvilken det ses, at de store Fartøjer over c. 40 Læsters Drægtighed kaldtes Skibe og de fleste af mindre Drægtighed Skuder, dog benævnes 3 af dem Krejerter (der var paa c. 20 Læster), 16 Galioter (4—20 Læster) og 3 Jagter (2—4 Læster). I alt var der 116 Fartøjer, af hvis Førere de 67 var i Skipperlavet, de andre udenfor, men medens de første saa godt som alle angav deres Skibes Drægtighed, var dette ikke Tilfældet med de sidste, uden hvad 9 større, 3 mindre angik. Der er altsaa kun Opgivelse af Læstedrægtigheden for de 71 Skibe, men ikke for de 45.

33 Fartøjer over 20 Læster	havde tils. c. 1470 Lst. Drægthd.
17 — 10—20 — —	241 — —
21 — under 10 — —	108 — —
45 — uangivne — —	780 — — ¹⁾

Kbhvn.s Handelsflaade var 1678 116 Fartøjer med c. 2600 L. D.

1635 havde Byen 88 Fartøjer med 2370 Læster, hvilket ikke viser nogen stor Fremgang i de 43 Aar, men paa den anden Side var 1678 et Krigsjaar, da Handelen led under mange Forhindringer; dog er den næppe taget stort til i den foregaaende Tid. I ovennævnte Tal er dog næppe medtaget Defensionsskibene og de, der tilhørte Handelskompagnierne, ti disse nævnes ikke under Rederne. Kun 3 af de nævnte Skibe over 20 Læster havde 100 Læster og derover, nemlig Tigeren paa 176, St. Anne 101 og Pelikanen 100, 2 havde mellem 90 og 100, 1 havde 83, 2

¹⁾ De 9 af disse Fartøjer var „Skibe“, der maa kunne sættes hver til 50 Læster = 450; de andre anslaaes til 330, hvilket giver 780 L., hvilket næppe er et for højt Tal, da der ved Sammenlægningen af de opgivne Læster ikke er medregnet, hvad hvert Fartøj overskred de fulde Læster.

mellem 70 og 80, 2 mellem 50 og 60, 5 mellem 40 og 50, 4 mellem 30 og 40, 14 mellem 20 og 30.

Da der 1691 maatte gives Konvoj af Krigsskibe til Beskyttelse af Handelsskibe og der skulde ydes Betaling af 2 Sletdaler for hver Læst, var der af de 19 Skibe kun 3 paa henholdsvis 100, 150 og 156 Læster, medens de andre var under¹⁾).

Skipperne har formodenlig trykket sig ved at tage ud om Foraaret. Kongen bevilgede derfor 29. Marts 1681, at de 12 første Skibe, der løb ud om Foraaret og hørte hjemme i Kjøbenhavn, skulde være fri for al Afgift²⁾).

Som det ovenfor er omtalt, foregik der ved 1690 et stort Opsving i Skibsfarten. Vi har desværre ikke Midler til at se Tallet paa dem, der tog Borgerskab som Skipper, fra en tidligere Tid; kun fra 1684 er der en fuldstændig Liste, der viser 6 Skipper, og 1689 er der 5 ny tilkomne. 1690 udviser derimod 30, 1691 viser 86, 1692: 39, 1693: 43, 1694: 42 og 1695: 34, altsaa i alt 274 ny Skipper i de 6 Aar, hvilket viser en overordentlig Fremgang i Skibsfarten. I disse Aar er ogsaa Raadstueprotokollerne fulde af Retssager om Skibsparter, hvad der ingenlunde var Tilfældet i tidligere Aar. Hertil kommer i de samme Aar 62 Baadsmænd, 12 „Sejlingsmænd“, 12 Styrmand, ialt 360 Søfarende med Borgerskab. Af Skipperne var over de halve Hollændere eller fra de tyske Egne nærmest Holland, men i de sidste Aar var Tilvæksten af Danske i Fremgang.

-Fremgangen i Skibsfarten var følgelig grundet paa Tilvækst i Købmændenes Tal. Ved Købmænd forstaaes ikke Kræmmere, men Grosserere; dog var der en Mængde andre Borgere, som ogsaa ejede Skibsparter. I Aarene 1689—95 tog 86 Personer Borgerskab som Købmænd, 4 som „Negotianter“, hvilket var en fornemmere Betegnelse, og 7 som

¹⁾ Rentekamrets kbh. Kontors Kopibog 26. Nov. 1692.

²⁾ K. D. VI, 776—77.

„Handelsmænd“. Mange Købmænd var Udlændinge, saaledes af Franskmænd: Gregoire Gougeon, Pieter Walløe (Walleau?), Bendix Orbons, Reymond Boschier, Jean Jean, Pierre Poumeau, Pierau Miveille, Elias Giraut, Pieter van Herreseele, Isaak Labes, Charles de Misii, Samuel Penon, Paul Chappis, Benjamin Bourdier, Pierre Belyn. Af de andre var uden Tvivl en Del Hollændere og Nordtydskere.

De fornemste Skibsredere var 1691: Nikolaj Jansen Arf, Wigant Michelbecher, Jacobus Peltzen, Peter Hansen, Jokum Würger, Herman v. Lengerken, L. S. Müller, J. Kreyer, Lyder Stiefken, Johan Herman Schrøder, L. Krøyer, Johan Siwartz, Steffen Lindeman, M. Abbestee, M. Struwe, Abraham Lehn, Vilhelm Edinger, Gougeon, Valteau, P. Wieland, H. Mansholt, A. Tønsberg, Friederich Niels Müller og Jacobæus Peltzen.

Førend det nævnte Opsving i Handelen var Fragterne høje; den franske Gesandt skriver 1680, at alting var dyrt i Kjøbenhavn, fordi Varerne skulde tilføres ad Søvejen, og da Skibene ikke kunde faa Returladning, blev Fragten overordentlig høj. For at faa saadan, maatte fremmede Skibe gaa til Østersøen for at indtage Ladning af Korn eller til Norge for at hente Tømmer¹⁾.

Et storartet Skibsbyggeri, som blev begyndt i Frederik III's Tid, og som mægtig kunde have støttet Handelen, der i høj Grad foregik ved Hjælp af fremmede Skibe, mislykkedes.

14. Jan. 1663 fik den foran nævnte Jonas Trellund en Del særlige Begunstigelser. Der skulde udvises ham en belejlig og bekvem Plads til at bygge Skibe paa, ligeledes til en Savmølle og Reberbane; han maatte antage 2 hollandske Tømmermestere og saa mange hollandske Tømmerfolk, som han behøvede, der i 10 Aar skulde være fri for borgerlig Tyngde, og hvem det stod frit for igen at rejse hjem.

¹⁾ Danske Sml. 2 R. IV. 157.

Hvad han behøvede til sine Skibes Bygning og Udrustning, maatte han indføre fra fremmede Steder, dog mod Told efter Toldrullen, men Tømmer maatte han hente fra Norge og andre af Kongens Lande uden at give Told, hvilket dog ogsaa skulde være tilladt alle andre Indbyggere i Kjøbenhavn og Kristianshavn. Ingen af hans Skibe eller andre Skibe, der tilhørte Borgere i Kjøbenhavn og Kristianshavn, kunde imod Ejernes Vilje anholdes og bruges i Kongens Tjeneste i Krigstid, men der skulde sluttes en rigtig Akkord herom. Alle Trelunds Skibe skulde i 3 Aar være fri for Told, dog ikke deres Ladning. Alle hans og andre Søfolk fra Kjøbenhavn og Kristianshavn skulde dømmes efter den Visbyske Sørret. De Skibe, han og andre Borgere udrustede til Hvalfangst, skulde ind- og udgaa uden Told og deres Folk i 10 Aar være forskaanede for borgerlig Tyngde. Han fik ogsaa Tilladelse til at forfærdige spansk Læder og i saa Henseende fik han ogsaa Begunstigelser for sig og sine Folk. For Skibe, som han udrustede til Ostindien og Vestindien, fik han særlige Toldbegunstigelser og Toldfrihed for en Ladning Vin fra Tenerifa. Han selv med sin Familie blev fritagen for borgerlig Tyngde og Indkvartering, men ikke for almindelige Skatter. Paa de Grunde og Pladser, som Kongen vilde give ham, skulde det staa ham frit for at bygge sine Huse og planke der, som ham lystede, desligeste maatte han og de, som for hans Skyld kom hid „sig i Klædedragt, Riden og Køren paa den hollandske Maner eller saasom det dem selv lyster og anstaar at holde“, ligesom de maatte benytte hvilken Præst eller Kapellan, de selv ønskede¹⁾.

Den Plads, Trelund fik overladt til sin Virksomhed, var i Strandgade paa Kristianshavn, der da var en virkelig Strandgade, idet Vandet gik op til dens ene Side. Imellem Brogade og Torvegade og længer ud mod Holms Plads, var det, han havde sin Virksomhed som Skibsbygger. Paa

¹⁾ K. D. III, 571—77.

den anden Side af Strandgade (nu Nr. 8—14) byggede han en Gaard, der var anset som en af de anseligste paa Kristianshavn.

Trellund, der var Søn af en Raadmand i Ribe, havde været Købmand i Amsterdam og blev, som ovenfor omtalt, 1662 en af Direktørerne for det ny islandske Kompagni; han nævnes da som bosiddende i Kjøbenhavn, medens han Aaret i Forvejen endnu bode i Amsterdam. Samme Aar købte han Eneret til den færøske Handel af Kristoffer Gabel og var Deltager i Salthandelen. 8. Jan. 1663 udnævntes han til Admiralitetsraad. Trellunds Foretagender mislykkedes dog, han havde i Aarene 1668—69 Processer med et stort Handelshus i Amsterdam og gik Fallit. 20. April 1669 befalede Kongen Fiskalen at sørge for, at Kronen blev holdt skadesløs i hans Bo fremfor andre Kreditorer. 10 Aar efter fik Dronningens Hofprædikant Tilladelse til at lade Trellund arrestere for en Gæld paa 2000 Rdl., hvis han ikke paa anden Maade kunde blive tilfredsstillet. 1684 opføres han som død. Hans Ejendom laa hen uden Tilsyn. 1678 indstillede Rentekamret, at Kommandanten maatte sætte Vagt her for at forebygge, at Folk nedbrød Husene og borttog, hvad der fandtes, eftersom Gaarden skulde sættes til Avktion. Dette sidste skede dog ikke, ti i en Rentekammer-skrivelse af 21. Avg. 1682 siges det, at „Trellunds Gaard og Plads som øde og husbondeløs henstaar, eftersom ingen deraf svarer til de kgl. Kontributioner“, men da Kongen havde en Fordring paa 5602 Rdl. i Ejendommen, havde han befalet her at bygge en Del Barakker (Kaserner) for Militære og Artillerifolk. Dette blev nu ikke til noget, men Grunden blev solgt til Frederik Antoni Müller, der 1684 klagede over, at han ikke kunde faa den bebygget i den lovbefalede Tid paa Grund af Bygningernes Ruin, Brøstfældighed og Grundens vidtløftige Begreb, hvorfor han fik Udsættelse i 4 Aar. Han fik desuden Tilladelse til

at benytte Kølhalepladsen og til at opsætte ny Kraner der¹⁾).

Den udenlandske Handel havde saaledes førend de sidste 10 Aar af Kristian V's Regeringstid kun liden Betydning og Opsvinget efter 1690 kunde ikke fremkalde nogen følelig Virkning førend senere hen. De økonomiske Forhold var af den Beskaffenhed, at, som det berettes 1682, Præsterne gjorde Forbøn for Afværgelse af Landets totale Undergang²⁾. Landets fortrykte Forhold gjorde Smaahandelen ringe, og denne formindskedes end mere ved Indpas i Næringen af Soldater og deres Kvinder.

Hvorledes Tilstanden var 1672, ses af følgende Andragende til Magistraten fra de 32 Mænd:

„Siden den Tid Konsumtionen først blev anfanget at oppebæres udenfor Stadens Porte, da har her ikke været den tredie Del saa stor Torvehandel i Staden som tilforn, og det af den Aarsag, at Høkere og andre af de Gemene, item Soldater og deres Kvinder udløber i stor Mængde og Flokketal af Portene næste Dage før Torvedagene langt ud paa Vejene, en Del til Valby og en Del længer, at udforske, hvad Bønderne har at sælge, og hvis (hvad) de da véd at være mest begærligt og at vinde flest Penge paa her i Staden, det opkøber de og undertiden ganske aflæsser Bønderne i Valby, en Del og, naar de har købt, følger Vognene til Acciseboden og, imidlertid Bonden der gør klart, gaar de ind til Porten og der tager imod Bonden og følger ham hjem til deres med Varerne, saa at der kommer snart ikke mere paa Torvene, end slige Udløbere vil lade passere og ikke selv mon behage eller behøve. Og naar det sig undertiden kan tildrage, som dog sjelden sker, at her nogen af de begærlige Varer indkommer, da véd Bønderne af de Til-

1) K. D. VI, 365, 371—72, 503, 712—13. VII, 84—85. C. Bruun, Curt Adelaer, S. 286—88, 294—95, 297. Saml. til Jydsk Hist. og Top. VIII, 55—56. 2) D. Sml. 2 R. V. 87.

bud, som dem paa Vejene er gjorte, at holde deres Varer saa højt, at det er med Forundring at paahøre. Og naar dem saa derimod bydes billig Værd, da véd de at svare, at dem var budt mere i Valby eller paa Vejen og lader sig forlyde at fortryde, at de ej tog de Penge, som dem der tilbudt var. Af hvilken Enormitet Borgerskabet ikke ringe Skade tilføjes, idet de igen maa købe Varerne af Høkerne og andre Udløbere i dyre Domme og give dem den Profit, som de ellers selv kunde nyde, om Varerne blev ført til Torvene, som billigen ske burde og altid tilforn har været sædvanligt. Derfor ombedes ydmygst paa menige Borgerskabs Vegne, at Eders højtagtbare og velvise Herrer højgunsteligen vilde overveje tjenlige Middel til at afværge al Handel med Bonden paa Torve, Veje samt i Valby og uden Portene, item at Bønderne maatte forbydes at holde deres Vare fal enten i nogle afsides Gader eller Stræder eller i de Gaarde, hvor de logerer her i Staden, førend de dem først paa Torvet præsenteret har og ikke der kunnet forhandle. Og eftersom den største Del af de Soldaterkvinder, som gør Borgerskabet stort Indpas i deres Næring og Frihed, skal være af Gen. Major Ruses Regiment, i Holsten beliggende, da formener vi, at de billigen didhen til deres Mænd kunde og burde forvises, eftersom det dog synes nok, at man har de tvende Regimenter deres Kvinder til Fortræd.

„Videre falder at erindre den mærkelige Skade, som Borgerskabet udi mange Aar har lidt og endnu daglig forsmertes af Marketendere, hvilke ikke køber smaa Partier, men anselige Kvantiteter af alle Slags Proviant saavel uden Portene som paa Torvene og ved Stranden, der dog formenes, at den Handel uden Portene ikke er i sig selv lovlig, men bør ligesaa vel dem som alle andre at være forment. Og Torvet samt Strandhandelen formenes at bør være alene for Borgerskabet og dem af Stadens Indbyggere, som svarer til kgl. Paalæg af Grundskatter, Indkvartering etc. og endda derforuden selv maa vove Liv og Blod med, naar

Nøden det mon udkræve, hvoriblandt Marketendere, som aleneste passer paa at spise Soldater for Penge og saaledes ikkun fortjener Penge, efter vor Meni^mg ikke kan regnes eller udi nogen borgerlig Frihed være interesseret. Thi er vor enfoldige Mening, at efterdi Borgerskabet maa kontribuere til Militien, og de Penge, som Marketendere holder Spisningen ved lige med, herkommer fra Soldaterne, derfor, ligesom Soldaterne nyder Borgerskabets Penge, saa burde og Borgerskabet billigen at nyde deres Penge igen, saaledes at alle Marketendere burde være pligtige alle de Varer, som de til Soldaternes Spisning kan behøve, hos Borgerskabet her i Staden og ingen andre at købe“.

Ogsaa i andre Retninger led Borgerskabet Næringstab. 1669 klagede det over, at der tilføjedes det „stort Indpas, Nærings Svækkelse og Afbræk formedelst adskillig Handel med Kram, Høkeri, Krohold, Haandværksarbejde og andet, som af en Del drives, der dog Frihed for al borgerlig Besværing prætenderer, alene under Skin, at de endnu er i Kongens egen, adelige eller militariske Tjenester og Beskærmelse“. Da dette stred mod de Privilegier, der 23. Nov. 1661 var givne kgl. Betjente, blev det 3. Marts 1669 forbudt at bruge nogen borgerlig Handel og Næring uden at svare Pligt og borgerlig Tynge deraf.

Hertil kom den store Indvandring af Fremmede. 28. April 1676 maatte Kongen udstæde Forbud mod „en Del Fremmede og Udlændiske, sig her i Staden skal opholde og imod Kræmmerlavets Privilegier hemmelig indsnige allehaande Kramvarer, dermed udi Husene omløber og i smaat udsælger“.

Var Tilstanden ringe i Kjøbenhavn under Krigen 1675—79, var den endnu slettere paa Kristianshavn. Magistraten i Kjøbenhavn klagede 23. Feb. 1676 til Kongen: „Borgerskabet i Kristianshavn formindskes daglig, flytter fra Byen og sætter sig her i Kjøbenhavn i Hytter og Vraaer, hvor de hemmelig opholder sig og unddrager sig i disse besværlige Tider fra

den algemene Tyngde, Byen tll Ruin og det eftersiddende Borgerskab til Fordærv“. Man søgte derfor om en Befaling til dem om at forblive i deres By, men da det var vitterligt, at Næringen var hel slet for dem og Besværlighederne, der daglig tiltog, var store, burde der bevilges dem, der flyttede til Kristianshavn eller købte Ejendomme der, nogle Aars Frihed for Grundskat, hvilket kun var en liden Afgang i Kongens Indtægter, da Grundene kun var maadelig taxerede paa Grund af Stedets og Næringens Ringhed. Ligeledes vilde det kunne hjælpe, hvis fremmede, der var komne i Armod, der kunde have deres Tilflugt og nyde 10 Aars Frihed for deres Kreditorer ¹⁾).

I det hele var de 2 Kommuner til Skade for hinanden. 1674 skriver ogsaa Statskollegiet, at „det synes meget skadeligt og urigtigt, saa for al Handel og Negotie, saa vel som ogsaa for alle Handelslavene, at saa nær ved hverandre og under differente Magistrater ere to Stæder som Kjøbenhavn og Kristianshavn, da stundum den ene den anden contrequarrerer, og hvem sig paa et Sted passelig skikket, paa et andet overløber“. Dette gav Anledning til de to Byers Sammensmeltning.

Det gik stadig tilbage med Borgernes Velstand. Skatter og Afgifter var byrdefulde, medens Næringen var i Aftagende. De fleste Dødsboer var Fallitboer og Ejendommenes Priser sank saa stærkt, at Kongen 7. Maj 1692 afkrævede Magistratens Betænkning om Grunden hertil ²⁾). Denne Betænkning gaar ud paa følgende:

„Handelen bestaar alene i det, som indføres og konsumeres her, ti kun lidet eller intet kan udføres undtagen en ringe Del Vin og Salt, som dog ikke er Landsens Frugt, hvorimod Rug og Byg, der i tidligere Tider bragte Penge ind i Landet og gav Handel og Næring, er nu, paa Grund

¹⁾ Afskrift i Raadstuearkivet. ²⁾ K. D. VII, 384. Betænkningen i Raadstuearkivet.

af Landmandens slette Tilstand og Uformuenhed til at holde Kvæg og dyrke Jorden, ikke af den Godhed eller af den Overflødighed, at de kan søges eller sælges. Vel har den franske Handel i nogle faa Aar haft nogen Anseelse, men paa Grund af den ulovlige Opbringelse og anden Mishandling af Skibene, som idelig sker af engelske og hollandske Kapere, bliver den ogsaa snart til intet, eftersom enhver gruer for at vove sine Midler med saa stor Hazard og Perikel og desuden kun ganske faa af Borgerskabet formaar at drive den Handel.

„De indførte Varer er belagte med Told og Konsumtion, og der holdes saa skarpt Tilsyn, saa en ringe Forseelse bliver haardt mulkteret og den Negotierende, som dog er Kongens Undersaat, faar saa liden Fortjeneste, at han næppe kan vinde det, han kan betale Skatter og Paalæg af.

„Den Handel, som Borgerskabet i forrige Tider har haft med Bonden og Landmanden, er nu meget ringe, da de fleste Bønder er moxen udarmede, saa de ikke nu formaar at købe Fisk, Sild, Salt, Klæde, Baj, Staal, Jærn, Tin, Kobber eller Messing, enten til sig, Kone og Børn eller til sin Avlings Fortsættelse, i Modsætning til forrige Tider, da baade Handels- og Købmanden havde stor Næring af dem, men nu moxen ingen, da mange paa Landet nu maa lade sig nøje med Vand og Brød og selv det bare Brød tit savnes og efterledes af mange.

„Af Kræmmerne er en Del kommen til agters, en Del falleret, og nogle har trukket sig ind paa Kammerser, saa at i adskillige af deres Huse, hvor tilforn var skønne Kramboder, nu ses Høkere og Palteboder og nogle staar ledige. Bryggerlavet truer med Undergang, paa Grund af, at Omgangen, der havde foraarsaget eu Del store Omkostninger, hastelig blev hævet, Konsumtionen blev forhøjet og Hestemøllerne afskaffede; det haardeste for dem er dog den haarde Inkquisition, den haarde Bøde for en ringe Forseelse, Kroholdernes Ubillighed og den Skade, de tager af Udborgen

paa Stok. Somme af dem drives i Slutteriet, somme ud af Byen, istedenfor at i forrige Tider en fattig ringe Brygger-svend kunde saa tage til, at han paa det sidste blev Hans kgl. M. en vederheftig Underdan, Staden en fast Borger, som svarede Skatter og Indkvartering og i Nøds Tid kunde gøre Tjeneste med Liv og Gods.

„Bagerlavet trykkes af Konsumtionens Forhøjelse og ved at saa mange er indkomne i Lavet, at den ene sidder oven-paa den anden ganske næringsløse. Det samme klager Slagterne over, hvortil kommer, at Indbyggerne, og især Haandværkerne, der er de fleste, er nu fattige og ikke holder saa mange Folk som tidligere. Da det var vanskeligere at vinde Lavenes Rettighed og der var færre Mestere, havde enhver af de faa Mestere rundelig Fortjeneste og kunde holde mange Svende og Dreng, som de bespiste vel, hvad de ogsaa maatte, da det mest var fremmede Folk, som ikke vilde lade sig afspise med ringe Mad eller tørt Brød og tyndt Øl, men vilde have fersk Kød, god Mad, godt Øl og Brød, saa én Mester med Familie og Tyende fortærede mere end 10 Mestere, der maa hjælpe sig med en Svend og en Dreng og somme uden, ti naar de faar hastigt Arbejde, tager de Soldater til Hjælp og tærer det knappest, de kan, saa de henter lidet eller intet i Slagterboderne.

„Haandværkernes Tilbagegang hidrører fra, at mange Fremmede har nedsat sig, og da de er fri for at svare borgerlig Tynge, kan de give bedre Køb, og fra Soldaternes Frihed til at drive Haandværk, saaledes at af 100 Klædninger og Sko til Regimenterne næppe 10 udføres af Lavenes Mestere. Smede, Tømmermænd, Snedkere, Bødkere og Vævere lider stort Tab ved, at Tøjhusets, Holmens og andre aftakkede Folk med deres egne Hænder maa arbejde, hvad de kan, men de misbruger Friheden grovelig, og naar de gribes i Forseelsen, har de saa stort Forsvar, at Straffen bliver ringe. Hvad Soldaterne klædes i, forskriver Officererne selv fra fremmede Lande og ikke hos Kræmmere og

Købmænd her. Da Soldaterne stadig opholder sig her i Garnison, bruger de eller deres Koner ofte Høkeri og Øl-salg, og indflytter i Huse og Kældere, som en fattig Borger og Haandværksmand af Armod har maattet forlade, og sidder der uden Skatter og Afgifter. Hvad Klagemaal hører vi ikke daglig af Borgerskabet, hvorledes Soldaterkoner, som nærer sig med Høkren af røget Flesk, salt Kød, Smør, Ost, Æg, Gryn og deslige, saa godt som med Gevalt og med Hug og Slag tvinger Borgerkoner fra de Steder, som de staar paa og har fæstet paa Torvene, og uanset man beklager sig derover og der undertiden ogsaa stilles Ordre derom, maa man dog fornemme, at Soldaternes tiltagne Frihed prævalerer.

„Imedens der tilforn var 20—60 Mestere i et Lav, er der nu 80, 100 ja 200 Mestere i et Lav, hvoraf neppe de 10 kan holde saa mange Folk eller gøre Kongen og Staden den Tjeneste, som en af den forrige Tids Mestere, ja næppe 3 af et helt Lav er gode for at købe sig et Hus, men maa bo tilleje, ja 2 à 3 Slags Haandværkere retirerer sig udi et Hus paa Lofter og Kammerser og sidder der i Armod til-sammen. Det gaar nu saaledes til, at naar en Svend har tjent sine Svendear ud, søger han straks at komme ind i Lavet, gifter sig, enten han har Evne til at føde en Kone eller ikke, fortærer i faa Aar, hvis han har faaet noget ved Giftermaalet, og maa saa arbejde som Svend hos andre Mestere og Børnene maa ud at tigge, førend de kan læse; naar Manden dør, maa Konen gribe til Tiggerstaven, medens i forrige Tider en Mester kunde efterlade et frit Hus og Evner til at fortsætte Haandværket, til hun ved Giftermaal med en dygtig og erfaren Svend, som længe havde maattet tjene og selv erhvervet sig noget, kunde blive forsynet. Kom nogen da til agters, hjalp de andre Lavsbrødre ham til Rette.

„Indkvarteringen koster Staden 20 til 24,000 Rdl. aarlig, men da den lettes for en Del, dels med Hensyn til ny Bygninger, dels for Indrettelse af Manufakturere og dels ved

Privilegierne for de Reformerede, falder den tungt, saa mange søger at skille sig ved deres Huse. De store Skatter og Konsumtionen betager mangen Haandværksmand det, han behøver til sin Underholdning, virker ogsaa hen til at Armoden tiltager. Dette kan bevises af Skifterne, saa at af 60 Dødsboer, der er registrerede siden Nyaar, har de 40 haft langt mere Gæld end Gods, og af de mange Fallitboer. Naar nogle faa Personer undtages, lever de fleste i Husene meget kummerlig og med stor Fattigdom, ti ved Skatters Inddrivelse er der befundet mange saa fattige, at de hverken havde Boskab eller Brød; den Dyne, de laa paa, havde de ikke uden ved Leje, ja mangen en havde ikke Dyne at ligge paa, men laa med Kone og Børn i Halmen.

„Ikke faa er blevne ødelagte ved at bygge paa de øde Pladser, og nogle har maattet rømme Byen, inden Bygningen var færdig, fordi de ikke kunde svare Renterne af den Kapital, som de satte i den. Der er vel kommet flere Bygninger, men Indbyggernes Tal er snarere blevet mindre, og de Fremmede har mest været fattige Folk, som har bot til Leje, men naar denne skulde betales, enten borttrømt eller ikke har kunnet betale af Armod“.

At mange Handelsforetagender mislykkedes, fremgaar af de mange kgl. Beskyttelsesbreve (Moratorier), hvorved Fallenter fik Udsættelse for deres Kreditorers Tiltale; de blev dog først almindelige fra 1696.

Det kunde maaske interessere nogen at vide, hvorledes en Veksel lød paa den Tid, hvorfor her meddeles en saadan¹).

Laus deo. Drammen, d. 22. Sept. Anno
1683. — 100 pund Sterling.

Fire Uger efter Sigt ville Monsr. Rasmus Split behage at betale denne min prima Vexel, secunda ubetalt, til vel-

¹) Mag. Domprotokol 1685, Bl. 457.

ædle Hr. Commissarie Sr. Niels Mechelborg eller Ordre udi London Summa af 100 Pund Sterling, Værdien heraf hannem annammet. I ville gøre god Betaling, stille Tilregning og være Gud befalet.

Eders beredvilligste Tjener

Lavrids Jakobsen.

Isenkræmmere handlede omtrent med de samme Varer som nu. En 1695 afdød Isenkræmmer havde blandt andet i sin Bod: Buxbomfløjter, Ibenholtsfløjter, Tværføjter, Skalmøjer, Harpetraad, Stokfiolstrænge, Zitharstrænge, Mundharper, Kikkerter, Penneknive, Blækhorn, Hænge-Blækhorn, Træ-Blyanter, Horn-Blyanter, lybske Synaale, Syringe, Skridtsko, Kort, baade Skibskort, Meffarts Kort og franske Kort.

En 1699 afdød Hatstofferer havde handlet med: Hatte, Hattebaand, Strømper, Nathuer, Kalotter, Næseduge af Silke, Halsduge, Handsker, Slaabrokke, Patrontasker, Livgehæng, Amagerhuer, Garn, Traad, Katun, Lærred, Baand, Galloner osv.

Mange fremmede Handlende greb ind i Handelslavens Næring. Saaledes klages 1696 over Nürnbergske Kræmmere, der havde faaet kgl. Privilegium og handlede med alle Slags Varer, hvorved Spejlmanufaktur vilde gaa til Grunde, medens der ogsaa skede stort Indpas i Lavens Næring imod de af Kongen givne Lavsartikler¹⁾.

1696 fik en Franskmand Tilladelse til at handle med Skilderier²⁾.

Noget nyt i Kjøbenhavn var den Kaspar Rollufs 24. April 1661 bevilgede Kommishandel, hvorover han skulde være Direktør, medens han skulde beskikke en vederhæftig Borger til Kommissforvalter, og ligeledes udnævne en Kommisskriver. Ved Kommishandel forstod man Avktion, der holdtes 2 Gange om Ugen om Formiddagen 8—11, om Eftermiddagen 1—5. Han fik end videre Tilladelse til at holde

¹⁾ K. D. VII, 477, 489. ²⁾ K. D. VII, 497.

sin Handel paa Børsen¹⁾). Det gik ham imidlertid ikke heldigt, ti 15. Okt. 1667 bevilgedes Direktionen Oluf Simonsen og Daniel Pauli, „eftersom Kaspar Rollufs for Gæld er forarsaget at forføje sig til vor Stabelstad Fredericia“; 1677 udnævntes Professor i det spanske, italienske og franske Sprog Carlos Rodriguez, med den Forpligtelse, uden Betaling at levere paa Kongens Bibliothek de Bøger, der forekom paa hans Avktioner og som ønskedes til Bibliotheket²⁾). Om hans Indtægter af Avktionerne gaves en endelig Bestemmelse 16. Marts 1680. Siden var der 2 Avktionsdirektører, den ene for Borgerskabet, der udnævntes af Magistraten, den anden for Hofetaten.

For at skaffe Penge i de daarlige Tider, bevilgede Kongen 3. April 1688 Nikolaj Wesling at oprette et Assistenshus, hvor man kunde laane paa Pant³⁾).

21. Dec. 1695 beskikkedes Cornelius Nissen som Vaterskovt, hvilken Bestilling ikke hidtil havde været kendt her. Hos ham skulde alle Koffardimatrosler lade sig indskrive, og ingen Skipper maatte antage Folk, der ikke var indførte i hans Bøger, medens man ikke var forpligtet til at benytte Vaterskovtens Mellekomst for at hyre dem⁴⁾).

15. Marts 1684 udstædtes Bevilling for 2 Kommissionærer, Sivert Flor og Peder Nielsen; disse maatte imod billig Betaling betjene Folk til „Indmaningers Forkyndelse samt paa Rente udestaaende Penge og bortlejede Huse at opsiges, eller dem, som enten Penge paa Rente eller Huse til Købs eller Leje behøver, derom at forstændige“⁵⁾).

For at lære Handelsvidenskab havde man hidtil været nødt til at rejse til Udlandet, men 1691 fik Cort Danxst kgl. Bevilling til uforment og for billig Betaling at infor-

1) K. D. III, 526—29, 540; VI, 685, 724—27; VII, 202—03.

2) 1667 maatte Avktionsdirektørerne afgive 2 p. C. af deres Indtægt til det kgl. Bibliothek, men 1668 fik O. Simonsen Tilladelse til selv at oppebære dem imod at købe til Bibliotheket, hvad Kongen ønskede, uden Vederlag. 3) K. D. VII, 215—20. 4) K. D. VII, 169—71. 5) K. D. VII, 65.

mere og undervise alle og enhver, som det af ham kunde begære¹).

Med Hensyn til Torvehandelen foregik der ikke faa Forandringer. 8. Marts 1665 blev det forbudt Bøndervogne at holde i Højbrostræde eller paa Amagertorv, og de maatte ikke køre over Højbro, men Amagerne skulde køre over Holmens Bro. Halvdelen af Amagerne fik Stade paa Amagertorv og de andre Bønder paa den ny Plads i Løvstræde, det vil sige Ulfeldts Plads, der var fremkommen ved Nedrivningen af Ulfeldts Gaard; Bønderne kunde ogsaa faa Stade paa det store ny Østertorv (Kongens Nytorv), alt for at der kunde være uhindret Færdsel paa Amagertorv. Alle andre, der plejede at sidde paa dette Torv, skulde flytte til den ny Plads i Løvstræde og det ny Østertorv. For at Husejerne i Højbrostræde ikke skulde lide for stor Skade herved, blev det dem tilladt at udleje deres Kældere, dog ikke til Høkere eller Øltappere.

Møllekanalen ved Vandkunsten blev opfyldt af nogle af Beboerne af Magstræde, der fik Fordel af den tørlagte Grund. 21. Maj 1679 bestemtes det, at Løngangsstræde skulde være Gade og de fik nogle Grunde her for deres Ulejlighed. Herved blev ogsaa Vandkunsten en aaben Plads, efter at Møllerne var nedbrudte, ligesom det gamle Krudttaarn blev afbrudt efter kgl. Befaling af 29. Okt. 1669.

12. Marts 1673 bestemte Kongen, at den Plads, der nu hedder Vandkunsten, herefter skulde forblive ubebygget til Kongens og Stadens Tjeneste; der var nemlig Strid mellem Grundejerne om, hvem den tilhørte, og da en Kommission havde tilkendt det meste af den til Gert Piper, havde denne afstaaet den til Kongen.

Da Pladsen var bleven befriet for den store Dyng Jord, der laa her (se foran S. 51), bestemte Kongen 1683

¹) K. D. VII, 350. Om ham se Kbnh. paa Holbergs Tid S. 344—46. ²) K. D. III, 626.

og 1684, at Pladsen skulde indrettes til et Fisketorv for salt og blødt Fisk, og for den Fisk, der kom med Vogne, samt til Salg af Fjerkræ¹).

Da Volden ved den ny Vesterports Anlæg var lagt længer ud, fremstod den aabne Plads mellem Vesterport og Vartov, der kom til at hedde Halmtorvet. 11. Juli 1682 bevilgede Kongen, at Pladsen maatte tilhøre Staden og indrettes til et Høtorv, efterat den var gjort ryddelig og var bleven brolagt. Den kaldtes ogsaa Vestertorv, og her skulde tillige falholdes de samme Landprodukter som paa Gammel- og Nytorv²).

Ligeledes dannedes Nørretorv, der første Gang nævnes i Forordningen 28. Juli 1684, idet her ogsaa skulde handles med Landprodukter.

Nysnævnte Forordning skulde gøre en Ende paa den Uskik, at der ingen bestemte Pladser var, hvor Varer, der kom ind fra Landet, kunde falholdes, hvilket gav Anledning til, at Høkere og Prangere opkøbte alt, hvad der blev indført og siden løb omkring i Husene dermed og udprangede det paa det dyreste; det bestemtes derfor med Hensyn til de gamle Torve, at paa Gammel- og Nytorv skulde sælges, hvad der kom ind til Vogns, og Amagere, Urtegaardsfolk og Fiskeblødere maatte sidde ved Siderne med deres Varer. Paa Graabrødretorv skulde forblive Pladser for Hue- og Paltekoner, for dem der solgte Dukketoj, for Maatte-, Stole-, Potte- og Skaalemagere, for dem, der solgte blødt og salt Fisk, og for Amagere langs Siderne. Paa Amagertorv skulde handles med Frugter og Havevækster, Smør, Flesk, Ost, Gryn, Ærter og Fjerkræ. Kør, Stude, Svin, Faar og Lam skulde forhandles udenfor Portene, men dersom nogen kom ind i Byen med levende Kvæg, da paa Gammeltorv.

Der havde nemlig allerede i nogle Aar bestaaet et

¹) K. D. I, 790; VI, 519, 608; VII, 50—51, 77.   ²) K. D. VII, 10, 77.

Kvægtorv udenfor Vesterport, der hvor Trommesalen endnu bestod i vore Dage.

Hofslagter Niels Olufsen beklagede sig 1671 over det store Underslæb, som blev begaaet med Accisen og med Forprang, idet en stor Del af Borgerskabet opkøbte hele Øksne og Lam, som de slagtede uden at give Accise deraf, og derpaa uden Dølgemaal løb omkring med for at sælge. Det var ikke i Egenskab af Slagter, men som Forpagter af Konsumtionen, at han indgav denne Klage, og han tilbød paa egen Bekostning udenfor Vasterport at indrette en Plads til et almindeligt Øksen- og Kvægtorv tilligemed en dertil hørende Accisebod. Dette bevilgedes 8. Nov. 1671, med det Tillæg, at det skulde indrettes saa nær ved Vagten som muligt. Et lignende Kvægmarked skulde holdes udenfor Kristianshavns Port, men dette kom næppe nogensinde i Stand. Hvis man mindes Forholdene ved Trommesalen udenfor Vesterport, hvor Gl. Kongevej eller rettere den sidste Levning af Vester Farimagsvej udmundede i Vesterbrogade, husker man den aabne Plads ved Siden af Konsumtionsboden, hvor der solgtes Heste og Kør, hvilken var den samme, som den, Niels Olufsen indrettede. Trommesalen kaldtes den, fordi i fordums Tid Markederne aabnedes med Trommeslag. Hvor Konsumtionsboden stod, gaar nu Gamle Kongevej¹⁾. Konsumtionsboden blev opbygget paa en Grund, der tilhørte Kongen, medens derimod Kvægtorvets Grund har været en af Byens Fæstegrunde. I de første Aar betaltes der til Stadens Kasse en Afgift af „nogle egennyttigs Boder og Udbygninger ved Konsumtionsboden“, men da de formodentlig var blevne nedtagne, blev Afgiften eftergivet 1678. Da der dette Aar kom en ny Kæmner, har han vedblevet at opføre Indtægten af disse Boder, men med Bemærkning, at den skulde føres „til Omdrag“, d. e. ikke betales, og hans Efterfølgere vedblev i 150 Aar og maaske længer at opføre denne Afgift

¹⁾ K. D. VI, 575, 577.

af Konsumtionsboden, uagtet den aldrig blev betalt, saaledes at man 1866 fik den Opfattelse, at det var en Jordebogs-afgift og at Staden ejede Konsumtionsbodens Grund¹⁾.

Et Hestemarked paa Kongens Nytorv indrettedes 1683, se S. 44.

Det gik ikke altid fredeligt til paa Torvene, og Sikkerheden var ikke stor, som det ses af en Beretning fra 1668²⁾. „Udi dette Aar blev det saare vel til fælles Nytte betænkt, at paa Torvene og Gaderne om Torvedagene skulde gaa Vagt og Underfogden have Tilsyn, at ingen skulde røve eller stjæle nogen noget fra, at Bonden skulde holde fri paa Torve og Gade, at de skulde ikke miste Tømme eller Hestetøj eller Sække og Vare af deres Vogne, hvorover tilforn var stor Klage for Usikkerhed, idet saa tidlig Bonden vendte sig fra Vognen at købe sin Fornødenhed, da var han straks af med hvis (hvad) han havde paa Vogn eller Heste, ja ofte Pung og Penge af hans Lommer.

Den Vagt, som her stilledes, var Borgervagten, men 21. Febr. 1681 fik Kommandanten Befaling, at han „hver Torvedag paa Torvene slig en Vagt under behørig Officerers Kommando lader ordinere, som ej alene enhver for al paa-kommende Ulempe kan beskærme, men endog for hvis Usømmelighed, som begaas, stande til Ansvar³⁾. En Følge heraf blev, at der paa sine Steder blev oprettet Vagthuse; saaledes nævnes 1689 og 1711 Vagthuset paa Graabrødretorv, der endnu maa have været til paa Holbergs Tid, idet der i „Jean de France“ nævnes Træhesten paa Ulfeldtsplads⁴⁾.

Paa Torvedagene indtil Kl. 10, Onsdag og Lørdag, var opsat en Danebrogsfane paa alle Torve, ved Portene og ved Stranden. Den blev første Gang opsat 27. Juni 1668, og saa længe den stod, maatte Høkere ikke købe af Bonden,

¹⁾ Se Borgerrepr. Forh. 1866—67 S. 186—87. ²⁾ K. D. V, 744.

³⁾ K. D. VI, 768. ⁴⁾ K. D. VII, 275; VIII, 214. Kbnh. paa Holbergs Tid, S. 372.

men alene Borgerne maatte forsyne sig til deres Huses Fornødenhed¹⁾).

Ved et Syn af December 1692 fandtes følgende Stader paa Torvene: Imellem Vejerhuset og Holmens Bro sad 64 Fiskekoner, af hvilke en stor Mængde var gift med Soldater, samt mandlige Fikehandlere. Paa Gammeltorv var der 28, der solgte gamle Sko, ved Posten sad 3 Høkere; desuden var der paa Torvet 32 Jærnkraemmere og 17, der solgte Frugt, Baand, Ost, Reb, udblødt Fisk. Paa Graabrødretorv sad 15, der solgte Pølser, gamle Klæder, Hør, Blaar, Trævarer, Maatter, Børnetøj, 26 „Huekvinder“, af hvilke dog nogle solgte Kaal, 1 Fiskebløder, 1 Spaanmaattemager, 16 Lærredskraemmere, 2 Skaalfarvere, 4 Plattenslagere, 1 Stolemager, 5 Pottemagera, 7 der solgte Hør og Blaar. I Tugthusporten sad 3, der solgte Hør og Blaar, og 29 Paltekoner. Paa Amagertorv var der 4, der handlede med Blikvarer og Baand, 46, der solgte Høns, 32 Spækhøkere, 7 Slagtere og 4, der solgte Baand, Traad, Kniplinger og deslige; desuden var der 3 Stader i Højbrostræde.

Da der foregik stort Forprang ved, at man opkøbte Bøndernes Varer udenfor Portene, hvilket i den sidste Tid særlig havde taget Overhaand, „formedelst at mange Løsgængere, særdeles Kvindfolk derved heller skal ville søge deres Næring end at tjene, hvilke tit og ofte paa Torvene og andre Steder, hvor noget falholdes, med Skældsord skal overfalde godt Folks Tyende og hindre dem, saaledes at de ej skal kunne bekomme til Købs, hvad de sig skal tilforhandle“; derfor befalede Kongen 13. Avg. 1695, at alle de, som herefter vilde nære sig ved at løbe omkring og sælge Høns, Kyllinger og andet Fugleværk, vildt og tamt, samt Frugt og andet deslige, skulde angive sig hos Magistraten og Politimesteren, der da skulde beskikke saa mange, som de mente var fornødne, og give dem et Tegn med Byens

¹⁾ K. D. V, 743, 778.

Vaaben, hvilket de offentlig til alle Tider skulde bære syt udenpaa den højre Arm¹).

11. April 1696 beskikkedes et særeget Hønsekræmmerlav og 14. April samme Aar et Fiskekræmmerlav, der foruden Udsalget i deres Huse og Stader havde Eneret til at ombære deres Varer i Husene²).

III.

Industri. Børnehuset. Manufakturere. Silkevarer. Sæbesyderi. Tobakspinderi. Farverier. Stivelseværk. Limsyderi. Hestemøller. Teglværk. Bryggere. Brændevinsbrændere. Haandværkere.

Et Middel til at afhjælpe den økonomiske Elendighed var Ophjælpning af Industridriften, idet man undgik at lade Pengene gaa til Udlandet, naar man selv kunde forfærdige de Varer, man havde Brug for. Et saadant Værk var Børnehuset, hvis Formaal fra først af var velgørende, men siden saa godt som udelukkende blev industrielt. Kongen havde laant 50,000 Rdl. af Fattigvæsenets Kapitaler, og til Afbetaling af denne Sum havde Biskop Svane foreslaaet at paalægge en Afgift af 100 Rdl. paa hver Præstegaard, der saa igen skulde indløses af Eftermanden til evig Tid. Herpaa gik Kongen ind og skænkede desuden Fattigvæsenet 1662 sin Gaard paa Kristianshavn, for at derved Trygleri for Dørene kunde blive afskaffet, fattige Skolebørn forsynede med den nødtørftige Underholdning, som de tilforn havde nydt, Spindeværket igen blive optaget og andre Manufakturere oprettede til det gemene Bedste og de Fattiges Fremtarv.

De, der fra først af indsattes i Børnehuset, var altsaa fattige, forældreløse Børn, der her skulde oplæres i forskellig Art Industri, men Hovedvægten blev snart lagt paa Indu-

¹) K. D. VII, 455—56. ²) Kbnh. paa Holbergs Tid, S. 78—79.

strien, medens Omsorgen for Børnene blev underordnet. „De første 3 Aar at begynde dette Værk, var stor Besværing; her var ikke Børn eller Folk, alle tilvante til Værket, men nogle taabelige ukyndige Folk, som først maatte lære, førend de kunde gøre noget Værk. For 3 Aar siden (1665) var de komne saa vidt, at de kunde gøre saa godt et Stykke Arbejde, som nogen ærlig Mand vilde betinge efter den Maade, som er forordnet der inde at arbejdes, hvortil de og har alt det, som tilhører; de har deres egen Overskærer der i Huset med Sakse, Kradsere og Bænke og hvad dertil er fornøden; de har deres eget Farveri med Ramme og alt hvad dertil gøres behov“.

„Der udi Huset indtages fattige faderløse og moderløse Børn, som kan være 6 Aar og derover og saa smaa, som kan sidde og plukke Ulden for dem, som skal kradsse. Disse Børn tage Stodderfogderne op paa Gaden, naar de ser, de gaar der at betle. Ellers har godt Folk, Adel, Gejstlige, Borgere, Tilladelse at indsætte hvo de begærer, naar de er ikkun saa, at de noget kan gøre; der behøves ligesaa vel et lidet Barn som et gammelt Folk, fordi ligesaa vel falder der Arbejde for en liden som for en stor; de smaa spoler, plukker og spinder, de store har deres Arbejde, og var de alle fra Begyndelsen forordnede at skrives til Dagværk (gøre noget visst daglig). Dertil indsættes ogsaa de, som beviser sig modvillige og ulydige mod Forældre, Læremestere og deres Husbonde eller befindes med Tyveri og Utroskab, som man ikke vil antvorde til verdslig Dom at exekveres, enten de er store eller smaa, saa vel fra Hove og Adelshuse som fra Borgere og Indvaanere i Kjøbenhavn“.

1665 bevilgede Kongen, at der ved Ebberød maatte opføres en Valkemølle for Børnehuset.

1667 var der over 320 Personer i Børnehuset, der holdtes til at lære ærlige Haandværk, og Tallet forøgedes daglig, hvorfor man havde været nødt til at gøre Laan. Kongen skænkede det derfor 29. April 1667 de Indtægter,

der 1664 var henlagte til et Fattighus i Roskilde, hvis Lemmer skulde forflyttes hertil; desuden skulde det have, hvad der indkom i Slotskirkens Tavle, en viss Del af alle Konfiskationer og en Dags Indtægt om Ugen af Komedier, der opførtes, foruden hvad Tilskuerne godvillig vilde give. De Klæder, der rundt om i Landet aarlig uddeltes til fattige Skolebørn i Latinskolerne, skulde desuden købes her. Til Beskyttelse mod Tyve blev der opstillet en Skildvagt foran og en bagved Huset¹).

1668 skede der den Forandring med de indsatte, at de Kvinder, der ikke kunde udrede Bøderne for letfærdigt Levned, skulde aftjene disse ved Arbejde her, ligesom tjenesteløse Folk og de, der opholdt sig i berygtede Huse, førtes herind af Stadens Vagtmester, ja Tyve og de, der førte forargeligt Levned, kunde fra hele Sælland inddømmes i Børnehuset. De, der kom ind for „Forargelse og Uære“, blev straffede med Ris, de andre til Exempel og Afsky, men blev, i det mindste i Begyndelsen, holdt i en Arbejdsstue (Vinkel) for sig selv.

De fattige Børn fik nogen Undervisning; en Time Morgen og Aften kaldtes de til Bøn og fra Kl. 10—11 modtog de Undervisning i Læsning af en Skolemester. Men allerede 1668 var Stiftelsen overfyldt, der var henved 400 Personer, Børnene laa i Halm 3 til 4 sammen i Stank og Urenlighed, havde ikke Klæder og fik for lidt at spise.

Endnu mere overfyldt blev Huset, da Lemmer i Kvæsthuset flyttede herind 1673, efterat Kongen 2. Nov. 1668 havde forenet Kvæsthusets Midler med Børnehusets²).

Et Farveri oprettedes 1670 ved Papirmøllen. Det gik i det hele saa godt med Klædefabrikken i Børnehuset, at den 1669 kunde forsyne Garnisonen i Kjøbenhavn og Helsingør med Uniformer til 2500 Mand, men 7. Jan. 1671 fik Direktionen

¹) K. D. III, 555, 632, 656—57; V, 738—40; VI, 425—26, 429.

²) K. D. III, 439—41; VI, 460.

Befaling om at lade gøre en viss Prøve af Klæde og Baj, da der fremførtes mange Klager over de Soldaterkjortler, der var leverede til de 4 hvervede Regimenter, af hvilken Grund et Privilegium for et andet Vandtmageri af 22. Sept. samme Aar tillod dette at forsyne Militæretaten, hvis Børnehusets Varer lod noget tilbage at ønske i Henseende til Godhed eller Pris¹).

Ved en kgl. Res. af 9. Dec. 1674 skiltes Kvæsthuset igen fra Børnehuset fra 1. Jan. 1675 og dets Direktion lagdes under Admiralitetet. Det hele havde dog faaet en daarlig Gænge, hvilket ses af en Ansøgning fra Borgmester Titus Bülche, der beretter, at 20. Okt. 1676 havde Direktionen begæret af ham og Dr. Nold, der var indkommen i Direktionen i Stedet for Dr. Vitzleben, at de tilligemed nogle fornemme Borgere skulde gøre en Reformation og Reduktion i Børnehusets Spisning og Manufaktur, saaledes at Børnehusets Kapitaler ikke skulde formindskes ved Manufakturerne og Økonomien. Mandtallet sattes nu ned fra 300 til 80 Personer, hvilke det endda faldt besværligt nok at underholde, da der ingen Penge var i Behold, en Del Renter af Præstegaardene blev ikke betalte, den forrige Økonom fordrede et Tilgodehavende af 5000 Rdl. og havde dog ikke efterladt Proviant til et Maaltid for Børnene. En Del af Direktionen mente nu, at Manufakturerne aldeles maatte ophæves, men man trode ikke at kunne forsvare for Gud og Kongen saa plat at ophæve saadant kristeligt Værk og forsøgte da en Stund, om ikke Forandring med Spisning, Lønninger og Børnenes Arbejde kunde bringe nogen Fremgang. Dette skede ogsaa; 1680 havde man afbetalt Betjentenes resterende Løn og Gælden for Manufakturernes Materialer. I den Anledning lod Kongen en Kommission undersøge Børnehusets økonomiske Tilstand²).

¹) Beckers Saml. II, 283; K. D. VI, 524, 558, 573. ²) K. D. VI, 607—08, 650, 741—42 og Indlæg dertil.

23. Dec. 1682 gav Titus Bülche, der vedblev at forestaa Børnehuset, en Fremstilling af dets Forhold. Den kgl. Forordning om Tiggere kom i Forfald, „idet militære Personer af Land- og Søetat først derpaa har sat Prøve og deres Kvinder og Børn sig offentlig paa Gaderne og ved Kirkerne ladet finde at trygle; ikke mindre har Fremmede bragt sig det til Nytte og ved en høfligere Maade med Breve og Bøger at omløbe¹⁾, som og en Del af denne Bys Indbyggere selv og ved andre nu en lang Tid har efterfulgt“.

18. Nov. 1676 ejede Børnehuset, deri indbefattet dets Kapitaler, der var givne af Frederik II og Kristian IV, og Præstegaardenes Indløsningssummer, 73,338 Rdl., Varer for 9922 Rdl., i alt 95,502 Rdl., men Nyaarsdag 1682 111,203 Rdl., saa der var altsaa sket stor Fremgang i Bülches Tid. Der var nu indrettet et hollandsk Klædemanufaktur, der skulde fortsættes, saaledes at Kjøbenhavn og hele Sælland kunde forsynes med Klæde, dog var der hidtil intet tjent derved, naar deres Kost skulde medregnes, som havde spundet og vundet Ulden. Det Linnedvæveri og Hattemageri, som blev drevet her, burde derimod ophøre, da der ingen Mangel var paa slige Haandværkere. Men hvis de Fattiges Tal blev formeret, maatte Huset repareres og flere ny Bygninger opføres, da der var knap Plads endda for Tiden. Pesthuset og Daarekisten burde have en anden Direktion, og de, der var satte i Børnehuset for Udyd, burde skilles fra dem, som indsattes for at lære noget, at de ikke skulde give Ungdommen Forargelse. Nogle af de her opfødte Børn havde allerede bragt det saa vidt, at de selv kunde væve et fint Stykke hollandsk Klæde²⁾.

1684—90 blev Børnehuset forestaaet af Johan Jurgen, der 1697 giver Oplysning om Driften i hans Tid.

¹⁾ Næmlig Tiggerbreve og Kollektbøger. ²⁾ Rentekammerarkivets Diverse Dok. Indlæg til Reskr. af 2. Marts 1697.

Over 26 Regimenter tog da deres Munderinger der, og der var en ren Fortjeneste af 29,712 Rdl.

„29. Maj 1686 tog jeg 100 Mennesker, som udi Børnehuset for Udyd var indbragte, fra Spisingen og ordinerede dem til stærkt Arbejde, at de sig enhver med Klæder, Uldent og Linned, Hoser og Sko, Øl og Mad maatte underholde, hvorpaa Børnehuset og de Fattige har konserveret sig i disse 2 Aar paa Kosten alene 4160 Rdl., er endnu konserveret paa deres Klæder i disse 2 Aar 1059 Rdl. Før min Tid blev Klædet gjort 26—28 Alen langt, saa gjorde jeg Forslag 19. Jan. 1686 og bad om at maatte gøre hvert Stykke 31 Alen, hvorpaa er en god Kapital tjent paa Væverløn, Valken, Overskæren og Farverløn“.

Det havde ogsaa været nødvendigt at benytte Arbejdskraften, ti paa Grund af Misvæksten 1684 var Tiggernes Tal steget saa stærkt, at Børne- og Pesthuset var helt overfyldte¹⁾.

11. Juni 1695 overtog Etienne de la Fosse Børnehuset, og da han vilde indrette adskillige Slags Manufaktur og tilbød at underholde alle de Fattige, der fandtes i Staden, fik Politimesteren Befaling om at lade Stodderfogderne paagribe alle de Fattige, der laa paa Gaderne, baade arbejdsføre og Krøblinge. Forat skaffe Midler tilveje opfordredes Præsterne 1696—98 til fra Prædikestolene at formane Folk til at tegne sig for Gaver i en Kollektbog, men det sidste Aar indbragte den kun lidet. Af en saadan fra et af de første Aar, der er uden Aarstal²⁾, ses det, at der for $\frac{1}{2}$ Aar tegnedes 1788 Rdl. 3 Mk. Det gik dog ikke for de la Fosse efter Ønske; 10. Nov. 1696 ønsker Kongen, da han var en fremmed Mand, der ikke var kyndig i Lands Lov og Ret, at Politimesteren og 2 andre skulde komme ham til Hjælp og overveje, hvorledes han kunde indrette de Manufak-

1) K. D. VII, 112—13. 2) Geh. Ark. Aflev. fra Just. Min. Skab 9, 214.

turer, hvorpaa der var mest Afgang, og indføre en velskikket Husholdning og deslige. 1697 var de la Fosse færdig; hans Regnskab viste, at han havde arbejdet med Underskud og 26. Juni samme Aar beskikkedes en ny Direktion; de la Fosse fik 16. Nov. Moratorium paa 3 Aar for sine Kreditorers Efterstræbelser, saa Bestyrelsen af Børnehuset ikke har bragt ham Fordele. Han har maaske været kyndig nok som Fabrikmester, men uagtet det synes, som han har givet de mest glimrende Løfter om Forsørgelsen af de Fattige, har dog Indretningens dobbelte Formaal ødelagt ham.

Den ny Direktion blev det i dens Instrux paalagt at vedligeholde Manufakturernes, navnlig af Klæde og Baj, holde Gaderne rene for Tiggere, sætte de svage i Pesthuset og de stærke til Arbejde. Da dette Manufakturværk skulde op-hjælpes af al Kraft, havde Kongen paalagt Obersterne af Fodfolket at bestille Klæde og Baj til deres Regimenter i Børnehuset og betale de halve Penge forud.

1699 viste der sig dog at fattes 4000 Rdl. aarlig i sikre Indtægter, hvorfor Kongen bevilgede en Afgift af alle Avktioner.

Allerede 1668 forsøgte Regeringen paa Oprettelsen af et Kommercekollegium, og skønt der ofte taltes derom²⁾, blev det i Virkeligheden først oprettet 22. Sept. 1670. Dets Medlemmer skulde „stedse have deres Idræt og Tanker derhen vendt og dirigeret, hvorledes Manufakturer her udi Landene vel kan indrettes, og Landets Frugter og den af Gud her udi Landene givne Velsignelse Indbyggerne til Gavn og Bedste vorde negotieret og forhandlet, saa at ikke Fremmede sig med vores Skade skulde berige, men vore Landes Indbyggere efterhaanden komme ind igen med Trafikken, som omkringliggende endog ingenlunde saa bekvemt situerede Naboer os ganske har sat ud af Possession med“.

¹⁾ K. D. VII, 452, 458, 490—91, 496, 503, 508—09, 511—12, 521—22, 548—49, 564. ²⁾ P. W. Beckers Saml. II, 239, 242, 264, 415.

For at skaffe Næring til de forarmede Købstæder tilbød Kongen 21. Sept. 1671 alle Udlændinge, der tog Borgerskab i disse, 20 Aars Frihed for al borgerlig og Byens Tynge, og efter disse Aars Forløb Frihed til at flytte bort uden Afgift af Sjette- og Tiendepenge; de kunde drive Handel og Vandel med Køb, Salg, Manufakturur og Skibsparter lige med Kongens egne Undersaatter, saa længe de ikke negotierede anderledes end en gros. Alle øde Pladser i Kjøbenhavn, Kristianshavn og Fredericia, som de vilde bebygge, skulde i 10 Aar være fri for Grundskat og Toldfrihed for Bygningsmaterialier; dog skulde saadanne Huse være af Grundmur, 30 Alen lange, 12 Alen brede og 2 Loft høje til Gaden.

Hovedøjemedet hermed var at fremkalde Manufakturdrift, men, som det hedder i Frdn. 18. Okt. 1680, „at i hvor vel vi siden vores Regerings Tiltrædelse har allernaadigst haft sær Omsorg for, hvorledes Manufakturur i vore Riger og Lande kunde indføres, tiltage og florere, ikke des mindre fornemme vi, at samme vores velmenende Forsæt formedelst indfaldende Krig ikke saa fuldkommen har kunnet naa sit Maal, som man vel havde ønsket“. Kongen kundgjorde derfor, at han vilde tilstæde enhver, enten indfødt eller fremmed, af hvad Stand han kunde være, en eller anden Manufaktur, som ikke hidtil havde været „stabileret“ her i Landene, og benaade saadanne med særlige Privilegier.

Der er opbevaret en Skrivelse fra Kommercekollegiet til Kammerkollegiet af 28. Sept. 1680, at det havde forhørt sig i Kjøbenhavn, om der kunde findes nogen, som vilde indrette noget nyt Manufaktur, og der havde allerede vist sig flere, der tilbød at oprette Uldmanufakturur af Drogetter, Sarge, Baj, Rask og Ratin og vilde forskrive behændige Mestere fra fremmede Steder og saa mange Svende, Spindere og andre, som var nødvendige, hvilke selv skulde føre Instrumenter med sig og desuden en god kunstig Farver; de ønskede Toldfrihed for deres Værktøj og 8 Aars Frihed for

alle Skatter og Tynger; da Værkhuset paa Kristianshavn (Børnehuset) ikke endnu var i saa fuldkommen Stand, at det kunde yde det nødvendige til Militzen, begærede Forlæggerne at maatte forsyne et Regiment til Fods med Kjoler, Bukser og Strømper.

22. Sept. 1671 havde „Kommercekollegiet og Medparticipanter“ faaet Privilegium paa et Vandtmageri, med Tilladelse til at forsyne Hæren, naar Børnehuset ikke kunde¹⁾. men dette havde ikke naat nogen Fuldkommenhed. Derimod fik Kristian Werner fra Lybæk 5. Maj 1683 Privilegium paa at indrette et Uldmanufaktur i Kvæsthuset i Rigensgade paa St. Anna Kirkegaard, det saakaldte Guldhushus, der havde Navn efter Guldmageren Burrhi, og paa Kongens Bekostning foretoges der mange Udvidelser af Bygningen, der 8. Maj 1684 siges at være næsten færdig²⁾; det ses, at det ogsaa blev indrettet til Silkemanufaktur. Da det hele var forsynet med alt Tilbehør, baade Farveri og Kalandermølle, opfordrede Kongen sine Undersaatter til at tage Del i dette Foretagende, der var saa meget mere uden Risiko, som Kongen havde skænket Werner og hans Medinteressenter alle Bygningerne og Pladsen uden Vederlag³⁾. Det gik ogsaa godt i nogen Tid, Kongen fandt saa stort Behag i Werners Klæde, at han forbød sine Undersaatter at vise sig ved Hoffet i andet Klæde, end det, der blev fabrikeret i Landet. Fabrikken var oprindelig bestemt for groft Klæde til Hærens Forsyning⁴⁾, og bestod indtil vore Dage som det militære Klædemanufaktur i Rigensgade.

Ikke saa heldigt gik det med det Silkemanufaktur, der ogsaa indrettedes i Guldhuset. Dette oprettedes helt paa kgl. Bekostning, og til dets Beskyttelse blev det 31. Dec. 1680 forbudt at indføre Fløjel, Silke og Gyldenstykke. Da Kræmmerne ikke overholdt dette Forbud, blev det dem

1) K. D. VI, 573—74. 2) Rentek. Kopibog. 3) K. D. VII, 110—11. 4) D. Sml. 2. R. IV, 225—26.

26. Nov. 1681 forbudt efter 6 Maaneders Forløb at have andre Silkevarer til Salg end dem, de havde afkøbt Interessenterne i Silkemanufakturværket eller selv ladet fabrikere her i Staden.

Ved Frdn. af 12. Juni 1683 blev det befalet Kræmmerne at bringe deres fremmede Silkevarer op paa Børsen, hvor de skulde sælges i en fælles Bod, og det blev forbudt at bære udenlandske Silkestoffer i Klæder. Det gik dog ikke godt med Fabrikken, uagtet Kræmmerlavet saa godt som blev tvunget til at yde 8000 Rdl. dertil. Paabudet om Beskyttelse af Silkemanufakturerne kunde ikke overholdes, derpaa tyder de mange Reskripter derom. 1688 blev det tilladt Folk at bære de Klæder af fremmede Silkestoffer, de nu engang havde, men til Hove eller for Dronningen maatte ingen møde, uden i indenlandsk Silke; dette Aar klagedes der ogsaa over, at ikke Kræmmerne men Fremmede drev Handel med fremmede Silkevarer¹).

Den svenske Gesandt beretter 1688, at disse Manufakturer nu forfaldt, hvorover Købmændene var glade, da de havde liden Fordel derved, og ofte havde udbrudt i Utaalmodighed, at de vilde ønske, der maatte komme Krig, forat man kunde faa en Ende paa Manufakturerne²). 1690 hedder det, at disse nu var saa forfaldne, at der af 160 Stole kun var 10 tilbage, der ikke var bundne til Kompagniet, men havde Frihed til at arbejde for sig selv, naar de kun købte Silken af Kompagniet. Oplaget lod man først sætte til Avktion i Stykkevis, derpaa i Alenvis og, da dette ej heller gav Afsetning, maatte Deltagerne tage Varerne i Betaling. Man mente, at det var Jens Juel, der var Skyld i Værkets Stansning, idet han imod Inspektørens Mening vilde forcere det frem og gøre Kjøbenhavn til en Stabel for Østersølandenes Forsyning med Silkevarer. Hovedresultatet af det hele blev,

¹) K. D. VI, 764, 794. Silke-, Ulden- og Lærredskræmmerlavet S. 39—40. ²) D. Sml. 2. R. V, 185.

at Kongen i de mange Aar mistede sin Told og Borgerskabet sin Kredit og Forbindelse i Udlandet. Det var ej heller da endnu tilladt at indføre Silkevarer, saa længe Deltagerne sad inde med deres Varer¹).

De tilbageblevne Silkevævere fik 16. Avg. 1690, „siden Silkemanufakturkompagniet ej mere hos dem lader arbejde“ og de arbejdede paa egen Haand, de samme kgl. Privilegier, som de, der var udstædte for de fremmede evangeliske og reformerede, selv om de var indkomne i Landet, førend disse Privilegier var givne. Disse Vævere var 7 i Tallet, der tog Borgerskab 15. Dec. 1690, og de følgende Aar kom 5 til²). Den Fabrikant Henry Coulon Marchand, der tog Borgerskab 1691, var vel ogsaa Silkevæver. Iblant disse var en Mester ved Navn Claudi Bruno, med hvem den svenske Gesandt 1688 underhandlede for at faa ham til at rejse til Sverig, men han vilde ikke rejse, førend han fik den Kapital af 1200 Rdl., han havde indsat i Værket, udbetalt. Gesandten siger, at han førte Inspektion over det hele. Han var af den papistiske Religionsbekendelse, men da han var „en af de bedste Silke- og Sammet-Vævere“, fik han samme Privilegier som de andre³).

1690 fik Silkevæverne Toldfrihed for Indførsel af Raastoffer og for Udførsel af deres egne Produkter tilligemed særlige Lavsartikler, men da man forment, at der i Politimesterens Instrux af 1691 var optaget et ældre Forbud mod at bære Klæder af Silke, gentog Kongen en anden ældre Tilladelse af 15. Marts 1684 for alle og enhver til at bære indenlandske Silkestoffer. Det gik dog ydermere tilbage med Næringen, ti 1695 blev der nedsat en Kommission til at overveje, hvad der kunde gøres for Silkevæverlavets Opkomst;

¹) D. Sml. 2. R. V, 314—15; VI, 226—27. ²) To af dem blev vistnok Stamfædre til Familien Pødenfant, hvilket Navn da blev skrevet Pydenvan og Pødenfang, og vidner om, at det er et fransk Navn (Peu d'enfant?). ³) K. D. VII, 315. D. Sml. 2. R. V, 185.

det havde altsaa ikke hjulpet, at Silkevæverne 1692 havde faaet Tilladelse til at udsælge deres Varer i Alenvis, efter først at have tilbudt dem til Kræmmerne, hvorved de gjorde et Indpas i disses tidligere Eneret¹). Af herhen hørende Næringsveje kan nævnes, at Johan Belange 1691 tog Borgerskab som Krepinmager og Jokum Friede 1690 som Sammetmager (Sammet o: Fløjel).

Opsving i Manufakturernes haabede man ogsaa at opnaa ved at love store Privilegier til de Personer af reformert Religion, der indvandrede. 11. April 1685 fik de 20 Aars Frihed for alle Tynger og Besværinger, Skatter, Indkvarteringer, Krigsstyr, Kopskat og alle andre Paalæg, Toldfrihed for deres Bohave og Værktøj, samt for Uld, Silke og andre Materialier, de behøvede til deres Haandværks Fortsættelse. Af deres Værkhuse, hvor de havde Manufaktur af Uld, Silke, Linned og Sejldug, fik de 8 Aars Frihed for Grundskat. Byggede de paa øde Pladser Huse paa 3 Loft til Gaden, fik de 10 Aars, og paa 2 Loft 8 Aars Frihed for Grundskat og Indkvartering, for Bindingsværkshuse paa 3 Loft 8, paa 2 Loft 6 og paa 1 Loft 3 Aars Frihed, hvilken sidste Frihed de ogsaa fik, naar de lod et gammelt Hus nedbryde og et nyt opføre i Stedet.

Om Manufakturernes iøvrigt havde stort Udbytte af de Reformerte, er tvivlsomt.

17. Okt. 1682 fik Jean Baptiste le Boeuf Privilegium paa et Kniplingsmanufaktur. 30. Juni 1699 fik Octavius Holman, Guldtrækker, og Medinteressenter Bevilling paa at oprette et Guld- og Sølvmanufaktur, idet Forordningen af 22. April 1699 havde anordnet, at de Personer, hvem det var tilladt at bære guld- og sølv-skrammererede eller baldyrede Klædemon, kun maatte bruge den Art Skramme-

¹) K. D. VII, 332—33, 365—66, 451—52. Silke-, Ulden- og Lærredskræmmerlavet S. 49.

ring eller Baldyring, der forarbejdedes i Kongens Riger og Lande¹).

Af andre lignende Manufakturer kan nævnes den Bevilning paa 10 Aar, som Gothard Bram 1674 fik paa at forfærdige Korduane²).

1689 fik Frederik Bøye Privilegium paa at knytte og forfærdige Kamisoler eller Nattrøjer, Strømper og lignende Arbejde, og til den Ende forskrive Uld og Silke imod den sædvanlige Tolds Udredelse, desuden maatte han indrette et Farveri af alle Slags høje og andre ordinære Farver. 1683 fik Enevold Hansen Bevilling paa et Damaskvæveri, da Staden ikke var forsynet med det fornødne Tal af saadanne Væverier³).

1672 fik Andreas Volf 3 Aars Eneret til at drive et Luntespinderi til Hærens og Flaadens Forsyning.

1684 udstædtes særlig Bevilling for Raskmager Jaques Normand, 1689 for Krepinmager Jean Louis Advenir⁴).

1688 fik Andreas Lewenstein Privilegium for et Manufaktur af Krystal og andet Glas, og da han mente med Tiden at kunne forsyne Kongens Riger og Lande dermed, fik han 20 Aars Eneret og flere andre Begunstigelser. Dette Værk blev støttet af U. F. Gyldenløve, C. G. Reventlov og flere andre Stormænd, der 1690 viser sig at være Deltagere hver med en Kapital af 250—500 Rdl. i Manufakturhuset, der var bygget paa Kristianshavn. Samme Aar udforpagtedes det til Chr. Albrecht Kunckel, og det ses, at der foruden Krystalglas ogsaa forfærdigedes Vinduesglas. Den svenske Gesandt skriver dog 1691, at Ophavsmanden til Værket, der var en meget duelig Mand, klagede over, at Privilegierne ikke blev overholdte, og havde i Sinde at forlade det hele

¹) K. D. VII, 16, 567. ²) K. D. VI, 633. ³) K. D. VI, 742; VII, 56. ⁴) K. D. VII, 239—40, 307—11. ⁵) K. D. 591—92; VII, 83, 85, 251.

med sine Folk, da han havde vanskeligt ved at faa Brændsel, fordi Udførsel deraf fra Skaane, Halland og Blekingen var forbudt af den svenske Regering. 1698 fortælles det dog, at den oprettede Spejlglasfabrik lykkedes meget vel, saa længe Forbudet mod Indførsel af fremmed Spejlglas forblev i Kraft, men det Parti, der var i Fjendskab med de Stormænd, der havde Del i dette Anlæg, ødelagde det ved at skaffe visse Personer Frihed til Indførsel af Spejlglas. Entreprenøren gav derpaa enhver hans Penge tilbage og gik i Tjeneste hos det brandenborgske Hof¹).

25. Nov. 1660 fik Herman Jæger, Handelsmand i Amsterdam, Privilegium paa at oprette et Sæbesyderi i Kjøbenhavn eller Kristianshavn, og han fik Eneret i Kongens Riger i 10 Aar. Han og hans Mestersvend forskaanedes endvidere for borgerlig Tynge, da han paastod, at han ellers ikke kunde sætte Værket i Gang paa Grund af den store Bekostning og Opvartning, som dertil udfordredes. Da han 1662 havde fundet en Plads til sit Syderi paa Kristianshavn, fik han yderligere Privilegier. Da han i sin Baggaard i nuv. Nr. 26 i Strandgade vilde indrette nogle Oliemøller, blev der en Kommission nedsat for at undersøge, om disse kunde være brandfarlige. Herman Jæger døde 1670 eller først i 1671. Han har næppe bragt det vidt, ti Kræmmerne søgte nu om Tilladelse til at indføre 30 Læster Sæbe for den gamle Toldafgift, da Jæger hverken havde efterladt Forraad paa Sæbe eller Olie, hvoraf der kunde forfærdiges Sæbe, „paa det den gemene Mand, som dagligen til Klæders Vaskning Sæbe behøver, dermed kunde vorde betjent“.²)

¹) D. Sml. 2. R. IV, 227; V, 327. ²) I en Indstilling til Kristian V, hvori anbefales Monopolers Afskaffelse, omtales det, at tilforn havde Kongen aarlig nogle Tusend Rdl. i Told af indført Sæbe og man købte god Sæbe 40 pCt. billigere end nu, da de eneste, der havde Fordel ved Sæbebehandelen, var Herman Jæger og hans Patron, da Indbyggerne har betalt stinkende Sæbe mere end dobbelt og mange enfoldige fattige Folk er bragt i Bekostning og Ruin (D. Mag. 4. R. IV, 278).

Syderiet stansede vistnok, men Edvard Kruse og Andreas Pompe søgte at faa Jægers Privilegier. Kongen ønskede, at en eller anden Borger skulde købe hans Hus paa Avktionen efter ham, og udlovede Privilegier paa 5 Aar for dem, der vilde indrette et Sæbesyderi med grøn Sæbe, der almindelig kaldtes hollandsk Sæbe. Det synes, som der ikke er sket tilstrækkelig høje Bud paa Syderiet, førend det 1672 blev tilslaaet Andreas Pompe, der 18. Dec. 1673 ogsaa fik kgl. Privilegier. Efter hans Død overtog U. F. Gyldenløve Sæbesyderiet med tilhørende Oliemøller og fik 1677 Stadfæstelse paa Privilegierne, med Tilladelse til at sælge til hvem han vilde. 1684 tilhørte det Peder Hansen Qvist, da han blev tiltalt for Overtrædelse af en Forordning om Sæbesyderierne, men dette var dog ikke til Hinder for, at han 1687 fik 15 Aars Frihed paa at drive en Oliemølle ved Vindkraft, til hvilken der blev udvist Plads i Kristianshavns Vold, vistnok i Sofie Bastion, hvor nu Ny Laboratorium er, ligesom han fik 15 Aars Frihed paa at drive Sæbesyderiet paa samme Betingelser som hans Formand. Efter Peder Hansens Død fik hans Børn 1699 Bevilling paa Syderiet, der paa deres Vegne blev drevet af deres Fætter Johan Behrman¹⁾.

Paa den Tid, Sæbesyderiet anlagdes i Strandgade, var Brogade ikke til. Afløbet til Stranden gik da fra Huset langs den opdæmmede Landtunge, der førte til Knippelsbro, og et Minde herom er bevaret endnu, idet en Afløbsrende, der gaar eller for ikke saa længe siden gik bag Husene paa den Side af Brogade, der har de ulige Numre, hedder Sæbesyderrenden.

Paa et andet Sæbesyderi fik Hans Nielsen, Jakob Nielsen, Lorens Kreyer og Medinteressenter Privilegier 8. Avg. 1674 i Lighed med dem, Andreas Pompe fik. Dette blev anlagt

¹⁾ K. D. III, 506, 535, 560, 579—82; VI, 458, 563, 572, 595, 627—28, 686—87; VII, 64, 158, 159—62, 174, 563. Om dette Sæbesyderi se Geh. Ark. Afløv. fra Just. Min. Skab 14, 38.

i Magstræde (nuv. Nr. 9 og Nybrogade Nr. 22), hvorfra der kunde være Afløb i den nærliggende Kanal. Hans Nielsen og Lorens Kreyer, der efterhaanden blev Eneejere, anlagde 1683 en Vind-Oliemølle i Enhorns Bolværk paa Kristianshavn og det blev til Fordel for deres og den anden Mølle paa Kristianshavn forbudt andre at indføre Linolie, Roeolie og Hampeolie. Hans Nielsen, der imidlertid var bleven Assessor i Kommercekollegiet, og Lorens Kreyer fik 1687 Privilegiet forlænget til 15 Aar. Da Assessor Hans Nielsen var død, oprettede hans Enke og Lorens Kreyer en Kontrakt om deres Fællesskab i Værkerne, der vurderedes til 11000 Rdl. Det ses heraf, at de ved Oliemøllen hver havde indrettet sig Haver med Lysthuse, hvilke skulde holdes udenfor Fællesboet¹⁾.

21. Feb. 1682 udstædtes der en Forordning om Sæbesyderierne, der forpligtede dem til at indrette sig saaledes,

¹⁾ K. D. III, 680; VI, 640; VII, 1, 31—32, 57, 160—61, 417, 605—10. Lorens Kreyer døde 1705 som en efter de Tidens fattige Maalestok særdeles velhavende Mand, ti ikke alene findes i Skiftet saa godt som ingen Gæld, og hele Boet vurderedes til 89000 Rdl., men der var i rede Penge over 24000 Rdl., hvad der var et Særsyn, idet ellers den store Mangel paa Kontanter var et Særkende for hin Tids Dødsboer. I Boets Masse var Sæbesyderiet undtaget, om hvilket der var en særlig Interessentskabskontrakt. Han synes navnlig at have drevet Groshandel med Vine og fransk Brændevin, hvoraf der fandtes en Beholdning til Værdi af over 10000 Rdl., men han havde ogsaa Kramvarer til Værdi af over 17000 Rdl. Da hans ældste Hovedbog begynder 1656, har han altsaa været en gammel Mand ved sin Død, Han var første Gang gift med Kathrine Silche, af hvilket Ægteskab der var en Søn Jørgen Kreyer, der var Købmand i Kjøbenhavn og hvem Faderen under kritiske Forhold havde hjulpet med store Summer, saa han gav Afkald paa sin Fædrearv. Af andet Ægteskab med Anna Margrete von Essen var Datteren Kathrine Elisabeth gift med den rige Abraham Lehn og af de 3 Sønner var Lorens 1705 Assessor i Hofretten, Steffen drev Faderens Forretning og Johan var i Ostindien.

at de var forvarede for Ildebrand. Formodenlig gav denne Bestemmelse Anledning til, at Oliemøllen i Strandgade flyttedes til Volden. Olien skulde de slaa i deres egne Møller og maatte kun bruge den Tran, der virkedes i Kongens egne Lande, men hvad de ellers behøvede af Frø og Potaske, maatte toldfrit indføres. Paa Sæben blev der sat en viss Taxt, og der beskikkedes en Kørmester af Magistraten til at undersøge alle Sæbefoustager, inden de sloges til. Indførsel af fremmed Sæbe blev forbudt, og de privilegerede var forpligtede til at købe alt det Hør- og Hampefrø fra Indlandet, som blev dem tilbudt, efter en af Kommercekollegiet fastsat Taxt¹).

1691 tog en Sæbemager Steffen Rosel Borgerskab, men hans Næring gik formodenlig ud paa at virke andre Slags Sæbe.

Det første Tobakspinderi oprettedes af Marcus Selche, der 1665 fik Eneret paa 10 Aar, medens det dog ikke var Andre forbudt at indføre Tobak fra fremmede Steder. Han ejede nuv. Nr. 41—43 i Studiestræde, med tilliggende Have. Da der imidlertid klagedes over, at der baade til Lands og til Søes indførtes Tobak i stor Mængde, hvorved ikke alene Kongens Told led Tab, men Selche ogsaa i sin Næring led stort Afbræk og forgæves Omkostning, forbød Kongen 1668 aldeles Handel med uspundne Tobaksblade eller andet, der hindrede Selche i Nydelsen af hans Privilegier. Han er dog vistnok død kort efter 1668, ti 1670 fik Kornet ved Livgarden Frederik Kristian Cantor, Robert Macculloch og William Willumsen af Amsterdam Privilegier paa Tobakspinderi. 1672 gaves et lignende til Johan Brandsted og Rebekka Hayes, og efter hendes Død til hendes Mand Klavs Blom. I de følgende Aar gaves mange flere Privilegier, blandt andre til den virksomme Borger Lorens Kreyer og en Del tyske Jøder. 1690—95 tog 19 Personer Borger-

¹) K. D. VI, 799—800; VII 29—31, 73.

skab som Tobakspindere. Kjøbenhavn var paa den Tid bekendt for sin Snustobak¹).

1672 fik Klavs Bonnix 10 Aars Eneret paa at brænde Tobakspiber og forhandle dem en gros. Dette Værk kom ogsaa i Stand, ti 1675 og følgende Aar solgte han et stort Parti lange og korte Piber, der solgtes i Tøndevis, men der var saa stor Misfornøjelse med dem, at han maatte nedlægge Værket og 1681 blive Kræmmernes Lavsbud²).

Senere oprettede Jan Jansen, der tog Borgerskab 1691, et Tobakspibeværk, men da han ikke kunde drive det paa Grund af Mangel paa Materie og Formue, fik Mathias Jensen, der havde lovet inden 2 Maaneder at skaffe den fornødne Materie, Tilladelse til at indføre 50 Tdr. Tobakspiber, men ej heller dette Værk synes at være kommet til nogen Fuldkommenhed³).

Samme Aar som Jan Jansen tog Gotfred Fogt Borgerskab som Tobakspibemager, men hans Arbejde hører man aldeles intet til.

Som en Kuriositet kan nævnes, at i det mindste Smaafolk plejede at anvende 3 Skilling ad Gangen til Tobaksrøgning, nemlig 2 Skilling til Tobak og 1 Skilling til en Pibe; det lader til, at en Pibe ikke kunde holde ud til det næste Indkøb af Tobak.

De Farverier, der i sin Tid var oprettede ved Vandkunsten og havde Tilløb af Vand gennem Møllekanalen, maatte ved Vandets Afdæmning 1668 blive ubrugelige. Gert Piper Silkefarver bode i nuv. Løngangsstræde Nr. 12—20 og nærved i Farvergade (nuv. Kompagnistræde Nr. 37) Nikolaj Rens, der under Belejringen var Stadskaptejn og da betegnes som Farver. 1689 nævnes Antoni Rens Farver i nuv. Nr. 15 i Magstræde og Nr. 28 i Nybrogade. Det lader

¹) K. D. III, 632; VI, 485, 540, 541, 544, 586, 633, 636, 691. Suhms Ny Saml. III, 187. ²) Silke- og Klædekræmmerlavet, S. 27—28. ³) K. D. VI, 601; VII, 228. C. Nyrop, Danmarks Kridtpibefabrikation, S. 10—11.

til, at de 2 Rens'er, der vel var Fader og Søn, har været knyttede til den ældre Farverfamilie Piper, ti 1676 søgte Nikolaj Rens, Antoni Rens og Frederik Piper Kristian V om Stadfæstelse paa Frederik III's Bevilling for deres Farveri; de klagede over, at der fra Udlandet kom mange, der trængte sig ind i deres Næring, og det Folk, der ingen Tyngte gjorde. 28. April 1676 fik de derfor Eneret som Farvere i Kjøbenhavn, Kristianshavn og Kjøbenhavns Amt¹). Formodenlig er Farveriet flyttet til Magstræde, for at der kunde have Afløb til Stranden. Næring som kgl. privilegeret Farver var fordelagtig i den Tid, da Husfiden blomstrede og Folk selv forfærdigede deres Klædningsstoffer.

Børnehuset havde dog sit særegne Farveri til eget Brug og 1680 fik en Udlænding Frederik Boye Privilegium paa Farveri i Forbindelse med hans Væveri, men det ses ikke, om han maaske kun maatte farve sine egne Varer. 1682 fik Kaspar Mathias Thurman Privilegium som Farver og 1696 nævnes Farveren Peder Thomesen paa Kristianshavn²). 1690 tog den reformerte Filip Wilchen Borgerskab som Farver.

I et Digt af Henrik Gerner, hvori der beskrives Kjøbenhavns Fremgang 1686—91 og først omtales Klæde- og Silke-manufakturerne, hedder det:

„For nogle faa Aars Tid man maatte Holland slette
for Sæbesyderi, hvormed man skulde tvætte
et skidet Klædebon, men nu i Kjøbenhavn
man gør det vel saa godt til en og hver Mands Gavn.
Vi Olimølle har, ti Sæben selver koger,
vi har og bedre Køb, ti borte er al Aager,
her ser man, hvad det er at vide Kunsten ret,
det giver dog Profit, og ej for højt er sæt.

¹) Reskr. 28. April 1676 og Indlæg dertil.   ²) K. D. VI, 742;
VII. 15, 474.

Her er og Stivelsværk, her Limværk er paa Gænge,
 her er Glaspusteri, dog det har vært her længe,
 det ej saa nødigt er, af Sølv det bedre Grud
 end af det skøre Glas man drikker Skaalen ud.
 Salpetersyderi er ogsaa her indrettet,
 Jærnværk ved Helsingør man bringer paa Tapetet.
 Man finder herlig Erts, man smeder straks derhos
 adskillig Vaaben, som fortjener Lov og Ros.
 I vore Fædres Tid vi Lybæk og besøgte
 om deres Corduan, men ej vort Gods forøgte,
 nu er det her i Brug og meget andet mer“.

Med Hensyn til Stivelseværket fik Henrik Eggerts 20. Maj 1663 Eneret i Danmark og Norge paa 20 Aar paa et Amdam- eller Stivelseværk¹⁾). Hvad Limsyderiet angaar, nævnes det nuværende Solitude paa Nørrebro 1694 som Limsyderens Plads, der da var forundt Thomas Bjerring; paa Østerbro ved Stranden nævnes 1682 en Plads, som tilhørte Mogens Zakariasen og hvor der stod et denne tilhørende Limsyderi. Ved Siden havde han et Stivelseværk²⁾). Mogens Zakariasens Plads var det nuv. Rosenvænge, tidligere kaldet Rosenengen, men hans Værker bestod næppe ret længe, ti Grunden blev solgt 1688 og kom 1689 i Biskop Baggers Besiddelse.

4. Feb. 1673 fik Myntmester Gotfred Krüger Bevilling paa at gøre Salt af Salt og maatte til Deltagere i dette Saltværk tage saa mange af Kjøbenhavns Indbyggere, som ham lystede, men maatte ikke overdrage nogen Del deri til nogen Udlænding. Paa Udførsel fik han Toldfrihed, men forat Saltet ikke skulde udgives for Lyneborg Salt, blev det forbudt at pakke det i lignende Fustager som dette.

Dette Saltværk blev dog aldrig indrettet. 20 Aar efter fik Organisten ved S. Peders Kirke, Johan Petersen Botzen,

¹⁾ K. D. III, 583—84.   ²⁾ K. D. I, 782; III, 806, 814.

Eneret i 20 Aar paa „en nylig opfunden Invention at gøre fersk og sødt Vand udi stor Mængde af salt Havvand, saa vel som og af salt Havvand at gøre Lage, hvoraf hvidt Salt kan koges“, dog paa den Betingelse, at samme Opfindelse inden et Aar blev bragt til den Fuldkommenhed, hvormed den praktiseredes i Holland. Det er ikke bekendt, om Hr. Botzen, der var en dygtig Instrumentmager, satte sin Formue til paa dette Værk¹⁾.

1690 blev Hestemøllerne forbudte, fordi der foregik Underslæb med Afgiften. For at bøde paa Savnet heraf anlagde selve Konsumtionsdirektøren Edvard Kruse 6 Hestemøller paa nuv. S. Anne Plads (se S. 41) og fik Privilegier derpaa 1690 for 16 Aar, men efter den Tid skulde de hjemfalde til Kongen. De 35 Personer, der behøvedes til Driften, skulde være fri for alle personelle Skatter og anden Tyng og Besvær, og af de 60 Heste og 6 Køer, der holdtes her, skulde der ikke betales Kvægskat, ligesom hele Pladsen i de 16 Aar var fri for alle Skatter og Paalæg. I samme Tid skulde det ogsaa være forbudt at oprette nogen Heste- eller Vandmølle i Kjøbenhavn eller Kristianshavn. Det blev forbudt at male Malt og Rug til Skraa andre Steder end her, hvorfor alle andre Hestemøller end Kongens paa Bryghuset skulde afskaffes; paa denne sidste maatte der dog ikke males uden Kruses Tilladelse; der var endnu 3 andre Hestemøller, der ikke blev nedlagte, men skulde staa under Kruses Laas, for kun at bruges i Nødsfald, hvormed han maatte akkordere med deres Ejere.

2. Dec. 1691 opkom der Ildløs i de ny Møller, og de 2 brændte, men de øvrige og Huset blev reddede²⁾.

Stadens Teglværk, der laa i Blaagaardskvarteret paa Nørrebro, kom ikke i Brug efter Belejringen, da Kristoffer Gabel straks efter denne fik Fæstebrev af Magistraten paa

¹⁾ K. D. VI, 605—06; VII, 414—15.   ²⁾ K. D. VII, 296—98.
Nyt hist. Tidskr. II, 247.

hele Strækningen mellem nuv. Nørrebrogade og Ladegaards-
aaen. Sten til Byens Forbrug kunde faas fra de 2 Teglværker i Ny Hollænderby eller fra Arent Berntsens i Brønshøj; maaske bestod endnu et hollandsk Teglværk ved Skovshoved, der var oprettet 1650 ¹⁾). De bedre Mursten blev dog forskrevne andensteds fra; flensborgske Sten fra Sundevad kendtes sikkert ogsaa fra denne Tid, men især forskrev man dem fra Holland; navnlig efter den store Ildebrand 1685 kom mange Ladninger med hollandske Mopper, ligeledes naar større Bygninger blev opførte, hvilket viser, hvor ringe de danske Sten maa have været. 1689 ansøgte Erik Lavridsen Dyrup om en Plads udenfor Nørreport, hvor han kunde brænde Sten til Kristianshavns Kirke, men det blev ikke bevilget, da Magistraten paaviste, hvor farlig en Teglovn saa nær ved Staden vilde være med sine tykke Mure og Grave, hvis der paakom et fjendtligt Angreb, ligesom det kunde befrygtes, at alt Ved og Tørv, der førtes til Byen, vilde blive opkøbt til Teglværket, hvis Plads var nær ved Landevejen ²⁾).

De mest velhavende Næringsdrivende var Bryggerne, der 26. Marts 1687 fik deres Lavsartikler forøgede, ved hvilken Lejlighed 128 Gaarde godkendtes for dygtige Bryggergaarde, medens 12 blev nedlagte. De kunde ikke brygge hver Dag, men kun efter en viss Omgang, hvilken dog blev ophævet 1690 til stor Skade for Næringen, men igen indført 1723. Af brunt Øl, der var det, der i Almindelighed bryggedes, var der 3 Slags af forskellig Godhed, men der bryggedes ogsaa Øl efter udenlandsk Maner, saasom Momme, Bryhan, Hvidtøl og deslige, men ogsaa disse Sorter maatte kun brygges i privilegerede Gaarde og ligesom det danske Øl under Tilsyn. Til at brygge det fremmede Øl skulde der dog have kgl. Bevilling; saadanne udstædtes baade paa

¹⁾ Pers. Tidskr. 2 R. II, 262—63.

²⁾ K. D. VII, 292 med Indlæg.

Bryhan, Momme, Hamborger Rommeldies og blegt Øl; især af Bryhan (udtales Brejhan) blev meget brygget her. Da sidstnævnte Bryggere imidlertid ikke deltog i Omgangen, kunde de tiltage sig særlige Fordele, hvilket gav Anledning til megen Strid og til, at Kongen klagede over Bryggernes „mangfoldige Supplikationer og fast daglige Overløb“.¹⁾

En Mand, der en Tid nød nogen Tillid paa Grund af sine Forslag til Industriens Ophjælpning, var Anders Werner paa Kristianshavn, der 1660 havde faaet Eneret paa at brygge en ny Slags Øl, „som han forhaaber saa vel-smagende og behagelig at vorde, som neppelig her i Riget tilforn skal være brygget“. 1669 indgav han et Forslag om Oprettelse af Manufakturværker i Kjøbenhavn og Fredericia uden nogen Bekostning for Kongen og fik Bevilling til at indsætte og forordne saa mange Personer i samme Brug og Næring, som ansaas tjenlige og nødvendige; for sin Ulejlighed maatte han nyde den Kendelse, som disse selv villig vilde udgive.

Aaret efter opsatte han Forslag til Privilegier for Bryggere, Brændevinsbrændere, Eddikebryggere og Mjødblandere, uden at dette dog synes at have fremkaldt noget andet Resultat end en ivrig Protest fra Bryggerlavet³⁾.

Stadige Klager fremkaldtes ved de særlige Friheder, som Kongens Bryghus besad uden at bære de samme Byrder som de andre Bryggere, ligesom Afskaffelsen af Hestemøllerne, af hvilke mange Bryggere hver havde sin, meget forringede deres Kaar. I en Betænkning fra de 32 Mænd af 1680 hedder det: „Befalingen om Hestemøllers Afskaffelse i alle Bryggergaarde gør de fleste mistrøstige til at gøre og give det, som de til Dags i Belejrings-, Krigs- og Fejdetider, ja udi Ildsvaade gjort og givet har, da dette Lav i Krigen kom Flaaden til Hjælp, hvilket vilde have været umuligt i

1) K. D. VII, 257. 2) K. D. III, 508; VI, 490, 527. Et Forslag af ham om Ophjælpning af Handelen 1674 er omtalt S. 124. 3) Findes i Raadstuearkivet.

saadan Il at tilvejebringe, hvis de ikke selv havde haft Hestemøller“.

Af Vigtighed for Bryggerne var Øltapperne, der ofte endnu kaldtes Kroersker, som om det var Kvinder, medens man i denne Tid dog kun træffer ganske faa Kvinder i denne Næring. 1695 klagede Bryggerne over, at deres Tal var for stort og over den store Kredit, de vilde have. Denne Klasse beskrives saaledes i en Skrivelse fra Magistraten af 7. Marts:

„Øltappere er en almindelig Næring, som alle Slags unge Folk, som kommer i Ægteskab sammen og intet andet har lært og intet andet véd, gjerne antager, og er en Næring bekvem for fattige, eftersom de den uden Bekostning og stort Forlag kan anfange, og omendskønt de er saa fattige, at de ikke kan betale en Td. Øl, saa kan de dog komme dertil, naar de kun kan skaffe Kredit for den første Tid, ved hvilken Næring somme er komne frem og somme er gaaede tilbage, alt efter Folkenes Humør, Arbejde og Forstand. Det er Folk, som mest formeres af Tjenestefolk, som Kuske, Lakajer, Bryggersvende, Gaardskarle, Arbejdskarle, Koffardibaadsmænd og adskillige Haandværkssvende, ja Mestere, Maltgørere, Brændevinsbrændere og andre Handelsfolk, naar deres Næring slaar dem fejl. I dette Tal kommer ogsaa desværre Soldater, Tøjhusfolk og Kongens Baadsfolk, ikke til ringe Præjudice, hvilke Kroersker bor overalt udi alle Gader og Stræder, i Lejehuse og Kældere. Bestemtes et vist Tal, vilde mange gribe Bettelstaven eller flytte af Staden eller af Riget, hvorved mange Huse og Kældere blev ledige“.

I en anden Skrivelse fra 1695 giver Magistraten Oplysning om Bryggerlavets slette Tilstand. Naar Brygningen var sket, maatte Øllet borges til Øltappere og Kroholdere, hvorved man led stor Bedrag og Skade. Disses Fortjeneste var hver tiende eller hver tyvende Tønde og hver Tønde 1 til $2\frac{1}{2}$ Mrk. billigere end ellers, desuden maatte Bryggerne give dem Foræringer, laane dem Heste og Vogn, men naar de

blev krævede for Penge, gik de til andre Bryggere, og de borgede igen til andre, hvorved alle ruineredes. Efter Omgangens Ophævelse var Bryggerne komne i saa slet Tilstand, at nogle var undvegne fra Byen og en stor Del sad i Armod; nogle af dem kunde ikke læse og skrive, bryggede hen i Fleng og saa ikke deres egen Ødelæggelse. Ogsaa her klagedes over, at der solgtes fra Kongens Bryghus til Folk i Byen og over Afskaffelsen af Hestemøllerne, hvilket var meget trykkende paa Grund af den lange Kørsel til og fra Mølle og den megen Tidsspilde med Bryggerfolkernes Udeblivelse, undertiden i 2—3 Dage, hvorfor man søgte om, at Lavet maatte overtage Bryghuset eller at dette alene blev brugt til Kongens egen Tjeneste, at Bryggerne fik deres Hestemøller igen eller at der idetmindste forordnedes saa mange saadanne paa belejlige Steder, som var nødvendige; at ingen maatte brygge mere end 18 Tdr. Malt om Ugen og at der var en bestemt ensartet Overenskomst med Øltapperne uden Foræring, Tilgift og Villighed og med kontant Betaling.

Om Brændevinsbrænderne udsiger Magistraten i en Skrivelse af 13. Okt. 1698, at deres Tal var 245. Grunden til deres Tiltagen var den høje Pris, som der en Tid var paa det franske Brændevin, idet en stor Del fattige Folk og andre derfor vænnede sig til det danske, hvilket maatte anses for en Fordel, idet Pengene nu ikke gik til Frankrig. „Øltapperi og Brændevinsbrænderi er nu fast det eneste Middel, som fattige Folk har at gribe til, naar de vil nedsætte sig og anfange Husholdning, hvilket foraarsager en desto større Mængde Folk, hvorved de maadelige og smaa Huse og Kældere bliver bebode. At de har taget til, er ikke skadeligt, ti naar Landene igen bliver velsignede med god Vækst af Rug, er det bekendt, at den sælandske og laalandske Rug falder ringere end jydsk og fremmed, og saa længe bedre Rug er at faa for billig Pris, bliver sælandsk og laalandsk Rug liggende, hvorfor Brændevinsbrænderne i frugtbarere

Tider end nærværende er Landmanden nyttige. Af Brændevinsbrænderne afhænger adskillig smaa Næring, især med Kør at forsyne Staden med Mælk; da Foringen falder meget dyr, befrygtes, at en Pot Mælk, der nu kan haves for 2 β , siden vil koste 3 β eller mere. For Tiden kunde det hjælpe, om man som i forrige Tider brændte af Bygmalt. Hvis Brændevinsbrænderne blev afskaffede i Kjøbenhavn, vilde Følgen blive, at Indbyggerne i Jylland og andre Provinser fik Lejlighed til at fortsætte denne Næring, en stor Del Huse og Kældere vilde komme til at staa ledige til Skade for Husejerne, og Kongens Indtægter af Told og Konsumtion vilde forringes.

Øltappernes Tal var ogsaa stort, ti 1689—95 tog 107 saadanne Borgerskab, hvilket var 8 pCt. af deres Tal, der tog Borgerskab.

Haandværksslavene underkastedes en Del Forandringer i Henseende til deres gamle Sædvaner, hvilket siden vil blive omtalt, derimod var der næppe stor Forandring i deres Arbejde. De nymodens Sager indførtes fra Udlandet og selv om danske Haandværkere søgte at efterligne disse, var deres Arbejde næppe meget søgt og det blev vistnok Indvandrede, der havde den største Søgning. Regeringen begunstigede dog undertiden de indfødte; da saaledes Kongens Blikmager Kasper Baumann fik Tilladelse 12. Nov. 1698 til at oprette en Møbelhandel, var det paa den Betingelse, at han bestilte Billedhugger- og Snedkerarbejdet hos Mestrene i Lavet. De Sager, han vilde handle med i en Bod paa Børsen eller paa Amagertorv, var: alle Slags Spejle og Spejlrammer, Skilderirammer, Geridons, Borde, Stole, Lyse-Kroner, Arme og Plader, Sengesteder, Løjbænke, Skrivetøj, Kontorer¹⁾, Tabuletter, Krogstene, Spilleborde, Skænkekontorer, Bakker at sætte allehaande Galanterier paa, smaa Smykkeskrin og andre større

¹⁾ Et Kontor var hvad vi senere kaldte en Sekretær.

Skrin¹⁾). Det forudsattes altsaa dog, at vore egne Snedkere kunde udføre sligt.

Snedkerne havde ellers ogsaa Udsalg paa Børsen. Af Skifteforretningen efter en 1699 afdød Snedker ses det, at han havde staaende der følgende Møbler til vedføjede Priser:

Et Tresur af Nøddetræ 40 Rdl. Et Skænkekontor af Nøddetræ 10 Rdl. Et Bord med Geridoner 5 Rdl. En Skænk 8 Rdl. En do. 9 Rdl. Et Kontor til Sølv 10 Rdl. Et andet mindre 5 Rdl. En Dragkiste 6 Rdl. Et Skrivebord 5 Rdl. Et Par Spilbrædder og Thebakke 1 Rdl. 2 Cochiliebrædder og 1 Natstol 1 Rdl.²⁾

Af Murmesterne forlangtes 1668 en Prøve i „Afrids, Deling og Overslag“, og det blev forbudt i Fremtiden at optage Mestere i Lavet, der var ukyndige heri³⁾). Ogsaa med Tømmermændenes Arbejde blev der holdt Tilsyn, idet Magistraten 25. Sept. 1679 tilskrev deres Oldermænd, at i Fremtiden ingen Tømmermand under sit Borgerskabs Fortabelse maatte understaa sig til at nedbryde, anlægge eller oprejse nogen Bygning, Hus, Port, Rum eller Skur, førend Stadens Kæmner tilligemed Naboer og Genboer blev kaldede og advarede og kom tilstede, for at de i Tide kunde gøre Indsigelse, „eftersom dagligen fornemmes vidtløftige Tvistigheder formedelst gamle Bygningers Nedbrydelse og nys Oprejsning“⁴⁾),

Der var ikke faa Billedhuggere. I Aarene 1691—95 tog saaledes 7 saadanne Borgerskab. Ved Billedhuggere forstodes dog ikke alene de Kunstnere, som vi nu kalder saaledes, men alle, der udarbejdede Billeder i Sten eller Træ, hvilket ses af de Artikler, som Kongen gav dem 24. Jan. 1661, i hvilke det omtales, at deres Næring havde været nedlagt i Belejringens Tid og at der nu skede dem

1) K. D. VII, 538. 2) En Rdl. er lidt over 3 Kroner. 3) K. D. VI, 470. 4) Afskrift i Raadstuearkivet.

stort Indpas i deres Haandværk „med Sten- og Bilthuggeri af nogle, som nylig skal være komne til Byen og ingensteds rejst paa Haandværket eller ere dygtige et Epitafium at forfærdige, men skal forfærdige godt Folks Sten og Arbejde“¹⁾.

1668 fik de 2 Lesmede Peter Esbach og Hans Winberg udvirket et Forbud mod at indføre tyske Høleer i Sælland, hvilket stred imod et kgl. Privilegium af 1650²⁾, uden til Stabelstederne Kjøbenhavn og Korsør, hvor de skulde stemples, inden de blev solgte³⁾.

Som det gik med Leerne, gik det med mange andre Haandværk, hvorpaa indfødte havde Privilegium. 1674 fik en Hatstafferer Tilladelse til at indforskrive fremmede Hattemagere, baade Mestere og Svende, som kunde gøre fine og grove Hatte, uden at Lavet kunde formene ham dette⁴⁾.

1680 fik Universitetets Kobberstikker Johan Husman, der tidligere er omtalt som Inspektør over Gadeløgterne og Vægterne⁵⁾, Bevilling til at være Kobberstikker i Kjøbenhavn, saa at fremmede Svende af dette Haandværk ikke maatte angive sig hos andre end ham, hvilket dog ikke skulde være til Hinder for det Privilegium, der var givet Abraham Wuchter. Der var nemlig ingen andre priviligerede Kobberstikkere i Staden, men han skulde være tiltænkt at indrette et Kobberstikkeri, der kunde eragtes forsvarligt, at alle og enhver, som behøvede hans Arbejde, derved kunde ske Fornøjelse⁶⁾.

Som Skildrer eller Portrætmaler tog følgende Borgerkab: Otto Willast 1689, Jakob Kønning og Josias Barbeck 1690, Magnus Jørgensen, født i Randers, 1693. 1694 nævnes Theodorus Contrafejer.

¹⁾ K. D. III, 510—11. ²⁾ Kbnh. Hist. og Beskr. IV, 329. ³⁾ K. D. VI, 471—72. ⁴⁾ K. D. VI, 636. ⁵⁾ Det var ogsaa ham, der 1687 fik Privilegium paa at forfærdige Kortene til Resens Atlas (K. D. VII, 179). ⁶⁾ K. D. VII, 746—47.

13. Nov. 1683 fik Johan Petersen og Peter Petersen Botzen Privilegium som Orgelbyggere, og udvirkede 1692 et Forbud imod, at andre end de byggede eller reparerede de Orgelværker, der brugtes i Kirkerne, eller nogen Slags Instrumenter, der dirigeredes med Klaver¹⁾. Den første af disse 2 Brødre var Organist ved S. Peders Kirke og forfærdigede ogsaa andre musikalske Instrumenter²⁾.

En Fiolmager Kristian Jørgensen tog Borgerskab 1691.

De ny Moder fremkaldte Nedsættelse af en Mængde Haandværkere, der ikke havde været kendt før, f. Ex. Parykmagere.

I Aaret 1690, der er det første, da Parykmagere forekommer i Raadstueprotokollerne, blev der kun taget Borgerskab af 1, og det i Slutningen af Aaret, men i de følgende 5 Aar nedsatte 18 sig i Kjøbenhavn. Navne som Hierome Gerard, Jean Meusnier, Pierre la Roche, Elie Papus de la Verdausie, Etienne de l'Arpan (Larpent?), Esaïe de Meunie, Henry Gonzal, Claude Maupin, Pierre Sevin vidner tilstrækkelig om, hvorfra Kunsten stammer. Det store Tal af Parykmagere viser, hvad man ogsaa ellers véd, at Parykken først ved den Tid blev en uundværlig Beklædningsgenstand for alle andre end den laveste Almue.

Skærslibere var altid franske. 1660 fik Jakob Gilbert og Klavs Bisson kgl. Privilegium³⁾, og det ses af Borgerskabslisterne ogsaa for senere Aar, at de fleste var

1) K. D. VII, 403—04. 2) Se Kbnh. paa Holbergs Tid S. 201. 1687 klager han til Rentekamret over sine Skatter og siger i sin Ansøgning: „Jeg har mange smaa Børn og liden Indkomst, har paataget mig et stort og rart Orgelværk at gøre for Vor Frue Kirke, hvorved jeg aleneste søger Guds og Landsens Ære og min liden Profit, og frygter efter den Akkord, jeg har indgaaet, ej at blive uden Skade. Jeg formoder allerydmygeligst, at saasom jeg er en dansk Mand, som saaledes har lagt mig efter Orgelbyggerkunsten, at jeg ikke vil give nogen Fremmed efter og her dog i Rigerne lidet falder derved at fortjene“ osv. 3) K. D. III, 505.

Franskmænd, hvorfor Falsters Udtryk: „Tysk og Fransk, det kan jo hver Skærslip og Soldemager“, ikke skal betegne, at selv simple Folk i Danmark forstod fremmede Sprog, men at det ikke var saa stor en Ære at kunne tale Tysk og Fransk, da denne Ære deltes med selv ringe Personer.

En Filegranarbejder tog Borgerskab 18. Dec. 1691. Som Guldtrækkere tog Oktavius Holleman Borgerskab 20. Okt. 1690, Kristian Andreasen 13. Marts 1693.

Det danske Pottemageri var næppe i Kurs, man søgte hollandske Varer; saaledes blev der i Dec. 1693 taget Borgerskab af Hein Petersen Decher og Jan van Meurs.

Urmagere eller smaa Sejermagere var ogsaa fremmede; saaledes toges Borgerskab 1690 af Nikolaj Danielsen Wegener, 1691 af Poul Ludvig Steenfoigt, 1692 af Peter Leenhart og 1695 af Johan Merche; 1691 af Sejermager Jørgen Smidt og 1692 af stor Sejermager Hans Jørgen Sonntag, der var født i Elsas. Store Sejermagere var dem, der forfærdigede de store Stueure.

Ikke alene Udlændinge, men ogsaa andre gjorde dog i disse Tider Indpas i Borgernes Næring.

1695 skriver Magistraten: „De fremmede og réformerede Soldater, Tøjhusfolk og kgl. Baadsfolk, hvoraf en stor Del er Haandværksfolk, betager Borgerskabet deres Næring og gør den saa knap, at det er kommet dertil, at mange Haandværksmænd, som er Borgere, ej er gode for selv alene at leje, end sige eje et Hus, men findes vel 2, ja vel 3 Slags Haandværkere boende udi et Hus, ja vel ogsaa to af et Haandværk bor hos hinanden, saa og vel findes, at den ene Mester maa arbejde hos den anden for Svend for at kunne erhverve noget til sin Hustrus og Børns Underholdning“.

De mange Klager over Tilbagegang, som foran er anførte, var sikkert begrundede, men man maa undre sig over, at Byens Folketal samtidig var i en saa stærk Tilvækst, at det blev fordoblet i 30 Aar. Ifølge de Beregninger, som Hr. Kontorchef M. Rubin har foretaget, med Iagttagelse af alle

den statistiske Videnskabs Krav, ud af de noget mangelfulde Data, fremgaar det, at Kjøbenhavn 1633 havde c. 25,000 Indbyggere, 1657 c. 29,000, 1669 c. 31,000, 1679 c. 42,000, 1689 c. 60,000 og 1699 62,000 Indbyggere¹⁾).

Denne store Tilvækst kan kun for en mindre Del hidrøre fra Indvandring af velstaaende og arbejdsomme Folk, men der maa være indkommet en stor Del fattige, der ikke har kunnet finde Føden i deres Hjemstavn; paa Landet i Danmark var Tilstanden næsten overalt elendig. Vel indvandrede ikke faa Personer fra Udlandet, baade Haandværkere og Handlende, men efter de paalidelige Opgivelser, vi har om Folk af fremmed Religionsbekendelse, der vil blive meddelt senere, var disses Tal ikke saa stort, at det kunde fremkalde nogen meget følelig Tilvækst. Indvandringen af fremmede Lutheranere kan derimod ikke kontrolleres. Garnisonens Familier ydede sikkert mange Procent af den fattige Befolkning, der ikke havde andet at leve af end Smaahandel og tilfældig Fortjeneste. Selv om vi havde haft Borgerskabslister for mere end 1684 og 1689—95, der ikke viser større Tal end for det første Aar 209 og for de sidste 7 et Gennemsnit af 200 ny Borgere om Aaret, vilde vi dog vistnok ikke finde Tallet større i de andre Aar, ti alt tyder hen paa, at det er de næringsløse, der gav Indbyggertallet den største Tilvækst.

Der indtraf da det Særsyn, at medens Indbyggertallet tog til, faldt Prisen paa Huse, hvorom Magistraten 1695 maatte give Erklæring. Den fattige Befolkning levede nemlig paa Gader og Stræder og i usle Huller, og da Haandværkstandens Kaar var trykkende, bode denne ogsaa saa tarveligt som muligt; den kunde nemlig ikke finde Fremvækst i Næringen ved det tiltagende Proletariat og maatte derfor indskrænke sig, og Købmandsstanden vilde have ført en elendig Tilværelse, hvis den ostindiske Handel ikke havde

¹⁾ Hist. Tidsskr. 5. R. III, 487 flg.

hjulpet den i Vejret, ti Omsætningen med de fattige Borgere var ringe og Bondehandelen blev i de usle Tider for Landvæsenet endnu ringere. Den hele elendige Tilstand hos Haandværkstanden er oplyst foran S. 145—47 efter Magistratens egen Fremstilling Aar 1692.

Den Omstændighed, at Kjøbenhavn var den kgl. Residensstad, var dog medvirkende til, at dens Borgerstand ikke kunde gaa helt til Grunde, ti Enevoldsmagtens Embedsmænd bragte Penge i Omsætning og nogle af disse var rige Godsejere. Men gennemgaaende var Forholdene smaa i Borgerstanden, om end ogsaa denne Stand besad enkelte rige Folk. Uagtet de smaa Kaar var der dog en Trang tilstede til at leve over Evne og denne Forfængelighed viste sit sørgelige Resultat i de mange insolvente Dødsboer.

Tredie Bog.

Levevis og Tænkemaade.

I.

Husenes Indre. Klædedragt. Levemaade. Tjenestefolk. Indskrækning i Overdaadigheden ved Familiefester.

Det har altid stor Interesse at se, hvorledes Forfædrene færdedes til daglig. Ovenfor er Husenes Ydre beskrevet, men lige saa lidt som disse Beskrivelser fuldt ud kan træde i Originalernes eller Afbildningers Sted, kan efterfølgende Beskrivelser af Værelser andet end give et lidet tilfredsstillende Billede af disses Indretning og Bohavets Udseende, men de kan dog i mange Henseender være oplysende. Vi tager derfor nogle Inventarier fra 1681 og andre, der er 10 til 20 Aar yngre. De er ikke valgte i Flæng, men som særlig karakteristiske blandt de mange Hundrede, som er gennemgaaede.

Den velstaaende Brygger Isak Jakobsens Hus var saaledes indrettet: I Stuen til Gaden: et Ege udtrækken¹⁾ Bord, et Tresur med fire Rum, en lang rød Kistebænk med to Rum, en stækkere (kortere) med to Rum. I Sengekamret: en rød Fyrre-Kistebænk med to Rum, en Ruslæders Løjbænk,

---

¹⁾ Udtrækken = udtrækkende, som kan udtrækkes.

en Ege udskaaren Himmelseng, fire høje røde Læderstole, fire lave Læderstole. I Køkkenet en gammel Slagbæk. I Stuen ved Bryggerset: et enkelt Egebord, et lidet Fyrrebord, et Egeskab med fire Døre, en grøn Fyrre-Himmelseng, en Træ-Lænestol. Paa Salen: et Ege udtrækken Bord, to Fyrre Kistebænke, en gammel dito, to sorte beslagne Egekister, to Stykker med Rammer, et Papirsstykke, elleve Kontrafejer. Paa Kamret næst ved: et udtrækken Egebord, et gammelt Vraaskab, en rød Ege-Himmelseng, en gammel Ege-Himmelseng, en liden aaben Bæk. Paa Svalekamret: en Fyrre-Himmelseng, et Egebord med enkelt Blad, tre høje Læderstole, et lidet sort Spejl. Paa Kamret over Køkkenet: et Bord med Askeblad, en gammel grøn Fyrre-Himmelseng, en Kistebæk med to Rum, en Læder-Lænestol, en Træ-Lænestol, et lidet gammelt Spejl, en Kalendertavle, fire gamle Skilderier, tre Papirsstykker, en gammel Træ-Kirke-tavle. Paa det lange Kammer: en gammeldags Ege-Seng, en Ege-Himmelseng, en stor Egekiste, en mindre Fyrrekiste, en beslagen Halvkiste, en Fyrre-Badstue, et sort ottekantet Spejl, et Spejl med forgyldt Ramme, en rød Kistebæk, en Spolerok, en Haspe, et gammelt Brætspil, et Knipleskrin.

Hos den rige Kræmmer Lorens Mohr fandtes i Dagligstuen: et Stenbord med Ramme omkring, et Fyrreskab med Skuflader, et malet Fyrreskab med fire Døre, et Spejl med forgyldt Ramme, otte sorte Læderstole med Krydsfod, tre sorte lave Læderstole, en Tabulet, tre Fuglebure, en Fyrre-udtrækken Himmelseng, et Fyrre-Klædeskab, et lidet Lyseskrin, tre gamle Skilderier. I Storstuen: et Egebord med Krydsfod, et hollandsk Tresur, en gul Fyrre-Himmelseng, to ubetrukne høje Stole, tre store Gibsbilleder, et stort og et mindre Skilderi, et lidet firkantet hollandsk Stykke, Hegerfeldts Kontrafej¹⁾. Paa Salen over Storstuen: et udtræk-

¹⁾ Formodentlig Herman Hegerfeldt, der døde 1631, se Kbnh. Hist. og Beskr., IV, 240.

ken Egebord, et rundt Bord, en blaa Fyrre-Himmelseng, ti ubetrukne Stole, en Lænestol med gul Plys overtrukken, en lav Læderstol, et Spejl med forgyldt Ramme, et Fyrreskab, en Klædekurv, en Kurvevugge, en Spinderok, et lidet beslaget Skrin, et Blækskrin beslaaet med Blik, en Løjebænk, betrukken med Trip, to høje Læderstole, en Fiol, et Klavikordium, en Luth med Foder til, et lidet Krucifix, to Gibsbilleder med forgyldte Rammer og Glas for, to Stykker med forgyldte Rammer, Jens Vissings Kontrafej¹⁾, seks Skilderier, en Parykblok, et lidet Slagbord. Ammens Kammer: en Fyrre-Himmelseng, tre sorte Læderstole, en Slagbænk, et lidet sort Spejl. Folkenes Kammer: en Kurveseng, en høj Læderstol.

En Købmand paa Østergade, der ikke var velstaaende, havde i Storstuen: et Tresur, et udtrukken Egebord, et Spejl, otte høje og fire lave Stole, et Brætspil, seks Skilderier. Paa Salen: et Sengested, to Skiver (Borde) med Skuffe under, to Kistebænke, en Kiste. Det lidet Kammer: et Sengested, et lidet Bord, en Lænestol, seks Skilderier, et Spejl. Kamret over Salen: et Sengested, en Kiste, en beslagen Kiste, et Bord, to Kistebænke, et lidet Spejl, et forgyldt Spejl i Ramme, et Par Fyr-Pistoler, et Flaskefoder.

Hos en Glarmester paa Vestergade: i den store Stue: et Askebord med aaben Fod, en lang Kistebænk, en kort Kistebænk, tre Slagbænke, en Løjebænk, et Spejl, fem høje Læderstole, fire lave Stole. I Sengekamret: et nyt Egebord, en Fyrre-Himmelseng, et Fyrreskab med fire Døre, et Fyrre-Klædeskab, en sort Fyrre-Halvkiste, en Læderstol. Stuen ved Køkkenet: en Melbing, en Pakkiste, et Dejnetrug, tre Spinderokke, to Hasper og en Garnvinde. Af Vaaben ejede han to Fyrbøsser, en Musket, et Par Pistoler, en Kaarde, et Gehæng, en Patrontaske.

---

¹⁾ Var Købmand i Kbnh., købte 1664 Aarhus Mølle, død omtrent 1675, se Lengnicks Stamtavle Jens Wissing S. 4.

Af meget simple Boer kan nævnes en Pottemagers. I Stuen: et Fyrre-Vraaskab, en Kistebænk med to Rum og en anden med et Rum, 4 gamle høje Læderstole, en lav Læderstol, en Siv-Lænestol, en lav Sivstol. I den lille Stue: en udskaaren Egekiste, en sort og en gul beslaaet Egekiste, et rødt Fyrreskab med to Døre, en Ege-Himmelseng, to Læderstole, fire lave Læderstole, en gammel Løjbænk med blaat Klæde, et lidet Skrin.

Et af de rigeste Borgerhuse paa den Tid var Kræmmer Johan Bøfkes, hvis Hus vendte ud til Færgestræde og Højbrostræde. Her var i Storstuen til Gaarden: et ovalt og et ottekantet Fyrrebord, to Par Geridoner, et Nøddetræs Kontor med flammet Fod, et Brætspil med Brikker, tolv Nøddetræs Stole med forgyldt Læder og med rødt Raskes Overtræk, et stort perpendicum Sejerværk med Fod og Tilbehør, et Fuglebør indlagt med Elfenben, fire Vindueskurve, 30 Alen Maatter. I Dagligstuen: et sammenslaaet Egebord, et lidet firkantet malet Skænkebord, en Løjbænk med sorte Piller og grønt Klæde over, et lidet malet Kontor med Fod, en grøn Fyrre-Himmelseng, en Lænestol med Kurveværk, fem lave Lænestole. Den store Stue til Færgestræde: et Nøddetræs hollandsk Tresur, et Nøddetræs Bord, to Geridoner, tolv grønne Læderstole, 24 Alen Maatter. Den liden Stue næst ved: en hollandsk Kiste med udskaaret Værk af Nøddetræ, en stor hollandsk Kuffert med fortinnet Beslag, et lidet hollandsk Bord af Nøddetræ, to Geridoner af Nøddetræ, en fransk Egeseng, to flamske Lænestole af Nøddetræ med grøn Flos og grønne Raskes Betræk, ti høje Stole af samme Slags, en Tabulet. Dagligstuen til Færgestræde: et gammelt Ege udtrækken Bord, et Fyrrebord at nedslaa, et gammeldags Egeskab, en Ege-Kistebænk med to Rum, seks gamle sorte lave Læderstole. I Forstuen: et gammelt rødt Skab, en gammel rød Slagbænk. Den store Sal til Færgestræde: et stort aflangt Fyrrebord, en Løjbænk med blaat Klæde og to Hovedstykker ved Enderne, et lidet sammenslaaet hollandsk

Bord, et gammelt udtrækken Bord, en Klædeperse, en gammel Cypreskiste, et Danziger Skrin, en gammel sort Fyrrekiste, et stort gult Fyrreskab, elleve brune drejede Stole med sort Læder, to Klædekurve, en Brødkurv, en Fyrfadskurv, seks Kurve-Bordkranse¹⁾, 7 Trug, 3 store Træskaaler, et Urteskrin, en Trælade med Laag.

Johan Bøfke havde ogsaa Værelser paa den øverste Sal baade til Højbro- og Færgestræde, som det vilde blive for vidtløftig at beskrive; paa et af disse Værelser var bl. a. to Ege-Vugger, en Køjeseng, en Fyrrevæv, to Egesenge med sorte Piller, en gammeldags udskaaren Seng m. m. I alt var der i Huset 4 store og 4 smaa Spejle, de fleste med forgyldte Rammer; der var en Mængde (54) Skilderier fordelte paa Værelserne i Stuen, blandt hvilke nævnes Kristian IV, Kristian V, Oberst Fuchs og hans Kæreste, Prinsessen af Altenburg, Kobberstik af Hans Nansen; de fleste Malerier var dog bibelske.

Alle ovennævnte Inventarier er fra 1681. Fra en senere Tid skal her medtages følgende:

Legatstifteren Jens Nielsen Hald, der døde 1693, havde følgende Bohave:

Den store Sal til Gaden: Et udtrækken Egebord med sorte Piller, en gul Fyrre beslagen Kiste, et lidet beslaget Skrin. I Kammeret paa Svalen: en stor Ege-Himmelseng med Billedhuggerarbejde, en anden dito indlagt med sort, en ny Fyrre-Himmelseng med sorte vredne Piller, en hvid Ege beslagen Kiste, en Fyrre beslagen malet dito, et gammelt Egebord, en gammel Fyrrekiste med sort Læder betrukken, et lidet beslaget Rejseskrin, et lidet Klavikordium, en grøn Symfoni, et beslaget Blækskrin, et rødt Urteskrin uden Laas, 6 Stole med Blomster syt, 4 høje røde Læder-

¹⁾ 1684 nævnes en Jærnkranse til at sætte Tallerkener paa paa Kakkelovnen over Maaltid og et Jærn-Fyrfad til at varme Maden paa, til Kronprinsens Taffel (Rentek. Skr. 17. Nov. 1684).

stole, 2 sorte dito, en dito med flammet Tøj paa. I Sengekamret ved den store Stue: et udtrækken Egebord med sorte Piller. I det store Køkken: en aaben Bænk med en Hylde under, en mindre dito, en hvid Vinkelbænk med Hylde under, et gammelt rødt Fyrrebord, en gammel aaben Ege-Bænk. I den røde Stue næst ved: et gammeldags udtrækken Egebord, en sort malet Fyrreseng med 4 sorte Knapper, et gammeldags Ege-Tresur med sort udlagt og flammede Piller, en Løjbænk med Ruslæder overtrukken, et Spejl med sort Ramme om, en Lænestol med rødt Klæde overtrukken og to Kapper, en lav Stol, 12 hollandske Skilderier, smaa og store. I Bryggerset: et udtrækken Egebord med aaben Fod, en gammel rød Kistebænk med to Rum, en lang sort beslagen Egekiste, en lang rød Kistebænk med tre Rum. I Sengekamret i Gaarden: to Fyrreborde med Krydsfod og Skuffe under, et rødt Bogskab med Gitterværk for, en høj Læder-Lænestol, et Spejl med sort Ramme, en høj Stol med flammet Tøj, tre hollandske Skilderier med forgyldte Rammer, et Brædspil med Brikker, to gamle Papir-Skilderier, 4 store Landkort, to smaa dito. I Havestuen: en Egeseng med sort udlagt og sorte Piller, et Skiferstens Bord med Krydsfod, et Spejl med sort Ramme, 5 store hollandske Skilderier med forgyldte Rammer, 2 mindre dito, 10 Skilderier med sorte Rammer, et grønt Flaskefoder med 8 store og 4 smaa Flasker, et dito med 9 store og 4 smaa Flasker, en lav Stol med Ruslæder. Paa det nederste Loft over Bryggerset: en grøn Fyrre-Himmelseng med drejede Piller, en rød slet (glat) dito, et gammelt Egebord, en gammeldags Seng uden Bund, et gammeldags Ege-Skab, et lidet gammelt rødt dito, en gammel rød Bænk, en gammel Skibskiste.

Den rige Lorens Kreyer, der døde 1705 (se Side 170), men som en gammel Mand, hvis Bohave maa udvise, hvad der hørte til hos en rig Købmandsfamilie i Kristian V's Tid, havde følgende Møbler: I Storstuen: et hollandsk Tresur, indlagt med Ibenholt, et udtrækken Egebord med Laag paa, en gammeldags Egekiste sort indlagt med Laas for, fire

sorte Læderstole af Nøddebomtræ, et stort Spejl med forgyldt Ramme. I Folkenes Stue: et gammeldags Egetresur med en Opsats, to gamle ottekantede hollandske Borde, som slaas sammen, tre gamle Ruslæders Stole af Fyr, et gammelt Spejl med en sort Ramme. I Dagligstuen: et stort Fyrreskab med tre Døre, anstrøget, et gammeldags Egeskab med fire Døre, et gammelt rundt hollandsk Bord, ovalt, af Fyr, et dito lidet, ottekantet, en gammel Fyrre-Himmelseng, en Løjbænk med en Klap bagved, en høj Lænestol, en lav dito, gammel, tolv sorte gamle Stole, et lidet Skænkebord, et lidet sort Spejl. Moders Stue ud til Gaden: en gammeldags Fyrreseng, et forneret(!) Spejlbord med Geridoner, seks lave Stole af Nøddetræ med blaa Plys overtrukne, et lidet Spejl med forgyldt Ramme, en sort anstrøgen Tabulet. I Spisekamret: et gammelt Fyrreskab med to Døre. I Rullestuen: et langt gammelt Fyrrebord, en stor Lænestol med grøn Baj overtrukken. Paa Hjørnesalen: en gammeldags Egeseng, en liden Løjbænk med Ruslæder overtrukken, et udtrækken gammelt Egebord, tolv forgyldte Læderstole, gamle, otte høje Stole af Valnøddetræ med blaa Plys, en lav Lænestol med blaa Plys, ti høje gammeldags Stole med rødt Lammeskind betrukne, fire store Landkort i Rammer, 7 gammeldags Skilderier, smaa og store, et gammelt Messing Slag-Urværk med Hus, et dito af Jærn uden Hus. Paa Salen over Boden: et gammelt firkantet Bord, rødt anstrøget, en gammeldags Egekiste, en rød gammel Kistebænk med to Laase før, et lidet Spejl med sort Ramme. Udenfor begge Salene: fire gamle store Skilderier, fire smaa dito. Paa Steffens Kammers: et gammeldags Egeskab, Billedhuggerarbejde med fire Døre, en gammeldags Egeseng, Billedhuggerarbejde, et lidet rundt Stenbord med Fod, to gamle Ruslæders Stole, otte gamle Skilderier. Paa Salen over Køkkenet: en gammeldags Egeseng, et langt firkantet Stenbord med Træfod, en Kuffert overtrukken med forgyldt Læder, en gammel sort Egekiste, to smaa indlagte Egeskrin, to Flaskefoder med 12 Flasker

hver, fire gamle lave sorte Læderstole, et gammelt Fyrrebord med Fod, en liden Salvetpresse, tre sorte gamle Skilderier og fem mindre med sorte Rammer, fem smaa Metal-Stykker (Kanoner) med Lavetter. I Gangen over Gaarden: to gamle Fyrrebordblade, et lidet Fyrreskab med Laas. Paa Kammerset derved: en Fyrre-Himmelseng med tre Knapper paa, et gammelt Slag-Urværk, et lidet gammelt Fyrrebord, en liden Kistebænk, anstrøgen. Paa Kammerset derved over Rullestuen med Salen derhos: en ganske gammel Seng, et gammelt udtrukken Egebord, et gammelt firkantet Fyrrebord, et lidet ovalt gammelt Fyrrebord, et Skilderi med sort Ibenholts Ramme, en Løjbænk med Ruslæder, en gammel Fyrre-Kramkiste, et gammelt Fyrreskab med to Døre for, anstrøget. Paa Kontoret: et hel gammelt Fyrrebord med en Dækkel paa, et lidet rundt Stenbord med Fod, et lidet gammeldags Vraaskab, Billedhuggerarbejde med to Døre, en gammel fransk Kuffert med Læder betrukken, et gammelt beslaaet Egeskrin, et lidet sort Egeskrin, to ganske gamle Stole, to Skilderier med sort Ramme. Paa Johans Kammer: en gammel anstrøgen Seng, en gammel Egekiste, to gamle Ruslæders Stole, et lidet Spejl med sort Ramme. Paa Kammerset lige over for: en hel gammel Fyrreseng, et lidet gammelt afrundet Fyrrebord, en gammel Træstol. Paa Svendenes Kammer: en lang Kistebænk, to hel gamle Stole¹).

Som det ses af de fleste af nævnte Skifter, havde velstaaende Folk ikke faa Malerier. En islandsk Købmand, der døde 1681, havde følgende: Præsident Hans Nansen, Borgmester Peder Pedersen, Kristian IV, „Kristian IV's døde Ligs Kontrafej“, Veneris Kærlighedsspil med Jupiter, Skattens Mynt, Noe Bespottelse, Syndfloden. Byfoged Jens Movridsen († 1677) havde af Skilderier: En Urtepotte, de hellige tre

¹) Der var ikke alle Steder bedre Sengelejlighed for Tjenestefolk end nu til Dags. 1695 ses i en Skippers Hus, at Pigenes Seng stod i Køkkenet, og de indkvarterede Soldater laa paa Loftet over Bagstuen. I Raadmand Arent Berntsens Hus var Pige kamret paa Kvisten.

Konger, Kristi Pinsel, David og Abigael, Kristian IV, en Morian, et Køkkenstykke, et Krucifix, Kristus i Urtehaven, Kristi Opstandelse, tre Officerer. Det var nu ikke saa meget dyrt at anskaffe sig en Malerisamling. En Skildrer, Hans Jepsen, der døde 1. Febr. 1700¹⁾, efterlod ikke mindre end 67 færdige Malerier, der paa Avktion tilligemed hans Løvsøre kun indbragte 592 Rdl. Af hans Tilgodehavende ses det, at han sædvanlig fik 10—12 Rdl. for et Portræt.

De fleste Skilderier, baade Kobberstik og Malerier, indførtes fra Holland. 1696 kunde endog en Mand nedsætte sig her alene for at sælge Skilderier, efter Navnet at dømme (Casper de Coquiel) en Franskmand²⁾.

Mange havde store Samlinger af Kostbarheder. Byfoged Jens Movridsen († 1677) efterlod sig Juveler og Guldsmykker til en Værdi af 1158 Sletdaler (deriblandt en Barnehue med Perler, en Balsambøsse med Granater og Ametyster, Guldkæder, Armbaad, Panserkæder, Ærtekæder. Han efterlod Guldmønter vurderede til 731 Sletdaler og Skuepenge til 45 Sletdaler.

Af forgyldt Sølv havde han: en stor dreven Kande, en Kande staaende paa Løver, en dreven Sukkerbøsse, en dreven Pokal med tolv skaarne Glas, et stort Bæger med Laag, seks store Bægere, seks smaa Vinbægere med to Laag og dertil en dreven Tallerken, et Saltkar med en Papegøje ovenpaa, en stor Snekke med Hanker og en mindre Brændevinssnekke, et stort fladt Saltkar, et Rinoserhorn forfattet i et Bæger med forgyldt Laag og Fodring. Det forgyldte Sølv vurderedes til 688 Sletdaler.

---

¹⁾ Hans Fader Hans Jepsen var Kræmmer i Sønderborg, hans Moder hed Margrete Nielsdatter. Hans Broder Jakob Jepsen havde været kgl. Foged i Oldenborg, hans Søster Sille var Enke efter Raadmand i Sønderborg Henrik Yberwasser, Søsteren Anne var gift med Skipper Jakob Klingenberg i Sønderborg og den tredie Søster Margrete med Skipper, siden Bager Niels Pedersen, ogsaa i Sønderborg. ²⁾ K. D. VII, 497.

Det hvide Sølv var vurderet til 582 Sletdaler; deriblandt nævnes: en Pærekande med en forgyldt Skuepenge ovenpaa, en Kande med Løver under og en ovenpaa Laaget, en stor Kovsken, en Kovsken med 4 Knapper og en uden Knapper, tre smaa Snekker, otte Vindrueskeer af Kjøbenhavns Sølv, ti Skeer med Vindruer, 3 Skeer med Roser, en Perlemoders Pokal, et Porcellainskrus med Sølvlaag, et Sølv-Sejerværk.

Naar man paa den Tid finder saa mange Værdigenstande ikke alene i Jens Movridsens men i saa mange andre Borge-res Eje, kommer man til at tænke paa, at en stor Del heraf sikkert er den forarmede Adels uindløste Pantegods.

Raadmand Hans Stampe († 1699) havde Guld og Me-dailles (deriblandt ogsaa Dukater og Rosenobler), vurderet til 1466 Rdl., Skuepenge for 23 Rdl., Juveler og arbejdet Guld for 529 Rdl. (deriblandt Guldkæder, Armbaand, Tom-melring, Treledsring, Rosensmykke med 25 Stene) og Sølv-sager for 406 Rdl.

En 1681 afdød Glarmester, der ikke var nogen vel-staaende Mand, ejede en Sølvkande paa 99 Lod, 16 Sølv-skeer, et Sølvbæger, 2 Barnesølvskeer, 9 Par Sølvmallen og 3 Par Skjorteknapper, en liden Guldring og 3 Skuepenge.

Mange havde større Samlinger af Vaaben. Raadmand Hans Stampe ejede to Aalborger Bøsser, to riflede Bøsser, et Par riflede Stutzer, en Karabin, en lang Flint, en gam-mel Musket, tre Par Pistoler, et Sværd, to Kaarder, to Partisaner med Silkedusk. Brygger Isak Jakobsen († 1681) havde en liden Fisich med Flint, en Flint-Musket, en dito med Flint og Lunte, et Par Pistoler.

Gardiner til Vinduer nævnes af og til, men sikkert kun som Forhæng, som vi bruger Rullegardiner; saaledes allerede 1681 i et Bo: røde Gardiner med Kapper til Kikvinduer, to røde Katuns Gardiner, tre trykte Gardiner.

Af Bøger havde man i Almindelighed ikke mange, og det er sjelden, deres Titler nævnes. En islandsk Købmand efterlod 1681 bl. a. følgende Bøger: Jomfruernes Ærekrans,

Gylden Tankering, en Kristens daglige Liv, Sjælens aandelige Apothek, Sjælens faste Borg, *Forgæt mig ikke, Syndernes Spejl*. Lavrids Kristensen Bang († 1680¹) efterlod sig ikke andet end nogle Bøger, iblandt hvilke: Daniel Feddermands Historiebog, Astrææ Bøger udi to Tomer, De gamle Vises Exempler, en „Klucktbog“, En lystig Købmandsdreng. Brygger Isak Jakobsen efterlod 1681: Kristian IV's Bibel, Frederik II's Bibel, Niels Hemmingsens Postil, Norske Kongers Krønike, Hoppener over Malachiam, Jydske Lovbog, Reinike Fos, Encomion regni Danici, Ligprædiken over Dr. Hans Svane, De fire Monarkier, Kristelige Søfart, Kirke- og Husvandrebo, Kristi Passion, Jersins Vera via vitæ, Davids Psalmer, Kingos Sangkor.

Af Glasvarer, der var indførte fra Udlandet, nævnes 1693: Spitz- og Stutz-Glas, Pokaler, Glas-Buteiller paa en Pot, engelske Spitzglas.

Det syntes en Tid, som om man ved Hoffet vilde give Tegnet til Tarvelighed. I Bordings Danske Mercurius for Marts 1671 hedder det saaledes:

„Endog Hans Majestæt vel kunde Lov opsætte
 paa hvad Manér os bør vor Klædeskik at rette,
 med sit Exempel han dog heller for vil gaa
 og vise Dansken, hvad en Dansk kan vel anstaa.
 Var det Adstadighed enhver at efterabe,
 var det og Pungens Tarv sig hver Dag om at skabe,
 nu paa sin Vælsk og Fransk, nu paa sin Polsk og Spansk?
 Nej, Danerkongen vil, en Dansk skal klædes Dansk.
 Hans Naade derfor sig lod nylig selv behage,
 en egen Form og Skik paa Klædning op at tage,
 som passer sirligen og dog er tarvelig,
 vil derhos og, at den ej skal forandre sig.

¹) Se om ham Kbnh. Hist. og Beskr. IV, 322, 326.

De store Kongens Mænd, som hver Dag gaa til Hove, de følge samme Skik, de mindre det og love, saa snart dem muligt er. Saa gaar det gjerne til: er Kongen tarvelig, hans Folk ej bramme vil¹⁾.

Denne Dragt, der var gjort efter Snittet i Kristian IV's Dage og som Kongen selv bar ved sin Kroning, fik dog kun liden Indgang; de franske Moder sejrede her som overalt i Evropa, saa det kunde fremhæves som noget besynderligt, at Underfoged i Kjøbenhavn Peder Jørgensen, der døde 1692, indtil sin Død blev gaaende i den Art Klæder, man havde brugt i Kristian IV's Tid, og aldrig havde villet følge de ny Moder²⁾.

Vi er nu i Stand til efter Skifteforretningen efter hans Død at kunne se, hvilke Klæder han brugte. Han havde saaledes: en gammel sort Klædes Kappe, en gammel sort Grovgrøns Kappe, en gammel brun Klædes Kappe, en gammel sort Polemites Kjol, en gammel sort Polemites Trøje, en sort Skindtrøje med 37 smaa runde Sølvknapper, en gul Skindtrøje med 36 smaa Sølvknapper, en gammel Læderkøllert, 3 Par gamle sorte Klædes Bukser, et Par gule Skindbukser, 3 højpullede Hatte, en liden rød Fløjels Hue. Det originale ved ham bestod vel altsaa i, at han ved sine Embedsforretninger mødte i sin gule Skindtrøje med Sølvknapper, gule Skindbukser og højpullet Hat. Derimod var det næppe efter den gamle Skik, at han havde en sort Fløjels broderet Muffe³⁾.

De franske Moder trængte saa stærkt igennem, at man vanskelig i Skifter, der dog ikke haves i større Samlinger førend 1681, fra Kristian V's Tid vil finde hos Standspersoner den Art Klæder, som hos P. Jørgensen. Der er ikke længer Tale om Trøje, men om Kjol, Vest og Brystdug. Slaabrok er blevet et almindeligt Klædningsstykke baade for Mænd og Kvinder, Halskluden findes ogsaa overalt. Derimod

¹⁾ Jfr. Tageregister, Christian V's S. 53. ²⁾ Bircherods Dagbøger S. 256. ³⁾ Han var iøvrigt en Bondesøn fra Hadsherred.

er bevaret fra ældre Tid den korte Kappe og den lange Sørgekappe; der var dog ogsaa korte Sørgekapper. Blandt Raadmand Ditmer Bøfkes Klæder († 1682), kan nævnes: en sort Klædeskappe, en Sørgekappe, en stakket Sørgekappe, en Polemites Kappe, en Rejsekjol, en sort Rejsekjol, en grøn Rejsekjol, en graa Regnhætte, en Ferandins Kjol med Graaværk, en Barattes Kjol med Foder, en Brystdug med Graaværk, en Atlaskes Jakke med Foder, en Graaværks Slaabrok.

En jevn Mand som Legatstifteren Brygger Jens Nielsen Hald († 1693) havde en sort Klædes Kjol med Maar under, en gammel Kjol med Rævefoder, en Sarsdenins Kjol med Rævefoder, en sort Klædes Kjol med Sars under tilligemed en Barattes Vest med Taft under og et Par Barattes Bukser, en sort Polemites Vest og Bukser af samme Stof, en brun Stoffes Kjol, en sort Klædes Kappe, 2 sorte Hatte.

Den rige Kræmmer Lorens Mohr († 1681) havde følgende Klæder: en Barattes Klædning, Kjol og Bukser, med Graaværk over, to sorte Klædes Klædninger, Kjol og Bukser, en Farendins Klædning, Kjol og Bukser, en brun Klædes Klædning med Ilderfoder under, en Fillemors Kjol med gammelt Rævefoder under, en brun Dragettes Klædning, Kjol og Bukser, et Par gamle brune Bukser, en gammel Barattes Klædning, en sort Klædes Klædning, Kjol, Vest og Bukser, et Par sorte vide Klædes Bukser med Trøje, et Par sorte Klædes Bukser og en Barattes Trøje, en brun Stoffes Vest, en Brystdug, et Par sorte Strikstrømper, en Katuns Slaabrok, en sort Klædes Trøje med afskaarne Ærmer, to Raskes Overærmer, en sort Hat, en gammel sort Hat med Flor paa, en graa Hat, et Hattefoder, et Par Støvler, et gammelt sort Gehæng, en brun Fløjels Hue.

En islandsk Købmand, der døde 1681, havde: en Sarsdenins Klædning, Kjol, Bukser og Vest, en tyrkisk Polemites Klædning, Kjol, Bukser og Vest, en sort tyrkisk Polemites Kappe, en sort Silkeklædning, Kjol, Bukser og Vest, en sort Klædes Klædning med Ilders Foder, Kjol, Bukser og

Vest, en Klædes Sørgekappe, en stakket sort Klædes Kappe, en sort Klædes Kjol med Bukser, en ny Sarsdenins Rejsekjol, en gammel Stoffes Kappe, to gamle Graaværks Foder, en ny Sarses Underklædning, en rød Skarlagens Uldenskjorte med smaa Sølvknapper udi, en Katuns Brystdug, en ny Hat med Baand, en graa Klædes Kjol med gammelt Rævefoder, et Par ny graa Strikstrømper, islandske flossede og uflossede Nattrøjer.

En Pottemager († 1681) havde en sort Klædes Kappe, en brun Sarses Klædning, en blaagraa Klædes Klædning, Kjol, Bukser og Trøje, en sort Klædes Kjol, en sort Hat, et Par sorte Strikstrømper, to Par gamle uldne Strømper, et Par gamle forede Vanter.

Badstuemand Johan Løve († 1681) havde en brun Klædning, Kjol og Bukser, en tyrkisk Polemites Kjol, en gammel brun Kjol, en sort Klædning, Kjol og Bukser, en Katuns Brystdug.

En Møller, der døde 1695, havde: en sort Klædes Klædning med Ilderfoder under Kjolen, en sort Fløjels Hue med Foder om, en stakket Klædes Kappe.

En Købmand, der døde ugift 1695, efterlod: en sort Klædning, Kjol og Bukser, en gammel hvid Klædning, Kjol og Vest, en sort Taftes Kamisol, et Par blaa Plysses Bukser, en Katuns Slaabrok, en blommet fifskaftet stoppet Brystdug. Han havde to islandske Trøjer, en hvid og en blaa, en Danziger Plysses foret Hue, et Par hvide og et Par sorte gamle Strømper, et Par ny sorte „Strikstrømper“, en Tobins Nathue, en liden Sølvfæstes Kaarde, to ny Muskes Parykker, 4 Hørgarns Skjorter, 4 Par Halværmer, en gammel Klud med Kniplinger for Enderne, 5 slette (glatte) Klude af Katun, tre gamle Halskraver, en Kniplings Nathat, en Muffe, et Par ny runde Korduans Sko, et Par gamle engelske Lædersko og et Par runde Tøfler.

En Bager († 1699) havde: en sort sid Sørgekappe, en sort stakket Kappe, en brun Stoffes Kappe, en graa Bercans Rejsekappe, en brun Klædning, Kjol og Bukser, en silkestribet

Vest, en brun Klædes Kjol, en fransk Stoffes Vest med Ilderfoder, en Barattes Vest, en graa Sarses Uldenskjorte, et Par sorte Barattes Bukser, et Par Læderbukser, en sort Hat.

En velstaaende Købmandssvend († 1699) havde en brun Klædes Kappe med violet Underfoder, en graa Stoffes Kappe, en lys Klædes Kjol, en sort og en graa Klædes Kjol med tilsvarende Bukser, et Par brune Klædesbukser, en graa Sarses Trøje og Brystdug, en gammel sort Vest, en opskaaeren sribet Vest. Han havde 10 Par Strømper, hvilket var et usædvanlig stort Tal, en „naturel“ Paryk, en broget ostindisk Halsklud, 13 lange Halsklude, en Kniplings Klud og et Par Manchetter.

Med mere i Øjne faldende Klæder viste sig Branddirektør Herman Garding († 1694). Han havde: en lys Kjol med Guldtraads Knapper og Guldgarnering, en rød Skarlagens Vest med Sølv Chamering, en rød Klædes Kjol med sort Garnering, en violet Vest med Guldgarnering, en gammel lys Klædes Kjol med Silke- og Guldtraads Knapper, en gl. brun Klædes Kjol med Guldgarnering og violet Underfoder, en gl. rød Klædes Kjol med sort Garnering, en blommet Katuns Slaabrok, et Par sølvstribede gl. Tobins Bukser, et Par røde Klædes Bukser underforede med Læder, en violet Stoffes Kappe med rød Bajs Underfoder, en Katuns Brystdug, derimod kun et Par gl. sorte Strikstrømper med brogede Kraver og et Par hvide jydsk Halvstrømper.

En 1699 afdød Kirurgs Klæder var følgende: en gammel lang sort Kappe, en kort Kappe, en lys Kjol underforet med sribet Lærred, en Polemites Vest med Ilderfoder under, et Par Plysses Bukser underforede med Skind, en Purpurklædes Vest med Sølvgalloner paa.

En Barbersvend, der kom fra Stockholm, maatte 1686 fortolde: en brun Klædes Kjol underforet med Silke og en Vest af Silke; han indførte desuden Klæde til en Kjol og Silketøj til Underfoder samt to Alen blommet Atlask til samme Kjols Staffering.

Af Skifterne fra 1681 ses det, at Parykkerne endnu ikke er trængte helt igennem, dog nævnes i dette Aar en Børneparyk.

Som Exempler paa Hovedbeklædning kan nævnes, at en Købmand, der døde 1703, havde 2 røde engelske Rejsehuer med sort Fløjels Underfoder, en rødtribet ny Modes Hue, en hvid Klædes Kabus med sort Fløjels Underfoder, 2 lokkede Parykker.

Af en Hattemagers Dødsbo 1698 ses, at hans Lager bestod af 70 Kommishatte à 2 Mk. 8 Sk. til 3 Mk. 8 Sk., Kabudser à 2 Mk., islandske Hatte à 2 Mk., ufarvede isl. Hatte à 1 Mk. 8 Sk.¹⁾.

Det ses, at man yndede Foder af Pelsværk. Af en Bundtmagers Bo 1681 ses de forskellige Slags Pelsværk: 4 Sobels Halsfoder (vurderede til 285 Sletdaler), 2 Sobels Muffer (à 12 Sletdaler), et Sobels Foder (36 Sldr.), et Maars Foder (30 Sldr.), 4 Hermelins Klude (Halstørklæder), et Maars Benlingfoder, 20 Graaværks Foder, en Lukskattefoder, 7 Ræve Benlingfoder, 118 franske Ræve, 41 graa Ræve, 12 Ulve, 52 farvede Maar, 3 Filfras, 18 virginske Ildere, 4 Lukser (Losser, à 15 Sldr.), 39 Maars Muffer, 13 farvede Ilders Muffer, 6 graa Rævefoders Huer, 9 adskillige Slags Huer.

Af Kvindeklæder kan nævnes fra 1681: En rig Kræmmeres Hustru havde bl. a.: en Silke Grovgrøns Silke-Manto, en sort, stribet Silke-Manto, en Barattes Manto, en brun

¹⁾ Denne Hattemager hed Henrik Pohlman og døde 27. Nov. 1698. Han var Fader til den berygtede Anne Hattemagers (se Kbnh. paa Holbergs Tid S. 224), der af Skiftet ses da at være 24 Aar og var af hans Ægteskab med en Datter af Hattemager Henrik Hjort; hun havde en Helsøster Margrete, der var 20 Aar gammel. Af andet Ægteskab med Sidsel Truelsdatter var Mette og Anneke. Han bode i Kristen Bernekovstræde. Besynderligt, at man kan finde Oplysning om saadanne Personer, medens saa mangen mere værdifuld Underretning er skjult.

Farendins Silke-Manto, et sort Kronraskes Skørt, et Stoffes Skørt, et hvidt Taftes Skørt med sorte Agramaner, et blaat Taftes Skørt, en gammel stribet polsk Kvindekjol.

En islandsk Købmands Hustru: en blommet Tobins Jakke, en rød Silke-Jakke, en Katuns Slaabrok, en sort Barattes Manto, en Barattes Halvkjol med Flos under, en sort Silke-Halvkjol med Taft under, en sort Silkeklædning, Trøje og Skørt, et sort Taftes Skørt, et rødt Skørt, et blommet Tobins Skørt, en rød Silke-Nattrøje, en rød ulden flosset Nattrøje, en Sobels Muffe, en Hermelins Klud, en Bondehue med Knipling og Baand, en med Flor og en affarvet, syt med Silke, to Flors Klude, et Hovedtaft, et Akseltaft, en Maars Muffe, en Odderskinds Muffe.

En mindre velstaaende Købmands Hustru: et Muskes Tobins Skørt og Jakke, en Podesays Kjol, et Barattes Skørt og Kjol, et brunt Stoffes Skørt, en sort Klædes Manto, en Muffe, et sort Forklæde, en Silke-Nattrøje, en sort Bondehue, et Par Silkehandsker.

En Skippers Hustru: en sort Barattes Klædning, Kjol og Skørt, to røde, et blaat og et graat Sarses Skørt, to gamle sorte firtraadede Skørter, et Par sorte Barattes Ærmer, et blaat og et grønt Raskes Forklæde, to gamle Silke-Forklæder, en sort Kronraskes Kjol, et sort Halsflor, to Huefoder, to Par røde Strikstrømper.

En Murmesters Hustru: en Barattes Kjol med Graaværk under Skødet, en brun Stoffes Jakke, et Snørliv, en Tirsenelle Trøje, en Kjol og en gammel Trøje, et Stoffes Skørt, et rødt Skørt, et perset Barattes Skørt, et Stoffes Skørt, et Sarses Forklæde, et blaat Raskes Forklæde, et Flosses Halsfoder, en Flosses Muffe, en broget og en sort Hue.

En Glarmesters Hustru: et sort Tobins Skørt, et rødt Taftes Skørt, et blommet Tobins Underskørt, en stakket Silke Grovgrøns Halvkjol, en sort Barattes Manto, en Vederkindstafes Jakke, en sort Silke-Manto, et Silkegrovgrøns

Skørt, et Kaffes Forklæde, et blaat Fløjels Snørliv, et Akseltaft, et Hovedtaft, en sort Kvindehue, to Gyldenstykkets Huer, en sort Taftes Klud, en Fjelfras Muffe.

En Savskærers Hustru: en sort Barattes Kjol med graat „wieretz“ Underskørt, et brunt Stoffes Skørt, en graa Stoffes Jakke, et sribet Stoffes Skørt, en Polemites Kjol, et rødt Sarses Skørt, et rødt Atlaskes Snørliv, et sort Taftes Forklæde, en sort Kvindehue, to Muffer.

En Møllers Hustru: en Silkegrovgrøns Kvindehue med Baand og Knipling, en anden Taftes Hue, en sort Taftes Halsklud, to Taftes Ærmer, en Muffe, et sort Barattes Skørt, et Taftes Skørt, en rød flosset Nattrøje uden Ærmer, en sort Barattes og en sort Polemittes Kvindekjol, en grøn Klokke og Nattrøje, et graat Sarses Skørt, en gammel Jakke.

En fattig Blegmands Enke paa Blegdamsvejen havde kun en sort Barattes Kvindekjol og et sort fifskafte Skørt.

Det ses, at Slaabrokker brugtes baade af Mænd og Kvinder.

De franske Moder fik en saa stor Overvægt, at Biskoppen i Ribe 1664 havde set sig nødt til at forbyde Studenter at bestige Prædikestolen „med Halsskjorter, lange Haandklapper, opskaarne Ærmer, ophægtede Trøjer og anden Fantasi“¹⁾.

Hoffet gik i Spidsen med Luxus. Den svenske Gesandt skriver 1686: „Storagtighed, umaadeligt Velleved, Pral og Pragt har nu saaledes taget Overhaand, at jeg ikke kan se, hvorledes det vil ende²⁾“. Alle fulgte efter, saa der maatte udstædes Forordninger, der bestemte, hvor vidt enhver Rangklasse maatte gaa i Klædedragt og Gæstebud, men hvad der her blev tilladt, blev snart en Regel, som ingen, der vilde anses for at være af anstændig Tænkemaade, kunde undslaa sig for. Pragtfulde Uniformer blev indførte for

¹⁾ Giessings Jubellærere I, 316—10. ²⁾ D. Sml. 2. R. V, 186.

Højesteret af rødt Fløjel og Damask, og for Advokaterne sorte Kjoler med rødt Underfoder¹).

At Regeringen havde Øje for Ødselheden i Klædedragt, der ytrede sig i, at alle vilde se ud som Rangspersoner, fremgaar af Forordningen af 13. Marts 1683, hvori der tales om „at den store Overdaadighed i Klæder samt Mad og Drikke saaledes tager Overhaand, at Gud højliggen maa fortørnes og mange, fordi den ene den anden i saa Maade intet vil eftergive, deres Midler unyttig bortsætte og derover omsider geraade udi yderste Ruin“. Hvad der særlig angaar Kjøbenhavn i denne Forordning, er, at de 32 Mænd, andre fornemme Negotianter og Handelsmænd og de, der havde Aktier i Manufakturerne for 500 Rdl., maatte bære sorte Fløjels Kjortler og anden ærbar Dragt af Silke-Grovgrøn, Tersenel, Ferandin, Taft og andet slet (glat) Silketøj, som gjordes her i Landet, saa og alle Slags ostindiske Silkevarer, som kom hid med Kompagniets Skibe; de maatte bære Pelsværk af Los, Maar og Graaværk og Ringe af 100 Rdl.s Værdi, medens andre kun maatte bære glatte Ringe. De, der ikke var i Rangen, maatte ikke lade deres Tjenere bære andre Liberier end saadanne, der var kantede i Sømmen med samme Slags Tøj som Underforet, men maatte lade dem bære Baand af hvilken Farve, de ønskede; de maatte ogsaa kun have tarvelige Karosser, der indeni kun var betrukne med uldent Tøj eller Læder.

13. Juni samme Aar blev ovennævnte Klædedragt ogsaa tilladt alle andre fornemme Folk i Landet, i Særdeleshed Borgere i Kjøbenhavn, saa vel som Kongens egne Betjente, Borgerkaptejner, Kunstnere og alle andre, naar de ikke ernærede sig ved noget Haandværk eller Høkeri. Deres Hustruer og Børn maatte foruden ovennævnte ogsaa bære affarvede, blommede Silkestoffer, dog uden Guld eller Sølv, de maatte ogsaa bære tarvelige indenlandske, men ikke

¹) P. W. Beckers Sml. I, 300. D. Sml. 2. R. III, 74.

kostbare Traad- og Silke-Kniplinger paa deres Hoveder. Det skulde endvidere ikke være nogen forment at bruge Fløjel, Tobin eller blommede Silkestoffer til Huer, Snørliv og Opslag paa Ærmer, Nathuer, Børnehuer og Børnekjortler. 15. Marts 1684 blev det endog tilladt alle og enhver uden Forskel — dog gemene Tjenestefolk undtagne — at bære indenlandsk Silketøj.

22. April 1699 blev det forbudt andre end visse Klasser Rangspersoner at bære Klæder, der var skrammererede og baldyrede med Guld og Sølv.

Indflydelsen fra de fornemme paa Borgerstanden fremgaar ogsaa af Tilbøjeligheden til at køre i Karos.

Frederik III skænkede 1662 Biskop Svane, de 4 Borgmestere og Stadshauptmand Thuresen hver en Karos. 1674 fik Griffenfeldt af den spanske Gesandt en overordentlig kostbar og skøn Karet, der var forfærdiget i Bryssel, men det varede ikke længe, inden alle Folk kørte i lukkede Vogne. Den franske Ambassadør skriver 1680, at der er saa faa rige Købmænd i Kjøbenhavn, fordi Folk er ligegyldige, elsker Magelighed og alligevel fører stort Hus, næsten alle holder Vogn og har et rigtbesat Bord, hvilket koster overordentligt her, hvor alt er dyrere end i Paris¹⁾.

Af en Kogebog, der udkom 1675, faar man nogen Underretning om, hvilke Retter der tillavedes i borgerlige Huse.

Af denne læres, at man endnu nød Saltmad, denne gammeldags Ret, der bestod af kogt røget Flesk, Kød, Tunge, Faarekrop og Gaasekrop. Kaal var Havregryn kogt i Vand med et Par Rødløg i, og deri hakket Kaal og Smør eller Ister. Man fyldte salte Sild med Løg og stegte dem paa en Rist, eller fyldte dem med et Afkog af Byg- eller Havregryn, Peber og Korender i Mælk, kogte Sildene derpaa og spiste dem med Smørsauce. Vandsuppe bestod af Vand med grøn Persille, Smør og Æg og spistes med ristet Brød til.

¹⁾ D. Sml. 2. R. IV, 158.

Tilmad som grønne Ærter, Hvidkaal, Roer, Ræddiker, ligeledes Æblegrød, kendtes. Saucer til Steg tillavedes af Vin, krydret med Ingefær, Peber, Sukker eller Honning; til Fisk brugtes Saucer af Vin eller Smør. Høns med Saad var kogte Høns med Suppen paa, der spistes med Ris og ristet Brød. Af Mælkeretter brugtes Melvælling; man kogte ogsaa Mælk paa Gryn, afside Grynene og tilsatte Rosenvand, Æg og Sukker. Af Æg lavedes mange kunstige Retter. Mos var hvad der trykkedes gennem Haardug og lavedes baade af Lunge, Lever, Gedder og af Æg, Jordbær, Æbler, Blommer.

Hvorledes Folk af Middelstanden levede, fremgaar af Kommunitetets Spisereglement 1683¹⁾, og hvilke Fordringer fornemme Folk stillede, ses af Bestemmelserne om det ridderlige Akademi 1695.

Søndag Middag spiste man paa Kommunitetet Groffenbrad (Oksesteg), Kaal og Flesk; Aften sød Melkevelling med Kringler i, Steg og Fisk; Mandag Middag: sød Velling, Sild, salt eller fersk Kød; Tirsdag Middag: Kaal, Flesk, fersk Kød, stegt eller kogt; Onsdag Middag: Mælkevelling, Sild, Kød; Torsdag Middag: Groffenbrad, Kaal, Flesk; Fredag Middag: sød Velling, Sild, Kød; Lørdag Middag: Mælkevelling, Sild eller anden Fisk, Kød.

Om Hverdagsaftener var Spisningen paa Kommunitetet sød eller sur Grød, Fisk og Kød.

Paa Akademiet var der tre Slags Spisning²⁾. Betjentene skulde „spises efter Lands Maner med Frokost, med to lovlige Retter Middag og Aften, Brød og Øl efter Portion, med Fisk og Kød efter Dagene og Tidens Lejlighed“.

Ved det andet Bord skulde gives fire gode Retter Mad, Brød og Bordøl, „hvilket skal være til Middag som til Aften Steg, Suppe, Ragout, Æbler, Svedsker, Bakkelser eller andet“.

¹⁾ Bircherods Dagbøger S. 223—24, jfr. C. E. F. Reinhardt, det kjøbenhavnske Kommunitets Historie S. 42. ²⁾ Rentekamrets Kbnh. Kontors Kopibog 11. Maj 1695.

Om Morgenen til Frokost skulde der gives Brød, Øl, Smør, Ost, kold Steg og hvad der blev tilovers fra den foregaaende Dag.

Ved det første (Forstanderens) Bord skulde man have: „En god Kødsuppe eller Potage efter Aarets Tid, snart et snart et andet for første Ret, en god Ret Fisk, fersk, salt eller tør efter Tidens Lejlighed for anden Ret, et Stykke Oksekød, Ragout, af andet Slags Postej, Frikassé eller andet efter Tidens Lejlighed for tredje Ret, en lovlig Steg efter Tidens Lejlighed for fjerde Ret, hvortil undertiden, naar det behager H. Majestæt, skal blive leveret Vildt mod Betaling, en Tærte, Spinat, Æbler eller andet for femte Ret, en anden Ret derhos af et eller andet for sjette Ret“. Om Aftenen fire forsvarlige Retter.

Skeer med flade Skafter kom i Brug i denne Tid og nævnes ofte i Inventarier fra 1695 som „ny Skeer“ i Mod-sætning til „gammeldags Skeer“, „Skeer med Vindruer“ og deslige, hvorved betegnes Skeer med snirklede eller runde Skafter, der var forsynede med en eller anden Prydelse. Mindre velstaaende Folk brugte Hornskeer og Træskeer, og det er vel endog det sandsynligste, at kun meget fornemme Folk til daglig spiste med Sølvskeer; der findes ikke noget stort Tal af dem i Dødsboerne.

At man nød mange Slags Konfekt, ses af en Sukkerbagers Bo 1692—93, hvor der findes: Mandelkonfekt, Corianderkonfekt, Ambrakugler, Kanelkonfekt, Sukkerbilleder, Kandiseret, Zedever Konfekt, blaa Rosiner, Korender osv.

Fremmed Bagværk indførtes efterhaanden. 1683 fik en Mand fra Husum Privilegium paa at ernære sig med fransk og hollandsk Bageri. En Enke Margrete Reimers fik 1691 Tilladelse til som hidtil at bage det Slags Brød, som Bagerne ikke i Almindelighed bagede, og 1691 fik Jakob de Sarcis Tilladelse til at indrette et Franskbrød-Bageri i den Gaard paa Østergade, som han havde ladet opbygge. Aaret efter havde en fransk Bagersvend understaaet sig til offentlig

at bage og sælge Franskbrød, hvilket stred imod den Ene-
ret, som Sarcis havde. Naar det imidlertid i Frederik IV's
Tid fortælles, at man ikke bagede Franskbrød i Kjøbenhavn,
har der altsaa ikke været den Afsætning, at Jakob de Sarcis
har kunnet bestaa.

Med Hensyn til Tjenestefolk og Hestehold havde Bor-
gerne ikke noget stort Tal, saaledes som det senere blev
Tilfældet. 1678 havde Borgmester Kristoffer Hansen en
Kusk, en Dreng, en Stuepige, en Stegerspige, en Amme og
et Par Heste; Borgmester Bartholomæus Jensen to Piger, en
Kusk, en Dreng og et Par Heste, og i Henseende til al-
mindelige Borgere var der ikke nogen særlig Overdaad at
bemærke i den Retning. Derimod er der iblandt den
højere Embedsstand et større Folkehold. Den yngre Hans
Nansen havde en Præceptor, en Gartner, en Dreng, en
Kusk, en Gaardskarl, fire Piger, et Par Karosheste og
et Par Arbejdsheste; Jørgen Elers to Piger, en Dreng,
en Kusk, et Par Heste; Henrik Müller en Skriver, seks
Tjenestefolk, fire Piger, et Par „Kuskeheste“ og to Par
Arbejdsheste. Et fornemmere Hus førte Povl Klingenberg,
der havde en Kammertjener, tre Lakajer, to Kuske, to Piger
og tre Par Karosheste; Kort Adelaers Enke holdt en Præ-
ceptor, en Bogholder, fire Tjenestepiger, en Kusk, en Lakaj,
et Par Karosheste; Korfits Trolle en Haandskriver, otte
Tjenere, tre Piger, et Par Karoshopper, to Rideheste, to
Arbejdshopper og fem andre Heste; Niels Juel en Fruerpige,
en Jomfrupige, en Fadeburspige, en Kokkepige, en Præceptor,
en Haandskriver, en Kammertjener, to Lakajer, en Kusk, et
Par Vognheste.

1681 fik en Kokkepige hos en Kræmmer i Løn 10
Sletdaler om Aaret, det samme fik Dr. Kølíchens Enepige
1687, men ved Skiftet efter ham blev der ytret, at 8 Slet-
daler var det almindeligste (en Sletdaler er omtrent = 2
Kroner). Nævnte Doktors Kusk fik 20 Sldr. om Aaret. I

et Skifte 1690 siges, at 16 Sletdaler er den ringeste Løn, nogen Kusk her i Kjøbenhavn ordinarie tjener for.

I Henseende til Bryllupper var den Skik efterhaanden trængt frem at foretage Vielsen i Hjemmet, men dertil skulde have kgl. Bevilling. Foruden Familien maatte der ikke bedes mere end 12 Par, og der maatte ikke bedes Fremmede til at rede Brudesengen, eller foretage anden Opvartning. Ingen Brud maatte bære andet, end hvad der tilhørte hende selv, hvorved Udsmykning med Raadstuens Brudesmykke altsaa ophørte. Der maatte ikke trakteres før Vielsen, efter denne maatte der ikke gives mere end 8 Retter, og der maatte ikke have Pyramider af Sukkerbageri eller andre kostbare Retter. Til Brudestolen eller Brude-skamlen maatte kun bruges vævet Tapet uden Fryndser og Kniplinger, og det var alene visse Rangspersoner tilladt at bruge Himmel over Brudestolen eller over Brudebænken, hvor Vielsen foregik, eller over Bordet. Fornemme Borgere og Negotianter tilligemed de fornemste Gejstlige maatte bruge Taft eller Atlask til deres Brudeseng, Haandværkere og Tjenestefolk skulde derimod lade sig nøje med Rask eller andet uldent Tøj, dog uden Fryndser, Busker eller Snore; de sidste maatte ikke have større Følge end 6 Par og maatte kun give fire Retter. Brudgommen maatte ikke skænke Brudens Venner eller Søskende noget af Ædelstene, Perler eller deslige, men nok en Gave til Brudens Moder eller til de Folk, hos hvem hun var i Huset, dog ikke af højere Værd end 100 Rdl. Dette bestemtes ved en Forordning af 13. Marts 1683.

Ogsaa ved Barnedaab søgte Regeringen at indføre større Tarvelighed. Der maatte kun sendes Bud til Familien med Underretning om Barnefødsel, og der maatte ikke bedes Kvinder til at opvarte dem, der gjorde Besøg i Barselstuen. Der maatte kun bedes fem Faddere, kun 3 Par Kvinder maatte følge til og fra Kirken, og der maatte ikke gives noget Traktement af Mad, Konfekt eller Drik, dog maatte de indbudte Faddere beværtet med „ordinarie Spise“.

Til almindelige Gæstebud maatte der kun gives 6 Retter Mad og intet Konfekt af Sukkerbageri, dog undtoges de højeste Rangspersoner.

Allerede ved Forordningen af 7. Nov. 1682 havde Regeringen søgt at sætte en Grænse for Udgifterne ved Begravelser. Det hedder i denne Forordning, at Kongen „ugærne fornemmer, at megen stor Overdaadighed og unyttige Omkostninger af de fleste over deres Stand og Vilkaar med deres afdøde Forældres, Børns og Venners Ligs Begængelse og Jordefærd gøres, hvorved ikke aleneste Gud højligens fortørnes, men endog mange, for at efterfølge de daarlige Exempler og af en vrang Indbildning, at derved de afdøde sker nogen Ære og Tjeneste, saaledes over deres Evne forsætter deres Midler, at de det sent eller aldrig kan forvinde“, hvorimod det anbefaledes hellere ved Sparsomhed og Gavnildhed imod fattige og nødlidende end ved en skammelig Ødselhed og syndig Overdaadighed at søge sig et berømmeligt Eftermæle.

Kjøbenhavns Borgmestere og Raad og Gejstlige, der havde murede Begravelsessteder, maatte lade deres Kister overtrække med Baj, Klæde eller Læder og bruge Jærneslag, dog uden Fortinning, Forsølving eller Forgyltning og uden at beklæde dem indvendig, og ovenpaa Kisten maatte der være en Messingplade med fire Hjørnebaand og Messingsøm uden Fryndser. Folk uden Rang maatte ikke bruge mere end én Kiste, der kun maatte være beslaaet med Jærn og med 8 Haandgreb; ovenpaa maatte være en Jærn- eller Blikplade med Aarstallet og den afdødes Navn.

Til at klæde Liget maatte i det højeste bedes to Kvinder og seks Personer til at lægge det i Kisten, hvilket skulde foregaa uden nogen Skænkning, Spisning eller Konfekt. Vaagestue over Lig inden Begravelsen var aldeles forbudt og der maatte kun sendes Bud til de nærmeste Paarørende om Dødsfald; de Besøgende, der kom i Huset, medens Liget stod oven Jorden, maatte ikke opvartes, og

der maatte ikke sendes Bud efter Dragekvinder, men al Dragning af Værelserne skulde ske ved Husets Folk eller ved Folk, der lod sig leje dertil; ved selve Begravelsen maatte der ikke trakteres med Mad, Drikke eller Konfekt. Dragning af Værelserne maatte dog kun finde Sted hos Rangspersoner og Adelen.

Det var blevet almindeligt at begrave Ligene om Aftenen, men dertil skulde altid have kgl. Bevilling, og der maatte kun bruges tolv Løgter¹). Foruden Familien maatte der kun følge 6 Par Mandfolk og aldeles ingen Kvindfolk, enten det var Dag eller Aften. Ved Aftenbegravelser maatte Præsten holde en kort Tale i Kirken over Folk af Rang eller af Adel, men ikke over andre, ej heller maatte der ved saadanne Lejligheder tales over nogen om Dagen.

Det var vel tilladt som hidtil at opsætte Epitafier i Kirkerne, men kun med Indskrifter og uden Portræter og ikke kostbarere end 300 Rdl. Tjenestefolk maatte ikke forlange Sørgeklæder som Ret, og da der blev skrevet mange „nyttige“ Vers til Begravelser, maatte ingen Bogtrykker trykke saadanne eller nogen anden uddele dem, uden skriftlig Tilladelse fra Arvingerne eller Formynderen; det har altsaa været en Spekulation af Bogtrykkere og Poeter ved Dødsfald paa egen Haand at udgive Vers og gøre sig betalt derfor af Boet.

Disse Bestemmelser blev, som man kan tænke sig, ikke overholdte, kun toges det maaske nok alvorligt med Kisternes Udstyrelse.

I Skifterne findes kun faa Regninger for Begravelser; her meddeles to, den første over en Kræmmerenke, der åøde 1671 (Skifte 1681):

---

1) 1694 fik Kaspar Bauman Bevilling paa 10 Aar til at udleje Løgter ved Ligbegængelser saavel til at ophænge i Gaardene som til at bære for og ved Ligene paa Gaderne (K. D. VII, 425—26).

Til den sal. Kvindes Lig at beklæde saa vel som og ellers udtaget	39	Sldr.	2	Mk.
For Lærred og Katun	7	—	2	—
Ligkisten	12	—	”	—
Mag. Buch for Ligprædiken	10	—	”	—
Kantoren for Testamentet ¹⁾ at skrive . . .	3	—	”	—
Kirkeværgen for Lejersted, Lys og Stager	31	—	3	—
Kantoren for Seddelen at udskrive paa Lejerstedet	”	—	3	—
Den hele Skole ²⁾ med Kapper	15	—	3	—
Skolemesteren for sin Gang ved Liget . .	4	—	2	—
Konrektoren for sin Gang	3	—	”	—
Ligklædet	4	—	”	—
For deres Traktement, som bar Liget . .	36	—	”	—
Graveren for Graven at grave, Lysestagerne og Lyset at frembære	4	—	2	—
Til Bedemanden	3	—	”	—
Bedekvinden for sin Umage	2	—	”	—
Lærred som blev brugt til Liget og til andet Sørgetøj	20	—	”	—
Syløn	5	—	1	—
Smeden for Beslag	17	—	2	—
Skræderen for Sørgeklæder	20	—	2	—
Skomagere for Sko til Børnene	5	—	2	—
Vin og Øl udi Ligstuen og til Begravelsens Fornødenhed	22	—	1	—
				280 Sldr. 1 Mk.

En fattig Kandestøberenke, hvis Bo udviste en Underballance af 151 Sletdaler, blev 1681 begravet med følgende Udgifter:

¹⁾ Den afdødes Levnedsløb. ²⁾ Vor Frue Latinskole.

Kisten	9	Rdl.	2	Mk.	„	Sk.
Ringene	3	—	2	—	12	—
Jorden, Klokkerne, Graven at grave og Ligbaaren	8	—	„	—	8	—
For Ligbaaren at bære	„	—	„	—	8	—
For Skolens 2 Lektier ¹⁾	1	—	1	—	10	—
Brolæggerlavet for Ligklædet og Stager	4	—	2	—	„	—
Præsten	1	—	2	—	„	—
Omkostning, der Liget blev klædt, lagt i Kisten og Vaagen den sidste Nat	1	—	3	—	8	—
Bedekvinden	1	—	2	—	„	—
Ole Jensen for at bede til Liget og Testamentet at skrive	3	—	„	—	„	—
Skamler i Kirken at sætte	„	—	1	—	8	—

Ialt 34 Rdl. „ Mk. 6 Sk.²⁾

Regeringen var selv Skyld i den store Overdaadighed, idet dens Rangforordninger indførte en Forfængelighed, hvortil Fortiden ikke havde set Mage. Alle vilde være Rangspersonernes Lige i Klædedragt, i selskabelig Optræden og bære fornemme Navne, ligesom de, der blev adlede. Som et Par Exempler af mange kan anføres, at Rentemester Henrik Müllers Hustru, der døde 1669, blev i hendes levende Live aldrig kaldt andet end Sofie Hansdatters eller Sofie Henrik Müllers, men hun blev efter sin Død adlet kort efter sin Mand, og da der efter dennes Død 1692 skulde indrettes en ny Begravelse, prangede hun i Æreversene med Navnet Rosenstjerne³⁾. Af samme Grund var det, at Abel Katrine, der aldrig skrev sig med noget Tilnavn, efter sin Død endelig skulde bære sin adelige Faders Tilnavn von der Wisch,

¹⁾ Klasser. ²⁾ De kostbare adelige Begravelser som f. E. Niels Rosenkrantzes (D. Sml. V, 353—59), der kostede 13,500 Rdl., vedkommer os ikke her. ³⁾ Bircherods Dagb. S. 123.

uagtet hun var et uægte Barn, og hendes Mand, der aldrig hed andet end Proviantskriver Hans Hansen og var en sønderjysk Bondesøn fra Egnen omkring Løgumkloster, efter sin Død fik Tilnavnet Osten, hvilket siden blev til von Osten.

II.

Drikfældighed. Slagsmaal. Overfald. Galger og andre Straffe. Gadeoptøjer. Tiggeri. Usædelighed. Overtro.

I den sidste Halvdel af det 17. Aarhundrede var Drikfældigheden ikke ringere end tidligere. Hvad skal man sige, naar, som det berettes 1671, den gamle Kristoffer Gabel, der rigtignok nu var en falden Hofmand, „hver Dag drikker god Rus udi Brændevin“, eller naar Kongens Yndling, Overjægermester Hahn, 1680 døde som en Følge af Udsvævelse i Vin. Om en anden af Kongens Yndlinge, Adam Levin Knuth, beretter den franske Gesandt 1681: „Det er umuligt at sige for meget om hans indskrænkede Hoved og de slette Vaner, hvortil han er forfalden; hans Kundskaber indskrænke sig til at kende de forskellige Slags Vine, hvormed han hver Dag fylder sig“. En anden Franskmand udtrykker det saaledes, at hans største Fortjeneste er at drikke godt. Om Kongens Halvbroder U. F. Gyldenløve, der var Kjøbenhavnerens første Mønster paa en elegant Kavalier, siger den førstnævnte Franskmand, at han forstaar at leve og er meget høflig, men holder for meget af at drikke. Det berettes ogsaa om den første Politimester i Kjøbenhavn, Klavs Rasch, at han var saa bekendt for sin Evne i Henseende til at drikke, at han engang blev hentet til Slottet for at drikke en sachsisk Herre under Bordet, hvorved han hævdede sit Lands Hæder saa mandelig, at Kongen eftergav ham en stor Sum Penge¹).

¹) D. Saml. 2. R. III, 310; IV, 157, 160, 161. Norsk hist. Tidskr. II, 318.

Aar 1680 gjorde den svenske Gesandt et stort og kosteligt Gæstebud, hvortil de fornemste Herrer og Damer var indbudte. Ved Midnatstid tog de fleste Gæster bort, men en Del fornemme Kavalerer blev tilbage og begyndte at drikke Skaaler; tilsidst snappede man Karabinerne fra de Drabanter, der stod udenfor Døren, og gød dem fulde af Vin, hvorpaa man satte dem for Munden og tømte dem paa et Tegn af Gyldenløve; i samme Øjeblik, som Karabinen var tømt, skulde man give Fyr med den, og den, for hvem dette mislykkedes, blev dømt til at drikke en Stob Vin. Dette gentoges over ti Gange, og da der var mange, som ikke iagttog Tempo og kom bagefter med deres Skud, gjorde den idømte Straf det snart af med Selskabet, saa man tilsidst ikke var i Stand til at haandtere Geværerne. Den svenske Gesandt og Gyldenløve var de eneste, der vandt Prisen og blev fri for Vinstraffen. Ud paa Natten kom Gesandten, hvis Navn var Gyllenstjerna, og Gyldenløve i Ordstrid om de Danskes Tapperhed i sidste Krig i Forhold til Svenskernes, og dette gik saa vidt, at Svenskeren tog Gyldenløve i Skuldrene og lagde ham op paa Bordet, men han rejste ham dog straks op igen. Gyldenløve tog dette saa ilde op, at han udfordrede Gyllenstjerna paa Pistoler. Dermed var Gildet forbi, Gyllenstjerna lod sin Vogn forspænde og kørte til Nørreport, men her nødte et Forbud fra Kongen ham til foreløbig at opgive Duellen¹⁾.

Ved et Drikkegilde hos Gyldenløve 1670 ytrede nogle danske Adelsmænd Misfornøjelse med, at Adelen havde saa lidt at sige i Modsætning til Fremmede, men haabede at Tilstanden snart vilde forandre sig. Samtalen blev mere og mere heftig, man brugte grove Ord, og det kom til Haandgribeligheder. To Adelsmænd trak blank og gjorde Udfald

¹⁾ D. Sml. 2. R., V, 80—82. Han kørte vel til Nørreport, forat komme til Fuglestangen ved Tagens Hus, hvor man, i det mindste senere, plejede at duellere.

mod Gyldenløve, hvilket han afparerede med Haanden, hvorpaa han rev Kaarden fra den ene og gennemborede den andens Skulder dermed.

Selv Kristian V tog Del i allehaande Optøjer i Begyndelsen af sin Regering. Han morede sig med at køre op og ned ad Gaderne om Natten og besøge en og anden af Adelen. En Nat kom han til Admiralens Hus (Niels Juels?), hvor han slog alle Ruderne itu. Derfra begav han sig til Oversekretær Schult, der bode paa Graabrødretorv¹⁾, hvor han ikke alene slog Ruderne itu, men tog Schult Slaabrok og Nathue med i Vognen. Man fortalte, at denne havde ladet sin Kone indelukke i et stort Skab for at fri hende for Overlast²⁾. Man kan just ikke tro, at saadanne Optøjer kunde forsone alvorlige Mennesker med en Enevoldsmagt, hvis Ihændehaver skulde staa for Folket som en halv Guddom, men som opførte sig ikke bedre end Samtidens andre unge Lapse.

Karaktererne var meget ømtaalelige; man blev let heftig og fornærmet paa sin Ære ved de i Hidsighed udtalte grove Ord, som man havde saa let ved at faa frem.

Ved en Fest, som den franske Gesandt Terlon 1665 gav for Hoffets Damer paa sit Landsted, opstod der Strid om Rangen mellem den franske Residents Frue og Dronningens Hofdamer. Terlon tog den førstes Parti og sagde, at Hofdamerne fortjente Pisk. Kommandanten i Kjøbenhavn Frederik v. Ahlefeldt svarede hertil, at hvis Terlon ikke havde været en stor Konges Ambassadør, vilde han have sagt, at han talte som en Nar. Terlon tog ham fat i Kraven, og Kommandanten greb Terlon i Parykken. Generalstaternes Ambassadør skilte dem derpaa ad, og da Terlons

---

¹⁾ Løvstræde, som det da hed. Han var 1669 bleven gift med Kristoffer Gabels Datter Armgaard Sofie. ²⁾ D. Sml. 2. R., III, 36—37.

Mund skummede af Raseri, tog Ambassadøren ganske rolig sit Lommetørklæde og tørrede Terlon om Munden dermed¹⁾.

Naar saadanne Haandgribeligheder kunde finde Sted i de fornemste Kredse, undres man ikke over lignende Oprin hos Mellemlasserne. 1689 vidnede en Mand for Raadstueretten, „at han saa, at Kaptejn Lützov tog for paa Doktor Ringelman (i dennes eget Hus), saa det syntes, at han tog ham ved hans Klud²⁾, hvorover Doktoren rykkede sig tilbage omkring Bordet henimod nogle Stole; derpaa stødte Doktoren Kaptejnen for i hans Pande med sin Haand, saa Parykken gik op ad Hovedet paa Kaptejnen, og Doktoren sagde i det samme: „Vi er jo ærlige Folk“; men om Parykken faldt paa Gulvet, det kunde Vidnet ikke fuldkommelig vide formedelst de mange Folk, som stod der omkring. Han hørte, at Kaptejnen raabte paa sin Dreng, at han skulde fly ham sin Kæp, og sagde, at han vilde prygle den Nar. En tilstedeværende Løjtnant Split svarede derpaa: „Broder, du skal intet befatte dig med ham, han er Kongens Doktor“³⁾; derpaa svarede Kaptejnen: „Var han ikke Kongens Doktor, da skulde jeg prygle dig død og ikke tage Kaarden til dig“, hvorpaa Doktoren svarede: „Jeg er nu ikke Kongens Doktor; hvad vil du gøre?“ hvorpaa Løjtnant Split atter sagde til Kaptejnen: „Du skal intet have med ham at gøre“, hvorpaa Kaptejnen svarede igen: „Jeg skal prygle den Hundsfot, Kongens Doktor er ikke bedre end en anden“, hvorpaa Doktoren svarede igen: „Vil du prygle mig?“ og derpaa tog sin Kaarde ud, men om han gjorde dermed noget Stød til Kaptejnen, havde Vidnet ikke set, men Løjtnant Split tog straks i Fæstet paa Kaarden, paa det at ingen Ulykke dermed skulde ske. Imidlertid sprang Kaptejnen hen til Doktoren og slog ham fire eller fem Slag med sin Kæp⁴⁾.

1) P. W. Beckers Saml. II, 373. 2) Kluden er Halstørklædet med nedhængende Ender. Klud betyder endnu i Jylland Halstørklæde. 3) At han var kgl. Livlæge ses i Ingerslev, Danmarks Læger II, 40. 4) Raadstueprotokollen 28. Jan. 1689.

1693 anklagedes Jørgen Knudsen, fordi han var kommen ind i Kaptejn Hartmans Logemente, og da der kom dem nogle Ord imellem, „har han slaaet nogle Gange Knep med Fingrene for Kaptejnen og sagt: „Jeg skal mage det saa, du skal vride dine Hænder derfor, og du skal faa en Ulykke, du har brydt (o: drillet) mig i tre Aar; nu vil jeg bryde dig igen“, med andre flere ubekvemme Ord, som han nogle Gange repeterede, alligevel Kaptejnen bad ham gaa bort og nyde Ro paa sit Kammers“. Ved sin Bortgang skældte og truede han og sagde: „Du skal faa en Ulykke og Fanden skal fare i dit Hjerte“. Her kom det dog ikke til Haandgribeligheder, ti Kaptejnen begærede Arrest over ham, og i denne blev Jørgen Knudsen siddende, til han stillede Kavtion for, at han ikke vilde tilføje Kaptejnen ondt, men denne maatte selv sørge for hans Underholdning i Arresten¹).

1678 blev Oberst Andreas Vilchen idømt Voldsbøder „for Hug og Slag, han Hans Garben²) med sin Stok givet har“, og Aaret efter maatte Stadsmajor Valdemar Blinch bøde „for Overfald og Slag paa Knud Olsen Underfoged“. 1687 blev der afsagt Dom over Kristen Andersen, forrige Studiosus, der var bortrømt, „at han skulde bøde ej alene tre Gange 40 Lod Sølv for Overfald paa Gaden, som han paa Borgmester Jokum Lassen af Viborg øvet har, saa og for ærerørige Skældsord at bøde 3 Mark og desforuden for Trusel og Undsigelse at stille Borgmester Jokum Lassen fornøjelig Borgen eller og paa sin Person, hvor han antræffes kan, borge for sig selv“.

Endog paa fredlyste Steder som Børsen kunde man ikke styre sin Heftighed. Albret Henrik Stormer overfaldt og slog her 1690 Henrik Hønniche, skældte ham ud, kastede sin Kaarde paa Gulvet og spurgte, „om han havde Lyst

¹) Raadstueprotokollen 15. Nov. 1693. ²) Hans Garben var Kræmmer.

til Kaarde eller for Haanden“. Foruden at give klækkelige Bøder maatte Stormer for Retten erklære Hønniche for en ærlig Karl, og at han intet andet vidste med ham, end det en ærlig Karl vel egner og anstaar¹).

Et saadant Tilfælde som følgende i en Kirke hørte dog vistnok til de usædvanlige: „Forgangen Fredag, som var den 30. September 1692, da afg. Kristian Beverlin, forrige Stadskæmner her i Staden, blev begravet i Vor Frue Kirke, og der holdtes Ligprædiken over Liget, er en Borger og Brygger Povl Larsen Vang indkommen udi Kirken, gaaet om i Gangen paa den nordre Side, som Kvindestolene er, og der paa en usædvanlig Maade begivet sig ind udi en af fornævnte Kvindestole, hvor hans Hustru tilligemed andre Kvinder sad, taget Hustruen om Halsen med adskillige Kærlighedsord og Tale til hende og ikke aleneste foraarsaget en stor Opsigt i Kirken, men da han noget havde siddet i Stolen og gik ud igen, har han straks, han kom udenfor Stoledøren paa Gulvet, slaet en Person ved Navn Mathias Tausan over Ansigtet med sin Stok og brugt adskillige Skældsord og store Eder, hvilken Tausan tilligemed andre Borgere stod og hørte paa Ligprædiken, og det uden ringeste Tiltale eller Aarsag, hvormed han end foraarsagede ydermere Tumult og Insolentie i Kirken under Prædiken“²).

Et morsomt Sammenstød forefaldt 1693 i Admiral Gieddes Hus, hvorom Admiralen selv beretter følgende: „Dagen tilforn eller to Dage efter, at min Tjener ved Navn Mathias Laholm havde faaet ondt udi sit Ben og skulde være Rosen, som mig blev sagt, hvortil Mester Henrik Meine blev kaldt, som ogsaa gik til ham og lagde et Plaster et Par Gange derpaa, og som det mig blev sagt og jeg frygtede, at Plasteret maatte trække Hul paa hans Ben, og jeg gerne vilde have Tjeneren hastig kureret, lod jeg hente Doktor Unse-

¹) Raadstueprotokollen 5. Marts 1690. ²) Indlæg til Reskr. 15. Okt. 1692 (K. D. VII, 399—400).

nius¹⁾) dertil, som ordinarie gaar udi mit Hus og betjener mine Folk, bad ham, han vilde fare til Tjenerens Ben, eftersom jeg frygtede, Plasteret maatte gøre ham mere Skade end som godt, hvilket Doktoren lovede at gøre og at forskaffe Tjeneren snart paa Fode igen, vidste ikke heller, at jeg da havde brugt Barberen, da den 13. December, som han havde været „nere“ hos Tjeneren og ordineret ham noget at lægge derpaa, kom han om Morgenen op til mig paa mit Kammer, besværede sig for mig at være overfalden af Mester Henrik med unyttige og usømmelige Ord samt Undsigelser, eftersom han efter min Begær havde set efter Tjenerens Fod, hvorpaa Mester Henrik i lige Maade i samme Tid hel konfus og bleg kom op til mig, begyndte at tale Doktoren til med haarde Ord, hvorfor han havde brudt hans Baand og aftaget hans Plaster, hvorpaa jeg svarede, om det ikke var min Tjener, om jeg ikke havde Magt at lade hente i mit Hus, hvem jeg vilde, bad ham saa ikke fare afsted, men bære nogen Respekt for mig udi mit eget Hus, sagde ham og, at Doktoren var uskyldig, men han fór fort og sagde at ville lade beskikke (stævne) Doktoren, med flere unyttige Ord, hvorfor jeg var foraarsaget at vise Mester Henrik Døren og bad ham bære Respekt udi mit Hus, ellers maatte jeg være foraarsaget at vise ham noget andet eller lade hente Vagten“.

Doktorens Indlæg i den paafølgende Retssag indeholdt følgende Poster: at Mester Henrik havde voldelig overfaldet ham i Viceadmiral Gieddes Hus, ikke alene angrebet ham, men endog alle Doktores med meget haanlige og ærerørige Ord, at han havde duttet ham, fordret ham ud for Porten at slaas med ham og truet med at køre et Instrument udi Livet paa ham. Iøvrigt var Doktorens Indlæg fuldt af Grovheder; han holdt sig for god til at lægge Haanden paa

---

¹⁾ Dr. Unsenius var en Tid Læge i Odense, se Ingerslev, Danmarks Læger II, 64.

saadan en uværdig Karl og elendig Stymper, han holdt Mester Henrik for en Bagvasker, der havde glemt Pligt og Billighed, formedelst de Skældsord, som han af sin grove æselske Flab havde udgydt imod ham, han holdt ham for en uforskammet Æretyv, indtil han ham andet overbeviste, end hvad en ærlig Mand og erfaren Medico anstod. Vidnerne kunde dog ikke give Doktoren Medhold, ti de havde kun hørt Barberen sige, da Doktoren tog Plasteret af, at denne forstod det ikke; dog forekom det den ene, at han havde svaret Doktoren: „Du magst en Hundsvot versteen“, men det var, efter at Doktoren først havde duttet ham. Doktor Unsenius dømtes for sin grove og usømmelige Beskikkelse (Stævning) til baade paa Byting og Raadstuen at erklære Henrik Meine, at han ej vidste med ham noget andet end det, som en ærlig Mester vel sømmer og anstaar, og maatte bøde 30 Rdl. til Kristianshavns Kirke¹). Denne Scene, der foregik i det Hus, hvor Holberg siden var Huslærer, har han sikkert hørt omtale, og den kan have givet ham Anledning til Scenen i „Barselstuen“.

En Begivenhed, der gjorde megen Opsigt, var Drabet paa Dansemester Kristoffer Lachman. Denne havde 24. Januar 1694 om Aftenen Assemblée i sit Hus „for sine Skolarer og andre“, det vil sige, han holdt et Bal for de Elever, han havde undervist i Dans, og for en afsluttet Kreds af andre, og for at hindre Uvedkommende i at trænge sig ind var der en Vægter posteret i Forstuen. Da kom en Skare unge Mennesker, blandt hvilke Holger Gyldencrone og Hans Weideman var, ind i Forstuen og begærede at komme ind i Stuen, men da Vægteren nægtede dem Adgang, trængte de sig ind i Gaarden for at komme ind i Huset ad den Vej. Da dette mislykkedes, løb de med Magt paa engang mod Stuedøren og slog paa den med deres Stokke, hvorpaa de løb ud paa Gaden. Vægteren lukkede da Gadedøren i Laas,

¹) Raadstueprotokol 14. Juni 1694.

hvorpaa Weideman og en til slog paa Vinduesskodderne og raabte „Hundsfoot“, indtil Lachman truede med at lade Vagten hente.

Dagen efter kom begge de unge Gyldencroner hen til den franske Kok Pleon¹⁾, hvor de spiste og i en forbitret Stemning talte om, hvorledes de vilde behandle Lachman, naar de traf ham. Til dennes Fader, der kom for at tale med Pleon, sagde Holger Gyldencrone, at han vilde give 1000 Rdl. til, at han havde hans Søn her. Derpaa gik Holger Gyldencrone og Weideman hen til Antoni Hanstein den Yngre, der var i sin Moders Hus, og spurgte denne, om han havde været til Lachmans Assemblée, hvorpaa de fortalte, hvad de havde gjort den foregaaende Aften, og Gyldencrone sagde de Ord: „Faar vi fat paa ham, skal vi prygle ham“. Weideman spurgte, om Hanstein ikke vidste, hvor Lachman informerede; da denne ikke vidste det, sagde Gyldencrone: „Jeg vil ingen Kaarde drage til Lachman, men prygle ham med Stokken, og skal jeg trække Kaarde til ham, da skal enten jeg eller han sidde paa Rumpen“, og til Weideman sagde han: „Ja, Broder, hvor jeg attraperer ham paa Gaden, om det end var udi en Karet, saa vil jeg slaa Vinduerne ind, og saa vidt skal han have den“, og derpaa trak han sin Kaarde og viste en halv Alen fra Spidsen. Han fortalte ogsaa, at han havde ladet den brav slibe.

Da Hanstein vilde gaa i Byen, trængte de sig paa med deres Selskab, og da Hanstein paa Tilbagevejen gik op i sin Moders Hus, blev de andre staaende udenfor, men i det samme blev de var, at Lachman kom gaaende; de løb efter ham og naade ham i Læderstræde. Der saa Vidnerne, at Gyldencrone først talte til ham og efter nogen Ordveksling slog ham med sin Stok over Hovedet, men Lachman værgede sig med sin Stok, saa Gyldencrone faldt baglænds om. I det samme søgte Weideman ind paa Lachman med dragen Kaarde

---

¹⁾ Honoré Pleyon, der tog Borgerskab 1691.

men idet denne værgede sig, kom Gyldencrone til i en Hast og løb sin Kaarde ind i Livet paa Lachman, der straks faldt om og døde. Morderne tog derpaa Flugten og rømte bort. Gyldencrone dømtes ved Højesteret til at have sit Liv, Ære og Gods forbrudt og, hvis han ikke blev greben, til Fredløshed paa Livstid¹).

Den Omstændighed, at Kaarden hørte til alle Folks Klædedragt, bevirkede mange lignende Voldsomheder blandt simplere Folk. 1684 straffes en Skræder Rasmus Lomborg paa tre Gange 40 Lod Sølv for at have brudt Husfreden i en anden Skræders Hus, hvor han var gaaet ind og med sin Kaarde havde slaaet og stukket Læredrengen, der dog ikke har været saa ganske uskyldig, da han siden for sine „nyttige og ubekvems Ord“ dømtes til at sidde i otte Dage paa Vand og Brød i Raadhuskælderen og til at gøre Rasmus Lomborg offentlig Afbed paa Raadstuen. 1688 havde tre Slagtere en Søndag Nat paa Gaden overfaldet fem Skalmejblæsere af General-Major Schacks Bataillon, havde hugget og stukket dem med deres Kaarder og slaaet Skalmejjerne itu, „da de dem med deres Spil opvartede“. Ved et Slagsmaal samme Aar mellem nogle Smedesvende oplystes det, at den ene havde mistet en Sølvkaarde og en Stok²).

I Byfogedregnskabet 1676 dømtes Kristian Zoega til en Bøde af 3 Rdl. for at have beskadiget en Student i Haanden med en Kaarde³). 1684 blev Johan Hollænder „meget skammelige overfalden af en Skipper ved Navn Rasmus Dolmer, først med Trusler og Skældsord og siden med Hug og Haardræt, hvorover Johan Hollænder til sit Forsvar drog en liden Kaarde og slog Skipperen over hans venstre Skulder“, men denne drejede Hovedet, saaledes at han blev saaret i dette, hvilket gav Anledning til hans Død⁴).

¹) Magistratens Domprotokol. Bircherods Dagbøger S. 285.

²) Raadstueprotokol 24. Marts 1684, 18. Marts og 30. Maj 1689. ³) Zoega var en afskediget Præst, der døde 1678 i Kjøbenhavn og betegnes som „en urolig Mand“, se Giessings Jubellærere II, 408. ⁴) K. D. VII, 72—73.

Misbrug med Kaarden kommer ogsaa frem i en Sag om et Sammenstød mellem en Husbonde og hans Karl. Da Brygger Kristen Bertelsen en Aften bebrejdede sin Karl Anders Hansen, at han gik ud sent paa Aftenen, svarede denne, at en Skælm skulde sige ham sligt paa, hvormed han vilde have sigtet til en Tilstedeværende, om hvem hans Husbonde havde sagt: „Den Karl skal vidne dig sligt paa“, men det bevistes, at Anders havde sagt dette ærekrænkende Ord Skælm tidligere, saa hans Husbonde ikke kunde opfatte det anderledes, end at det var ham selv, der kaldtes en Skælm, og han gav derfor Karlen et Slag i Ansigtet med Bagen af Haanden, hvilket af Retten betragtedes som noget, en Husbonde havde og burde have Magt til. Karlen gik derpaa ned i Bryggeret og Husbonden med sin Kaarde, der dog var i Skeden, bagefter, og der blev de trufne i Kamp, uden at det kunde oplyses, hvorledes denne var opstaaet; Karlen paastod vel, at Kristen Bertelsen havde overfaldet ham med blottet Kaarde, men der var ikke Spor af, at han havde lidt Skade af Kaarden, medens man derimod saa, at Anders trak sin Husbonde i Haaret og slog ham til Jorden, saa der fandtes Saar og Rifter i hans Hoved ved Ørerne, saa Blodet flød ud deraf¹⁾.

Tjenestefolk efterlignede deres Herskab i Kaardens Brug. Saaledes skede den Ulykke 1693, at Professor Rasmus Bartholins Kusk paa et Loft stak en fremmed Tjener ihjel, da han for Morskabs Skyld fægtede med ham²⁾.

En anden Tyendesag, der vidner om, hvor let Haanden sad, angaar en Enke af den velhavende Klasse, Madam Glædes³⁾, der havde tre Piger, af hvilke den ene var Stadsmø og den anden Stuepige. Den tredie Pige, der altsaa har været Kokkepige, klagede for Retten over Madamens

¹⁾ Raadstueprotokol 26. Nov. 1688. ²⁾ Bircherods Dagbøger S. 146—47. ³⁾ Hun var Mette Rodes Datter og bode i nuv. Højbroplads Nr. 4, Hj. af Læderstræde, hvor de vistnok drev Gæstgiveri.

Mishandling. Ifølge Forklaring af Doktor og Bartskeer fandtes saaledes „et Rif“ paa den højre Kind ved Øjet saa langt som Ledet af en Finger, Hovedet var ophovnet og fuldt af Knuder, Næsen blodig og desuden stærkt løbende, den venstre Arm ved Albuen blaa, i det tynde Led i Slagsiden var en blaa og gul Plet. Da dette overskred den tilladelige Hustugt, maatte Madam Glædes for Næve- og Stavshug bøde to Gange tre Lod Sølv, betale Doktor- og Bartskeerløn, Pigens Ophold med Kost, Kammer og en Vaagekones Opvartning, til hun blev frisk, give Pigen for udstaaet Smerte og Skade halvtredsindstyve Rigsdaler foruden hendes tilbagestaaende Løn og desuden betale Processens Omkostninger¹⁾.

Da Urtegaardsmanden ved Kongens Fiskerhus 1694 traf en Dreng, der fiskede i Kongens Fiskeparker, kastede han ham uden videre i Vandet, hvor han druknede²⁾.

Den Tone, hvori Folk talte til hinanden i Hidsighed, fremgaar af flere af ovennævnte Skildringer; det kan derfor ikke undre nogen, at en Borger, der ikke selv havde op-hugget sin Rendesten, hvorfor Arbejdet udførtes af en af Renovationens Folk, raabte ned til denne og „skanderede og skældte ham for en Skælm og en Rendestenssnager og beklagede at skulle være kommanderet af saadanne Folk“³⁾.

Generalmajor Tramp blev 1666 i den Grad ude af sig selv lige overfor Kongen, at han bed i sin Hat, satte den paa Hovedet, stampede omkring i Gemakket og styrtede derpaa ud af Døren⁴⁾.

Hvorledes en Officer kunde optræde lige overfor Magistraten, ses af følgende Beretning i Raadstueprotokollen:

„Aar 1676 den 20. Avg. kom Hr. Oberstløjtnant Sten Andersen⁵⁾ til Kjøbenhavns Raadstue, da vi havde med Retten

1) Raadstueprotokol 9. Juli 1692. 2) K. D. VII, 433. 3) Raadstueprotokol 20. Febr. 1684. 4) Beckers Saml. II, 404.

5) Sten Andersen Bille, der under Belejringen var Major, optræder efter 1660 med Titlen Stadsmajor, hvilket imidlertid

at forestaa, og da vi fornåm, at han var der, straks bad vi ham, at han vilde indkomme. Da han indkom, hilsede Præsidenten ham og rejste sig op af sit Sæde, bad ham, at han vilde sidde hos ham og Borgmestrene, som var tilstede paa deres Sæde, hvilket ikke skede, men han straks begyndte og foregav, at vi vilde drage Omsorg, at de svenske Fanger kunde faa Værelser her i Staden. Hvortil blev svaret, at Magistraten havde gjort, hvad den kunde ved Kompagniets og Pesthusets Tilbydelse, desforuden lygte Hs. Kgl. Majestæts skriftlige Befaling ikke til Magistraten, men til Hr. Statholder, hvortil Hr. Oberstløjtnant svarede og spurgte os ad, om vi ikke parerede (adlød) Statholder; hertil blev svaret, at vi respekterede ham og assisterede ham til Hs. Kgl. Majestæts Tjeneste, men vi havde ingen Ordre til at parere ham, hvortil blev svaret, havde vi ikke faaet Ordre, saa skulde vi faa. Dertil blev givet Svar, naar vi fik den, bør vi derefter at leve. Siden blev spurgt, om vi ikke parerede ham, da Hs. Kgl. Majestæt var for Wismar; dertil blev givet til Gensvar, at det ikke skede, men til alt, hvis (hvad) vi har paalagt Borgerskabet, og nu, siden Hs. Kgl. Majestæt er kommen til Skaane, har vi gjort efter til os kgl. skriftlig Ordre. Men da Præsidenten begyndte at tale til Hr. Oberstløjtnant, at han kunde fornuftelig eftertænke, da førend han kunde videre udføre sin Mening og Ord, blev velb. Hr. Oberstløjtnant vred, talte haarde Ord, satte sin Hat paa sit Hoved, gik ud af Raadstuen, slog Døren saa hart i, at aldrig véd man saadant at være sket paa Raadstuen, „murmerede“ igennem Raadstuehuset i mange Borgerskabets og andres Nærværelse, som var der mødte til deres Sagers Expedition“.

22. Jan. 1661 klagede nogle af Magistraten paa Kristianshavn over, at „den for nogen temmelig rum Tid forleden

---

ikke betegner en Stilling ved Borgervæbningen men ved Kommandantskabet. Senere var han Oberstløjtnant og Vicekommandant, steg siden til Oberst, men var Vicekommandant endnu ved sin Død 1698.

af nogle arrige og genstridige Naboer og Medindvaanere, nemlig Peter Lutzen, Hieronimus Kohl¹⁾ og hans Hustru Marike Kohls offentlig paa Ære og Lempe er bleven skældet og beskyldt“. I den Retssag, der var imellem dem, var der faldet Dom, men da Stævningsmændene vilde levere Kohls Kvinde Kopi af denne og lagde den paa Bordet, kastede hun den ud af Døren til dem, og sagde, at hun vilde intet have med dem at bestille, ligesom de samme Personer i andre Maader ydermere viste deres Affekter.

Lige over for Avtoriteter viste man sig ofte trodsig og uvillig. 5. Dec. 1682 klagede Magistraten til Kongen over, at naar Rodemestrene kom til Folk, der ellers ikke hørte under Stadens Jurisdiktion, i Anledning af Kop- og Kvægskatten, „vorder de ilde udkældede, forhaanede og truede med Slag og Hug“. Naar Politibetjentene paa Helligdage under Prædiken gjorde Undersøgelse om Helligbrøde, klager Klavs Rasch 1688, „hvor de baade véd og har Kundskab om, at der indenfor sidder Folk enten at arbejde eller drikke, er Husværten eller hans Folk saa modvillig, at de ikke vil oplukke deres Døre, naar Politibetjentene derpaa banker for klarlig dem deres Forseelse at overbevise“.

1699 klagede en Portkontrollør over, at Natmandens Folk „forgangen Søndag Aften, længe efterat Vagtklokken havde ringet, kom kørende med en død Hest og vilde passere ud, og som min Tjener fordrede Portpenge, brugte de mange meget usømmelige og uhøflige Ord, da de dog nogle Gange tilforn havde betalt og vel vidste, at de ikke var fri, og i det samme spændte de fra og lod Aadslet staa paa Broen straks ved Slagbommen og entvige med saadan Hastighed, at den udi Ravelinen kommanderende Underofficer ikke kunde indhente den udi Porten kommanderende Overofficers Betænkende og Ordre, ladende Aadslet staa indtil om Mandag Morgen“. Hvis en slig Formastelse skulde

¹⁾ Begge Raadmænd paa Kristianshavn.

gaa ustraffet bort, kunde man frygte for, at disse Folk her-
 efter vilde udøve større Insolentier, saaledes at sligt kunde
 ske, naar det høje Herskab og høje Personer vilde passere
 ud eller ind¹).

En anden Gang kom en Portbetjent derimod selv i For-
 legenhed paa Grund af Tjenstivrighed. Han, hvis Navn var
 Peter Hassel, klagede 1696 over, at han Aftenen forud ved
 Kammerraad Søbøtke (Toldinspektør) var arresteret af Vag-
 ten og ført til Raadhuset, fordi „den gode Herre af Sverig
 Amphue, hvis videre Navn mig er ikke bevidst, som udi
 Porten for ungefær 8 Dage siden af mig ganske ubekendt
 er ankommen, og da jeg fordrede Pengene, vilde den, som
 kørte, ikke holde, lod derpaa Vagten kalde at assistere
 Kørselen at forhindre, til de havde betalt“. Rentekamret
 resolverede, at naar den svenske Envoyé kunde formaas til
 at intercedere for ham, skulde han slippe af Arresten, hvil-
 ket ogsaa maa være sket, idet han et Par Uger efter beskikke-
 des til Konsumtionsskriver i Østerport.

Simple Folks Paatrængenhed fremgaar af følgende Post
 i Kæmnerregnskabet for 1678, hvorved Kæmneren har befrit
 Magistraten for Ubehageligheder: „Imidlertid Slutteriet stod
 i Bygning, har Magistraten undertiden ladet sig der finde
 og Snoren fortrække, hvorfor jeg paa deres Vegne saa vel
 som ellers paa Stadens Vegne aarle og silde Overraaben og
 Eftertale at undgaa, tit og ofte har maattet meddele Drikke-
 penge, som beløber sig over 6 Rdl.“

Blandt simple Folk forefaldt Haandgribeligheder ofte.
 I Jens Pedersen Graaheds Have²) kom Klejnsmed Hans
 Haber 1684 i Klammeri med Niels Søgaaard, hvorpaa denne
 og Engelbrecht Kristian fik fat paa to Hasselkæppe, hvor-
 med Søgaaard angreb Smeden og en Ven, og ved denne
 Lejlighed blev Engelbrecht ilde trakteret med Hug og Slag

¹) Rentekamrets Skrivelse 4. Febr. 1699. ²) Ud til Sølvgade
 og Rigensgade (K. D. VI, 629).

af Smedens Ven, hvorfor han fik ham arresteret. Men Bytingsdommen af 17. April 1684 dømte ham til at have Skade for Hjemgæld og den Arresterede til straks at frigives, „efterdi eragtes, at dem begge ved Spil i Krohus dertil af Begyndelsen at være anledet, som de paa begge Sider letteligen kunde have undværet“.

Jens Nielsen Vægter kom en Morgen tidlig i 1689 til Anne Albrechtsdatters Kælder og begærede for en Skilling Brændevin, men en Mand ved Navn Sejer skældte ham uden Anledning fra hans Side for en Hundsfot. Udenfor Huset mødte Jens Nielsen en anden Vægter Jens Kristian, der blev meget forbitret paa hans Vegne og begge „brumlede“ udenfor Huset: „Kom herud, Du har skældt Vægterne ud for Hundsfotter“. Da Sejer hørte dette, vilde han ud til dem, og uagtet Anne Albrechts holdt paa ham, stødte han til hende og fór ud paa Gaden. Jens Nielsen slog da til ham med „den liden Ende“ af sin Morgenstjerne, og med det samme skød Sejer ham fra sig, saa han faldt baglænds over Rendestenen, og Sejer stod over ham og tog fat i hans Morgenstjerne. Den anden Vægter kom nu til og slog ham over Halsen med den smalle Ende af Morgenstjernen, og begge Vægterne slog ham og vilde trække ham i Arrest. Sejer slap dog fra dem, men døde kort efter af de Slag, han havde faaet. Vægterne straffedes med Jærn paa Bremerholm i tre Aar, fordi de ikke havde kaldt deres Kammerater til, at de med Lemfældighed kunde have bragt ham i Arrest¹).

Det gik dog ikke saa slemt til, som man kunde tro. For saadanne Voldsomheder, der blev Genstand for Rets-trætte, maatte der gives Bøder, og disses Tal var dog ikke meget stort. Følgende Exempler udskrives her af Regnskaberne:

15. Maj 1662 annammet af Mikkell Valentin Skoffikker,

¹) Raadstueprotokollen 16. Okt. 1689.

fordi han gennem Gadedøren udstødte sin Hustrus Moder, saa hun var meget blodig, og endog hun selv bad for ham, eftersom han ikke var af nogen Middel, saa har dog hans Hustru maattet sælge sit Skørt og anden Fattigdom, hvis (som) de havde, og tilvejebragt 2 Rdl.

30. Juni 1662 afsonede Karen Thors, boende ved Vestervold, fordi hun udi Drukkenskab med et Kosterkaft havde slaaget Peder Rasmussen Bøsseskytte en Knude i Hovedet.

26. September 1662 afsonede Peder Burgunden Tobakspinder, formedelst han i Hastighed slog Dorthe Peder Movridsen Gartners et Ørefigen, eftersom hun først havde skældt ham Huden fuld, idet hun ikke maatte faa saa megen Tobak for sin Skilling, som hun begærede.

12. Marts 1664 afsonede Kristen Skults og Arved Mikkelsen, Bryggere, paa deres Bryggerknægtes Vegne, formedelst de udi overgIVEN Drukkenskab om Aftenen paa Gaden udi Mørket overfaldt Mikkel Jensen, isiansk Arbejdskarl, ham sin Haandlygte, han med sig bar, til deres Tjeneste at aflaae, saa de kom omkuld med hverandre i Skarnet og blev ilde tilflyede, hvorefter de blev paagrebne og bragte i Arrest.

Der var i Almindelighed ikke mange saadanne Sager. I 1682 var der kun seks: Mads Jensen Slagterdreng for Vold og Overlast paa Hans Hoborg, Kontrollør ved Nørreport; Lambert Nielsen Slagter, som har slaaget skoldhedt Vand paa Anne sal. Hans Olufsens udi Henrik Wørners Hus; Bernt Børgesen Slagtersvend for Vold og Overlast med Klæders Afførelse, Legems skammelige Blottelse, med Hug og Slag; Jens Olufsen, Slagterdreng, der var delagtig udi samme Forseelse; Peder Pedersen Glarmester for Jordskuf og 6 Saaremaal, han Jørgen Kristensen Taa tilføjet har. Lavrids Jørgensen for Saaremaal imod Jens Lavridsen.

Af disse seks Tiltalte var de fire Slagtere, hvilket tyder paa en større Raahed blandt denne Klasse end hos de andre. Iblant dem var der netop det Aar en frygtet Person,

som fremkaldte Rædsel og Forbavselse. Den 9. Februar 1682 stævnedes Kaptejn Hans Spormand Byfogden og den Kvinde, der tog Vare paa Slutteriet (Sidse afgangne Svend Jonsens), fordi en Løjtnant Møller, hvem Kaptejnen havde ladet indsætte, var undsluppen. Men de beviste, at han ikke var kommen ud af nogen Aabning, for hvilken der var laaset, men ved Hjælp af et Lagen var gaaet igennem et Hul, „som den forstyrrede Slagter, hvis umenneskelige Styrke alle er noksom vitterlig, uformodentlig og snart utroligt for Mennesker, havde stødt paa Muren, hvilket af Slutterkvinden allerede var tilkendegivet og Ordre givet til dets Reparation“¹⁾).

I Feb. 1686 blev Byfogden i sit eget Hus overfaldet af to Slagtersvende, ligesom de trakterede nogle af hans Betjente med Hug²⁾).

Som afskrækkende Trusler mod Forbrydelser fremtraadte Halsjærnene paa Torvene og ved Portene, Skafottet og Kaget paa Nytorv. Et uhyggeligt Syn frembød de mange Galger, der i Frederik III's Tid stod paa de aabne Pladser.

Om en Galge paa Nytorv udstædtes 23. Juli 1660 følgende kgl. Befaling: „Vores naadigste Vilje og Befaling er, at Byfoged Klavs Ravn med forderligste lader forfærdige og opsætte en Vippe paa Nytorv, hvortil vi ham selv vil lade forskaffe fornødent Tømmer“³⁾).

Generalmajor Ruse lod en Vippegalge opføre paa Kongens Nytorv efter hollandsk Mønster; den beskrives saaledes: „Det var en Gren og Galge til Tyve og Misdædere at op-hænge udi, og paa samme Galge var en Vippe til at ophæve dem, sem sig havde forset, og naar de var højest oppe, da lod de dem i en Hast falde ned igen, og der var derhos en Hidse og Vinde, hvormed de hidsede og vandt dem op,

1) Bilag til Byfogedregnskabet 1682. 2) K. D. VII, 130—21. Indlægene til denne Sag findes desværre ikke. 3) Geh. Ark. Reg. 30, 7, 3.

som skulde staa deres Ret. Dette Rettersted var anseligt med rød Farve anstrøget og farvet fra øverst til nederst, baade Stige, Trappe og Vinde, som derhos var¹⁾).

En tredje Galge stod paa Vandkunsten, sikkert for de Soldaters Skyld, som arbejdede paa Volden. Da Pladsen skulde indrettes og reguleres, befalede Kongen 1667, at Galgen skulde flyttes hen i Nærheden af Kastellet, og samtidig blev Galgen paa Nytorv flyttet ud til de sælandske Soldaters Lejr udenfor Vesterport. Det tilkom Tømmerlavet at flytte Galger, men det erklærede, „at formedelst udi samme Iustitier adskillige Fanger er justificerede og henrettede, kunde de dem med deres Oprejsning aldeles intet befatte“, hvorfor Byfogden maatte købe nyt Tømmer. Man maatte ogsaa give Natmanden seks Rdl. for at opgrave og bortføre det gamle Tømmer²⁾).

1668 flyttedes den Galge, der fra Nytorv var flyttet til Lejren udenfor Vesterport, igen derfra til Amager, hvor der nu arbejdedes paa Fæstningsværkerne, og den røde Galge paa Kongens Nytorv flyttedes udenfor Kastellet. Dette skede 14. April paa højtidelig Vis, „som det af Arilds Tid altid har været Skik i Danmark“, at hele Tømmermandslavet skulde foretage Flytningen. „Da kommer de alle tilsammen med Pibe og Tromme som i Procession, hver med sin Økse, Sav, Navr og hvad dertil fornøden blev eragtet. Byfogden kommer for dem som en Oberst, Byens Kæmner og Underfogden gaar med i Troppen som deres Løjtnanter og Anførere, saa kommer Oldemanden og Bisiddere for Lavet, siden Mestere og Svende, griber saa til og tager fat paa Retterstedet i en Hast og meget gesvindt faar det ned og lægger det paa Vogne, af Byen dertil forordnede, og fører det did, hvor de igen i en Hast oprejste det. Der dette var forrettet, blev Lavet af Byen tilskikket en halv Læst Rostokker Øl, hvormed de siden holdt sig lystige³⁾).

1) K. D. V, 763. 2) K. D. VI, 421. Byfogdens Regnskab 1667.

3) K. D. V, 763—64; VI, 458.

Den 6. Maj 1676 fik Byfogden Befaling til at lade hugge og opsætte en halv Galge imellem Kastellet og Toldboden. Byfogden gav ogsaa ved denne Lejlighed Tømmermændene med deres Svende efter gammel Sædvane 6 Tønder 4 Dalers Øl. Allerede den 10. Maj blev en tysk Fændrik hængt her paa Grund af Forræderi. Den siges at være oprejst paa „Grønland“¹⁾. 1682 opføres i Byfogdens Regnskab: „Betalt 2 Tømmermænd for det sædvanlige Øl for den ny Galge, samtlige Tømmermestrene med deres Svende har forfærdiget, 32 Daler. Betalt M. Jørgen Schlägel, Natmester, for hvis han har haft at forrette ved det gamle Justits ude ved Kastellet saa og det ny udenfor Vesterport“.

Uagtet Byen havde et Rettersted udenfor Vesterport²⁾, foregik de fleste borgerlige Straffe paa Nytorv. Man maa dog ikke forestille sig, at Henrettelser foregik ret ofte. I Aarene 1662—99 blev kun 24 Mennesker henrettede paa Nytorv og kun 12 kagstrøgne og udviste af Byen (oftest tyvagtige og løsaftige Kvinder); den sidste Straf var selvfølgelig langt haardere end den, der lød paa Piskning for Løsaftighed; det kaldtes ogsaa at stupe til Kaget. En frygtelig Straf blev en Tjenestepige idømt, der for at hævne sig paa sin Husbonde havde dræbt dennes lille Barn. Hun skulde nemlig først knibes med glødende Tænger udenfor det Hus, hvor Mordet var begaaet, og siden paa alle Torvene og Retterstedet, dernæst skulde hendes højre Haand afhugges med en Økse, og straks efter Hovedet skilles fra Kroppen; de afhugne Lemmer skulde derpaa oprejses paa en Stage og Legemet lægges paa Stejle. Byfogden bønfuldt imidlertid Kongen om at befri hende for Straffen med de glødende Tænger, da hun nu var bodfærdig og hel mistrøstig, for at hun ikke ved denne Pine skulde falde i Fortvivlelse. Ved Resolution af 20. September 1697 bevilgede Kongen ogsaa dette,

¹⁾ K. D. VI, 673. Byfogdens Regnskab 1676. Bircherods Dagbøger S. 172. ²⁾ Kbnh. Hist. og Besk. III, 269.

„dog skal samme Tænger paa Skafottet i Ilden være tilstede til en Skræk for andre ligesindede onde Mennesker, og Forskaanelen først der forkyndes hende af Byfogeden“¹⁾).

Den Slags oprørende Straffe var iøvrigt paa den Tid sjældne, og som oftest blev man benaadet for Pinslerne. Det var heller ikke ualmindeligt, at Kristian V benaadede Folk for Dødsstraffen. Det modsatte var Tilfældet med Garnisonen, ti paa denne anvendtes de mest barbariske Straffe, og de mange Galger blev sikkert ogsaa tagne i Brug. Om Knud Tommerup, der var Garnisonspræst fra 1690 til 1726, fortælles det, at han ledsagede over 600 Soldater til Retterstedet²⁾).

Til mere Fornøjelse end Rædsel var den spanske Kappe³⁾ og Halsjærnene.

I en Dom af 10. November 1692 udsiges: „Anders Nielsen, som var efter Politimesterens Anordning arresteret for at have gjort Forprang udenfor Byen og havde meget skammelige udkældet en Del Borgere, blev tilkendt at gaa tre Torvedage efter hinanden paa Gammel- og Nytorv med den spanske Kappe, hvorpaa skal være skrevet hans Forseelse, baade med Forprang og Skælden, og siden skal han være forbunden at begive sig her fra Byen til Randers og der forblive, saasom han har sit Underhold der af Hospitalet“.

De Stakler, der stod i Halsjærnene, hidkaldte sikkert ogsaa en talrig Skare Tilskuere. Halsjærnene kunde dog fremkalde sørgelige Tilfælde, som det hændte 1693. „En gammel Soldat, som havde en Tid lang, hvor han kunde komme til dermed, dræbt og krænget Hunde og solgt Folk Kødet for Raabukke kød, blev for samme sin Gjerning, i hvilken han omsider var bleven tappet (greben), sat efter Øvrighedens Dom paa Amagertorv i Halsjærnet og et Hunde-

¹⁾ Byfogdens Renskab 1697. ²⁾ Danske Saml. IV, 114. ³⁾ Afbildning af den spanske Kappe i Kbnh. paa Holbergs Tid S. 371.

skind hængt paa Brystet af ham. Men som den Stymper var af ond Medfart afmægtig, blev han, der Benene segnede under ham, hængende og kvalt til Døde i Halsjernet¹⁾.

Paa en Tid, da Politiet var lidet talrigt og Byen opfyldt med Vagabonder, forefaldt store Gadeopløb ikke sjælden. Lysten til Selvtægt og krigerske Bedrifter førte med sig, at ingen gik af Vejen for Slagsmaal, selv om der var Lejlighed dertil.

5. Sept. 1663 maatte der udgaa en kgl. Befaling, at eftersom, uagtet det strenge Forbud „med Skyden om Nattetide og efter besat Vagt fortfares, Patrouiller og, endog den med Flid dem, som saadan Enormitet begaar, at attrapere sig hidindtil forgæves skal have beflittet“, saa skulde det strengelig være forbudt ved Nattetid at løsne noget Gevær, og enhver, der kunde give nogen Underretning herom, skulde under Kongens Naade og Unaade angive det til Stadens Kommandant²⁾.

I Maj 1665 gjorde den franske Ambassadørs Folk stor Støj i Staden, angreb Vagten og stødte en Sergent ned; seksten af dem, en Del haardt saarede, blev førte til Hovedvagten, hvorfra de dog paa Gesandtens Anmodning blev frigivne, forat denne selv kunde optage Forhør³⁾. Af en Raadstuedom den 21. Februar 1684 ses det, at i Mette Gert Braskes³⁾ Hus havde den franske Ambassadørs Hovmester og hans fire Lakajer, der var iførte sorte Klæder, overfaldet og ilde trakteret Underfogdens Tjener, slaet ham om paa Gulvet og frataget ham hans Kaarde; desuden havde Hovmesteren et Par Pistoler, som han vilde have skudt ham med.

Et Par Aftener efter, at den svenske Gesandt 1680 havde havt den foran Side 216 omtalte Strid med Gyldenløve, hvilket formodenlig er rygtedes i Byen og har ophidset Natio-

1) Bircherods Dagbøger S. 278. K. D. III, 590. 2) Beckers Saml. II, 76. 3) Højbroplads Nr. 2.

nalfølelsen, blev fem af Gesandtens Drabanter midt paa Gaden overfaldne af fjorten sammenløbne Herskabstjenere og Haandværkssvende, ved hvilken Lejlighed en Svend tilsatte Livet og fem Tjenere blev ilde tilredte. De svenske Drabanter blev vel arresterede, men efter otte Dages Arrest frigivne. For dette Nederlag haanede de tydske Svende de danske, naar de fik Strid med dem, og truede med Svenskerne, der var saa dygtige til at tugte de danske Grødhoveder; saaledes beretter i alle Fald en svensk Sekretær.

I Marts 1680 blev Fændrik Gregers Daa overfalden paa Gaden af fire Personer og saaret¹).

I det hele var Gaderne usikre. I 1668 blev der ved Børsen og ovenfor Slotsbroen fundet i Stranden tre Karle druknede, „hvilke menes af Stratenrøvere at være om Aftenen først udplyndrede og siden kastede udi Stranden“²). Den 12. Oktober 1670 indstillede Magistraten, at eftersom Kongen havde ladet den erindre om at indrette saadan Vagt, at „de mangfoldige Klammerier, Slagsmaal, Mord og Tyveri, her om Natten begaas, forekommes og afværges kunde“, saa foreslog den Indretning af en fast Nattevagt paa 100 Mand³). Det værste blev vel herved hæmmet, og formodentlig blev Ordenen endnu bedre, da Vægtervæsenet indrettedes 1681, om der end stadig var meget tilbage at ønske.

I 1677 har her været et stort Opløb, ti Kæmneren gav 2 Rdl. til „en Person, som gjorde Kundskab paa en Del af de letfærdige Kvindfolk, som blev paagrebne, der den Tumult i Bededagene skede“.

Den 23. April 1688 klager Politimesteren over, at „om Søndagen og andre Helligdage stor Uskikkelighed under Prædiken begaas, idet en Del gemene Folk, Kvinder og Haandværksbursere, Lakajer og andre Tjenestetyende, i den Sted de skulde gaa udi Kirken, løber omkring paa Gaderne og paa

1) D. Saml. 2. R. V, 82; K. D. VI, 723. 2) K. D. V, 729.

3) K. D. VI, 556 med Indlæg.

Kirkegaardene og øver adskillige Udyder med stor Stimen og Skælmeri, som nu i de seneste Dage var saa utilbørligt og groft, at de endog har villet stene Stodderfogderne af Kirkegaarden, formedelst de saadan Stimen vilde forhindre“. Kongen befalede derfor Politimesteren at lade saadanne Folk arrestere og, om det var nødvendigt, tage Soldater til Hjælp¹).

Som urolige Hoveder nævnes 1695 Mursvendene: „Saasom Murmestersvende og Drengene her i Staden befindes fremfor alle de andre Haandværkers Svende og Drengene at være de uroligste og modvilligste, særdeles med Nattegang i Værtshuse og paa Gaderne saa vel som til at gøre Klammerier, hvilket den største Del foraarsages deraf, at samme Folk har mere egen Frihed for deres Mesters Tilsyn, end de andre Haandværkere, ti disse gives Dagløn og hverken spiser eller logerer i deres Mesters Huse, men ligger i Staden paa deres egen Haand, som ved Murmesterhaandværket altid har været brugeligt og ej vel kan lade sig afskaffe, men saasom disse Mursvende og Drengene paa nogle Aars Tid har tiltaget sig den Vane, at de, hvor de gaar i Staden, bærer hos sig paa deres Bælte deres Murhamre, og en Del desforuden har store lange firkantede Maalestokke i Haanden, to, tre á fire Tommer tykke og halvanden á to Alen lange og længer, hvormed de oftere begaar store Insolencer, naar de nogen om Natten eller Aftenen møder paa Gaderne, og særdeles imod dem, som er sindede at gaa fredelig, hvilket for kort Tid siden senest er sket af tvende Partier Mursvende, som har overfaldet velbaarne Hr. Kammerjunker Vinds og hans Broder Hr. Kaptejn Vinds Tjenere saa vel som og Hr. Sekretær Frands von Havens Tjenere, da de om Aftenen gik deres Husbondes Ærende. Og som de gamle Murmestere selv foregiver, at det har i forrige Tider været brugeligt, at Mursvende og Drengene ikke skal have maattet

1) K. D. VII, 726—27, med Indlæg.

bære Murhamre eller saa store Stokke hos sig oftere, end naar de gik til eller var paa Arbejde“, saa foreslog Politimesteren, hvad der ogsaa bestemtes ved kgl. Reskript af 9. Februar 1695, at det skulde være Murere forbudt at bære hos sig til andre Tider, end naar de gik fra og til Arbejde, nogen Murhammer eller Maalestok, der var længer end tre Kvarter og tykkere end en Tomme¹).

Et af de større Opløb var det, da Regensen i 1696 blev belejret af Lakajer. Denne Begivenhed, der iøvrigt gentog sig 1719, da Kadetterne stormede Regensen, kan vi meddele efter en Betænkning af en Kommission bestaaende af O. Rømer, C. Bartholin og M. Rosenvinge. Deres Beretning er saalydende:

„Begyndelsen til Klammeriet skal være kommet deraf, at da en Del Studenter og Lakajer forleden 1. Marts var indbudne af en Skomagere Datter tværs over for Regensen udi et Værtshus sammesteds, kaldet „Kronen“, til at spille paa en Kniplingsklud, som hun satte paa Spil, er en Studiosus ved Navn Niels Banner og en Lakaj ved Navn Thomas Madsen komne udi Slagsmaal med hinanden, hvorudover samtlige tilstedeværende Studenter og Lakajer er komne hver sit Parti til Hjælp, i hvilken Tumult en af Lakajerne navnlig Henrik Andersen skal have faaet de fleste Hug og er dragen i Haaret ud af Døren, saa at Vægterne er derover komne tilstede og faaet dem adskilte.

„Af dette er Lakajerne, fornemlig Søren Andersen og hans Broder Henrik Andersen, ophidsede til at hævne sig og derudi at betjene sig af deres andre Kammerater, og er bevist og af Søren selv tilstaaet, at han derom søgte og tiltalte adskillige andre Lakajer, nemlig Kristen Hansen, som er Viceadmiral Gieddes²), Peder Kristensen Monsieur Lassens og Niels Vandel Justitsraad Vindings, saa at, omendskønt

¹) K. D. VII, 450 med Indlæg. ²) Han bode imellem Trinitatis Præstegaard og Borchs Kollegium.

vi ej har kunnet udforsket og med Vidner faaet bevist, hvad sær Aftale han med enhver har haft, hvor vidt de sig med ham har engageret, og hvor mange han kan derom have talt til foruden de fornævnte, ti vi har derom ej andet kunnet have end de Interesseredes egen Tilstaaelse, saa er og klart og vitterligt, at han siden 1. Marts til den ottende derefter har uden synderlig Præcaution arbejdet paa at søge andre Lakajers Hjælp til at hævne sig, ti der har imidlertid været baade i Ølkroer, blandt Vor Frue Skolebørn, ja og iblandt Studenterne selv Rygte og Mummesnak om, at Lakajerne havde for at søge Aktion imod Studenterne i Kannikestræde næstfølgende den 8. Marts. Anlangende Slagsmaalet i sig selv, som forefaldt ommeldte 8. Marts Kl. imellem 8 og 9, da er ved 8 slet 6 á 7 Lakajer kommen gaaende fra Kjøbmagergade ind i Kannikestræde forbi Regensporten, hvor der stod nogle Studenter, 6 á 8 sammen inden Porten og somme udenfor (andre Vidner siger, de var ikkun 3 á 4), af hvilke en ved Navn Vessel stod udenfor Rendestenen med Slaabrok paa; ham er en af de forbigaaende Lakajer løben paa Armen og en anden slaaet ham paa Benene med en Stok, hvortil han alene skal have sagt, hvad saadant skulde betyde, og ellers alting saa passeret uden Allarm paa enten af Siderne, indtil den Slagne skal have kaldet paa sine Kammerater og nogle af dem da raabte med Skældsord efter Lakajerne, som var alt gaaet deres Vej forbi hen ved Mag. Albrechts Dør¹⁾), hvilke straks derpaa vendte om igen imod Studenterne, og er saa med Skældsord og Hug paa begge Sider Klammeriet gaaet for sig, mest med Sten og Stokke, eftersom ej mange af dem havde Kaarder, hvorpaa Vægterne, som stod oppe ved Hjørnet af Regensen ved Trinitatis Kirke, forføjede sig iblandt dem at stille til rette, og fornemlig satte sig imod Studenterne, som da var blevne de stærkeste

¹⁾ Albert Fogsen With, Præsten ved Trinitatis Kirke, hvis Præstegaard da som nu var ved Siden af Regensen.

og drev Lakajerne ned imod Mag. Albrechts Dør. Imidlertid er Søren Andersen, Hververen, kommen bort at lade sig forbinde, og derpaa er Vagten af Garnisonen fra begge Sider kommen dertil, da Mag. Albrecht og Provsten¹⁾ endelig fik Studenterne tilsammen ind i Regensen og Porten tillukt. Imidlertid Mag. Albrecht og Provsten staar iblandt Studenterne i Porten og hørte enhvers Klagemaal, gøres der Allarm paa Porten af Lakajerne baade med Sten og Slag, saa den gik op igen, og blev Sten indslagne blandt dem alle, indtil man med Møje fik den atter tillukt, hvorpaa Provsten tager Nøglen til sig baade til Porten og Lofterne og lod ringe til Lovsang, som og blev holdt, og mente dermed alting roligt.

„Af de Lakajer, som var i dette Slagsmaal, var fire, som paa vidnes og tilstaas: Søren Andersen Assessor Mules og Henrik Andersen Jomfru Gabels, begge Brødre, dernæst Jørgen Ernst og Jan, begge Grev Frises. Viceadmiral Gieddes tvende Kristen Hansen og Hans Mortensen, tilstaar i Politimesterens Forhør, at de vel var paa Stedet, men kom der ej, før Klammeriet var overstaaet, dog var det, førend Regensporten blev lukket. Om Regensvinduerne, som meget skammelig af Lakajerne blev samme Aften efter Slagsmaalet tilredte og udslagne, synes vel, at nogle blev udslagne, straks Porten var ilukket, hvilket bekræftes af Skomagerens Datter Elisabeth, som vidner, at en Studenter slog først ud af et Vindue til Lakajerne, men som hun er det eneste Vidne derom, og hun ellers har udsagt andre Circumstancer, som af troværdige Folk bekræftes anderledes, sættes det til Side. Den rette Storm paa Vinduerne gik ikke an før over en halv Time derefter, nemlig efter Lovsangen, ti medens Lovsangen varede i Regenskirken, skede megen stor Bulder udenfor paa de ny Kirkens Vindueslaager imod Kjøbmagergade, hvilket opirrede Studenterne, at de, saa snart Lovsangen

¹⁾ Regensprovsten.

var ude, uden Provstens Videnskab trængte sig op paa Loftet og ud af Lugerne bekender sig med Sten at have søgt at jage Lakajerne fra deres Vinduer og Bolig, som allerede efter Studenternes Sigende havde slaaet en Del ind, førend de slog Stene ud, hvorimod der ingen Vidne er. Vel er der Vidner, at Studenterne af Lofterne flankerede de omliggende Gader, og ingen slog op til dem igen. Effekten saa dog, at over tyve Vinduer var indslagne, og det er og vitterligt, at det meste deraf skede, siden Studenterne kom op paa Loftet, og at det skede af Lakajerne, men hvo det var af dem vides ikke. Der er fire, som vidner, at iblandt andre var der en i hvide Baadsmandsklæder, som slog til Vinduerne allerstærkest, men hvo det har været, kan ingen Underretning have om. En halv Time efter alting var stillet, nemlig Kl. 10, er der kommet endnu tre á fire Lakajer, som har gjort Allarm paa Regensporten og desforuden slaaet et Vindue ud over Porten, som skældte og raabte, at det ej havde været deres Skyld, at de var kommen saa sildig, og straks derpaa retirerede de sig, men er ej nøjagtigt Vidnesbyrd om, hvo de har været, hvorpaa dog nogle Studenter er kommen op paa Loftet igen, da samme Lakajer nylig var bortgangne, og i det samme er en af Professorerne kommen, som haardelig forbød Studenterne at se eller slaa ud, og er dermed alting blevet stille.

„Om hvis der anden Dagen er passeret, er saadant Udsigende, at tvende Lakajer, nemlig en ved Navn Simon, tjenende Mons. Giese, og en anden hedder Hendrik, som skal tjene hos Jægermester Gram, har overfaldet paa Købmagergade tvende Studenter, først en, som hedder Anders Vedel, og straks derpaa en, hedder Ulpjus, med Hug og Gevalt uden nogen given Aarsag, men som begge forskrevne Lakajer ikke var her i Byen til Stede at kunne af os blive examinerede, har vi det derved maattet lade forblive“.

Kommissionen mente iøvrigt, at af Studenterne Niels Banner, „som nu paa femte Uge sidder i Fængsel, er den

strafværdigste, baade fordi han af Studenterne havde den største Del udi den første Klammeri, saa og fordi han siden udi den hele Handel har betet sig den hidsigste og uroligste og har vel dermed fortjent at relegeres til et Eksempel for andre og Afsky for alle, som til usømmeligt Selskab, Dobbelt, Drik og Slagsmaal desværre er inklinerede“, men han indstilledes dog til Benaadning. Politimesteren dømte strængere end Kommissionen og siger, at det er ustridigt, „at de paa begge Sider har præpareret sig, Lakajerne for at revangere sig og Studenterne for at maintainere sig ved deres formenende gloriøse Victorie, saa de paa begge Sider har søgt at bemandige sig hinanden, at kunne være bastant, og derfor kan det ikke kaldes et simpelt Slagsmaal, men et overlagt selvraadigt Opløb“.

Straffen blev ogsaa den for de 4 Lakajer, at de en Maaned maatte arbejde i Skubkarren paa Kronborg, medens Admiral Gieddes Lakajer, der i Forvejen havde haft Kundskab om dette Opløb og ikke meldt det, skulde sidde 14 Dage i Arresthuset og en Time hver Formiddag og hver Eftermiddag ride paa Træhesten. Af Studenterne blev en relegeret, seks straffede med Fratagelse af deres Bolig paa Regensen og andre Understøttelser i et halvt Aar og andre med Fængsel og Bøder. Det blev dem i Fremtiden forbudt at besøge Værtshuse lige overfor Regensen eller i Kannikestræde i det hele¹⁾.

Hvad der dog mest fremkaldte grundede Klager fra Borgerskabet, var Garnisonen, der bestod af hvervede Soldater, og det ofte Personer af den værste Art.

Nogen Tid efter Kjøbenhavns Belejrings Ophør beretter den svenske Gesandt 11. Dec. 1660: „Her er en stor Jammer blandt Soldaterne i Staden, som af Hunger bedrive den ene Insolens efter den anden“, og 22. Dec. skriver han:

¹⁾ K. D. VII, 487, med Indlæg. Reinhardt, Regensens Historie S. 155—56.

„Over 100 Soldater have gjort til Pris, hvad der kunde findes paa Amagertorv; dernæst have de besøgt dem, der ved Stranden havde Fisk at sælge, og tilsidst Slagterboderne, hvor de have faaet dygtige Hug af Løftstænger og Forke, eftersom de ej vare vel bevæbnede“. Disse Opløb var en Følge af Statskassens Mangel paa Penge, og Kongen maatte skaffe Udveje.

Allerede ved Midten af samme Aar paa en Tid, da Belejringen nylig var bleven ophævet, forefaldt lignende Optrin, hvilket vises af følgende Beretning af 29. Maj 1660 fra Stadshauptmand Frederik Thuresen, der af Vaade kom til at dræbe en Soldat:

„Eders kgl. Majestæt har jeg i al Underdanighed at andrage, eftersom jeg forleden Fredag Aften, som var den 25. Maj, stod for min Dør, er nogle Soldater forbigangen og gjort Borgerskabet ved Stranden stor Gevalt, idet de har røvet fra dem hvis Ved og andet, de købte, hvorudover det fattige Folk har søgt mig og klageligen begæret at skaffe dem Fred; da er jeg til Soldaterne udgangen og truede dem med min Stok, som jeg havde udi Haanden, sigende, de skulde gaa paa Volden til deres Post og lade Folk være umolesterede, hvilket de ingenlunde har villet agte, men mig med onde og ubeskedne Ord begegnede, og endog mig ikke en ringe Despekt udi mange godt Folks Nærværelse da blev tilføjet, har jeg det dog paa den Tid ladet mig vel befalde. Lidet derefter er Sten Bilde, Stadsmajor, kommen gaaendes, som jeg da i andre Borgere deres Presens foreholdt, at det var spotteligt, de Soldater, som det store Røveri og Gevalt mod det fattige Borgerskab dagligen øver, ikke vorder straffede, og er at befrygte, at hvis derover ikke holdes bedre Justitie, end hidindtil sket er, at Borgerskabet engang hævner sig paa dem selv. Som jeg saa talte, kom en syg Stakkel gaaende med noget Brændevad under sin Arm, straks var en Soldat tilrede, som slog ham, stødte ham omkuld og vilde taget Brændet fra ham paa Gaden. Da gik Sten Bilde til

og sagde: hvorfor slaar og støder du det syge Menneske omkuld, truede ham med sin Stok med disse Ord: jeg skal lære dig noget andet, lader du ham ikke gaa med Fred. Men Soldaten svarede: jeg giver dig Djævelen, og rører du mig, da skal Djævelen tage dig. Derpaa drog Sten Bilde sin Degen ud og slog bemeldte Soldat paa sin Skulder, stak den dog straks ind igen og truede med at ville hente Vagten, hvorpaa Soldaten straks uddrog sin Degen, kastede sit Gehæng og Skede fra sig og hug efter Sten Bilde, havde og kløvet Bildes Hoved, hvis jeg det med min Stok ikke havde afværget. Og som jeg hans Forsæt imod Bilde saaledes hindrede, vendte Soldaten sig imod mig og hug min Hat af og saarede mig i Hovedet, hvorfor jeg nødtes til, mig under hans Gevær at indtrænge og i saa Maade mig at væрге, at mig ej mere Skade skulde tilføjes, og drev ham dog imidlertid, førend jeg kunde faa min Degen ud, mig med at defendere, til en aaben Kældbods Dør, hvor han da og straks stødte efter mig og mig [havde] igennemstødt, hvis jeg ikke havde taget Stødet op med min venstre Arm, som da samme Tid og blev beskadiget, og i det samme Stød, som jeg parerede for mig, er han ulykkeligen indløbet paa min Degen og derover bleven død¹“).

Matroserne og Holmens Folk var ogsaa en urolig Befolkning; saaledes stimlede i Feb. 1667 Holmens Arbejdsfolk op paa Rentekamret og forlangte Betaling, og et Aar efter hedder det: „Det gaar ikke synderlig med Arbejdet her paa Holmen; Størstedelen af Matroserne maa søge at fortjene sin Føde i Staden, og forleden Torvedag raabte de overlydt, at de vilde udplyndre Amagertorv, hvis de ikke fik Midler at leve af“²).

Hvorledes Garnisonen opførte sig i 1681, ses af en kgl. Befaling 21. Febr. til Generalmajor Schack. Paa Grund af

1) K. D. VI, 343, med Indlæg. 2) Beckers Saml. I, 215—17, 435; II, 181.

hvad „Præsident, Borgmestere og Raad her i Staden anlangende de store og grove Insolentier, som Dag og Nat af Garnisonen baade i Borgernes Huse saavel som paa Torvene og i Gaderne idelig forøves og begaas, for os allerunderdanigst andraget har“, skulde han ikke alene „straks tvende Aftener ved Parolen lade tilsige, men endog overalt paa Gaderne med Trommen tre Dage efter hinanden lade omslaa og advare enhver af den her i Garnisonen befindende Soldatesque, at de ej paa Gaderne om Aftenen herefter til at forøve nogen Insolentier og i Særdeleshed efter Tappenstreg efter vores forrige derom gjorde Anordning, sig lader finde, med mindre de derfor exemplariter vil straffes“. Generalgevaldigeren skulde derfor med sine Justitsbetjente overalt patrouillere om Natten og arrestere alle de Soldater, der blev trufne paa fersk Gerning med at udøve Tyveri, Klammeri eller andre Insolentier. Soldaternes Opførsel paa Torvedage ses af, hvad der tilføjes: „Og paa det de store Insolentier, som i lige Maade om Torvedagene paa Torvene begaas, maa forekommes og Landmanden og den Sælgende saavel som den Købende og Borgerskabet desto bedre imod al Ulempe og Overvold kan beskyttes“, skulde der hver Torvedag holdes tilbørlig Torvevagt paa alle Torve¹⁾.

Mange Opløb af Soldater var endnu i Kristian V's Tid Følge af, at Lønningerne ikke udbetaltes. I November 1682 gjorde endog Kongens Staldkarle Oprør, fordi de i Aar og Dag ingen Løn havde faaet; de gik bort fra Stalden, men blev hentede af Vagten og maatte kaste Lod om Galgen, saa tre Stykker af dem sagdes at skulle hænges næste Uge²⁾.

I Maj 1686 havde nogle Soldater af Livgarden paa et Gadehjørne opslaaet et Skandskrift om tre andre Regimenter, hvilket forbitrede disse saaledes, at en Hob Marinere paa Gaden angreb nogle Gardister, og der opstod en saa rasende

¹⁾ K. D. VI, 767—68. Jfr. foran S. 153. ²⁾ D. Saml. 2. R. V, 105.

Kamp, at Officerer ikke kunde hindre, at 16—17 Mand blev haardt eller dødelig saarede. Dagen efter begyndte en lignende Gadekamp, saa at Kongen blev nødt til at lade Trommen gaa og under Livsstraf forbyde saadanne Stridigheder, medens Officererne fik skarpt Tilhold om at holde deres Undergivne i Ave¹).

St. Hans Aften 1690 havde Nyboders Folk oprejst en Majstang i Nyboder for at højtideligholde Aftenen med Dans og anden Fornøjelse. En Soldat, der var tilstede blandt Tilskuerne, snappede noget fra en Pige, hvorpaa Matroserne fór løs paa ham, og da flere Soldater tog deres Kammerats Parti, opstod et gruligt Slagsmaal, i hvilket efterhaanden alle Nyboders Folk og en stor Mængde Soldater blev udviklede. Matroserne greb deres Økser, Knive og Stænger, Kvinderne steg op paa Lofterne og kastede med Sten, Soldaterne brugte Bajonetter og Sabler, ja, nogle fyrede med deres Musketter. Forbitrelsen var saa stor paa begge Sider, at Officerernes Mellekomst intet hjalp, ja, en Matros afhuggede en Fændriks Arm og en Løjtnant blev dødelig saaret. Denne Kamp varede hele Natten og næste Dag; lige saa snart en Soldat og en Matros mødtes paa Gaden, fór de løs paa hinanden, ja, Matroserne stormede Vagten ved Østerport, hvis Mandskab maatte trække sig tilbage. Næste Nat patrouillerede en Del af Hestgarden.

Denne Kamp var Følgen af længre Tids Gæring, ti allerede før disse urolige Midsommersdage havde Kongen den 17. Juni tilskrevet Magistraten, „hvorledes Tid efter anden adskillige Klammerier og Slagsmaal mellem Holmens Folk, Landmilitzen og Borgerskabet skal forefalde, hvilket vores Arbejde og Tjeneste meget skal hindre, idet at de, som sig saaledes have forset, en Tid lang i Arrest maa hensidde“; der skulde derfor nedsættes en Domstol, som en viss Dag om Ugen uden videre Varsel skulde tage Parterne

---

¹) D. Saml. 2. R. V, 161—62.

i Forhør og straks afsige Dom eller forene Parterne i Mindelighed¹⁾. Hvad hin store Kamp angaar, da ses det, at den ikke alene stod i Nyboder, ti 16. Okt. 1690 fik Byfogden Befaling om at tage de Borgere i Ed, der bode i Adelgade, Borbergade og Tværgaden og i de Gader, der gik fra Rosenborgs Kirkegaard (Rigensgade) til Amalienborgs Haveport. Det var formodentlig disse Uroligheder, der gav Anledning til Opførelse af Nyboders Vagt 1694, dog ikke det Vagthus, der nu staar, hvilket først er opført 1787²⁾.

I November 1697 klagede man over, at de aftakkede Soldater begik Stratenrøveri om Aftenen paa Gaderne, hvorfor nogle Ryttere af Garden hver Nat maatte patrouillere³⁾.

Hvad der dog mest gjorde Tilstanden utaalelig, var de indkvarterede Soldater, der stod under den militære Jurisdiktion og ikke behøvede at lyde de borgerlige Myndigheder. Den største Del af Forbrydelserne mod Sædeligheden skyldtes dem, og den Skare Kvinder, de havde i deres Følge, var ikke alene til Forargelse, men de gjorde Indgreb i Borgernes Næring ved deres Handel og forøgede Tallet paa Tiggere, der i Forvejen var stort nok.

Der var derfor stor Misfornøjelse med Indkvarteringen, saa det endog 1682 var paatænkt at bygge Kaserner paa Kristianshavn i Jonas Trellunds forrige Gaard (se foran S. 139). Som det foran er vist, var Indkvarteringen ubestemt; da Kongen saaledes vilde formere Livgarden fra 4 til 6 Kompagnier, af hvilke den halve Del skulde forsynes af Krigskassen og den halve Del skulde have Kvarter her i Staden som tilforn, fik Magistraten 26. April 1682 Befaling om at anvise dem Kvarter.

16. Nov. 1695 kom der Befaling fra Generalkommissariatet, „ang. 170 Livgardere at faa Indkvartering med deres Heste uden Stadens Porte, og blev Indkvartering gjort

¹⁾ K. D. VII, 304. D. Saml. 2. R. 316—17. ²⁾ Lind, Nyboder S. 104. ³⁾ Bircherods Dagbøger S. 344.

hos de uden Vesterport og Nørreport boende til 190 af Livgarden til Hest, hvoraf de 20 mere blev tillagte efter Oberstens Begæring, og blev enhver Indbygger sit visse Tal tildelt“. Der var nemlig Tale om at forflytte Livgarden fra Møn til Kjøbenhavn, og det paatænkte at udlægge hele nuværende Frederiksberg Sogn til Græsning for denne. Det hedder sig derfor, at der var stor Glæde over, at Garden skulde forblive paa Møn¹⁾, hvortil Grunden var den, at der ikke længer var Staldrum tilovers i Kjøbenhavn, da Byen nu havde flere Hyrekuske end tidligere, men imidlertid foregik Flytningen til Kjøbenhavn 1697, efterat der var bygget Stalde paa Slotsholmen, der hvor nu Thorvaldsens Museum findes²⁾).

Vi hører i den Tid, der her omhandles, jævnlig Klager over Tiggere. I et Kongebrev af 14. April 1665 tales saaledes om, at „Mængden af adskillige Slags Betlere daglig tiltager“. Den 10. Nov. 1679 skrev Magistraten til alle Lav, at „den Anstalt er gjort, at Fattige og Betlere, som sig her udi Staden lader finde og her agter at blive, ej herefter som hidtil maa sig paa Gader og for Dørene lade finde, Folk at overtrygle, men en Del i Børnehuset, en Del i Silkehuset og en Del udi Pesthuset efter enhvers Førlighed og Lejlighed fordeles, deres Almisse der at fornemme og annamme“. For at de nu ikke paa disse Steder skulde lide Nød af Kulde og Frost af Mangel paa Sengeklæder, skulde Oldermændene opfordre Lavsbrødrene til at levere gamle Sengeklæder, Tæpper og Lagen, „paa det dette gode Værk, som nu er begyndt, ej formedelst Mangel af saadanne begærede Klæder skulde ophæves og til intet blive“³⁾).

Et frygteligt Proletariat kom, som omtalt, ind i Staden med Indkvarteringen, idet Soldaterne, der knap selv havde det tørre Brød, for en stor Del var gifte. I et Kongebrev

1) D. Saml. 2. R. V, 349. 2) Jfr. C. C. v. Krogh, Den kgl. Livgarde til Hest 1886 S. 237, 240. 3) Raadstuearkivet.

af 13. Maj 1682 hedder det, at „baade Soldater og Baadsfolk lader deres Kvinder til at trygle paa Gaderne omløbe, og naar de af Stodderfogderne paagribes og til Børnehuset skal udføres, tages de ikke alene af Soldaterne udi Forsvar men endog bemeldte Stodderfogder af dem baade med slemme Ord saa vel som og undertiden med Hug og Slag udføres“.

Paa Grund af Tiggernes Tiltagen indberettede Direktionen for Børnehuset 1685, at „den Uskikkelighed og Disorder, som ved stor Mængde af Betlere og Omløbere paa Gaderne begaas, formedelst forleden Aars Misvækst og andre Aarsager ej til des har været at remedere (afhjælpe), med hvad Flid og Omsorg de end har ladet sig være angelegen slige fattige Lemmer af Gaderne at lade optage og i Børne- og Pesthusene indføre, som nu desværre med saa mange fattige Folk er opfyldte, at deres Midler ej længer kan tilstrække slig Mængde at underholde“. Da Børnehuset var et Manufaktur, fik Direktionen imidlertid snart efter Befaling om ikke at beholde flere Fattige, end Midlerne kunde strække til at underholde¹).

Tiggerne var altsaa igen hjemfaldne til Gaderne. Fattigdirektionen kunde derfor indberette 1687, at Betleri og Trygleri daglig tiltog, og at alle Forsøg paa at dæmpe det hidtil havde været forgæves, „en Del formedelst de mangfoldige Soldaters saa vel som Baadsmænds Kvinder og Børn, som ideligen omløber paa Gaderne og umulig kan af os holdes tilbage, sker ej heller uden stor Livsfare, naar nogen af det Parti af de Fattiges Fogder paagribes og henføres, en Del og formedelst den store Mængde, som sniger sig herind fra Landet og andre indenlandske og udenlandske Steder, hvorved Kvartalpengene²) af Almuen mestendels indeholdes

¹) K. D. VII, 6, 112—13. ²) Frivillige Gaver til Fattigvæsenet, der indkrævedes kvartalsvis.

(holdes tilbage), saa vi ej kan indsamle det, hvormed vi Byens rette Fattige kan billig underholde¹⁾).

Da Børnehuset 1695 fik en ny Indretning, fik Politimesteren den 11. Maj Befaling om at lade Stodderfogderne straks gribe alle Tiggere og overlevere dem til Entreprenøren for Børnehuset, men i Sept. fik han den Irettesættelse, „at du ikke samme vores allernaadigste Ordre med al den Flid og Iver, som din Politimesters Charge erfordrer, hidtil har efterlevet, idet endnu adskillige Betlere daglig løbe omkring paa Gaderne saa vel som og opholde sig for Kirkedørene paa de Dage, naar Prædiken i Kirkerne sker, ja, og sidde paa en og anden Sted baade her i Staden og udenfor, og med Betleri overhænge godt Folk“. Det hjalp, thi i et Reskript af 28. Juli 1696 hedder det, „at Gaderne for Betlere mærkeligen er blevne fri og en Del Manufaktur i Børnehuset derved bleven befordret“²⁾. 1. Maj 1697 udkom paany en kgl. Forordning, der forbød enten at hindre Stodderfogderne i Tiggeres Paagribelse eller hjælpe nogen af de Personer, der var indsatte i Børnehuset, med at udpraktisere sig, under 10 Rdl.s Straf, men da denne Straf viste sig for ringe, blev den 14. Avg. samme Aar forhøjet til Fængsel paa Bremerholm eller Straf paa Kroppen, ja, det blev endog paabudt alle Tjenestefolk, Soldater og Baadsfolk, paa Begæring at være Børnehusets Tjenere eller Stodderfogderne behjælpelige³⁾).

Et Exempel paa en udspekuleret Tigger i de Tider findes i Raadstueprotokollen 3. Oktober 1690: „Efterdi Mogens Kristoffersen er befunden efter sin egen Bekendelse, at han for det første paa 10 Aars Tid har gjort sig selv til en Krøbling, idet han har gaaet paa et Træben og gjort sin Haand krum udi Haandlede, lige som den var saaledes brudt og vanfør, og paa saadan Maade gaaet og bedet om

1) K. D. VII, 168, med Indlæg. 2) K. D. VII, 452—53, 458—59, 490—91. 3) K. D. VII, 511—12.

Almisse og ved saadan vanartig Praktik stjaalet sig Almisse til, som andre nødlidende Lemmer med Rette tilkom, da han dog befindes paa bemeldte sit Ben og Haand at være ganske frisk og før og ej at skade noget enten paa dem eller andre hans Lemmer, hvorved han kunde hindres at arbejde og ved Arbejde at søge og fortjene sin Føde. For det andet befindes han at have levet med et Kvindfolk navnlig Inger Pedersdatter paa en 3 Aars Tid og omgaaedes hende saasom med en ægte Hustru, da de dog ikke har været ægtevide sammen. For det tredje befindes han og udi værende 3 Aars Tid, han saaledes med samme Kvindfolk har levet, ikkun en Gang at have brugt det hellige Alterens Sakramente, og da han samme Gang har brugt det, har han annammet det gaaende paa et Træben og gørende sin Haand krum, hvorudi han agtes skammelig at have løjet baade for Gud og Mennesker og været offentlig en Guds Bepotter. Ti bør han for saadanne sine grove Misgerninger baade imod Gud og Mennesker at bindes til Kaget med samme sit Træben om sig bundet og der miste sin Hud og siden gaa paa Bremerholm i Jern at arbejde sin Livstid. Angaaende Kvindfolket Inger Pedersdatter, som har samtykket udi Mogens Kristoffersens letfærdige Levned og dertil ladet sig bruge, har og ikke aabenbaret eller givet tilkende hans vanartige Praktiker med hans Træben og krumme Haand, men det fordulgt tilligemed ham, da hun det dog har vidst, da bør hun at staa udi Gabestokken udi tre Dage efter hverandre og hver Dag to Timer om Formiddagen og to Timer om Eftermiddagen og siden forvises Kongens Riger og Lande, og ej der nogensteds mere lade sig finde under højere Straf.

Her kunde ogsaa nævnes de saakaldte Uærlige, hvortil hørte „Rakkeren og hans Gesinde“ samt enhver, der gik dem i Næringen, udbar døde Dyr, rensede „Hemmeligheder“ eller udførte lignende Forretninger, desuden Skorstensfejere; paa den Foragt, hvori disse Folk stod, skulde Forordningen af 21. Marts 1685 (se S. 74) gøre Ende, om det end varede

længe, inden Ringeagten for slige Bestillinger gik ud af den almindelige Bevidsthed. Det var ogsaa nødvendigt, at der toges Forholdsregler imod den Art Pertentlighed, der som vi har set f. E. ikke tillod Tømmerne at benytte Træet af den gamle Galge til Opførelsen af en ny, fordi det havde været i Berøring med hængte Lig. Ja, en Skarpretter kunde næppe blive begravet, som det ses af Raadstueprotokollen af 10. Dec. 1683: „Blev samtlige Ligbæremænd udi Underklassen eller den anden Klasse kasserede og deres Brev, som dem af Magistraten var meddelt, fra dem taget, formedelst de ikke vilde adlyde Magistratens Befaling i at bære Mester Jokum Skarpretters Lig bort, hvorfor de samtlige bleve paa Raadstuen opfordrede og enhver især adspurgt, om enhver var af samme Mening og Intention som Formanden, hvortil den ene efter den anden svarede, at de vilde gøre som deres Formand og heller takke af fra Bæremands Charge end bære forskrevne M. Jokums Lig bort, hvorom endda ydermere af Magistraten blev vedtaget, at P. Jørgensen Underfoged med det allerførste skulde stevne dem op til Raadstuen og da videre at gaas efter Fortjeneste“. Ved en Dom af 24. Jan. 1684 blev der dog ikke taget saa haardt paa dem: „Endskønt alle Indstævnte har forbrudt deres Borgerskab, dog alligevel, eftersom de beder om Forladelse, forundes dem igen paany at være Borgere, naar Formanden har givet de fattiges Bøsse paa Raadstuen 2 Rdl. og hver af de andre en Sletdaler“. Det ses, at den almindelige Bevidsthed har givet Ligbærerne Medhold.

1680 var en Soldat bleven uærlig, fordi en Kone havde narret ham til at bære et Føl ud af Porten.

Soldaten Alexander Nowonowsky gav følgende Beretning herom: Som han var bleven afløst fra Vagten og var kommen til sit Kvarter hos Jens Møller ved Vesterport, hvor han havde taget et Stykke Brød til sig og derpaa træt lagt sig paa sit Leje, kom Værtens Kone til ham til Sengen og bad ham staa op for at bære noget ud af Porten for

hende, hvilket han lovede, da han mente at skulle tjene sig en Skilling derved. Han fik da af Konen noget, der var indviklet i et Tæppe, men vidste ikke hvad det var, ti Konen bevægede ham ved søde Ord til at gaa rask, og hendes Dreng fulgte med, men udenfor Porten saa han, at det var et dødt Føl, hvorover han blev forskrækket og kastede det bort, hvorfor Skildvagten satte ham i Vagten. Da Konen saa det, ilede hun til Vagten og søgte at faa ham fri, men forgæves. Dermed havde han saa skammelig mistet sin Ære og kunde ikke gøre Tjeneste med andre retskafne Folk og maatte som en Skælm gaa af Kongens Tjeneste. Han bad om Naade og om at faa sin Ære igen, hvilket ventelig ogsaa skede, og Konen blev straffet¹⁾.

Der fandtes til sine Tider mange tvivlsomme Existenser. Som en saadan fremtræder Johan Packenberg. I en Retssag fremlagdes en Kontrakt af 1. Jan. 1694, oprettet mellem Greven af Sannis og Johan Packenberg, hvorved han forbin-der sig til at tjene Greven i 3 Aar som Agent og stille 1000 Rdl. i Kavtion, hvilket ogsaa var sket. Greven forbandt sig derimod til aarlig at give ham 600 Gylden = 400 Rdl. og desuden betale alle billige Expenser, Omkostninger ved Rejser og deslige, samt 6 pCt. af de 1000 Rdl. Grevinde von Falckenhan havde paategnet Kontrakten, at hvis Greven skulde dø inden de 3 Aars Forløb, skulde Packenberg kunne tage Betaling af hendes „dotal paraphernal“. Efter et Aars Forløb hørte han fra Wien, at Grevinden af Falckenhan ikke var bleven gift med Greven af Sannis, men at denne var gift med en anden, og da han deraf fornå, at hans Kavtion for de 1000 Rdl. var brusten og at han maatte gøre Lakajtjeneste, traadte han ud af sin Herres Tjeneste, hvorfor han var bleven belagt med Arrest. Ved Magistratens Dom dømtes Greven til at betale Packenberg for et Aars Tjeneste og Interesse 460 Rdl. og til at stille

¹⁾ K. D. VI, 738 med Indlæg.

nøjagtig Kavtion for de 1000 Rdl. med deres Rente, samt for at han skulde nyde den aarlige Løn og ikke gøre Lakajs Tjeneste; men naar dette var sket, skulde Packenberg efterleve sin Kontrakt ved at forblive i Tjeneste, til de 3 Aar var forløbne. Opfyldte Greven derimod ikke Dommens Fordringer inden 6 Uger, skulde Packenberg løslades af sin Arrest og være fri for Grevens Tjeneste, og det var ham tilladt at have sin Regres for sin retmæssige Fordring, hvor han bedst vilde og kunde.

Af saadanne underlige Personer, der maaske dog snarest maa regnes for afsindige, kan her omtales Kaptejn Ruangels Datter, der angav, at hendes Fader var bleven myrdet ved hendes Hjælp, hvorfor hun i Jan. 1692 blev arresteret. 9. Juli 1692 afsagde Magistraten følgende Dom over hende:

„Efterdi hverken med de fremlagte Krigsforhør, ikke heller med noget af de fremlagte Tingsvidner, som er førte ang. Kaptejn Ruangels Død, er blevet bevist, ej heller kan udi nogen Maade deraf udfindes, at Kaptejn Ruangel er ved Menneskens Haand ombragt, men vel er befundet, at Datteren Anne Marie først udi Doktor Lassenii Hus har bekendt, og det straks efter Faderens Død, at en Soldat havde ombragt hendes Fader med en Klud, og siden, efterat hun er bleven udi Stokhuset arresteret, befindes at hun er bleven der udi Inkvisitionsretten tilspurgt, om hun ikke frivilligen havde bekendt, at forrige Konduktør Musfeldt¹⁾ havde bragt hendes Fader af Dage, den Gang han laa i Sengen, og at bemeldte Musfeldt havde stukket ham et Tørklæde med en Knude paa i Munden. Dernæst bliver hun i samme Ret tilspurgt, om hun ikke siden havde foregivet, at Fuldmægtigen, som var hos Jokum Musfeldt og var en Glarmester, navnlig Abraham, havde bragt Kaptejnen om med et hvidt Pulver, som

¹⁾ Jokum Motzfeldt, Søn af Raadmand Peder M., se K. D. VII, 381.

han kom i Vin og gav ham ind. For det tredie bliver hun tilspurgt, om hun ikke endelig havde bekendt, at hun selv havde gjort det samt kvalt hendes Fader og bragt ham af Dage, til hvilke samtlige Spørgsmaal Anne Marie svarer ja, at hun vel saadant har bekendt, men dog ikke fremlægges noget ringeste Dokument om ovenmeldte Anne Maries gjorte Bekendelse, hvoraf omskrevne Spørgsmaal skulde rejse sig, men det erfares af merermeldte Inkvisitionsforhør, at der Anne Marie bliver tilspurgt, hvorledes hendes Fader døde, at hun da svarede, at han laa stille og begærede, at hun vilde hjælpe ham op og rede Sengen, hvilket hun og gjorde med stor Umage, og som hun lagde ham i Sengen igen, da døde han, og siden, der hun atter bliver tilspurgt, hvilket der var sandt, enten hendes Fader var naturligen død eller og ombragt, da svarer hun, at det var ikke sandt, at hendes Fader var ombragt, men han var død en naturlig Død, saasom hun allerede havde forklaret. Nok erfares, at Anne Marie, baade der hun udi Inkvisitionsretten er bleven truet og Klæderne aftrukne til at skulle piskes, saavelso og saa, der hun er bleven pisket, at hun er begge Gange bleven bestandig derved, at hverken hun eller nogen havde ombragt Kaptejnen, men at han var naturligen død, hvilket hverken tager eller giver til nogen Kendelses Fundament, formedelst det ubestandige Udsigende, der har været hos samme Person, som dog ikkun er en, men derimod fremlægges for Retten Doktorens og Bartskaerens skriftlige Besigtigelse, som de har beediget, hvorved forklares, at om end skønt de meget nøje har visiteret den afdødes Legeme baade inden og uden, saa har de dog ikke kunnet mærke, den afdøde at kunne været kvalt, efter hvilken Beskaffenhed og den saa meget løse, ubestandige og ugrundede Angivende ikke ses, at Jokum Musfeldt eller Abraham Prædiger kan kendes at være skyldige udi Kaptejn Ruangels Død, hvorfor de for saadan ubevislig Tillæg bør aldeles fri at være“.

Da hun blev tilspurgt, hvorfor hun havde bekendt sligt

om Musfeldt og Abraham Prædiger, svarede hun, at hun sligt vel havde bekendt i Stokhuset, men det var sket af Galenskab og at hun var saa fortumlet i Hovedet. Der kunde ej heller skaffes Oplysning, om der var blevet noget borte af Kaptejnens Gods. Hun dømtes til at bøde sine 3 Mk. og desuden betale 3 fyrretyve Lod Sølv efter Loven 6, 21, og „efterdi hun er overbevist at have skældet og ubluelig paaltalt hendes Fader, bør hun efter Lovens 6, 5 at indsættes udi Spindehuset udi hendes Livstid og at miste sin Arv, som Kongen er hjemfalden, naar Bøder og Omkostninger er fradragne“. Jokum Musfeldt skulde for Spot, Skade og Arrestens Omkostning have 200 Rdl. og for Processens Omkostning 100 Rdl., og Abraham Prædiger for hans Arrestes Lidelse, Nærings og Tids Spilde 80 Rdl.“¹⁾.

1683 erklærede Politimesteren: „Befindes mange, som hverken er Borgere, Soldater eller Baadsmænd, som mesten Del med ulovlige og utilladte Midler sig opholder og ernærer, foruden det, at en Del Tjenestefolk imod deres Husbonder er baade nachlæssige og opsætsige, og naar Husbonderne dem derfor vil sætte til Rette, da bliver de derover snart værre, ja og befindes deres Tjeneste foruden den Adgang, som Loven befaler, ganske at undvige og heller til Ørkesløshed, som er en Rod til alt ondt, sig hengiver end gør deres Tjeneste, som de bør“.

En Forordning af 29. April 1684 befalede alle løse og ledige Folk inden St. Hansdag at indstille sig hos Magistraten for at vinde deres Borgerskab og forklare, hvilket Haandværk, Handel eller Brug, de vilde nære sig af, da Politimesteren ellers skulde have Lov til at paagribe dem og overgive dem til Militien; derimod skulde ledige Kvindespersoner, der sad paa deres egen Haand og ikke vilde tjene hos ærlige godt Folk, naar de var stærke og bekvemme til

¹⁾ Mag. Domprotokol 9. Juli 1692.

at arbejde eller erhverve deres Brød ved lovlige Midler, straffes med Arbejde i Børnehuset¹⁾.

Kvinder, der levede af Usædelighed, skulde ifølge Loven straffes, men saadanne taaltes dog, naar de ikke traadte for aabenlyst frem; i saa Tilfælde fremkaldte de imidlertid saadanne Opløb, som følgende Uddrag af en Retssag oplyser.

En Hyrekusk blev en Dag i Sommeren 1683 af en Kvinde, der var klædt i en „rødbunden“ Nattrøje, lejet til at køre en Tur med sin Karos udenfor Porten. Han spændte da for og kørte med hende til Kongens Have, og da han var kommen lige for Rosenborg Port, vendte han med Vognen og holdt lidt. Da kom der tre Kvindfolk og en fransk Soldat i rød Uniform, der alle satte sig ind i Vognen, hvorpaa han kørte „lidt fort“ hen imod Nørreport, og undervejs kom der en anden fransk Soldat, der gik ved Siden af Vognen og talte med de andre. Da de kom til Nørreport, faldt Skildvagten her den Soldat an, der sad i Vognen, og spurgte, hvor han vilde hen, hvorpaa Vagten med Magt tog ham ud af Vognen og sagde: „Herud, din Hundsfot, hvor vil du hen?“ Saa rykkede Kusken tilbage, kørte ned ad Fiolstræde, siden op ad Skidenstræde, igennem Nørregade og Vestergade, hvor det ene Kvindfolk stod ud, og ad Vesterport. Ogsaa her spurgte Vagten ham ad, hvor han vilde hen, men da den saa de to Kvindfolk i Vognen, nægtede den ham at køre ud, og nogle Soldater tog fat paa Hestene. Da sprang Kusken af og spurgte den ene af Kvinderne, Anne Eriksdatter, hvad hun var for en, eftersom hun ikke maatte komme ud af Porten. Hun sagde, at hun var en ærlig Kone, men Kusken svarede: „Efterdi I er en ærlig Kone, hvorfor maa vi da ikke komme ud af Porten? Saa vil jeg have min Betaling, førend jeg kører længer“. Saa kørte han omkring ved Vartov med hende og lidt op ad Farvergade, hvorpaa hun gav ham en fransk Daler, men da

¹⁾ K. D. VII, 69—70.

de var komne lidt længer frem i Gaden, kom der et stort Parti røde Soldater, der holdt hans Hest fast og spurgte ham, om han havde faaet sin Betaling for Vognen, og da han svarede ja hertil, lukkede de begge Dørene op paa Karossen, tog Anne Eriksdatter med Magt ud af Vognen, hvorpaa Kusken kørte sin Vej i Hast. De 20 Soldater rev derpaa alt, hvad hun havde paa Hovedet, af, skar Klæderne af Livet paa hende og efter hendes Udsigende greb hende an som en Misdæder; hun rev sig løs, og nu gik det i vild Flugt gennem Gader og Stræder, medens Skaren bagved hende stadig tiltog, til Vor Frue Kirkegaard, derfra til Helligøjstesstræde, hvor hun kom ind i en Gang, der gik ind til en Frues Gaard, hvor hun skjulte sig lidt, men „saasom Konen kørte hende derudfra igen“, forfulgte Folk hende langs op igennem Gader og Stræder over Vor Frue Kirkegaard ind i Fiolstræde, hvor hun ved Præsident Resens Hjælp med Magt blev tagen fra sine Forfølgere og ført ind i afgangne Kancelliraad Langes Residens og derfra gennem en Baglaage ind i Nabo-gaarden, der var Præsidentens Gaard¹⁾); fra denne førtes hun siden tilligemed Pigen af Vagtmesteren i Arrest. Under det følgende Forhør forklarede hun, at hun var født i Trondhjem, og var sidste Gang for 18 Uger siden kommen til Kjøbenhavn fra Altona, hvor hendes Mand, der var Konstabel, opholdt sig; det var hendes Hensigt at rejse til Helsingør for derfra at drage til et Sted to Mil derfra, hvor hendes Barn var i Huset hos hendes Mands Fader. I Kjøbenhavn havde hun først bot i Kristen Bernekovstræde hos Morten Kukkenbager, siden i Endeløsstræde hos en Kaptejn-løjtnants Frue, hvis Navn hun ikke vidste, og nu for tre Dage siden kommen til en Skomager, der bode ved Kongens Have. Hun forklarede videre, at det var Norske Anne, der skaffede hende Karossen, og at den franske Soldat, der gik

---

¹⁾ Disse to Professorresidenser optog den nuv. Metropolitan-skoles Grund.

ved Siden af Vognen, skulde forsvare hende for „den slemme Kone Norske Anne“. Pigen, der ledsagede hende, berettede, at hun selv var fæstet af Norske Anne for Kost og Løn¹⁾.

Samme Norske Anne var, som det fremgaar heraf, en Rufferske, og Anne Eriksdatter en usædelig Kvinde, der var prisgiven almindelig Forfølgelse, naar det Lune paakom Pøbelen.

I 1691 dømtes af to løsagtige Kvinder den ene til at sidde i Børnehuset i tre Aar og piskes tre Gange med Ris med otte Dages Mellemlum, den anden sattes i Børnehuset i et Aar. Et Par Ægtefolk, der havde holdt Bordel, blev dømt til Kagstrykning og Manden til Forvisning fra Byen og Provinsen inden 24 Timer, samt til at betale Processens Omkostninger og de to Kvinders Underholdning i Arresthuset²⁾.

At Byen fra Tid til anden var forsynet med mange saadanne Huse, ses af en kgl. Befaling af 14. April 1665 til Magistraten om at lade Stadens Vagtmester tilligemed Raadstuevagten flittig ransage „alle suspekter Huse, tagende derudaf alle letfærdige Kvindfolk, som der befindes, med hvilke I siden efter retmæssig Kendelse alvorligen har at forfare“.

Den 15. April 1668 befaledes Byfogden at lade alle utugtige Kvindespersoner, der ikke kunde give Bøder, føre til Spindehuset og der aftjene disse, og 11. Juli 1682 befaledes Kongen: „Eftersom vi komme udi Erfaring, hvorledes paa en Del Steder adskillige løsagtige Kvindespersoner sig skal opholde, som udi Hor og andet ondt Levned meget forargerligen skal henleve og ikke for deres Brød ærligen vil tjene“, skulde Stadens Vagtmester føre dem til Børnehuset.

I 1691 paalagdes det Politimesteren at paase, at intet offentlig handledes imod Ærbarhed og Sikkerhed, og især

---

1) Raadstueprotokollen 16. Juli 1683. 2) Sammesteds 30. Juli 1691.

at ingen utugtige Huse blev holdte, men han skulde gøre sit Bedste, at baade de, der holdt dem, og de, der søgte derhen, kunde blive grebne og straffede efter Loven¹).

Det var ikke blot den egentlige Utugt, som Lovens Straf truede, men for enhver Overtrædelse af det sjette Bud blev der ikke alene straffet med „Kirkens Disciplin“, men ogsaa med Bøder. „Kirkens Disciplin“ var det aabenbare Skriftemaal, ved hvilket den Skyldige maatte staa indenfor Kirkedøren og i hele Menighedens Paahør modtage Præstens Irettesættelse og bekende sin Synd. Bøderne traf baade Mænd og Kvinder. Den Kvinde, der havde født et uægte Barn, maatte bøde 3 Rdl., medens Trolovede, der siden indgik Ægteskab, slap med 1 Rdl. 12 Sk. tilsammen. Ilde stillet var den Kvinde, der ikke kunde udrede sine Lejermaalsbøder, „formedelst Fattigdom, Nøgenhed, Sygdom og Elendighed“, ti hun blev fængslet og pisket. At mange virkelig levede i Elendighed, ses af Regnskabet for 1664, hvor en saadan Ulykkelig beskrives som „en nøgen Krøbling, og blev for Guds Skyld indtagen af Gaden, der hun laa, ellers at føde sit Barn under aaben Himmel“.

Fra 1668 foregik den Forandring i Straffen, at slige fattige Kvinder blev førte til Børnehuset, hvor de maatte afsone deres Brøde med Arbejde, men da Børnehuset ikke kunde tage mod alle af Mangel paa Plads, var der saaledes en stor Mængde, som slap, ti medens der før 1668 sædvanlig piskedes 30—40 om Aaret, eller ialt i de seks Aar 1662—67 194, kom der i de seksten Aar 1668—84 (for 1671 er ingen Angivelse) i det hele kun 177 i Børnehuset. Man maa heraf ikke lade sig forlede til at antage, at Moraliteten steg i disse Aar, men dels har Hensynet til Pladsen vel gjort, at man har set igennem Fingre med, at mange undveg, dels har Frygten for at komme der bevirket, at Fostermordenes Tal tog til. I 1668 berettes, at man det Aar fandt fem nyfødte Børn dels paa Gaderne og i Tugthus-

¹) K. D. V, 738; VI, 407, 460; VII, 10, 357.

porten, dels paa den ny Kirkegaard med sønderrevne Halse eller med Strikker om Halsen. Samme Aar blev det befalet at sætte Poster i de aabne Brønde paa Gaderne, da man ofte fandt Barnelig i dem, og da Frederiksholms Kanal blev gravet 1681, fandt man ligeledes mange Barnelig i Mudderet. Et Reskript til Biskop Borneman af 13. Juni 1696 befalede, at den Artikel i Loven om Børn, som fødes i Dølgemaal, skulde oplæses to Gange om Aaret fra Prædikestolen, „paa det slige letsindige Barnemødre om Lovens Straf kunde blive desto kyndigere og oplyste til nogen Afsky for saadan Misgærning, og det desværre fornemmes desligeste altfor gemen og gængs her udi Staden, at onde og selvraadige Kvinder og Mødre bortlægger eller bortkaster deres eller andres Børn fra dem her og der paa Gaderne og Husene“.

Til omstaaende Liste bemærkes, at den er udarbejdet efter Byfogedregnskaberne, og at Byfogden igen havde sin Kundskab til Barnefødslerne fra Opgivelse fra vedkommende Præster eller Klokkere. 1685 kommer Kristianshavn til og nøjagtige Opgivelser fra Garnisonspræsterne, hvilket førend den Tid ikke var sket. Det ses af disse Lister, at over de halve uægte Fødsler falder ind under Garnisons Sogn, saaledes 1691: 64, 1692: 64, 1693: 69, 1694: 72, 1695: 82, 1696: 91, 1697: 73, 1698: 54, 1699: 69, og det ses endvidere, at Fjerdedelen af Fødsler i de Aar i Garnisonens Menigheder var uægte. Tidligere synes det mest at være tilfældigt, om militære Kvinders Lejermaal er kommet frem, ti Soldater var fri forat betale Bøder og idømtes militær Straf. En Mængde af de i tidligere Aar opgivne Barnefædre var ogsaa Soldater, saa det er meget fremtrædende, hvilken Ulykke i moralsk Henseende Garnisonen var, men end mere ses dette af den Liste over uægte Fødsler, som Kontorchef M. Ruben har meddelt efter Samtidens Aviser¹⁾, i ti denne opgiver et meget større Tal end Byfogden; Hr. Rubins Tal er her opført i Klammer.

¹⁾ Hist. Tidsskr. 5. R. III, 519—21.

Uægte Fødsler 1662—99 efter Straffelisterne.

Aar.	Fødsler.	Aar.	Fødsler.	Aar.	Fødsler.	Aar.	Fødsler.
1662	51 (59)	1672	72 (74)	1682	29 (57)	1692	114
1663	40 (57)	1673	63 (73)	1683	24 (60)	1693	107
1664	57 (84)	1674	42	1684	21 (96)	1694	118
1665	53 (102)	1675	56 (93)	1685	54 (43)	1695	125
1666	52 (88)	1676	47 (76)	1686	64	1696	162
1667	49 (103)	1677	40 (63)	1687	88	1697	134
1668	36 (71)	1678	28 (57)	1688	83	1698	117
1669	57	1679	15 (54)	1689	92	1699	147
1670	62	1680	20 (37)	1690	105		
1671	Intet Regnsk.	1681	32 (62)	1691	137		

Grunden til, at Straffelisternes Tal er meget mindre end de virkelige, er den, at de militære Overtrædelser for en stor Del har unddraget sig den civile Ret. Naar altsaa Byfogden 1667 kun har 49 uægte Fødsler, medens der ellers opgives 103, falder de 54 paa militære Personer.

Imod Slutningen af det 17. Aarhundrede var man kom-

men ud over Hekseprocesserne, efter at man havde faaet Øjnene op for de Bedragerier, der som oftest fremkaldte disse. I en tidligere Periode vilde følgende Forsøg paa en Overenskomst med Djævelen have fremkaldt Baal og Brand, medens Kjøbenhavns Magistrat nu var saa oplyst, at den straffede saa lemfældig som muligt og derved borttog Overtroens værste Brod.

„Efterdi Sille Maria Desidorius og Kirsten Jørgensdatter, efter at de var forleden den 9. Oktober imellem 11 og 12 om Natten antræffede af Nattevægteren paa Vor Frue Kirkegaard med en sort Kat udi en Sæk og siden af ham tilligemed en anden Vægter, som kom ham til Hjælp, er paagrebne og anholdte, har baade her for Retten saavel som ved Forhør af Underfogden utvungen bekendt og udsagt, at deres Intention og Forsæt var at gaa 3 Gange avet om Vor Frue Kirke med samme sorte Kat udi en Sæk og den tredie Gang at banke paa Kirkedøren og saa skrive en Kreds om dem med et Kors udi og saa sælge Fanden denne sorte Kat i Stedet for en Hare og derfor vilde have af ham igen en Vekseldaler, som de kunde veksle dem saa tit til, som de vilde, og faa den straks igen uden at give Penge derfor, da bør de for saadan deres galne indbildede Tanker og for deres ukristelige Intention og Søgning at komme i Handel og gøre Køb og Salg med Fanden, at straffes først med at staa udi Gabestokken paa Nytorv her i Staden 3 Dage efter hinanden og det saaledes, at hver staar en Time om Dagen, den ene fra Kl. 10 til 11 og den anden fra 11 til 12 om Middagen og siden efter kristelig Forberedelse at staa aabenbar Skrifte udi Vor Frue Kirke“¹⁾.

Det lader til, at Vor Frue Kirkegaard ansaas for det Sted, hvor man bedst kunde komme i Berøring med højere Magter, ti et andet af de faa forekommende Tilfælde af denne Art indtraf ogsaa her. Denne Sag var dog meget

¹⁾ Raadstueprotokollen 7. Nov. 1690.

uskyldigere end foregaaende, og de Skyldige slap vistnok helt for Straf. I Raadstueprotokollen findes 20. Juli 1685 indført følgende:

„Efter Hans Ærværdighed Provsten Mag. Johan Adolf Bornemans Ansøgning til Magistraten lod de sig for Retten fremfordre de 4 Kvindfolk med deres Børn, som forleden Torsdag Aften var hensatte og anholdte udi Slutteriet og Kælderen, formedelst de var angrebne om Aftenen ved 10 slet at gaa rundt omkring Vor Frue Kirke og gøre adskillige Kors over Børnene udi Jesu, Marie og den hellige Kirkes Navn til deres Børns Helbrede og Frelse fra Skæver¹). Hvor da først fremkom Bente Magnusdatter, født udi Skaane udi Odelunge Sogn, hvis Mand ved Navn Jon Jonsen Ulsgaard er Bøsseskytte udi Hs. Majestæts Tjeneste, og bekendte, at Helvig Jensdatter, hvis Mand var en Bøsseskytte, var kommen til hende med et sygt Barn og var vist til hende af Maren Snedkers, som bor udi Bredgaden, begærede, at hun vilde hjælpe Barnet fra Skæver, hvortil hun svarede ja og vilde og kunde gøre det næst Guds Hjælp, og en liden Pige, navnlig Sidse Madsdatter, kom til hande med et lidet sygt Barn, hvis Fader var Grenader og havde begært af hende at kurere det, hvilken Pige var vist til hende af en Kvinde, som bor i Skipperboderne, hvor der skal hænge et Skilt ud, som er Dragen paa Hjørnet. Nok var kommen til hende en Kone ved Navn Anne Marie og begærede, at hun vilde hjælpe hendes Barn, som var sygt af Skæver, som bekendte, at hun var henvist til denne Kone af andre Kvinder, hvis Børn samme Kone havde hjulpet tilforn, af hvilke Kvinder en hed Karen, som bor udi Adelgade, som har en Baadsmand til Ægte. Helvig Jensdatter bekendte, at hun havde givet Bente 5 Skilling til at købe noget for at hjælpe Barnet med, hvorfor Bente bekendte at have købt Hjertespend-Vin og gav Barnet at drikke, og havde købt vernis

¹) En Sygdom, der gør, at Børn ikke trives.

theragels til at smøre Barnet med, og gav hun Barnet ind Fredag Morgen, efter at hun var gaaet runden om Kirken om Torsdagen, og naar hun gav Barnet at drikke, gav hun Barnet ind udi Navn Gud Faders, Søns og Helligaands, og naar hun gik omkring Kirken, saa gjorde hun Kors over Barnet, hver Gang hun kommer til den Kirkedør, som hun kommer først til, naar hun begynder at gaa omkring Kirken, og det Kors gør hun udi Jesu, Marie og den hellige Kirkes Navn, og bekendte, at hun skulde gaa avet om Kirken, formedelst at hun gik da imod Skæverne. De 3 Kvindfolk bad om Forladelse, og at de ikke vidste, at de havde gjort noget ondt, men lovede aldrig at ville gøre sligt herefter. Hans Ærværdighed Provstens Famulus fremstod, og begærede paa Provstens Vegne, at de tre anholdte Kvindfolk med deres Børn maatte lades løs af Slutteriet, efter at dem blev alvorligen foreholdt, at de sig fra slig Guds Fortørnelse herefter skulde entholde, og om de havde Raad fornøden, da at søge det paa lovlige Steder, saafremt de ej vilde være tilbørlig Straf undergivne, og da den fortjente Straf at staa dem aaben for, dersom de tiere dermed befandtes. Derpaa blev de tre Kvindfolk med deres Børn efter en kort Formaning og Advarsel af Magistraten løsgivne, men Bente Magnusdatter blev beordret at forblive udi Slutteriet indtil videre og fremlagde her for Retten et Indlæg, som blev læst og paaskrevet saaledes indeholdende:

„Velædle og velbaarne højvise Hr. Præsident, Borgmester og Raad. Saasom jeg fattige og moxen vanføre Kvinde nu siden forbigaaende Torsdag Aften har siddet udi Kælderen, og det formedelst jeg næst Guds Hjælp har villet hjulpet tvende fattige elendige Menneskers smaa Børn for den haarde Sygdom Skæver og det ikke ved nogen Trolddoms Kunst, ej heller Gud til nogen Vanære, men jeg mig det alene har paataget, formedelst jeg ej vidste, jeg for saa ringe Brøde, som i min Ungdom, der jeg er kommen ifra, er passeret, og endnu dagligen der sker uden nogen Modsigelse, ombeder

derfore velædle og velbaarne, høj- og velvise Herrer for Guds Skyld vil behjerte Eder over mig og lade mig løs; eftersom jeg véd nu sligt at være forbudt, skal det efter denne Dag af mig ikke mere ske“.

De omtalte Personer var simple Folk. Af højere Stand var de i følgende Retssag indviklede. Johan Runckel¹⁾ paa Vestergade var gift anden Gang, da hans Hustru 1691 fik en „usædvanlig Sygdom, saa at endog Medici selv ej vidste, hvad de skulde dømme derom“, og hun „maatte endelig falde udi Bekymring, at hende ved onde Mennesker noget ondt var tilføjet“. Denne Tanke har hun formodentlig ytret saa tit, at hendes Stivdatter Kirsten, der vel var en tolv Aar gammel og ikke altfor godt opdragen, en Gang, da hun skulde bekende, hvortil hun havde brugt nogle Penge, som hun havde stjaalet, endelig kom frem med, at hun havde betalt nogle Koner dermed, som havde givet hende Midler til at sætte ondt for Moderen. Faderen kaldte da Præsten Magister Lavrids Hylling og sin Nabo til og bad dem om at forhøre Barnet. Udaf deres skriftlige Beretning kom da følgende:

„Kirstine Runckel kom ind til Maren Anderses i Helligkorsstræde for nogen rum Tid siden, som er hartad 2 Aar, og klagede for samme Maren, at hun led meget ondt hjemme, hvortil hun svarede: „Jeg skal vel fly eder noget, som skal gøre godt“, sendte saa Bud efter en gammel Kone, hedder Kirsten, som plejer at gaa om og sælge Folk noget for Ligtorne; denne gamle Kvinde flyde Kirsten Runckel en liden Glasflaske med noget hvidt vaadt Tøj udi; af dette skulde hun lade tre Draaber udi sin Stivmoders Øl og Brød, naar hun saa Lejlighed dertil, og skulde gøre det saaledes tre Gange. Dette gjorde Kirstine Runckel lige efter den gamle Kvindes Undervisning. Anden Dagen efter flyde hun hende noget Pulver i et Papir, og samme Pulver var sort og rødt

---

¹⁾ Ejede en Del af nuv. Nr. 9 paa Vestergade.

sammenblandet, af dette skulde hun tage saa meget, som der kunde ligge paa en Knivsod, og lægge paa det Sted, hvor hendes Stivmoders Gang faldt, i Fandens Navn, hvilket hun ogsaa bekendte at have gjort, nemlig det første paa Loftet under Trappen, det andet i Stalden og det tredje under den Trappe, som gik op til Moders Kammer, og Virkningen af dette forskrevne Tøj skulde blive, at hendes Stivmoder skulde sammenkrybe af Kuld, faa et Sting under Hjertet, at hun knap skulde kunne drage sin Aande, at det skulde blive hendes Død“.

Johan Runckel søgte at faa Sagen neddysset og sendte Datteren til en fornemme Købmand i Hamborg, at hun kunde blive holdt under strængt Opsyn og Tugtelse, men Sagen kom for Kongens Øren, der 19. Dec. 1691 befalede Magistraten at lade de to Kvinder arrestere og tilholde Faderen at skaffe Datteren til Veje.

Der blev nu holdt nyt Forhør, hvor Kirstine Runckel end videre tilstod, at Maren havde lært hende, at hun hver Morgen og Aften skulde „krydse“ (korse) sig i Fandens Navn, men de to Kvinder nægtede alt, den gamle Kirsten „med grulig Sværgen“, ja, de paastod, at de aldeles ikke kendte hinanden. Denne Kirsten, der til daglig kaldtes Kirsten Dokters, og der, som omtalt, solgte Midler mod Ligtorne, var en uhyggelig Person, der efter Udsigende af Runckels Pige „altid gaar ind næste Dør til Rustefils, ser og ilde ud og har et ondt Lov paa sig“. Kirsten Runckels Udsagn fik dog Medhold af Marens Datter Kathrine, med hvem hun havde gaaet i Skole hos Kristen Nattergal¹⁾, og det var vist en Skole, hvor man lærte meget godt, ti Kirsten Runckel forklarede ved given Lejlighed, at hun der havde hørt, at „naar man vilde lægge noget for nogen“ (saaledes at der kunde tilføjes dem Skade deraf), skulde der være afskaarne

---

¹⁾ Kristen Nattergal bode vistnok i Store S. Clemensstræde.

Negle deri. Omtalte Kathrine kunde ikke alene fortælle, at hendes Moder og Kirsten Doktors var Bekendte og at Kirsten Runckels Udsagn stemte overens med Virkeligheden, men hun fremførte selv en Historie, der vilde have rejst Haarene paa Folks Hoveder og medført Baal og Brand for en Mængde gamle Kvinder, hvis den var fortalt 40 Aar tidligere. Hendes Beretning lød saaledes:

„En Gang havde Kirsten Doktors kaldt hende ind i Kattesund straks ved Fyrens Gang og forført hende til at give sig Fanden i Vold, og stod han for hende i en rød Kjol, brændende som en Lue, havde sort Ansigt og sorte Hænder, rakte hende sin Haand og spurgte, om hun vilde være hans Kindt, talte Tysk og Dansk tilsammen, saa vilde han give hende Penge nok, saa og gøre hende til en Dame. Derpaa overtalte Kirsten Doktors hende at efterkomme denne slemme Mands Begæring, bad hende læse Fadervor med leende Mund uden nogen Andagt eller Tanke til Gud, ti Gud kunde intet, men denne Mand kunde hjælpe hende, og saaledes bad Kirsten Doktors hende altid forholde sig, naar hun læste (bad), og ikke enten nævne Jesu Navn eller, som tilforn sagt er, have enten Tanker eller Andagt til Gud eller hans Ord efter denne Dag. Derpaa rakte Fanden hende Haanden, og hun gav ham sin Haand igen, og Fanden krystede hendes Haand, saa den knasede; da fandt hun, at hans Haand var kold som Is eller Jærn, og at han havde Klør paa Haanden saa skarpe som hvasse Knive. Da sagde han: Nu est du min Kindt; det samme sagde Kirsten Doktors ogsaa, og hun maatte sige ja. Derpaa viste Fanden hende en stor Del hele Penge i en hvid Pose, vilde deraf give hende nogle efter sit forrige Løfte, men hun vilde ingen have. Saa lo Fanden og Kællingen ligesaa, og de tog hverandre i Favn og holdt meget af hverandre, men Pigen gik hjem imod deres Villie, da hun frygtede for Utak af sin Moder. Siden havde hun ikke set Fanden“.

Efter Forhøret i Byfogdens Hus gik Kirstine Runckel dog fra sit tidligere Udsagn og tilstod, at det var alt opdigtet. Sagen blev derpaa forestillet Kongen, der den 27. Februar 1692 resolverede, at de to Kvinder, der var arresterede paa løse og ugrundede Beskyldninger, straks skulde gives fri og have 50 Rdl. af Johan Runckel „for deres Spot“, idet det Forhør, som dennne havde ladet anrette i sit Hus, var den fornemste Aarsag til deres Fængsling. Johan Runckel, Mag. Lavrids Hylling og Naboen Søren Rasmussen Hjortshøj maatte hver bøde 50 Rdl. til Kristianshavns Kirke for det ulovlige Forhør, medens Ophavet til det hele tilligemed hendes Veninde Kathrine i tre Dage i Byfogdens Nærværelse skulde hudstryges i deres Forældres Hus¹).

Ved det nedenfor nævnte mindes man om Holbergs „Hekseri eller blind Allarm“, hvor man skaffer sig Underretning om bortkomne Sager ved at lade Soldet løbe omkring, hvilket længe var et almindelig brugt Husraad. Raadstueprotokollen af 2. April 1691 meddeler nemlig følgende Dom:

„Anna Postes, som var anklaget at have brugt det Gøgleri med at vise igen med at lade omløbe et Sold med videre, og derved havde beskyldt Anne Sofie Rasmus Jakobsen Sværdfegers Datter at have taget noget, som Margrete Deuys beklagede sig at have mistet, fremkom for Retten og bad Magistraten om Forladelse for sin Forseelse, hun tilstod at have begaaet, men forklarede, at det var Daarlighed, hun havde faret med hid til Dags med slig Genvisning, og at hun ingen Tro havde paa sligt og lovede, aldrig at ville gøre det mere, og erklærede Pigen Anne Sofie for Retten, at hun vidste intet andet med hende, end det, som en ærlig Pige vel egner og anstaar, og bad baade Pigen og Faderen om Forladelse. Anna Postes blev for det begangne straffet med

1) K. D. VII, 372, 378—79 og Indlæggene dertil.

Raadhuskældereren en Dag og Nat til Vand og Brød og saa alvorligen foreholdt ej at lade sig finde herefter med slig Daarlighed at begaa, og Hans Hansen Underfoged anbefalet dermed at have flittig Opseende og Tilsyn herefter¹⁾.

III.

Forandring i de gamle Lavssædvaner. Misfornøjelse med Regeringen. Smædeskrifter.

Den 24. Januar 1669 befalede Kongen Statskollegiet at undersøge, om Lavsartiklerne kunde bestaa i Overensstemmelse med Kongens absolute og suveræne Arveregering, og om de var gavnlige til Handels og Nærings Befordring. Statskollegiet fik imidlertid ikke denne Sag bragt til Ende, men Toaarsdagen derefter fik Kommercekollegiet samme Sag til Betænkning, om hvorledes man kunde forebygge Inkonveniensener og Misbrug, der var opstaaede imod den rette Forstaaelse af Lavenes Indretning²⁾.

Betænkningen tog lang Tid, men dens Resultat blev Loven af 23. December 1681, der tillod enhver, som havde lært noget ærligt Haandværk, lovlig og tilbørlig at nære sig deraf, naar han først havde taget Borgerskab. Han skulde altsaa melde sig hos Magistraten eller hos Oldermænden og ved sin Indtrædelse give noget til Lavshuset, de Fattige, Oldermænden og Raadstueskriveren. Svende var fritagne for enhver Afgift, naar de havde udlært. De gamle Vedtægter om Fødselsbreve blev aldeles ophævede, hvilket med andre Ord vilde sige, at man nu ikke længer kunde vægre sig ved at optage Uægtefødte i Lavene. Mestrenes Lavsgilder blev forbudte under en meget stor Bøde, og fremmede

---

¹⁾ Professor Arne Magnussen ansaas ogsaa for dygtig til at vise igen (Bircherods Dagb. S. 296). ²⁾ K. D. VI, 491, 560.

Mestere, der kunde bevise at have været Mestere andensteds, var helt fritagne for Mesterstykke. Det var ikke heller længer fornødent for at blive Mester, at have rejst paa Haandværket. Ligesom Svendenes Frimandag eller andre Drikkedage skulde være afskaffede, maatte Mestrene ingen Sammenkomst holde uden Magistratens Tilladelse, og hvis denne ansaa det for nødvendigt, skulde en eller flere af dens Medlemmer være tilstede ved Mødet. Da det hidtil havde været Magistraten til Besvær, at dens Medlemmer var Lavenes Bisiddere, saa skulde herefter den ene ikke mere end den anden være noget Lavs Patron eller Bisidder, men Magistraten beordrede snart den ene snart den anden til at paakende Lavenes Ærende. Svendene maatte ikke holde Kro eller Sammenkomst, men hver ankommende Svend skulde melde sig hos Oldermænden og opgive sit Logis, at Oldermænden om muligt kunde hjælpe ham til en Mester, men en Svend maatte tage Tjeneste hos hvilken Mester, han vilde, og enhver Mester maatte tage saa mange Svende, som det lystede ham, men mindst én Dreng skulde han have, der var født i Kongens Riger og Lande. Lavet maatte ikke ved fælles Aftale sætte en viss Pris paa Arbejdet, men enhver maatte sælge sine Varer og sit Arbejde for hvad han kunde faa.

I de følgende Tider fik altsaa alle Lavene ny Lavsartikler, idet nogle af de ældre Vedtægter ikke stemte overens med nævnte Forordning, hvilke Artikler i vore Dage har været til megen Fornøjelse for mange af de Foreninger, der er traadte i Lavenes Sted, idet man har højtideligholdt en Række 200aarige Jubilæer, hvis historiske Berettigelse har været meget liden.

En Forordning af 6. Maj 1682 bestemte nærmere Forholdet mellem Mestere og Svende, navnlig Friheden for en Svend til at tage Tjeneste hos hvilken Mester, han vilde, men saaledes at enhver skulde tjene sin bestemte Tid ud og først kunde forlade Tjenesten efter lovlig Opsigelse.

At denne Forordning, der gjorde Forandring i mange Tusende Indbyggeres nedarvede Levevis og Livsopfattelse, maatte støde mange, er en Selvfølge. I en Indstilling fra Politikommissionen af 6. Februar 1682 angives det, at „der berettes, at Lavene i Gemen mest skal støde sig paa den Post, at de uægte eller de, som sig med besovede Kvindfolk kunde have giftet sig, lige saa vel i deres Lav skulde antages som ægte Personer“; Kommissionen bemærkede, at den i sin Indstilling havde sluttet sig til Forordningen af 26. August 1622, idet den mente, at det var en Uorden, at der affordredes ny ankommende Mestere Lære- og Ægtebrev, som om det skulde være bedre, at en Uægtefødt opholdt sig med Lediggang, end at han nærrede sig ved et ærligt Haandværk, hvilken Fordring ikke heller var i Brug hos mange andre fornemme Nationer. Der foregik ikke heller nogen Forandring med denne Bestemmelse. Ved samme Lejlighed gjorde Kommissionen opmærksom paa, at „Lavene aarlig ved Fastelavnstid plejer deres Kroer og Skilte at forandre og om Forlov dertil nu hos Magistraten anholder, som har holdt betænkeligt noget deri at resolve, inden den Eders Majestæts allernaadigste Vilje nærmere herom var bekendt“. Da nu „derved stor Ødselhed og Debauche forøves, snarere ogsaa ved saa stort Sammenløb af gemene Mand Ondt end Godt kan stiftes“, udvirkedes en kongelig Befaling af 18. Februar 1682 mod „saadan ond Vane“¹⁾. Herved berøvedes Lavene en gennem Aarhundreder nedarvet Festlighed, som dog sikkert medførte mange Uordener, der ikke kunde taales i en By med et ordnet Politi.

Det var vanskeligt for Mestrene at finde sig i at skulle indhente Magistratens Tilladelse, hver Gang de ønskede at samles for at afgøre noget i fælles Interesse. Saaledes klagede Skomagerlavet 1683 over, at Magistraten havde straffet

¹⁾ K. D. VI. 798 med Indlæg.

det med mange 100 Rdl.s Bøde. I Lavsartiklerne bestemtes nemlig, at ingen Bønhaser eller Fuskere maatte taales, hvorfor Oldermændene havde efterjaget en saadan og indsat ham i Arresthuset, men han klagede til Magistraten, og denne afkrævede Oldermændens Erklæring. „Saasom jeg fattige Mand“, skriver denne, „er ikke udi Skriveri og Rettergang noget erfaren, lod jeg kalde nogle af mine Lavsbrødre til sammen, efterdi det gik det ganske Lav an, og beraadslag om, hvad der skulde svares, og besluttede at lade ham løs. Samme Tid beklagede nogle Mestere sig over deres Svendes Uvillighed og den Fortræd og Skade, vi samtlige maa lide af dem, som de dog ingen Føje har til. En Del Mestere sagde, at de derfor ikke vilde give dem det for nogen Tid siden forundte Søndagsmaaltid Mad“. Dette Møde regnede Magistraten for fuldkommen Samling og forbuden Vedtægt¹⁾ og stævnedes alle Mestere og Svende, henved 300 Mennesker paa Raadstuen. „Præsidenten var os saa gunstig og satte ikke noget i Rette imod os, men lyste Herrens Fred over os og bad enhver gaa hjem til sit Værksted og leve i Fred“, men siden blev Mestrene stævnedes og maatte bøde over 820 Rdl., desuden maatte nogle af dem bede Præsidenten om Forladelse, „at vi ikke skal melde om de ærerørende Ord, som vi ganske uforskyldt da offentlig for Retten maatte høre“²⁾.

Haandværkssvendene, der, førend Forordningen blev udstedt, havde en temmelig betydelig Magt, fik denne indskrænket paa alle Maader. Hvor let det tidligere havde været for dem at stanse Arbejdet, ses af følgende Dom, der dog ogsaa viser, at Opsætsighed blev haardt straffet.

„Saasom med adskillige lovfaste edsvorne Vidner klarligen bevises, at Sigvart Petersen, ældste Skaffer for Bager-svendene, der (da) Oldermændene og Bisidderne for Bagerne

1) Idet Magistraten ikke havde givet Tilladelse dertil. 2) Indlæg til Reskr. 21. April 1683 (K. D. VII, 47).

har ladet oplæse en af Raadstuen udgiven Befaling dateret 16. Febr. 1680, har sig derimod opsat, disse Ord talende: „Med min Vilje skal Seddelen ej komme i Laden“, og der den i Laden var indlagt og af Svendene begæret, at den maatte udtages igen, skal han have svaret, at den ej skulde komme ud igen, og har banket paa med Skafferholtet, sigende disse Ord: „I Aften skal I blive her og ej gaa udi Arbejde, førend I faar Seddelen af Laden igen“, har og befalet, at Jens Bentsen skulde hente Mathias Byssings Svend fra sin Mesters Hus paa Kroen, desligeste befalet Peder Bendixen at skulle hente Mikkell Geverts Svend fra sin Mester paa Kroen. Iligemaade bekendte og Børge Bentsen, at der han om Aftenen kom paa Kroen op til Svendene, klappede Skafferen Sigvart Petersen op og sagde: „Karle, skal vi ej beholde Børge Bentsen hos os i Nat?“ hvortil samtlige Svende svarede ja. Det fornemmes ogsaa, at Borgmester Bülcke som Bagernes Patron efter Bagernes skriftlige Begæring en Del af Svendene den 6. April har haft i sit Hus og muligste Flid anvendt bemeldte Urolighed at stille og denne af Skafferne med Svendene begyndte Sammenrotning at slette (jevne) og flittigen formanet enhver til sin Mester udi Arbejde sig at begive, at denne nu forestaaende Dimmeluge (Ugen før Paaské) kristeligen og skikkeligen efter K. M. Forordning kunde holdes og efterleves, med Løfte, at den formente Prætension, som Svendene imod Mestrene kunde have, saaledes skulde, naar Raadstuedag efter forestaaende hellige Fest blev holdt, blive slettet og ingen af Parterne derimod noget skulde have at sige, men i alle billige Maader skulde faa Fornøjelse, hvormed Skafferen Sigvart Petersen saa vel som de andre 19 Svende efter mangfoldige Formaninger ikke har villet være tilfreds, ej heller sig til Rolighed har villet slaa og i deres Mesters Arbejde gaa, foregivende, de først den Kopi, som udi deres Lade af Mestrene var indlagt, vilde have udtaget. Paaske-aften var de stævnede paa Raadstuen, hvor da hørtes af

samtlige enstemmende og af en Mund talende Bagersvende, at de ikke vilde gaa udi deres Mesteres Hus at arbejde, førend begge Skafferne med Skrивeren og en gammel Svend navnlig Peder Pedersen, som for deres store begangne Forseeelse var satte udi Raadstuekælderens, blev fri af deres Arrest entledigede, saavel som og at de maatte blive forskaanede af Mestrene for Straf for de Dage og Nætter, de nu havde ude været, og hvis det ej kunde ske, vilde de heller gaa med deres Kammerater udi Arrest.

„Da nu de kgl. Bagerlavet givne Privilegier udtrykkelig forbyder ingen Samkvem uden de visse Tider, som Artiklerne formelder, at holde, meget mindre Svendene sig mod Mestrene sig at opsætte og sig forbinde, men deres Klager paa behørigte Steder at tilkendegive og Magistraten derpaa at kende, hvilket de ikke har beobagtet, men nu saasom tredie Gang har gjort Sammenrotning og intet agtet Magistratens mangfoldige Formaninger og Advarsler, som Tid efter anden til dem er sket, tilligemed de Pengemulκτη, som de tilforn er satte udi af Magistraten for deres begangne Forseelser“, dømtes de fire Hovedmænd til at rømme Byen og inden 6 Uger være ude af Riget, de andre Svende maatte give hver især til Kongen 20 Mark og til Staden 20 Mark og forpligte sig herefter med saadant Mytteri og Stempling ikke at befatte, ej heller inden eller uden Byen nogen af de Svende, som efter Formaning sig godvilligen hos Mestrene har givet i Arbejde igen og med Skaffernes og de andre urolige Svendes Sammenrotning ej sig har villet videre med bemænge, molestere eller uførme¹⁾, under Æres og Livs Fortabelse²⁾).

Den Forbindelse mellem Haandværkerne, der kaldes „Zunft“ og bestod i Overholdelse af visse Ceremonier, søgte Regeringen at hindre, skønt det for de rejsende Haandværksvende var til stort Hinder, naar de ikke var „zünftige“. Den 4. Avgust 1680 klager Lovgarverne til Magistraten

¹⁾ Gøre Fortræd. ²⁾ Afskrift i Raadstuearkivet.

over, at „vore Folk og Svende, som her lærer Lovgarverhaandværk, ej paa de tyske Steder udi Arbeide kan blive antagne eller befordrede, men uden nogen Nytte deres Penge forrejsjer og det formedelst, at vi har ingen Konjunktion eller Forening med den tydske Nations Mesterskab.“ Da deres Haandværk stadig tiltog med Svende og Læredrenge, og her kun var ringe Næring, idet den ene gik den anden til Fortræd, bad de om at maatte forbinde sig med de Danziger Lovgarvere „og derved med den ganske tydske Nations Mittel af Lovgarvere, hvorefter vore Svende kunne faa Arbeide.“

Da nu al „Zunft“ blev forbudt ved Forordningen af 23. December 1681, opkom mange Konflikter i Lavene. I Forordningen af 28. Oktober 1684 hedder det, at de her udlærte Svende meget forhaanedes og foragtedes, fordi de ikke havde ladet sig optage efter deres forrige urimelige Vedtægter, hvorfor adskillige sendte deres Børn og Drenge til fremmede Steder for der at lade dem gøre til Svende. For at hindre dette skulde herefter de Drenge, der her havde lært noget lovligt Haandværk, indskrives hos Oldermænden, og Mesteren skulde lade det godkende paa Raadstuen. Hvis nogen, som havde lært her, skulde ville rejse udenlands og efter forrige usømmelige Vedtægter med Behøvlen eller andet deslige, som her var forbudt, lade sig gøre til Svend, da skulde han efter sin Hjemkomst være forpligtet til paany at tjene som Dreng i 3 Aar. Hvis nogen understod sig til at forekaste eller med Foragt at tale om dem, der her var i Lære eller havde lært, og ikke vilde tage dem saa værdige som dem, der efter deres forrige gamle utilbørlige Vedtægter kunde være gjorte til Svende, skulde han straffes med store Bøder. Det blev ogsaa 1689 forbudt Skipperne at tage Haandværkssvende med som Passagerer, med mindre disse havde Magistratens Pas¹⁾.

¹⁾ K. D. VII, 84, 253—54.

Det maatte i Virkeligheden ogsaa være højst ubehagelige Forhold for de danske Svende. Da 1683 et Skafot udenfor Østerport blev opbygget, tog en tydsk Tømmersvend en Frø og lagde den i de danske Svendes Ølkrus, hvor disse til stor Væmmelse fandt den paa Bunden efterat have tømt Kruset. For denne „store Overmod og skamløse Gærning“ blev den tydske Svend sat i Slutteriet en halv Snes Dage, men da han ikke forklarede sin Forseelee anderledes end for et „Kurtsvil“ (Spøg), slap han fri imod at bede Oldermændene om Forladelse og give en Bøde i Fattigkassen, medens det følgelig var en Haan, han vilde vise de ikke-zünftige Svende¹).

Det synes navnlig at være Snedkerne og Tømrerne, der hang stærkest i de gamle Vedtægter. Følgende Klage til Magistraten fra de danske Snedkersvende har uden Tvivl givet Anledning til ovennævnte Forordning af 28. Okt. 1684.

„Ihvorvel ugærne vi fattige danske Snedkersvende Eders Velædelheder med denne vores ringe, dog ydmyge Memorial bemødede, saa nødes vi dog til, formedelst den store Vederværdighed og Fortræd, de tydske Snedkersvende os dagligen tilføjer med Øge- eller Binavne, de os giver og anden Fortræd, de os gør, med det at naar nogen af os kommer iblandt de tydske Svendes Selskab, springer de straks fra Bordet og siger, vi er ikke ærlige, førend vi bliver behøvede, derfor vil de ikke sidde hos os, vil ikke heller betro nogen af de danske Svende Bøssen til at give Penge ud, men altid de tydske Svende, hvormed vi synes ganske at være foragtede, alt fordi vi ikke efter den gamle Vedtægt os har ladet behøve, og som vi har formodet, at Mestrene samme tydske Svende skulde have tilkendegivet Hs. Majestæts allernaadigste Villie, hvad udi Snedkerlavets givne Artikler den 4. November 1682 i sin 11. Artikel allernaadigst forbydes, al Behøvlen og deslige gamle Vedtægter, som derudi ikke expresse meldes, aldeles at være afskaffede, saa

¹) Magistratens Dombog 9. og 18. Juli 1683.

maa vi dog tværtimod fornemme, at tvende Mestere, nemlig Andreas Schimmel og Chr. Burmester, samme tydske Snedker-svende i forbemeldte deres Fortrædelighed har bifaldet, ti ansøger i største Ydmyghed hos eders velædle Høj- og Velvisheder at nyde gunstig Beskærmelse for slig os paaførende Spot og Forhaanelse, eftersom vi fattige danske Karle kan ikke for, at Hs. Kongelige Majestæt alle gamle Lavets Vedtægter har afskaffet, ellers havde vi maattet gjort, lige som andre for os gjort har, men saasom det nu ikke har været Hs. Majestæts naadigste Vilje, at Lavene ved slige gamle Vedtægter, saasom Behøvlen og andet, skulde længer forblive, saa har vi ikke turdet understaa os til at gøre eller tilstede noget, som Hs. Kongelige Majestæts naadigste Vilje er imod. Vi formoder i al Ydmyghed, at vi udaf Eders Velædelheder vorder haandhævede saaledes, at vi for Mesterne og de tydske Svende maa gøre vores Arbejde med Ro og være agtede saa godt som de tydske Svende, foruden de skal enten kalde os kursløse eller andet eller og sky vort Kompagni og Selskab, hvilket Gud skal belønne og forbliver Eders Vælædelheders ydmygste¹⁾.

Ogsaa i Hattemagerlavet fremkaldte de nye Forordninger en Del Stridigheder. Jakob Schalhorn havde 1680 taget Tjeneste i Børnehuset og taget 8 Drengene i Lære efter Kontrakt med Direktørerne. Da Lavet paa den Tid ingen andre Artikler havde end de tydske Vedtægter, forespurgte 6 andre Hattemagere sig i Jan. 1681 skriftlig hos flere tydske Lav, om dette var tilladt, hvilket blev besvaret benægtende, især vistnok af den Grund, at disse Drengene ikke kunde have det Præg af ægte og ærlig Fødsel, som udkrævedes for at komme i Lære, og Jakob Schalhorn blev erklæret for uærlig, saa at ingen Svende fra Udlandet turde tage Arbejde hos ham. 1690 havde Lavet i Lybek dog paa hans og nogle andre Mesterses Forbøn formildet Straffen til en Bøde af 80 Rdl. til 8 tydske Lav.

1) Raadstueprotokollen 7. Juli 1684.

Denne Sag har vakt stor Forbitrelse i Lavet, hvilket ses af en Magistratsdom af 6. Nov. 1683, i Anledning af, at Hattemager Henrik Hjort klagede over Klavs Schiermer, der tilligemed andre Hattemagere fra Raadstuen var gaaet ind i hans Hus og havde kaldt ham en Skælm, hvortil en anden Embedsbroder, Kort Lyders, havde føjet: Ja, han er slemmere end en Skælm og værre end Schalhorn, hvilke Skældsord for Domstolen blev ansete for at angaa Ære og Lempe.

Schalhorn blev imidlertid senere Oldermann og klagede over de andre Mesters Henvendelse til de fremmede Lav, idet han var misfornøjet med den idømte Pengebøde. Dette blev af Retten ogsaa taget alvorligt, idet der paa den Maade var tilføjet en af Kongens Undersaatter „stor Vederværdighed, Skade og Pengespild af andre udlændiske Potentaters Undersaatter“. Uagtet Mestrenes Brev var skrevet et Aar, førend Forordningen af 23. Dec. 1681 udkom, blev de dog straffede med en Bøde, fordi der i Okt. 1680 var faldet en Raadstuedom, hvorved Schalhorns Kontrakt med Børnehuset var bleven kendt gyldig, Hans Majestæt til Tjeneste og fattige Børn til Opkomst og Lære.

Jakob Schalhorn fik 19. Jan. 1692 kgl. Bevilling paa i sin Livstid at forblive som Hattemagerens Oldermann, men da han 1697 ikke kunde gøre Rigtighed for Lavets Penge-sager og derfor blev arresteret, fik Lavet Tilladelse til at antage en anden Oldermann¹⁾.

Snedkerlavets Ceremonier beskrives 1686 af Politimester Klavs Rasch²⁾. Han omtaler Benævnelsen Handværks-Gevanhed, „hvorunder mange Ord ere begrebne, som forstaas til alle Aftaler og Vedtægter imellem Mestere og i Almindelighed forekommer med disse Ord:

1) K. D. VII, 373—74, 506, Raadstueprotokol 6. Nov. 1683 og 15. Dec. 1692.

2) Geh. Ark. Aflev. fra Just. Min. Skab 14, 11.

„Gott grüße euch Meister und Gesellen. Die von unser löblichem Handwerck in Stralsund (eller hvorfra de komme) entbieten euch Meister und Gesellen Grus, allergewöhnliche und wol her geworbene Privilegien wol bei zu behalten, dieselbe nicht zu vermehren, und wer sich darnach nicht hält, dasz derselbe dan nicht möge gelitten noch angenommen, besondern Ampts halber ihme für einen Schelm zu halten, nicht aus Pott, Glas und Kannen mit ihme zu drincken, viel weniger Arbeit geben, ehe und bevor er ein löbliches Amt hat zufrieden gestelt,

„med mangfoldige Ord mere, som de fattige Folk maa vel studere og lære udenad, og hvo, som dette ikke véd eller kan sige, de straksen multeres indbyrdes af dem og i andre Maader efter eget Behag tribuleres, og derfor skal Mester og Svend efter deres Vilje danse og straks underhaanden gøre Løfte om det eller det, at I gør etc., saasom f. Ex. ikke vil arbejde ringere eller give mere til Dagløn end den Penge, de vedtager, gaa paa deres Mesters Arbejde, naar dem lyster, og gaa af igen, naar behages, item holde fri Mandage eller rejse slet (helt) bort, med tusendfold andre Historier mere.

„Hvo som efter forskrevne Haandværks Hilsen ikke af en Mester saaledes i Lavet omskues og efter „Vallen“ (Valget), tager Arbejde, den kaldes en Straasnider, som er paa deres Haandværk en halv Skælm, og maa give Straf og vil (maa) med sine Kammerater slaas ti Gange. Derfor, dersom han den Beschimpfung ej kan lide, hvorved mangen ærlig Karl meget tribuleres og maa ej arbejde hos hvilken Mester, han vil, ej heller en Mester holde saa mange Svende, som han kan skaffe Arbejde, men tvinges ofte til at arbejde hos en Stakkel eller Brudler¹⁾, der intet selv véd eller gider arbejde.

¹⁾ Dette Ord forklares nærmere i en anden Skrivelse af Rasch, der omtaler de 39 Mestere, der nedenfor nævnes som opsættelige, med de Ord, at de „er mest nogle gamle Bruddeler, der mere følger Ølkanden end tager Vare paa deres Haandværk.“

„Derhos er og under det Ord Handværks Gevanhed at agte, naar saadan Omskikning eller Omskuen sker, da skal baade af den omskuende Svend og den Mester, som gærne er den yngste i Lavet, gives sær Mad og Traktement, som er tvært imod Frdn. 6. Mai 1682, 3. Art. Andre, som ej er høvlede og døbte med sær Navne, kalde de Kosvandse, saa jeg véd, at der er hundrede Slags Manerer til alle Haandværksforbund.“

Politimester Klavs Rasch var Aanden i hele Kampen mod de gamle Lavsskikke. Det var ogsaa ham, der foranledigede den ovenfor nævnte Forordning af 28. Oktober 1684 om Forbud mod Behøvling. Han skrev i den Anledning, at Kongen burde udstede et saadant Forbud, „at den ganske Verden kan se og fornemme, at Eders kgl. Majestæt ikke aleneste foragter saadanne ulovlige Manerer, saasom enten med Drik, Biden udi Nøglerne eller Hesteko¹⁾, lade sig døbe eller behøvle etc., men endog stifter og anordner det, som den ganske Verden for valable skal holde.“

En Martyr for de gamle Lavsskikke blev Snedkermester Johan Stenbuk, der med mere Udholdenhed end Held kæmpede med Avtoriteterne, men følgelig trak det korteste Straa.

Oldermanden Peder Rasmussen skulde i Sommeren 1683 fratræde sin Post, og Lavet havde indstillet Johan Stenbuk og to andre Snedkere til Magistratens Valg. Disse tre Mestere havde allerede betragtet sig som Oldermænd, ti de gik paa egen Haand paa Jagt efter Fuskere og udvirkede en Ordre fra Politimesteren til nogle Politibetjente om at staa dem bi. Fire Svende, som efter deres Mening arbejdede ulovlig, fik de paa den Maade satte i Arresthuset, da de ikke vilde betale deres Bøder, og siden maatte Politimesterens Tjener afgive Forklaring, „af hvad Aarsag han vilde sælge de fire arresterede Snedkersvende udi Slutteriet at være Soldater, hvortil han svarede, at han som en Tjener gjorde, hvad Politimester havde befalet; han formente, eftersom de

1) Dette er Smedenes Ceremoni.

ikke vilde betale deres Strafbøder, de da burde at være Soldater.“ For denne Arrestation stævnedes Præsidenten i Borgretten Niels Simonsen, i hvis Hus de to Svende var arresterede, Oldermænden „for voldelig Overlast og Indbrydelse, hvor ingen Hul er, ej heller nogen Ind- eller Udgang“, og fordi de havde lagt Beslag paa Vindueskarme, Rammer, Skrin og andet, som de voldelig med sig tog. Ogsaa Svendenes Mestere stævnedes Oldermænden for Arbejdets Forsømmelse og Skades Lidelse. Uagtet de ikke var stævnedes, mødte dog for Raadstueretten den 23de Avgust Johan Stenbuk og de andre to udnævnte Mestere. Først fandt Magistraten, at man ingen Ret havde haft til at behandle Svendene som Fuskere, „reprimerede Oldermændens Ubetænksomhed, og Præsidenten (P. Resen) sagde til ham, at naar saadant herefter forefaldt, skulde de først søge Magistraten og angive deres Anliggende hos dem, hvilke skulde hjælpe dem til Rette og forskaffe enhver Ret, og dersom Magistraten da ikke blev adlydt, da vilde de (Magistraten) selv konsulere med Politimesteren om slige Haardnakkedes Straf og Exekution, og at med Rette burde ingen Lav om sligt at søge Politimesteren, men give sig først an hos Magistraten, og hvis de da ej kunde nyde deres Skæl, saa kunde de gaa til Politimesteren. Hvortil Oldermænden svarede, at han havde ikke ladet dem sætte, ej heller været hos Politimesteren, men Johan Stenbuk og de to andre Mestere var gaaede til Politimesteren og havde givet sine Svende an, og at Politimesteren efter deres Angivende havde ladet dem sætte, og at han fik ogsaa at forsvare det.“

„Hvorfor da Præsidenten reprimanderede de tre Mestere og spurgte dem ad, hvor de kom til at gøre sligt, og sagde, at ingen af de tre skulde nu denne Gang blive Oldermænd, eftersom de af Magistraten ansaas for urolige Hoveder og for saadanne, som snarere skulde gøre Uenighed i Lavet end holde det til Rolighed og Skik. Da svarede Johan Stenbuk lydeligen, at dersom han ikke kunde faa Ret her, da vilde han vel søge den paa højere Steder. Hvortil, der Præsidenten

svarede ham, at han skulde respektere Retten og vide, hvad han sagde for sin Øvrighed, og at ingen med Skæl skulde kunne sige, at Magistraten jo havde assisteret dem med Retten i alle føjelige Maader, naar de det havde begæret, og med flere Ord straffede (dadlede) Johan Stenbuds Trodsighed, da kastede han med sin Nakke og sagde end ydermere: „Nej, nej, vi agter at gaa den rette Vej, vi har intet for Eder at gøre, I Herrer,“ hvorpaa Præsidenten sagde, at Johan Stenbuk straks skulde føres hen til Stadens Arresthus, hvorpaa Johan Stenbuk atter igen svarede med en leendes Mine: „Betænker Eder vel, hvad I gør,“ hvorpaa Præsidenten straks tilligemed den samtlige Magistrats Konsens befol, at der skulde kaldes paa Slutterkonen, og at han med hende skulde gaa i Arresthuset, og der Johan Stenbuk saa maatte gaa i Arresthuset med Slutterkonen og kom fra Retten ned til Døren, hvor da Politimesterens Tjener stod, blev han endda staaende lidt ved Døren og saa paa Politimesterens Tjener, men han tog sig ham ganske intet an.“

Den 30. Avgust oplæstes for Raadstueretten en Stævning til den arresterede Johan Stenbuk, og denne lod oplæse sit Indlæg i samme Sag. Da dette Indlæg imidlertid ikke synes at have berørt Sagens Kærne, nemlig Misfornøjelsen med den kgl. Lavsforordning, var Magistraten tilbøjelig til lemfældig Fremfærd, og man ser navnlig her som saa ofte Peder Resens milde og forsonlige Sindelag. Det hedder nemlig i Protokollen: „Da Præsidenten hørte og fornam, at Stenbuk derudi (i sit Indlæg) sigtede og angreb hans Person alene, stod han op fra sit Sæde og stod ud for Retten; ikke desto mindre begærede dog Præsidenten af Magistraten, at han maatte entlediges fra sin Arrest, og tilbød ham, at dersom han vilde endnu bede Magistraten om Forladelse for den Trodsighed, han forleden for Retten havde bevist, vilde han da gjerne lade Sagen falde, hvilket den hele Magistrat udi højeste Maader tilraadete Johan Stenbuk, at han skulde gøre,

men han kunde ingeni lunde dertil persuaderes, men lagde Penge paa Bordet til Dommen at faa beskreven.“

Han fik altsaa sin Dom: „Saasom Stenbuk har indviklet sig i en Sag, i hvilken han ikke var kaldet, han og Magistraten for en siddendes Ret med Truselsord trodseligen har overfaret, da bør han for saadan sin Formastelse efter Stadsretten bøde sine 2 Gange 40 Mark til Kongen og Staden, og hermed være sin Arrest entlediget.“

Den 12. September kendtes de fire Svende fri for Arrest, og Oldermændene dømtes til ikke alene at betale dem deres sømmelige Underholdning i deres Arrest og deres Arrestpenge, men desuden til at betale hver af dem for Forsømmelse og Forhaanelse 2 Rdl. og Processens Omkostninger. Sagen med Præsident Simonsen endte saaledes, at Oldermændene og Johan Stenbuk dømtes til at bøde hver 20 Rdl. til Kristianshavns Kirke og de tilligemed de 2 andre Mestere til at give hver 20 Lod Sølv til Lavets Fattige; de to første skulde tillige udrede Processens Omkostninger.

Men Johan Stenbuk kunde ikke saa let opgive sin Udsigt til Oldermændsposten. Den 20. September tiltaltes han paany, fordi han havde begæret sit Skudsmaal i Lavet, førend han skriftlig havde begæret det af Magistraten, og faaet det udstedt af Lavet. Han og Oldermændene tiltaltes paany. Det hedder derom i Dommen af 18. Oktober:

„Efterdi Hans kgl. Majestæts allernaadigste Forordning om Lavene dens 9. Punkt saaledes tilholder, at naar nogen Sammenkomst behøves, da har Lavene det for Magistraten skriftlig at andrage, som det efter Sagens Beskaffenhed paa deres Memorial skal tegne, om de Sammenkomsten godt befinder, og i Fald de det fornøden eragter, da skal de efter Sagens Beskaffenhed en eller flere af deres Middel forordne, som skal være overværendes, saa længe Forsamlingen varer, i hvis Nærværelse og skal til Bogs føres alt, hvis imidlertid forrettes, og naar det er sket, da enhver at begive sig sin Vej og ej nogen videre Forsamling uden forskrevne af Ma-

gistratens Overværelse at holde, hvoraf ufejlbarligen sluttes kan, at det Lav, som begærer Sammenkomst, skal specificere Aarsagen, hvorfor Samlingen begæres, efterdi Magistraten allernaadigst tilholdes at tegne paa Lavets indgivne Memorial efter Sagens Beskaffenhed, om de saadan Sammenkomst for godt befinder. Da saasom i Retten fremlægges en Memorial under Lavets Oldermands Haand, dateret den 2. September, hvorudi begæres Lavets Sammenkomst til Ibenholt at købe, Præsidenten paa samme Memorial befindes skriftlig at have tilladt Sammenkomsten og anordnet Bendix Meese den at ville være overværende. Raadmand Bendix Meese tilstaar ogsaa, at Oldermændene havde leveret ham Ordren til at samle Lavet, og da han havde læst den, leverede han Oldermændene den igen og bad ham tillige med hans Tjener gaa til Raadmand Klavs Sohn at ombede ham, at han paa hans Vegne, eftersom han for Forfalds Skyld ej selv kunde komme, vilde møde paa Lavshuset. Klavs Sohn har ogsaa mødt efter Bendix Meeses Begæring, men ham ingen Lavets Begæring om noget, ej heller Magistratens Tilladelse til Lavets Forsamling af Oldermænd er forevist, hvorover han ogsaa undskylder sig ej at vide Aarsagen til Lavets Samling anden end Stenbuds Skudsmaal, som blev begæret, og Klavs Sohn desforuden tilstaar, at imidlertid han var i Snedkerlavets Forsamling, var ej nogen Protokol tilstede, ej heller blev noget, saa længe han var tilstede, protokolleret, ikke desto mindre befindes af Lavsbogen, udi Retten paa Raadstuen af Fordret den 17. Sept., at den 3. Sept. tilforn, som er den samme Dag, Klavs Sohn har været Snedkernes begærede Forsamling overværendes, er protokolleret angaaende Johan Stenbuds Skudsmaal og hans Udnævnelse af Lavet til Oldermænd, og ej ringeste Ord anlangende Ibenholt at købe, alligevel Lavet udi deres skriftlige Memorial derfor aleneste havde begæret Samling, hvorover Oldermændens Undskyldning med Uvidenhed om Ordren at lade protokollere ikke ses at kan eragtes for gyldig, efterdi han har vidst at lade protokollere

det, Johan Stenbuk har villet, og ej ringeste Ord mentioneret om det, hvorfor Sammenkomsten blev skriftlig begæret, og desuden ufejlbarligen eragtes kan, at hvis som er protokolleret, er efter Raadmandens Fraværelse til Bogs ført, efterdi udi Raadmandens Tilstedeværelse ingen Protokol har været tilstede, hvilket er ganske H. K. M. allernaadigste Anordning genstridigt. Efter¹ hvilken Sagens Forklaring ikke ses, at Oldermændene tillige med Johan Stenbuk kan befris for Mistanke, at de jo har med hinanden kolluderet og, i Stedet for at handle om Ibenholt efter Begæringen og Tildelelsen, mere har ladet sig være angelegen, Raadmandens Forbud uagtet, at forskaffe Stenbuk et Skudsmaal efter Protokollens videre Udvisning, hvilket Skudsmaal dog ikke af Magistraten burde eller skulde blive nægtet, dersom Samlingen for des Aarsags Skyld havde været begæret, hvorfor baade Oldermændene og Johan Stenbuk bør hver for sig at betale til deres Lavs Fattige 20 Lod Sølv efter Forordningen.“

Johan Stenbuk blev altsaa ikke Oldermænd denne Gang, og der blev ingen udnævnt førend den 9. April 1684, da Præsidenten beskikkedes Jokum Waltz, uden at Lavet deltog i hans Valg, og denne forblev i Stillingen til 9. August 1686, da Johan Stenbuk blev indsat af Magistraten „efter Lavets indstændige Begær og fleste Vota.“ Denne Glæde varede kun kort. Jokum Waltz ejede Lavshuset, han hindrede Svendene i efter gammel Skik at melde sig hos Oldermændene, og denne gjorde sit til at genindføre de tidligere Skikke. Snedkermester Baltzer Hering, der i den tidligere Sag havde staaet paa Stenbuds Side, klagede over, at han havde fæstet en tydsk Svend paa Lavshuset, der arbejdede hos ham en Dag, men derpaa forlod hans Hus, og da Hering fik at vide, at han opholdt sig hos Stenbuk, sendte han sin Dreng til dennes Hus, men han maatte ikke faa Svenden i Tale for Stenbuk, der „beraabte sig paa de gamle Vedtægter, som af Hans Majestæt allernaadigst var afskaffede, og sagde, han

skulde skikke om idag med de andre Svende, han vilde ikke blive til en Straaskinder for Baltzer Herings Skyld.“ Denne sidste klagede til Politimesteren, og der kom en ny Sag for Raadstuen, samtidig med at Stenbuk og en stor Mængde Mestere havde klaget over Jokum Waltz's Forretningsførelse. Da de ikke kunde faa Medhold her, indgav Stenbuk og fire Mestere den 12. Nov. 1686 en Klage til Kongen over Magistratens Optræden og Waltz's Fremgangsmaade, af hvilken Klage Hovedsummen er, at Waltz fortolkede Forordningen af 23. December 1681 saaledes, at de fremmede Svende ikke havde nødig at gaa til den nuværende Oldemand, men de, der skulde have Svende, maatte gaa til ham paa Lavshuset, og i Stedet for, at de skulde gaa i ordenlig Omgang, tog han selv en Del, og Resten sendte han til 8—9 af sine Venner og lod sin Tjenestepige, Lavet til Spot og Forhaanelse, løbe om med dem, „til hvilket hans onde Forsæt, Lavets Forstøring og Ødelæggelse at fuldkomme, forholder han os det Vartegn, Mestere og Svende fælles tilhørende udhængende Skilt, som han selv i sin Oldemandstid haft har, hvorefter Svendene alle søger og spørger om Arbejde, og ethvert Barn, som de spørger ad, kan vise dem, hvor Oldemanden bor.“ Herimod gjorde Waltz gældende, at Skiltet følger Lavshuset og ikke Oldemanden. Stenbuds Klage indeholder ogsaa, at 12 Mestere havde beklaget sig for Politimesteren, og 39 havde indgivet en Supplik til Magistraten, „da Nøden gik haardt an“, hvorfor de var blevne indstævnte til Bytinget „og haardelig beskyldte og tvungne til med Ed og oprakte Fingre at vidne i deres egen Sag, idet de indkaldtes fire ad Gangen.“ „Politimesteren havde ladet udhente af en Mesters Værksted en Svend, som jeg ved tilbørlig Omgang havde ladet indskikke og var kommen udi mit Hus med sin Fel-eisen og begærede Arbejde; den Svend har Hr. Politimester truet og tvunget til at gaa fra sin Mester og til Baltzer Hering udi Arbejde, hvor Jokum Waltz havde henstukket ham nogle Dage tilforn, men da han fornam, at her var

endnu Lav og kgl. Artikler, indfandt han sig derefter og begærede at maatte nyde Haandværks Rettighed og af en Mester tilskikkes.“

Hvis Stenbuk havde nøjedes med disse Klager, vilde hans Sag være bleven undersøgt og ikke have faaet videre Følger, men han gjorde en Række Forslag, der alle gik ud paa at indføre den gamle Lavsorden paany. „Paa det vores nu fast ganske ruinerede og forarmede Lav igen maatte komme paa Fode, at herefter ikke saa mange Mestere skulde foraarsages enten under Militsen eller fra Riget sig at begive eller og hos andre Mestere for Svend igen nødtrængende foraarsages at arbejde, som en Tid lang, siden Amterne allernaadigst er ophævede, sket er og endnu daglig sker,“ søgte han om „at Mestrene maa samles udi mit Hus, naar nogle Materialier, som vi behøve, er til Købs, med Købmanden derom at handle og gøre Overslag, hvor meget enhver kunde have fornøden, foruden Magistratens Hosværelse, eftersom vi langsommelig Tid hos dem maa anholde, førend vi bekommer noget Svar eller Tilladelse, og inden vi siden faar Tilladelsen indløst og beskreven og det Magistraten at komme til os kan falde belejligt, foruden anden Kendelse, saa er Materialierne opkøbte af andre, og vi maa købe dem igen dobbelt saa dyrt.“ Han ønskede, at der to Gange om Aaret skulde holdes Samling i Overværelse af et Medlem af Magistraten for at afgøre Misforstaaelser og Tvistigheder og for at Mestrene kunde se og kende hinanden, og at Svendene mødtes fire Gange om Aaret i to Mestres Nærværelse, for at Privilegierne kunde blive oplæste og Tidepenge til de Fattige aflægges. Den ene Mester burde ikke give sine Svende større Ugeløn end den anden, nemlig $\frac{1}{2}$ Rdl., at de ikke skulde lokke Folkene fra hinanden, ligesom ingen Mester burde tage nogen Svend i Arbejde uden Oldermændens Videnskab.

Det hedder videre: „Turde jeg arme Støv og Aske uforgribelig bede mig, allernaadigste Konge og Herre, aller-

naadigst at ville tillade os igen, at de Drengene, som have udlært hos os, maatte paa bemeldte Tider af Svendene noget undervises af Handværks Gevonheit og Arkitektens Forklaring, saa at de paa andre Steder kan gyldig og uforhindret passere og ikke behøve Pengene af Riget at udføre, som nu sker; derhos skal gjerne være aldeles afskaffet Prædiken og Daab af somme kaldet, men uden Høvling kan det ikke ske. Dette skal ikke komme nogen højere end to Rdl., som de ellers udenlands med 10 eller 12 skal betale. Kongen tilgiver mig i Naade, at jeg beretter, at de udenlands maa lade sig behøve imod Eders kgl. Majestæts naadigste Forbud, de kan ellers aldrig nyde Arbejde hos nogen Mester eller rejse paa deres Haandværk videre end i Eders kgl. Majestæts Riger, uden i England, Frankrig og Holland, hvilke Sprog vores Nation ej er mægtig.“

Med denne Ansøgning har Stenbuk derpaa fremstillet sig for Kongen selv. Vi kender ikke noget til, hvorledes han ytrede sig ved denne Lejlighed, men det ses, at han tilføjede Majestæten den Fornærmelse at levere ham den kgl. Forordning tilbage. Kongen lod dog hans Ansøgning gaa til Kancelliet, der den 23. December erklærede, at „han derved lader se sit urolige Gemyt, idet han ikke alene saa dristeligen sin Øvrighed uden Aarsag for Eders Majestæt angiver, men endog, som mere er, turde understaa sig at levere tilbage i Eders Majestæts egne allernaadigste Hænder Eders Majestæts udgivne Forordning og desforuden gøre Forslag om de gamle forargelige Misbrug, at de maatte igen opkomme, ja, endog ladet sig formærke med oprørske Ord, at han vilde tale for Folket, i hvor højt det end skulde koste.“

Ved at drage Politimesteren ind i Sagen havde Stenbuk ikke forbedret sin Stilling. Klavs Rasch, der giver en Fremstilling af, hvad Hovedsagen drejer sig om, skriver, at det er hans Mening, „at hver Dag Stenbuk er Oldemand, saa mange Aar taber man den Dessen, der haves for den

i Loven promitterede Politiordning, ti denne Mand med sin Snak og Svats er kapabel at bringe Tusender i Galskab og Ulydighed med sig, og dem, som ham ej af Grunden kender, giver han hundrede og mere Retfærdigheds skinhavende Kvæstioner, og naar de endelig solveses, saa er det dog som Ulvesangen.“

„Det er mest hos Stenbuk sig at forundre over, at han som Eders kgl. Majestæts Vasal, barnefødt her i Sælland, saa ivrig, og mere end forsvares kan, forfægter sine egne Landsmænd til Foragt de tydske Stæders Vedtægter, hvilke han dog efter Beretning aldrig engang skal have set, allerunderdanigst søgende og falder i saadan Hovedsyge, ligesom den Snedkersvend, der ikke var behøvlet og slige unyttige Vedtægter efterlevede, ej kunde gøre saa godt et Stykke Arbejde som en Dosmer, der ti Gange kunde være døbt og høvlet.“

„Jeg har haft ham engang for mig i Mening at faa ham i Sagtmodighed til Rolighed, og at han skulde lade saadant fare og skøtte sig selv, hvorudinden jeg aldeles intet formaade, men ugærne af hans Fagter og Ord har set og hørt det, som en lydig Undersaat ikke sømmer og kan have en ond Fødsel, saasom han oftere imod mig sagde: Han havde beskikket sit Hus, overantvordet Gud sin Sjæl, havde ikkun ét Liv, han vilde tale for Folket, ja, om det kom dertil, lade det samme for Folket, og saasom det vil siges, at han løber omkring i Staden og skal konferere og tale med hans Kammerater baade et og andet, som ikke meget skal due“, foreslog Rasch endelig at suspendere ham fra hans Oldermands Embede.

Som Følge heraf blev han ved kgl. Reskript af 24. Decbr. 1686 udvist af Lavet med Advarsel om i Fremtiden at afholde sig fra saadan Urolighed og skikke sig som en lydig og tro Underdan, hvis han ikke vilde anses med langt højere og større Straf. Han kunde dog ikke styre sit Sind, men tillod sig usømmelig Skrivemaade imod Magistraten, hvorpaa

han blev arresteret. Kongen benaadede ham dog den 22. Maj 1688, skønt, som der skrives, „vi noksom Aarsag kunde have ham for saadan sin Formastelse med exemplar Straf at anse“, ja, han fik paa Grund af sine slette Vilkaar endog Tilladelse til igen at indtræde i Lavet med samme Rettigheder som andre Mestere, naar han mundtlig paa Raadstuen og Bytinget og tillige skriftlig vilde erklære, at han herefter vilde afholde sig fra al videre Urolighed. Men en saadan Ydmygelse har han ikke kunnet finde sig i, og vi træffer ham endnu fængslet 1699, ti ved et Reskript af 20. Maj dette Aar bevilger Kongen ham at komme ud af Arresthuset, hvor han havde siddet i 11 Aar; Kongen var dog saa overbærende, at han forskaanedes for den tidligere paa-budte Afbedelse, idet han alene skulde have Tilhold af Magistraten til herefter at forblive i sømmelig Stilhed og Rolighed ¹⁾).

De Kostbarheder, der tilhørte Lavene og navnlig Svendene, som ikke længer havde nogen Forening, blev dem nu fratagne for en stor Del. I 1695 havde Bagersvendene klaget over, at Underfogden og Politimesterens Fuldmægtig var gaaede ind i deres forrige Krofaders Hus og havde taget deres Skænk, Skilte, Lade og de Fattiges Bøsse. Herom erklærer Politimesteren den 8. Juni 1695:

„Udi forrige Tider, da Bagersvendene, ligesom andre Haandværkere og gjorde, havde deres gamle Skraa og Vedtægter at rette dem efter, har de, som vel bevidst er, nogle Gange om Aaret, særdeles naar Fastelavn var, holdt deres offentlige Sammenkomster og Gilder, straffet hverandre indbyrdes og oplagt tillige nogle Tønder Øl og Fordrik, hvor da Svendene hver for sig har givet en Skænk eller Drikkekar af Tin paa ungefær en Pægels Størrelse med deres Navn paa at drikke af, men naar nogen fremmed Svend ankom,

¹⁾ K. D. VII, 156, 229, 562 med Indlæg. Geh. Ark. Alev. fra Just. Min. Skab 19, 11.

som ej tilforn havde været i deres Kro eller i deres Forsamling, eller og en Dreng blev gjort til Svend, da skulde samme uddrikke Velkomsten, hvilket er et stort Sølv-Drikkekar, som kan gives henved 3 Potter Øl udi og Bagersvendene samtlige har bekostet, til hvilken Sølv-Velkomst der findes 40 Sølv-Skilter, som skal hænge paa samme, naar de skal drikke deraf, og er samme Skilter smaa Sølvplader, med de Svendes Navne paa, som det har givet til Velkomsten; der findes og 24 smaa Sølvbægere, som i lige Maade er gjorte til at drikke af.“

Uagtet der aldeles intet kunde bevises om, at Svendene havde holdt Sammenkomster, blev disse Sager satte til Avktion og Pengene leverede til Oldermænden at lægges i den Bøsse, hvor Tidepengene opbevaredes ¹⁾).

Paa samme Maade gik det de øvrige Lav. 9. Feb. 1685 bestemte Magistraten, at Skrædernes Lavshuses Lejevaaning skulde udlejes til den højest bydende og det skulde være forbudt deri at holde partikulær Logemente eller Krohus for Svende og Dreng, men der maatte vel skænkes for enhver, som vilde der indgaa. I Marts samme Aar befalede Magistraten, at efterdi Tømmersvendene intet Lav mere havde eller maatte have, skulde deres Bøger og Breve, som fandtes i Laden, kasseres, deres Lade og deri befundne Pengebøsser sælges og Pengene uddeles til fattige Tømmersvende. 16. Feb. 1693 toges Bestemmelser om Drejersvendenes Kro i Vildmanden, og deres Lade blev dem frataget.

1675 havde Kræmmersvendene oprettet en Forening med særlige Vedtægter. Da man 1689 kom paa Spor efter, at de holdt Sammenkomster, lod Politiet Laden dirke op af en Smed, og Foreningen blev omdannet til en Sygekasse, der bestod til 1804, da dens Kapital lagdes ind under Fattigvæsenet, der deraf oprettede et Legat for Kræmmersvende, hvilket endnu bestaar ²⁾).

¹⁾ K. D. VII. 468—69 med Indlæg. Mere om Omordningen af Lavsskikkene se C. Nyrop, Kjøbenhavns Tømmerlav S. 84 flg.

²⁾ Silke-, Ulden- og Lærredskræmmerlavet S. 48—49.

Bartskærerne fik derimod 1684 den særlige Begunstigelse, som de havde søgt om, nemlig at holde to Forsamlinger om Aaret „alene til at bringe vore Svende og Drengene paa den rette Vej, hvilken Forsamling ej sker uden i Oldermændens Hus foruden noget Traktement“¹⁾.

At de nævnte Omvæltninger i Lavsvæsenet har fremkaldt megen Misfornøjelse, er tydeligt af det foregaaende, men denne kom ikke til Orde paa en lydeligere Maade end Stenbuks Opposition mod Magistraten. Kristian V var en folkelig Konge, hvem ingen tænkte paa at opponere imod; man var ogsaa i hans Tid efterhaanden bleven vænnet til den enevældige Regering. Der bestod et vist gemytligt Forhold mellem Kongen og Kjøbenhavns Borgere. Suhm, der er født 1728 og gennem sine Forbindelser havde god Adgang til at faa paalidelige Efterretninger om Tilstanden paa Kristian V's Tid, fortæller²⁾:

„Kristian den Femte var munter og omgængelig. Gamle Folk have fortalt mig, at Kongen talte med enhver, som var tilstede ved Kuren. I Ridehuset kom han daglig og øvede sig, saa at han holdtes for en af de største Ryttere i Evropa; der kunde enhver tale med ham. Ofte red han igennem Gaderne, Borgerne stode for aabne Vinduer med Glas i Hænderne og drak hans Sundhed, slog og efter Tidens Brug ofte Glasset ud paa Gaden og itu; ofte drak de ham til og han gjorde dem Besked. Enhver skikkelig Borger kunde da gaa i Kongens Kælder og frit drikke Rinskvind.“

Anderledes var Forholdene i de Aar, der fulgte nærmest efter 1660. Stemningen var meget trykket og Landets Tilstand i det hele var meget alvorlig. Statskassen var bankerot og Statens Kreditorer maatte nøjes med, hvad de kunde faa. Embedsmænd fik ofte ingen Løn, men naar

---

¹⁾ K. D. VII, 83 med Indlæg. ²⁾ Suhms samlede Strifter XIII. 14. Se endvidere E. Holm, Danmark-Norges indre Historie 1660—1720 II 22 flg.

deres Tilgodehavende i en Del Aar var løbet op til en større Sum, kunde de faa Udlæg for en Del af denne i Jordegods, der var af tvivlsom Værdi. Kjøbenhavns Borgere var for en Del ødelagte ved Belejringen og levede i knappe Kaar. De Privilegier, der var dem lovede, bestod væsenlig kun paa Papiret, og i de almindelige Rettigheder, der ydedes Lav og andre Korporationer, gjorde den enevældige Kongemagt saa mange Skaar ved at udstæde Undtagelsesbevillinger for enkelte Personer, at ingen kunde finde nogen fast Tryghed ved de kongelige Tilsagn. Naar dertil kom, at Borgerne trykkedes ved allehaande Paalæg, der vel for en stor Del sigtede til, at Byens ydre Forhold kunde blive forbedrede, dog ikke for Borgernes Skyld, men for at Staden skulde fremtræde med en vis Glans lige overfor Fremmede, der besøgte den kongelige Residensstad, saa kan man ikke vente at finde et frejdigt og tilfreds Borgerskab¹). Gesandternes Beretninger er næppe altid paalidelige, idet de ofte fremstiller Forholdene i det Lys, der bedst behager deres Suveræn, ti skulde man alene af deres Fremstillinger drage Slutninger om Stemningen i Kjøbenhavn, vilde denne have været i høj Grad urolig. Nogle af disse Fortællinger maa dog være paalidelige. Da der saaledes i Januar 1661 skulde indkvarteres fire Kompagnier Rytteri, vilde Borgervagten kun indlade de tre gennem Porten, og Magistraten fik ogsaa udvirket hos Kongen, at det fjerde Kompagni blev indkvarteret andre Steder. I Maj 1662 hedder det, at man vil paalægge Borgerne at underholde Garnisonen baade til Hest og til Fods, „hvorover de er i høj Grad forbitrede og forsikre med høje Eder, at de heller vil lade alt gaa overstyr end samtykke heri, og taler derhos meget farlige og betænkelige Ord. Kort sagt, det ser helt farligt ud blandt disse Folk, og de er yderst misfornøjede med den ny Regering“²).

Medens Kongen i Maj 1662 opholdt sig paa Frederiks-

¹) Disse Forhold fandt iøvrigt ogsaa Sted i det meste af Kristian V's Regeringstid. ²) Beckers Saml. I, 292, 436.

borg, fik han et stort Overløb af Borgere, hvorfor der blev opslaaet en Plakat, at de skulde drage hjem og vente, indtil han kom til Kjøbenhavn, da han her alene vilde forlyste sig, „hvilket giver sær underlige Diskurser hos Folkene“. Borgerskabet var nemlig oprørt over den strenge Fremfærd paa Toldboden, idet man hidtil havde fortoldet efter Opgivelse og uden Undersøgelse, medens nu alle Varer blev bragte ind i et Pakhus ved Bommen, og naar de ikke fandtes at stemme overens med Angivelsen, blev de konfiskerede, hvorover der var stor Forbitrelse, og man spurgte, om det var Lønnen for tro Tjeneste. Samtidig hermed kom Befalingen om at forandre Gaderne i Ny Kjøbenhavn, saaledes at disse alle vilde kunne beskydes fra Kastellet, ved hvilken Forandring mange skønne Huse og kostelige Haver vilde blive ødelagte ¹⁾).

Forbitrelsen gav sig Udslag i, at man oprykkede Pælene og truede Ruse paa Livet, som det foran er omtalt ²⁾). I et Privatbrev paa Latin ³⁾ fra Paasken 1663 hedder det: „Ruse frygter og bæver, da han kan høre Folk true med Prygl og med at tage Livet af ham og Soldaterne, hvis disse tager fat paa Plankeværkerne, ti Folk vil ikke selv række Haanden til at rive deres egne Huse ned.“

Samme Aar hed det sig, at det under Livsstraf var forbudt saavel Borgere som andre at gaa op paa Volden ⁴⁾), hvori de saa en stor Krænkelse, idet de tidligere havde haft Fortrinsret til at betræde de Volde, som de selv og deres Forfædre siden Stadens ældste Tid havde forsvaret. En Snes Aar efter finder vi endnu en Besværing herover fra de 32 Mænd.

1680 vedtog disse nemlig at opsætte en Memorial til Magistraten, for at denne kunde forebringe Sagen for Kon-

---

1) Beckers Saml. I 291. 2) Foran S. 32—33. 3) fra Joh. Bager til Hr. Villads Olsen i Greve, i Bøllings Brevsamling, meddelt af Dr. H. Rørdam. 4) Beckers Saml. I 309.

gen med Hensyn til Borgerskabets Adgang til Stadens Volde, „hvilken dem nu mere end nogen Tid formenes“. Anledningen hertil var følgende Klage fra Povl Lorens Holst: „Højærede velfornemme Hr. Kaptejn Peter Mutzfeld. Salutem. Jeg haver mig højliggen hos hannem at beklage, hvis mig for tvende Dage siden beegnede, da jeg med min Hustru vilde gaa paa Blegdammen, og, saa vidt Volden strækkede, Volden for Plaser vilde passere, da som vi kom ved Vesterport, da haver Skildvagten mig som en Borger uhøflig beegnet, ikke mig advaret at være forbudt, nogen maatte gaa paa Volden, men straks mig undervist med slige Ord: „Scheer her under“, og straks med hans Musket mig vilde herunder støde, hvorover jeg blev hel altereret, at jeg, som Hr. Kaptejn er velbevidst, i den gamle Krigstid som en Korporal altid min Vagt vel haver forset, som en ærlig Borger er skyldig og bør at gøre, forhaaber at min gunstig Hr. Kaptejn vilde sligt for højere Øvrighed det andrage, og maa endnu dagligen af fremmede, baade Hamborgere og andre spottes, hvorledes vi haver os forholdt, at en Kjøbenhavns Borger ikke maa engang gaa paa Volden for Plaser, da vi dog saa mangen Travallie og kold Nat haft haver, hvilket gør mig ondt, at I samt vores Stadshopmand ej derpaa vil tale. Vil befale Eder samt Kæreste og Børn den allerhøjeste Gud. Kjøbenhavn d. 28. Maj anno 1680. Forbliver eders tjenstvilligste Tjener.“

Regeringen var ængstelig tilmode i disse første Aar i Treserne ikke alene lige over for Adelen, hvem den havde berøvet dens Rettigheder, men ogsaa over for Borgerne. Den svenske Diplomat Peter Chambers skriver i August 1661, at Regeringen lod Karle gaa omkring i alle Forsamlinger og Værtshuse for at høre, om der blev sagt noget nedsættende om Regeringen, hvorved ogsaa nogle Officerer blev førte i Ulykke. Stor Opsigt vakte Dommen over Kaj Lykke, der i Sept. 1661 blev dømt fra Ære, Liv og Gods, og da Straffen blev udført paa hans Billede, eftersom han var flygtet. Denne

Henrettelse *in effigie* samlede en talrig Skare Tilskuere, og en Samtidig fortæller, at den fremkaldte stor Forfærdelse. Billedets Hoved og Haand var derpaa i nogle Dage opslaaet paa en Pæl paa Gammeltorv og opsattes siden paa Retterstedet¹⁾. En lignende Skræk blev der sat i Borgerskabet ved Regeringens Fremfærd mod Magistraten paa Kristianshavn i April 1662, idet denne tiltaltes for Overgreb mod Kongens Højhed²⁾; Grunden til denne Tiltale for en Overtrædelse, der laa 3 Aar tilbage og som næppe nogen tænkte paa mere, var, at netop dette Aar, hvis man tør tro Gesandtskabsberetningerne, var særlig rigt paa Gæring og misfornøjede Ytringer. Det er mærkeligt, at den Art uforbeholdne Ytringer til Regeringen, der kom til Orde i Somren 1660³⁾ og hvori mange Sandheder blev udtalte, ligesom forstummede efter Arveregeringens Indførelse. Der blev efter den Tid altid anvendt stor Forsigtighed i Udtrykkene, naar man beklagede sig over et og andet, og man paaberaabte sig aldrig sine Rettigheder som noget, hvorefter Regeringen var forpligtet at rette sig.

Da det ikke var raadeligt gennem Pressen eller trykte Skrifter at kritisere Øvrigheden, greb man til det Middel at udsprede Angreb i Smædeskrifter. Vi hører saaledes i en Skrivelse fra Magistraten til alle Lav af 22. Avg. 1679 om en saadan Kritik af Regeringen:

„Saasom Magistraten meget ugærne har maattet fornemme, hvorledes for nogen Tid siden udi Hans M. vores allern. Herres og Konges Fraværelse herfra Staden adskillige utilbørlige Bagtalelser og Calumnier skal være udsprede og hørt, H. M. højeste Ministris angaaende, da alligevel Magistraten noksom herudi er forsikret om Borgerskabets Uskyldighed og gode Affektion imod H. M. højtbetrede Ministris, ikke desmindre er deres alvorlige Befaling til Oldermænden

¹⁾ Chr. Bruun, Kaj Lykke. Beckers Saml. I 256, 260. ²⁾ Se S. 122—23. ³⁾ K. D. I 715—25.

og Bisidderne udi hvert Lav, at de baade selv anvender al muligste Flid til at efterforske saavel som ved andre lader fitteligen inkvirere og eftersøge, hvem til saadanne ukristelige Paafund og Calumnier kan have været Optænkere, Begyndere og Udspring, og hvis nogen kunde befindes skyldig, da dem straks for os at give tilkende, paa det de skyldige, enhver ved sit Forum, kunde efter Fortjeneste og andre til Afskræk tilbørligen straffes og de uskyldige fra al Mistanke blive befrit¹⁾).

En saadan Smædeskriver fra Kristian V's Tid er noksom bekendt i Præsten Jakob Worm, der maatte ende sit Liv i Tranqvebar. Saadan Skrivemaade greb efterhaanden saaledes om sig, at ogsaa private Folk kunde blive Genstand herfor. I Byfogedregnskabet 1687 omtales, at Morten Randrup var tilfunden til at bøde 3 Gange 40 Mark Sølv „for ærerørige Ord, han ved Pasqvil imod Hans Jørgensen øvet har“, men at han var frikendt ved en Bytingsdom af 17. Feb. 1687. Værre gik det til, naar, som Politimesteren 1688 klager over, „en Del fortrædelige og udædiske Mennesker sig understander om adskillige ærlige og uberygtede Godtfolk ærerørige Skandskrifter og løgnagtige Pasqviller at digte og dem paa publiqve Steder her i Byen at have ladet opslaa saa og hemmeligen i Folks Huse indkaste og ellers udi Drikkehuse og andensteds at divulgere, ikkun at sætte ærlige Hustruer og Møer en Skandplet paa og dem deres ærlige Navn og Rygte at bestjæle.“ Politimesteren fik derfor 2. Juni Befaling om at lade opslaa Plakater, hvori Folk advaredes herimod, ligesom de, der kendte de skyldige og ikke angav dem, skulde være samme Straf underkastede som disse. I Politimesterens Instrux 1691¹⁾ hedder det ogsaa: „Dersom han nogen Skandskrift eller andet forekommer, som til Godtfolk at beskæmme eller deres Ære og Lempe at forklejne kan vorde udspreedt eller paafundet, skal han al mulig

¹⁾ K. D. VII, 232, med Indlæg, 358.

Flid anvende, at de, som saadant har gjort, kan vorde udforskede og efter Loven og vor derom udgivne Forordning tilbørligen tilrette satte.“ 8. Juni 1689 var der nemlig udkommet en Forordning, at alle Skandskrifter som infame skulde offentlig brændes af Bøddelen. De blev ogsaa indførte fra Udlandet, ti det hedder i Forordningen, at „en Tid lang adskillige Pasqviller og Skandskrifter, saavel imod vores kgl. Etat og Højhed, som imod vores Religion og en Del af vores Gejstlige sig i vore Riger og Lande skal have indsneget og der siden være blevne distribuerede.“

En Pasqvil blev 20. Nov. 1693 brændt af Bøddelen paa Nytorv; at den ikke var indført fra Udlandet, fremgaar af, at den var skreven imod Overhovmesteren ved det ridderlige Akademi. Det fortælles ogsaa om den, at den var „mangesteds i Byen udsprængt“¹⁾. 1699 blev der af Bøddelen brændt et Nidskrift og et Par Breve om og til den franske Hofpræst og hans Hustru, der først fra at være Katholiker var gaaede over til den reformerte og nu i Kjøbenhavn til den lutherske Lære²⁾. Ogsaa Skrifter imod den rette Tro brændtes af Bøddelen, saaledes 9. Marts 1691 det Stridskrift, som Chr. Thomasius, Professor i Halle, havde udgivet mod Dr. Masius.

IV.

Forlystelser. Skuespil. Kongehusets og fornemme Folks offentlige Fester. Tombolaer. Kortspil. The-, Kaffe- og Chokoladehuse. Værtshuse. Vinhuse. Boldhuset. Skydebaner. Fægtning. Dans. Aarets Fester. Dyrehaven.

Forlystelser kendte Borgerstanden ikke meget til i denne Periode. I Almindelighed levede man hjemme ved det daglige Arbejde, og naar Husfaderen eller de voksne Sønner gik

---

¹⁾ Bircherods Dagb. S. 279. ²⁾ Secher, Danmark I 317.

paa Vinhuse om Aftenen, sad Kvinderne hjemme ved Rok og Naal. Uden Theater var man dog ikke. Tydske Bander kom sikkert jævnlig hertil, og 1662 fik Hollænderen Andreas Joakim Wulff Bevilling paa tyve Aar paa et fast Theater paa Slotspladsen, hvor der hunde ageres „Tragedier, Komedier og andre saadanne Aktioner og Leg.“ Han maatte imidlertid rømme for Gæld, og i 1666 blev Komedianthuset solgt for at udlægges til Haveplads. Vi har ingen Midler til at faa Kundskab om de Skuespillerselskaber, der kom hertil, da de skulde have Magistratens Bevilling, og Raadstueprotokollerne er ikke til, undtagen for enkelte Aar, i hvilke slige Bevillinger ikke findes, men det er tydeligt, at en Sal paa Raadhuset er bleven benyttet dertil.

I Kæmnerregnskabet for 1673 findes følgende: Fra den 12. Jan. 1673 og til den 19. Febr. har Carolus Andreas Pauli været af Magistraten forløvet at agere paa Raadhuset, hvorfor han efter deres Høj- og Velvisheders egen Akkord om Ugen har betalt 6 Rdl., er 45 Sletdaler.

I Kæmnerregnskabet for 1674 findes følgende Post: Fra den 11. Avgust og til den 29. Sept. næst efter, som er 7 Uger, har Carl Andreas Pauli Komediant betalt af Raadhussalen efter gjorte Akkord udi velædle Magistratens Overværelse paa Raadstuen ugenlig 8 Rdl., er 84 Sletdaler.

For de næste 4 Aar er ikke saadan Leje opført og flere Regnskaber er ikke bevarede. Denne Pauli, der ikke er i Slægt med den danske Familie af samme Navn, er da den Carl Andreas, der „med sine underhavende Betjente“ i Marts 1672 fik Tilladelse til at agere Komedie i Kjøbenhavn to Gange om Ugen. Han har altsaa været her tre Aar i Træk.

Werlauff henpeger ogsaa paa forskellige Udtryk i poetiske Skrifter, der vidner om, at Kendskabet til Skuespil har været almindeligt. 1676 nævnes Kongens Komedianter. Det ældste Hoftheater blev ifølge Meiborg indrettet i Slottets Riddersal 1685—86 og bestod til 1700, men var meget

tarveligt. Der er dog allerede en Ordre fra Rentekamret af 9. Juli 1682 til at udlevere Brædder til et Theatrum, som skal opsættes paa Riddersalen, og i den følgende Tid gives der flere Ordre om Leverance dertil. I 1680 søger Nicolaus Løcke om Privilegium, idet han efter sin egen Mening havde samlet en Bande og Kærne af de fortræffeligste Komedianter og allerede faaet Magistratens Bevilling; hvad han kunde yde vilde blive i Modsætning til „eine so gar und überaus schlechte Bande“, der nylig havde ageret her, men ingen Komedier havde kunnet udføre Tilskuerne til Kontentement. Hans Privilegium blev dog ikke løst, saa han næppe har givet Forestillinger her.

I 1681 blev der antaget et fransk Skuespillerselskab af Kongen, og dette synes at være blevet bestaaende som Hoftrup lige til 1720. Dette gav ogsaa offentlige Forestillinger i Skrædernes Lavshus i Brolæggerstræde. Noget efter blev der forskrevet et tydsk Operaselskab ogsaa for Hoffets Regning, der benyttede et Bræddehus ved Amalienborg, som afbrændte 1689, hvorved en Mængde Mennesker indebrændte, foruden at Slottet selv gik med i Løbet, hvorom mere i det følgende ¹⁾).

En Linedanser Jakob Petersen tog Borgerskab 14. Nov. 1688, saa han har altsaa ogsaa givet Forestillinger. Der fremvistes ogsaa af og til Mærkværdigheder. Saaledes meddeler de maanedlige Relationer fra Nov. 1673 følgende om en Kæmpe: „En Frislænder ved Navn Jakob Hansen Klein af en usædvanlig Højde, saa at sædvanlig høje Personer kunde gaa under hans Armhuller med Hat og andet paa Hovedet og dog ikke røre hans Arme, i sin Alders 23 Aar er her ankommen, som sig for en viss Penning af dem, som dertil havde Lyst, har ladet se og beskue.“ I Sept. 1674 berettes i samme Avis: „Haver her i Kjøbenhavn været en Mand, som lod et underligt Kreatur se for Penge, hvilket

1) Om Theatret se Overskou, Den danske Skueplads I 101—19, Werlauff, Antegnelser til Holbergs Lystspil S. 285—92. Om Hoftheatret se R. Meiborg, Christian V's Hof S. 45—46.

han berettede at være kommet af Afrika og at være en Basilisk. Men uanset den saa kunstig var sammensat, at ingen lettelig kunde kende det, saa er der dog ingen Tvivl paa, at den jo var gjort med Kunst og overdraget med Skindet af en Skade eller Rokkefisk.“ Basilisken var et Dyr, der spillede en Rolle i Overtroen, det sagdes at blive udruget af et Haneæg og havde Aande og Øjne saa giftige, at Dyr blev dræbte og Planter visnede i dens Nærhed. Den har derfor sikkert samlet Tilskuere, om end de mere oplyste kunde indse, at det var Bedrageri.

En Art Skuespil var de mange Optog, som Kongehuset gav til Bedste, ligeledes Gesandters og fornemme Personers Illuminationer og Fyrværkerier, de store Begravelser og lignende. I en lille By, som Kjøbenhavn dengang var, vidste man Besked om, naar slige Festligheder fandt Sted, og der var sikkert altid talrige Tilskuere tilstede¹⁾.

En af Kongehuset yndet Forlystelse var Ringridning. I Rosenborg Have kørte Dronning Sofie Amalie, den ældste af Prinsesserne og adskillige Damer til Rings med de danske Postkalescher. I samme Have har man engang tænkt at indrette en Plads til saadan eller lignende Idræt paa den yderste Del imod Adelgade, ti 1670 afstod Kongen en Plads imellem Adelgade og den brede Gade ved vor Have Rosenborg²⁾, til Frands Ribolt, der tidligere havde maattet afstaa samme Plads, „formedelst en Spilbane, som paa samme brede Gade skulde have været anrettet“, men dog ikke var kommen til Anvendelse. Under Kurprinsen af Sachsens Besøg 1663 var der 5. og 6. Okt. Ringrenden foran Slottet. Først kørte Dronningen, Kurfyrstinden, de 3 Prinsesser og en adelig Dame i smukt prydede og forgyldte Vogne, forspændte med 2 Heste; Dronningen ledsagedes af sin Kammer-

¹⁾ Her kun nogle Exempler og Uddrag. Udførligere Efterretninger om store Fester se R. Meiborg, Billeder af Livet ved Christian den Femtes Hof, 1882. ²⁾ Denne Gade svarer omtrent til nuv. Kronprinsessegade, men den blev aldrig indrettet, se S. 31.

tjener Jakob Petersen, de andre Damer af Junkere. Derefter red Kongen og de fyrstelige Herrer. Da Hertugen af Got-
torp, Kongens Svigersøn, 1668 var her i Besøg; morede man sig i Juli ogsaa med Ringrenden¹⁾.

Kristian V havde megen Interesse for legemlige Idrætter. Saaledes beretter en svensk Gesandt 1685, at Kongen en Dag havde tilbragt Formiddagen i Stalden med Ridning og straks efter Maaltidet „exercerede sig med Ringrenden og Turnering, havende med sig alene Gyldenløve, Reventlov og Knuth saa og Trompeterne, der blæste op ved hvert Løb“²⁾. Af Jens Sten Sehesteds Digt³⁾ ser man, hvorledes det var tilladt for Tilskuere at være tilstede paa Slottets Ridebane, hvor der ogsaa maa have været Skydebane:

Tit maa jeg med Førundring se,
 hvor Kongen Hesten vender,
 mit Hjærte stikker i at le,
 naar han til Ringen render.
 Tit maa den cirkeltrinde Plet
 et Mesterskud annamme,
 ti Kongen skyder vist og ret,
 han véd sit Maal at ramme.
 Paa Ridebanen véd enhver
 den kaade Hest at ride,
 naar den ej gør, som de begær,
 staar Sporen i hans Side.
 Den ene sætter Fod for Fod,
 den anden traver stærker,
 den tredie løfter sig af Mod,
 som man paa Tøjlen mærker,
 den fjerde tumler uden Tvang,
 den femte slaar og stryger,
 det Sand og Grus saa mungen Gang
 om Folkets Øren ryger,
 ret bøjlefast med fravendt Hæl
 beholder hver sit Sæde,
 som gennem Livet stod en Pæl,
 det er sin Hest at klæde.

¹⁾ Beckers Saml. I 300, II 21, 232, 449. ²⁾ Danske Saml. 2. R. V. 154.

³⁾ Kjøbenhavns mistrøstige og villige Fangers ynkelige Klage.

I extraordinaire Relationer beskrives udførlig Hoffets Ringridning og Hesteballet i Ridehuset 3. Jan. 1678. En endnu prægtigere Karussel holdtes paa Kongens Nytorv 13. April 1685. I Spidsen for den festlig smykkede Skare red Fodermarskallen med 4 Furerer, derefter kom et Kompagni af Hestgarden og en Bataillon af Fodgarden. Efter disse fulgte 12 Trompetere og 1 Pavker, 34 Haandheste, Chefens Beridere med 12 Haandheste, alle Riddernes Lakajer ialt 40 og deres 24 Pager, Chefens 8 Lakejer og 6 Pager, de 2 Maitres de Camp Gehejmerraad Marcus Giøe og Etatsraad Mogens Skeel, den røde Eskadrilles Chef Gyldenløve efterfulgt af de andre 10 Medlemmer af Eskadrillen: Overmarskal Bülov, Overceremonimester Gersdorf, Oberst Løvendal, Etatsraaderne Otto Krabbe og Niels Krag, Marskal Lütsov, Envoyé Ahlefeldt, Kammerjunkerne Winterfeldt og Bøynenburg, Staldmester Harstal.

Derpaa kom den blaa Eskadrille med 12 Trompetere og 1 Pavker i Spidsen, efter dem 34 Haandheste, Chefens 24 Haandheste med 2 Beridere, 2 Kompagnier af Drabantgarden, alle Riddernes 40 Lakajer og 24 Pager, Chefens 16 Lakajer og 12 Pager, de 2 Maitres de Camp Gehejmerraad Otto Skeel og Gen. Major Hans Schack, Eskadrillens Chef Kong Kristian V efterfulgt af de andre 10 Medlemmer af den blaa Eskadrille: Hertugen af Würtemberg, Grev Reventlov, Gehejmerraad Winterfeldt, Overkammerjunker Knuth, Overstaldmester Haxthausen, Obersterne Pless, Tramp, Bjelke, Palle Krag og Kammerjunker Donep. Derpaa sluttede Optoget med et Kompagni af Hestgarden.

Det meste af Torvet var en aflang Plads, der ikke var brolagt, og ind paa denne red Optoget. Lige for Gyldenløves Hus (Charlottenborg) var opstillet en Rendebane imellem 2 Plankeværk, hvor der skulde stikkes til en Ring, der hang i et Stillads. Da alt var stillet i Orden, viste sig i en Maskine Neptun og Æolus, der sang nogle tydske Vers, hvorpaa hver af de 26 agerende Herrer stak til Ringen.

Hver kunde løbe 3 Gange, og Prisen for dette og de andre Løb var massive Guldbægere, hvorpaa Festen var afbildet.

Derpaa holdtes Kopfrennen efter 9 Buster, af hvilke de 8 stod paa Søjler, det 9de Hoved stod paa Jorden. I et bestemt Løb skulde de 4 Hoveder tages med Lanser, de 4 afhugges med Kaarde og det paa Jorden tages paa Kaardespidsen, alt i ét Løb.

Dette efterfulgtes af Kvintløb og forskellige andre Kunstridt. Karussel bestod i, at 2 og 2 Riddere red efter hinanden i runde og aflange Kredse, 3 Partier ad Gangen, og søgte at ramme hinanden med Bolde.

Dommerne var: Storkansler Grev Ahlefeldt, Feltmarskal Comte de Roy tilligemed Gehejmraaderne Jens og Niels Juel¹⁾.

Denne prægtige Fest, der maa have samlet en talrig Tilskuerskare, er afbildet i et smukt udstyret Pragtværk, der opbevares i Gehejmearkivet. 23. April næst efter holdtes der paa Slottet en ikke mindre prægtig Fægteskole, der er afbildet i samme Værk, men ikke paa den Maade kunde ses af Stadens Borgere.

I Maj 1661 saa man en tartarisk Gesandt, der forærede Kongen 5 smaa Heste. 20. Jan. 1662 holdt en fransk Gesandt sit Indtog. Han blev modtaget af Kansleren udenfor Staden og baade Garnisonen og Rytteriet stod i Gevær paa Gaderne. I August samme Aar gjorde Kurprinsen af Sachsen, der blev forlovet med en af Frederik III's Døtre, og hans Moder med et Følge af 150 Personer deres Indtog

Staden, ved hvilken Lejlighed Borgerskabet blev opstillet langs Gaderne, hvilket det holdt for en stor Ære, siger den svenske Gesandt, „da de ej havde været i Gevær, siden de blev Adelsmænd“. 19. Nov. samme Aar holdt et russisk Gesandtskab et højtideligt Indtog „med mangfoldige Karosers Følge“, og ved denne Lejlighed fik Stadshauptmanden

¹⁾ Jfr. Meiborg, Christian V's Hof S. 53—58, hvor Festen er udførligere beskrevet.

Befaling til at „lade Borgerskabet udi deres behørige Gevær med tilbørlige Faner besætte Gaderne i tvende Rader fra de ryske Gesandters Logement til Porten ved Klædekamret her paa Slotspladsen, saa at det gemene Folk kan derfra holdes“, og 1. Dec. blev de førte op til Slottet fra deres Logement¹⁾ med 16 Karosser. De Gaver, de havde bragt med til Kongehuset og som mest bestod i kostbart Pelsværk og forskellige levende Dyr, blev i en lang Række baarne af 150 Livgardister²⁾.

17. Sept. 1663 holdt Kurprinsen af Sachsen, der nu kom for at holde Forlovelse, og hans Moder deres højtidelige Indtog fra Valby Bakke, hvor de var blevne modtagne af Kronprinsen med Følge. Ved denne Lejlighed var Borgervæbningen opstillet fra Vesterport til Slotspladsen, og Stadskaptejerne bar de Guldkæder, Kongen havde givet dem efter Krigen. Paa Slotspladsen paraderede 25 Faner Militær³⁾. Kongen selv besaa Toget fra en Gallej, der førtes af Kort Adeler, hvis Tilstedeværelse her i Danmark da første Gang nævnes.

I Anledning af Hollændernes Sejr over Englænderne i Juni 1666 lod den herværende hollandske Gesandt antænde en Glædesild og afbrænde et Fyrværkeri.

13. Sept. 1666 kom Kurprinsen af Sachsen uformærket ind gennem Vesterport og fulgte Volden og Løngangen til Slottet, hvor Ingen bemærkede ham, førend han var i Prinsessens Gemak. Længe efter affyredes de Kanoner paa Volden og Flaaden, der skulde have ladet sig høre ved hans Indtog. Efterat have holdt Bryllup, rejste Brudeparret 20. Nov. uden Procession, men Borgerskabet og Garnisonen stod i Gevær og Kanonerne løsnedes.

I Februar 1667 viste sig et tartarisk Gesandtskab, 28 Personer stærkt, alle tilhest og uden Bagage, med en polsk

¹⁾ De bode i Ulfeldts Gaard. ²⁾ Beckers Saml. I 238, 275, 308, 315. ³⁾ Danske Saml. 2. R. II, 144—77.

Trompeter foran sig. 18. Juli 1668 drog Dronningen med begge Prinsesser ud til Ny Hollænderby, hvor de i Prinsesser-nes Gaard, der er den Bygning, der ligger ved Indgangen til Frederiksberg Have, og som nylig var bleven bygget, modtog Hertugen af Gottorp Kristian Albrecht, der Aaret i Forvejen var bleven gift med den ene af Frederik III's Døtre.

Paa nævnte Prinsessegaard modtog man fra nu af i Almindelighed fyrstelige Gæster. Dette blev ogsaa Tilfældet med Ottoman Pasja, der blev indhentet 28. Sept. 1669 i Kongens Karos med 6 Heste for. Han gav sig ud for at være Pasja af Distriktet Jerusalem og for at have antaget Kristendommen. Den virkelige Ottoman Pasja var nu vel ogsaa en anden end den, han udgav sig for, men han endte dog som Prior over Dominikanerklostrene paa Malta, medens denne var en Jøde, der gik paa Eventyr. Her opdagede man ogsaa, at han var en anden end den, han gav sig ud for. Han sluttede sig vel til Guldmageren Burrhi, men dennes Indfyldelse var allerede da meget formindsket, saa hans Beskyttelse og Venskab ikke skulde fremme den andens Anseelse. Han fik Betydning om at fjerne sig, og blev siden sat fast i Sachsen. Sidst i November 1669 ankom et nyt tartarisk Gesandtskab, men dette ansaas for mistænkeligt, hvorfor man skilte sig af med det ved ny Klæder og Rejsepenge ¹).

13. Maj 1670 gjorde den engelske Gesandt sit Indtog fra Prinsesser-nes Gaard. Han hilsendes med Salut fra Voldene og fra 4 Krigsskibe i Kalvebodstrand. Fra Vesterport kørtes til Karl v. Manders Gaard paa Østergade (nu Nr. 15), hvor Gesandten tog Bolig, og under hans Indtog stod Militæret opstillet paa Gaden. Da Gesandten nogle Dage efter kørte til Slottet over den rødmaalede Holmens Bro, blev han

¹) Beckers Saml. II, 175, 181—82, 231, 266—68, 271, 279, 281. 334—35.

hilset af Trompetere og Hærpavker, og paa Slotspladsen stod Kongens Livregiment.

Bordings Danske Mercurius melder i November 1673:

„En prægtig Slædefart af Kongen og hans Moder saa vel som Dronningen og Prins Georg, hans Broder, samt Hoffets bedste Mænd paa samme Vinters Sne man her med største Lyst i Staden fik at se. Livvagten red foran paa Banen Rum at gøre. dernæst Hærpukken og Klarin man fik at høre, ja den Sølvbjældre-Larm og Skrald, som fulgte dem, gav noksom Tegn, at der en Konning kørte frem.“

„Den hollandske extraordinære Ambassadør Hr. Werken-dam har den 25. Martii 1674 om Aftenen til et Frydstegn over den ønskelige Fred, som er gjort imellem England og Holland, ladet rød og hvid Vin springe paa Gammeltorv og derhos et artigt Fyrværk antænde.“

„14. Maj 1675 om Aftenen blev Stadsøversten Frederik Thuresen, som døde den 17. April, begravet. Klokken var 5, der Ligpsalmerne paa Sangværket til H. Gejstes begyndte at synges, og varede det, indtil Ligbegængelsen var tilende og Klokken halvgaaen 9. Der Klokken var imod 8, blev Liget udbaaret og var for det 4 Faner vel udrustet Borger-skab i sorte Klæder, de af Skolen, som bar Klæde og Vokslys med Flor og Vaaben paa, 3 Mænd med en sort, en rød, en sort og forgyldt Fane, en Mand med en forgyldt Degen (Kaarde) og to Herolder med deres med sort bedragne Heroldstave; dernæst Liget, som blev baaret af en Del af Borger-skabet. Alle disse fra Skolen hidindtil ommeldte Personer vare i sorte Klæder med side Kapper og Flor paa Hattene. Efter Liget kom en anselig Skare af høje kgl. Ministri (Betjente) og efter dem en lang Flok af gejstlige og verdslige Personer, som vare i sorte Klæder med side Kapper og Flor paa Hattene. Disse tilsammen vare paa begge Sider indsluttede med Borgerskabet. Paa det sidste efter dem alle kom atter 2 Faner vel udrustede sortklædte Borgere,

og paa denne Maade blev Liget baaret til S. Nikolaj Kirke¹⁾ og sammesteds indført, men Borgerskabet blev stillet paa Kirkegaarden, og der Ligtalen, som blev holdt af den velædle og velbyrdige Hr. Niels Rosenkrantz til Holbygaard, R. af Danebrog, H. k. M. velbestalter Generalmajor, Oberst over Livregimentet til Fods, Assessor i Krigskollegium og Kommandant i Kbnh., var endt og Liget nedsat, blev 3 Feltstykker, som vare stillede paa Kirkegaarden til den Ende, tre Gange løsnede og tre Gange givet Salve af Borgerskabet.“

Grev Mogens Friis døde 9. Juli 1675 og begravedes 27. Jan. 1676 i Trinit. Kirke. Dr. Hans Leth prædikede og derpaa løsnedes 9 Stykker, og nogle 100 Mand af Garnisonen gav 3 Gange Salve paa Kirkegaarden med Karabiner og Musketter. „Ligbegængelsen varede fra 8 om Morgen, da Klokkerne begyndte at ringe, indtil efter 5 om Aftenen, da Sangværket først holdt op.“

5. Okt. 1676 kom Kongen og Dronningen hertil. Enkedronningen kørte dem imøde med 9 Karosser ved Dyrehaven. Paa Voldene blev Kanonerne tre Gange løsnede, Helligaands Kirkes Sangværk spillede og der var saa stor Trængsel især paa Slotspladsen, at man næppe kunde komme igennem. Om Aftenen var Kongen og Dronningen, Prins Jørgen og andre fyrstelige Personer til Gæst hos Enkedronningen paa Amalienborg, og da de begav sig did Kl. 7, blev der fra Niels Juels Altan affyret 18 Kanonskud og fra 4 Orlogsskibe i Havnen, der var behængte med 1500 Lygter, blev svaret med lige saa mange Skud. I Amalienborg Have var 12 store Kolosser med Lys indeni og Vandkunsten der var besat med 8 Løgter, der var saaledes indrettede, at hver saa ud som 12 Stjerner. Imellem Havnen og Slottet var en Æreport med 9 Taarne og selve Slottet var prydet med

---

¹⁾ Fra hans Bolig i nuv. Nr. 16 Ved Stranden.

400 Lygter med Enkedronningens Valgsprog og Navnetræk i Midten.

Banketten varede til Kl. 10, og hver Gang ny Retter blev indbaarne eller Skaaler udbragtes, fyredes med Kanoner, ligesom der fyredes, da Kongeparret drog hjem igen.

„Den 18. Feb. 1679 har Hans kgl. Højhed Prins Frederik udenfor Nørreport paa Peblingesø med en anselig Slædefart og Ringkøren ved Trompeters Lyd og klingende Hærpavker sig forlystet, og det udi en stor Mængde Folks Paasyn, hvilke sig over H. kgl. Højheds Nærværelse, som med Prinsessen af Tarante kørte foran, hjærteligen frydede. Derpaa fulgte nogle Grever og andre fornemme Kavallerer; disse førte, hver besynderlig (for sig) en af de højadelige Hofdamer i deres Kaner, hvilke med hel kostelige Dækkener vare bedækkede og Hestene ikke mindre overmaade herligen vare udstafferede.“

„Den 8. Marts 1680 er den kgl. franske Ambassadeur hel magnifiqué her indhentet. Mange kongelige saavel som ogsaa af H. K. Majestæts Ministres Karosser, hver med 6 Heste forspændte, vare med samme Indtog, hvilke alle vare meget kostbare og prægtige. Imellem 3 og 4 slet om Eftermiddagen kom de meget ordentlig ind ad Nørreport, Ambassadeuren var meget prægtig beklædt og hans Kavallerer vare alle til Hest. Ambassadeuren havde selv tre herlige Karosser, hver med seks Heste forspændt. Imidlertid stod og Garnisonen her i Staden i Gevær, og lod Skytterne paa Voldene sig ved berørte Indtog tapper høre.“

„Den 11. Marts ved 1 slet er ovenbemeldte kgl. franske Ambassadeur paa det kgl. Slot hel prægtig til Avdiens og Forhør bleven ophentet, hvorved vare samme Karosser, som han indhentede, aleneste at de kgl. Karosser vare hver med 6 Heste, men de andre ikkun med 2 Heste forespændte. Han blev ledsaget fra hans Logement igennem „Kjøbmandsgade“ og Østergade over Kongens det store Torv og saa over Holmens Bro. Først havde han Avdiens hos H. K.

Majestæt, derefter hos H. M. den regerende Dronning, derpaa hos H. K. Højhed Prins Frederik og endelig hos H. Højhed Prins Georg. Efterat han havde faaet Avdiens, blev han igennem Højbrostræde til sit Pallais igen ledsaget. Regimenterne, som ere her i Garnison, stode og alle i Gevær, og var en stor Mængde Folk forsamlet, som, ikke mindre end ved ovenbemeldte Ambassadeurs Indtog, dette ansaa.“

I Anledning af Prinsesse Ulrika Eleonoras Giftermaal 1680 med den svenske Konge gaves der store Festligheder.

3. April havde den svenske Ambassadeur Johan Gyllenstjerna med Følge opslaaet et Telt udenfor Nørreport, hvorfra han blev indhentet af Gehejmerraad Kristen Skeel og Overceremonimester Gersdorf med 24 Vogne, der i en storartet Procession efterfulgt af Ryttere og Karosser gjorde Indtog i Staden under Kanonernes Skydning. Paa Gammeltorv stod Kongens Livregiment, paa Amagertorv Prins Frederiks Regiment. „Igennem en utrolig Folketrængsel“ blev Ambassadeuren ledsaget til sit Logement. Den 5te afhentedes Ambassadeuren til Amalienborg i lignende Procession ad Østergade, over Kongens ny Torv, igennem „den kongelige Fru Moders Have til ovenbemeldte Residens“, og den 6te gik Toget til Kjøbenhavns Slot, hvor begge det kgl. Huses Regimenter var opstillede paa Slotspladsen med flyvende Faner og klingende Spil.

21. April lod Kongen paa den kgl. Ridebane holde „en overmaade herlig Karussel samt Ring- og Hoved-Renden“, der er beskreven udførlig i en tydsk Relation.

Om Prinsessens Afrejse den 1ste Maj berettes følgende: „Eftersom Borgerskabet her i Kjøbenhavn allernaadigst er blevet anbefalet sig imod den bestemte Bortfartsdag at holde i Beredskab, da at være tilstede og med deres Mandskab Gaderne paa begge Sider imod hinanden fra Sofie Amalienborg indtil Nørreport at besætte, imellem hvilke Processionen paafølgende af denne statelige og kostbare Bortfart skulde gaa for sig, da har fornævnte Borgerskab sig dertil

vel præpareret og med skønne udstafferede Klæder udmunderet kommet opmarcherende, hvorved paa efterfølgende Maade er tilgaaet. Først kom imod 6 slet om Morgenen enhver paa sin Kaptejns sædvanlige Samleplads, herefter marcherede de Kompagnivis med flyvende Faner og klingende Spil ad Gamle- og Nytorv saasom deres store Samleplads. Efterat de sig alle der havde kompletteret, har de imod 10 slet begyndt videre at marchere, og det med et Følgeskab. Foran red Stadshauptmand, han havde en lang Guldkæde paa, hvilken af Frederik III højlovligst Ikukommelse ham og deslige hver Borgerkaptejn, efterat Belejringen var endt, er bleven foræret. Hernæst ethvert Kompagni med dets foregaaende Kaptejn, hver Kaptejn havde tre Livskytter efter sig, som herligen vare beklædte og udstafferede. Men de marcherede fra Gamle- og Nytorv igennem Vimmelskafte over Amagertorv ad Højbrostræde forbi det kgl. Slot og fremdeles forbi Børsen over Holmens Bro langs over det store Kongens Torv lige ad Sofie Amalienborg, derpaa begyndte de sig efter deres Orden derfra igennem Byen indtil Nørreport at postere. Men eftersom H. K. Majestæt, vor allern. Herre og Konge, sad for Vinduet paa Slottet, der Borgerskabet marcherede forbi paa Slotspladsen, saa præsenterede Fændrikerne deres Faner og svingede dem med god Maner.“

Den egentlige Bortrejse foregik først Kl. 3, saa Borgerskabet har haft en lang Ventetid, i en prægtig Procession, hvorved vi ikke vil dvæle. Da den havde passeret Nørreport, løsnedes alle Kanoner paa Voldene og paa Flaaden, og noget udenfor Staden holdt 4 Regimenter til Hest og 3 Regimenter til Fods med 27 Feltkanoner, der „baade udaf de grove og smaa Stykker tapper kanonerede og gave sirlig Salve.“

Der findes ogsaa i Extraordinære Relationer, hvoraf ovennævnte er taget, en Beskrivelse over et Fyrværkeri den 24de April Kl. 11 om Aftenen, dels udenfor Nørreport, dels

i Stadsgravene, hvilket varede i tre Timer „og havde vel endda varet længer, eftersom andre luftflyvende Værker skulde have været fremviste, dersom ikke Vinden lidet stærkere havde rejst sig.“

27. August 1682 holdt den franske Gesandt i Anledning af en fransk Prinses Fødsel et stort Gæstebud for de højeste Ministre; Vin sprang paa Gaderne og et Fyrværkeri forlystede baade Gæsterne og Kjøbenhavns Indbyggere¹⁾.

15. April 1683 indbød Gyldenløve Kongefamilien paa Kongens Fødselsdag. Paa hans Gaard opførtes en Komædie, idet Kong Dan sang en dansk Vise paa 4 Vers til Kongen, derpaa holdt Mercur, Mars, Fama og Victoria Taler og sang til Kongens Pris og Helte dansede tilsidst; derpaa spillede en fransk Komædie, kaldet den Ubekendte. Derefter dansedes et Par Timer. „Under Komædien blev dem, som stod paa Kongens Torv, til en liden Fornøjelse et Fyrværk forestillet.“

26. Maj 1684 blev Grundstenen lagt til Kvæsthuset af Kronprins Frederik; han og hans Broder Kristian kom sejlene med Følge i adskillige Chalupper. Vejen fra Stranden var belagt med rødt Klæde og der kamperede et Regiment Marinere. Efterat den første Grundsten, der var udhulet, var nedhisset med en Vinde, blev der af Prins Frederik to skønne og rare Glas fyldte med rød og hvid Vin og satte ind i Stenen og der over lagt en Plade med latinsk Indskrift tilligemed et dansk Vers. Derpaa tog Prinsen Kalk og en Sølv-Murske og bedækkede Stenen, og i det samme sang alle omkringstaaende Murere under Ledsagelse af Cymbler og andre Instrumenter en tydsk Sang paa 3 Vers. Imellem hvert Vers blev der givet Salve af Marinerne, og fra det kgl. Admiralskib løsnedes 9 Stykker.

„12. Juli 1688 trakterede den engelske Gesandt i Anledning af Prinsen af Whales' Fødsel alle høje Ministre. Paa

¹⁾ Bircherods Dagb. S. 219.

Pladsen udenfor stod 10 Stykker, som blev affyrede ved Skaalerne. „Af tvende Fontainer lod han Vin springe, imod Aften blev et kosteligt Fyrværk antændt med mange Slags Inventioner og skønne Emblemata, iblandt andet var en Brønd, som kastede Vand saa højt som Envoyéens Logement og var ved adskillige Slags Fyrværker ganske angennem, saa at det var meget lystigt at anse.“

„Den 12. Februar 1689, som var Fastelavn, har den engelske Kok her i Byen en hel Stud paa Amagertorv ladet stege og trakterede alle dem, som kom derud, med et Stykke af den og et Glas Vin, dog lod han sig betale for saadan usædvanligt Traktement.“

18. Avg. 1692 havde Grev Reventlov den kejserlige Envoyé med Gemalinde til Bal. „I Gaarden saavelsom Haven var nogle hundrede Løgter med skønne Pyramider og Tankebilleder at se. Af Haven op paa Salen, hvor de dansede, var en Allée af Pommeranstræer med et kunstigt Vandfald, hvilket gjorde en meget angennem Prospekt.“

„9. Feb. 1694 om Aftenen er Justitsraad Kruses Kærestes Lig begravet. I bemeldte Hr. Justitsraad Kruses Gaard var nogle hundrede brændende Lamper i Vinduerne tændte og udenfra med ligesaa mange Løgter udprydet, hvilket gav en skøn Anseelse.“

19. Feb. 1694 Fastelavns Mandag gjorde Grev Reventlov Gæstebud for Kongen, Dronningen og Prinsessen. Imod Aften blev der spillet Komædie, derefter spist og siden holdt Bal. „Grevens Gaard var ganske med Løgter omhængt og lige overfor Porten inde i Gaarden var en skøn Pyramide at se, hvilken med de antændte Lamper gav en meget skøn Anseelse. Fra Salen kunde man af (fra) et stort Krystalvindue se i Haven, hvor der var et artig Perspektiv af Statuer, som iligemaade vare illuminerede med Lamper. Salen, hvor de spiste, var ikke aleneste for de mange Traktementer og den kostelige Konfekt, som stod paa Bordet,

men for de rare Inventioner, den var prydet med, meget herlig at se“¹⁾).

10. Nov. 1694 havde Gyldenløve Kongefamilien til Gæst. „I en stor Sal blev St. Mortens Marked holdt, hvori var adskillige Boder med mange Slags Galanterier oprettede, ved hvilke Majestæterne, Prinserne og Prinsessen hos enhver i et sært Spil af adskillig Slags Manér, som ved enhver Bod var, vandt et og andet Galanteri. Kræmmerne vare alle sammen høje Standspersoner. Derefter blev de prægtigen trakterede, og medens de spiste, blev en artig Komædie paa et dejligt Theater ageret, og var Bordet saaledes indrettet, at enhver kunde se paa Theatret. Efter Maaltid et Bal, hvormed denne Festivitet blev sluttet.“

25. Juni 1697 indbød Gyldenløve Kongefamilien paa Majestæternes Bryllupsdag. „De kom did først til Vands paa Brigantiner, Jagter og Baade i en dejlig Orden under Trompeters og Hærpavkers Lyd og Hofmarskal von Ostens Anførsel, og siden i ni Kareter igennem Haven, hvor de blev undervejs uforvarende forlystede af adskillige forborgne Musikantere. Paa Bordet var begge Majestæters Navnetræk sirligen og meget store lagte med kandiseret Sukker, og kunde begge Majestæterne se langt derfra og igennem Paladset den kgl. Fregat i Perspektiv, som ved hver Skaal fyrede, som og i et stort Spejl alt det, som passerede bag dem paa det store Kongenstov. Imedens Maaltidet holdtes, blev det varme Vejr mærkeligen tempereret med idelig Sprøjten paa bemeldte Torv og Gaarden. — — — Om Aftenen blev denne Fest i Rosenborg Have kontinueret, hvor Bordet var af Hofmarskallen anordnet i et Lysthus imellem Pommerans- og Citron-Træer; alle Retterne vare garnerede med Roser og begge Majestæters Navnetræk repræsenterede paa Bordet med Pommeranser og Citroner. Stykkerne paa

1) Grev Reventlovs Gaard var paa Købmagergade lige for Postgaarden. Kronprinsensgade er lagt gennem den store Grund.

Volden samt Trompeterne og Hærpavkerne lode sig ved hver Skaals Drikken lysteligen høre¹).“

For Tilrejsende var der ikke meget at se. Professor J. Bircherod fortæller 1693, at da han havde Besøg af sin Moder og Søster, gik han en Eftermiddag med dem til Bremerholm, hvor de saa alle Værkstederne og Fangernes Værelser, dernæst til Kongens Bibliothek og til Vartov og saa ud i Sundby paa Amager. Andet fortæller han ikke, at han viste dem, og han førte dog meget nøjagtige Dagbøger²).

En offentlig Forlystelse har været Tombolaer, der blev opstillede paa Gaderne. Det hedder i en Indstilling fra Politimesteren, at der „befindes her og der paa Gaderne Doblere og Spillere at udstaa, som ved en og anden Træk udi Spillet sig mange, fornemligen unge Folk deres hos sig havende Midler tilbringer, hvorved gives Anledning ikke til meget godt, men adskillige onde Consequentia og Ungdommens Forførelse.“ Kongen befalede derfor den 10. Januar 1685, at dersom nogen deslige Dobler og Spiller saa vel som Lykkepottemænd herefter skulde findes enten paa Gaderne eller i Husene her i Staden noget Spil eller Dobbelt uden sær Bevilling at anrette og de ikke efter Advarsel fra Politimesteren holdt op hermed, skulde deres Varer konfiskeres. At det har været almindeligt at gaa ind i Huse, eller i det mindste paa Værtshuse for at faa Gæsterne til at spille paa en eller anden Genstand, ses ogsaa af Sagen om Opløbet i Kannikestræde, der netop fra først af opstod i Anledning af saadant Spil³).

Den 20. Juni 1690 behandlede en Sag for Raadstueretten, idet en Bedemand ved Navn Jens Højkarlen „havde bedet en Del Borgerskab og andre at spille paa en Okse, som Hr. Politimesters Fuldmægtig Hans Povlsen lod opsætte

¹) Efterretningerne om nævnte Fester er meddelte efter Extraordinaire maanedlige Relationer. ²) Bircherods Dagb. S. 270.

³) Foran S. 239.

(sætte paa Spil), og Hr. Politimester var kommen i Erfaring, at bemeldte Bedemand paa adskillige Steder skal have brugt Hr. Politimesters Navn, ligesom han lod samme Okse opsætte eller forspille, men han nægtede at have handlet paa anden Maade, end at dersom de vilde gøre Fuldmægtigen den Tjeneste, skede Herren derudi ingen Mishag, og tilstod, at Hans Povlsen ej havde begæret og sagt, at han skulde lægge Hr. Politimesters Navn dertil¹⁾.

Ved denne Tid kom Kortspil i mere Brug, end det havde været i Forvejen. I 1685 beretter den svenske Gesandt, at Kongen om Aftenen spillede Landsknægt, hvilket han mest yndede, skønt han ellers ikke havde stor Tilbøjelighed til Spil²⁾. Kongen spillede ogsaa kun i Almindelighed en Snes Aftener om Aaret, og ved Hoffet spilledes L'hombre, Skærvensel og Lanter³⁾; af Kortspil kendte man desuden Passe dix, Labete, Femkort, Piquet; Cinque et Neuf, der nævnes hos Tøger Reenberg, var et Tærningspil.

I 1673 fik Frederik Jakobsen og Medinteressenter Eneret i 12 Aar paa at forfærdige Spillekort, men de var saa daarlig gjorde, at Kræmmerne ikke vilde tage dem i Handel, uagtet det i det kgl. Privilegium hed, at deres Kort skulde være lige saa gode som Peter Meffarts Kort⁴⁾. I en Lærekontrakt for en Kræmmerdreng 1688 hedder det bl. a., at han skal holde sig fra al Skødesløshed som Kortspil og des usømmelige Bedrifter⁵⁾.

Efterhaanden synes Tilbøjeligheden for Hasardspil at være vokset saa stærkt, at Kongen den 1. Oktober 1698

1) Raadstueprotokollen. 2) D. Saml. 2. R. V 147. 3) Meiborg, Christian V's Hof, S. 39—40. 4) Jakob Worm skriver i sin Satire over Griffenfeldts Broder Albert Gyldensparre:

I lærde Skrifter er han en erfaren Mand,

Mefferdi opus var ham stedse udi Haand.

Mefferdi opus er hvad vi kalder Jakob Holmblads samlede Værker. 5) K. D. VI, 526. Meddelelser om Silke-, Ulden- og Lærredskræmmerlavet, S. 24—28.

maatte udstede den Befaling til Politimesteren, at da stor Misbrug gik i Svang paa adskillige Steder „med fremmede Spil under Navn af Basette, Trente et Qvarante og Pour et Contre, saa og med Bank at holde, hvoraf lettelig en og anden Ulejlighed kunde foraarsages“, skulde det tilkendes gives alle Vintappere, Herbergerere, Theværter og andre deslige, at de ikke maaatte tilstede, at saadanne Spil øvedes i deres Huse, eller at der holdtes Bank¹⁾.

En ret livlig Skildring fra Begyndelsen af Kristian V's Regeringstid giver Jens Steen Sehested i et utrykt Digt: „Kjøbenhavns mistrøstige dog villige Fangers ynkelige Klage“, af et Drikkelag i et Vinhus med tilhørende Kortspil:

Mig drikkes til, jeg gør Besked,
 saa længe som mig lyster;
 det bedste Raad, som jeg da véd,
 er: Tønden har en Søster.
 Jeg bliver da som nylig født,
 min Gæk vil til at svømme,
 da faar mit Liv i Sorgen Død
 af Bacchi søde Strømme;
 da springer Hjertet i mit Liv
 ret som en Lammerumpe,
 tit lader jeg til Tidsfordriv
 et Glas mod Gulvet dumpe.
 Den søde Sang, Runda, Runda²⁾,
 som meget artig stemmes,
 begynder da, til man derfra
 af Rusens Tyngsel klemmes;
 da ser man først en Fandens Rej,
 en gloer, den anden gaber,
 den tredje siger ja for nej,
 saa gør sig Folk til Aber.
 Naar Fantasi, den Klage-Nar,
 I Folkes Hjerne kimer,
 da er man ikke den, man var,
 man raser, støjer, primer
 og lever som den rige Mand,

1) K. D. VII, 529—30. 2) Det er vistnok denne Drikkeviser, som Kristoffer synger i „Jakob v. Thybo“.

hvis Rigdom kan da skattes?
 omskjønt man ej betale kan,
 maa derfor intet fattes.
 Man nævner hele Tønder Guld,
 og ejer knap en Daler,
 man siger, man har Kister fuld,
 kort sagt, man er en Praler.
 Man bygger ud i Luften Slot
 og nævner mange Tusend,
 men gør sig selv den største Spot,
 naar man er meget rusend'.
 Snart staar et Par og drikker Dus,
 bekræfter sligt med Banden,
 derefter kør de Glas og Krus
 hverandre straks i Panden;
 derpaa faar hver sin Daggert fat
 og vil hinanden bore,
 straks raabes: Hid du Kælderkat,
 spænd af min højre Spore.
 Der gaar det an: Herud din Hund,
 jeg vil dit Blod udgyde,
 den anden raaber: Hold din Mund,
 jeg vil dig Halsen bryde.
 Klink, Klank, der stødes Stød i Stød,
 saa raabes straks: Forliges,
 om en af eder fik sin Død,
 hvad skulde derom siges!
 De holder op, slaar Haand i Haand,
 der viser de sig streger (?),
 da kaldes paa den fule Aand,
 som vistnok om dem kvæger,
 han skal dem tage, stege, flaa,
 besætte, splitte, rive.
 Jeg tænker, nu er bedst at gaa,
 hvad vil af Enden blive?
 Jeg tier og ser nøje til,
 jeg korsrer mig og tænker,
 her bliver vist et Fandens Spil,
 om Værten længer skænker.
 De savner mig, ti maa jeg frem
 og mod min Vilje drikke,
 mig drikkes til med to og fem,
 jeg maa mig deri skikke.
 Man drikker fort og ikke sent,

to Glas til Bund og Prikke,
 det andet er fem Fingre ment,
 sligt vidste jeg før ikke¹).
 Der skænkes i, jeg faar de to,
 saa byder han mig Labben,
 var han saa falsk som huld og tro,
 da fik jeg vist paa Flabben.
 Jeg sætter mig da Laar ved Laar,
 som mig min Formand lærte,
 derpaa med fem og to Godtaar
 jeg gør, som han begærte.
 Min Nabo siger: det var ret,
 og er som halv af Lave,
 hans Hoved tungt og Benen' let,
 han ræpper af hans Mave.
 En anden spruder Fraaden ud,
 som rinder ned paa Hagen,
 han nys, han fnys og svær om Gud,
 at Rusen ham har slagen.
 Den tredje raaber paa Tobak,
 begynder straks at smøge
 saa stærk, som nogen Pøkker²) drak
 og vild' en Ræv udrøge.
 Den fjerde har et andet Sind,
 hans Dobbeltorm formeres,
 han raaber: Hent os Brættet ind,
 her skal en Leg forkeres.
 Passe dix, Skærvensel og Labet
 begyndes da med Glæde,
 snart Lanter, Femkort og Piqvet,
 da skifter hver sit Sæde.
 Hver sætter da sin Daler til,
 der ruttet da med Penge,
 hvo Lykken ikke føje vil,
 vil sig fortvivlet hænge.
 Da hører man en Fandens Larm
 og mest af den, som taber,
 dog kan han ikke blive klog,
 før han med Pungen slipper,
 da sætter han sig i en Krog,
 ti al hans Haabning glipper,

¹) At drikke to og fem maa være en Ceremoni ved DUSDRIKKEN;
 to Glas og fem Fingre som Haandtag. ²) Matros.

da sjunger han først af Fortræd,
 han hvisler, laller, raaber,
 indtil han sorgfuld sidder ned
 og falder snart i Staver.
 Det holdes tit til Midnatstid,
 det falske Kort at slide,
 da faar enhver foruden Strid
 hvad vundet er at vide.
 Da spørges Kældersvenden ad,
 hvad der er at betale osv.

I Januar 1669 skrives i Bordings Danske Mercurius:

„Ved dette Pas man først til disse Nordens Lande
 fornemmer noget sært at føres over Strande,
 man Sukkerlade, The samt Kaffe kalder det,
 men om sligt Dansken tjen, kan jeg ej vide ret.“

Disse ny Drikke blev først indførte i de fornemme Huse, der satte Pris paa at følge fremmede Moder; saaledes nævnes 1672 i Griffenfeldts Regnskabsbog Udgift til Kaffefad og Kaffeotte ¹⁾).

Noget senere opstod Traktørsteder, hvor man beværtede med de fremmede Drikke. 1691 tog Hans Kristoffer Borgerskab som The- og Kaffeskænker; han bode i Fortunstræde Nr. 5. Samme Aar tog Jaqves de Rose Borgerskab som Kaffe- og Chokoladeskænker, 1694 Klavs Biil som Theskænker; sidstnævnte Aar nævnes Theskænker Henrik Brun i nuv. Kjøbmagergade Nr. 55. 1699 nævnes Troels Svendsen. Oftest kaldes saadanne alene Theskænkere eller Themænd, derimod forekommer Benævnelsen Kaffeskænker næppe alene; de havde vistnok ofte anden Beværtning ned Siden, som Tilfældet var med Klavs Biil ²⁾). Lejlighedsvis nævnes 1691 Themanden Marcus Boye.

En Avindsmand havde bestukket en Pige til at bringe Justitsraad Peder Lassens Enke i Vanry. Det var saaledes

¹⁾ O. Wolff, Griffenfeldts Levned S. 80.   ²⁾ Om ham se Kbnh. paa Holbergs Tid S. 218—19.

fortalt om hende, at hun „ofte havde haft Bud til Marcus Boye, Themanden, at han skulde komme til hende, saa og haft hendes Vogn efter ham, item at hun (Pigen) havde set, at der har været en Karos nogle Gange med en Lakaj og hentet ham bort til Madam Lassens, nok at hun selv havde været med mundtligt Bud hos Fru Lassens, og at hun havde været der for en ung Person, som vilde tale med Fru Lassens og fornemme, om hun var inde, og at Fruen skulde have svaret, at hun vilde blive ham inde.“ Pigen tilstod for Retten, at der var lovet hende Penge, „om hun vilde vidne, at Fru Lassens havde været udi Themandens Hus“¹⁾. Akterne til denne Sag, der synes at maatte kunne oplyse forskellige interessante Forhold, er desværre næppe til mere.

I en Sabbatsforordning af 24. Marts 1696 forbydes det om Søn- og Helligdage førend Aftensangens Tilendebrielse at udskænke Drikkevarer i „Vin-, Akvavit-, Brændevins-, Øl-, The-, Chokolade- og Kaffehuse.“

1695 tog David Cortaud Borgerskab, idet han vilde handle med Parfume, Handsker, Kaffe, The og Chokolade, og 1699 fik den forrige kgl. Sukkerbager de la Croix kgl. Bevilling til at sælge adskillige Slags Konfekturer, Kaffe, The, Chokolade og Tobak²⁾.

1661 blev der givet 6 Kokke Eneret til at lade bruge deres Kunst og Haandværk med Kogen og Anretning til alle Bryllupper, som holdtes i det danske Kompagni, Lavshuse og andre borgerlige Huse; de havde nemlig beklaget sig over, at der skede dem stort Indpas af adskillige ny ankomne Fremmede og andre Fuskere, der aldeles vilde ødelægge dem, eftersom de under Belejringen næsten havde været næringsløse. Samme Aar fik Casper Gobers, der maa have været en Fremmed, lignende Rettigheder. Saadanne

¹⁾ Raadstueprotokol 22. Okt. 1691. ²⁾ K. D. VII, 540.

privilegerede Kokke kaldtes Stadskokke, og 1698 fik 5 paa engang lignende Privilegier¹⁾).

Ovennævnte har sandsynligvis ogsaa selv drevet Beværtning i deres Huse, men de havde næppe noget at betyde ligeoverfor de fremmede Kokke, der indførte de lækre Retter fra det franske Køkken. Allerede 1666 bode den franske Kok Crequi ved Stranden, der var vel anset og ogsaa havde gode Logementer, saa mange Udlændinge logerede hos ham²⁾). I Kæmnerregnskabet 1674 nævnes Balthazar, fransk Kok, der bode i Johan Petersen Sværdfegers Vaaning paa Amagertorv i Frimans Kvarter, og 1678 nævnes Peter d'Ees, fransk Kok, der bode i Sofie Hans Mortensens Gaard paa Amagertorv i Strand Kvarter; i Griffenfeldts Regnskabsbøger omtales fra 1672 ofte den franzøske Kok. 1691 tog Honoré Pleyon Borgerskab som Kok og 1694 opføres den franske Kok Plantin som boende i Lille Kongensgade nuv. Nr. 17. En engelsk Kok Johan Reding bode 1694 i Admiralgade nuv. Nr. 8.

Af Gæstgivergaarde havde man Stadens Gæstehus eller Store Lækkerbidsken, der tilhørte Kommunen, men fra 1656 var udlejet til Dorthe Jakob Timmermands; hendes Søn Peter Timmermand købte det 1682. Det var Gaarden mellem Østergade, Amagertorv og Kirkestræde, nu Egholms Gaard med tilstødende Grunde. Det var i stor Anseelse og Regeringen indlejede her mange Gesandtskaber og fyrstelige Gæster³⁾). 1662 nævnes blandt Gæstgivergaarde Prinsen af Danmark paa Østergade nuv. Nr. 28, der tilhørte Henrik Dyre, som var Laalandsk Post og endnu havde Gaarden henimod 1689, Den sorte Rytter ved Nybørs, Den hvide Svane, vistnok Apotheker Kristoffer Herforts Ejendom ud til Højbrostræde og Færgestræde, Fortunen, siden Hotel Royal, Den gamle Prins i Lille Færgestræde, til-

¹⁾ K. D. III, 524—26. VII, 527. ²⁾ D. Saml. 2. R. I, 364.

³⁾ Kbnh. Hist. og Beskr. IV, 332.

hørte 1689 Johan Ejlersen, Havfruen, nu en Del af Fortunstræde Nr. 4, Tre Kroner paa Østergade, Den forgyldte Hjort, Druen i Færgestræde, især besøgt af hollandske Skippere, Wapen von Hamburg, Wapen van Holland, Kransen paa Kristianshavn, Den forgyldte Falk nuv. Nr. 32 ved Gammelstrand, Det Stralsundske Herberg, Vognmandsherberget i Springgade. 1663 nævnes Frankfurt am Main i Højbrostræde, Skibet ved Kristianshavns Bro, Heidelberger Vinfad i Skindergade, 1666 Engelen i Pilestræde, Det forgyldte Anker, Den hvide Rytter ved Børsen, Stadt Lybek bag Børsen, Odense, Den sorte Morian ved Stranden, Elefanten ligefor Holmens Kirke, Amsterdam, Det forgyldte Kors ved S. Nikolaj Kirke. 1668 nævnes Flensborg Vaaben, tilhørende Peder Lavridsen, nuv. Fortunstræde Nr. 7, Bergen i Norge, Den forgyldte Bjørn i Larsbjørnstræde, Den norske Løve, Sorte Ørn ved Stranden, Den forgyldte Sol ved Stranden, Det lybske Herberg paa Amagertorv¹⁾, Røde Hest paa Vestergade, Rosen ved Stranden, Prinsen af Oranien i Nyboder. 1669 nævnes Den forgyldte Ørn i Kirkestræde, Paris og Cappadocia ved Trinitatis Kirke²⁾; Mogens i Cappadocia nævnes 1681 og Niels i Cappadocia 1694. 1677 nævnes Stadt Lybek, Den forgyldte Svane, Fynske Herberg og Nøglen i Kjøbmagergade, Kælderen under Nybørs, Prins Jørgen paa Østergade, Kurprinsen af Sachsen paa Nikolaj Kirkegaard.

1686 fik Jørgen Jørgensen Frihed for Byens Tynges og for Indkvartering, da han havde i Sinde at indrette et Stads-Værtshus i sin Gaard i Højbrostræde; han maatte

¹⁾ Til hvad der er oplyst om dette i Kbnh. Hist. og Beskr. IV 333, kan tilføjes, at det 1637 tilhørte Verner Klaumann, 1641 hans Enke, 1652 Raadmand Verner Klaumann, 1667 Raadmand Peter Holmer, 1672 Erkebiskop Svanes Enke, 1686 Sekretær Linker. ²⁾ Jfr. Kbnh. Hist. og Beskr. IV, 307.

ogsaa skænke alle Slags Vine og andre Drikkevarer for de Gæster, der logerede i Huset, men ikke for andre. Faa Dage efter fik han Magistratens Bevilling, af hvilken det ses, at han med stor Møje og Bekostning havde indrettet et Stadens Værtshus for rejsende Kavallerer og andre fornemme Folk og til den Ende ladet udhænge Kjøbenhavns Vaaben; Magistraten bevilgede ham de samme Friheder som Kongen, men tillod ham at udskænke alle Slags Øl, Vin og andre Drikkevarer ikke alene for Gæster, men for alle andre, der søgte der i Huset, og dette stadfæstede Kongen siden. Dette Værthus, der laa i den Del af Højbrostræde, der blev udlagt til Højbroplads, blev af Jørgen Jørgensens Enke 1722 overdraget til Matthieu Toyon¹⁾.

Af Værtshuse af lavere Rang kan nævnes Paradis, der 1694 tilhørte Stadstambur Hans Høbsch; der var Kælder under Huset, hvor der sædvanlig bode en Øltapper. Dette Hus, der har sin Interesse ved sin Omtale i Holbergs Ellevte Juni, kan nu stedfæstes, idet det var det sydlige Hjørneste mellem Vestergade og Volden, en Del af Nr. 43 eller Jernbanehotellet. Der findes dog ingen Vært af Navnet Jakob, som Holberg kalder ham, imellem 1708 og 1722²⁾.

Flere Borgere, der havde store Lejligheder, beværtede ogsaa Rejsende uden egenlig at være Gæstgivere. Saaledes Mette Rode i Højbrostræde. Hun bode efter Ulfeldts Fald i dennes Gaard paa Graabrødretorv, hvor hun 1662 maatte beværte et russisk Gesandtskab i over 4 Maaneder, hvilket kostede Kongen henved 14,000 Rdl.³⁾ Desuden nævnes Johan Heidemanns Gaard paa Slotsholmen, nu Kristiansgade Nr. 3, Thomas Jensen Daabelstens Gaard paa Amagertorv. Thor Andersen Sejlæggers og Jens Bom-

¹⁾ Om Gæstgivergaardene i Frederik III's Tid og om Lækkerbidsken se Burman Becker i D. Sml. 2. R. I og II. ²⁾ K. D. VII, 142, 169—70. Kbnh. paa Holbergs Tid S. 213. ³⁾ D. Sml. 2. R. II, 178—82.

slutters Gaarde ved Stranden modtog Rejsende af ringere Stand.

Den navnkundigste af saadanne Værter var dog Carl van Mander, hvis Gaarde husede mange Gæster af fornem Stand¹⁾. Den ene var Østergade Nr. 15 og den anden Gammelstrand Nr. 24.

1689 og 1694 findes Gæstgivere paa følgende Steder, og disses Gaarde havde sikkert særlige Navne, der dog ikke fremgaar af Skattelisterne: Oluf Høyer, Boldhusgade Nr. 3 og Nr. 6 og 8 ved Stranden; Hans Larsen, Nytorv Nr. 3 og Nygade Nr. 3; Søren Rasmussen, Vestergade Nr. 12 (Tre Hjorter); Karsten Pedersen, Vestergade Nr. 16; Aage Mikkelson, Vestergade Nr. 20, Peder Esbach, Frederiksborggade Nr. 9 og 11; Lars Olsen, Nørregade Nr. 24; Karl Decker, Klareboderne Nr. 6.

Af Vinhandlere nævnes 1694: Abraham Lehn i Dyrkøb²⁾, Godtkøb ved S. Petri Kirke³⁾ paa Nørregade, der da tilhørte Boet efter Vinhandler Frederik Knudsen Gamborg⁴⁾, men hvor Kælderen i de senere Aar havde været udlejet til Tydskeren Johan Sternberg, der døde 1694 og, som det ses af hans Dødsbo, skænkede mod Pant; der fandtes saaledes Panter fra begge Formandens Sønner Anders og Knud Gamborg, og blandt Debitorer, der ikke kunde findes, var 3 Studiosi; af andre Vinhandlere nævnes Peter van Hemmert, Kjøbmagergade nuv. Nr. 39, Gert Ackermann, Admiralgade nuv. Nr. 5, Nikolaj Kattenberg, Fortunstræde nuv. Nr. 3, Peter Peckel, Højbrostræde nuv. Nr. 15 og 17, Henrik Stybe, Gammelstrand nuv. Nr. 28, Henrik v. Essen i Højbrostræde, Otto Allewelt, Kjøbmagergade nuv. Nr. 30, Niels Nielsen, Vestergade nuv. Nr. 1, Ebbe Levesen, Nørregade nuv. Nr. 4. *antipelt?*

¹⁾ Se herom D. Sml. 2. R. I, 360—63. Beckers Samlinger I, 231, 238, 246, 256, II 73. ²⁾ Se om Dyrkøb Kbnh. paa Holbergs Tid S. 215—16. ³⁾ Jfr. Kbnh. Hist. og Beskr. IV, 307. ⁴⁾ Dennes Portræt i C. Bruuns Kjøbenhavn II, S. 67.

I Aarene 1689—95 tog 16 Personer Børgerskab som Vintapper, Vinkyper, Vinforlatter, Vinskænker eller Vinhandler, hvilket vistnok er Betegnelser for samme Forretning, ti Folk med danske Navne kaldtes sædvanlig Vinskænkere eller Vintappere, medens de andre Prædikater tillagdes Fremmede.

Hvor Kancellibygningen nu staar ud mod Slotspladsen, fandtes det af Henrik Müller opførte Boldhus, der i 1658 var kommet i Kongens Besiddelse. I Kælderen, hvor under Belejringen nogle af de svenske Fanger sad, fik den kgl. Mundskænk Frederik Vinterberg i 1669 Privilegium paa i sin Livstid at holde fri og aaben Skænk af alle Slags Vin og Øl. Denne Kælder er den Frederiks Kælder, der omtales i J. S. Sehesteds „Kjøbenhavns mistrøstige, dog villige Fangers ynkkelige Klage“:

„I Fredriks Kælder er det svalt,
jeg hør med Potten klappe,
mit sidste Glas blev ubetalt,
ti vil mig ingen nappe“;

det vil sige, der var ingen, som tog Hensyn til ham. Han gik derfor ovenpaa, og vi ser af hans Skildring, at Boldlegen var endnu i Brug her i Kristian den Femtes første Regeringstid:

„Jeg gaar derfra og ovenpaa,
der leger de med Bolde,
omskønt jeg og en Bold kan slaa,
maa jeg mig derfra holde;
det gælder der om Hul og Bræt,
saa skrap som Bolden springer,
der leges baade vel og net,
til man med Klokken ringer.
Paa Timen staar den snilde Dreng
med Boldene til rede
og kaster dennem hen i Sleng,
som det ej gærne skede.
Der leges *tout à bon* igen,
enhver faar mig at løbe,
er alle Bolde slagen hen,
da maa man andre købe.“

I 1673 blev Boldhuset overladt Hofmarskal Kørbitz, og F. Vinterberg fik som Godtgørelse for Vinkælderen Til-ladelse til at holde samme Slags Udskænkning, hvor han vilde ¹).

En yndet Fornøjelse var vistnok Skydebaner. I 1661 fik Klejnsmed Gabriel Baumand kgl. Privilegium til at oprette en Skydebane udenfor Porten, „hvor Borgerskabet og andre, som dertil Lyst haver, sig udi Skyden sig des bedre exercere og øve kunde“, og fik dertil udvist en Plads ved den Vold og Grav, der overskar Vesterbrogade; det er nuværende Nr. 37 paa Vesterbrogade, hvis Grund strakte sig ned til Stranden. Denne Skydebane var endnu i Brug i 1676 ²).

I 1673 gav Kongen en Bevilling til et Skydeselskab, men det vides ikke, om dette var knyttet til Gabriel Baumands Hus eller til det Gæstgiversted, paa hvilket Peder Hansen Korsør i 1668 havde faaet Bevilling, og som laa længer ude paa Vesterbro (nuv. Øhlenschlägersgade); her var der i det mindste senere en Skydebane.

Det forbydes i Selskabets Artikler at sværge, bande og bruge bespottelige Ord, at klamres og udkælde hinanden paa Ære og gode Navn, beskyldte hinanden for at fare med Løgn eller i det hele fornærme hinanden. For at forebygge Ulykker var det ogsaa forbudt at drikke og ryge Tobak og møde drukken, „eftersom Drukkenskab er en Rod til alt Ondt.“ Bestyrelsen bestod af en Oldermænd og to Bisiddere, der alle skulde være Borgere. Man skød baade med glatte, riflede og haarriflede Bøsser, og den ene maatte ikke skyde for den anden. Til Indgangspenge skulde der gives 4 Rdl. ³).

En Skydebane med tilhørende Lysthave anlagdes i 1688 af Kongens Mundkok Johan Statius Baden mellem Klærkegade og Sølvgade, hvilket nu er Gadenummer 14 til 22 i

¹) K. D. VI, 522—23, 606, 623. ²) K. D. III 516—17, VI, 664, 677. ³) K. D. VI, 614—19.

Sølvgade og i Klærkegade Trøstens Bolig og Nr. 31, men hans Hus laa i Klærkegade med Gavlen til Gaden og en Sidebygning; Have og Keglebane udgjorde alene 11,680 Kvadrat-alen. I hans Ansøgning til Kongen hedder det, at han for nogle Aar siden til sin store Fortræd og Skade havde tilforhandlet sig en Haveplads mellem Rosenborg og Østerport, som han vilde have indrettet til Køkkenhave, men da den laa altfor langt fra Haanden — han bode nemlig i Admiralgade — kunde den ikke forrente den Kapital, for hvilken den var købt. Med gode Venners Assistance havde han derfor besluttet at købe nogle tilstødende Pladser, „hvorved Haven kunde blive saa stor og fuldkommen, at den til en og anden Kavallers og Dames samt andre fornemme Godtfolks Lyst og Divertissement med adskillige Lysthuse til enhver bekvemme Magelighed samt en færdig Skydebane og andet, som paa fremmede Steder er brugeligt, kunde indrettes, hvor enhver for billig Betaling kunde vorde trakteret med Spisning, Vin og Øl efter Behag, eftersom ingen saadan bekvem Ort her udi Staden findes, hvor nogen Standsperson kunde have nogen Fornøjelse eller blive pro Dignitet akkomoderet; men som til saadan en Haves Indrettelse samt behørig Husværelse, hvor jeg selv skulde bo og holde Hus til Gæsternes tilbørlige Opvartning, en temmelig Summa Penge erfordres,“ saa begærede og fik han den 15. Maj 1688 i sin og sin Hustrus Levetid¹⁾ Frihed for Skatter og Indkvartering, saafremt de skikkelig og forsvarlig holdt deres Værtskab uden billig Klage.

Dette Etablissement var altsaa for den fornemme Verden. Da Justitsraad Povl Eggers i 1698 havde maattet overtage Stedet for Gæld, udvirkede han de samme Friheder som Mester Statius, men det saaledes, at de altid skulde følge denne Ejendom, hvem der end ejede den. Skydebanen

¹⁾ Hun indebrændte ved Amalienborgs Brand 1689.

forblev længe i Brug; saaledes havde en Søkadet i 1715 igennem Plankeværket skudt en Borger med en Riffel fra den saakaldte Statzes Have, og i Opmaalingsprotokollen for 1756 opføres Ejendommen endnu som fri for Indkvartering, saa længe den brugtes til Skydebane¹⁾.

I 1694 genoplivedes det danske Kompagni, der i henvend halvtredsindstyve Aar ikke havde været i Virksomhed. Det var fornemmere end det foran omtalte Skydeselskab, idet der her blev givet dobbelt saa stort Indskud; Politidirektøren blev Direktør og fire fornemme Borgere blev Dommere, alle udvalgte af Kongen. Det genoptog Papegøjeskydningen og fik sin Bane udenfor Nørreport ved Fuglestangen (paa hin Side Jagtvejen ved Tagenshus), hvor Kronprins Frederiks Brud Prinsesse Lovise af Meklenborg i 1695 modtoges ved et Telt af sin Brudgom og hvorfra Toget kørte til Østerport²⁾.

Ogsaa Fægtning hørte til Forlystelser, men Øvelse deri var aldeles nødvendig for enhver paa en Tid, da selv Skrædersvende bar Kaarder. I 1666 fik Pierre de Bellegarde kgl. Tilladelse til at holde Fægteskole for alle og enhver, „som sig udi slig Kunst Lyst haver at exercere og øve“, og 1668 fik Wulff Kristoffer Kratz et lignende Privilegium, men det ses af hans, at man i en Fægteskole øvede „slig Kunst i alle Slags Gevær saa vel som udi Fanesvingen“²⁾. I 1672 beskikkedes en Stadsfægtemester Hans Henrik Eller, der maatte holde fri Fægtebod for alle og enhver, inden- og udenlandske, og i 1678 fortolkedes hans Privilegium saaledes, at han alene skulde være Stadsfægtemester, dog uden Præjudice for dem, som tilforn havde faaet kgl. Bevilling paa Fægtemesteri. Hans Fader havde i sin Tid været Fægtemester ved Sorø Akademi og siden hos

¹⁾ K. D. VII, 228—29 med Indlæg, 536—37, VIII, 347. ²⁾ K. D. VII, 440—45, 463. ³⁾ Fanesving var en særlig Øvelse med en kort Fane, jfr. Peder Paars 4. Bog 2. Sang.

Prins Jørgen og tjent Kongen til sin Død i 29 Aar. Han selv havde forsøgt sig udenlands og var Fægtemester hos Grev Ditlev Rantzau, førend han blev Stadsfægtemester¹⁾. Den 3. August 1692 tog Kr. Fred. Dyssel Borgerskab som Fægtemester. 1694 bode Didrik Liebendantz, Fægter, i Pilestræde nuv. Nr. 6.

Fremmede Danselærere forekommer ogsaa, efter at de Fornemme havde givet Tonen an med Indførelse af Baller, hvor man i Modsætning til de gammeldags alvorlige Danse morede sig med de lettere franske. Allerede i Frederik den Tredies Tid omtales Baller. I 1664 var den svenske Gesandt til Bal hos Rigsadmiral Henrik Bjelke, og i 1666 havde Feltmarskal Hans Schack den kongelige Familie til Gæst og gav et Bal bag efter. I 1685 gav Grevinde Moth et meget splendidt Bal, hvor Kongen og de fornemste Kavalerer og Damer indfandt sig og diverterede sig til Kl. to om Natten²⁾.

Assembleer og store Aftenselskaber omtales i denne Tid ved Hoffet. I 1686 skriver den svenske Gesandt, at Kongehuset visse Aftener om Ugen vilde holde aabent Hus, hvor enhver kunde spille og underholde sig saaledes, som det skede i Frankrig. I 1691 begyndte den franske Gesandt hver Aften at holde *publique Assemblée* i sit Hus, idet alle de Fornemste i Staden, baade Kavalerer og Damer, ubudne samledes hos ham, hvor man først spillede og siden blev herlig trakteret. Ham efterlignede Gyldenløve, Grev Reventlov og Jens Juel, der vel hidtil havde holdt aabent Taffel, men nu ogsaa visse Dage om Ugen havde Aftenselskaber, hvor man tilbragte Tiden „udi stor Vellyst og kræseligt Levned“. I 1692 holdtes der hver Torsdag Assemblee paa Slottet, hvor Gæsterne tilbragte Tiden med Spil, og de, som ikke havde Lyst dertil, drak Kaffe, The og Chokolade, ligesom der dækkedes Borde for dem, der ønskede at spise.

1) K. D. III 646, VI, 456, 595, 692. 2) P. W. Beckers Sml. II 47, 174. D. Sml. 2. R., V, 154.

Mandag og Fredag i samme Vinter holdt Gyldenløve og Reventlov Assembléer i et fornemt Borgerhus for at undgaa den store Besvær med at holde Sammenkomster i deres eget Hus. De havde lejet dette Hus i Forening med andre, hvor de fornemste Damer og Kavalerer kom sammen og tilbragte Tiden paa samme Maade som ved de kongelige Assembléer¹⁾.

I Januar 1696 fortælles i et Brev fra Kjøbenhavn, at der hver Aften holdtes Assemblée lige som forrige Aar hos den engelske Kok²⁾, som dertil havde lejet et stort Hus, hvor Grev Niels Fris, en Ahlefeldt og Jomfru Gabel holdt Bank, medens andre spillede andre Spil. Fornemme Folk som Grev Reventlov holdt deres Gæstebud i dette Hus. Ogsaa fornemme Damer kom der paa egen Haand. Brevskriveren beretter ogsaa om, at Ballerne var begyndte med et hos Niels Juel³⁾.

Dette er kun nogle Exempler, og til disse Selskaber kom Borgerfolk ikke. Men saadanne ny Skikke gik efterhaanden ud i de ringere Samfundslag, og de franske Moder fremdroges ydermere ved de mange indvandrede franske Reformerte, der havde nedsat sig her. Derfor hører vi i 1694 om et Bal, som Danselærer Lackman holdt i sit Hus for sine Elever⁴⁾. 1689 brændte paa Amalienborg Clemens Dansemesters Hustru, dennes Moster og Søster.

Foruden disse nævnes 1694 Dansemester Henrik Marchal og 1703 holdtes Skifte efter Dansemester Vilhelm Frederik Choqvét; hans Enke hed Maria, der antages for den i Holbergs Komedier nævnte franske Marie.

Ved Aarets forskellige Højtider var der Fornøjelser nok. Nyaarsdag saa man Kongens Hærpavkere og Trompetere, der hele Dagen gik omkring i Gaderne og blæste Nyaar ind, hvorfor de blev „med en Foræring regalerede“⁵⁾.

¹⁾ D. Sml. 2. R. V 122, 328—29, 335—36. ²⁾ Se foran S. 324.

³⁾ Secher, Danm. i ældre og nyere Tid I, 225—26. ⁴⁾ Foran

S. 222. ⁵⁾ Bircherods Dagb. S. 282.

Det hedder ogsaa i *Extraordinaire Relationer*: „1. Jan. 1677 blev Nytaarsdag paa sædvanlig Vis med Stykkeskud (Kanonskud) og Trompete- og Pavkespil højtideligholdt.“ Helligtrekongers Aften højtideligholdt man ogsaa paa forskellig Maade. Da der i 1692 var Tale om, at de Studenter, der fik Spisning paa Kommunitetet, ikke herefter skulde have Godtøl om Helligaftener, men maatte nøjes med det simple Øl, mente man dog, at dette ikke gik an denne Aften, „fordi det er en gammel Sædvane i Kommunitetet, at Hellig Tre Kongers Aften ved hvert Bord sker en liden Harangue (Tale) af Dekanerne, som en Taksigelse til Kongen og et Votum for kgl. Majestæts og det ganske Huses Velgaaende, hvor der drikkes af Alumnerne alle saadanne høje Skaaler, hvorfor det maaske vilde mishage til Hove, om saadan god Skik blev ophævet“¹⁾. I det hele plejede Januar at være en urolig Maaned. Den 21. Januar 1688 udstedte Kongen en Befaling for at forebygge, at nogle skulde understaa sig til om Aftenstide at begaa adskillige Insolentier maskeret, formummet eller sværtet. Den 8. Decbr. 1685 udkom et Forbud i Anledning af, at „nogle vanartige Mennesker Tid efter anden lod sig forlyste med Nøglebøsser at skyde, Raketter at lade afgaa, Sværmere, Buddeker og andet deslige, opfyldte med Krudt, at antænde og bortkaste iblandt Husene, hvoraf ulykkelig Ildebrand og anden Skade lettelig maatte entstaa.“ Ved Fastelavnstider havde Lavene deres Optog, men den 18. Febr. 1682 forbød Kongen „den Vane, som Haandværksfolkene hidindtil har været udi med deres Kroer og Skilte aarligen ved Fastelavnstider at forandre, hvilket stor Usikkerlighed har foraarsaget“²⁾.

Majfest holdtes en Tid af Soldaterne og Holmens Folk paa Slotspladsen³⁾, men senere holdt de sidste Fest i Nyboder, som det ses af det Side 247 omtalte Opløb.

1) Bircherods Dagbøger S. 246, 2) K. D. VI, 798, VII, 120, 210.

3) Meiborg, Kristian V's Hof, S. 43.

St. Hans Aften søgte man til Kilden ved Gammel Vartov; saaledes fortæller en Samtidig 23. Juni 1675: „Om Eftermiddagen lod jeg mig forlyste at spasere hen til den Kilde, som er ved Gammel Vartov, hvilken mange Folk denne St. Hans Aften efter aarlig Sædvane søgte til, fordi man indbilder sig, at den skal have nogen Lægedoms Kraft i sig, i hvor vel den dog ikke er i saa stor Estime som Helenæ Kilde“¹⁾).

Om Sommeren kom man vel ogsaa længer ud paa Landet. I Raadstueprotokollen for 8. August 1689 hedder det om en Mand ved Navn Krakowitz, at han i 1681 havde bedet Hans Tidemand fra Norge til Gæst i Dyrehaven, „og lod ham køre til sit Hus om Aftenen i en Karet vel tilpakked.“ Dyrehaven paa den Tid var det nuværende Charlottenlund. Frederik III's Kammertjener Jakob Petersen havde nemlig i 1663 af Kongen faaet Skøde paa den lille Dyrehave ved Ibstrup med Tilladelse til der at indrette Værtshus, som skulde være det eneste i en Mils Afstand fra Kjøbenhavn, hvor der maatte udskænkes Vin og fremmed Øl, og det var enhver tilladt her at anrette Bryllup, Barsel eller andet Samkvem og Konvent. Han maatte videre her lade anrette allehaande Leg og Spil til Tidsfordriv, saasom Pirkentafel, Klodsbane, Paillemaille, Skydebane og deslige, og holde Hyrekarosser, Spiljægter (Lystbaade), Baade og allehaande Slags smaa Fartøjer til at spasere med paa Vandet²⁾ Da Jakob Petersen imidlertid forlod Landet i 1664, har han næppe kunnet faa Stedet indrettet efter Ønske. Den 29. Marts 1672 fik Ulrik Frederik Gyldenløve kgl. Stadfæstelse paa „den liden Dyrehave ved Skovshoved“, som han havde købt af Generalmajor Henrik Ruse, der havde

¹⁾ Bircherods Dagbøger S. 163. Om Kilden se Kbnh. paa Holbergs Tid S. 198. ²⁾ Nyerup, Frederik III, S. 407—8. Prof. Ed. Erslev har i sit Skrift Fra Bernstorff og Omegn S. 26—27 først vist, at den lille Dyrehave er Charlottenlund Skov.

tilforhandlet sig den af den forrige kgl. Kammertjener Jakob Petersen.

Kongen stadfæstede ogsaa Gyldenløve alle de Privilegier, som Frederik III havde lagt til Stedet, og som det hid til Dags nydt havde, „men endog udi Henseende til adskillige store Omkostninger, som han til dets Indrettelse med Bygning, Grøfter, Damme og Lystgange hidindtil gjort har og herefter agter at lade gøre, skøder til merbemeldte Hr. Ulrik Frederik Gyldenløve og hans Arvinger samme Sted med al dets tilliggende Grund, Skov og Mark samt Fægang saavel som Fiskeri i fersk og salt Vand, med Drift og anden Herlighed ved hvad Navn det er eller nævnes kan, saavidt den opkastede Grøft sig nu strækker indtil Stranden, som er udi Længden 305 Roder eller 1830 Alen og udi Bredden 200 Roder eller 1200 Alen“¹⁾. Dette Maal giver 156 Tdr. Land og svarer til Charlottenlunds nuværende Udstrækning. Det er bekendt nok, at Ejendommen efter Gyldenløve fik Navnet Gyldenlund, og det ses, at det er ham, der har indrettet de første Forlystelsessteder her, der formodentlig er vedblevne, efter at Kongen 1683 havde købt Gyldenlund af ham. Men det er vel næppe sandsynligt, at alle de Herligheder, som Jakob Petersen havde i Sinde at indrette her, nogensinde kom til Fuldførelse.

1677 nævnes i Kæmnerregnskabet Johan Sørensen, Kok i Dyrehaven, som Ejer af en Gaard paa Kongens Nytorv, hvoraf det altsaa ses, at der var et Traktørsted i Gyldenlund allerede i dette Aar.

I 1684 holdt Kongen en stor Fest her. I et Brev fra Rentemester P. Brandt til Oberst Lavrids Munk hedder det: „Til den Maskerades Fornødenhed udi Gyldenlund, som Hs. kgl. Majestæt der holdt den 26. September, har jeg ladet begære af velb. Oberst Munk 100 smaa Skibsløgter, som til dito Gyldenlund er blevne brugte langs Vejen op til

¹⁾ Sæl. Registre XXVIII, 631—32. ²⁾ Om Jakob Petersen se Beckers Saml. paa forskellige Steder, ogsaa Statskollegiets Dokumenter 24. Maj 1669.

Løvhytterne og 23 Løgter bortkomne, som af Folk om Natten, da Herskabet indrejste til Kjøbenhavn, er borttagne at lyse sig hjem med, men har forglemt dem igen at levere¹).

Musik dyrkedes formodenlig ikke ret meget i private Huse, dog findes undertiden i Inventarier enkelte Instrumenter. Derimod brugtes Musik, navnlig Blæseinstrumenter sikkert meget ved festlige Lejligheder. Der var en særegen Stadsmusikant eller Stadsinstrumentist, hvortil 1696 Lukas Jakob Krøpelin blev udnævnt²). Hans Formand hed Frederik Gan eller Jan, der 1691 tiltalte Abraham Lehn og dennes Svoger Kristian Schup, Hans Dreyer, Henrik Spiring og Karl Vinskænker, „formedelst de dem har understaaet paa deres Bryllupsfester at lade sig betjene af Skalmejeblesere“. 1694 klagede Enken over, at Folk understod sig at antage omløbende Fuskere og andre til deres Bryllupper og Værtskaber. En af disse Fuskere forklarede: „Peder Murestersvend kom til mig engang i Vinter en Aften Kl. 9 og bad, at jeg vilde følge med ham hen paa Rosengaarden; en af Kokkedrengene paa Slottet havde bedet ham at komme derhen med en til at spille en Time eller to for nogle Børn, som var Dr. Møinichens, da gik jeg derhen og var der en Times Tid, og fik hver af os 10 eller 12 Skilling“.

1691 tog Daniel Holst Borgerskab som Fiologamist, hvis Instrument altsaa ikke kunde gøre Indpas i Stadsmusikantens Næring. Jakob Kristoffer Bahr tog 1690 Borgerskab som Bækkenlager, hvilket imidlertid næppe betyder andet, end en, der forfærdiger, og ikke en, der slaar paa Bækkener.

¹) Rentekamrets kjøbenhavnske Kontors Kopibog 29. Okt. 1684. Det ses der, at der var 2 Løvhytter og at de ogsaa kaldtes Løvsale eller Løvhuse. ²) K. D. VII, 493.

V.

Religiøse Forhold. Fremmede Religionsbekendere.

Om Borgernes religiøse Liv er det vanskeligt at give nogen Underretning. At alle aabenlyst bekendte sig til den rene uforfalskede lutherske Lære, at Søndagen højtideligholdtes ved Kirkegang, at den fornemste Læsning bestod i Andagtsbøger, det véd vi, men om Vanekristendom eller et virkeligt Liv i Gud var det overvejende, kan vi ikke ransage; den Masse Andagtsbøger, der blev udgivne, maa dog tyde paa almindelig Trang.

De pikante Titler, som mange af disse havde, tyder imidlertid paa en Tilbøjelighed til at tage det hellige humoristisk, ti det er ikke Enfoldighed alene, der fremkalder Titler som: Himmelvej, hvorledes et Barn udi 24 Timer lære kan at undgaa Helvede og indgaa i Himmelen, 1690; C. P. Hersløf, Tretten aandelige Politiforordninger, 1686; V. N. Holstebro, Catechismi Postebud eller Brevdrager, 1682; L. Sommer, Aandelig Frokost, 1671; Sjælens Apothek 1699; J. L. Aaskov, Catechismi Børns aandelig Mælk og Tyggenmad, 1679; K. S. Bang, Den søde og velmagende Catechismi Brystmælk, 1681, osv.

De Prædikensamlinger, der er bevarede, viser, at Guds Ord forkyndtes paa en Maade, der ikke vilde opbygge os. Nogle Prædikener var polemiske og bestod i de heftigste Udfald mod Vranglærere, Kalvinister og Katholiker, andre bestod af en Sammenhobning af Skriftsteder med lærde Fortolkninger, eller var opfyldte med Citater af græske og romerske Forfattere, ofte i Originalsproget, atter andre var fulde af uventede og søgte Udtryk og Vendinger med Sammenstilling af Tanker og Billeder, der indbyrdes kun var i fjern Forbindelse.

„Dog“, siger C. Rosenberg, „maa det fastholdes, at meget, som nu støder, dengang tvært imod fremmede Prædikenens opbyggelige Virkning. Det laa i Tidens Aandstilstand, at

man bedst forstod alle Livsforhold fra religiøst Synspunkt. Mange Emner, der nu synes fremmede for det opbyggelige Foredrag, kunde derfor bringes paa Bane i det uden Skade for Opbyggelsen. Uden Tvivl er f. E. mangan Gang den andægtige Taknemlighed, hvormed Altergæsterne nød Brødet og Vinen, bleven forhøjet ved Mindelsen om, at andensteds misforstodes og misbrugtes de hellige Naadegaver. Mangan Hentydning til bibelsk eller klassisk Literatur og Historie, som nu synes søgt og tilskrives Forfængelighed, kan være falden baade Præst og Tilhørere ganske naturlig; de dannede blandt Tilhørerne kendte kun disse to Tankeverdener, men var ogsaa tit bedre hjemme i dem end de fleste nu til Dags; selv Menigmand opfangede sikkert gjerne, hvad der kunde falde af til ham fra en Lærdom, som alle saa op til med Ærbødighed, og mangan Hjærtet forædlende og Synskredsen udvidende Oldtidserindring er sikkert fra Prædikestolen bleven udbredt i vide Kredse. Overhovedet gjorde Kirken i stor Udstrækning den samme Tjeneste, som i vore Dage tilsigtes ydet af den historisk-kristelige Folkehøjskole¹⁾.

Det kan derfor ikke undre, at der i Prædikenerne ofte kom Hentydninger til Samtidens Forhold, hvilket i Enevældens Barndom let kunde komme Præsterne dyrt at staa. Hofpræsten Mathias Fos maatte saaledes 1662 rense sig for den Beskyldning, „at han baade i Byen og paa Prædikestolen skulde for dristelig have talt om Statssager og ladet slige Ord falde, som kunde desaffectionere kgl. Majestæts Undersaatter, og adskillige Personalia trakteret“²⁾.

Da der 1679 gjordes Taksigelse i Kirkerne for Fredslutningen, kom Sognepræsten ved Helligaands Kirke, Mag. Esaias Fleischer i Ulejlighed, „fordi han som en passioneret Patriot gav i ovenmeldte Taksigelse hel tydelig sin og fleres Ufor nøjelse tilkende over Krigens slette Udgang paa vor

¹⁾ Nordboernes Aandsliv III, 392, 398. ²⁾ Zwergius, Det sælandske Cleresi S. 549—52. D. Saml. 2. R., V, 123.

Side formedelst de occuperede Stæders Restitution (Tilbagegivelse), idet han kaldte pacem nuperam (den ny Fred) en skiden og skammelig Fred, med mere deslige, hvorudover han blev af Bispen Dr. Bagger paa Kongens Befaling suspenderet ab officio (fra Embedet), og sprang der siden gode Penge for ham til dem, der talte hans Sag i Lave¹⁾. Selv Biskop Bagger havde 1684 været saa fritalende paa Bededagen 18. April, at han havde talt om Kongens Alliance med fremmede Religioner og Tyrker, hvorfor han blev suspenderet nogle Dage²⁾.

Den polemiske Prædiken gav sig i Kristian V's Tid særlig tilkende imod Calvinister og Katholiker, navnlig omtales Hofpræsterne Dr. Josva Schwartz og Dr. Masius som deres ivrigste Modstandere. Den første gik endog saa vidt, at han selv i Dronningens Paahør fordømte Tilhængerne af hendes Tro, saa han blev forflyttet til et andet Embede.

Af søgte Prædikanter var Dr. Hans Sørensen Leth; da Jens Bircherod en Søndag 1675 vilde høre ham i Slotskirken, var Gangen ind til Kirken saa proppet med Folk, at han ikke kunde trænge sig igennem. Sognepræsten ved S. Nikolaj Kirke Mag. Mikael Henriksen, der var Præst over 40 Aar, ansaas for „den kristeligste Prædikant i Danmark“. Af Satirikeren Jakob Worm kaldes han „Overengelen“. Hofpræsten Dr. Peder Jespersen, „var i sit Embedes Førelse ikke alene yndig og behagelig men ogsaa alvorlig og nidkær og straffede Synden foruden Persons Anseelse“³⁾.

Til Forargelse var det stadige Kævl mellem Præsterne paa Kristianshavn, der aldrig kunde enes om deres Indtægter og i Anledning af hvilke der ofte blev nedsat Kommissioner. Da de havde Skriftemaal hver ved sin Menighed — Mathias Hildebrandt var nemlig tydsk Sognepræst og Præst for Garden,

1) Bircherods Dagbøger S. 201. Zwergius S. 339—40. 2) Zwergius S. 682. 3) Bircherods Dagbøger S. 152, 159. Zwergius, S. 670.

medens Rasmus Byssing var dansk Sognepræst — chikanerede den første Hr. Rasmus ved at raabe saa højt, at hans Tilhørere blev forstyrrede, og saaledes var der sikkert mange Skandaler¹).

En Bodsprædikant omtales i Oktober 1661 i en Beretning fra den svenske Resident²): „Jeg hører, at der er en ung Person, som efter endt Gudstjeneste i Kirkerne nogle Gange er traadt frem og har holdt en Prædiken, hvori han har formanet Staden til Bod og Bedring for dens Laster og især for dens Hoffærdighed. Han har ogsaa nylig i Kongens Nærværelse efter endt Prædiken traadt frem paa Slottet og har undskyldt, at han som en uværdig Person optraadte paa et saa helligt Sted, men han blev ved Guds egen Indskydelse dreven til at formane dem til Bod og Bedring; hvis man ej i Tide vilde omvende sig, skulde det inden kort Tid ske, at Kjøbenhavn, der nu kaldtes en Fristad, skulde blive kaldt en Blodstad“.

Denne selvkaldede Prædikant var en 32aarig theologisk Kandidat Jesper Kønechen, der allerede under Belejringen havde forsøgt at faa Borgerne og Studenterne til at nedlægge deres Vaaben, da Krig stred mod Kristendommen, ligesom han skrev Breve af samme Indhold til Karl Gustav. Paa den Tid var det blevet ham forbudt at bestige Prædikestolen, men 1660—61 tog han flere Gange Ordet i Kirkerne, første Gang i S. Nikolaj Kirke, fordi han havde set nogle Folk „i overdaadige Klæder med Plumatzer“. En anden Gang talte han en Mandag efter Syvslags-Prædiken i Helligaands Kirke om at vogte sig for Eder og Banden, og oftere talte han i andre Kirker; to Gange havde han endog talt, medens Præsten stod paa Prædikestolen.

Efter sin Tale til Kongen i Slotskirken synes han en Tid at være holdt fangen, men 1663 tog han Anledning af

¹) Geh. Ark. Aflev. fra Just. Min, 14, 131. ²) Beckers Saml. I, 264—65.

den af Biskop Svane forfattede Takkebøn for Stormen 11. Febr., hvori Kongen var kaldt Herrens Salvede, til offentlig at udtale sig imod at give jordiske Konger Prædikater, der kun tilkom Kristus alene, ligesom han paastod, at det var Kristne forbudt at udøve verdslig Øvrighedsmagt. Han blev derfor tiltalt og dømt i Kongens Naade og Unaade og han blev landsforvist, hvorpaa han drog til Holland og døde i Lybek 1715.

Han havde en Broder Kristian Kønnechen, der beskrives af en, der saa ham i Aarene 1686—87 „som et stort, stærkt kødfuldt Menneske“, der „gik og togrede ligesom ikke rigtig i Hovedet, som han heller ikke var; dog gjorde han ingen noget ondt, gik med et stort, tykt Spanskrør med en Benknap paa i Haanden, truede og skændtes, hvor han gik, ligesom han havde nogen at tale med eller som han saa en malum Genium (ond Aand), som fulgte ham, hvilken han undertiden snakkede vel med, undertiden skændtes og skældede ham, sigende: Vrænger du Mund? Griner du ad mig? og slog derpaa med Kæppen løs til det Sted, hvor han sagde, at han stod. Gik saaledes ofte hele Timer, endog under Gudstjenestens Forretning, i Vor Frue Kirke neden under Taarnet frem og tilbage imellem Gyldenløves og Grevinde Samsøs Begravelser, og fordi man var saa vant til ham, lod enhver ham gaa, og ingen kerede sig efter ham“¹⁾.

Raaheden iblandt Soldaterne giver sig tilkende i følgende gudsbespottelige Handlinger.

„28. Marts 1690 stod en Korporal af det kurlandske Regiment, hvilken H. kgl. M. med Livet havde benaadet, udi den tyske S. Peders Kirke offentlig Skrifte. Aarsagen var denne, at bemeldte Korporal, som er født udi Danzig, sig til den onde Aand med sit eget Blod havde forskrevet og desforuden ham de Børn, som han avlede, tilsagt har.

¹⁾ Ny kirkehist. Saml. III, 225—61.

Samme Tid, som han bemeldte Haandskrift til den onde Aand paa et vist Sted skulde henbringe, blev han halv af-sindig, hvorved hans gruelige Gærning blev aabenbaret“.

„15. Marts 1687 er tvende Soldater af det sælandske Regiment paa Grønland bleven halshuggede; deres Misgærning og Forseelse var, at den ene den anden lært havde, at naar han Hostien for Alteret af Præsten annammet havde, han da det i den onde Aands Navn igen skulde udtage og i et Tørklæde indsvøbe, saa kunde han adskillige Kunster og løsagtige Stykker dermed forrette, hvilken ugudelig Gærning han og for nogen Tid siden udi S. Peders Kirke øvet har, hvorfor de begge efter velfortjente Løn og Strafer blevne henrettede“¹⁾.

Reformert Gudstjeneste havde vel af og til fundet Sted i de nederlandske Gesandters Bolig, men den Gesandt, der var her 1666, klagede over, at i de 10 Aar, han havde bot i Kjøbenhavn, havde han maattet forskrive Præster til at døbe hans Børn.

Kristian V's Dronning Charlotte Amalie, der var reformert, havde fra 1667 sit eget Kapel paa Slottet og sin egen Hofpræst, men til Gudstjenesten der maatte end ikke den nederlandske Gesandt møde, idet den alene var for Dronningen og hendes Tjenerskab. Gesandten forestillede ofte sin Regering det stødende i, at han ikke kunde deltage i sin Tros Gudstjeneste og gjorde navnlig 1676 opmærksom paa den Mængde Matroser, Kongen havde ladet hverve i Holland, og som altid kom i hans Hus for at høre Guds Ord, naar de var i Land, ligesom Kongen havde forskrevet en stor Mængde Skibstømmermænd med deres Familier. Det var vel under Livsstraf samme Aar forbudt enhver af fremmed Religionsbekendelse at øve sin Religion undtagen Gesandterne og deres Husstand i deres egne Huse (altsaa af reformerte foruden den hollandske den brandenborgske Ge-

¹⁾ Extraordinære Relationer.

sandt), men det blev dog betydet den hollandske Gesandt, at man vilde se igennem Fingre med Gudstjenesten i hans Hus, da der ved Forbudet især var taget Sigte paa Katholikkerne. Der var altsaa dog 1676 et hollandsk Gesandtskabskapel. der forblev i Kraft til 1799¹⁾).

1683 begyndte i Frankrig Forfølgelserne imod de Reformerte, hvilket allerede dette og følgende Aar bevægede mange til Udvandring, men især efter det Nanteske Edikts Ophævelse blev mangfoldige Mennesker nødsagede til at forlade deres Fædreland. Af saadanne kom ikke faa til Kjøbenhavn, men da der ingen Beskyttelse var for dem, tog ikke faa af dem til Brandenburg, hvis Regering forstod at holde disse vinskibelige Folk til sit Land.

Det er foran omtalt, hvorledes Regeringen søgte at indkalde Fremmede til Fremme af Manufakturerne, men dette blev for en stor Del frugtesløst, da Gejstligheden stadig fraraadede at give de Fremmede fri Religionsøvelse; hertil kom politiske Grunde, fordi man mente, at forskellige Religionsøvelser vilde fremkalde Splidagtighed i Folket og fordi de Reformerte antoges for at have Tilbøjelighed for republikansk Forfatning. Imidlertid virkede Dronningen for sine betrængte Trosfæller; det fortælles, at hun gik ind paa at modtage Kongens uægte Børn med Grevinde M^eth paa den Betingelse, at Kongen tillod de Reformerte fri Religionsøvelse, hvilket skede ved Reskripter af 3. Jan. og 11. April 1685.

Allerede 2. Jan. 1685 havde Kongen tilskrevet Overrentemester Brandt, at da der i England, Holland og Hamborg fandtes adskillige Reformerte, der var sindede at nedsætte sig i Kongens Riger, skulde han ved Kongens Faktorer lade dem vide, at dersom der var nogle, som havde Kapital eller var gode Haandværkere i Silke- og Uldenmanufaktur og havde Lyst til at begive sig til Kjøbenhavn,

---

¹⁾ Beckers Sml. II. 338. Danske Saml. 2. R. III, 65—66, 69, 89—90. Dansk Minerva 1816, III, 54.

skulde der forsikres dem fri Religionsøvelse; Haandværkerne skulde faa fri Rejse, de vilde faa fri Bolig og Arbejdsløn efter Billighed, og hvis de ikke ønskede at forblive her, maatte de uhindret nedsætte sig, hvor dem lystede, i andre Stæder i Danmark, hvor Kongen vilde lade bygge fri Husværelser og fri Pladser til dem¹).

1. Nov. 1685 indviedes en foreløbig Kirke i Vigant Michelbeckers Gaard (nuv. Prinsens Palais), i Dronningens Nærværelse, ved hvilken Lejlighed den engelske og hollandske Gesandt blev utilfredse med deres Pladser. Om Formiddagen prædikedes Tydsk, om Eftermiddagen Fransk, og der var meget godt besøgt, men ikke af Franske, idet der siden Privilegiernes Udstædelse endnu kun var kommet hertil en gammel Frue med Familie, og ikke en Haandværker²).

De Reformerte fik først Tilladelse til at opføre en Kirke paa Kristianshavn, og Kongens Hofskildrer Jakob d'Agar fik Tilsynet med dens Bygning³). Imidlertid skænkede Kongen 24. Juli 1687 en anden Plads ud til Gotersgade, der var hjemfalden til Kongen, fordi den ikke efter Forordningerne var bleven bebygget til Gaden. Dronningen skænkede 10,000 Rdl. og d'Agar⁴ tilligemed en af Præsterne samlede Penge i Udlandet, saa Grundstenen allerede 20. April 1688 kunde lægges af Dronningen selv, der var ledsaget af sin Hofstat og Daniel Abbestée, en af Menighedens Forstandere. Murstenene til Kirken og de 3 Præsteboliger, ialt 1,600,000, indførtes fra Holland imod modereret Told⁴). 10. Nov. 1689 fik Kirken sin Indvielse uden megen Ceremoni i Dronningens Nærværelse⁵). Af Pladsen blev en Grund udvist til Bolig for Præsterne, der opførte Husene for egen Regning, imod at disse skulde tilbydes Kirken, hvis man blev nødt til at afhænde dem ved Dødsfald eller Fraflyttelse⁶).

1) Nyt theologisk Bibliothek XVI, 190—91. 2) D. Sml. 2. R. V, 158—50. 3) K. D. VII, 93, 95, 117, 236—37. 4) Kgl. Resol. 10. April 1688. 5) D. Mag. III, 310. 6) K. D. VII, 236—37.

Den ny Menighed fik allerade det første Aar adskillige Ubehageligheder. Præsten ved den hollandske lutherske Kirke klagede over, at en af hans Sognebørn havde ladet sin Hustru gaa til Alters hos de Reformerte; paa andre Steder blev der anket over, at Præsterne havde døbt lutherske Børn og viet Lutheranere, hvilket alt fremkaldte et kgl. Reskript af 6. Sept. 1690, hvori der bebrejdedes dem, at de havde misbrugt den kgl. Naade. Det paalagdes derfor herefter de Reformerte, at de skulde tage Borgerskab og aflægge Troskabsed, højtideligholde de kirkelige Festdage, som var paabudte i Danmark, og maatte ikke holde særlige Festdage; Gudstjenesten skulde holdes paa samme Tid som i de andre Kirker, men de maatte ikke have nogen Klokke til at ringe Menigheden sammen. Ved blandede Ægteskaber skulde Vielsen foretages af en lutheransk Præst og Børnene opdrages i sidstnævnte Tro. Deres Tvistigheder maatte de ikke afgøre selv, men Kongen beskikkede 2 Deputerede, der kunde paase, at Kongens Højhed ikke blev krænket.

Den engelske Minister gjorde forgæves Forestilling herimod, men ogsaa efter dette Reskripts Udstædelse var de reformerte Præster uforsigtige. Præsten i Gentofte klagede over, at den Calvinske Præst døbte Børn paa Jægersborg, hvilket havde fremkaldt Anfægtelser hos Bønderne. Faren drev imidlertid over ved Dronningens Beskyttelse¹⁾.

Man maa ikke tro, at denne Indvandring af franske Reformerte var betydelig. 1682 var her 67 Familier med 116 Personer, ved 1694 215 Individuer, af hvilke 36 var Officerer, og Mourier opgiver, at Menigheden aldrig har haft over 300 Individuer af alle Aldere og Køn. Den tyske Menigheds Størrelse opgives ikke, men naar man efterser Kontorchef M. Rubins Lister over Døbte²⁾, findes det, at

¹⁾ Kirkehist. Sml. 3. R. III, 161—64. D. Sml. 2. R. IV, 207—08. V, 319. Instrux for de deputerede af 11. Okt. 1690 i Geh. Ark. Reg. 30. Kirker, 2, 3 med flere Dok. om samme Sag.

²⁾ Hist. Tidsskr. 5. R. III, 521.

Gennemsnittet for begge Menigheder i Aarene 1687—1701 giver 21 aarlig, hvilket giver en Befolkning af 6—700 Personer; det ses, at dette Tal endog bliver mindre ind i det 18de Aarh., saa vi ikke kan anslaa de tydske Reformerte til mere end 400 Personer.

De franske Reformerte tilhørte alle Stænder: Adelsmænd, Officerer, Købmænd, Kunstnere, Videnskabsmænd, Fabrikanter og Haandværkere, men af de oprindelig indvandrede Familier findes kun 3 tilbage, nemlig Larpent, Fontenay og Mazar de la Garde, hvilke i Begyndelsen af dette Aarhundrede endnu hørte til Menigheden, medens de andre da enten var uddøde eller gaaede over til Luthers Lære¹).

Uagtet romersk-katholsk Gudstjeneste var forbudt, havde man dog ikke kunnet undgaa, at saadan blev holdt i de fremmede Gesandters Huse. Saaledes søgte Katholikerne i Frederik III's Tid først til den spanske, siden til den kejserlige og derefter til den franske Gesandt. Da den danske Legationspræst i Wien 1663 blev udvist, maatte det kejserlige Gesandtskabs Præst ogsaa forlade Kjøbenhavn²).

1671 søgte den franske Ambassadør Terlon om Tilladelse til at opføre et katholsk Kapel, hvilken Sag forhandlede i Statsraadet, hvor Meningerne var delte, idet mange mente, at forskellige Religioner i et Land vilde fremkalde Uroligheder. Den Mening vandt dog Sejr, at Terlons Ønske kunde opfyldes paa Betingelse af, at der ikke holdtes offentlige Processioner, ikke blev talt eller skrevet imod den

¹) Fortegnelse over de indvandrede Familier i Dansk Minerva 1816, III, 68—70. Hovedkilden til Oplysning om den reformerte Menighed er Mouriers Afhandling om Charlotte Amalie i Dansk Minerva 1816, II—III og Kirkehist. Saml. 3. R., III, 144—69. ²) Beckers Sml. II, 5, 288. Dengang bode den kejserlige Gesandt i sin egen Gaard, nuv. Nr. 22 paa Østergade. 1682 bode han i Jørgen Bjelkes Gaard paa Kjøbmagergade, nuv. Nr. 42; den spanske Resident bode sidstnævnte Aar paa Vestergade i Raadmand Bartholomæus's Gaard, nuv. Nr. 2.

lutherske Lære, ikke gjordes Propaganda, at Munkeklæder ikke maatte bæres, at Magistraten havde Tilsyn med Ægteskabsforbindelser og at Katholiker som andre Indbyggere skulde yde Afgifter til Præster, Skoler og Kirker, men „Fundamentet til benævnte Frihed bør være fremmede Religions Tolerance til Kommerciernes Flor“.

26. Sept. 1671 gav Kongen altsaa Terlon Tilladelse til at bygge et Hotel med en Kirke eller et Kapel¹⁾.

Det var nu rigtignok uheldigt, at en af Terlons Jesuiterpatre udgav et Skrift, der vakte saa megen Forargelse, at Regeringen forlangte, at det skulde brændes, fordi Forfatteren udtalte, at Nadveren, som den blev nydt af Lutheranerne, ikke var den rette Nadver, da hverken Biskopper eller Konger kunde udnævne Præster. Det blev nu forbudt at indføre tyske Bøger, der handlede om afvigende Tro, og det blev ikke til noget med det paatænkte Kapel.

Den Imødekommen, som Regeringen havde vist mod Katholikerne, hvilken ogsaa var indbefattet i Kommercekollegiets Forslag om, at alle fremmede Handlende frit maatte udøve deres Religion, fremkaldte voldsom Modstand, og Biskop Johan Vandal bebrejdede Kongen, at han hørte efter, hvad halve eller hele Atheister sagde, hvorved væsenlig sigtedes til Griffenfeldt, der endnu i højere Grad fremkaldte en berettiget Opposition ved sine Forhandlinger om Prins Jørgens Valg til Konge i Polen og deraf følgende Overgang til Katholicismen. Den store Videnskabsmand Niels Stensen, født i Kjøbenhavn, hvem Griffenfeldt 1672 havde ansat som Lærer i Anatomi ved Universitetet, uagtet han i Udlandet havde forladt sine Fædres Tro, forlod atter Fædrelandet efter to Aars Forløb paa Grund af den store Uvilje, som vistest mod Katholikerne²⁾.

Efter Griffenfeldts Fald 11. Marts 1676 udstædtes der endog Forbud mod, at andre end Gesandternes egen Hus-

¹⁾ D. Saml. 2. R. VI, 369—75. ²⁾ A. D. Jørgensen, Niels Stensen S. 177—87.

stand maatte være tilstede ved Gudstjenesten i deres Huse, ved hvilken Foranstaltning man vilde stanse Papismens Udbredelse, da i Løbet af 3 Aar over 800 Lutheranere sagdes at være traadte over til denne¹⁾. Hvorvidt dette er rigtigt, er dog tvivlsomt, ti i et Mandtal over fremmede Religionsbekendere fra 1682 opgives der kun 71 katholske Familier med 169 Personer²⁾.

1685 beretter den svenske Gesandt, at Katholikerne var voksede til et stort Tal, uagtet de ikke havde nogen offentlig Religionsøvelse uden hos den franske Gesandt, men deres Menighed var ligesaa stor som en af de største i Staden, „og vide Jesuiterne at tage sit Tempo i Agt og snige sig hemmelig ind, idet de ingen Sky har for at skaffe sig Indpas i fattige Folks Huse forat tvinge dem til Frafald, naar de er syge eller paa det yderste“³⁾.

Samme Aar gør Biskop Bagger Indstilling til Kongen om, at der her i Staden „findes de, som ere omhyggelige for at stjæle os vore Børn fra, som fødes af lutherske Forældre, forat undervise dem udi den papistiske Kætteri og Vildfarelse og siden bortføre dem til Frankrig. Paa denne Maade skal 12 Børn af temmelig Alder i dette Aar være os berøvede og nylig med forrige Ambassadør Marquis de Villars Bagage forskikkede til Paris, hvor de siden her og der ere adspredte i deres Klostre. Man ser ligesaa stor en Forsamling i den franske Ambassadørs Messe som i en Del af vore egne Kirker, saa vokser det Ukrudt daglig iblandt os“⁴⁾.

Ved Reskr. af 17. Nov. 1685 tillod Kongen dog den katholske Menighed at bestaa.

1688 maatte Kongen forbyde at lade nogen papistisk Præst komme ind i Stokhuset eller betjene Fangerne ved

¹⁾ D. Sml. 2. R. III, 9, 65, 90.   ²⁾ Geh. Ark. Reg. 30, 7, 3.

³⁾ Danske Sml. 2. R. V, 149—50.   ⁴⁾ Kirkehist. Sml. 3. R., III, 157.

deres Henrettelse, „hvorved baade de udi deres Vildfarelse bortdø og andre enfoldige overværende forføres“¹⁾).

1690 skriver den svenske Gesandt, at de Katholske faar mere og mere Indpas og der gøres her ingen Indsigelse imod, at en Luthersk gifter sig med en Katholsk, og det i fornemme og hæderlige Huse; man hører ogsaa, hvorledes en og anden af de enfoldige bliver forledt til Affald og ikke tiltales nogen derfor²⁾. Regeringen viste sig ogsaa mild ved Forseelser, som naar 4 Personers Bøder betydelig blev nedsatte, fordi de havde ladet deres Børn døbe af en katholsk Præst³⁾.

Biskop Borneman indberettede 27. April 1699 til Kongen:

„Her gaar et stærkt Rygte udi Staden, hvorledes de katholske Præster eller Jesuiter skal indsnige sig her og der iblandt Menighederne og døbe fattige Folks, besynderlig Soldatesqvens Børn, saavel som forrette andre præstelige Funktioner, og det under den Prætext, at de gør det af en kristelig Kjærlighed, og begærer slet intet derfor. Item siges der at være en besynderlig Jesuit eller Pater iblandt andre, som den afrejste polske Gesandt skal have ladet efter sig her i Staden, der nu har ingen Tjeneste, hvilken skal omløbe meget blandt Indbyggerne og saa sin Klinte her og der. Item siges den franske Ambassadørs Præst at lokke fattige Folk og Børn til deres Menighed ved Gaver og Almisse, ja bortsende adskillige Børn herfra under Foregivende, at der er en luthersk Kirke til Rom, hvor unge Børn for intet opføres og oplæres paa bedste Maader. Item siges der paa adskillige Steder at udsprede katholske Kathekismi, som uden Tvivl nedre ved sal. Kammertjener Weibergs Huse⁴⁾ er fornummet. Item siges adskillige baade af Byens Indbyggere saa vel som Hoffets Lakajer og Tjenere at indgaa

¹⁾ K. D. VII. 232. ²⁾ D. Sml. 2. R. V, 312. ³⁾ K. D. VII, 428.

⁴⁾ Paa Slotsholmen ved Højbro.

i den franske Messe og Menighed, Andre, som det ser og hører, til stor Forargelse“.

Dette gav Anledning til et Reskript af 29. April 1699¹⁾ til Politimesteren om at faa Underretning om, hvor mange Børn, der var døbte i det sidste halvandet Aar og af hvem, og især i al Stilhed have Øje med den franske Ambassadørs Præst.

Politimesterens Beretning om Katholikerne af 25. Okt. 1699 indeholder bl. a. følgende:

„Har jeg ideligen ladet efterse, hvem her i Staden som søger den franske Ambassadørs Menighed i hans Hus for at høre tydsk og fransk Prædiken, som der holdes af hans havende tvende Patres, hvoraf den ene skal paa et halvt Aars Tid have lagt sig efter det tydske Tungemaal og prædiker Tydsk. Der er og nylig hidkommet endnu en af det Slags Patere, som og prædikede Tydsk nu i Søndags sidstforleden derude“.

„En Del af E. K. M.'s egne Betjente, som er af den katholske eller papistiske Religion, saasom Trompetere, Lakajer samt Officerer og andre, saa og af hans høje Excellence Hr. Statholder Gyldenløves og af Hr. Grev Reventlovs Betjente, item Hr. General Schacks franske Mademoiselle og fleres, foruden en Del af E. K. M.'s Indvaanere her i Staden, deriblandt Justitsraad Worms Frue, og fornemmes, at hun skal være over samme Menigheds Almisse at uddele til de Nødlidende, under hvilken Prætext og rige Almisseuddelelse sig vel adskilligt kunde tildrage, at gemene fattige Folk kunde til deres Religion føres, saasom derforuden naar deres Gudstjeneste er endt, og en Del fattige Folk, særdeles af Soldaterkvinder og Børn og deslige, som jo længer jo mere tiltager og gaar der ind i Kirken, hvor de og forbliver, indtil alle Papisterne først er udgaaede, saa har en af de Patres der først en Tale til dem, hvorefter de da kommer ud af Kirken og bliver saa i Porten staaende, indtil denne

¹⁾ K. D. VII, 558—59.

Pater kommer straks med Almisse til dem at uddele, og giver dem af vores Religion mere og villigere end dem af deres egne Fattige, særdeles Børnene, hvilke han meget venligen omgaas med, som var vel nødigt at hindre, at de blev derfra.

„Endnu er i saa Maader forefaldet, hvorledes en Pige ved Navn Helene Marie Francisca, som er omtrent en 17 Aar gammel, hvis Fader ved Navn Anthone Galleista er af den papistiske Religion og Soldat under Oberst Bassettes Kompagni, hendes Moder navnlig Marie Iversdatter er luthersk og dansk, født her i Sælland, er døbt Anno 1683 af en Jesuit hos den Tid da her værende Ambassadør, hvorved er at observere og at slutte, at de franske Ambassadører maa paa den Maade endelig holde og efterlade dem en Kirkebog til nogen her i Staden, naar de bortrejser, at leveres til Efterkommerne, eftersom en af denne Ambassadørs Patres kan give Attest for Barnedaab, som for en 16 Aars Tid siden her er passeret, men ellers har forbemeldte Pige dog i hendes Opvækst altid fulgt Moderen i luthersk Kirke indtil ongefær imod en 2 Aars Tid, da hun skal have maattet følge med sin Fader i den katholske eller papistiske Menighed og der imidlertid bleven bragt til samme papistiske Religions Bekendelse, sidst af en tydsk Jesuit, som den senest her værende polske Minister sig skal have efterladt og logerede hos Mester Philip Hacqvarts Søn, som og er katholsk, Doktor Kristian Vilhelm Hacqvart, boende i Løvstrædet. Samme Jesuit prædikede Tydsk for itsige franske Ambassadør, hvilken har informeret denne Pige paa en 12 á 13 Ugers Tid udi en tydsk katholsk Kathechismus og derefter hende med flere danske Piger Sakramentet meddelt i den franske Ambassadørs Hus. Lidet derefter rejste denne Jesuit bort og lovede at ville komme herhid igen med flere tydske katholske Bøger, som man dog ej har fornummet til, men hun er dog siden bleven ved at gaa der i Prædiken og siger ej at ville forlade den Religion igen, hvorover jeg efter slig Bekendelse har ladet tage hende udi civil Forvaring

indtil videre, paa det hun ikke ellers skulde af nogen Jesuit eller andre blive bortpraktiseret¹⁾)

Da Katholiker ikke kunde have Borgerskab, fandtes de formodentlig mest blandt de lavere Klasser og de hvervede Soldater. Undtagelsesvis fik Claudi Bruno af den katholske Tro 1690 Delagtighed i de andre Silke- og Fløjeisvæveres Privilegier²⁾); derimod blev Borgerskabet opsagt 1681 for en Kræmmer Henrik Struve, og Kræmmerne turde ikke optage ham i deres Lav, men tilbød ham som en anden Fremmed et Kontor i deres Kompagnis Gaard, at han derfra kunde forhandle sine Varer paa Torvedagene.³⁾)

De portugisiske Jøder havde allerede 1657 faaet Tilladelse til at opholde sig i Landet og drive Handel og Vandel, og af dem havde flere Familier taget Ophold, der ikke alene var taalte, men ogsaa ansete og beskyttede af Kongerne, hvem de ofte ydede Bistand med Pengeomsætninger. 8. Marts 1678 fik Magistraten Befaling om „at I alle Jøder, som sig nu her befinde og ikke med vores Gelejdsbreve ere benaadede, lader tilsige inden 8 Dages Tid sig herfra at begive under Straf, som vedbør“. Ligeledes udkom en Forordning 16. April 1681, der forbød Jøder at opholde sig i Kongens Riger og Lande, med mindre de havde særligt kgl. Pas, men da denne Bestemmelse fortolkedes som ogsaa sigtende til de portugisiske Jøder, fik disse efter Ansøgning af Diego Teixeira de Matos udvirket et særdeles smigrende kgl. Reskript af 30. Juli 1684, at de portugisiske Jøder som hidtil skulde beholde deres Privilegier, ikke alene i Henseende til en Del af dem, som stod i Tjeneste hos andre Potentater og betjente anselige Bestillinger, men ogsaa for deres eget skikkelige Forhold i andre Maader.

¹⁾ Geh. Ark. Afl. fra Just. Min. Skab 14, 320. Politimesterens Beretning indeholder adskillige andre Exempler. ²⁾ K. D. VII, 315. ³⁾ Silke-, Ulden- og Lærredskræmmerlavet 1651—1861, S. 38.

1682 fandtes her dog kun 7 jødiske Familier paa 19 Personer.

Kongen gjorde imidlertid snart en Afvigelse fra sit tidligere Paabud, idet han 16. Decbr. 1684 tillod de tydske Jøder, Hofjuvelererne Israel David og Mejr Goldschmidt, at bo i Kjøbenhavn, hvor de tilligemed andre af den jødiske Nation, der opholdt sig her med kgl. Tilladelse, i disse tvendes Huse maatte forrette Morgen- og Aftengudstjeneste.¹⁾

Da der nu indsneg sig adskillige andre Jøder under det Paaskud, at de hørte til den portugisiske Nation, fik Politimesteren 16. Nov. 1686 Befaling om at undersøge, hvor mange Jøder der opholdt sig i Staden, hvilken Tilladelse de havde til at opholde sig her og hvoraf de ernærede sig. Det blev dernæst 31. Marts 1688 forbudt tydske Jøder i det hele at opholde sig i Danmark og Norge, endog dem, der tidligere havde faaet Privilegium paa Tobakspinderi, med mindre de stillede Kavtion for inden et Aar at kunne bygge sig paa Kristianshavn et grundmuret Hus, mindst paa 6 Fag og 2 Loft højt,²⁾ men 4. Avg. samme Aar blev denne Befaling taget tilbage, og det blev tilladt Tobakspinderne fremdeles at drive deres Forretning, da de ikke havde Midler til at opbygge grundmurede Huse, kun at de selv købte sig Ejendomme.³⁾

Allerede tidligere har der dog været Jøder her som Tobakspindere, ti 1680 indstillede de 32 Mænd „at den femte Post i Kommercetraktaten angaaende alle Jøders Banissement (Fordrivelse) maa udstrækkes til de Jøder, som opholder sig hos Tobakspindere og andre under Paaskud af Privilegier, og at samme Nation, hvis Nærværelse og Intriger en Tid lang er befunden at have været denne Menighed meget forargelig og skadelig, maatte alvorlig og strengelig tildrives at adlyde Kongens Mandat, saa Kongens egne nød-

¹⁾ Nathanson, Jødernes Forhold og Stilling, S. 7. ²⁾ K. D. VII, 214—15. ³⁾ K. D. VII, 236—37.

tørftige Undersaatter selv maa nyde det Brød, som en Tid lang af disse Ukristne er blevet dem betaget“.

Det var altsaa Tobaksindustrien, der gav de tyske Jøder Indpas i Staden; af saadanne med særlige Privilegier forsynede Personer kan nævnes David Israel, Adam Levin, Moses Cantor, Josef Levin, Levin Abraham. Andre som Abraham Cantor og Johan Vitte Getzel fik Tilladelse til at handle med Juveler og Klæder og „for godt Folk udsætte og forhandle“; ved de andre Privilegier omtales ikke Næringsvejen. Josef Abraham fik 1689 sin Tilladelse til Ophold her paa Betingelse af at bygge det forlangte grundmurede Hus, medens Henrik Fürst og de 2 Brødre Moses Mejr Goldschmidt og Just Goldschmidt maatte give 50 Rdl. om Aaret, indtil de byggede Hus, men saa var de aldeles fritagne for Skatter. Derimod fik Magnus Gabriel 1699 Tilladelse til at handle og vandle lige med en Borger, naar han havde taget Borgerskab, og dette blev siden Regelen, at de skulde tage Borgerskab. I Begyndelsen skulde de ogsaa have særlig Tilladelse til at gifte sig, men dette op-
hørte efterhaanden.

1694 købte Axel Cantor, Abraham Cantor, Mejr Goldschmidt og Ruben Fürst med flere af de hebraiske Jøder en Begravelsesplads udenfor Nørreport af Byen for 200 Rdl. 1)

Disse Friheder for Jøderne var mange til Forargelse. I en Indstilling til Kongen af 5. Okt. 1692, 2) gør Politimesteren opmærksom paa, hvilken Uorden det kunde medføre, at de var blevne fritagne for at bygge selv, især da de, der havde Tilladelse til at bo i en eller anden Købstad, ikke alene næsten alle havde begivet sig til Kjøbenhavn,

1) 1708 købte de end videre en Byggeplads derved for 100 Rdl. 1715 købte Isaak Granada og de øvrige portugisiske Jøder en Begravelsesplads op dertil for 100 Rdl. Begge disse Kirkegaarde samledes under et 1748. 1768 blev den jødiske Kirkegaard udvidet med næsten ligesaa megen Grund, som den havde tilførn. Det er samme Kirkegaard som den, der endnu findes i Møllegade. 2) Geh. Ark. Aflev. fra Just. Min. Skab 15, 60.

men endog rejste uhindret omkring og gav andre Jøder Lejlighed til at indsnige sig og strippe Landene igennem. Hvis det ikke kunde tilstedes dem at beholde deres Begravelsesplads udenfor Nørreport, kunde der udvises dem en anden paa Amager, da de jo skulde bo paa Kristianshavn, eller ved Pesthuset, og der kunde de bygge en Synagoge. De burde ikke have kristne Tjenestefolk af Kvindekønnet, og deres Svende og Drengene burde ikke være i deres Huse om Natten. Det skulde forbydes Kristne at huse Jøder, og de burde ikke være ude af deres Huse om Somren efter Kl. 9 og om Vintren efter 7; om Lørdagen skulde de helst holde sig helt hjemme. De skulde holde de samme Dage hellige som de Kristne, idet de da ikke maatte arbejde, men det skulde ikke være forment, men snarere pligtigt, dersom nogen af Professorerne fik i Sinde og havde Lyst til at konferere med en og anden om deres Omvendelse, at de da mødte hos denne. Hvis en Jøde besov nogen Kristen eller lod sig finde i berygtede Huse, skulde han have sin Boslod forbrudt og anden Gang straffes paa Livet. Ingen Jødes Vidnesbyrd mod en Kristen burde staa til fuld Troende og skulde aldeles intet gælde i Æres og Livs Sager uden imellem dem selv indbyrdes.

Som Politimesteren mente, saaledes var sikkert det almindelige Ønske, men Regeringen havde en friere Opfattelse. Hvad Menigmand tiltrode Jøderne, ses af en Retssag 1699. Den ovennævnte Mejr Goldschmidt, der vistnok var en vel anset Mand og som havde faaet Lov til at høre under Borgrettens Jurisdiktion, meldte en Dag til Byfogden, at der var kommet en fattig Kvinde ind i hans Hus og havde spurgt, om her ikke bode en rig Jøde, da hun havde et Barn at sælge, ti en gammel Kvinde havde sagt, at Jøderne brugte Blodet af Børn. Hun forklarede, at hun intet havde at ernære sig og sit Barn med, og da hun paa Gaden havde truffet en gammel Kvinde, til hvem hun beklagede sig, havde denne sagt: „Giv eder tilfreds og gaa til Jøderne, spørg kun

efter den rige Jøde, som bor ved Brolæggerstræde,¹⁾ han køber Børn“. Hun trode, at de skar Hul paa Børnene og sugede Blodet af dem. Hun blev dømt til Kagstrygning, men benaadedes med at komme i Børnehuset.²⁾

Nogle enkelte Jøder gik over til Kristendommen. Saaledes findes i Frederiksberg Kirkebog: „28. Maj 1688 en Jødepige kristnet her i vores Kirke af Mag. Møller, blev kaldet Kathrine Kristiane, havde (var gift med) tilforn Abraham. Var 7 Faddere mig ubekendte af Hoffet“. 1. Nov. 1693 døbttes i Slotskirken en Jøde ved Navn Moses Jessarum med Navnet Kristian Frederik.³⁾ Saadan Daab af Jøder og dermed i Klasse stillede Negere og Tyrker synes at have været Begivenheder, for hvilke Hoffet havde særlig Interesse. I Frederiksberg Kirke blev 16. Maj 1684 døbt en Morian fra Slottet med Navnet Kristian Karl Frederik. Faddere var Prinserne Frederik og Kristian, Gehejmeraad Wibe, Dronningens Hovmester og Hofmarskalk Lützow, hvilket ogsaa omtales i Maanedlige Relationer. 9. Marts 1688 lod Hertugen af Würtemberg, Generalløjtnant og Oberst ved Livgarden, døbe i den tyske Kirke en Tyrk, som han havde bragt med sig fra Ofen.

14. Juni 1689 døbttes 4 Jøder og en Tyrk i Slotskirken; 22. Dec. 1693 i Nikolaj Kirke en voksen Morian „med sirlige Ceremonier“ og i Slotskirken døbttes 29. Nov. 1693 4 Indianere, alle opnævnte med Kongehusets Fornavne, men med Stamnavne som Thuerecht, Tugendlieb, Gottlieb og Gotthold.⁴⁾ Ved saadanne Lejligheder blev der givet Faddergaver af Tilskuerne. Maanedlige Relationer fortæller, at 13. Marts 1693 døbttes i Tydsk Kirke en Jøde med Navnet Kristian, hans Kone med Navnet Charlotte Amalie og Datteren med Navnet Frederikke. „Faddergaverne fremstilledes offentlig i et stort Bækken“.

¹⁾ Badstuestræde Nr. 20. ²⁾ Byfogedens Regnskab 1699. ³⁾ Bircherods Dagb. S. 278. ⁴⁾ Frederiksberg Kirkebog. Bircherods Dgb. S. 280, 281. Maanedlige Relationer.

At Jøderne i øvrigt drev Pengeforretninger og Laan mod Pant, ses foruden af andre Omstændigheder ogsaa af et Digt af J. S. Sehested fra c. 1670:

„Jeg pris og frygter Gud og elsker jeg min Næste
 pligtskyldig som mig selv, jeg hader Avind, List,
 hvad er en Jøde vel imod en troend' Krist:
 Et Legem uden Liv, en Vogn foruden Hest.
 Han kan paa Dydens Grund med Sandhed aldrig fæste,
 nej aldrig, ti han er udaf det Træ en Kvist,
 som bær Forfænglighed, Had, Gærrighed og List.
 Ve den, som andres Gods forøder sig til Bedste,
 her findes Jøder nok i disse Nordens Land,
 ej, hvilken Mand er det, som Penge kvæge kan,
 desværre' for fler end mig, som nu til dem mon trænge
 og give Haand og Segl, dertil tredobbelt Pant,
 dersom man laane vil en liden Summa Penge.
 O Evighed, skriv det i Tidens Diamant“.

Kongen af Polens Agent 1691 var en Jøde ved Navn Jakob Abenzur, hvilket vakte megen Misfornøjelse. Da han søgte om Avdiens hos Gyldenløve en Søndag, lod denne ham svare, at om det havde været Jødens Sabbat Dagen i Forvejen, saa var det hans Sabbat nu, hvorfor han ønskede at forskaanes for Visit. „Ikke bedre Komplimenter turde møde ham ogsaa flere Steder,“ skriver den svenske Gesandt.¹⁾

VI.

Mærkelige Begivenheder.

Kort efter Belejringens Ophør sammenkaldtes den Stænderforsamling i Kjøbenhavn, der fik saa stor Betydning i Henseende til de følgende to Aarhundreders Regeringsform. Vi kan dog kun her omtale Forhandlingerne i Korthed. De tre

---

¹⁾ D. Saml. 2. R. V. 326—27.

Stænder, Adelen, Gejstligheden og Borgerstanden¹⁾, holdt hver Møde for sig, Adelen i Holmens Kirke, hvor den var i Nærheden af Rigsraadet i Raadstuen foran Slottet, der stod paa Slotspladsen i Nærheden af Holmensbro; undertiden samledes Adelen ogsaa i det islandske Kompagnihus ogsaa paa Slotspladsen, men paa den anden Side af Højbro. Gejstligheden holdt Møde i Helligaands Kirke, undertiden i Konventhuset, en Udbygning til Vor Frue Kirke, og Borgerstanden i Bryggernes Lavshus paa Hjørnet af Klosterstræde og Skindergade. Naar alle Stænderne forhandlede i Fællesskab, mødtes de i det isl. Kompagnihus eller Bryggernes Lavshus.

10. Sept. 1660 gik Gejstlighedens og Borgerstandens Deputerede parvis, en gejstlig og en borgerlig sammen, som det oftere skede, fra det isl. Kompagnihus i Procession, og noget efter kom Adelstanden fra Holmens Kirke til Slottet, hvor Rigens Hovmester Joakim Gersdorf aabnede Mødet i Kongens Nærværelse.

Under Møderne ophidsedes Stemningen i høj Grad mod Adelen, der vægrede sig ved at deltage i de Paalæg, der var nødvendige forat bringe det ødelagte Land paa Fode, og som stadig talte om Adelens Frihed i Modsætning til de andre Stænder. Otto Krags Udtalelse, at ingen havde Privilegier uden Rigsraadet, Adelen og Kjøbenhavn, forbitrede de borgerlige, og da han engang spurgte nogle Deputerede om, hvad de bildte sig ind, om der ikke var Forskel paa en Herremand og en Bonde, svarede den kjøbenhavnske Borgmester Kristoffer Hansen: „Vi er ikke eders Dreng, at I har Behov at snurre os saa over“. Rigsraadet lod ogsaa Kjøbenhavnerne høre, at deres Privilegier kun var 2 Aar gamle, medens Adelens var 300 Aar. Borgmester Hans Nansen talte derimod vægtige Ord om Fædrelandets Frelse og hvor egennyttigt det var, naar hver Stand alene tænkte

¹⁾ For Kjøbenhavn mødte Borgmestrene Hans Nansen og Kristoffer Hansen og paa de 32 Mænds Vegne Hans Pedersen Klein og Frederik Thuresen.

paa sig selv, idet han henpegede paa Kjøbenhavns Privilegier, der var erhvervede paa en berømmelig Maade og dog ikke berettigede denne Stad til at undslaa sig for Delagtighed i de fælles Byrder.

26. Sept. leverede Hans Nansen tilligemed flere af Borgerstanden Kongen et Forslag om en Forandring i Lenenes Bestyrelse, hvorved Statens Indtægter vilde kunne formeres. Da dette var sket uden forudgaaet Samraad med Adelen, vakte det stor Uro hos denne, og der udbredte sig et Rygte i Staden om, at de borgerlige Stænder vilde sætte sig op mod Rigsraadet og Adelen, hvorover denne udstødte saadanne Trusler, at Kongen maatte forsikre Nansen og Biskop Svane, at de ikke skulde have noget at frygte. Nansen indestod Kongen for Stadsofficerernes og Underofficerernes Mod og Troskab og især godsagde han for Stadshauptmand Frederik Thuresen som „en tro, fornuftig og resolveret Mand“. Det blev derefter aftalt med denne, at han skulde have Borgerne rustede, saa de kunde møde, hvis det var nødvendigt. 27. Sept. forstærkedes Borgervagten paa Nytorv, Amagertorv og i Vesterport, Kommandanten fik lignende Tilhold og Studenterne fik Befaling fra Universitetets Rektor om ikke at færdes paa Gaden efter Kl. 6 eller at bære Kaarder. Studenterne lod dog opslaa en latinsk Skrivelse ved Siden af Rektorens Opfordring til dem, at de var villige til at adlyde Øvrighedens Befaling, men deres Kaarder, som de med saa stor Ære og Berømmelse havde baaret imod Fjenden, vilde de ikke miste.

Der var iøvrigt den særegne Grund til Studenternes Afvæbning, at de i disse Dage førte mange Kampe med Adelens Tjenere; der var i de 14 Dage dræbt 6 Personer, men om det skyldes de nævnte Batailler, vides dog ikke bestemt. I alle Fald er disse Drab talende Vidnesbyrd om en frygtelig Ophidselse. Kammerjunker Korfits Trolle kom paa Gaden i Ordstrid med Søren Ravn, der ejede en Gaard i Skoboderne; tilsidst trak de Værgerne, Trolle blev ilde medtaget og Ravn

slog Kaarden ud af Haanden paa ham. Da der klagedes til Kongen, lo denne over, at en, der vilde være Kavalere, lod en Borger tage Værget fra sig.¹⁾

Kongen var meget naadig mod Studenterne, lod Rektoren tage sit Opslag ned og befalede ham med Høflighed at formane dem til at holde sig rolige, medens han ikke vilde berøve dem deres Kaarder, derimod fik Adelsmændene Tilhold om at fratage deres Tjenere deres Værger, og det blev dem forbudt under Rigsdagen at have mere end én Tjener efter sig paa Gaden. Ved Trommeslag blev det forkyndt alle Officerer, der var af lavere Rang end Majorer, at de skulde begive sig til deres Regimenter.

8. Okt. forhandlede de to borgerlige Stænder om Maaden, hvorpaa Kongen kunde opnaa en friere Stilling, og man vidste ikke noget bedre Middel end at indføre en Arveregering. Det er betegnende, at Hans Nansen og Kristoffer Hansen forebragte Sagen for den øvrige Magistrat og de 32 Mænd, der samtykkede heri, uagtet Regeringssager strengt taget ikke vedkom dem. Da det var Raadstuedag, vilde Magistraten lade læse en ny Forordning om det stemplede Papir, men da Borgerskabet erfarede, at der intet Hensyn deri var taget til de gejstlige og borgerlige Deputeredes Ønsker, vilde Borgerskabet (det vil vel sige de 32 Mænd) ikke have den læst, og med den Underretning mødte de to Borgmestre i Bryggernes Lavshus. Samtidig med at Biskop Svane foreslog Gejstligheden at tilbyde Kongen Kronen som Arvekrone, overtalte Hans Nansen her Borgerstanden til det samme, og der blev opsat et skriftligt Forslag, som af F. Thuresen og Hans Pedersen Klein blev forebragt Joakim Gersdorf.

Dagen efter overleverede Hans Nansen og nogle andre Deputerede Kongen et Indlæg om det stemplede Papir og Konsumtionen, og da de forlod Slottet, var det, de mødte Otto Krag paa Slotsbroen, der spurgte, hvor de havde været,

---

¹⁾ Beckers Saml. I, 204.

og i det samme pegede paa Blaataarn med det Spørgsmaal til Hans Nansen, om han kendte det. Men H. Nansen pegede paa Vor Frue Kirketaarn og spurgte, om Krag vidste, hvad der hang deri, idet han hentydede til Stormklokken, der i kort Tid vilde kunne samle hele Borgerskabet, og dermed skiltes de.

Den 10. Okt. gik de to borgerlige Stænder parvis i en lang Række fra det isl. Kompagni til Raadstuen foran Slottet, hvor Hans Svane fremførte Forslaget om Arveregeringen. De tilstedeværende Rigsraader forlangte Udsættelse til om Eftermiddagen, men sendte siden Bud, at de kun vilde tage imod nogle faa Deputerede, hvortil de alle svarede, at de havde underskrevet tilhobe og derfor vilde følges ad. I Raadstuen vilde man kun lade nogle faa komme ind, men hele Skaren trængte sig ind med Magt og der faldt den Dag forbitrede Ord fra begge Sider. Borgerstanden begærede Adelens Svar inden 24 Timer. Niels Trolle, Fader til den Korfits Trolle, der nogle Dage i Forvejen var kommen tilkort i sin Strid med Søren Ravn, bebrejdede Borgerne, at de gik med Værge ved Siden, hvor de kun burde bære en Alen, hvortil en Borgmester svarede, at deres Privilegier havde de fortjent; „den Tid I gode Herrer eder bag Kakkelovnen forvarede, da maatte vi Dag og Nat staa paa Volden og forsvare vore Poster“. Da Rigsraadet vægrede sig ved at tage nogen Beslutning, gik de to borgerlige Stænders Deputerede lige op paa Slottet og tilbød Kongen Arveregeringen. Samme Aften fordoblede Vagterne, Ordre udgik til Borgerskabet om at være beredt, naar Stormklokken lød, og ingen Adelspersoner fik Tilladelse til at forlade Byen. Dagen efter Kl. 9 blev Portene lukkede for enhver og alle Fartøjer lagdes ud paa Strømmen. Disse Foranstaltninger fremkaldte en stor Skræk hos Menigmand, mange lukkede Vinduer og Døre og næsten ingen turde vise sig paa Gaden, hvilket dog blev afhjulpet ved, at Kongen befalede F. Thuresen ved offentlige Trommeslag at

forkynde, at Ingen havde noget Ondt at frygte, men enhver kunde udrette sit Ærende og sin Gærning med samme Sikkerhed som før. Paa Adelen virkede dog dette saaledes, at den faldt tilføje og vedtog at gaa ind paa Forslaget.

13. Okt. fik Stænderne Bud om at møde paa Slottet og gik da i den sædvanlige Procession, senere kom Adelen til, hvorpaa Kongen blev udraabt som Arvekonge. 17. Okt. blev der paa alle Gadehjørner og aabne Pladser ved Hærpavker og Trompeter kundgjort, at Kongen var en Arvekonge i Danmark baade paa Mands- og Kvindesiden, hvorpaa der næste Dag skulde aflægges Ed.

Arveyldingen foregik da i prægtigt Vejr den 18. Oktober. Kl. 7 om Morgenen blev der indladt i Staden 6 Standarter Ryttere, af hvilke de halve stilledes paa Amagertorv og de halve paa Slotspladsen. Nedenfor Børstrappen var oprejst et Stillads overtrukket med rødt Klæde, hvormed Vejen fra Slottet og hertil ogsaa var belagt. Bagved Stilladset eller Theatret, som det kaldtes, holdt Kongens Livregiment til Hest, og ligeoverfor stod Borgerskabet under 12 Faner i fuld Mundering med Stormhuer paa Hovedet og med Brystsmykker. Da Borgerskabet var opstillet, lod Kongen F. Thuresen og alle Borgerkaptejnerne kalde til sig og skænkede den første en stor og tyk Guldkæde, hvori hang Kongens Portræt besat med Diamanter, de andre fik hver en Guldmedaille med Kongens Portræt eller Stadens Vaaben tilligemed en Guldkæde. Lidt efter Kl. 12 begyndte Processionen fra Slottet med Hærpavkere og Trompetere i Spidsen, fulgte af Adelen, Hof- og Kancellijunkere; efter dem kom to Herolder, bagved hvilke Regalierne blev baarne foran Kongen, Dronningen og de kgl. Børn, alle under en Himmel af rødt Fløjel med Sølvfryndser. Efter disse fulgte Rigsraadet, Gejstligheden, Købstædernes Deputerede med Kjøbenhavns Magistrat og 2 af de 32 Mænd i Spidsen og til Slutning over 100 Amagere, der skulde forestille den fjerde Stand.

Eden blev derpaa aflagt af alle Deputerede, saa mange paa engang, som kunde faa Plads knælende paa en Skammel, hvorpaa alle kyssede begge Majestæternes Hænder, medens der blev gjort en dyb Reverens for de kgl. Børn, dog fik af Amagerbønderne kun én Lov til at give Kongen og Dronningen Haand. Derpaa tog den konstituerede Kansler Peder Reedtz Borgervæbningen i Ed kompagnivis.

Den hele Akt var forbi imellem Kl. 3 og 4, da Processionen gik tilbage til Slottet, medens Kanoner paa Voldene og Flaaden gav 3 Gange Salut, hvorpaa først Borgerskabet og siden Soldaterne gav en tredobbelt Frydesalve. Det røde Klæde blev givet til Pris, og uagtet den store Trængsel skede ingen Ulykke.

A. Hjørring fortæller i „Lejres Politi“: „Her var saadan en Mængde Folk som Spectatores, at alle Huse, Døre, Vinduer og Lofter op og neder vare ovnfulde, ja end op i Masterne og Mersene paa Skibe og Skuder, som laa udi Stranden der lige for Palladsen, at vi maatte undre, hvor saadant et Stykke Folk var i denne By, og de kunde opholdes saa rundelig“. Endvidere: „De Bønner, Suk og Formaninger, man hørte af gemene Mand med store Ønsker over alle dem, som svor falskelig og ikke mente det kgl. Hus det trolig og oprigtelig, er ikke at udsige“.

Kl. 7 gjorde Kongen et kosteligt Gæstebud for alle de Deputerede. Kongen drak paa hver Stands Velgaaende af høje Spidsglas og undertiden lod Kongen og Dronningen deres egne forgyldte Pokaler bringe til en og anden, som de vilde hædre. Efterat der var læst Bordbøn, rejste man sig og Dronningen og Gejstligheden gik bort. Derpaa begærede Kongen et Glas Vin af Overskænken og drak Hans Nansen til, tog ham derpaa ved Haanden og førte en lang og sagte Samtale med ham, idet de gik frem og tilbage. De andre københavnske Borgmestere og Deputerede blev ogsaa hentede til Kongen, og de stod hos ham i tre Timer og drak stærkt; Kongen talte hele Tiden muntært med Hans

Nansen og Hannibal Sehested, ligesom Kronprinsen ofte underholdt sig med den første. „Der nu Borgmester Hans Nansen blev meget beskænket, absenterede han sig stiltiendes fra Majestæten, tog Hans Olufsen, Byfoged i Stubbe-købing, ham ved den ene Arm og en Stadsofficer ved den anden Arm og fulgte ham ned af Slottet over Slotspladsen, hvor Soldaterne præsenterede deres Gevær imod ham. Udenfor Slotsporten stod et ganske Kompagni Borgerskab i Gevær, og blev kommanderet nogle Roder af samme Borgerskab, som ham fulgte hjem; item hans Vogn stod for Kancelliet med to statelige Heste for, hvorhen de fulgte ham og hjalp ham i Vognen. Borgmester Fin Nielsen kom og ned i det samme og satte sig med i Vognen, som de skulde forbi Borgmester Fin Nielsens Dør.¹⁾ Gik han hjem til sit. Hans Olufsen fulgte Borgmester Hans Nansen hjem i hans Hus,²⁾ og befalede han to af hans Tjenere, som maatte følge ham hjem, den ene med en Løgte, den anden med en Fakkell, og var Klokken 12 om Natten.“³⁾

19. Oktober blev alle Porte igen aabnede, efterat have været lukkede i 8 Dage, og det stod enhver frit for at forlade Staden.

30. Oktober aftakkedes Borgervæbningen paa højtidelig Maade paa Slotspladsen, efter nu i to Aar at have besørget Vagttjeneste i Portene og paa Volden.⁴⁾

14. Nov. blev det af Herolder udblæst og forkyndt paa alle Hjørner, at næste Dag skulde Arveyhdingen ske for dem, der ikke havde deltaget i den første, og den foregik altsaa 15. Nov. paa Slottets Riddersal paa samme Maade som 18. Oktober, men følgelig uden den anselige Procession; Adelen kom fra Holmens Kirke, Gejstligheden og Borgerstanden fra S. Nikolaj Kirke og Bønderne fra Trinitatis

¹⁾ Nuv. Nr. 48 ved Gammelstrand. ²⁾ Nuv. Nr. 6 i Snaregade.

³⁾ Riegels, Femte Christians Historie S. 52—53. ⁴⁾ Kbnh. Hist. og Beskr. II, 365—66.

Kirke. Ved denne Lejlighed knælede Bønderne ikke paa Skamler, men paa det bare Gulv, og der blev ikke som forrige Gang tilladt Haandkys eller givet Haand, men enhver gjorde sin Reverens. Der blev ej heller holdt Taffel bag- efter. En stærk Borgervagt beklædte de vigtigste Poster og paa Slotspladsen var der opstillet Soldater forat holde Mængden ude. Stænderforsamlingen endte 4. December. Efter den Tid blev Regeringen ledet af Kollegier, hvilket er Grundlaget for de nuværende Ministerier.¹⁾

Det Tryk, der hvilede paa Sindene i den nærmest følgende Tid, er foran omtalt, ligesom der (S. 297—98) er berørt de uhyggelige Begivenheder med Kaj Lykke og Kristianshavns Magistrat.

Korfits Ulfeldts Forræderi fremkaldte de vildeste Rygter, f. E. at han havde sendt Mordbrændere til Byen forat stikke Slottet i Brand og snigmyrde Kongen.²⁾ Vi vil her kun berøre, at hans Hustru Leonora Kristine, der ansaas for hans Medvider, 8. Avgust 1663 førtes fangen til Blaataarn og at hans eftergjorte Billede 13. Nov. derefter blev henrettet paa den indre Slotsplads, Legemet blev lagt paa Stejle, Haanden naglet paa Raadhuset og Hovedet opsat paa en

---

¹⁾ Af Vigtighed for Historien om Enevældets Indførelse er en Række Dagbøger, der findes opregnede i Danske Saml. 2. R., II, 90—92 og er sammenarbejdede af Langebek i „Udkast til Souverainitets Historien“, aftrykt i Sorø Akademis Skoleprogram 1881—84. Den egenlige Kærne i denne eller Spørgsmaalet, om det var de borgerlige Stænders Mening at give Kongen absolut Enevælde, eller om Kongen kun fik denne ved Intriger og Rænker efter en forud lagt Plan, har i den nyere Tid givet Anledning til interessante Afhandlinger af Chr. Bruun i Hist. Tidskr., 5. R., I, 1881 og „Enevældens Indførelse i Danmark og Kongelovens Tilblivelse“, 1887, og af J. Fridericia „Frederik III og Enevældens Indførelse“ i Hist. Tidskr., 5. R., VI. De i sidstnævnte Skrifter fremdragne ny Oplysninger giver et nyt Syn paa meget, men ovenfor har man alene kunnet fremsætte en kort Udsigt over de rent ydre Begivenheder. ²⁾ Beckers Saml. II, 289.

Jærnpande, der stod ud fra Raadhusets Taarn, saaledes at Ansigtet vendte mod Løvstræde, hvor hans Gaard stod; denne blev nedreven, hvorved Kejsergade opstod og Løvstræde blev udvidet til en aaben Plads, hvor hans Skamstøtte blev opstillet.

I disse Aar var der ogsaa en stadig Frygt for Angreb af Svenskerne. I April 1661 hed det sig, at Feltherren Hans Schack havde faaet Befaling til at ile til Kjøbenhavn, hvor 100 Musketerer havde faaet Ordre til at nedrive Blegmændenes Hytter udenfor Nørreport. I Juli udsprede en Rytterordonnans det Rygte, at Svenskerne var faldne ind i Holsten. I November samme Aar viste sig i Staden nogle afskedigede svenske Officerer, der vilde til Tydskland, og da man frygtede for, at der stak noget under, fik Borgerskabets Officerer Befaling om at paalægge deres Undergivne at holde sig i Beredskab Dag og Nat, at de kunde møde, naar Trommen blev rørt, ligesom det blev befalet alle Indbyggere at gøre Anmeldelse til Kommandanten om alle de Udlændinge, der bode hos dem.¹⁾

Ved Rygtet om Ulfeldts Forræderi opstod en Nat i Maj 1663 en Panik, saa Rytteriet blev samlet paa Slotspladsen. Samme Frygt for et svensk Overfald gentoges i Juni, da en Nat ikke alene alle Soldater og Officerer, men Kongen selv mødte paa Voldene, og i det hele var der en stor Mistillid til Sverig. Da saaledes i Februar 1665 tre lybske Matroser var gaaede over Isen fra Landskrone, blev man saa allarmeret, at hele Rytteriet blev udkommanderet langs Stranden, og hele Natten maatte baade Borgerne og Soldaterne holde Vagt. Da Kulden de følgende Dage tog til, blev Havnen fra Holmen til Toldboden opiset og der vedligeholdtes 2 Vaager i Isen af Borgerne, der knurrede over dette besværlige Arbejde; der plantedes Kanoner paa Kastellet og Pladsen blev besat med stærk Vagt. I Februar 1666 blev alle

¹⁾ Beckers Saml. I, 232, 250, 265—66.

Kanoner førte fra Voldene og opstillede ved Indløbet til Havnen, ved hvilken Lejlighed Kongen selv var tilstede i Karet, hvilket var noget usædvanligt, da han ellers plejede at køre i en simpel aaben Vogn med en Herre til at køre Hestene foran sig og en anden bagved sig. En Aften i April 1667 blev man i Kastellet opskrækket ved at høre det svenske Løsen skyde paa Reden, hvorved hele Besætningen kom under Vaaben, men det viste sig at være blind Allarm, idet en hollandsk Skipper, der førte et svensk Skib, havde haft Besøg af nogle andre hollandske Skippere og ved deres Bortgang lod løsne Æresskud for dem.¹⁾

Iøvrigt søgte Kongen at hindre Fornærmelser mod Sverig. Da der var forfærdiget nogle Medailler til Minde om Kjøbenhavns Belejring og den svenske Gesandt besværede sig derover, blev Ophavsmanden sat i Blaataarn, og der blev udstædt Forbud mod at sælge Skrifter, der kunde indeholde noget fornærmeligt mod Sverig.²⁾

Under Krigen mellem England og Holland saa det en Tid ud, som Danmark skulde tage Parti for Holland, Sverig for England, men disse Krigsudsigter imødesaa man med stor Skræk, især var det nær ved Fredsbrud, da en engelsk Flaade 1667 angreb en hollandsk Flaade i Bergens Havn og beskød Fæstningen. 1669 havde man derimod Udsigt til Krig med Holland.

I Januar 1670 stødte 2 hollandske Skibe paa Grund ved Amager og Skipperne sluttede Kontrakt med Amagerne om Bjergning af Ladningen. Men en Hob Folk fra Kjøbenhavn gik paa Isen til Skibet, jøg Bjergerne bort og plyndrede Ladningen, der bestod af Rug, Hør og Hamp, hvoraf noget var svensk Ejendom; men den svenske og hollandske Gesandt gik til Kongen, og der blev sendt Ryttere til Stedet forat hindre Røveriet og fange de Skyldige.³⁾

¹⁾ Beckers Saml. II, 59, 60—61, 188, 287, 290—91, 409. ²⁾ Smstds. II, 209, 244. ³⁾ Smstds. II, 281—82.

Da i December 1672 de engelske Kapere gik op i de danske Farvande, tyde hollandske Skibe ind i Havnen. Extraordinære Relationer beretter herom: „Der den hollandske Købmandsflaade, paa 120 Skibe ungefær af Raa- og Gaffelsejlere, som var kommen af Østersøen i Sundet, fornam, at nogle engelske Orlogsskibe laa der udenfor og tog derpaa Vare, da fik den efter Begæring Forlov at gaa tilbage herop under Byen og indlægge sig indenfor Bommen, hvor den og har denne Maaned over fortøvet, men nogle deraf Tid efter anden, ligesom de kunde se Lejlighed og Medbør til, fordriste sig til paa Lykke og Fromme at begive sig paa Hjemrejsen“.

Da der 1674 var Tale om Forbund med Sverig, skriver den svenske Gesandt, at Borgerskabet og den menige Mand i Kjøbenhavn viste stor Glæde derover, da dette ansaas for det eneste Middel, hvorved Riget kunde komme paa Fode.

1675 vandt Krigspartiet Overvægten i Regeringen under Krigen mellem Frankrig og Holland, og den krigslystne Kristian V haabede at kunne vinde de tabte Provinser østen for Øresund tilbage. Den hos Borgerne meget formaaende Griffenfeldt, mødte i Marts personlig paa Raadhuset forat forestille Borgerskabet, at Kongen ønskede, at det skulde yde Bidrag til, at Flaaden hastig kunde blive udrustet. Magistraten undskyldte sig rigtignok med, at Borgerskabet allerede var saa betynget med Skatter, at det vilde falde altfor svært at yde mere, men lovede at gøre, hvad den kunde, dog var den almindelige Stemning ikke for en ny Krig, da man endnu mærkede Følgerne af den forrige. Staden fik snart et krigerisk Udseende, Hververtrommen gik, og det var ikke nok med, at man ad den Vej opfordrede Folk til frivillig at gøre Tjeneste, men man tog ligefrem Folk med Magt og List. I Maj udviste en Hverver en saadan Adfærd i en Borgers Hus, at det kom til Slagsmaal, og hvis ikke Kommandanten var ilet til, kunde der let være kommet et stort Blod-

bad ud deraf. Løjtnanten blev sat i Stokhuset og 3 Underofficerer med Hænder og Fødder sluttede i Stokken.¹⁾

7. Juni blev Jørgen Bjelke beskikket til Overkommandant i Kjøbenhavn og Statholder i Sælland, og denne Mand, der var en Ven af Griffenfeldt, fik nu i nogen Tid en stor Betydning for Kjøbenhavn. Allerede inden Krigen var erklæret, skrev han 22. Avg. følgende Brev til Magistraten:

„Efterdi Hans K. M. alles vores allernaadigste Herre og Konge efter Traktat, for nogen Tid siden sluttet med sine Allierede, er tilfornbunden til det gemene Bedste at befordre, ifald en ny Fjende sig imod dem skulde oprejse, da dem med sin Armée at komme til Hjælp og derfor sat sig fore Kurfyrsten af Brandenburg at succurrere, da er højstbemeldte H. K. M.'s naadigste Vilje, at al Korrespondance her imellem og Sverig skal være ophævet og ej længer enten Post, Færge eller anden Farkost maa passere, men hvad af Sverigs eller andre sorterende Provinsers Undersaatter, Betjente eller Gods, som antræffes kan, at arrestere, og her udi Residensstaden muligvis kan findes flere Personer af Sverig saavel som af dens sorterende Provinser, saavel som Gods, end som endnu tilkendegivet eller bevist, og en Part af Indvaanerne her i Staden muligvis af Uvidenhed skal allerede have praktiseret, at nogle Personer uden Forlov ere bortkomne,“ opfordrede han Magistraten til „at lade flittig inkvirere, hvad for Fremmede her ere saavel som Gods, som bør arresteres, og mage, at det aabenbart vorder, saavel som midle derhen for de skaanske, hallandske og blekingske Indvaanere, som her nu ere, at de ved deres Venner stiller nøjagtig Kavtion og Borgen eller borger for dem selv, hvortil K. M.'s Byfoged skal gaa eder tilhaande at lade tage dem saavel som indfødte Svenske udi sikker Bevaring, trakterendes enhver med tilbørlig Underholdning paa deres egen Bekostning, imedens de arresterede forbliver, paadet at alle og enhver her i Staden kan

¹⁾ Danske Sml. 2, R. III, 331, 351, 352.

leve udi Sikkerhed inden Portene samt fri og umolesterede ud og ind passere“. Hvis nogen vilde begive sig til fremmede Steder, enten indlændiske eller udlændiske, skulde de først tage Pas hos Magistraten.

I dette Aar førtes Krigen i Nordtydskland og var saaledes fjern. Hvor knappe Statens Midler var, ses af, at da Kort Adelaer ikke kunde „udrette den skyldige Tjeneste med Flaaden for den store Svaghed iblandt Baadsfolkene“ og han ikke uden rede Penge kunde hverve ny, laante han 3000 Rdl. af Grundskatten, som Magistraten havde i Gæmme, for hvilke Grev Schack, Henrik og Jørgen Bjelke, Otto Povisk, Holger Vind, Korfits Trolle, Peder Resen, Jørgen Fog og Titus Bülche gik i Kavtion 23. Okt.

1676 førtes Krigen en Tid mest til Søs, men i Juli gik Hæren i Land i Skaane. Kjøbenhavns Borgervæbning maatte fra 20. Juni overtage hele Vagten, hvormed den vedblev til September 1677.¹⁾

9. Maj fik Magistraten Befaling om at skaffe Matroser til Flaaden, hvilket skede ved at berøve Koffardiskibene deres Mandskab. Flaaderne tumlede sig i Østersøen. 1. Juni fik Magistraten Befaling til at være betænkt paa, hvorledes Indbyggerne godvillig kunde „disponeres“ til at levere Sengeklæder til Kvæsthuset, da man hver Dag kunde vente et Hovedslag og det var for sent at tænke derpaa, naar de saarede kom; Kongen tvivlede ikke om, „jo alle og enhver derudi særdeles konsidererer deres kristelige Pligt og Medynk, som de billig bør at have imod dem, som deres Liv og Helbred saa godvillig opsætter til deres og det algemene Bedste og Frelse“. Magistraten skrev til Lavene, og det ses, at Kræmmerne f. E. hver gav 1 til 2 Rdl. I Avgust kom der en ny Opfordring til Lavene om at sende gammelt Linned til de saarede i Skaane. Bagere og Bryggere sattes i Arbejde til Hærens Forsyning og fik endog Tilladelse til

¹⁾ Extraordinaire Relationer.

at forrette deres Gærning om Søndagen i disse Tider. Transportflaaden udrustedes og der blev lagt Beslag paa alle tomme Tønder, Pramme, Baade og andre Fartøjer. Møllerne fik Befaling om uden Ophold at male alt det Korn, som Bagerne leverede dem, og Skomagerne maatte sy 2000 Par Sko.¹⁾

En ubehagelig Indkvartering fik Borgerne i Juni; der blev nemlig andraget hos Kongen, „at de fattige Soldaterkvinder, som her bliver og ikke med Mændene til Skibs komme, maatte alle nyde en kgl. Befaling til Præsident, Borgmestre og Raad her i Byen om Standkvarter at nyde, indtil deres Mænd igen tilbage komme, og ikke imidlertid paa Gaden blive udkastede eller husvilde, eftersom de dog ikke er saa mange, at hele Kjøbenhavn jo uden stor Besværing kan tage imod dem, indtil videre Lejlighed for dem at komme til Mændene kan forefalde“. Herom udstædtes derpaa kgl. Befaling 30. Maj.²⁾

2. Sept. skrev Magistraten følgende Andragende til Kongen:

„Efterdi Vinteren tilstunder, Nætterne blive lange og de fangne Svenske og andre fremmede ere her i Byen, om det var ikke fornødent, at Borgervagten blev forstærket saaledes, at af hvert Hus uden nogen Exception skulde skikkes en Person paa Vagt under den Kaptejn, udi hvis Kvarter de bor. Herforuden efterdi H. K. M. allern. har befalet os, at vi skal af ingen anden dependere uden af H. K. M. alene og ingen parere, i hvem de monne være, hvilken store Naade vi med allerstørste Underdanighed og allerpligtsskyldigste Troskab og Tjeneste erkender og skal erkende“, saa søgte den om, at det maatte skriftlig forundes, „eftersom i disse Dage noget er foregaaet, som os dertil tvinger, hvilket vore 2 Kolleger Borgmester T. Bülche og Johan Højer Raadmand allerunderdanigst kan referere, om det H. K. M.

1) K. D. VI, 672, 674, 675, 676, 677, 678. 2) K. D. VI, 674 med Indlæg.

saa behager, fordi ved Pennen det at udføre er for vidtløftigt og for H. K. M. at læse mulig kedsommeligt, som ellers med besværlige Krigsaffærer er højt nok besværet“.

Grunden hertil var den uhøflige Adfærd, som Oberst Sten Andersen Bille havde vist mod Magistraten, hvilket er omtalt foran S. 226—27, idet han havde villet have Magistraten stillet under de militære Avtoriteter.

Hertil svarede Kongen, at da Garnisonen inden stakket Tid vilde blive saaledes forstærket, at Borgerskabet kunde blive lettet for sin Besvær med Vagt, behøvedes der i den korte Tid ingen Forandring. De fangne svenske Officerer skulde indtinges i et eller to Huse paa Kongens Bekostning og de skulde holdes til at forblive der. Svenske Soldater og Underofficerer skulde sættes i Pesthuset og de svenske gejstlige og verdslige Personer med deres Familier, hvem det var anbefalet at forføje sig til Kjøbenhavn, skulde enten indlogeres i visse Huse og der holde sig inden Døre eller begive sig til en eller anden Købstad, hvor de kunde have mindst Lejlighed til at holde fordægtig Korrespondence.

4. og 5. Oktober var Kæmneren i Helsingør „forat fornemme, om Borgerskabet ved Hans kgl. M.'s lykkelige Hjemkomst fra Skaane maatte præsentere sig i Gevær, eftersom de paa denne Tid ej anderledes kunde kontestere den store Glæde og Lykønskning, de har over Hans kgl. M.'s lykkelige Vaaben“. ¹⁾

7. Nov. anbefalede Jørgen Bjelke Magistraten at forlægge de indkvarterede Soldater kompagnivis Hus ved Hus i hver Gade, hvilket vilde blive „en meget ønskelig Forretning til kgl. Majestæts Tjeneste, idet om Nattetide kan Officererne uden Trommeslag samle hvert Kompagni i Gevær og ellers vide tilvisse at finde og kommandere alle og enhver samt fornemme deres Tilstand. Naar saaledes er indkvarteret, kan ej nogen Soldat dølges eller skulke fra Vagt

¹⁾ Kæmnerregnskabet 1676.

uden Officerernes og Borgernes Videnskab, som udgiver Servicepenge og bør vide, til hvilke Soldater de giver og betaler, omendskønt de ej tager dem i deres egne Huse“.

To Dage efter tilkendegav J. Bjelke Magistraten, at det var Kongens Vilje, at alle de svenske civile Personer og Betjente skulde begive sig til Nakskov, idet de først skulde have Magistratens Attest og dernæst Pas fra Bjelke. Trommen skulde røres samme Dag forat advare dem, der uden Pas og Forlov var flygtede for Fjenden, at de straks skulde forføje sig til Hæren.

6. Dec. forkyndte Bjelke, at det nu var nødvendigt at sætte den Bestemmelse i Stadshauptmandens Instrux i Værk, at holde en Mand af hver Ejendom i Beredskab til at møde, naar de blev tilsagte af deres Kaptejner. Det begyndte, nemlig at se noget betænkeligt ud i Skaane og Slaget ved Lund 25. Dec. var ingen Sejr. Den Omstændighed, at Hofbetjentene, eller hvad vi nu vilde kalde Ministerial-Embedsmændene, var fritagne for at staa under Borgerskabets Officerer og kun skulde møde paa visse Steder, vakte Misfornøjelse hos Borgerne, der alene maatte udføre al Vagt og Isning. Kongen befalede Statskollegiet at overveje, hvorledes „det gemene Bedste“ i denne Henseende bedst kunde fremmes.

Der kom ogsaa Befaling om at benytte de Skibe, der laa i Havnen, til Kongens Tjeneste, hvorfor der 17. Dec. toges Syn over disse. Af disse 21 laa 4 bag Børsen, 3 foran Børsen, 11 ved Bommen,¹⁾ 1 ved Mervigen,²⁾ 1 i Nyhavn og 1 i Grønnegaard (Kristianshavn).

I en Optegnelse i Raadstuearkivet fortælles: „Da Slaget havde staaet ved Lund 25. Dec. 1676, fik Generalmajor

¹⁾ Vistnok den gamle Bom, se Kbh. Hist. og Beskr. IV., 190. ²⁾ Mervigen er vel Begyndelsen af Kanalen omkring Holmens Kirke. Et Værtshus Merviben eller Mervigen nævnes oftere og tilhørte 1689 og 1694 Kristen Nielsens Enke, hvis Datter omkom ved Amalienborgs Brand. Det er nu Gadenr. 4 ved Stranden og Nr. 26 i Admiralgade.

Schack Bestalling som Kommandant, og da Kongen rejste herfra til Rügen, fik han kgl. Befaling at lade sætte 2 Skildvagter for Kansleren Grev Ahlefeldts, Rigens Admirals og Rigens Marskalks Porte, og fordi Statholderens Navn ikke var indført, lader han i Statholderens Fraværelse tage begge Skildvagter fra hans Port“.

Jørgen Bjelke, der sikkert var en dygtig Mand, var nemlig i Kongens Unaade paa Grund af det Venskab, han og hans Hustru Magdalene Sybille Gersdorf havde for Griffenfeldt, og om han end ikke straks mistede sin Stilling, blev han dog udsat for mange Krænkelser af Hofpartiet. Den samme Beretning om Skilderhusene omtaler han selv i en Skildring af sine Genvordigheder, men fortæller tillige, at han fik det ene igen, da Kongen kom hjem.¹⁾

Da ikke al Slags Proviant var at faa for Penge i Skaane, fik Magistraten 28. Dec. Befaling om at sørge for, at det nødvendige blev sendt til Landskrone og der solgt til omtrent samme Priser, som det kunde have for i Kjøbenhavn. Derfor anordnede Magistraten Oldermændene for Købmandslavet, Bryggerlavet, Vinhandlerne, Brændevinsbrænderne og Tobakspinderne at holde Varerne beredte til første aabne Vande. Da Lavene trykkede sig, maatte Magistraten og de 32 Mænd 16. Jan. 1677 gaa i Kavtion, „at naar de kommer til Landskrone og de ikke kunne sælge Varerne for rede Penge eller og ved nogen Gevalt eller ulykkeligt Tilfælde eller i andre Maader kom til nogen Skade“, vilde de blive holdte skadesløse.

I et Brev fra Kjøbenhavn af 11. Jan. omtales „den store Konsternation og Frygt, hvilken Hafnienses paa nogle Ugers Tid havde vaaren udi, siden Fjenden i Skaane havde begyndt at colligere vices“ (samle Tropper).²⁾ Man frygtede nemlig et Angreb paa Kjøbenhavn. 9. Jan. 1677 udstædtes kgl. Befaling om, at alle Bønderne paa Amager og alle andre, som

¹⁾ Ny D. Mag. II, 141. ²⁾ Bircherods Dagb. S. 182.

bode inden 3 Miles Afstand, „uden alt Ophold“ skulde føre deres Kvæg og Foder hertil, hvorimod de skulde være fri for at møde paa Landeværn og for at føre Brænde hid. Amtmanden skulde i den Anledning i Forening med Statholder Jørgen Bjelke overlægge, hvor Kvæget og Furagen bedst kunde sættes.¹⁾

Samme Maaned fik Byen en stor Indkvartering, der gjorde, at baade verdslige og gejstlige Embedsmænd maatte deltage, og det ikke alene af kampdygtige Soldater, men ogsaa af syge og saarede; saaledes befandtes der 27. Jan. 127 syge og saarede Ryttere og Dragoner, der endnu ikke havde faaet Kvarter, og Rodemestrene, der skulde sørge for Fordelingen, fik Tilhold om en anden Gang at tage Øvrighedens Befaling bedre i Agt.

I Marts blev der givet Fortegnelse over fremmede Logerende, hvis Tal var 147, deriblandt af Skaanske og Svenske (mest Fanger) 33, Løsgængere og Tjenesteløse 44, Holstenere og Tydskere 23, Franskmand 10. En lignende Fortegnelse blev krævet 9. Feb. 1678.

12. Maj 1677 fik Stadthauptmanden Befaling om at holde Borgerskabet beredt til Vagt med en Mand af hvert Hus. Om det er dette eller hvad det er, der har gjort Borgerskabet uroligt, er ubekendt, men i et Kongebrev til Magistraten og Stadshauptmanden tales om „den store Tumult, som nogle af den gemene Mand for faa Dage siden har begaaet“; Magistraten skulde derfor se at udfinde de skyldige og straffe dem strengelig, men hvis sligt skulde ske igen, skulde Trommen røres forat samle en Del af Borgerskabet, som ikke alene kraftig kunde modstaa slige urolige Hoveder, men ogsaa bringe dem i Arrest. Førend Trommen rørtes, skulde der dog først holdes Samraad med Kansleren og Rigens Marskalk, og Kommandanten skulde have Underretning derom.²⁾

¹⁾ K. D. VI, 679, 681. ²⁾ K. D. VI, 687, 688.

I Juni og Juli løsnedes Kanonerne paa Voldene 2 Gange i Anledning af Sejrvindinger til Søs, og der holdtes Takkefester i Kirkerne. Disse Kampe havde særlig Betydning for Kjøbenhavn, da de foregik i Køge Bugt. Følgen af Slagene var ogsaa ny Indkvarteringer af Saarede, idet Kvæsthuset længe havde været fuldt. Dronningen paatog sig at sørge for en Del, Ministre og kgl. Betjente fulgte hendes Exempel, Magistraten lejede et helt Hus til dem, den vilde underholde, og lod derpaa 29. Juni udgaa Skrivelse til alle Lav om „at vise kristelig Barmhjærtighed mod de arme fattige Folk, af hvilke en Del er nærmere død end levende“. Et Lav, nemlig Kræmmerne, svarede hertil, at de vel var villige til at beholde dem, der allerede var indkvarterede hos dem og til at modtage dem, der selv kunde gaa til Bartskeer og lade sig forbinde, men de bad om at forskaanes for saadanne, som hverken kunde gaa eller staa og for dem, som var beladte med smitsomme Sygdomme.¹⁾ 1. Juli udstædtes Befaling til alle Bartskeerne, „at I alle de Kvæstede, som er indlogerede, med forsvarlig Lægedom og Forbindsel opvarter, og hvis nogen ikke af yderste bliver opvartet, skal I for Forsømmelse tilbørlig vorde straffet. Om det sig hænder, at nogen Kvæstet, som ej endnu er indkvarteret, i eders Hus geraader og var Forbindsel begærende, da har I dem ej, som paa nogle Steder sket er, at bortvise, førend I dem forbundet har“.

Dagen efter maatte Magistraten lade en ny Rundskrivelse udgaa til Lavene, at eftersom det var Bartskeerne umuligt at forbinde og kurere de mange Kvæstede, som her var indkomne fra Malmø, med mindre de blev hjulpede med gamle Lagen og Linned, saa tvivlede Magistraten ikke om, at Lavet af kristen Medlidenhed godvillig vilde levere saadant til Bartskeernes Oldemand til videre Uddeling.²⁾

¹⁾ Meddel. om Silke-, Ulden- og Lærredskræmmerlavet S. 30.

²⁾ I Juni 1679 leveredes endnu 231 Lagen, deraf 181 af Borger-skabet og de øvrige af Adelen og kgl. Betjente.

Foruden vore egne var der mange fangne svenske Officerer indkvarterede. Af Fortegnelser fra Juni og Juli 1677 fremgaar det, at de var indlagte hos Goris Tillesen, Mogens Zakariasen, Hans Hansen i Vingaardstræde, Kristen Madsen paa Kristianshavn, Prins Jørgens Pavker paa Kristianshavn, Strange Helmer paa Amagertorv, Kort Kandestøber i Klosterstræde (han fik 9), Jørgen Berider i Grønnegade (der fik 4), Hans Trønner i Skindergade, Kaptejn Floresen, Marthe Johan Nielsens i Magstræde og i den hvide Bjørn i Skindergade.¹⁾

Borgerskabet havde foruden de mange Byrder med Indkvartering og Skatter maattet overtage Vagten fra 20. Juni 1676 til September 1677, og i November 1677 maatte det igen gaa paa Vagt og besætte Portene. 19. Juni 1679 udtalte et kgl. aabent Brev, at da de besværlige Krigstider ikke tillod at holde nogen Garnison, og Kongen behøvede saa meget større Mængde af Borgerskabet til at vedligeholde Vagten, skulde alle og enhver, baade Husejere og de, der havde Lejehuse, stille en god dygtig Karl, naar han blev tilsagt og Trommen blev rørt.²⁾ 17. Nov. 1679 udstædtes kgl. Befaling om Borgerskabets Befrielse for Vagthold, da Freden var sluttet. Stadshauptmanden skulde lade Afløsningen ske og „derpaa sammenkalde alle Kaptejner og dem nu for den Besværing, de saa vel som deres undergivne Officerer og Borgerskab med Vagter hidindtil haft har, betakke og fremdeles paa vore Vegne forsikre, vi dem deres allerunderdanigste Lydighed, Troskab og usparede Flid med al kgl. Naade igen vil erkende“.

Under Krigen indtraf en Begivenhed, der ikke kunde andet end gøre et stærkt Indtryk, nemlig Griffenfeldts Fald. Vinhandlersønnen fra Løvstræde, der ligesom var en Borgen

¹⁾ En stor Del af ovennævnte Oplysninger om Krigstiden findes i en Pakke Afskrifter i Raadstuearkivet. ²⁾ K. D. VI, 708—709.

for Overholdelsen af Privilegiet om, at Kjøbenhavns Borgere havde lige saa god Adgang til Officia og Honores som Adelen, idet han var blevet den mægtigste Mand i Riget efter Kongen, blev uden Forudelse fængslet, ført til Retterstedet og benaadet med livsvarigt Fangenskab.

Samme Dag som han blev arresteret, 11. Marts 1676 sendes Grev Ahlefeldt og Rigmarskalk Kørbitz til Griffenfeldts Gaard paa Kjøbmagergade, den nuværende Postgaard, og forseglede alt, hvad der var, medens „nogle Tusende“ Mennesker samledes udenfor. Samtidig sattes Griffenfeldts Svoger, Stadsøverste og Borgmester Jørgen Fog i Blaataarn og hans Hus forsegledes paa samme Maade.¹⁾

Griffenfeldt havde et stort Navn i Kjøbenhavn, og han viste ogsaa, at han havde Forkærlighed for sin Fødeby. Da han var paa Magtens Tinde, lod Magistraten udføre følgende Æreminde over ham bagi Valkendorfs Bog i Raadstuearkivet:

„Den Høj- og Velbaarne Herre, Hr. Peter, Greve til Griffenfeld, Herre til Samsø, Brattingsborg og Visborg, kgl. Majestæts Ridder, højbetroede Rigskansler, Gehejmeraad, Præsident udi Collegio Status og Kancelliet og Befalingsmand over Tønsberg Amt, haver Aar 1674 in Augusto og Decembris Maaneder af synderlig højgunstig Bevaagenhed og Affektion foræret til Kjøbenhavns Raadstue alle danske Kongers Effigies eller Contrafejer fra Danmarks første Konning, Konning Dan, og til Kong Christian den 4de inclusive tilsammen [102] Stykker, alle med Farve malede og udi Rammer indfattede, hvilke Contrafejer udi Raadhuset ere opsatte, højstbemeldte højlovlige Konninger til glørværdig Ihukommelse, Hans højgrevelige Excellence til Ære og Raadstuen til Sirat og Prydelse.

„Desligeste haver Hans højgrevelige Excellence af lige højgunstig Affection foræret til Raadstuen et stort sort

¹⁾ D. Saml. 2. R., III, 30, 361.

Islandsk Horn med Sølv beslagen og Hans højgrevelige Excellences Vaaben og Navn paasat.

„Derforuden haver Hans højgrevelige Excellence til Helliggesthus Kirke, som er Hans højgrevelige Excellences Sognekirke, hvor Hans højgrevelige Excellence et vel ordineret Begravelsessted og Kapel haver ladet opbygge og bekoste, foræret som følger:

„Anno 1672 den 30. Martii haver hans højgrevelige Excellence foræret til forbemeldte Helliggesthus Kirke efter Gavebrevs Indhold Penninge 500 Rdl. in Specie.

„Anno 1672 den 17. Octobris forærede Hans højgrevelige Exc. til bemeldte Helliggesthus Kirke en Gyldenstykkets Messehagel med Guldknipling om og derudi 3 Par Guldhager med amelerede Roser at hægte den sammen med paa Axelen, saa og derpaa et Crucifix af violet Guld og Sølv samt Hans højgrevelige Exc.'s og hans sal. Frues Vaaben og Navne.

„Anno 1674 den 26. Septembris forærede Hans højgrevelige Exc. til forbemeldte Helliggesthus Kirke et Alterklæde af Cramoisie Farve, Fløjel oven om forsat med Guld- og Sølv-Fryndser og rundt om siret med Guld- og Sølv-Knipling, desligest derpaa hans højgrevelige Exc.'s og sal. Grevindes Vaaben, Navne og Aarstal.

„Anno 1674 d. 6. Octobris forærede hans højgrevelige Excell. til bemeldte Helliggesthus Kirke en Kapital Penge — 1000 Rigsdaler in Specie.

„Endnu er ved Hans højgrevelige Excell. højberømmelig Gunst og Bevaagenhed imod forbemeldte Helliggesthus Kirke indkommen til dens Fremtarv efterskrevne Kapitaler:

„Anno 1672 d. 30. Novembris af Velbyrdig Frue Karen Marsvin sal. Hr. Iver Krabbes Penge — 100 Rigsdaler.

„Anno 1673 d. 21. April af Tormoder Torffvesen Islænder, Penge — 100 Rigsdaler.

„Anno 1673 den 3. Maj af Velbyrd. Hans Oldeland, Landsdommer i Fyn, Penge — 100 Ridsdaler.

„Saadan stor Gunst, Ynde og god Affection Hans højgr. Excellence ikke alene udi dette forbemeldte men og mange andre Maader med højgunstig Befordring, Velvillende og Forfremmelse haver ladet kende og virkelig beteet imod Raadstuen, dens Kollegis og Betjente saavel som imod forbemeldte Hans højgrev. Excellences Sognekirke. Paadet den ej alene hos denne Tids Magistrat, mens og hos Efterkommere billigen kan blive udi største tjenstskyldig og taknemlig Erindring, have Præsident, Borgmestere og Raad dette saaledes ladet vedtegne med inderlig Ønske:

„Den allermægtigste gode Gud vilde sig Hans Højgrevelige Excellence udi Naade lade være befalet til langvarig Livsfrist med Karskhed og lyksalig ønskelig Velstand, Gud til Ære, kgl. M. til behagelig Tjeneste og denne gode Stads Menighed og Magistrat til Glæde, Opkomst og Forfremmelse“. ¹⁾

Da Kristian V 1684 igen havde besat den hertugelige Del af Sønderjylland, maatte man være forberedt paa Krig. Kongen befalede derfor 12. Juli Magistraten at paalægge alle Borgere at forsyne deres Huse med Forraad af Rug og Malt, de velstaaende for et Aar, mindre velhavende for $\frac{1}{2}$ Aar. Der blev rigtignok givet som Paaskud Misvæksten i dette Aar og som en Følge deraf Nedsættelsen af Tolden paa fremmed Rug. At man tillagde denne Befaling andre Grunde, ses af den svenske Gesandts Beretning, at Borgerskabet 17. Juli var blevet kaldt op paa Raadstuen og „haardt“ tilsagt af Magistraten at proviantere, hvilket var svært for den fattige og uformuende. „Hvad det betyder gives billig Eftertænkning, men det er sandsynligt, at man befrygter nogen Usikkerhed i Søen, som maatte forstyrre Handelen og Tilførselen“. ²⁾

¹⁾ Nedenunder staar: Anno 1675, den 12. Feb. haver jeg efter de gode Herrer Magistratens Begæring skrevet dette ovenbemeldte. Bertram Treven. ²⁾ K. D. VII, 76—77. D. Saml. 2. R., V. 125.

2. Maj 1691 befalede Kongen, at da han vilde, at Staden til alle Tider var forsynet med Brød og Øl, skulde enhver Borger i Forhold til sin Families Størrelse altid herefter være forsynet med Rug for $\frac{1}{2}$ Aar, ligesom Bryggerne skulde have tilstrækkeligt Forraad af Malt. I Politimesterens Instrux af samme Aar paalagdes det denne at paase, at sligt herefter altid var Tilfældet. Dette Paabud var sikkert grundet paa at sikre Byen i Krigstid, om end den engelske Gesandtskabssekretær var ondskabsfuld nok til at mene, at Grunden var den, at man derved kunde faa Afsætning paa den fordærvede Rug fra de opbragte hollandske Skibe. Der var nemlig optaget en stor Mængde af saadanne, fordi engelske og hollandske Kapere havde taget 7 danske Skibsladninger med Vin fra Frankrig. Sagen ordnedes imidlertid ved, at Holland lovede Skadeserstatning.¹⁾

Af mærkelige Naturbegivenheder kan mærkes følgende:

I Juli 1662 omkastede en Hvirvelvind et Hus og en Vejrmølle, medens man paa andre Steder af Byen intet mærkede dertil.

Sidst i Oktober eller først i November 1665 hændte det en Nat, at der blev saa stort Lavvande, at de største Skibe laa helt tørre i Havnen. Om Morgenen steg derimod Vandstanden til større Højde end nogen Tid tilforn. Denne Omveksling af Vandstanden, der ellers kun plejede at afveksle med 2—3 Fod, vakte saa meget større Forundring, som Vejret var blikstille.²⁾

I Avgust 1669 saa man ved Saltholmen en Havfrue, hvilket fremkaldte mange Betragtninger. 5. Nov. samme Aar steg Vandet under en stærk Storm af Nordvest saa højt, som det ikke havde været siden 1643, saa at alle Kældere ved Børsen og Stranden blev fulde af Vand. Vandet gik

1) K. D. VII, 345, 362. D. Saml. 2. R., IV, 212—16. 2) Beckers Saml. I, 300, II, 400.

ogsaa over Dæmningen ved Knippelsbro, saa flere Amagerbønder, der vilde til Torvs, druknede eller mistede Heste og Vogne. En saa haard Storm kunde ældgamle Folk ikke mindes.

15. Avg. 1673 regnede det saa stærkt, at man i lavt liggende Gader kunde gaa i Vand til over Knæerne.

7. Avg. 1686 sendte Statskollegiet en Beretning til Kongen, hvori der bl. a. stod: „Af Søen er intet indkommet formedelst dette kontinuerlige strenge Regnvejr, som synderligen igaar og idag har været hel haardt, hvorudover ogsaa den Vejrmølle, som stod ved Hds. M. Dronningens Have, igaar er omblæst, hvorpaa de tvende Personer er straks blevne døde, trende desligeste dødeligen bleserede og desforuden endnu trende ilde beskadigede“. ¹⁾

„Den 1. Dec. 1690 efter Midnat oprejste sig en forfærdelig Storm af Nordnordost, hvilken drev Stranden saa højt ind, at man maatte gaa i Vand indtil Knæerne. Toldboden, saa og den ganske Vej derfra til det ny Kvæsthus var oversvømmet, ikke des mindre var og en Del Kældere ved Stranden samme Tid med Vand opfyldte. Et Skib, som vilde sejle til Lybæk og ved 4 Ugers Tid havde ligget paa Reden og biet efter Vind, er ved det ny Værk paa Amager med 11 Personer forulykket, en Del af dets Ladning har Vandet afkastet paa Amager Land“.

15. Maj 1692 „saas paa Holmen Kl. 6 Morgen paa Himlen 3 Krigsflaader saa tydelig, at man saa Sejl og Flag, ligesom ogsaa hvorledes et Skib blev bugseret af en Baad“.

Om en stor Mængde Fiskeres underlige Frelse af Havsnød fortæller „Extraordinaire Relationer“ følgende:

„Den 5. Januar 1697 har det sig tildraget, at en Del

¹⁾ Beckers Saml. II, 275. Bircherods Dagb. S. 146. Danske Kongers Historie i Geh. Ark. Christian V's Tageregister S. 204.

²⁾ Extraordinaire Relationer. Christian V's Tageregister S. 266—67.

Fiskere og Baadsmænd saavel af kgl. Majestæts som af Koffardifarere og fremmede, i Tallet henved 100 Personer, efter Sædvane var udgangne paa Isen forat fiske om Morgenen tidlig. Imod Middag gik Isen her paa Reden formedelst Storm og højt Vand løs, hvilket de dog i Henseende til det tykke og taageagtige Vejr selv ej kunde fornemme, men Fiskerne blev det endelig var paa deres Liner og Fiske-redskab, at de drev, hvorover de af stor Bestyrting søgte at komme til Landet, en Del søgte at frelse sig ved Skovshoved, nogle ved Amager Land. De, som søgte hen ad Skovshoved, blev udi deres Mening bedragne, idet at Isen af Nordenstorm vidt fra Landet var bortdrevet. Men de, som søgte Amager, kom udi Behold og bragte os med stor Jammer og Veklage Tidende om deres Kammeraters ynkelige Tilstand og Fare, de var udi. Indbyggerne paa Dragør gjorde deres Flid til at redde disse arme Mennesker og skikkede Baade ud til deres Frelsning, dog var det alt forgæves, ti Taagen forhindrede deres gode Forsæt, at de de nødlidende ej kunde se, og ihvorvel de baade skød med Musketter saa og raabte stærkt, indtil det blev mørkt, fornam de dog ingen, langt mindre gav dem noget Svar, undtagen en Mand, som kom drivendes paa et Stykke Is, hvilken ingen anden Efterretning kunde give, end at han om (for) sig at salvere havde forladt sine Kammerater, som var over 50 Mænd. Han kunde nok høre, at de sang og læste til Gud i Himlen, men saasom han hørte straks derefter et stort Skrig og Bulder, forment han, at Isen af Vandet var slaaet isønder og Folkene druknede. Her i Staden holdtes de ogsaa alle sammen for forlorne, ti Stormen af N. N. V. den hele Nat kontinuerede; den 6te, som var Hellig tre Kongers Dag, kom Bud fra Saltholmen, at der var ingen kommen til Lands.

„Disse arme i Nød bestædte Mennesker kom dog den almægtigste Gud til Hjælp og reddede dem, idet de af Dødsens Angst og Elendighed i den haardeste Storm kom paa et Stykke Is, som kunde være 4 Roder langt og bredt,

hvorpaa de sig samtlig retirerede. Ved Aftenstide tælte (talte) de sig indbyrdes imellem hinanden og befandt sig at være 52 Personer stærk. De frimodigste trøstede dem, som af Banghed og Dødsangst var forsagte, tilbragte saa Natten med Bønner og Sang og befalede sig udi Guds Haand. Samme Tid kastede de et Lod ud og fandt 8, 7, 6 og 5 Favne Vand indtil om Morgenen ongefær imellem 2 og 3, da Isen paa 2 Favne Vand blev staaendes, hvoraf de gjorde Gisning at maatte være ankomne ved fast Land. I saadan Stand blev det, indtil Dagen begyndte, da saa de, at de var drevne under Skaane Land. Enhver af dem søgte saa først at komme til Lands, men saasom de løse Stykker Is var imellem dem og den faste Is, maatte de med Fare krybe paa Hænder og Fødder, og var det deres Lykke, at de havde Kæppene hos sig, hvormed de deres Telte opspænder ¹⁾. Med disse Kæppe hjalp de sig igennem, saa vidt de kunde, indtil Indbyggerne af Skanør, som gik til Kirke, dem fornam og skikkede dem Baade til Hjælp og lod deres Fromhed og Godhed se imod dem udi Gærningen, tog dem til sig udi deres Huse, plejede og varmede dem kristeligen og broderligen. Ved deres Ankomst paa Landet tællede de sig igen, og var de da ikkun 51, saa tænkte de straks, at den gamle Mand var borte, som om Aftenen tilforn gav sig fortabt og bandt selv et Tørklæde for sine Øjne og befalede sig Gud i Vold.

„Iblandt disse 51 Personer var 27 Kongens Baadsfolk, de andre var Koffardifolk. De kan ikke noksom rose Gen. Guvernøren i Skaane Baron Wellings store Gavmildhed mod dem, som dem baade med Penge og Pas forsynede, indtil de kom til Helsingborg, og derfra til Helsingør, hvorfra de her den 12. Jan. igen ankom. Hans kgl. Majestæt har ikke aleneste bemeldte Gen. Guvernør for beviste Generositet med et Par

¹⁾ Det ses, at Fiskere da rejste Telte paa Isen.

skønne Heste af stor Værdi regaleret, men ogsaa Præsten samt andre i Skanør givet en Foræring.“

For den, der interesserer sig for Vejrliget, findes der mangfoldige Oplysninger i „Extraordinaire Relationer“. I Januar 1684 er en Beretning om strenge Vintre i Danmark. I Modsætning dertil findes i Bordings „Danske Mercurius“ følgende Vers om Februar Maaned 1668:

„For fjorten Dage vel (om mig ej Minde glipper),
vor ædle Dronning selv Fioler og Tulipper
samt andre Blomster fler i deres fulde Skik
udaf sin Urtegaard til første Grøde fik.“

Af Ildebrande, der paa den Tid, da Husene for den største Del var Bindingsværk og daarligt byggede, fremkaldte en uhyre Rædsel, saa man ikke kunde nævne Ordet uden med det samme ønske Guds naadige Afvendelse, kan der nævnes følgende:

Natten mellem 27. og 28. Juni 1666 var her et Tordenvejr, hvis Lige man aldrig havde haft. Lynet slog ned paa 3 Steder, nemlig i et Orlogsskib, hvor det splintrede Stormasten og dræbte en Matros, i Rosenborg, hvor det slog ned i Rustkamret, og i et Bryggers, hvor Ilden dog snart slukkedes.

4. Nov. 1666 var der Ildløs paa 3—4 Steder, dog blev Branden slukket af Beboerne, undtagen i Rigsraad Niels Trolles Gaard paa Østergade (nu Nr. 52), der brændte til Grunden med alt Indbo. Denne Brand var meget farlig, da det stormede fra Sydsydost. Et Bal, hvortil den kgl. Familie var indbudt hos Rigens Admiral, gik overstyr, Kongen mødte selv paa Brandstedet, og det lykkedes ved kraftige Forholdsregler at indskrænke Ilden til dette Hus¹⁾.

¹⁾ P. W. Beckers Samlinger II 149, 173, 337—38.

„Den 14. Feb. 1674 om Natten opstod i S. Nikolaj Sogn i Peder Madsensgang en ulykkelig Ildebrand, hvorved 4 Huse, dog smaa, ødelagdes, og i samme Brynde blev nogle Mennesker opbrændte og nogle siden af en Skorsten, som faldt, lemlested, men af Ilden, der da endnu varede, blev tre Børn, som sad i Luen, uskadte udreddede.“

„Den 4. Marts 1679 om Natten ved 11 slet har det desværre hændt sig, at Monsieur Hans Nansens anelige Gaard og Residens paa Slotsholmen, uvitterlig af hvad Tilfald, er kommen udi Brand og inden kort Tid ganske afbrændt og lagt udi Aske tilligemed mange herlige Mobilier og kostelige Husgeraad. Iblandt andet er billigen at beklage de begge herlige Bibliotheker, udaf hvilke det ene bestod af idel danske, tyske og hollandske Historiebøger, hvilke snart ikke havde Lige, eftersom den salig Præsident Hans Nansen udi mange Aar, ikke mindre forbemeldte Monsieur Hans Nansen store Omkostninger har anvendt, fast alle Krøniker, saa mange som nogen Tid bleve trykte, at indkøbe og tilsammen samle, saavel som ogsaa det andet Bibliothek, som bestod af fortræffelige og rare Bøger i adskillige og mange Slags Sprog, som den 16. Juni førstkommende skulde have været avktioneret og udraabt¹⁾.“

„Den 7. Avg. 1679 blev et engelsk Købmandsskib her paa Reden ved Uagtsomhed af sit eget Krudt saaledes tilredt og beskadiget, at det bagtil, Spejl og Mast, sprang i Luften, og Resten blev nødt til at løbe paa Grund. Nogle af dets indehavende Folk ere og derudover blevne kvæstede.“

„Den 9. Sept. 1679 er paa Reden her for Kjøbenhavn den kgl. Fregat Lossen kommen udi Brand og derved ganske ruineret.“

„Den 4. Juni 1680 om Morgenen var her i Møntergaden en Ildebrand, som formedelst Uagtsomhed haver taget

¹⁾ Dette sidste var det, der havde tilhørt Griffenfeldt.

Begyndelsen udaf en Destillererovn, hvorved nogle nær sammenbyggede Baghuse bleve ruinerede og nedrevne.“

„Imellem den 7. og 8. Juni 1680 ved Midnatstide kom en flensborgsk Skude, som laa nær ved den kgl. Flaade, i Brand formedelst den uagtsomme Tobakssmøgen, hvilken dog hastig ved de kgl. Baadsfolk blev udslukt, saa at den kgl. Flaade aldeles derfor blev befriet og ingen Skade derudaf kunde tilføjes.“

„Den 21. Avg. 1680 ved 1 Klokkeslet var her i Store Strandstræde en meget farlig Ildebrand, der som den nylig afdøde Møntmester har bot, hvilken, dersom Gud ikke et stille Vejr havde forlenet og den Naade derhos, at Vinden sig i det samme havde omdrejet, da skulde den vel stor Skade have foraarsaget, eftersom det havde den Anseelse, at begge de andre Gader, i Synderlighed den ene, lige den samme Fare var undergiven, ti man havde nok dermed at bestille den formedelst overflødig Vandspøjten for den store Hidsighed og Antændelse at befri. Imidlertid ere dog to Huse derved ganske afbrændte og ruinerede.“

„Den 21. Okt. 1680 var en stor og forskrækkelig Ildebrand i Kompagnistræde, hvorved den Kvadrat eller Firkant i Kompagnistræde, Knabrostræde, Brolæggerstræde og Raadhusstræde tilhørende Gaarde og Vaaninger ere afbrændte eller og blevne ruinerede og nedrevne, paa det Branden sig ikke videre skulde udbrede“. Ilden begyndte i den som Legatstifter bekendte Brygger Jens Nielsen Halds Gaard i Brolæggerstræde og varede fra Kl. 8 om Aftenen til næste Morgen. Skaden vurderedes ifølge den endnu bevarede Synsforretning til 29012 Rdl. I Pers. Tdskr. 2 R. I 48 fig. beskrives en pudsig Scene, hvortil denne Ildebrand gav Anledning.

„Den 16. Juni 1683 om Morgenen ved halvgaaen 7 Klokkeslet er det paa Kristianshavn staaende Laboratorium, hvorudi Granater og Fyrkugler vorder forfærdigede, ganske

og aldeles med alt det, som var derinde, løst og fast, tilligemed Bygningen, „opfløet“ (opfløjet) saa aldeles, at end ikke noget af Bygningen kan finde eller ses, hvor den har staaet, og det med et saa fast ubeskriveligt Slag, hvorved Husene her og der har rystet ikke anderledes, end et Jordskælv havde været for Haanden, ja i mange og end temmelig vidt derfra beliggende Huse er Dørene og Vinduerne sprungne ud af Skablerne, men de nærstaaende Huse har lidt stor Skade paa Tag og Vinduer. Men den allerstørste Skade er denne, at ved denne Ulykke over 10 Mennesker er blevne forbrændte og faaet ubodelig Skade. Det var et ynkeligt Spectacul, idet man hist og her de i Stykker slagne Mennesker, en Del døde og forbrændte saa sort som Kul, en Del halvdøde og parterede har set ligge. Men eftersom det ved Livsstraf havde været forbudt, at ingen i fornævnte Laboratorium med noget brændende torde indkomme og ingen af de derinde værende er bleven i Live, som kunde referere og berette, formedelst hvad Tilfald det er „opfløet“, saa kan man ikke heller den egentlige Aarsag tilkendegive, aleneste man gør en Gisning, ligesom noget i Krudtet, der man det har seldet og poleret, enten Sten eller Sand kunde have været imellem, som kunde give Ild fra sig, eller, som andre mener, formedelst en Knivs Skærpen nogle Gnister havde foraarsaget. Ved denne Ulykke var end dette en Lykke, at Dagen tilforn af merbemeldte Laboratorium de Bomber og Granater, som var færdige, er bleven bortførte, saa og dette, at de hid og did flyvende Fyrbolde, som for Sukker- og Salthuset, item paa Børsen hist og her, samt for Holmens Kirke er nedfaldne, hverken paa Mennesker eller Huse har gjort ringeste Skade. De fra Landet her indkommende, og det nogle Miles Vej herfra, beretter, at de der ude har kunnet høre samme Slag og sig har indbildt, at det maatte være et Jordskælv. Man er nu i Værk med at bygge et

andet Laboratorium, hvilket noget videre imod Strandsiden vorder oprettet“.

Aaret i Forvejen havde Lynet slaaet ned i samme Krudtværk, hvilket foraarsagede, at mange Vinduer og Tage, selv i temmelig fjærne Huse, sprang i Tusind Stykker¹⁾. Dette Laboratorium laa omtrent, hvor nu gamle Kvæsthus er, medens det ny for en Del nu optages af Burmeister & Wains Etablissement.

Den store Ildebrand mellem 14. og 15. Nov. 1685, der gav Anledning til Nygades Anlæg, er beskrevet foran S. 54.

„Paa Kristianshavn er den jammerlige Casus med den tyske og danske Kapellan Mag. Søren Arctander den tredie Juledag 1687 tildraget, idet han sad om Aftenen paa en Stol og efter Vane til Klokken var 12 studerede, er han falden i en dyb Søvn, hvor han imidlertid efter Mening Lyset, som stod paa Bordet, har anrørt, hvis Gnister hans Slaapkjol, som var stoppet med Bomuld, antændte, at han af slig Røg og Brand ynkeligen er bleven kvalt og overalt saaledes forbrændt, at han ej lignede et Menneske. Nogle Penge, som han havde hos sig i Lommen, vare saaledes af Ilden forbrændte, at de saa ganske sorte ud. Paa denne Maade fandt man ham om Morgenen tidlig i sit Studerekammer liggende død paa Jorden, og er at forundre, at ej det ganske Hus derved er geraadet i Brand, besynderlig mere derover, at Ilden sig hos ham selv paa Livet udlæskede (udslukkede), og er ikkun lidet af Siden paa et Skab, der han laa, blevet brændt“²⁾.

Ingen Ulykke kunde dog maale sig med Amalienborgs Brand, hvorom en samtidig Beretning fortæller:

„Den ulykkelige Tilfælde, som tildrog sig udi Kjøbenhavn den 19. April 1689 ved den ulykkelige Ildebrand, som

¹⁾ K. D., III 798. ²⁾ Beretninger om Ildebrandene 1674—87 er tagne af Extraordinaire Relationer.

ikke alene lagde det af Tømmer og Brædder ved Amalienborg opsatte Operahus tilligemed det dejlige Amalienborg Slot¹⁾ udi Aske, men endog kvalte og forbrændte mange Mennesker, er ikke uden Graad og Jammer at erindre, og har man ellers derom af dem, som da var nærværende og endnu lever, denne Beretning:

„Det havde allernaadigst behaget H. K. Majestæt at lade sig paa sin Fødselsdag den 15. April 1689 divertere med en herlig Opera og Musik og til den Ende et aparte Hus af Tømmer og Brædder tæt ved Amalienborg (i Extraordinaire Relationer: „paa den vestre Side imellem Haven og Slottet afsides ved den nordre Vinge²⁾) opsætte, hvorudi var forfærdiget et med mange Maskiner og Forandringer dejlig udsiret Theatrum, som med Oliefarve overalt var malet; Parterren saavel som de derudi gjorde Bænke var med Enebær-Træer og Buske net og proper stafferet, saa det lignede en grøn Løvsal, og var ligeledes Theatrum dermed udsiret, hvorhos var hængt og opslaaet mange Lamper og Illuminationer, saa det gav en herlig Parade og Anseende, og som Operaen samme Dag af veløvede Personer til det højkongelige Herskabs saavel som alle nærværendes største Fornøjelse og Behag lykkeligen blev præsenteret og forestillet, saa behagede det H. K. Majestæt allernaadigst at bevilge, at samme Opera igen paa den næstfølgende 19. April maatte ageres forat unde sine kære Undersaatter den Fornøjelse, at de og kunde blive delagtiggjorte i de Divertissements, hvormed, som meldt er, det kgl. Herskab sig paa højstbemeldte H. K. Majestæts Fødselsdag havde fornøjet, allerhelst det var noget usædvanligt og af de fleste i Kjøbenhavn ikke tilforn set.

„Men denne ulykkelige og fatale Dag den 19. April 1689 var næppe halv forløben, førend de begærlige Tilskuere

¹⁾ Om Amalienborg se foran S. 37—40. ²⁾ Fløj.

sig udi stor Mængde indfandt og Pladserne besatte, og næppe var gjort Begyndelsen med Operaen, førend til de nærværendes største Elendighed begyndtes en heftig Ild ved Theatro, om hvis Udspring og Aarsag maa dette fortælles, nemlig:

„At som Operaen, der kaldtes „der vereenigte Götterstreit“, handlede om Krig og Fred og hvorledes Krigs- og Fredsguderne omsider blev forenede, saa var i den første Actus de fire Krigsguder, Mars, Pollux, Castor og Perseus, i en Sky nedkomne paa Theatro under Pavker, Trompeter og Stykkers (Kanoners) Lyd og Knald og ellers kastet fra sig Ild og Raketter, af hvilken Ild til al Ulykke de omstaaende Enebær-Træer og Buske blev antændt og straks begyndte at brænde og tog i et Øjeblik saadan Overhaand, at alting kom i fuld Flamme, og i en Tid af et Kvarter laa den ganske Tømmerbygning i Aske, hvormed det dog ikke blev, men denne forskrækkelige Elemente angreb og det derved staaende prægtige og kostbare Amalienborg og lagde det med alle sine skønne Møbler i Aske¹⁾, ja Branden var saa overnaturlig og heftig, at man for denne Rasen ikke aleneste intet fik reddet, men var og i Frygt, at de omflyvende Funker skulde angribe de i Havnen liggende Skibe samt forarsage større Skade.

„Saa bedrøveligt det end var at anse, at dette herlige Slot og Bygning saa ulykkelig ved Ilden blev fortæret og ødelagt, saa var det dog ikke at regne imod den Elendighed, de arme og ulykkelige Tilskuere var bestædte udi, ti som denne rare Præsentation havde lokket nogle Tusende Sjæle til sig og Dørene paa Huset var meget enge, Ilden derimod meget hastig, saa er let at slutte, i hvad erbarmelig Tilstand, Angst og Elendighed de arme Mennesker maa have

¹⁾ En Del blev reddet, se S. 39.

været; enhver søgte Døren, de sidste vilde være de første og de første forhindrede de sidste, indtil Ild, Damp og Røg ikke alene betog mange baade Syn og Aande, men endog Livet.

„Om nu endskønt de næst ved Udgangen værende Personer frelste Livet af Branden, saa var dog 50 Personer deraf saa forbrændte, at de fleste af dem kort Tid derefter bortdøde og de andre med stor Nød beholdt Livet. Man mener, at 260 Personer udi denne ulykkelige Ildebrand er omkomne, ihvorvel den kommuniserede Liste, som herved føjes, ikkun specificerer 171 Personer, som jammerlig dels halv og dels ganske ere forbrændte og brændte til Aske, og var det det beklageligste, at deriblandt var de fleste Kærnen af de fornemste Indbyggere, ypperlige Subjekter og Officerer, samt af det skønneste Fruentimmer, unge og velopdragne Børn, og at mange Familier derved ganske og aldeles er undergaaede, eller de efterlevende ved saadan jammerlig Skilsmisse sat i saa stor Bekymring, at de uden Trøst i saa stor Sorg maatte forgaa, ja den Bedrøvelse og Elendighed, der var at anse, da man de forbrændte Legemer mest stykkevis af Asken uddrog, hvoraf mange ikke kunde kendes, og fandt mange her og der, som havde omfavnet hinanden med Armene, uden Tvivl for at redde hinanden, samt en Brudgom, der allerede havde været i sin Frelse, men i Haab at frelse sin Brud havde begivet sig ind i Faren igen og tilligemed hende bleven brændt, er ikke med nogen Pen at beskrive.

„Sandelig det Menneske maatte være haardere end en Klippe, der kunde uden Bevægelse beskue, hvorledes en Fader med to Børn i Armen og nogle frugtsommelige Kvinder af den hede Aske blev uddragne, de dejlige Børn med højt opsvulmede Ansigter og halv forbrændte Legemer ligge for deres Øjne, som tilforn havde haft største Ærbødighed for dem, man hørte derover allevegne Jammer og Elendighed, Suk og Graad, en Hustru søgte sin Mand, en Mand sin

Hustru, Børn Forældrene og Forældrene Børnene, en Ven den anden og en Broder sin Søster og med Hjertens Taare beklagede deres Ulykke, in summa saadan højstbeklagelig Hændelse er utænkelig og tilforn aldrig hørt, ej heller saa jammerfuld kan beskrives, som den i sig selv var, ti der var fast ingen fornem Familie eller Hus i Kjøbenhavn, som jo maatte beklage eller begræde sine Paarørende og for dem anlægge Sorg.

„Det Tab af Klæder, Guldkæder, Armbaad, Ringe, Klenodier og andre Sirater, som med de elendige Personer i Branden er omkommet og forloret, er beregnet til nogle Tusende Rdl. og Slottet med de herlige Møbler til nogle Tønder Guld. Dog var i denne Ulykke dette dog en Trøst, at hverken Kongen, Dronningen eller nogen af det kgl. Hus var med udi dette Sørgepil.“

171 Personer omkom paa denne Maade, enkelte døde dog først efter nogle Dages Forløb; af de fundne var otte saa forbrændte, at de ikke kunde kendes og de blev begravede paa offentlig Bekostning; for dem, hvis Jordefærd blev besørget af deres Familier, skede der Fritagelse for de sædvanlige Afgifter til Kirker og Skoler. Blandt de omkomne nævnes Gehejmeraad Plesses Frue og Datter¹⁾, Gehejmeraad Vibes yngste Datter, Overrentemester Brandts Datter og den

---

¹⁾ Sønnen Karl Adolf v. Plessen, Gehejmeraad og Overkammerherre, skænkede som gammel Mand 1754 et forgyldt Sølvbæger til Rebslager Bertel Jakobsen Møller i Store Færgestræde den 13. Jan. „efter Overværelse ved Gudstjeneste og Middagsmaaltid“ og „til Erindring af den skyldige Taksigelse, som han ydede Gud for sin forunderlige Redning af Amalienborg Operahuses og Slots Brand“, hvor han var tilstede som Page. Man ser af Indskriften, at Møller „samme Dag paa Gaden, hvor han stod tvært over, saa denne Jammer og endnu denne Dags Dato paa det nøjeste kunde erindre, hvad der passerede ved denne store forskrækkelige Ulykke“.

franske Mademoiselle, Etatsraad Elers's 2 Børn¹⁾ og hans Frues Søster, Etatsraad Niels Benzons Frue og hendes Datter tilligemed hendes Broder Professor Scavenius, Kancelliraad Gieses 2 Døtre og yngste Søn, Kancelliraad Linckers 3 Sønner og Bogholder Steckelmann, Kancelliraad Hiorts Søn, Assessor Pipers ældste Datter, Grev Otto Rantzaus Søn Baron Otto Henrik Rantzau, Hofjunker Gregers Daa, Jomfru Lene Juel, der var demoiselle d'honneur hos Vicestatholderen, Jomfru Bülow hos Gehejmeraad Plesses Frue, Staldmester Harstals Datter med Pige, Landsdommer Jens Lassens Datter Madam Elisabeth Vinterberg, Amtmand Ove Langes Frue og Stivdatter fra Norge, Landraad Reich, Amtsforvalter i Segeberg, Ritmester Huusmann, Tolder i Ribe, Oberstløjtnant Bassewitz, Kaptejn Reedtz, Kaptejn Ulrich, Løjtnant Volrath ved Artilleriet, Oberst la Foret's 2 Sønner, Lagmand Hans de Fine af Trondhjem, Page Lützou, Overførster Augustus Maas fra Haderslev, Renteskriver Hans Carstensens Hustru, Materialforvalter Vosbein, hans Broder og Barn, Materialskriver Jakob Froms Søster, Krigsfiskal Succovs Stivsøn Daniel Glasboch.

Blandt Hofbetjente nævnes: Mademoiselle Trefort med 3 Piger fra Slottet, Gyldenløves Sekretair Msr. Wilchen, Fyrsten af Glycksborgs Informator, Msr. Gothard Hartzau, Hovmester hos Greven af Lavrvig, Prins Kristians Barbér Msr. Balthazar Flech og hans Svend, Hofsnedker Hans Balcke, Kongens Gartner Msr. Andreas og Hustru, Kongens Guldsmed Msr. Blochs Hustru og Datter, Kongens Kok Msr. Ferdinandus's Hustru og dennes Søster, Kongens Kok Msr. Vilkens Hustru, Kapelmester Chaveau's Hustru, Dronningens Hofprædiker Musculi Stadsmø, Dronningens Gartner Msr. Levins Hustru, Enkedronningens Snedker Msr. Eriks Hustru, 2 Svende og en Dreng, Hoffurer Reusses Hustru, Hoffurer Pachs Hustru og Datter, Prinsessens Lakaj Kristian Schultz, Kongens

¹⁾ Da Elers derved blev barnløs, stiftede han Elers Kollegium.

Skræders Kones Søster, Kavallergarde Hagemanns Hustru, Grev Reventlovs Kammertjener Johan Post og hans Kæreste Vildtmesterens Datter af Nykøbing, Grevinde Reventlous Kammerpige, Borgmester Lornsens Datter, Dronningens Morian Kristian Karl, en liden Morinde hos Madam Gabell, Kongens Trompeter Wetters Datter, Kongens Mundskænk Statius's Hustru, Kongens Blikkenslager Gotfred Fuxes Hustru, Mestersvend i Kongens Køkken Frands Frandsens Hustru, Kongens Musikants Datter, Kongens Nar Trompins Stivsøn.

Af Borgere, der mistede Slægtninge, nævnes: Apotheker Beckers Hustru, 2 Døtre og Broderdatter, Apotheker Herforts Datter og 2 Broderbørn, Apotheker Kirchhofs Hustru, Organisten ved S. Nikolaj Kirke Johan Lorentzen tilligemed hans Hustru og 2 Børnebørn, Organist ved Helligaands Kirke Geistes Hustru og Datter, Organist Geill Paarup, Peter Vinbergs Hustru, den liden fransøske Doktor og hans Datter, Raadmand Hans Trønners Hustru, Kræmmer Kristen Lorentzen med Hustru og hendes Søster, Bogfører Msr. Hubolt, Sr. Vigant Michelbeckers Datter, Sr. Johan Baches Datter Eleonora, Sr. Morten Movridsens Datter paa Gammeltorv, Sr. Jens Jakobsens Datter hos Borgmester Andreas Jakobsen, Sr. Johan Jürgen i Børnehuset hans 2 Døtre, Fru Lindemans Datter, Johan Alsteens Datter hos Jakob Feltman (Mag Iver Brinchs Kæreste), Jens Parykmagers Datter, Niels og Frederik Møllers Søster og Datter paa Kristianshavn, Raadmand Johan Drøges 2 Børn, Kristen Nielsens Datter i Mervigen, Erik Vestindiefarers Datter, der var Stadsmø hos Bramsteds, Edvart Veinmans Søn, Msr. Been, Bogholder hos Vigants, Studenterne Drusius, Asmus Rosenfelt, Niels Pallesberg, Sal. Frederik Verdelmans Søn, Kræmmer Jakob Feltmans Hustru Dorothea Kruse, den franske Kræmmer Tilliers Hustru og Datter, Parykmager Scharre og hans Hustru, Skræder Johan Schmits Hustru, Thekonen Maria Boyes og hendes Søster fra Kirkestræde, Jonas Hall Blikkenslager, Msr. Bruun (Bruno) paa

Manufakturhuset hans Datter og en Svend, en Kvinde der tode for Komedianterne, Jakob Brydelsen, Pitzerstikker (Signetstikker) Peder Dreyers Søn, Guldsmed Klavs Lavridsens Hustru, Skolemester Enicellis Datter Augusta Marie og Hustrus Broderdatter, Johan Frederik v. Dibbern, Peder Jakobsen Musikant, Frederik Drejers Enkes Søn i Pilestræde, Povl Schindters Hustru og Datter, Hans Nikolaj Arien, Skriver i det tyske Kancelli, Bartold Trompeters Hustru og Barn, Adjutant Klavs Jakobsens Hustru.

Af Udlændinge nævnes Mrs. Reimert af Prøjsen, Gotshalck Schultz fra Lybek.

Blandt dem, der kom slemt til Skade uden at miste Livet, nævnes Grev Frederik Gyldenløve med Hovmester og Kammertjener.

Den svenske Gesandt beretter om denne Brand,¹⁾ at der Søndagen efter i alle Kirker blev prædikedet saa bevægeligt, at alle græd, hvortil ogsaa selve Evangeliet om Kristi Bortgang bidrog, idet det gav særlig Anledning til at give Hentydninger til den sørgelige Begivenhed. Der var næsten intet Hus, hvor der ikke var Sorg over Slægt eller Venner, og der var de Familier, som savnede 16, ja 20 Personer. Man saa de nærmeste Dage de Døde blive baarne bort, en Del til Graven, andre til deres Hjem, men aller ynkeligst var det at se, at ingen fandtes hel, saa enten Hovedet, Arme eller Ben var borte, og det kostede stor Møje at genkende dem. De, der var slupne derfra med Livet, var for det meste saa ilde tilredte af Ilden, at de aldrig kunde forvinde det. Ilden var opkommen ved, at en Lampe var sprungen, fordi der ingen Olie mere var deri, og Vægen faldt i de Enebærris, hvormed Væggene var beklædte. For tre Uger siden var der fængslet en Karl fra Fyn, der havde spaaet, at Kjøbenhavn skulde forgaa ved Ild den 18. eller 19. April,

¹⁾ D. Saml. 2.R. V. 304.

og da Spaadommen dog tildels var gaaet i Opfyldelse, blev han sluppen løs.

En anden samtidig Beretning skriver følgende: „Det var et erbarmligt Spektakel om Morgenen derefter at se, hvorledes alle de, som vare udkørte af deres Huse med al den Pragt og Herlighed, de vidste at hænge paa sig og maaske vare med deres Sind og Tanker af Verdens bedragelige Lyst indtagne, de samme laa nu som nogle forbrændte Brande udi en Dynge, og var fast intet Menneskeligt paa dem at se. Der var faa af de fornemste Familier, som jo havde mistet nogle af deres Paarørende“.

I Anledning af Branden udkom mange Sørgevers, hvormed vi ikke vil sysselsætte os.¹⁾

Endnu en uhyggelig Begivenhed vil vi nævne:

Skibet Havmanden afgik i Slutningen af 1682 herfra til Vestindien med Guvernør Jørgen Iversen og nogle Fanger, der var dømt til Arbejde i Vestindien. I Nordsøen gjorde nogle af Matroserne Mytteri tilligemed Fangerne, dræbte og kastede i Vandet Guvernøren med dennes nyfødte Barn, Kaptejnen Johan Blom, Overkøbmand Brochorst og flere andre. Ophavsmændene vilde imidlertid ikke dele Byttet med alle de ombord værende, hvorfor de landsatte nogle af Mandskabet paa en Ø og sejlede ad Irland til for der at afhænde Ladningen. Imidlertid sluttede igen nogle af de danske Fanger, der var tvungne til det første Mytteri, sig

---

¹⁾ Ovenstaaende Beretning er efter Ny kgl. Samling i Quart Nr. 678, hvor der findes to Lister over de omkomne; den først meddelte er som den paalideligste meddelt foran med nogle nærmere Oplysninger fra andre Lister. Ny kgl. Sml. 679 og 680 indeholder nemlig to andre Lister, uafhængige af de nævnte. Alle tre Manuskripter er Afskrifter fra Midten af det 18de Aarhundrede. I maanedlige Relationer findes en kortere Beretning, der engang har været optrykt i O. Wolffs Journal.

sammen med andre Landsmænd, overmandede de 5 Hovedmænd og styrede ad Kjøbenhavn, men strandede paa den svenske Kyst 30. Marts 1683, hvorfra Guvernøren i Gøteborg sendte de Skibbrudne hjem, hvor de idømtes de haardeste Straffe. Hovedmanden, der var Højbaadsmandsmath, skulde knibes med gloende Tænger i Brystet, den højre Haand skulde afhugges, Arme, Laar og Ben knuses med et Hjul og lægges paa Stejlehjul, og de 4 næste skulde lide samme Straf med Undtagelse af Knibningen med Tænger. Ved Exekutionen, der foregik 3. Juli 1683, blev de dog af synderlig Naade kvalte og saaledes befriede for at lægges levende paa Stejle. Fire andre blev halshuggede, Hovederne satte paa Stejle og Kroppen paa Stejlehjul, og tre dømtes til Arbejde i Jærn paa Holmen ¹⁾.

---

¹⁾ Maanedlige Relationer, April og Juni 1683. En aldeles unøjagtig Beretning herom findes i Origines Hafn., S. 427—28; hvad der dog vistnok der er rigtigt, er det der fortælles, at Exekutionen foregik ved Galgen udenfor Vesterport. Maanedlige Relationer siger, at den foregik „udi mange Tusende Personers Paasyn“.

Fjerde Bog.

Kommunen.

I.

Magistraten. De to og tredive Mænd.

Ved Rangforordningen af 31. Dec. 1680 fik Præsidenten Rang efter Universitetets Rektor. Borgmestrene kom i samme Klasse som Assessorerne i de kgl. Kollegier og havde i denne Klasse kun Medlemmerne af Kancellikollegiet og Konsistorium over sig. Raadmændene fik ved Reskript af 21. Dec. samme Aar Rang med Assessorer i Kommercekollegiet, og 12. Febr. 1687 fik de Rang med Assessorer i Kammerkollegiet, altsaa kun et Trin under Borgmestrene. Magistraten var nemlig efter Enevældens Indførelse og efterat den øverste Borgmester havde faaet Titel af Præsident bleven hævet i Anseelse. Den skikkelige Anders Hjørring skriver saaledes¹⁾: „Udi dette 1668 Aar er Kjøbenhavns By kommen til den Højde og Æstime som aldrig tilforn. Raadet er kommet i den Flor, at i den Sted nogle enfoldige, som en Part ikke havde studeret, at deres Navne ikke fandtes indskrevne i de Lærdes Tal paa Akademiet, vare blevne forfremmede til Borgmesters Bestilling, da fatte nu

¹⁾ K. D. V. 742.

de Studerende, ikke aleneste som Studenter, men som Licentiati, ja promoti Doctores, Sind og Attraa at beklæde Præsidents og Borgmesters Sæde udi Kjøbenhavn, i den Sted at promoti Doctores tilforn holdt det deres Grad altfor nær at affekttere Borgmesters Titel og Sæde.“ Han opregner derpaa den daværende Magistrat, af hvilken Præsidenten Dr. Peter Bülche havde været „en meget fornem og forfaren promotus Dr. medicinæ udi høj Æstime“, Peder Resen var Dr. juris og Professor ved Universitetet, Titus Bülche en fornemme lærd Mand, der vel har studeret, og Jørgen Fog, som og vel har studeret, peregrineret og forsøgt sig udenlands, at han har naat og erlanget Licentiatum.

Grunden til, at den lærde Stand begyndte at komme ind Magistraten, var først og fremst Kongens Ønske, men dernæst ogsaa Forøgelsen i Indtægter¹⁾. Ved Privilegiet af 24. Juni 1661 henlagdes den halve Del af Indtægten af Bistrup Gods til Magistratens reputerlige Underholdning og 19. Dec. 1660 var der bevilget en Tiendedel af Konsumtionen til lige Deling imellem Magistraten og Byen, hvorfor denne selv maatte holde Tjenere, som kunde være tilstede tilligemed Kongens Betjente paa de forordnede Steder og oppebære den bestemte Tiendedel²⁾. Denne „Tjener“ fremtræder med Titel Acciseskriver.

Ifølge et Regnskab fra 1697, der kaldes Raadstuedeling, findes Magistratens Indtægter at have været følgende:

Vejerhuset	806 Rdl.	83 ß
Kornmaalerpenge	158 —	26 -
Kalkmaalerpenge	51 —	28 -
Bryggerlavet istedenfor Accise efter gammel Ret	200 —	„ -

¹⁾ De oprindelige Indtægter, se Kbnh. Hist. og Beskr. III. 141 fig.

²⁾ K. D. III 509.

en Ame Rinskvin og to Oksehoveder af den bedste Franskvin.

I dette Aar anføres desuden: 16 Sept. var Magistraten samtlig udi Borgmester og Raads Vang med en Forretning, hvor de da og deres Tjenere bleve trakterede, og blev indkøbt efter special Regnskab af den engelske Kok adskilligt bedragende 20 Rdl. 5 Mk. 12 β , Kokken og hans Folk for deres Umage 5 Rdl. 4 β , samme Tid $\frac{1}{2}$ Anker Rinskvin, $\frac{1}{2}$ Anker Princiacevin og 2 Potter Brændevin 10 Rdl. 64 β , desforuden betalt Vangemanden for Øl, som Tjenerne og Kuskene fortærede, 2 Rdl. 16 β ¹⁾.

Indtægterne fordeltes paa et Raadstuemøde S. Thomæ Aften (20. Dec.) og ved denne Lejlighed drak Magistraten af et endnu bevaret Sølvbæger med Paaskrift Concordia og Aarstallet 1684.

De Indtægter, der kom frem efter Fradraget af alle Omkostninger, blev i det hele 6644 Rdl. 21 $\frac{1}{2}$ β , der fordeltes saaledes:

Præsidenten og de tre Borgmestre hver 830 Rdl. 50 $\frac{11}{16}$ β .
Seks Raadmænd hver 553 Rdl. 65 $\frac{19}{24}$ β .

Der var imidlertid andre Indtægter, der ikke nævnes i denne Raadstuedeling, navnlig Magistratens Halvdel af Bistrup Gods Indtægter, for hvilke der ingen Oplysninger haves i dette Aar, men i Aarene 1672—77 ses at have udgjort i Gennemsnit 1300 Sletdaler.

1) Magistraten holdt sikkert hvert Aar en saadan Fest i Raadmandsmarken, som den dyrkede. I Kæmner-Regnskabet for 1674 hedder det saaledes: 26. Juli blev Magistratens Telt oprejst i Raadmandsvangen; fem Karle, som arbejdede paa Højen den ganske Dag og gjorde Bænke, Trapper og alting tilrettede, item hjulpet Markmanden og Plidsfogeden at rejse Teltet, hver Person, ti det var Helligt, 24 Sk.

I Frederik III's Tid var der bevilget Magistraten $\frac{1}{10}$ af Konsumtionen, hvilket senere forandredes til en fast Afgift af 1500 Rdl., der 12. Marts 1680 forhøjedes med 300 Rdl., som Magistraten i Kristianshavn havde oppebaaret. Endvidere bevilgede Kongen 23. Dec. 1681 Magistraten 3000 Sletdaler af Vejr- og Hestemøllerne, hvilke Penge skulde fordeles saaledes, at Præsidenten fik 750, de tre Borgmestre 350 og hver Raadmand 150, men det er usikkert, om denne Indtægt vedvarede ret længe. I de nærmeste Aar efter 1681 vilde Præsidenten altsaa have udover nævnte Sum 1137 Sletdaler mere eller i alt 1580 Rdl., hver Borgmester 737 Sletdaler mere eller i alt 1180 Rdl. og hver Raadmand 408 Sletdaler mere eller i alt 825 Rdl.

Efter Datidens Forhold har Kjøbenhavns Magistrat vistnok været vel lønnet, særlig i Modsætning til Statens Embedsmænd, der aldrig fik Gage i rette Tid og maatte lade den staa i mange Aar, indtil de af særlig Naade kunde faa Udlæg for en Del deraf i Jordegods.

1690 søgte Magistraten om at blive fri for Indkvartering, men Kongen paategnede 19. Juli Ansøgningen: „Saa-som Supplikanterne bør at gaa de andre Indbyggere for med et godt Exempel, saa kan denne deres allerunderdanigste Ansøgning ikke bevilges, men vil dem i andre Maader ved kgl. Naade allernaadigst anse“. I Marts 1685 havde Magistraten rigtignok vedtaget, „at de, som beklæde noget Sæde inden Dørene, kunde og burde saavel her udi Staden som udi alle andre vel formerede Stæder være fri for Indkvartering“, hvilket ogsaa vedtoges med Hensyn til Overformynderne „for deres store Besværighed“.

Accisen, der deltes mellem Magistraten, Havnen og Staden, var, som det ses, en vigtig Indtægt, og der holdtes saa nøje Kontrol dermed, at i det mindste 1674 betaltes 120 Rdl. i Leje af en Karos, som Raadmændene daglig brugte til at køre i til Toldboden. Magi-

straten var bange for at tabe noget af denne Indtægt, hvilket ses af et Brev af 7 Marts 1692 til Gehejmerraad Jessen, hvem den lykønsker til hans nye Stilling som Gehejmerraad i det Haab, at han ikke vil tillade, at Købmænd og Skippere, der lossere indenfor Rævshale Tønne, fik Fritagelse for Accise, da det var en ringe Udgift og en Del af Magistratens Løn, idet flere Personer, der havde Toldfrihed, dermed mente at være accisefri. Hertil svarede Jessen med den Forsikring, at det aldrig havde været i hans Tanke at foretage noget til Magistratens Præjudice; imidlertid fik Magistraten allerede næste Aar kgl. Befaling til at overveje, om Accisen paa oplagte Varer ikke kunde ophæves og forhøjes i Henseende til Luxusartikler¹⁾.

7. Nov. 1685 vedtog Magistraten følgende Forretningsorden²⁾:

1. Saasnart Magistraten om Mandagen paa Raadstuen er forsamlet, skal, om der er Kongebreve eller Forordninger, som skal offentlig fra Raadhuset publiceres, disse først læses, siden skal Retten straks sættes, og skal da Overformynderen først og fremst være tilstede og udi Overformynderbogen lade tegne Formynderne og Curatores saa vel som den, der sig noget Lavværgemaal paadrager, og naar det er sket, lade dem række Haand til Magistraten, og imidlertid sligt forrettes, kan enhver vedkommende indkomme og sværge deres Borgerskab og lade sit Navn i Protokollen indtegne, tagendes derpaa deres Borgerskabs Seddel under Raadstueskriverens Haand.

2. Dernæst skal Oldermændene i Lavene tilligemed de 4 ældste Mestere efter kgl. Forordning fremkomme med Svendenes Mesterstykke, som begærer udi Lavene at vorde Mester, og dem lade fremvise og derpaa lade kende, og der-

¹⁾ K. D. VII, 406—07. ²⁾ Magistratens Vedtægtsbog i Raadstuearkivet Bl. 34—36.

som de dygtige bliver erkendt, da at lade bemeldte Svende for Mester indtegnes paa Raadstuen i en Bog, som dertil er gjort, og der give deres Penge til Oldermændene og Raadstueskriveren efter Forordningen.

3. Derefter tages de indstævnedede Sager for, hvormed paa efterfølgende Maade skal forholdes:

4. Formyndersager og Lavssager skal ageres paa Raadstuen hver Mandag, uden Helligdage indfalder, og skal dertil tages Stævning næste Fredag tilforn fra Kl. 10 Formiddag til Kl. 3 Eftermiddag til efterfølgende Mandag 8 Dage, og siden bliver ingen Stævning tilladt, eftersom Raadstuetjenerne skal have Tid til at forkynde Stævningen i rette Tide, og den Borgmester, som har Stævnebogen, har ingen anden Tid Stævninger at tillade, hvilken Borgmester ogsaa skriver paa Stævningen, at den er bevilget, førend Tjenerne maa den antage.

5. De andre Sager, og især de Sager, hvorudi Byfogden stævnes, som om Mandagen for Tingets Skyld ej kan møde paa Raadstuen, skal ageres paa Raadstuen hver Onsdag og Torsdag, med mindre paa saadanne Tider er Helligdage, og skal til de Sager tages Stævning næste Mandag tilforn fra Kl. et til fire om Eftermiddagen til næstkommende Onsdag 8 Dage. Almindelige Stævninger skal tillades alle og enhver hver anden Uge, og skal samme Stævninger tages om Mandagen paa forskrevne Timer, nemlig fra Kl. 1 til 4 om Eftermiddagen til næstkommende Onsdag og Torsdag.

6. Sagerne, som ere indstævnedede, skal foretages efter den Orden, som er opslagen paa Tavlen udenfor paa Raadhuset uden nogen Undskyldning eller Forevending.

7. Parterne og Prokuratorer skal advares herefter beskedeligere og finligere imod hinanden at gaa i rette og Magistraten tilbørlig begegne og at entholde sig fra Skælden, Gloser og Bander under vedbørlig Straf.

8. Procuratores maa ikke skikke nogle Drengene eller Tjenere for sig udi Retten, men selv møde til at forklare Sagerne og svare til, hvis Magistraten kan behøve til Sagers Oplysning, under 4 Rdl. til de Fattige, og skal de indgive i alle Sager skriftlig Sagens Beskaffenhed og deres Irettesættelse, under 1 Rdl.s Straf, dog dersom Prokuratorerne skikker saadanne Tjenere for sig i sit lovlige Forfald, som Magistraten kan eragte dygtige nok til deres Sagers Forklaring, da maa det passere.

9. Hvo, der har andre Ærender paa Raadstuen at forrette, skal, saa snart hvis, som i den 1. og 2. Artikel formeldes, er forrettet, som og naar Sagerne ere afgjorte og Døren tillukket, være tilstede og tilladt, førend Magistraten gaar fra Raadstuen, at indkomme en efter anden med deres Ærender, først Byfogderne, Kæmnerne, Oldermannen for Rodemestrene, Underfogderne, siden alle andre, hvo de monne være, hvorpaa de skal enten straks eller ved allerforderligste bekomme Magistratens Svar, og hvo der ikke bekommer straks Svar, skal Raadstueskriveren deres skriftlige Begæringer til sig tage eller deres Begæring antegne og siden erindre Magistraten i rette Tid om Resolutionerne, paa det at naar Magistraten gaar ud af Raadstuen, de da kan med Ro fare hjem, hvorpaa Vagtmesteren og Raadstuetjenerne skal have god Agt.

10. Udi de indstævnte Sager skal Mændene selv møde paa Raadstuen eller deres Fuldmægtige og ikke deres Kvinder, med mindre Kvinderne derudi ere interesserede eller de ingen Mandfolk kan faa for sig at tale, og da skal de sig sindigen og beskedeligen i Ord og Gærninger anstille, med mindre de vil straks af Raadstuetjenerne udvises eller og derfor give Straf i de Fattiges Bøsse.

11. Alle Raadstuetjenerne skal før Klokkeren er 8 eller og, om Raadstuen begyndes paa en anden Time, være paa Raadhuset, uden nogen af dem kan være syg

eller i andre lovlige Forfald, men hvis nogen af dem ellers ikke straks møder, skal han give for hvert Kvarter, han er borte, 4 Sk. i de Fattiges Bøsse, og bliver han ganske borte, 1 Mk. Danske.

12. De Raadstuetjenere, som har stævnet, skal stedse, saa længe Retten holdes, blive ved Døren indenfor Raadhuset, der at paaraabe Parterne, og skal de afhjemle Kald og Varsel for alle Sagerne, naar den første Sag er indkaldt, og skaffe Parterne Rum at indkomme og staa paa deres anordnede Sted.

13. En af Underfogderne og Vagtmesteren med hans Folk skal altid være tilstede, naar Raadstue holdes, baade til at forrette, hvis Magistraten dem befaler, om noget kan forefalde, som ofte sker, saa og til at assistere Raadstuetjenerne, baade naar Magistraten gaar fra Retten eller fra Raadstuen.

Hertil føjedes følgende Artikler, der kaldes „Anstalt paa Raadstuen imellem Magistraten“.

1. Den ganske Magistrat vil være tilstede paa Raadstuen, naar Rettergang skal holdes eller andre Ærinder forrettes, hvorover hvo der har lovligt Forfald, vil, førend Retten sættes eller Raadstue i andre Ærender holdes, give det paa Raadstuen tilkende Magistraten til Efterretning, og hvis det ikke sker, bliver hans Navn af Raadstuetjeneren opsat og indlagt i de Fattiges Bøsse efter gammel Raadstueskik, paa det at, naar samme Bøsse bliver til S. Thomæ Dag aabnet, kan for hver Seddel, derudi findes, gives af de vedkommende 2 Mk. Danske.

2. Naar Rettergang holdes, vil Magistraten ikke spørge enten nogen af Parterne eller Procuratores om noget, men om nogen af Magistraten forekommer noget, hvorom han vil spørge sig for til Sagens Oplysning, vil han det optegne paa et Papir, paa det, naar Parterne ere udviste,

han da derom kan konferere med Magistraten, og holder da Magistraten det fornødent at spørge derom, kan den indfordres, som kan og bør give Forklaring om Spørgsmaalet eller Tvivl, som kan have.

3. Naar de optagne Sager skal ageres til Dom, hvilket skal ske hver Løverdags Formiddag, skal Parterne tilsiges, og maa da ingen af Magistraten være borte uden nogen højnødvendig Aarsag, hvilket de fraværendes har i rette Tid at tilkendegive paa Raadstuen, paa det det kan indskrives ved hans Navn i Protokollen.

4. Hvor Skifte holdes, skal Rettens Middel, som Skiftet forvalter, beslutte sig paa alle i Stervboerne forefaldne Stridigheder, være sig mellem dem og Kreditorerne saavel som Debitorerne, forsvarligen at bilægge og udi Mindelighed at forene eller ved Dom adskille, paa det enhver saa meget des snarere enten ved saadan Rettens Befordring eller, om paaskades, ved Appellation til Raadstuen til rette kan forhjælpes og Magistraten for utidigt og uforløbent Overløb blive forskaanet.

5. Paa det Magistraten kan erlange den Løn, som enhver af dem i Loven for Skiftets Forretning er tillagt, da skal af Raadstueskriveren ingen Skiftebreve udfærdiges, førend med den Raadmands, som Skiftet har forvaltet, Seddel bevises Magistratens Rettighed at være erlagt, eller og det samme er uden saadant Bevis Raadstueskriveren bevidst.

6. Raadstueskriveren har at give Agt paa, at de optagne Sager ikke bliver for gamle, og derom i rette Tid erindre den Borgmester, som har Stævnebogen, paa det at Dommene efter Loven kan blive afsagte, som ellers har dertil at svare, hvis nogen Straf derfor skulde i den Højesteret blive Magistraten tilkendt, med mindre de andre af Magistraten har været ogsaa derudi skyldige efter forskrevne Borgmesters gjorte Erindring.

7. Hvert Aar den første Mandag efter Søndagen efter

Hellig tre Kongers Dag skal Husarmes, Børnehusets, Skolens og Fattiges Haandskrifter¹⁾ af Magistraten igennemses, om noget af dem enten for Alders eller for Forsikrings Skyld skal opsiges eller fornyes, og hvis da nogen af Magistraten er fraværendes, skal de nærværendes Mening ham skriftligen ved Raadstueskriveren tilkendegives til hans skriftlige Opskrift, som skal bevares af Raadstueskriveren til Efterretning.

8. Hvert Aar paa Philippi Jacobi Dag (1. Maj) skal S. Nikolaj, Helliggestes som og Kristianshavns Kirkes Regnskaber indleveres til at igennemses, og hvo af Kirkeværgerne ikke aarligen paa bemeldte Tid indleverer paa Raadstuen sit Kirkeregnskab, skal give hver til sin Kirke 50 Rdl.

9. Statskæmnerens Regnskab skal aarligen indleveres paa Raadstuen inden den 1. Febr. under 50 Rdl.s Straf til Staden.

10. Til disse trede sidste Posters Obagt skal hver S. Thomæ Dag udvælges fem af Magistraten, som derfor kan have Omsorg og hos de vedkommende derpaa drive, og det skal i Raadstueprotokollen indføres og enhver af dem deraf en Udskrift tilskikkes, hvorpaa de har at skrive, og skal den Paaskrivelse gæmmes af Raadstueskriveren.

Tvende Conclusa om Roskilde Len.

1. Roskilde Lens Bønder skal ej bruges i Ægt, Arbejde og Rejser af Magistraten eller af nogle andre, i hvo de monne være, endog til Laans, uden for Kongen alene og for Forpagterne efter gjorte Kontrakt, og Magistraten i de Forretninger, som Lenet egentlig angaar, saasom naar Skov udvises og deslige.

2. Ingen maa nyde enten fri Ildebrand eller for Betaling Træer eller Gærdsel i Roskilde Lens Skov uden alene Lenets Bønder og Ladegaardens Forpagter efter gjorte

¹⁾ Gældsbeviser for Laan af de disse tilhørende Kapitaler.

Kontrakt, saa og Ridefogden i lige Maade efter sin Bestalling eller efter skriftlig Tilladelse.

Samme Aar var det blevet vedtaget 16. Marts med Hensyn til Voteringer, „at herefter udi alle Sager og Stridigheder, som kunne falde for at decideres udi paa Raadstuen og kunde eragtes nødigt, skulle herefter friligen af enhver voteres udi, og at Voterne udi Justitssager udi Synderlighed skulle gaa ovenfra, men dersom der kunde falde noget andet vigtigt for, som kunde foraarsage Tvistighed og ej gik Justitssager an, da skulle Voterne gaa neden fra“.

Da Kjøbenhavn var bleven den enevældige Konges Residens, gik mange kommunale Anliggender ud af Magistratens Haand. Allerede 1661 beskikkedes en Direktør for Gadernes Renholdelse og 1683 gik Tilsynet dermed over til Politimesteren¹⁾. Oftest blev dog beskikket kgl. Kommissioner, der overtog Bestyrelsen af vedkommende Anliggende, hvilke især blev talrige fra 1679. De vigtigste af disse var:

1. Direktionen for Vandvæsenet 27. Avg. 1679 (se nedenfor).

2. Kommissionen for den ny Kanal (Nyhavn) 24. Dec. 1679²⁾: Holger Vind, Niels Juel, Otto Scheel, Peder Resen og Peder Bladt.

3. Kommissionen for Gader, Stenbroer og Vandløb 13. Sept. 1680: Henrik Bjelke, Ejler Holck, Peder Resen, Villum Lange, Rasmus Bartholin, Stenvinkel, Hans Stampe, Søren Rasmussen Hjortshøj, og 2. April 1681 kom O. Rømer til. 1684 var i Steden for nogle udtraadte tilkommet: Albert Gyldensparre, Titus Bülche og Klaus Rasch. 1694 bestod Kommissionen alene af: A. Gyldensparre, O. Rømer, K. Rasch, Hans Nansen og Andreas Jakobsen. 1696 forenedes den med Kommissionen for Kanalerne³⁾.

1) Foran S. 62, 72. 2) K. D. VI, 716. 3) K. D. VI 744, 777, VII, 63, 437.

4. Kommissionen for Brandvæsen og Gadelygter 23. Juli 1687: Konrad Reventlov, Peter Brandt, Hans Stampe og flere¹⁾).

5. Kommissionen for Indskrænkning af Stadens Udgifter og Forøgelse af dens Indtægter 22. Maj 1688: Grev Konrad Reventlov, Hans Schack, Admiral Span, Overrentemester Brandt, Oberst Lavrids Munck, Klavs Rasch, Borgmester Cosmus Bornemann, Hans Jensen Stampe, Thomas Jensen Dobbelsen, Klavs Byssing og Jens Riber, hvortil kort efter kom Præsident Hans Nansen og Niels Enevoldsen²⁾).

6. Kommissionen til at fordele visse Udgifter paa Grundtaxten 5. Juli 1690: Etatsraad Schøller, Præsident Hans Nansen, Povl Vinding og Hans Stampe³⁾).

7. Kommissionen for Kanalerne 24. Marts 1691: Hans Schack, Admiral Henrik Span, Oversekretær Moth, Etatsraad Gyldensparre, Viceadmiral Iver Hoppe, O. Rømer, Klavs Rasch, Raadmand Jørgen Bøfeke, Barthold Stuve og Klavs Reimer. 21. Maj 1692 forandredes Kommissionen til en Direktion bestaaende af O. Rømer, Klavs Rasch, Morten Nielsen og Barthold Stuve, af hvilke dog Rømer udtraadte 1694⁴⁾). Den forenedes 1696 med Direktionen over Gaderne.

8. Direktionen over Gaderne og Kanalerne 18. Jan. 1691: Etatsraad Gyldensparre, Præsident Hans Nansen, Prof. Rasmus Bartholin, Ole Rømer, Klavs Rasch, Borgmester Andreas Jakobsen, Raadmand Morten Nielsen, Barthold Stuve⁵⁾).

I mange Tilfælde dannedes Kommissioner til at afgive Betænkninger, saaledes 5. Dec. 1679 om Gadeløgterne: Holger Vind, Rentemester Sten Hondorph, Oberst Sten Andersen Bille, Peder Scavenius, Prof. Rasmus Bartholin,

¹⁾ K. D. VII, 184. ²⁾ K. D. VII, 230, 241. ³⁾ K. D. VII, 311, 335, 336. ⁴⁾ K. D. VII, 341, 386, 434. ⁵⁾ K. D. VII, 472.

Thomas Walgesteen, Gen.-Bygmester Lambert v. Haven, Raadmand Hans Jensen Stampe¹⁾).

13. Dec. 1690 fik følgende Befaling til at undersøge Bryggernes Klager: Grev Konrad Reventlov, Hr. Otto Skeel, Hr. Knud Thott, Oversekretær Moth, Etatsraad Bentzon, Baron Jens Juel, Hr. Kristoffer Sehested, Rentemester P. Brandt, Præsident H. Nansen, Etatsraad Elers og Klavs Rasch²⁾).

24. Marts 1691 fik Grev Konrad Reventlov, Oversekretær Moth, Oversekretær Harboe, Præsident H. Nansen, Prof. Holger Jacobæus, O. Rømer og Klavs Rasch Kommissorium til at undersøge, hvorledes Indkvarteringen kunde fordeles mere ligelig³⁾).

En Kommission, der 12. Nov. 1692 blev nedsat forat undersøge, hvorledes Handelen kunde ophjælpes, bestod endnu 1696 og afgav oftere Betænkninger i den Retning; den bestod alene af høje Embedsmænd og havde ikke nogen kjøbenhavnsk Borger til Medlem⁴⁾).

Fra ældre Tid bestod endnu en særlig Direktion for Fattigvæsenet.

Det ses af disse Fortegnelser, at der vel ofte var nogle Medlemmer af Magistraten og enkelte Borgere med i Kommissionerne, men at de fleste var højtstaaende Embedsmænd, og at i saa godt som alle var O. Rømer og Klavs Rasch med som dem, hvis Mening synes at have været Kongen særlig magtpaaliggende. Disse to Mænd havde mere Indflydelse paa de mange Forandringer, der foregik med Kjøbenhavn i Kristian V's Tid, end Magistraten og de 32 Mænd tilsammen⁵⁾).

Statsmagten greb ind i alle Enkeltheder, saa endog den Myndighed, som Magistraten tidligere havde haft til

¹⁾ K. D. VI, 715. ²⁾ K. D. VII, 332. ³⁾ K. D. VII, 340—41.

⁴⁾ K. D. VII, 403, 416, 477. ⁵⁾ Om Klavs Rasch se i andet Kapitel.

selv at besætte de Bertillinger, der stod under den, var saare liden; ofte søgte endog de af Magistraten beskikkede Bestillingsmænd bagefter Kongens Stadfæstelse. Frederik III kaldte saaledes Raadstueskriveren, og Vejermesteren fik sit Kaldsbrev stadfæstet af Kongen. Griffenfeldt fik dog udvirket, at Magistraten selv maatte besætte de smaa Bestillinger, hvilket ses af et Brev af 4. Febr. 1672 fra P. Resen til Griffenfeldt, men det ses tillige, hvor afhængig Magistraten nu var af denne Stormand, ti Resen skriver, at hvis der var nogen, som Griffenfeldt ønskede som Klokker ved S. Nikolaj Kirke, skulde denne nyde Bestillingen fremfor nogen anden, men ellers ønskede Magistraten en Hører ved Vor Frue Skole, medens Præsterne ved Kirken, Raadmand Arent Berntsen og Kirkeværgerne havde gaaet Magistraten forbi imod kgl. Majestæts Brev og drev paa at faa en Student O. Munck. Hvis Griffenfeldt ønskede sidstnævnte befordret, skulde intet være Magistraten kærere end at efterkomme hans Vilje, men ellers bad den om, at den anden maatte faa Bestillingen¹⁾.

Iøvrigt søgte efter den Tid ogsaa mange Kongens Stadfæstelse, saaledes Vragere, Mæglere, Bedemænd og flere. Kapellanembeder blev besatte af hele Magistraten, Sognepræsten og Kirkeværgerne i Forening²⁾. Ofte blev dog Magistratens Kaldsret underkendt af Kongen, som da den 1696 havde kaldet Morten Reenberg til Adjunkt og Successor ved Helligaands Kirke³⁾.

Da Sognepræsten og Kirkeværgerne til S. Nikolaj Kirke efter gammel Vis havde kaldet M. Mikael Henriksens Broder Nikolaj Henriksen til nederste Kapellan 1678, gjorde Magistraten Indsigelse, idet den forment, at dens Kaldsret var

¹⁾ O. Wolff, Griffenfeldt S. 88. ²⁾ Om den ældre Kaldelse se Khvn. Hist. og Beskr. IV. 29—30. ³⁾ Kirkehist. Saml. 3. R. III. 492.

krænket, men den føjede sig dog saa vidt efter den yndede Prædikant M. Mikael, at den gav hans Broder et lovformeligt Kaldsbrev.

Herefter meddeles en kort Udsigt over Magistratspersonernes Levned.

Præsidenter.

1. Hans Nansen den ældre 1660—67¹⁾.

2. Peter Bülche (1667—71) blev indsat af Statholder Gabel 17. Dec. 1667. Han var født 1605 Solzwedel i Mark Brandenburg, men fulgte som Barn med sin Fader til Itzeho og siden til Lüneborg, hvor denne var Rektor. 1621 blev han Student og blev i en ung Alder Læge i Lüneborg, men drog siden til Udlandet og tog Doktorgraden i Basel 1629. Senere nedsatte han sig i Hamborg, hvor han 1632 giftede sig med en Raadmands Datter Maria Selmers. Efter hendes Død ægtede han 1634 Enken Margrete Thombs, hvis Fader var Borgmester i Wilster, til hvilken By han nu flyttede og snart opnaade et stort Ry, saa Kristian IV udnævnte ham til Livlæge, og han valgte Flensborg til Opholdssted, hvor han blev Stadslæge. 1648 var han i Kjøbenhavn, da Kristian IV døde, men han kaldtes ikke til Kongens Dødsleje. I Flensborg havde han vakt Frederik III's Yndest, og han blev nu dennes meget formaaende Livlæge. 1661 blev han Kammerraad, Medlem af Statskollegiet og Assessor i Højesteret. Efter sin anden Hustrus Død giftede han sig med Agnete Svenke, der overlevede ham. Han døde 13. Nov. 1671 og blev begravet i S. Petri Kirkes Kor. Hans Søn Titus blev Borgmester i Kjøbenhavn og en anden Søn Ditlev blev Overberghauptmand paa Kongsberg. Hans Datter Margrete var gift med Præsten Jens Trojel i Roskilde og siden med Mag. Peder Schade, Rektor i Roskilde. Hans Karakter var

¹⁾ Se Kjøbenh.s Hist. og Beskr. III. 214—17.

næppe elskværdig; han og Sønnen Titus fremkom saaledes engang med løgnagtige Beskyldninger mod Jørgen Bjelke. Anders Hjørring kalder ham „en meget fornem og forfaren Dr. Medicinæ udi høj Æstime med berømmeligt Navn udi mange Aar udi Kongens Gaard“, men det fremgaar dog af Hjørrings Omtale, at Bülche har været opblæst af sin Værdighed, som naar han i Fattigdirektionen tiltog sig Forsædet ved Bordenden, der tidligere havde været indtaget af Biskoppen. Han fik ogsaa indført, at de Raadstuetjenere, der skulde opvarte Magistraten, skulde kaldes Herrernes Tjenere i Modsætning til Byfogdens Tjenere, der skulde hedde Bysvende, og at de fik Uniform af rødt Klæde med Stadens Vaaben paa den ene Arm og graa Hatte. Han ejede en Gaard paa Slotsholmen, der brændte 1663, og en Gaard med stor Have i Ny Kjøbenhavn med 6 Lejehuse, hvilket nu er Gadenummer 16—30 i Gotersgade. Uagtet denne Gaard laa i Vejen for de ny Gadeanlæg, fik han dog 1659 Tilladelse til, at Grunden maatte forblive urørt, men det ses dog, at han siden maatte afstaa en stor Del deraf til Anlægget af Gotersgade og Borgergade¹⁾.

3. Peder Hansen Resen (1672—88), Søn af Biskop Hans Hansen Resen og Sønnesøn af Biskop Hans Povlsen Resen, er født i Kjøbenhavn 17. Juni 1625. Han blev Student fra Vor Frue Latinskole 1643 og tog theologisk Attestats 1645. Derpaa var han over 2 Aar Hører ved Vor Frue Latinskole og rejste 1647 udenlands. I 4 Aar studerede han i Leiden, drog derpaa til Paris, Spanien og Italien. Han studerede et Aar i Padua, hvor den tydske Nation af Studerende lod hans Billede stikke i Kobber, og som Universitetets Syndicus blev hans Navn indhugget i Sten og indsat i Universitetets Mur. En paatænkt Rejse til Jeru-

¹⁾ Ingerslev, Danmarks Læger I 502—503. Otto Sperlings Selvbiografi ved Birket Smith (Registeret).

salem blev afbrudt ved, at han blev kaldt hjem paa Grund af sin Faders Sygelighed og Død, og efter 1653 at have taget Doktorgraden i Padua, kom han et Par Maaneder efter til Kjøbenhavn. 8. Juli 1655 blev han i Vor Frue Kirke gift med Anna Heinsdatter Meyer, med hvem han levede et barnløst Ægteskab. 1657 blev han Professor i Ethik, men kort efter tillige Jurisconsultus ved Universitetet. 1. Sept. 1664 fik han kgl. Bestalling som Professor ordinarius juris og ethices og tillige som Borgmester i Kjøbenhavn, men han var allerede 22. Avgust bleven indsat i den sidste Stilling af Kristoffer Gabel. 1669 blev han tillige Assessor i Højesteret. 22. Jan. 1672 blev han udnævnt til Præsident og tredie Paaskedag 1677 lod Kongen ham før Højmesse kalde op paa Slottet, hvor han egenhændig overgav ham hans Udnævnelse til Justitsraad. 8. Jan. 1680 blev han optaget i Adelsstanden og 6. Maj 1684 blev han Etatsraad. Han døde 1. Juni 1688 af Podagra.

Peder Resen indtager en udmærket Plads blandt det 17. Aarhundredes Lærde. Som Professor var han vistnok den første, der docerede dansk Ret. Han var den første, der udgav Eddaerne, den norske Hirdskraa og den danske Vederlagsret, den sidste efter et meget gammelt nu tabt Haandskrift. Det første islandske Lexikon, forfattet af en Islænder, udgav han ogsaa ligesom flere gamle danske Love. Han forfattede Frederik den Andens Krønike, maaske nok paa Grundlag af ældre Bearbejdelser, men sikkert i mange Retninger med hans egne Tillæg og Omskrivninger. Hvad der mere end noget andet laa ham paa Sinde var dog det store Nationalværk, Atlas Daniaë, der skulde indeholde en udførlig Beskrivelse af Danmark, ledsaget af Kort og Afbildninger, og hvortil han allerede 1666 indhentede Indberetninger fra Landets Præster; senere lod han udgaa ny Opfordringer 1681 og 1686, idet Opmærksomheden fra først af udelukkende synes at have været lagt paa det

antikvariske, medens han senere ogsaa har taget Hensyn til Oplysninger om Naturen og Landets Frembringelser. Kongen gav ham adskillige Begunstigelser, og Værket var 1685 kommet saa vidt, at der blev nedsat en Kommission til at gennemse det; dog er det tydeligt, at det Uddrag af Værket paa Latin, som han havde ladet udarbejde, led af betydelige Mangler i Henseende til Fuldstændighed. Der udkom aldrig andet end hans Beskrivelse af Samsø 1675 som en Prøve paa det hele, Aftryk af Kobberværkerne 1677 i nogle faa Exemplarer foruden Grundtegningen af Kjøbenhavn 1674. Hans Død stansede Arbejdet, og hans Enke blev fritagen for at udgive det for den store Bekostnings Skyld. I Henseende til Redaktionen har Resen sikkert selv været meget vaklende, hvilket ses af den Maade, hvorpaa han udarbejdede Kjøbenhavns Beskrivelse; af de Levninger, der endnu er bevarede deraf i Raadstuearkivet, ses det, at disse tykke Volumina, der er fra 1681—83, ikke alene skulde give en Kjøbenhavns Beskrivelse, men tillige et Diplomatarium, der skulde oplyse alt til de mindste Enkeltheder. Om Kristianshavn findes 2 Bearbejdelser, en kortere med latinsk og dansk Text og en længere, der er forsynet ligesom Bindene om Kjøbenhavn med en Mængde vigtige Aktstykker. Det oprindelige Arbejde, der var paa Dansk, optog over 30 tykke Bind, men han indsaa, at dette vilde blive altfor bekosteligt at trykke, hvorfor han ved Hjælp af Joh. Brunsmann og flere lod gøre et eller flere Uddrag paa Latin 1684—87, af hvilke man endnu har Afskrifter. Det store udførlige Værk paa Dansk vilde have været af en umaadelig Betydning, hvis det kunde have udkommet, medens det kortere paa Latin, der vel ogsaa vilde have optaget mange store Bind, ikke havde faaet den Betydning for Folket. Værkets storartede Anlæg fremgaar ogsaa af de udførlige Indberetninger, som han ønskede af Præsterne, hvoraf enkelte er undgaaede Branden 1728. Havde vi endda

haft dem, vilde vi ikke have maattet sørge saa meget over Bearbejdelsens Undergang, ti de indeholdt Oplysninger af mangfoldig Art, som aldrig siden har kunnet tilvejebringes. En større Patriot i literær Henseende end Resen havde Danmark ikke i Kristian V's Tid. Han anlagde ogsaa en Samling af nordiske og især danske Bøger, der aldrig har haft sin Lige, og skænkede denne til Universitetsbibliotheket, hvor den brændte med dette i det ulykkelige Aar 1728¹).

Med saadanne Arbejder for Øje skulde man synes, at Præsidenten Resen maatte have faaet liden Tid til at besørge dette Embede. Tværtimod, alt tyder paa, at han i alle Retninger havde Kommunens Tarv for Øje og ikke undslog sig for nogen af de mange Kommissioner, til hvilke han blev udnævnt. Den eneste Undtagelse var, at han 1677—81 var fritaget for at sidde i Fattigdirektionen, ligesom han 1680 blev forskaanet for Sæde i Konsistorium. Overalt, hvor vi møder Resen, viser han sig som den imødekommende og forsonlige, der giver Fornærmeren Udvej til at tage sine Ord tilbage, og naar det kommer til det yderste, gaar han i Forbøn hos Kongen. Det Forhold, hvori Magistraten i hans Tid stillede sig til Overtroen, er sikkert ogsaa for en stor Del hans Skyld, ti naar det i hans Kristianshavns Beskrivelse fortælles, at Fanden engang havde vist sig her, da er dette fremført efter Theatrum Europæum for Skæmt. En Mand som Resen fortjener en Biografi, der kan stille hans Virksomhed i et klarere Lys, end Pladsen paa dette Sted har kunnet tillade.

Da Resen blev Præsident, blev der gjort følgende Vers til hans Ære:

Strø Roser, Cynthia, bind Kranser, knyt Violer,
Stig Arctos, sæt dig højt, skin Dag som trende Soler,

¹) Se Birket Smith, Kjøbenhavns Universitetsbibliothek S. 45—53.

dig lyste Helicons og Pindi Jomfrufflok,
 stem op din Tryllesang, til man si'r, det er nok.
 Trods vrede Morta stod der i din Sejr at tage
 vor bedste Raadstumand, da se, her er hans Mage,
 Per Resen lovkøn Mand og Dyders Ægteven,
 Thi har ham Kongen sat til Præsident igen.
 Se Enke-Raadstu' op, derfor tag vel mod Manden,
 din ædle Præsident, tag Borger Hat i Haanden,
 tak Gud, tak Kongen for slig retvis Øvrighed,
 ønsk Resen Lykke, Liv, té dig med Lydighed.
 Kom, klag, hvad fattes dig, hans Døre skal staa aaben
 herefter som tilforn med Ret, ja Enkens Raaben
 at høre er hans Lyst, ti til den trængtes Sag
 at fremme bryder han sig baade Nat og Dag,
 ti bliv Philosophus, min Pen lig som i Dvale,
 skriv ej om saadan en Mands Daad, lad Edda tale
 og gotisk gammel Dont og dansk Antikvitet,
 som sukker efter Hjælp i Tryk at blive set.
 Til Lykke ædle Dyd, lid vel, din Myrtus Blade
 og høje Cupris Top at grønnes ej aflade,
 lev i Misundelse, til Parcæ Dag er endt,
 en Kongens tro Mand og en Borger-Præsident.

4. Hans Nansen (1688—1713), eller, som han i sine yngre Dage kaldtes, Hans Hansen, var Søn af den berømte Borgmester og senere Præsident Hans Nansen og er født i Kjøbenhavn 13. August 1635. Han gik først i en dansk Læseskole og fik dernæst privat Undervisning i Latin dels hjemme dels sammen med andre Familiers Børn; siden kom han i David Reichs Skole, hvor han undervistes i Tydsk, Skrivning og Regning. 1652 sendtes han til Danzig forat lære Bogholderi og gjorde derpaa Handelsrejser til Prøjsen, Holland og Island. 1655 blev han det isl.-færøiske Kompagnis Vinterkøbmand paa Færøerne, hvorfra han Aaret efter rejste til Amsterdam, hvor han om Vinteren 1656—57 lærte Sømandskab, Geometri, Astronomi og andre matematiske Kunster. 1657 blev han af nysnævnte Kompagni antaget som Købmand paa Vestmanø ved Island, men da han Aaret efter var i Glückstad og Hamborg, blev han paa Grund af

Svenskernes Belejring udelukket fra Kjøbenhavn og fór i de følgende Aar mellem Island, Hamborg og Glückstad, først paa egne og Medrederes Vegne, og siden for det ny islandske Kompagni, hvori hans Fader var en af Hoveddeltagerne. 1670 blev han Assessor i Kommercekollegiet og 1671 i Admiralitetskollegiet, 1679 Kommerceraad, 1685 Justitsraad, 1688 Etatsraad og 1693 virkelig Etatsraad. Da Resen var død, kom en Dag i Juni 1688 Gehejmeraad Vibe til ham og berettede, at det var Kongens Vilje, at han skulde være hans Efterfølger som Præsident, men han undskyldte sig med, at det var en meget besværlig Bestilling, især paa den Tid, da Byen var i stor Gæld, Raadhuset og andre Ejendomme var meget brøstfældige og Byens Indkomster kunde ikke forslaa til dens aarlige Udgifter. Men Vibe gav ham Udsigt til, at Indtægterne kunde forøges, saa der efterhaanden kunde afbetales paa Gælden, og lovede ham al mulig Understøttelse, og efter 14 Dages Betænkning indvilligede Nansen, hvorpaa han fik Kongens Bestalling 7. Juli 1688. Han blev da indledet paa Raadhuset 7. Avgust, i det de to ældste Raadmænd tog imod ham ude paa Torvet ved Trappen og de to ældste Borgmestere inde i Raadhuset nedenfor den Trappe, som gik op til Raadstuen.

Kort efter blev der ogsaa nedsat en Kommission til Forøgelse af Stadens Indtægter, af hvilken han blev Medlem, og det lykkedes ogsaa at bringe Ligevægt i Regnskabet. Iøvrigt blev han Medlem af en stor Mængde Kommissioner, for Vandvæsen, Havnevæsen, Indkvartering, Gaderne og mange flere. Ved Siden af at være Præsident vedblev han at drive Handel, men han led mange Uheld, saa han 27. Okt. 1703 fik 4 Aars Moratorium til at være fri for sine Kreditorers Tiltale. Det hedder i den kgl. Bevilling, at han i nogle Aar havde lidt adskillige store Skader til Søs saavel af engelske og hollandske Kommisfarere som ved den islandske Handel i Henseende til Fiskeriets

Slethed, han havde lidt Ildebrand tre Gange, og den mellemste fortærede hele Huset med hans Indbo, saa han med Hustru og Børn næsten maatte gaa nøgne derfra, ligesom han havde tabt meget ved sine Venner, saa hans Tab løb op til henved 100,000 Rdl.

Han ejede en Gaard paa Slotspladsen, der brændte 1679 (se foran S. 387), senere ejede han den nuværende Postgaard paa Købmagergade og Nr. 52—56 i Overgaden over Vandet. Han døde 9. Juli 1713 og er begravet i Helligaands Kirke. Hans Hustru Elisabeth, der var Datter af Borgmester Peder Pedersen og hvem han havde ægtet 15. Feb. 1665, døde 23. Feb. 1694. Af hans Børn blev Sønnen Hans Nansen Amtmand over Dronningborg, Silkeborg og Mariager Amter, Mikkell Landsdommer paa Bornholm, hvis Efterkommere endnu lever i Norge, af Døtrene blev Margrete gift med Assessor Kristian Mule og Sofie med Borgmester Dverig Friis og siden med Præsident Joh. Schrader¹⁾.

Borgmestere.

1. Peder Resen (1664—72) se Præsidenterne.

2. Titus Bülche (1665—84) var Søn af Præsident P. Bülche og fik 1657 Rejsestipendium fra Universitetet paa 5 Aar. Efter sin Hjemkomst blev han Generalkommissær over Kirkerne i Norge, men blev 1. Avg. 1665 indsat til Borgmester i Kjøbenhavn af Statholder Gabel. Hjørring kalder ham en fornemme lærd Mand og siger, at han har vel studeret og at hans Navn med Berømmelse er indskrevet i Universitetets Matrikler. Foruden at han var Assessor i Højesteret, var han Medlem af flere Kommissioner: 1675 af en, der skulde forfatte en ny Grundtaxt for Kristianshavn, 1677

¹⁾ Hans egne Optegnelser i Geneal. biog. Arkiv S. 167—71. Hammerich i Hist. Tidsskr. 3 R. I. 257. Giessings Jubell. II, 1, 235.

af en Kommission, der skulde taxere nybyggede Gaarde i Kjøbenhavn; i mange Aar var han Medlem af Fattigdirektionen, hvor han synes at have haft Betydning med Hensyn til Børnehusets Drift, 1679 blev han Medlem af Direktionen for Vandvæsenet, 1680 af en Kommission til Undersøgelse af om enhver Bygning udenfor Portene burde nedrives for Fæstningens Skyld, 1680 af Statskollegiet, 1684 af Kommissionerne om Gaderne og om Trinitatis Sogns Udstrækning.

Han døde 9. Avg. 1684 og kaldtes da kgl. Justits- og Kommerceraad. I Bircherods Dagbøger fortælles, at hans Enke Fru Anne Lavridsdatter døde 2. Marts 1695 i Kjøbenhavn i saa stor Armod, at hun ikke efterlod det, hun kunde komme i Jorden for, hvilket forholder sig rigtigt, ti hendes Skifte er endnu bevaret. Boet, i hvilket der ikke fandtes det mindste Sølvtøj, vurderedes nemlig kun til 285 Rdl., medens Gælden var 422, og til Begravelsen havde Gehejmeraadinde Harbo givet Forskud paa 40 Rdl. Bülche fæstede nemlig af Staden 1675 og 1680 to Grunde udenfor Østerport, som hans Enke 1688 afstod til Gehejmeraad Jens Harboe; denne Grund, der længe kaldtes Harboes Have, laa ved Enden af Sortedamssø. Hans Enkes hele Navn var Anne Marie Mariager. De havde en Søn Titus, der vistnok var død før Moderen, ti ved Skiftet efter hende optraadte kun Titus Bülches Søstersønner Studenterne Frands og Johannes Trojel, der maa være Sønner af Præsten i Roskilde Jens Trojel og Margrete Bülche og af hvilke den første blev Rektor i Kalundborg og den anden Hører i Roskilde; der optræder ogsaa en Studiosus Simon Trojel, der maaske er dissens Fætter og siden blev Prokurator i Hillerød.

Titus Bülche ejede 1681 en Gaard paa Købmagergade. Som Assessor i Højesteret var han med at domfælde Griffenfeldt, men det fortælles, at han paa sit Yderste ønskede, at

hans Arm indtil Albuen maatte have raadnet af, den Tid han underskrev Dommen.

3. Jørgen Fogh (1668—76) er født i Aarhus omtrent 1631; efter hans eget Udsagn var hans Fader en slet (∴ jevn) Købmand Lars Fog og hans Moder hed Anna Jørgensdatter. Der er ingen Tvivl om, at han er af samme Slægt som den endnu blomstrende Familie Fog (der ogsaa skriver Navnet Fogh¹⁾), der nedstammer fra Bønder i Framlev Herred; Navnet betyder Gris. Raadmand Niels Lavridsen Fog i Aarhus (f. 1646 † 1710) maa være en Broder til Jørgen Fogh. Om hans Studeringer vides saa godt som intet. Han er formodentlig Student fra Aarhus Latinskole; af Hjørring omtales han som en Mand, der „vel har studeret, peregrineret og forsøgt sig udenlands, at han har naat og erlanget Licentiatum“. Det ses, at han 1658 var i Skaane, og altsaa ikke har kunnet være i Kjøbenhavn under Belejringen, ti 2. Feb. dette Aar stod han ved Hr. Tage Thotts Dødsleje paa Børringe Kloster og i den 1666 over denne trykte Ligprædiken er meddelt et Vers paa Dansk og et paa Latin, hvor Fogh har underskrevet sig juris utriusque Licentiatius, men denne Titel bar han ikke 1658. 1661 blev han indskreven ved Universitetet i Leyden som litterarum studiosus og hans Alder opgives som 30 Aar²⁾. 16 Dec. 1667 blev han Raadmand og udnævntes 11. Avg. 1668 til Borgmester, dog foreløbig med Raadmands Løn. Efter Frederik Thuresens Død udnævntes han 18. Maj 1675 til Stadsoberst, og var Medlem af Lovrevisionen.

Han var gift med Griffenfeldts Søster Katrine³⁾, hvoraf fulgte, at mange henvendte sig til ham forat opnaa hans

¹⁾ Over denne er der en Stamtavle af F. Algreen Ussing. ²⁾ Pers. Tidskr. II, 204. ³⁾ Født 19. Avg. 1644 (D. Mag. 3 R. II, 310), men paa en Levning af hendes Ligsten i Aarhus Domkirke staar 1645. Hun døde ifølge samme Ligsten 1699.

Fortale hos hans mægtige Svoger. Ved Forhøret i Anledning af dennes Fald blev det vidnet, at „Fogh havde sine Hænder i Griffenfeldts Sager, naar noget var at fortjene“¹⁾. Fogh har næppe været ganske ren i Henseende til at modtage Bestikkelser, og i de mange løse Beskyldninger, som kom frem imod Griffenfeldt, havde hans Forhold vistnok sin Del. Der er dog ikke bevaret noget Forhør over ham, hvoraf der fremgaar noget bestemt. Da Griffenfeldt blev arresteret 11. Marts 1676, havde man allerede Kl. 4 om Morgenen sikret sig Foghs Person og sat ham i Blaataarn og det paa en saadan Maade, at Griffenfeldt ikke kunde faa Underretning derom; her blev han siddende, til dennes Sag var tilendebragt. Efterat Griffenfeldt 11. Juni paa Retterstedet var bleven benaadet med evigt Fængsel, kom der 17. Juni 1676 Befaling til at foretage Sagen mod Fogh ved Bytinget, og Kæmneren Hans Jensen Stampe blev beskikket som Dommer, da Byfogden Peder Villumsen skulde optræde som Vidne. Det hedder om denne Sag i en gammel Beretning²⁾: „Borgmester Jørgen Fogh blev paa Bytinget anklaget som skyldig i Underslæb, han tilstod sin Forseelse og bad for sig med grædende Taarer; da faldt hans haarde Dom 3. Avg. 1676: han skulde miste to Fingre, staa et Kvarter i Halsjærn, føres ud af Byen af Bøddelen og evig forvises af Riget“. Det er ikke godt at vide, hvad der er kommet frem imod ham, men naar Højesteret paa saa ringe Indicier, som dem, der forelaa, kunde dømme Griffenfeldt, kan man ikke vente, at Bytinget kunde afsige nogen mildere Dom over den, der ansaas for at være meddelagtig i hans saakaldte Forbrydelser. Kristian V var imidlertid her som ved saa mange andre Lejligheder mildere end Domstolen og Fogh slap med at forvises til Aarhus.

¹⁾ Vaupell, Griffenfeldt, Breve og Aktstykker S. 70. ²⁾ O. Wolf, Griffenfeldts Levned S. 392.

Her levede han til sin Død 1685, og han er tilligemed sin Hustru (død 1699), sin Datter Kathrine og Svingersøn Landsdommer Enevold Randulf begravet i Koret i Aarhus Domkirke¹). Hans Søn Peter Fogh til Ryumgaard adledes 1707 og nød flere Begunstigelser af Regeringen, hvorved han selv mente, at Regeringen vilde oprette den haarde Fremfærd mod hans Fader. Det er ogsaa optegnet, at Jørgen Fogh døde „af Græmmelse“²).

I Kjøbenhavn ejede han den store Gaard nuv. Nr. 26 i Skindergade.

24. Sept. 1677 skrev Jørgen Fogh fra Aarhus til sine forrige Kollegaer i Magistraten, at han nogen Tid før sin Afrejse fra Kjøbenhavn havde henvendt sig til dem ang. sin Raadstueløn for 1676, „som efter kgl. M. allernaadigste Forundelse og Anordning udi den mig tilstillede Registrering saavel som efter Raadstue-ældgammel Vedtægt, og af Dem selv samtykt og underskreven, mig tilkommer“, men han havde intet Svar modtaget. Da det i den kgl. Registrering var befaleet ham at betale, hvad Havnen havde staaende hos ham, bad han om, at disse Penge maatte erstattes af hans Raadstueløn. Han anmodede ogsaa om Afregning med Vor Frue Skoles nuværende Forstandere og Betaling af hvad han havde tilgode, hvorpaa der ligesaa lidt var kommet nogen endelig Afgørelse som paa Havneregnskabet.

Magistraten vilde have givet ham en mere udførlig Motivering, der var stilet til „højærede, velfornemme synderlig gode Ven Sr. Jørgen Fogh“. Den havde konfereret om

---

¹) Hofmans Fund. III. 163. ²) Jonge, Kbhn. Beskr. S. 118. Ifølge Oplysninger fra Hr. Pastor V. Lindhardt i Aarhus er ved de senere Restavrationer Ligstenene i Aarhus Domkirke ilde medtagne og navnlig er de, der tilhører den Begravelse, hvori Fogh ligger, huggede itu, saaledes at der slet ingen findes over Fogh. Af hans Hustrus Ligsten er to Stykker bevarede med hendes Navn, Fødsels- og Dødsaar, ellers intet.

hans Andragende, og de flestes Mening var, at efterdi han var afgaaet fra Bestillingen først efter kgl. Befaling og derefter ved Proces og endelig Dom, kunde han ikke have Føje til sin Fordring, især da det havde behaget H. K. M. at anordne og lade indsætte en anden god Mand i Foghs Sted, ikke efter Processens Endskab og ergangen Dom, men straks eller kort efter Bestillingens Kvittering (Fratrædelse), hvilket ogsaa skede i den første Del af Aaret, saa Fogh ikke gjorde Tjeneste enten et halvt Aar eller mere. Hvis dette Aars Løn skulde følge Sr. Fogh, burde Borgmester Hans Pedersen ikke have nydt det Aars Deling efter Dommen. Den omtalte Registrering var ikke forevist Magistraten, men denne var i den Forhaabning, at den ikke kunde præjudicere den i dens Privilegier og Indkomster og at Kongen ikke vilde tilstede, at de, som havde afventet og betjent Bestillingen, skulde nyde Afdrag i det, der var dem tillagt for deres besværlige og vanskelige Tjenester. „Efter berørte Omstænde og Motiver saavel som endel formedelst disse besværlige Tidens og store Udgifters Tilstand, vilde Sr. Fogh selv os undskylde, at vi bemeldte hans Begæring ikke kunne bifalde og samtykke, som vi ellers gerne ham til Behag og Tjeneste i andre billige Maader forblive beredvillige, saasom vi ville formode Sr. Fogh selv skal kunne Magt give, naar han efter velgrundet Skønsomhed eftersinder“.

Dette Brev, hvortil en ufuldendt Koncept er bevaret, har formodenlig uagtet sin afvisende Tone forekommet Foghs tidligere Kollegaer for imødekommende imod en falden Storhed, hvorfor man nøjedes med følgende Paaskrift paa Foghs eget Brev, der sendtes tilbage:

„Herpaa er Magistratens venlige og tjenstvillige Svar, at de ser ikke, at Sr. Fogh har nogen Føje og Ret til den prætenderede Raadstueløn og derfor kan ikke denne hans Begæring efterkommes. Hvad Skolens Regnskab er an-

langendes, da tilskikkes ham Hr. Borgmester Kristen Andersens Forklaring. Om Havnens Regnskab følger ogsaa herhos Johan Høyer Raadmands Forklaring og Likvidation, som er gjort efter hans eget Havneregnskab med og under hans egen Haand skrevet. Og er Magistraten venligen begærendes, at han med det allerførste vilde overskikke til den paa den resterende Summa Havnens Penge sin Haandskrift, hvilket ham herpaa til venligste Svar meddeles“.

4. Balthazar Sechman (1672—75) blev Skriver paa det kgl. Klædekammer efter den 1647 afdøde Knud Kristensen, med hvis Datterdatter hans Søn Balthazar blev gift 1678. 8. Dec. 1664 blev han Raadmand og 22. Jan. 1672 Borgmester, i hvilken Stilling han døde 20. eller 21. Sept. 1675 og begravedes i S. Nikolaj Kirke, hvor hans Gravmæle blev opsat. Han var ogsaa Assessor i Højesteret. Han var gift med Mechtelle thor Borg, der fik kgl. Til-ladelse til at oppebære Naadensaar af Magistratens Indtægter fra S. Thomæ Dag 1675 til Aarsdagen derefter. Hun blev begravet 31. Jan. 1679. Han ejede allerede 1645 nuv. Nr. 10 i Kompagnistræde, der siden tilhørte hans Søn af samme Navn. Han købte 1650 af Kongen en Grund paa Slotspladsen ved Enden af Højbro, saaledes at Færdselen gik igennem en Port deri, men 1659 blev dette Skøde for-andret saaledes, at han fik fire Fag Hus vesten for Port-huset og en Grund op dertil. Af hans 5 Børn kendes Bal-thazar, der blev Etatsraad og Højesteretsassessor, Johan, Sekretair i Kommercekollegiet, der bode i den store Gaard i S. Gertrudstræde, og Raadmand Jørgen Sechman¹⁾.

5. Hans Pedersen Bladt (1676—77) er ifølge Epitafiet i S. Nikolaj Kirke født paa Øen Als i Jestrup (Tandslet Sogn) 25. Marts 1614, hans Fader var ærlig og velagte Mand Peder Kristensen Bladt, hans Moder hed Karen

¹⁾ Pers. Tidskr. I, 200.

Hansdatter. Han var 1652 Medlem af Købmændenes og Kræmmernes Kompagni og en af Stadens første Handlende. 1662 blev han en af Direktørerne for det islandske Kompagni, og denne Handel indviklede ham i saadanne Misforstaaelser med engelske Købmænd, at hans Søn Peter 1673 blev fængslet i London ¹⁾. Han var Formand for de 32 Mænd, da han 16. Dec. 1667 blev indsat som Raadmand og 9. Maj 1676 blev han indsat som Borgmester. Han ejede nuv. Nr. 5 i Snaregade og en Gaard paa Slotsholmen. 1671 fik han ogsaa Skøde paa en Grund i Løngangsstræde. For Forstrækninger til Kronen under Belejringen fik han 1660 Udlæg i nogle Gaarde i Valby. 1661 anlagde han Valby Kro med Staldrum til 16 Heste paa et Sted, hvor der ogsaa havde været Kro førend Krigen. Han fik kgl. Privilegium derpaa, da den høje Fornødenhed udkrævede en Kro for fremmede og vejfarende Folk, som ikke kunde logere andetsteds paa Grund af Forstædernes Ødelæggelse og Portenes Tillukkelse om Aftenen; Kroen solgtes af hans Enke 1680. Han var gift med Marthe Hansdatter fra Varberg, en Søster til Rentemester Henrik Müllers Hustru; de oprettede 1676 et gensidigt Testamente, hvori det hedder, at deres Ægteskab havde været henved 30 Aar, men han selv havde i rum Tid været beladt med Sygdom og Svaghed, hvorfor han ikke selv som tilforn havde kunnet have Tilsyn med sin Handel og Købmandskab, men betrot den til Fremmede og imidlertid lidt stor Skade til Søs paa mange Tusende Rdl., indtil hans Søn Peter Blatt var bleven erfaren i Handelen. Da han nu befandt sig saa skrøbelig og afmattet, at han mærkede, at hans Dødstime ikke var langt borte og et Skifte efter hans Død for Øjeblikket vilde være til stor Skade for Boet, hvis Værdi dog formodedes meget at overskride Gældens Beløb, saa bestemtes der, at hans

---

¹⁾ Foran S. 126.

Enke skulde sidde i uskiftet Bo. Hans Sønner var, efter Testamentets Udsigende, ved flittig, god Optugtelse og Information komne saa vidt, at enhver af dem kunde ernære sig af deres Hænders Gærning og Kunst, og hans eneste Datter var vel forsynet i Ægteskab, saa et Skifte ikke var fornødent for deres Skyld. Han døde 4. Sept. 1677. Lejlighedsvis ses det, at alle Lavene 17. Sept. fulgte hans Lig til S. Nikolaj Kirke, og at Magistraten i den Anledning maatte fastsætte disses Rangfølge¹). Hans Enke havde det besværligt med at rede sig ud af Vanskelighederne, ti i Jan. 1681 fik hun kgl. Bevilling til paa 4 Aars Tid at være fri og forskaanet for alle sine inden- og udenlandske Kreditorers Krav og Tiltale, at hun bedre kunde komme paa Fode, medens hun dog skulde stille Kavtion for efter den Tid at ville betale dem. Det er ubekendt, naar hun døde. Hans Søn Peter Bladt blev Assessor i Kommercekollegiet og adledes 15. Dec. 1679, men Aaret efter druknede han under Færøerne med Kone og Børn paa Vejen til Ostindien. Datteren Martha var gift med Renteskriver Jens Sørensen. En Peder Bladt, der var en af de 32 Mænd og endnu levede 1716, var vist en Sønnesøn. 1674 blev H. P. Bladts Tjener dræbt af en Student Søren Leeg, der ved Højesteret dømtes til at miste Hovedet²).

6. Kristen Andersen Dverig (1676—91) er født 24. Dec. 1622 i Tistrup ved Æbeltoft, hans Fader omtales i Ligprædiken over ham som ærlig og agtbare Anders Sørensen, som længe havde tjent under Militsen og paa de Tider holdt Rostjeneste; hans Moder hed Kirstine Madsdatter. Han var først i Regne- og Skriveskole i Æbeltoft, men da han var 13 Aar gammel, blev han „Page“ (i de Tider hed det nok ikke andet end Dreng) hos Just Høg til Bjørn-

¹) Se Nyrop, om Lavenes indbyrdes Rang S. 6—7. ²) Pers. Tidskr. I, 202.

holm, hvilken Herregaard laa i Tistrup Sogn. Just Høg lod ham oplære i Rideexercitier, og i en Alder af 18 Aar blev han Haandskriver hos Hr. Tage Thott, Lensmand paa Sølvitsborg. Efter Tage Thotts Død tjente han hos Lave Bek, der da var Sekretair i Kancelliet, og var tilstede ved Fredsafslutningen i Brømsebro, ligesom han var med at fastsætte Grænsen mellem Halland og Skaane. Siden fulgte han et kgl. Gesandtskab til Holland, men Sygdom nødte ham til at rejse hjem 1650, hvorpaa han blev Kommissarieskriver. Som saadan var han tilstede i Kjøbenhavn under Belejringen, hvor han flere Gange deltog i Udfald. 1660 blev han Krigskommissær og 9. Maj 1676 Borgmester, 1678 Assessor i Højesteret, 1684 Medlem af Børnehusdirektionen og Kancelliraad 1690. Han døde 15. Marts 1691. Han giftede sig 10. Marts 1663 med Renteskriver Sigvard Frises Enke Margrete Kejtum (død 1694), Datter af Raadmand Peder Mortensen Kejtum, med hvem han fik 4 Stivbørn. Hun fødte ham en Søn Sigvard Friis Dverig, der blev Borgmester i Kjøbenhavn og 1695 fik Skøde paa nuv. Nr. 14 ved Gammelstrand, hvilken Gaard Moderen havde bebot siden 1654. Til Vedligeholdelse af sit Gravsted i S. Nikolaj Kirke skænkede han Kirken en Gaard i Greve¹).

7. Bartholomæus Jensen (1677—97) er født i Visby paa Gulland 24. Avg. 1623 og Søn af Slotsskriver Jens Bartholomæusen. Han kom i Handelslære hos den senere Borgmester Fin Nielsen i Kjøbenhavn og tog 1643 selv Borgerskab som Købmand. 1648 blev han Medlem af Islandsk Kompagni og gjorde en Rejse til Island. For Borgmester Reinhold Hansens Enke rejste han 1649 til Færøerne, hvor han blev i to Aar, og 1651 rejste han dertil igen; i det hele gjorde han mange

¹) Baade over ham og hans Hustru er der trykte Sørgeprogrammer af Universitetet og Ligprædiken af M. Mikael Henriksen. Hofmans Fund. IX. 272.

brænderi i Vedbæk og fik dertil af Kongen Gavebrev paa en Grund imellem Stranden og Landevejen. Efter 20 Aars Forløb skulde de aarlig yde 6000 Mursten til Kongen uden Betaling¹⁾. Han var gift med Margrete Elisabeth Weinmann, med hvem han havde 4 Sønner, der alle bar Stamnavnet Lindberg: Jakob Andreasen Lindberg var Amtmand i Skeeen, Søren Raadstueskriver i Kjøbenhavn, Johan Kristoffer Bogholder ved Landetatens Generalkommissariat og Adam Levin Bogholder ved Feltkommissariatet.

11. Sigfred Friis Dverig (1694—1710), Søn af Borgmester Kristen Andersen Dverig, var Sekretair i tysk Kancelli, da han 28. Marts 1694 blev Borgmester. Samme Aar blev han en af Direktørerne for Pesthuset, 1696 tillige for Børnehuset. Han var Medlem af flere Kommissioner, i mange Aar af den for Gadernes Regulering. Han døde som Justitsraad 23. Marts 1710 og er begravet i S. Nikolaj Kirke²⁾.

12. Albert Bartholin (1697—1703), Søn af den berømte Læge Prof. Thomas Bartholin og Borgmester Kristoffer Hansens eneste Datter Else. Han er født 1668 og var Sekretair i det danske Kancelli, da han 8. Sept. 1697 blev indsat som Viceborgmester, men han steg aldrig til Løn som virkelig Borgmester, idet han allerede døde 8. Jan. 1703 af Børnekopper. Hans Enke, Johanne Marie, Datter af Thomas Daabelsteen, ægtede siden Assessor Joh. Laurentzen, der 1718 søgte om en højere Rang for sin Hustrus Skyld³⁾.

R a a d m æ n d.

1. Klavs Iversen Ravn (1660—69) var Byskriver i Halmstad, da han 1638 beskikkedes til Byfoged i Kjøbenhavn. 13. Avg. 1660 blev han Raadmand og døde 1. Nov. 1669; han be-

¹⁾ Sæl. Reg. XXXVI, 509—11. ²⁾ Pers. Tidskr. I. 197. ³⁾ Giesings Jubellærere III. 64. Stolpe, Dagspressen II. 270.

gravedes i S. Nikolaj Kirke, hvor han fik frit Gravsted, fordi han havde skænket Kirken en Sølv-Oblatæske. Han ejede Nr. 46 paa Købmagergade. 1656 bevilgede Kongen ham og hans Hustru samt en af deres Arvinger for hans lange, flittige og tro Tjeneste en Bondegaard i Borup i Værløse Sogn, tilligemed frit Fiskeri i den nærliggende Sø, 20 Læs Ved aarlig og Bygningstømmer frit, idet det ses, at han vilde bygge sig en ny Beboelse, hvor han ventelig vilde have Sommerophold. Hans første Hustru begravedes 8. Juni 1666, hans anden Hustru Kathrine Riese ægtede efter hans Død Raadmand Klavs Sohn¹⁾.

2. Henrik Jakobsen fra Flensborg (1660—68), Købmand, var 1631—34 Oldemand for Fattigforstanderne, hvilket var en Post, der kun beklædtes af ansete Borgere²⁾. Han forfattede i denne Egenskab et Haandskrift „De fattiges Forraad“, hvor han kalder sig Holsatus Flensborgensis³⁾. Han blev 1640 Medlem af det danske Kompagni og fremtræder oftere i Fuldmagter til Hyldinger og i Andragender om Privilegierne 1658. 1659 blev han ogsaa en af de 32 Mænd, og det den anden i Rækkefølgen, nærmest efter Frederik Thuresen, og blev ligesom denne en af Formændene. 13. Avg. 1660 blev han Raadmand efter at have været Overformynder en Del Aar. Han døde 8. Dec. 1668 efter et langt Sygeleje og blev begravet i S. Nikolaj Kirke, for hvilken han var Værge. Han ejede allerede 1645 nuv. Nr. 18 i Købmagergade, som han havde til sin Død, ligesledes nuv. Nr. 57—59 i Store Kongensgade, hvor han havde en Del smaa Boliger for Smaafolk, der kaldtes Henrik Jakobsens Boder. Hans første Hustru, hvis Navn ikke kendes

1) Pers. Tidskr. I. 198. 2) Samme Post blev 1651—56 beklædt af Peder Jakobsen Flensborg, der vel var hans Broder. Denne døde 24. Feb. 1669 og blev begravet i Helligaands Kirke.
3) Trykt i K. D. II. 777 flg.

er begravet i sine Forældres Gravsted i S. Nikolaj Kirke 23. Dec. 1648. Anden Gang blev han gift med Helene Helverskov 12. Jan. 1650, vistnok Datter af Kancellitjener Kristen Pedersen, hun begravedes samme Sted i December 1666. Hans Søn Kristian Herman Helverskov og hans Datter Anne Margrete Helverskov, der var gift med Landsdommer Peder Luxdorph, adledes 24. Maj 1688. Sønnen døde som Justitsraad og Ejer af Irup Hovedgaard i Thy, som han havde faaet med sin Hustru, der var Datter af Albert Itzen, ogsaa en anset kjøbenhavnsk Borger og en af de 32 Mænd, men han havde ingen Sønner, saa Navnet uddøde med ham ¹).

3. Villum eller Vilhelm Fuiren (1660—64), er født 1603 og Søn af Henrik Fuiren den yngre. 1638 blev han Medlem af danske Kompagni. 1648 var han en af de udvalgte Borgere, der valgte Deputerede til Kongevalg, deltog 1658 i Adresserne til Kongen i Anledning af Privilegierne og blev 14. April 1659 en af de 32 Mænd. 13. Avg. 1660 blev han Raadmand, døde 16. Juli 1664 i sit 61. Aar og blev begravet i S. Nikolaj Kirke. Da han kaldes Svoger af Griffenfeldts Fader, var hans Hustru Drude sikkert en Datter af Peter Motzfeldt ²); hun er begravet i S. Nikolaj Kirke 22. Marts 1649, hvor Sønnen Villum er begravet 1678 og Frederik 1691, ligesom Døtrene Drude 1665 og Karen 1669; en Datter Mechtele var gift med Klavs Iversen (se Nr. 28), Datteren Maren blev i Ægteskab med Johan Friman Oldemoder til de bekendte norske Digtere. Af andre Børn kendes Jørgen, Jonas, Henrik og Peter Fuiren, der 1668 nævnes som Ejere af Huse i Villum Fuirens Gang, der var en smal Gang, der forbandt Mikkel Bryggersgade og Kattesund og havde Navn efter ham. Han

¹) Wad, Meddel. om Dimitterede fra Herlufsholm S. 120. Pers. Tidsskr. I. 204. ²) D. Mag. 3 R. II. 307, 311.

ejede desuden nuv. Nr. 36 ved Gammelstrand, Peter Hvitfeldtstræde Nr. 9, hvor der ogsaa var en Villum Fuirens Gang med Smaahuse, og Grønnegade Nr. 43, foruden en Have i S. Anne Stræde og en Frugthave ved Kongens Have, som han maatte afstaa paa Grund af de ny Fæstningsværker ¹⁾).

4. Peter Holmer (1663—72) var 1646—53 Forstander paa Herlufsholm, men var siden i kgl. Tjeneste i Kjøbenhavn. For sine Forstrækninger til Kongen fik han 1659 Pant i noget Jordegods. 12. Dec. 1663 blev han Raadmand. Han ejede Nr. 14 paa Amagertorv, hvortil hørte en stor Have. 1665 købte han Store Ravusborg udenfor Nørreport, men 1669 gjorde Dr. Kaspar Bartholin paa sin Myndling Margrete Mikkelsdatters Vegne Indførsel baade i denne Ejendom og i hans „Hovedgaard“ paa Amagertorv, og han selv gik af som Raadmand 11. Jan. 1672. I Anledning af hans Afskedigelse skriver Resen: „Det er mærkeligt, at omtrent 8 Dage førend han blev forløvet, da Kvinden, som tager Vare paa Raadstuen med at gøre der rent, havde toet Vinduerne og dem tillukket og sat Krogene paa og Baltzer Sechmand Raadmand var deroppe at gennemse nogle Raadstuebreve, faldt en Sten-Vindueskærm ud tilligemed Vinduet, hvorudi Peter Holmers Vaaben stod, og Stenene slog Skuret derunder itu, som var over Brandstigen, og Vinduet faldt ned paa Gaden, uskadet i alle Maader, saa at ikke en Rude paa det hele Vindue var i ringeste Maader beskadiget, men hans Vaaben alene blev slaaet i mange Stykker“. Han begravedes i S. Nikolaj Kirke 19 Nov. 1685. Han var gift med Verner Kloumands Datter Ingeborg Mecklenborg, der døde 1660 og med hvem han fik Gaarden paa Amagertorv. Det ses ikke, om han havde flere Børn end ét Barn, der døde 1660 og som han fik kgl. Bevilling til at begrave om Aftenen ²⁾).

¹⁾ Pers. Tidskr. I. 213. ²⁾ Pers. Tidskr. I. 203. Melchior Efterr. om Herlufsholm 112—13.

5. Baltzer Sechman (1664—72) se Borgmestrene.

6. Jens Boyesen (1666—69), formodenlig en Sønderjyde, var Toldskriver 1634, da han blev Medlem af det danske Kompagni, senere kaldes han Tolder og Toldforvalter. Under Belejringen var han flere Gange Medlem af Kommissioner om Garnisonens Underhold. For sine Forstrækninger til Kronen fik han 1660 Udlæg i Jordegods. 15. Feb. 1666 blev han Raadmand og døde 9. Feb. 1669. Han blev begravet i Holmens Kirke. 1645 bode han ved Stranden, men 1651 fik han Skøde paa en Grund i Nærheden af Toldboden, som han dog ikke fik bebygget; dette blev imidlertid Tilfældet med en anden Grund i den ny Stad. Han ejede nemlig nuv. Nr. 33 i Store Kongensgade og fik 1653 Tilladelse til at indrette den til en Bryggergaard med tilhørende Hestemølle, eftersom han havde ladet bygge god Købstedbygning. En Vandledning, der blev anlagt for Ny Kjøbenhavn, fik Navn efter ham og kaldtes længe Jens Boyesens Vandkompagni.

7. Hans Pedersen Klein (1666—67) var sikkert en Tydsker, idet han ofte kaldes Johan Peitersen Klein¹⁾. 1650 blev han Medlem af det danske Kompagni og nævnes 1654 som Formand for Tingmændene. Han deltog i Adresserne 1658 i Anledning af Privilegierne og blev en af de 32 Mænd 1659, hvis ene Formand han blev 1660. Under Belejringen udrustede han flere Kapere, ydede Øl til Hofetaten og laante Kongen Penge, hvorfor han fik Udlæg i Jordegods og Anvisning paa Tolden i Norge, men den ene Fordring paa over 5000 Rdl. indløstes af Biskop Svane²⁾. 1661 blev han Medlem af Købmændenes og Kræmmernes Kompagni. 15. Feb. 1666 blev han Raadmand, ved hvilken Lejlighed det omtales, at han var Købmand. Han døde 13. Dec. 1667

1) Samtidig levede en Hans Pedersen Klein, der var Skræder.

2) Jfr. Brasch, Vemmetofte I. 211—14. Hofmans Fund. X, 309.

og er begravet i Holmens Kirke. Han ejede nuv. Nr. 1 i Snaregade (en Del af Assistenshuset) og nuv. Nr. 32 i Vestergade, foruden Grunde i Stormarn- og Ditmarskensgade. 30. Sept. 1665 fik han Bevilling til at vies i Huset til Lene Nielsdatter, men det ses at han har været gift før med en Søster til Borgmester Hans Sørensens Hustru paa Kristianshavn. Efter hans Død var Enken, der mest kaldes Magdalene, indviklet i Dødsboets daarlige Omstændigheder, og det ses, at hun 1673 ikke opholdt sig i Kjøbenhavn, men hendes Gaard i Snaregade var pantsat til Kristine sal. Jens Movridsens. Hun var efter hans Død gift med Jokum Ernst Volcher, men var Enke igen 1675.

8. Jørgen Fogh (1667—68) se Borgmestre.

9. Hans Pedersen Bladt (1667—76) se Borgmestre.

10. Johan Lehn (1668—81) var Borger og Vinhandler i Kjøbenhavn 1640, da han købte et Gravsted i S. Petri Kirke til sin Svigerfader Rolant v. Dickelen, med hvis Datter Sara han 1633 havde haft Bryllup i Amsterdam. Det fortælles, at det er Trediveaarskrigen, der har foranlediget ham tilligemed en anden navnkundig Vinhandler Nikolaj Edinger til at søge Tilflugt i Kjøbenhavn. Han kom tidlig i anset Stilling, idet han 1652 fik Bevilling til at købe to Daadyr fra Kongens Vildtbane, hvilket var en stor Begunstigelse. 1653 ses han at være en af Mikkel Vibes Arvinger. Han deltog i Adresserne 1658 og blev 1659 en af de 32 Mænd. Under Belejringen var han en Tid Fændrik, men da han 1658 blev en af de Ældste ved S. Petri Kirke, fritoges han for denne Bestilling. For sine Leverancer til Hofholdningen fik han Gods i Pant 1659. 20. Avg. 1668 blev han Raadmand og døde 4. Juni 1681, begravedes i S. Petri Kirke. 1645 bode han paa Nytorv, men 1661 ejede han Vinhuset Dyrkøb i Klædeboderne, der nød stor Anseelse. Af hans Børn blev 2 Sønner og 2 Døtre voksne,

af Søønnerne bode Johan 1668 i Store Færgestræde, medens Abraham Lehn fortsatte Vinhandelen og blev en af de 32 Mænd¹).

11. Frands Jonsen (1669—80) havde før Krigen med Karl Gustav været Slotsskriver paa Bahus, men var allerede 1661 Ejer af nuv. Nr. 28 i Admiralgade, som hans Enke siden havde. 21. Jan. 1669 blev han Raadmand og døde 25. Nov. 1680. Et Fjerdingaar før sin Død giftede han sig med Enken Gertrud Trønner, Datter af Kristoffer Trønner; hun arvede ham og blev Ejer af over 12000 Rdl., hvilke hun 1699 testamenterede sine Slægtninge med Undtagelse af 100 Rdl., der tilfaldt Vartov Hospital, forat hendes Slægt kunde komme særlig i Betragtning ved given Lejlighed. Han har vist været gift en Gang før, ti i S. Nikolaj Kirke er begravet hans Hustrus to første Mænd, den ene Peter Brun, den anden Hans Olufsen, der døde 1652; hvis der herved mentes Gertrud Trønner, vilde denne have været Enke i 28 Aar, førnd hun ægtede ham, hvilket er lidet troligt. Hans Begravelsessted var i Trinitatis Kirke, hvor et Barn af ham nedsattes 1682 og hans Enke 29. Dec. 1702²).

12. Bjørn Jakobsen (1669—79) var før Krigen med Karl Gustav Ridefoged i Malmøhus Len, blev Raadmand 10. Marts 1669 og døde 11. Okt. 1679. Ellers vides intet om ham, med mindre han skulde være Fader til Admiral Jørgen Bjørnsen og Tolder Jakob Bjørnsen i Varde.

13. Jakob Eilersen (1669—83) var Slotsskriver paa Kjøbenhavns Slot 1650, da han blev Medlem af danske Kompagni. 16. Dec. 1669 blev han Raadmand og døde 18. Jan. 1683. Han ejede 1661 en Gaard paa Gammeltorv, men fra 1668 til sin Død nuv. Nr. 4. ved Holmens Kanal; udenfor Vesterport havde han en Have før Belejringen. Han

¹) Hist. Tidskr. II. 91—92. ²) Pers. Tidskr. I. 206, V. 33, 40.

giftede sig 18. Okt. 1650 med Birgitte, Datter af Mag. Klavs Hansen, Præst i Vordingborg, og Søsterdatter af Raadmand Morten Mikkelsens Hustru, i hvis Hus hun opholdt sig. Hun døde 19. Okt. 1690 og er ligesom sin Mand begravet i S. Nikolaj Kirke. Af deres 12 Børn overlevede dem kun 3 Sønner og 2 Døtre, og af disse kendes Mag. Hans Kristoffer Eilertsen, der blev Præst i Ringkøbing, en Datter Johanne var gift med Biskop Kristen Lodberg i Ribe og kaldes ved Moderens Død Margrete Møllers, var vistnok siden gift med Præsident Peder Kaasbøl i Kristiania; en i Kjøbenhavn 1721 afdød Assessor Eilertsen var vel hans Sønnesøn¹).

14. Arent Berntsen (1670—80) er født i Bergen 21. Maj 1610 og ifølge Indskriften paa hans Ligkiste Søn af Kyper Bernt Andersen²) og Maren Jensdatter. Efterat have tjent forskellige Adelsmænd, blev han omtrent 1636 Slotsskriver paa Varberg, men flyttede 1644 til Kjøbenhavn, hvor han købte en Gaard ved Gammelstrand og 1647 blev Raadstueskriver. Ved Siden af drev han Handel, ti 1652 blev han Medlem af Købmændenes og Kræmmernes Kompagni. Allerede i Varberg drev han Teglblænderi, han oprettede ogsaa Teglværk i Skaane og et i Brønshøj, hvor han ejede en Gaard og udgravede Byens Gadekær, imod at benytte dette som Fiskepark. Han byggede vistnok selv to Gaarde ved Holmens Kanal, det nuv. Erichsenske Palais, hvor han bode i den sidste Del af sit Liv. Under Kjøbenhavns Belejring var han Medreder af de to Kapere „Højehald“ og „den sorte Ørn“ og forstrakte Kronen med større Summer, hvilket han alt havde gjort i Krigen 1643—45.

¹) Ligprædiken over Hustruen af M. Mikael Henriksen. Pers. Tidskr. I. 199. Giessings Jubellærere II. 266. ²) Bernt Andersen tog Borgerskab 1607 (Bergens Borgerbog 1550—1751, udg. af N. Nicolaysen S. 22).

16. Dec. 1670 blev han indsat som Raadmand, efterat have afstaaet sit tidligere Embede til sin Svigersøn Morten Heider, og døde 29. Dec. 1680. Han var første Gang gift med Karen Arentsdatter og efter hendes Død, 1. Sept. 1652, med Mette Lavridsdatter, i hvilke Ægteskaber han havde 17 Børn. Han er Forfatter af „Danmarks og Norges frugtbare Herlighed“, der udkom 1650—56. Et varigt Minde om hans Skrivekunst er den Kjøbenhavns Jordebog, som endnu findes i Raadhusarkivet og er forfattet 1656—59, meget nitid udført med mange Snirkler og Tegninger¹⁾.

15. Ditmer Bøfeke (1672—81) er født 24. Maj 1612 i Dortmund, kom 1625 til Kjøbenhavn og nedsatte sig siden som Kræmmer; allerede 1645 ejede han den store Gaard paa Amagertorv, nuv. Nr. 27, hvortil hørte Nr. 30 i Læderstræde; noget senere var han tillige Ejer af den skraas over for liggende Nr. 26 i Vimmelskaftet lige ved Klosterstræde. Han deltog i Adresserne 1658 i Anledning af Privilegierne og blev 1659 en af de 32 Mænd, hvis Formand han siden blev. 29. Jan. 1672 blev han Raadmand og døde 26. Avg. 1681 som „en fornemme rig Mand og anselig Negotiant“. Af det endnu bevarede Skifte²⁾ ses det, at han efterlod i Obligationer 134932 Rdl. og i Skibsparter 12905 Rdl., hvilket paa den Tid var en stor Formue. Ved Helligaands Kirke lod han opføre en firkantet, grundmuret Begravelse, hvori blev hensat hans egen og hans tredie Hustrus Kister tilligemed nogle af deres Børn. Han var nemlig første Gang gift med Cecilie Klavsdatter, anden Gang med Anne Multerpas og tredie Gang 1655 med Hans Nansens Datter Maren, der døde 23. Avg. 1677. Af første eller snarere andet Ægteskab havde han Sønnen

¹⁾ En udførlig Levnedbeskrivelse har nærværende Forfatter meddelt i Pers. Tidskr. 2 R. II. 257—79. ²⁾ Geh. Ark. Aflev. fra Just. Min. Skab 20, 8.

Jørgen (se nedenfor Side 451) og med Maren Nansen 3 Sønner og 6 Døtre, af hvilke Sønnen Hans som Hans Nansens Dattersøn blev adlet 1682, af Døtrene kendes Marie, Kristine og Anna Cecilie. Ditmer Bøfeke testamenterede 500 Rdl. til Syge og Sengeliggende og 400 Rdl. til sin Begravelses Vedligeholdelse¹⁾).

16. Johan Høyer (1672—92), kgl. Hof- og Mundvinskænk, fik 1670 af Kongen Løfte paa den første ledige Bestilling enten som Raadmand i Kjøbenhavn eller som Tolder i Ribe og Kolding; paa Tolderembedet i Ribe havde han iøvrigt tidligere faaet Ventebrev for sin lange og tro Tjeneste. 29. Januar 1672 blev han Raadmand og døde i August 1692. Han ejede en Gaard paa Slotspladsen og fik 1670 Skøde paa en Grund i Løngangsstræde.

17. Bartholomæus Jensen (1676—77) se Borgmestrene.

18. Hans Knudsen Legaard blev indskreven i Kræmmerlavet 1661. Senere blev han Overformynder. 9. Jan. 1670 udnævntes han til Stadskaptejn, blev Raadmand 24. Nov. 1677, Medlem af Vanddirektionen 1679 og 1682 af en Kommission til at revidere Grundtaxten. Han ejede først en Gaard paa Hjørnet af Vimmelskaflet og Badstuestræde, men bode fra Treserne i nuv. Nr. 14 paa Gammeltorv; en Tid ejede han ogsaa Østergade Nr. 1 og Kongens Nytorv Nr. 23, ligesom en Gaard i Ny Hollænderby. Han ejede ogsaa en Tid Annebjerggaard i Ods Herred. For Forstrækninger til Kronen fik han 1660 Udlæg i Jordegods. Hans Enke hed Kirsten.

19. Iver Kasparsen Schøller (1679—88) var først Borger i Køge og flyttede derfra til Kristianshavn, hvor han var Borgmester 1662—74 og ejede Nr. 32 i

---

¹⁾ Bircherods Dagbøger S. 211. Giessings Jubell. II. 2, 75. Hofmanns Fund. IX. 230, X. 313.

Overgaden over Vandet og Nr. 21 i Dronningensgade. Senere blev han Assessor i Kommercekollegiet og 3. Dec. 1679 Raadmand, fra hvilken sidste Stilling han blev afskediget 1688 paa Grund af Alderdom og Svaghed men med Beholdelse af Rang i Gang og Sæde og Raadmands Løn. 1682 fik han under en Strid med Sognepræsten Rasmus Byssing Tilladelse til at søge Holmens Kirke. Han blev 1643, medens han endnu bode i Køge, gift med Marine Rasmusdatter, Enke efter Borgmester Kristen Jostsen i Køge, men hun døde 1647¹⁾.

20. Bendix Meese (1680—88) (Navnet skrives ogsaa Meseng og Mesing), Søn af Ulrik Meese og Margrete Mule, var vistnok fra Mellem- eller Sydslesvig, men af dansk Talesprog, og var Fætter til Abel Kathrine, der oprettede den efter hende opnævnte Stiftelse. 20. Juli 1669 beskikkedes han til Stiftskriver i Sælands Stift og efterfulgte 1672 Abel Kathrines Mand Hans Hansen som Proviantskriver i Kjøbenhavn. Han blev Raadmand 20. Dec. 1680 og 1684 en af Direktørerne for Børnehuset. Han døde 3. Juni 1688 og blev begravet i Holmens Kirke, skraas overfor hvilken han bode, idet han ejede nuv. Nr. 10 og 12 ved Holmens Kanal, som han havde faaet efter Abel Kathrines Død. Han havde i Holmens Kirke købt Niels Olufsens Gravsted og fik 1687 kgl. Bevilling til paa dennes Epitafium at opsætte sin og sin afdøde Hustrus Kontrafejer istedenfor Niels Olufsens, uagtet den nyeste Begravelsesforordning havde forbudt at pryde Gravmæler med Portræter²⁾. Hans Sønnedatter var gift med Etatsraad Georg Grund³⁾.

21. Peter Motzfeldt (1681—1702), Søn af den ældre Peter M., der var Griffenfeldts Morfader. Han var ligesom sin

¹⁾ Pers. Tidskr. II. 313. ²⁾ Foran S. 212. ³⁾ Sæl. Reg. XXVII, 483—84; Møller, die Fam. Ahlefeldt S. 447; O. Nielsen, Abel Kathrines Stiftelse S. 3.

Fader Vinhandler og bode i dennes Gaard, nuv. Nr. 46 ved Gammelstrand. 1659 var han en af de Vinhandlere, der for Leverancer til Kongen fik Afgiften af Ladegaardsmarken i Pant. 1658 deltog han i Adresserne om Privilegierne og blev senere en af de 32 Mænd, hvis Formand han var, da han 10. Jan. 1681 udnævntes til Raadmand. 8. Sept. 1671 var han bleven Stadskaaptejn (jfr. S. 297) og blev 1672 Medlem af en Kommission, der skulde fastsætte Priserne for Levnedsmidler. Han var Værge for S. Nikolaj Kirke 1671—84. Han døde 10. April 1702 og er begravet i S. Nikolaj Kirke. Hans Søn Nikolaj blev Generalmajor, en Søn Jokum nævnes foran S. 255. Hans Datter var gift med Prof. O. Torm¹⁾.

22. Klavs Sohn (1681—88), Bendix Meeses Fætter, idet deres Mødre var Søskende. Hans Fader var Hofbager Hans Sohn, hans Moder Anna Mule. Klavs Sohn havde formodentlig tidlig Stilling ved Hoffet og blev tilsidst Hofkøkkenskriver. 1. Avg. 1679 bevilgede Kongen ham, der da kaldes „forrige Hofkøkkenskriver, nu Indvaaner i Kjøbenhavn“, at nyde de samme Friheder og Benaadninger som kgl. Betjente og at handle en gros uforment, saa længe han udgav Told, Accise, Kousumtion og anden Rettighed. Det gik imidlertid ikke altid heldigt med hans Handel, ti 1686 blev der for en Udlænding gjort Udlæg hos ham i Brændevin og andre Varer og s. Aar fik han af Kongen Bevilling til at have Bryggeri i en Gaard paa Købmagergade, nuv. Nr. 50, paa Grund af den store Skade, han havde lidt til Søs. 3. Okt. 1681 blev han Raadmand, men afskedigedes 13. Avg. 1688 paa Grund af Svaghed, idet han dog fik Tilladelse til at beholde Løn, Gang og Sæde; han døde dog snart efter, ti 24. Sept. 1688 blev han begravet i S. Nikolaj Kirke. Af første Ægteskab havde han flere Børn, deri-

¹⁾ Pers. Tidskr. I. 197. Om hans Slægt se Giessings Jubellærere III. S. 344.

blandt en Søn Hans, i Anledning af hvis Mødrenearv der 1672 beskikkedes Peder Pedersen Lerche og Amtsforvalter Hans Hansen (Abel Kathrines Mand) til Kommissærer, men denne Søn blev begravet 1684. Anden Gang giftede han sig med Raadmand Klavs Ravns Enke Katrine Riese¹⁾, der døde 31. Juli 1712 og er begravet i Trinitatis Kirke, med hvem han havde Sønnerne Klavs Sohn, døde i Tydskland 1701 eller 1702, Engelbrecht Sohn, faldt som Ritmester 1710, og Kathrine († 1709) gift med Kaptejn i Flaaden Eggert Kristian Knuth († 1710). Sohns Enke synes at have bød paa den Gaard i Borup i Værløse Sogn, som i sin Tid var bevilget hendes første Mand. Klavs Sohns Broder Johan Sohn gjorde efter Abel Kathrines Død Fordring paa Filsted Ladegaard ved Aalborg og kom i langvarig Proces med Hovedarvingen Nic. Brüggemann, der 1678 gav ham Skøde paa Gaarden, der 1688 fik Navnet Sohngaardsholm efter ham. Han døde 1690, 51 Aar gammel, formodenlig ugift, ti den Anna Mule, der er begravet sammen med ham i Nørre Tranders Kirke, maa være hans Moder (hun var nemlig født 1604). Klavs Sohns Børn var hans nærmeste Arvinger, men da deres Moder havde faaet Tilladelse til at sidde i uskiftet Bo og ikke vilde udsætte dem for at komme i Forlegenhed ved at gaa ind i Boet, overdrog hun 1692 med sin Svoger og Lavværgen Hans Nansens Samtykke til Renteskriver Hans Sørensen Bentzen den fulde Arv og Gæld for 500 Rdl., idet Gaarden var pantsat til Johan Adolf Clerque. Klavs Sohns Søster var formodenlig den Kathrine Sohn, der var Dronningens Kammerpige og 1671 af Kongen fik 1000 Rdl. til sit Bryllup²⁾.

¹⁾ Hendes Brødre var Hans Povlsen og Kommissær Riese. ²⁾ Hofmans Fund. III. 551. Abel Kathrines Stiftelse S. 7. Sæl. Tegn. XXXIX. 670. Sæl. Reg. XXXVII. 373—76. Pers. Tidskr. II. 288.

23. Hans Jensen Stampe (1682—94), Søn af Præsten Jens Stampe i Gislev i Fyn og Broder til Mag. Henrik Stampe, Stamfader for den friherrelige Familie Stampe, er født 1637. Han var Kæmner 1673—79, blev siden Overformynder, og da han 1682 blev beskikket til Kvæsthusforvalter, med hvilken Stilling der ingen Løn fulgte, udnævntes han tillige til Raadmand og blev indsat 3. Marts 1682. Han blev benyttet i en stor Mængde Kommissioner, saaledes blev han 1679 Medlem af Vanddirektionen og af Kommissionen for Gadeløgterne, 1680 af Brolægningskommissionen, 1682 af Kommissionen for forbedret Færdsel i Garderne, 1684 for Bolværkerne, 1687 af Direktionen for Brandvæsenet, 1688 af en Kommission, der skulde sørge for Forøgelse af Stadens Indtægter, 1689 for Indkvarteringen, og af flere andre. 1676 var han Sættedommer i Borgmester Jørgen Foghs Sag. 1689 havde han Prioritet i Rugaard ved Æbeltoft, der ejedes af Jørgen Arenfeldt. Han var gift med Bodil Nielsdatter, Enke efter Stadskaptejn Hans Justsen og fik med hende Gaarden nuv. Nr. 45 paa Nørregade. Hun overlevede ham, der døde 1694, og efterlod sin ikke ubetydelige Formue til sine Døtre af første Ægteskab¹). Hun døde i August 1699. Ved sin Død skænkede hun 500 Sletdaler til Vor Frue Latinskole og ligesaa meget til de Husarme²).

24. Morten Nielsen (1682—96) er født i Næstved 9. Sept. 1634, hans Fader Niels Nielsen var Købmand. Han kom i Huset hos Borgmester Peder Pedersen og gjorde for

¹) Maren var gift med Johan Syling, Birgitte med Henning Hjort (af hvilket Ægteskab 3 Sønner) og Ane med Hans Ditlevsen Schrøder (af dette Ægteskab 1 Søn og 3 Døtre).

²) Giessings Jubell. III. 468. Skiftet 1699. Hofmans Fund. IX. 109.

ham Rejser til Sydevropa. Da han paa Hjemrejsen kom til Helsingør, var denne By indtaget af Svenskerne og han blev taget til Fange, men udvekslet. Siden rejste han til Island i Bartholomæus Jensens Tjeneste. Han maa have modtaget videnskabelig Uddannelse, idet der er bevaret af ham en Oversættelse paa Vers af Ovids Metamorphoses og Asnats Historie fordansket af ham. Han var en Søstersøn af en Hans Johansen, der 1676 overdrog ham Del i en Ejendom i Kjøbenhavn. 1665 blev han Medlem af Købmands- og Kræmmerkompagniet, blev siden Overformynder og da han 1682 ligesom Hans Jensen Stampe blev Kvæsthusforvalter, udnævntes han samtidig til Raadmand og blev indsat 3. Marts. Han var 1688 Medlem af Brandkommissionen og blev 1692 Medlem af Kanal-direktionen (sml. S. 20), fordi han var saa velhavende, at han kunde staa i Forskud; 1696 blev han tillige Medlem af Direktionen for Gaderne. Han ejede Nr. 9 i Snaregade. Han blev 8. Dec. 1664 gift med Alhed Didriksdatter, Datter af Tolder Didrik Kristoffersen i Helsingør, og blev derved Bartholomæus Jensens Svoger; ved hendes Død 7. Maj 1692 fik han Tilladelse til at lade hende begrave om Aftenen og lade Sangværket gaa en Time længer end sædvanligt. Anden Gang giftede han sig 23. Avg. 1693 med Magdalene Bornemann, Datter af Borgmester Cosmus Bornemann. Han døde 1696, hvorpaa hun giftede sig med Mag. Frands Thestrup, der døde som Biskop i Aalborg. I Ægteskabet med Morten Nielsen havde hun to Sønner, der begge bar Tilnavnet Budolph, maaske efter Budolphi Kirke i Aalborg, hvor Stivfaderen en Tid var Præst; den ene, Cosmus Budolph (født 1695) døde 1712, den anden Morten Budolph (født 1697 efter Faderens Død) døde i Udlandet 1725 og oprettede Budolphi Stiftelse ¹⁾.

¹⁾ Giessings Jubellærere III. 408. Danske Selskabs Tilvæxt S. 164.

25. Lavrids Andersen (1685—1717) var Renteskriver og blev Raadmand 11. Maj 1685, formodentlig samtidig med at han blev Kvæsthusforvalter; fra den sidste Stilling gik han af 1688. Han ejede Nr. 36 i Læderstræde og fik 1669 Skøde paa en Grund i Stormgade. Han omtales iøvrigt kun sjelden og døde 25. Sept. 1717.

26. Johan Drøge (1685—88), fornemme Handelsmand, er født i Westfalen 14. Maj 1620, kom 1642 til Kjøbenhavn, hvor han først var i Handelen hos Villum Villumsen, siden hos Ditmer Bøfeke, men overtog sin egen Forretning 1645, var 1652 Medlem af Købmændenes og Kræmmernes Lav, deltog 1658 i Adresserne om Privilegierne og var allerede 1662 en af Forstanderne for den tydske Kirke. 1666 blev han Stadskaptejn og senere en af de 32 Mænd, hvis Viceformand han var, da han 14. Maj 1685 blev udnævnt til Raadmand. Han var tillige en Tid Kvæsthusforvalter. 1688 blev han paa Grund af Alderdom og Svagelighed fritaget for sine Forretninger som Raadmand, men beholdt sin Løn, Gang og Sæde som saadan. Han ejede nuv. Nr. 38 i Klædeboderne (Skindergade). Han blev første Gang 1648 gift med Anne von der Weis, anden Gang blev han 28. Okt. 1668 gift med Margrethe Elisabeth Paulli, Datter af den bekendte Læge Dr. Simon Paulli; ved deres Bryllup skrev Anders Bording et Kvad, hvori omtales Legeren, Stegeren og Stadens Bydemænd. En Datter Kathrine Margrethe var gift med Prins Jørgens Konfessionarius i London Johan Joakim Mecken, der døde i Kbnh. 1711, og hendes Halvsøster Anne Kathrine var først gift med Købmand Niels Reimer og siden med Dr. Masius. To af hans Børn omkom ved Amalienborgs Brand. Johan Drøge døde 28. Maj 1697 og oprettede paa sit Dødsleje en Seng i Vartov¹⁾.

¹⁾ Universitetets Sørgeprogram. Giessings Jubellærere II. 277. Bordings sml. Skrifter S. 148—50. Zwergius, det sælandske Kleresi S. 712. Hofmans Fund. X. 74.

27. Kristen Vestesen (1688—) var Tolder, Raadmand og 1684—88 Borgmester i Odense, blev 30. Juli 1688 Raadmand i Kjøbenhavn og ejede 1689 Nr. 22 i Kompagnistræde. I Odense har han sandsynligvis opbygget det nuv. Løveapothek. Det er ubekendt, naar han døde¹).

28. Klavs Iversen (1688), Klædekræmmer, deltog 1658 i Adresserne om Privilegierne og blev siden en af de 32 Mænd. 31. Juli 1688 blev han Raadmand, men døde kort efter. Han ejede nuv. Nr. 15 og 17 paa Amagertorv, hvortil hørte Nr. 18 i Læderstræde, desuden nuv. Nr. 21, 23 og 25 i Gotersgade og i Grønnegade Nr. 39, 41 og 43. Han var gift tre Gange; med sin første Hustru havde han en Søn Jens Klavsén, der ved hans Død var Borger i Kjøbenhavn, den anden Hustru Mechtelle Fuiren var Datter af Villum Fuiren og døde 1677; med hende havde han en Søn Iver, der døde 1696, 27 Aar gl., en Søn Villum, der døde 1695, 24 Aar gl. og en Søn Henrik Clausen, der blev Præst i Stenderup og var Oldefader til Prof. H. N. Clausen; desuden var der to Døtre, Drude og Karen. Tredie Gang giftede han sig med Sofie, Datter af Mag. David Kristensen, Præst i Helsingør, og Enke efter Mag. Hans Hansen Seidelin, Præst ved Holmens Kirke; med sin første Mand blev hun Stammer til Familien Brinck-Seidelin m. fl., men med Klavs Iversen havde hun ingen Børn. Klavs Iversen er begravet 28. Avg. 1688 i S. Nikolaj Kirke og hans Enke mange Aar efter. Skiftet efter ham er endnu til, hvoraf ses hans vidtløftige Bo, dog kunde Overskudet med Fradrag af Gælden ikke komme højere end 12754 Sletdaler. Fra hans Svigerfader Villum Fuiren var der et Tilgodehavende hos Hertugen af Mecklenborg fra 1627—32 paa 10000 Rdl., der formodentlig aldrig er betalt²).

¹) Engelstoft, Odense, S. 342, 579. ²) Pers. Tidskr. I, 207, 214, II, 243. Giessings Jubell. II, 292. Af Skiftet fremgaar det,

29. Søren Nielsen (1688—98) undertiden kaldet Møller, var Raadmand i Aarhus, da han 1. Avg. 1688 blev Raadmand i Kjøbenhavn, hvor han døde 1698.

30. Hans Trønner (1688—93), Søn af den fra Tydskland indvandrede Klædekræmmer Kristoffer Trønner¹), var 1676 Acciseskriver paa Toldboden, blev siden en af de 32 Mænd og 9. Avg. 1688 Raadmand og Kvæsthusforvalter, fra hvilken sidste Post han afskediges 4. Avg. 1691 paa Grund af Svaghed. Han ejede nuv. Nr. 27 i Skindergade og døde i Maj 1693. Han havde Sønnerne Peter og Martinus (hvilken sidste 1693 var i Polen) og Døtrene Inger Marie, gift med Mag. Hans Lønborg, Præst i Fruering, og Kristine med Apotheker i Naskov Georg Jensen. Han var gift to Gange, ti 14. Maj 1689 fik han kgl. Bevilling til efter sin ved Amalienborgs Brand omkomne Hustru Anne Sofie Bacher, med hvem han ingen Børn havde haft, at udlægge til hendes Arvinger de tre Fjerdedele af deres Arv i de samme Obligationer, som dem, hvori hendes Midler havde bestaaet²).

31. Jørgen Bøfeke (1688—99), 1652 Medlem af Kræmmerkompagniet, var en af de 32 Mænd, da han 9. Avg. 1688 blev Raadmand og Kvæsthusforvalter. Han var Medlem af Kanaldirektionen og døde 1699. Han ejede nuv. Nr. 22 ved Holmens Kanal og nuv. Nr. 62 paa Østergade (Hjørnet af Købmagergade). Han var gift med Maren Vandal, en Datter af Biskop Vandal; efter hans Død giftede hun sig først med Oberst Hirschnach og tredie Gang med Oberst

---

at Krambodsvenden fik 50 Sldr. i Løn om Aaret, Kusken 18 Sldr., Stuepigen og Kokkepigen 10 Sldr. Tjenestefolks Kost beregnedes til 4 Mk., Herskabets til 6 Mark hver om Ugen. Enken fik af Boet foruden det halve ogsaa 500 Rdl. = 750 Sldr. i Fæstengave. Døtrene gik if. kgl. Bevilling i lige Arv med Brødrene. ¹) Om Familien se Pers Tidskr. V, 26—27. ²) Sæl. Reg. XXXVI. 90—91.

Andreas Franck. Han stiftede en Seng i Vartov og gav 900 Rdl. til de Fattige i Petri Menighed¹⁾.

32. Johannes Kristensen Meller (1692—1713) blev Overpræsident 1713.

33. Jens Pedersen Riber (1693—1709), sandsynligvis Søn af Peder Jensen Riber, en af de 32 Mænd, der døde 1689. Selv var han Medlem af samme Kollegium, da han 22. Maj 1693 blev Raadmand. Han havde ogsaa været Overformynder. 1687 blev han Medlem af Direktionen for Brand- og Løgtevæsen, 1688 af en Kommission for Forbedring af Stadens Indtægter, 1689 af Vandkommissionen, ligesom han var Medlem af Indkvarteringskommissionen. Han døde 26. April 1709.

34. Jørgen Sechman (1694—96) er Borgmester Balthazar Sechmans Søn. 1693 blev han en af de 32 Mænd og 28. Marts 1694 Raadmand. Han døde 1696 og er begravet i S. Nikolaj Kirke, og der er en Ligprædiken over ham af M. Mikael Henriksen, men uden Personalialia; det ses dog, at han 2 Gange har været Enkemand. I Ligprædikenen hentydes ofte til hans Navn, idet der tales om Sørgesække og Benjamins Sæk, hvori Josef lagde Guldbægeret, og andre Steder i det gamle Testamente, hvor Sække nævnes.

35. Kristian Simonsen (1695—1723) er vel den Mand af samme Navn, der 1662 var Toldbetjent paa Dragør. 1690 var han en af Interessenterne i Glasmanufakturet paa Kristianshavn og Assessor i Kommercekollegiet. 30. Sept. 1697 fremlagdes i Magistraten hans Bestalling som Raadmand af 11. Maj 1695, men han har vistnok ikke indtaget sit Sæde paa Raadstuen førend 4. Avg. 1704. Han døde 18. Juni 1723.

36. Lavrids Nielsen Fog (1693—1735) er vistnok en Jyde og i Slægt med de andre Personer af samme

¹⁾ Hofmans Fund. IX. 197.

Navn; hans Broder Kristen var Amtsforvalter over Assens og Hindsgavl Amter og Broderen Mathias Tolder paa Samsø¹⁾. Han var først Brygger og ejede Gammeltovej Nr. 2 og Nygade Nr. 10. 1693 blev han en af de 32 Mænd og 4. Okt. 1697 Raadmand. Siden 1695 havde han været Kvæsthusedirektør, som det nu hed istedenfor Kvæsthusforvalter, og var det i en Snes Aar alene. Han døde 19. Nov. 1735²⁾.

37. Jørgen Meulengracht (1698—1706) var formodentlig Søn (eller Sønnesøn) af Hr. Jakob Bendixen, Kapellan ved S. Nikolaj Kirke, hvis Hustru var født Meulengracht eller Møllengraff. Han var Acciseskriver ved den store Toldbod, blev 1695 en af de 32 Mænd og 6. Juli 1698 Raadmand. Han døde 11. Sept. 1706 og er begravet i S. Nikolaj Kirke³⁾.

Det er et stort Savn, at de 32 Mænds ældste Forhandlingsprotokoller ikke er bevarede, da vi deraf vilde have kunnet se Forsamlingens Betydning i den første Tid, der uden Tvivl var større end senere, da den fremtræder som meget afhængig af Magistraten. Det ses af deres første Forretningsorden 14. Sept. 1659, at de mindst en Gang om Maanedene skulde komme sammen og kunde sammenkaldes enten af Magistraten eller af Formændene, og den, der ikke mødte i rette Tid eller helt udeblev, skulde betale Bøder. Den, der aabenbarede, hvad der blev forhandlet, skulde udstødes. Angreb nogen en anden med fornærmelige Ord, skulde han idømmes Bøde, men var det ærerørigt Ord, skulde han udstødes. Medlemmerne var valgte paa Livstid, med mindre de blev befordrede til højere Stillinger, og naar

¹⁾ Jydske Reg. XVIII, 477. ²⁾ Jfr. Kbnh. paa Holbergs Tid S. 8—9. ³⁾ Pers. Tidsskr. I. 200.

nogen døde, skulde Magistraten i Forening med de 32 Mænd og Borgerskabet vælge en anden Borger¹⁾.

Da de 32 Mænd imidlertid ikke iagttog den Iver og Flid, som var overensstemmende med et velbestilt ordenligt Kollegiums Fremdragelse, vedtoges en ny Vedtægt 30. Nov. 1661, der stadfæstedes af Magistraten, hvori det bl. a. blev paabudt, at enhver „med god Fundament og Betænkende“ skulde svare skriftlig eller mundtlig og ikke indfalde eller forhindre andre i deres Ord „med Bulder eller Egensindighed“. De deltes i visse Klasser, hver under sine Borgmestere eller Raadmænd, saaledes at der kunde havees nøjagtig Underretning om hele Stadens økonomiske Tilstand og der paa hvert Maanedsmøde kunde gives fuldstændig Underretning om alt, hvad man ønskede Oplysning om til Stadens og Menighedens Bedste²⁾.

1659 blev der udnævnt ikke 32, men 31 Mænd af de fornemme Borgere, og desuden 5 Haandværkere, af hvilke der dog i Fremtiden kun skulde være 4, naar en af dem afgik ved Døden, og efter deres Tid skulde hver Haandværker kun være i Forsamlingen i 2 Aar, hvorpaa der skulde udvælges Folk fra andre Haandværk. Haandværkernes Betydning blev dog kun liden, og allerede 1668 hedder det, at der af hvert Lav var udvalgt en eller to efter deres Størrelse, der kunde give de 32 Mænd Oplysninger om deres Lav³⁾, men disse var følgelig ikke Medlemmer af de 32 Mænd.

De 32 Mænds Betænkninger sendtes først til Magistraten, inden de sendtes til Kongen.

28. Avg. 1671 søgte de 32 Mænd om særlig Adgang til Raadmandsposter og til andre kommunale Embeder. I deres Ansøgning fremstilles, at der var adskillige Bestillinger, som de fornemste af Borgerskabet „uforbigængelig maa lade

1) K. D. I. 706—09. 2) K. D. III. 546—51. 3) K. D. V. 749—50.

sig imponere at betjene, saasom 32 Mænd til at overveje og andrage Stadens og Menighedens Bedste tilligemed Magistraten, Overformyndere at have Inspektion med Umyndiges Værger, at deres Arv kan blive konserveret, Kirkeværger at drage Omsorg for Kirkernes Intrader, Overkøbmænd, at foretage alle imellem ind- og udlændiske Købmænd forefaldende Tvistigheder, Fattiges Forstandere, tilligemed Direktørerne at obagte de Fattiges Kapital, Interesse og anden Nødtørft, Kæmner, til at oppebære Stadens Indtægt og dens Udgifter efter Magistratens Ordres dispensere, med flere, af hvilke Bestillinger enhver især stor Omsorg, Flid og Forsigtighed udkræver, saafremt des Betjente Æventyr og Skade ellers undgaa skal, og derfor foraarsager, at de maa passe flittig paa dem og ofte til stor Skade forsømme deres eget, hvormed de dog kunde have nok at bestille alligevel, medens, som der er intet vissere, end samme Bestillinger ikke kan forvaltes af andre end forstandige og vederhæftige Borgere, saa synes det og ej at kunne have Gemenskab med Billighed, at nogle faa Borgere kunde tilpligtes baade at bære lige Kontributioners Last med de andre Borgere og endda desforuden forsømme deres egen Handel og sætte deres Formue i Æventyr ved samme Bestillinger¹, med mindre de sig enten Skattefrihed eller nogen sær mærkelig Befordring derimod kunde have at formode. Men da de 32 Mænds Embede bestaar udi at kende og andrage Stadens og Borger-skabets Lejlighed og Nødtørft, da kan det ikke anstaa dem at sollicitere om Skattefrihed for sig selv, efterdi Borger-skabet derved kunde faa Aarsag dem at beskyldte for Egen-nyttige eller dem, der søgte sig selv at befri og deres Byrde at betyngte. Løn kan de og ej heller af Byen begære, fordi de véd, at Staden er nu i Vidtløftighed nok alligevel. De indflyr derfor med den Bøn, at H. Majestæt af grundgod medfødt kgl. Mildhed og Naade vil betænke og benaade de 32 Mænd og deres Efterkommere for deres store Besværing

med det Privilegio, at naar nogen Raadmand gaar af, Borgmestere og Raad da tilligemed de 32 Mænd maatte udvælge 5 eller 7 af de 32 Mænd og overlevere E. K. M. deres Navne til naadigst Resolution, hvilken af dem E. K. M. vil anordne til at være Raadmand i den afgaaendes Sted og derhos naadigst perpetuere samme Privilegium til de 32 Mænd, saaledes at ingen andre end de og deres Efterkommere efter denne Dag maa nyde Raadmænds Bestillinger og hvis højere Grader, som samme Bestillinger successive efter Kapacitet plejer at følge, og ellers derforuden naadigst bevilge, at de Personer, som Raadstue- og Byskrivers samt andre Kbnh. Stad og Borgerskab angaaende og af Stadens egne Borgere hidindtil administrerede mærkelige Bestillinger herefter nyde skal, ogsaa af Magistraten og de 32 Mænd altid efter denne Dag vælges maatte, de Bestillinger undtagne, som Magistraten allerede er af E. K. M. naadigst autoriseret alene over at dispensere, allernaadigst betragtede, at hverken E. K. M. eller Borgerskabet dog med andre end dem, som Stadens og dets Vilkaar kender, til Øvrigheds eller andre Bestillings Mænd er betjent, tilmed kan de af Borgerskabet, som har Ingenia og dog ikke endnu lagt sig efter at blive kvalificerede Mænd til E. K. M.'s samt Stadens og Menighedens Tjeneste, ved dette Middel bevæges til deres Tid paa saadant med des større Lyst og Alvorlighed efter denne Dag at anvende.“

Noget senere opnaades dog tildels, hvad de ønskede. I Fundatsen for Kvæsthuset 13. Juli 1682 bestemtes det, at to af de 32 Mænd skulde være ulønnede Direktører for dette og til Belønning derfor have særlig Adgang til Raadmandsposter. 1693 stadfæstedes dette, naar de upaaklagelig havde været Direktører i 6 Aar¹⁾. 2. Maj 1691 resolverede Kongen, at Raadmændene herefter skulde tages af de 32 Mænd, men derfor vilde Kongen, hedder det i Reskriptet

¹⁾ K. D. VI, 11, 345—46, 413.

til Magistraten, „at I til bemeldte 32 Mænds Forretning ingen herefter udvælger og forordner uden deslige Personer, som ere af saadan Erfarenhed og Dygtighed, at de Raadmands Embede her udi Staden tilbørligen kan betjene“. Heraf synes det at fremgaa, at Magistraten fra den Tid af har valgt de 32 Mænd, og det ses ogsaa, at fra den Tid deres Navne ved ny Valg er indførte i Raadstueprotokollen, hvoraf der ikke tidligere er Spor.

Da Frederik III var død 9. Febr. 1670, lod Formanden Ditmer Bøteke de 32 Mænd tilsige at møde Kl. 2 i Sørgeklæder og lange Kapper i Helligaands Kirke, hvorfra de tilligemed Magistraten begav sig til Siottet, hvor de aflagde Hyldingsed næst efter Gehejmerraadet og de i Staden værende høje Betjente og Adelige og fik Tilladelse til at kysse Kongens Haand¹⁾. Da Kristian V. var død, foretoges Hyldingen næppe af alle de 32 Mænd paa samme Maade; i det mindste udsiges i en Betænkning fra den Tid²⁾, at det maatte anses for tilstrækkeligt, at Præsidenten, Politimesteren, der tillige var Borgmester, og de to ældste af de 32 Mænd, Lorens Kreyer og Bartold Stuve, ydede Eden til Kongen selv, medens de øvrige Medlemmer af Magistraten, de 32 Mænd og Borgerskabet aflagde denne til Kansleren. Frederik IV. gøres tillige opmærksom paa, at hans Fader havde været af den Mening, at Troskabseden for den bevægelige og ignorant Pøbels Skyld burde gentages mindst hvert 20de Aar og at han havde ønsket mere Ardeur hos de Herrer Raadherrer.

1) K. D. III. 769. 2) En Pakke, der ellers indeholder Kopier af Privilegier for Byerne i Sælland og Smaalandene 1648, meddelt af Registrator Krarup.

II.

Borgervæbning. Vægtere. Brandvæsen. Brandforsikring. Politi.
Byfogden. Retter. Vandvæsen. Fattigvæsen. Skoler. Læger.
Maal og Vægt.

Borgervæbningen var i de første Aar efter Belejringen et rent militært Korps, der besørgede hele Vagttjenesten, men fra 1668 ophørte dette, saa den nu kun gjorde Tjeneste ved enkelte Lejligheder, og Garnisonen overtog nu den egentlige Vagttjeneste¹⁾. Ved fornemme Gæsters Besøg og ved større Fester maatte Borgerne paradere paa Gaderne, og naar Garnisonen blev mønstret, besatte den Vagterne. Under Krigen 1675—79 gjorde Borgervæbningen i lange Tider Garnisonens Tjeneste. 1663 fik den ny Faner, og der blev opsat en særlig Faneed, som enhver maatte sværge²⁾. Der bestod et Kompagni for hvert af Stadens Kvarterer, og 1674 henlagdes Kristianshavns to Kompagnier under Kjøbenhavn. Borgervæbningen kommanderedes af en Stadsøverste, siden Belejringen af Frederik Thuresen, efter dennes Død 1675 af Borgmester Jørgen Fogh, og efter dennes Fald 1676 af Niels Enevoldsen, der endnu var i Virksomhed Aar 1700. Denne sidste kaldtes Stadthauptmand, medens de to foregaaende havde Titel af Stadsøverste eller Stadsoberst. Hvert Kompagni kommanderedes af en Kaptejn, der fik kgl. Udnævnelse, og alle Befalingsmænd lige til Korporaler og Gefrejdere fik 1670 Fritagelse for alle borgerlige og Byens

1) K. D. VI. 444. 2) At Fanerne allerede da var prydede med Stadens Vaaben, ses af et Reskript af 8. Marts 1675, at Kristianshavns Faner efter Inkorporationen i Kjøbenhavn ikke længer kunde bære Kristianshavns Vaaben.

Bestillinger¹⁾. Stadshauptmanden havde Frihed for Indkvarteringskat, men da dette for Konsekvensens Skyld ansaas for uheldigt, fik han 1693 en Godtgørelse af 48 Rdl. om Aaret, der skulde udbetales af Brandkassen. Der var allerede bevilget Fred. Thuresen en Adjutant til at exercere med Borgerskabet og en Mønsterskriver til at holde Rullerne vedlige, men disse har en Gang været afskaffede, ti de bevilgedes paany 1676²⁾.

Frederik Thuresen fik følgende kgl. Instrux 26. Maj 1663:

1. For det første skal han i dette hans Embede af os dependere og af os selv eller af den, til hvilken vi ham udi vores Fraværelse henvisendes vorder, tage sin Ordre.

2. For det andet skal han have Kommando over alle Stadskompagnier, som sig herudi vores kgl. Residens og fri Rigsstad Kjøbenhavn befinder, desligeste over alle de derover forordnede Kaptejner og Officerer.

3. For det tredie naar en Kaptejns Plads hos Stadskompagnierne vakerer, skal han os det straks tilkendegive og vores Forordning derom og, med hvem vi den ledige Sted vil have igen besat, underdanigst fornemme. Men naar en af de andre efterfølgende Officerer hos disse Kompagnier afgaar, skal ham staa frit for en anden dygtig Person af samme Kompagni i den afgangne Plads at ervehle og indsætte.

4. For det fjerde skal han have flittig Inspektion, at Borgerskabet bliver holdt i god Exercitie, paa det ingen Konfusion maa komme iblandt dem og enhver kunde være færdig at komparere paa den ham forordnede Sted, naar det paaæskendes vorder, hvortil ham ogsaa skal holdes en Adjutant, som Borgerskabet i deres Krigs-Exercitier kan undervise og derudi tilbørlig øve.

¹⁾ K. D. VI, 387, 647—48, 527—28. ²⁾ K. D. VII, 408, 671.

5. Og eftersom enhver Kaptejn pligtig er til ham, naar han det begærer, at indgive Rullen af alle de, som bor under sin Fane, saa skal han selv formedelst den ham undergivne Mønsterskriver holde en Generalrulle over alt Borgerskabet, Indvaanere og Mandtal udi denne Stad og samme Rulle vel hos sig forvare, saa at han den ingen uden os eller hvem vi ham naadigst befalendes vorder, kommunicerer eller fremviser.

6. Skal han saa vel de i denne vores Stad Kjøbenhavn allerede gjorte Vagt- og Fyr-Ordinancer, saa og de, hvilke herefter gøres skal, holde i god Esse og lægge Vind paa, at saadanne maa vel observeres og bringes til god Exekution, paa det denne Stads Borgerskab og Indvaanere udi Togt og Vagt, Op- og Anløb, Larm og Ildsnød maa holde god og tilbørlig Ordning.

7. Saa skal han ogsaa hvert Aar en eller to Gange lade visitere Husene til at fornemme, om Indvaanerne med behørige Gevær og Munition er forsynede, desligeste om ved Kirkerne, Pladser og Husene de til at læske Ilden med tilforordnede Instrumenter og Kar er tilstede og dygtige.

8. Adelen, som bor her i Byen og ikke er i vores Tjeneste, saa vel som ogsaa alle de Personer, som hører til Universitetet, og Andre bliver efter deres Huse og Kvarter under Stadskompagnierne sættet og afdelt efter Vagtordnings videre Formelding, men Hofbetjentene, i hvad Stand de og monne være, bliver under Hoffanen og hører ikke til Stadskompagnierne, men skal stille sig ved vores Slot imellem Stalden og Tøjhuset, desligeste ogsaa alle de, som betjener vores Flaade, staar ikke heller under Stadskompagnierne, men Admiralitetet, og stille sig paa Holmen.

9. Hvad nu i denne vores Instruktion ikke er befattet og han, Stadsøversten, desforuden noget finder, som til vores Gavn og Bedste kunde tjene, saa skal han efter hans Dexteritet og Skyldighed være forpligtet det at tage vel i

Agt og os derom, saa og Borgerskabets Beskaffenhed og Anliggende underdanigst at referere.

10. Og paa det sidste beholder vi os for, denne til vores Stadsøverste udgivne Instruktion at forandre, forminske eller formere efter vores naadigste Velbehag¹⁾.

Niels Enevoldsens Instrux af 9. April 1676 stemmer i det hele overens med denne, men det ses, at nu stod ogsaa Brandmestrene og deres Undergivne under hans Befaling. Til Besættelse af Officersposter skulde han have Kongens Samtykke, men Posterne som Underofficer stod det ham frit for selv at besætte med dygtige Personer i Kompagniet; alle ny ansatte Officerer skulde han afkræve deres Troskabsed. Gagen til Adjutant og Mønsterskriver og Udgiften til Trommeslagernes Underholdning og andre Udgifter skulde tilvejebringes af Magistraten af de til Stadens Politi forordnede Indkomster. Med Hensyn til Mandskabet ses det, at af enhver Gaard eller Hus skulde der skaffes en dygtig Person med tilbørlig Udrustning, som skulde holdes i Beredskab at møde under den Kaptejn, under hvis Kvarter Huset laa, og indstille sig, naar de blev tilsagte af Kaptejnen til Tog, Vagt, Ildsnød, Allarm, Isning og andre Sager, der vedkom Stadens almindelige Defension, dog skulde Kongens Hofbetjente beholde den dem forundte Frihed til at lade sig finde ved Slottet, og Kongens Baadsfolk og Flaadens Betjente skulde møde paa Holmen under deres Officerer²⁾.

Ved Kronprinsesse Luises Bryllup 1695 beskrives Borgervæbningen saaledes: „Den 7. Dec. marcherede denne Stads Borgerskab, bestaaende udi 11 Kompagnier, i en meget skøn Mundering, ligesom de ved Indtoget vare munderede,

¹⁾ Afskrift i gl. kgl. Sml. Fol. 908. ²⁾ Afskrift i Raadstuearkivet.

fra Gammeltorv med Skalmesjer og Trommer igennem Byen, Ny Kongenstov og Slotsbroen her for Slottet¹⁾.

Det kom i 1663 til Rivninger mellem Magistraten og Stadssobersten. Magistraten klagede til Kongen over, at Thuresen gjorde Indpas i dens Avtoritet, og den fremførte forskellige Klagepunkter, som Thuresen besvarede paa en meget beskeden Maade, idet han mente at maatte holde sig til den af Kongen givne Instrux, men bad Kongen befri ham for den Mistanke, at han selv havde givet Anledning til Klager, „at jeg for saadan Tillæg og al anden Mistanke samt onde Tilfælde, som mig vel snarlig kunde heraf tilvokse, kunde befries og være foruden“. En af Ankerne var, at han af egen Magtfuldkommenhed havde oprettet et 10de Borgerkompagni, hvormed det var gaaet saaledes til: Paa Grund af Forstædernes Ødelæggelse i Belejringen var det ene af Stadens Kompagnier gaaet ind, da det bestod af Beboerne udenfor Nørre- og Vesterport, men 1662 samtykkede Magistraten i, at der blev forfærdiget 10 ny Faner, der efterhaanden, som de blev færdige, førtes op paa Raadhuset, og ved en given Lejlighed havde han sagt Magistraten, at det ny Kompagni skulde hedde Rosenborg Kompagni, da de fleste af de tidligere Beboere udenfor Portene var flyttede til Egnen omkring Rosenborg, og derimod havde ingen dengang gjort Indsigelse.

Især besvarede Magistraten sig dog over, at Thuresen ikke vilde lade den udtage Folk af Borgervæbningen til at besørge Nattevagten eller den lille Vagt²⁾.

Herom gav Thuresen følgende Forklaring: „Nogen rum Tid forleden har Borgmestre og Raad af mig begæret, jeg Vagten saaledes vilde anstille, at en Del af Borgerskabet skulde give Penge og en Del holde Vagt, hvorpaa jeg den

¹⁾ Extraordinaire Relationer. ²⁾ Se Kbnh. Hist. og Beskr. III. 278.

har svaret, jeg ikke uden E. K. M.'s naadigste Ordre turde separere Folket under Kompagnierne fra hinanden, fordi Staden nu mere end udi forrige Tider er Perikel og Fare undergoven, formedelst den er en Grænsestad. Alligevel har Borgmestere og Raad mig uafvidende Stadens Kaptejner befaleet, at enhver af sit Kompagni en viss Del Folk skulde ordinere, som ugenlig til den liden Vagt skulde udgive, hvis dem godt syntes, hvilken Begæring de og have efterkommet og saaledes ført Kompagnierne og Folket i Konfusion, som jeg og saaledes har ladet passere indtil forleden imod de fremmede Herrers Tilkomst¹⁾, da jeg bekom E. K. M.'s naadigste Ordre, at Borgerskabet sig i deres Gevær skulde præsentere og hver Nat, saa længe de Fremmede var her, lade et Kompagni holde Vagt, efter hvilken højbemeldte E. K. M.'s naadigste Befaling jeg Kaptejnerne befalede deres Kompagnier at komplettere, hvilket ikke uden stor Besværing og Tidsspilde kunde tilvejebringes. Siden da de fremmede Herrer ere frarejste, har de Folket fra hinanden igen begæret at ville separere, hvorfor jeg dem har ladet forstaa, at jeg ikke uden E. K. M.'s Tilladelse saadant turde tilstede, eftersom jeg ikke vidste, hvilken Tid og Time, E. K. M. formedelst adskillig uformodenlig Tilfald Borgerskabet i Armes igen kunde behøve“.

Kongen lod derpaa Magistraten vide 12. Jan. 1664, at Stadsoberstens Instrux maatte efterleves, da der nu forefaldt mere her i Staden at forrette end tilforn, eftersom den kgl. Residensstad nu var bleven en Grænsestad og Fæstning, men hvad den lille Vagt angik, da tilkom det Magistraten at anordne den paa bedste Maade. 10 Feb. 1668 bestemte Kongen, at der til dennes Underholdning aarlig skulde gives 12 ß af hver 100 Rdl.'s Grundtaxt og for disse, Penge skulde der lønnes 32 dygtige og væragtige Karle, som under

¹⁾ Se Side 307.

Vagtmesterens Direktion og Opsyn kunde fordele sig i hvert Kvarter og gennemgaa Gaderne om Natten. Kongen tog den lille Vagt i Beskyttelse, „saaledes at om nogen sig mod dem, naar de i saa Maade paa Vagt i vores og Byens Forretning omkring gaar, modvilligen opsætter og forulemper og fanger derover Skade, da være bemeldte Vagt derfor i alle Maader angerløs“¹⁾.

At den kgl. Beskyttelse nok kunde være nødvendig, ses af en Post i Kæmnerregnskabet 1673: „betalt Mester Daniel Bartsckærløn for Formanden for Raadstuevagten, som blev overfaldet og slaget paa Vejen til Børnehuset med en Delinkvent, som didhen skulde ledsages“. I samme Regnskab forekommer ogsaa: „leveret Hans Jørgensen Vagtmester til Krudt og Kugler og Lunter til Vagten, som med Overgevær og Musketter blev beordret at beglejde det Kvindfolk, som blev rettet uden Vesterport“; det var nødvendigt ved slige Lejligheder at kunne skyde skarpt.

Raadstuevagten, der var forskellig fra den lille Vagt og ikke havde noget at gøre med Nattevagten, bestod af 12 Personer og en Vagtmester, de første lønnedes med 52 Sldr. om Aaret, den sidste med 150 Sldr., og disse 13 Personer udgjorde hele Politikorpset om Dagen.

I Regnskabet for 1678 hedder det: „Vagtskat, som plejer af Borgerskabet at udgives til de 13 Raadhusvagtens Besoldning, har hverken iaar eller ifjor været paabudt, formedelst Borgerskabet selv gaar til Volds og Brandvagten baade hver Nat opvarter ved Raadhuset og patrouillerer paa Gaderne, tilmed er forskrevne 13 Vagter fra 5. Nov. afskaffede“.

Dette skede i Krigstiden, da den store Vagt eller Borgervæbningen var under Vaaben. Paa Grund af Gadernes Usikkerhed 1670²⁾ maatte Borgervæbningen hver Nat

1) K. D. VI, 394, med Indlæg, 444. 2) Se foran S. 237.

afgive 100 Mand, der fordeltes i tre Vagthuse, nemlig paa Raadhuset, paa Amagertorv og paa Købmagergade ved Klareboderne¹).

Disse 100 Mand afgav Borgervæbningen paa Omgang, hvorved enhver kom paa Vagt hver 20de Nat. I sin Indstilling herom foreslaar Magistraten, at der kunde paalægges hvert Hus 1—4 β om Ugen, der kunde indkræves hver Lørdag af Vagten paa samme Maade, som den raabende Vagt, som Borgerskabet nu frivillig underholdt, indkrævede sine Vagtpenge, og for disse Penge kunde der oprettes et fast Korps paa 130 Personer, medens den raabende Vagt saa skulde afskaffes. Denne Afgift blev man imidlertid forskaanet for, da Borgerne selv overtog Nattevagten. Vagtkorpset paa 32 Mand var saaledes det samme som den raabende Vagt, der altsaa skulde have været afskaffet 1670, men det er sikkert vedblevet og var i Kraft endnu 1679. Dette ses af en Betænkning af de 32 Mænd om Gadeløgterne af 24. Sept. 1679, hvori der beregnes 1000 Sletdaler om Aaret til „20 Vægtere over al Staden, som baade skulle raabe sine Slette (Klokkeslet) saa vel som Lanterneerne oppasse, antænde og udslukke, hver om Aaret 50 Sletdaler, dermed de sædvanlige Ugepenge, som Vægterne gives, at ophøre“.

Oprettelsen af et nyt Vægterkorps staar altsaa lige straks i nøje Forbindelse med Indførelse af Gadeløgter²). I Forordningen om disse af 25. Juni 1681 omtales det, at Gadevægterne skulde have Tilsyn med, at Ingen gjorde Løgterne Skade, men der er endnu ikke Tale om, at de skulde passe dem. Det ny Vægterkorps oprettedes dog først ved Frdn. 26. Juli 1683.

Vægterne skulde antages af Inspektøren over Løgterne, skulde tage Borgerskab og aflægge Ed. De skulde hver

¹) K. D. VI, 556. ²) Se foran S. 98.

Aften møde paa Raadhuset, inden de gik paa Vagt, og om Morgenen skulde de sammesteds afgive deres Rapporter. Foruden at passe Løgterne skulde de hindre og afværge Slagsmaal, Tyveri og Stratenrøveri, og hvis de ikke selv kunde bemægtige sig dem, der udøvede saadanne Ting, skulde de hente Hjælp fra nærmeste Soldatervagt. Hvis nogen kom til Skade eller blev dræbt ved saadanne Tilfælde, laa han paa sine Gerninger og Vægterne kunde ikke kræves til Ansvar. De skulde ogsaa paase, at ingen Urenlighed blev kastet paa Gaderne eller i Kanalen. Enhver Vægter skulde „raabe hvert Timeslag, fra han kommer i Vagten og til han gaar af Vagten, den sædvanlige Udraabning indtil Dagningen“. Her er altsaa ikke Tale om Afsyngning af Vers, men Udraabning af Klokkeslettet er en Skik, der ogsaa brugtes af det ældre Vagtkorps, der, som ovenfor omtalt, kaldtes den raabende Vagt. Allerede paa Belejringens Tid raabte Taarnvægterne Klokkeslettet¹⁾.

Det ses, at Vægterkorpsset først maa være kommet i Stand ved Juletid 1683, ti det er først 24. Dec., at 49 Vægttere tog Borgerskab. Deraf maa sluttes, at man begyndte med 49, ti 1684 tog aldeles ingen Vægttere Borgerskab.

1686 udkom en lille Bog indeholdende „adskillige Forordninger Politien angaaende“, hvori findes et Udtog af Forordningen af 1683 tilligemed Vægterversene, der betegnes som „de Vers, som Vægterne ved hvert Klokkeslet om Natten skal synge“. Samme Vers findes ogsaa i en anden Udgave fra samme Aar i en Tavle over, naar Gadeløgterne skal tændes og slukkes til Aarets forskellige Tider, tilligemed Vægternes Instrux, i hvilken det hedder, at enhver Vægter hvert Timeslag skal raabe den sædvanlige Udraabning „og de Vers, som dertil beskikkes“. Det maa derefter antages, at Versene er tagne i Brug 1686. Der kan næppe

¹⁾ Kbnh. Hist. og Beskr. III. 287.

være Tvivl om, at det er Kingo, der er Forfatter til Versene¹).

I Ildebrandstilfælde skulde Vægterne banke paa Dørene og hjælpe Folk med deres Flyttegods. Enhver var forsynet med en dygtig Kaarde med Gehæng foruden en Morgenstjerne eller en halv Lanse.

Samtidig ophæves Befalingen om, at enhver, der færdedes paa Gaderne om Aftenen, skulde være forsynet med Haandløgte; kun hvor der ingen Gadeløgter fandtes, skulde Vægterne forhøre sig om, i hvilken Anledning man færdedes.

Det ses, at Vægternes Tal 1688 var 68²) og at de hver havde en Løn af 6 Mk. om Ugen, som hver skulde indkræve i sit Distrikt. 1691 beklagede de sig over, at en Del fornemme Folk ikke vilde betale Vægterpenge, som dog tilkom dem „udi vores haarde og besværlige Tjeneste med Nattens Opsigt for Tyvehaand, Ildebrand, Stratenrøveri og Løgternes Opvartning“. 1689 bestemtes det, at i de 68 Vægteres Tal skulde være iberegnet de 4 Vagter i Vor Frue og S. Nikolaj Kirketaarne. Hvad Afgiften af Husene, der veklede fra 1 til 4 Skilling om Ugen, overskred de Summer, der medgik til Vægternes Løn, skulde bruges til hvert andet Aar at give hver en Regnkjortel og en Regnhue af en særlig Farve og med et Tegn, at de kunde kendes fra anden Vagt, og til at lønne en Vagtmester og en Løjtnant, der om Aftenen kunde modtage og udsætte Vagten og patrouillere om Natten. Stadshauptmanden, under hvem Vægterne stod, fik bevilget 150 Rdl. om Aaret til en Skriver og en Adjutant.

¹) Se V. Fausbøll, Vægterversene 2. Opl. S. 13. Smsteds S. 23—24 paavises det, hvorledes Traditionen om, at Kingo er Forfatteren, bestyrkes ved Sammenstilling af Udtryk i Vægterversene med dem i andre af hans Digte. ²) Dette if. en Indberetning. Tallet faas ogsaa af Borgerskabsprotokollen, 1683: 49, 1685: 14 og 1688: 5 = 68.

I Ildebrandstilfælde skulde de nærmeste Vægttere gøre Allarm i Gaderne og tænde Løgterne og da forføje sig til Raadhuset og gøre Melding, hvorpaa de der skulde nedsætte deres Gevær og Morgenstjerner, at de kunde hjælpe med Sprøjterne; de andre Vægttere skulde ogsaa sætte deres Gevær i Borgervagten eller nærmeste Huse og hjælpe med ved Slukningen. 1691 fik Politimesteren Overtilsynet med Vægterne ¹⁾).

25. Avg. 1663 befalede Kongen Hans Schack, Frederik Ahlefeldt, Hans Nansen og Frederik Thuresen at opsætte en fornøden og tjenlig Brandordning til Kongens Stadfæstelse, men det er ikke bekendt, om dette skede. En saadan ny Ordning blev først fuldført i Kristian V's Tid.

Efter den betydelige Ildebrand 1680 (se S. 388) udkom en kgl. Frdn. 9. Nov. 1680, der tilholdt Husfædre og Husmødre tilligemed deres Tyende til at omgaas varlig med Ild og Lys og især have flittigt Tilsyn med, at der ikke skede Skade ved Maltgøren, Bryggeri, Bageri, Slagteri, Tvæt eller i anden Maade. Den, der forsætlig foraarsagede Ilds-vaade eller gav Anledning dertil, skulde straffes paa Livet og erstatte Naboer og Genboer al Skade, og den, som gav Anledning ved Skødesløshed og Uagtsomhed, skulde enten straffes paa Kroppen eller paa Livstid sættes paa Bremerholm eller i Tugthuset. Desuden blev det forbudt at have større Oplag af Krudt, men saadanne Oplag maatte Borgerne lade forvare i Kongens Krudttaarne. Denne Forordning blev ikke alene oplæst paa Raadstuen, men fra alle Prædikestole baade til Froprædiken, Højmesse, Tolvprædiken og Aftensang.

At der ogsaa blev gjort noget forat hindre Ildebrand paa Grund af ulovlige Ildsteder, ses af følgende Beretning i Raadstueprotokollen:

¹⁾ K. D. VII, 60, 126, 230, 264—65, 276—77, 363, 364—65.

„4. Juli 1684 mødte Stadshauptmanden tilligemed samtlige Stadens Brandmestere og Svende udi alle Kvarterer paa Raadstuen og gjorde Forklaring om deres Forretning med ulovlige Kakkelovne, Skorstene og Rør efter Magistratens Befaling at nedslaa, hvor da enhver ved Navn efter Rullen blev opraabt, beset og examineret, baade saa vidt deres Personer angaar som deres Gevær, og bleve mesten befundne færdige, dygtige og ungt Mandskab, og bleve de alvorligen paamindede og anbefalede, efterat deres Forretning var oplæst, med det allerforderligste, nemlig paa Mandag førstkommende at gøre Begyndelsen at omgaa allevegne igen og da at nedslaa igen, hvis ulovlige og utilbørlige endnu befandtes, og som ikke efter Advarsel vare reparerede og forbedrede, og hvor høje Personer vare, da endnu at advare dem alvorligen deres Forretning at ske efter K. M.'s Villie, hvorom de inden 14 Dage udi det længste havde at forfærdige og indgive til Magistraten deres skriftlige Forretninger. Derforuden bleve de anmanede paa det alvorligste at være fyrige og arbejdsomme, naar nogen Ulykke, som Gud naadeligen afvende, paakom, og bleve derhos tilsagte at skulle nyde god Rekompence, enhver efter sin Tjenestes Beskaffenhed, naar de lade sig finde flittige, dristige, arbejdsomme og aarvaagne ved Faren, og de, som skulde faa nogen Skade, skulle paa Brandtavlsens Bekostning læges og kureres og derforuden nyde god Diskretion, og dersom nogen kom til stor Skade at blive vanfør, da at nyde god Underholdning derefter deres Levetid. Derefter blev Stadshopmand ombedet af Magistraten, at han vilde gøre den Anordning, at saa snart Klokkeren klemte eller nogen Fare fornammes, da at ethvert Kvarters Brandsvende søgte sin Brandmester, at de saaledes tilsammen kunde komme til Aastedet, hvor Faren var, og Brandmesteren da kunde have sine egne Folk hos sig at kommandere, hvor fornøden gøres“.

Ved den Ildebrand, der 14. og 15. Nov. 1685 afbrændte en Mængde Huse i Vimmelskafte og Badstuestræde, saa man, at der ingen ordenlige Poster eller Brønde var, saa Ilden ikke fra Begyndelsen af kunde blive dæmpet, hvorfor Politikommisjonen 24. Nov. fik Befaling til i Forbindelse med O. Rømer at overlægge, hvorledes saadanne kunde tilvejebringes i tilstrækkelig Mængde.

16. April 1687 besluttede Kongen at oprette en særlig Kasse for Brand-, Løgte- og Vægtervæsenet og nedsatte 9. Juli en Kommission, der skulde give Forslag til en ny Ordinance for Brandvæsenet¹⁾.

18. Okt. 1687 udkom det første Resultat af Kommissionens Virksomhed i nogle trykte Bestemmelser, der begynder saaledes: „Eftersom ved Ildsvaader her i Kjøbenhavn stor Mængde af ørkesløse Folk plejer at omløbe paa Gader og Stræder, og snarest paa de Steder, hvor Ilden er, saa at dem, som til at redde og Ilden at slukke ere anordnede, største Hinder og Fortræd tilføjes, foruden at det ofte er befundet, at iblandt slig Mængde af Folk sig har indfundet adskillige onde og tyvagtige Mennesker, som ikke har undset sig for, deres i Ildsnød bestædte Jevnkristen ved den ulykkelige givne Lejlighed skammelig at bestjæle“, saa maatte herefter ingen ørkesløse Folk, Mands eller Kvindes Personer, smaa eller store, løbe om paa Gaderne, langt mindre lade sig finde i de Gader, hvor Ilden var. Ej heller maatte nogen paa saadanne Tider i Karosser køre omkring til Hinder for Brandvæsenet. Hvis nogen satte sig op imod Politimesteren, der skulde have Tilsyn hermed, skulde denne have Magt til straks at sende vedkommende til nærmeste Vagt eller til Stadens Arresthus. Den Gade, hvor Ilden var, og de nærmeste skulde holdes afspærret af Gadvægttere og Brandvagten, som skulde forstærkes med nogle

¹⁾ K. D. VI, 387, VII, 118, 127—28, 182, 184.

Korporalskaber af Kvarterets Borgerkompagni. Det øvrige Borgerskab skulde, hver efter sin Kaptejns Ordre saavel som Garnisonen og Holmens Folk møde paa deres Allarmpladser og ikke begive sig derfra uden Tilladelse. Dog maatte det ikke være forment Slægt og Venner at hjælpe de betrængte med at redde, naar de meldte sig hos Borgervagten paa Brandstedet, ligeledes maatte en Tjener eller et Bud paa sin Herres Vegne have Lov til at forhøre sig om Ildens Beskaffenhed, naar de straks forføjede sig hjem igen. Uvedkommende, der forresten blev trufne, skulde bøde 10 Rdl. til Brandvæsenet, naar de havde Midler, men andre gemene Folk skulde arresteres og Dagen efter straffes paa Kroppen, ti de, som intet havde at gøre ved Ilden, skulde blive hjemme og skaffe saa meget Vand i Tønder og Kar for deres Døre, som de kunde, og holde god Vagt og Tilsyn med deres Tag og Render. Da det ny indrettede Brandværk endnu ikke var kommet i fuldkommen Stand, skulde det endnu i forestaaende Vinter forblive ved den gamle Brandordning med de gamle Brandmestere og Tilførsel af Vand ved Borgerskabets Heste¹⁾.

Der var i de foregaaende Aar anvendt ikke lidet til Anskaffelse af ny Brandredskaber, nemlig 1685 og 1686 5335 Rdl., der var tilvejebragte ved en Grundskat, og 1687 var der betalt $\frac{1}{2}$ p. C. af Grundskatten, men 1688 havde Branddirektøren og hans Folk $\frac{1}{2}$ Aars Løn tilgode, hvorfor Kongen 27. Nov. paalagde $\frac{1}{2}$ p. C. Grundskat, og desuden skulde de, der bode til Leje, ogsaa Kældermænd og Logerende, uden Persons Anseelse sættes for noget vist, „eftersom de Lejende saa vel som de Ejende har sig af disse Præparatorier i Ildsvaade Gavn og Tjeneste at formode“. Næste Aar fattedes endnu 5 Sprøjter, af hvilke Vor Frue, S. Nikolaj og S. Peders Kirkers Menigheder hver skulde

¹⁾ K. D. VII, 196—98.

bekoste sin, men de andre 2, der skulde til Kristianshavn, og 18 Vandkar skulde betales af Brandkassen. Kongen befalede 8. Juni 1689, at Magistraten skulde sørge for Opførelse af 5 smaa Huse for Vandkarrenes Opbevaring, af hvilke Kongen vilde bekoste de 3, Gejstligheden skulde betale det fjerde og Brandkassen det femte. Direktøren ved Brandværket havde gjort Forslag om at udføre 3 Brønde, paa Nytorv, Amagertorv og i Regnegade, og skulde til en Prøve forfærdige den sidste, men paa den Betingelse, at hvis den ikke kunde bringes til den Fuldkommenhed, som han havde lovet, skulde Bekostningen derved afkortes i hans Løn¹⁾. Til Oprettelse af Brandkassen skulde den omtalte Skat paa Husene beløbe sig til 5000 Rdl. aarlig, ligesom der til denne skulde indbetales, hvad der samledes i Brandtavlerne i Kirkerne²⁾.

23. Juli 1689 udkom en ny Brandforordning. Ved denne blev der givet mange Paabud, der skulde hindre Husenes Brandfarlighed. Der maatte ikke findes Træværk op ad Skorstenene, og disse maatte ikke gaa ud af Kældre paa Sidemurene, men skulde altid gaa ud gennem Taget. Alle ulovlige Ildsteder i Fjælleskur eller andensteds bag i Gaardene skulde afskaffes inden 2 Maaneder. Bageres, Brændevinsbrænderes, Farveres og Pottemageres Ildsteder skulde efterses og i Fremtiden skulde Stadsbygmesteren have Til-

1) Af en Betænkning af 5. Juni 1690 ses det, at Branddirektør Gerding vilde lade indrette en stor Vandbeholder i Regnegade, hvortil Vandet skulde ledes fra den gamle og ej endnu aldeles opfyldte Grav i Kongens Køkkenhave (en Del af Rosenborg Have), men dette ansaa man rigtignok for ugørligt, da den lange Vej vilde gøre Bekostningen for stor og da Vandet var urent stillestaaende Pølevand. Derimod havde Branddirektøren foreslaaet at opsætte Pumper langs Plankeværket, saa vidt den gamle Grav strakte sig. Heraf ses, at den gamle Stadsgrav i Gotersgade endnu ikke var opfyldt 1690. ²⁾ K. D. VII, 230, 239, 248—49, 263—67.

syn med Indretningen af saadanne ny Ovne. Sæbesyderier og Oliemøller skulde indrettes i passende Huse, og Beg og Tjære maatte kun koges paa fri Plads, ligesom alle, der vilde koge og forarbejde Salpeter, Olie, Fernis, Terpentin og deslige, skulde omgaas forsigtig dermed. Brygger- og Bagersvende, saavel som Maltgørere, ved hvis Uforsigtighed Ildsvaade opkom, kunde straffes med Arbejde paa Bremerholm i deres Livstid, hvis de ikke kunde godtgøre Skaden. Ligeledes formanedes Købmænd (Hørkræmmere) og Rebslagere til Forsigtighed, og det blev forbudt at have mere end 10 Pd. Krudt i sit Hus og det paa Loftet eller andre Steder øverst i Huset.

Skorstenene skulde renses 2—4 Gange om Aaret, og Skorstensfejeren skulde hvert Aar give Fortegnelse over dem, der ikke var fejede. Han skulde holde saa mange Folk, at hele Byen kunde betjenes af dem og de skulde daglig lade sig høre og finde paa Gader og Stræder, at enhver, der behøvede dem, kunde kalde dem ind. De i hvert Kvarter forordnede Brandmestre med nogle Brandsvende i Forening med nogle Borgerofficerer eller bosiddende Borgere i samme Kvarter skulde aarlig ved Mikkelsdagstid undersøge i hvert Hus, hvorledes Hø, Halm, Kul, Tørv og Brænde bevaredes paa Lofterne og ikke for nær ved Skorstenene. Ingen af de forordnede Brandmestre eller Brandsvende maatte uden Tilladelse forlade Byen, og Branddirektøren maatte aldrig rejse bort; den sidste formanedes desuden til et ædrueligt Levned.

Tjenestetyende skulde formanens til Forsigtighed med Ild og Lys og til ikke at kline Lys paa Vægge, Borde eller Bænke; naar de i Mørke skulde færdes i Stalde, paa Loffer og andre farlige Steder, skulde de have Lys i tillukkede Løgter, hvilke Løgter ved det aarlige Syn skulde efterses, og der skulde bødes for hvert Horn, der fattedes deri. Der maatte ej heller smøges Tobak paa brandfarlige Steder.

Enhver Ejendom skulde i Forhold til sin Grundtaxt have et vist Tal Læderspande, en lang, handelig Stige og en Brandhage, og hver Bager skulde mindst have 6 Læderspande. Saadanne Brandredskaber kunde ikke pantsættes¹⁾. Ved hver Kirke og paa Raadhuset skulde have Læderspande, i alt 420, Vandkar, Stiger, Haandsprøjter (i alt 25), Brandhager og Økser, der skulde synes 2—4 Gange om Aaret. Desuden var der 8 ny indrettede Slangesprøjter, der var fordeelte over hele Byen tilligemed 5 dertil hørende Vandkærrer, de sidste ved Nørrevold, Vesterport, Hovedvagten paa Kongens Torv, Vagthusene paa Slotspladsen og paa Graabrødretorv²⁾, hvormed Branddirektøren skulde have særligt Tilsyn, og Politimesteren, et Medlem af Magistraten, Stadshauptmanden og 2 af de 32 Mænd skulde 2—4 Gange om Aaret være tilstede ved Prøverne. Direktøren skulde altid have hos sig visse Sprøjtemestere og 2 dygtige Brandsvende, hvilke ligesom Direktøren skulde bære et rødt Baand om Livet.

Den, der var tilstede, naar en Ildsvaade paakom, skulde straks „et stort Anskrig til Naboerne gøre“, og Vægterne i Vor Frue og S. Nikolaj Kirketaarne klemte med Stormklokkerne og om Natten hænge en stor tændt Løgte ud mod den Side, hvor Ilden var, paa en Stang. Vægterne anbefaledes det under Livsstraf flittig at give Agt derpaa og ikke forsømme det med Søvnagtighed; naar Ilden aftog, skulde der klemtes langsommere. I de andre Kirketaarne skulde Klokkerne og Graverne ligeledes klemte. Om Dagen skulde Taarnvægterne istedenfor Løgte udhænge en Fane eller et Flag, hvorfor ogsaa altid om Dagen en af dem skulde være tilstede.

¹⁾ K. D. VII, 368. ²⁾ Sprøjtehuset ved Nørreport var opført af Magistraten, et Hus skulde Gejstligheden bekoste, men de andre 3 bekostede Kongen paa Hof- og Søetatens samt Tøjhusets Vegne.

Nattevægterne skulde allesteder opvække Folk med Banken paa Dørene „samt med et sært imellem sig sluttet Tegn og Støden udi Fløjten“ tilkendegive Branden til de nærmeste Vægttere, idet de raabte Brand, Brand. En af de nærmeste Vægttere skulde give Underretning til Branddirektøren, Politimesteren og Stadshauptmanden og en til Kommandanten og Vagten paa Raadhuset; Løgterne paa Gaderne skulde straks tændes, om det end var Maaneskin; de, der bode i Gaderne nærved Branden, skulde desuden hænge Løgter udenfor deres Huse.

Brandvagten paa Raadhuset skulde derpaa lade Allarmtrommen røre og med de 2 tilstedeværendr Korporalskaber af Borgerskabet besætte Pladsen omkring Ilden, Raadhusprøjten blev ført afsted af de tilstedeværende Brandsvende og Vægterne. De andre Brandmestere og Svende tilligemed Øldragerne skulde, saa snart det klemtede, forfølge sig til deres Sprøjter og føre dem til Ilden, Vognmændene hentede Kirkernes Vandkar og Karrerne, og Bryggerne hentede Vand med deres Sluffer; det samme skulde de Bagere og Slagtere gøre, der holdt Heste, desuden skulde Vognmændene hente de andre Brandredskaber. Den, der kom med det første Vand til Ilden, fik 2 Rdl., den næste 1 Rdl. og den tredje 4 Mk. Ogsaa Vandmestrene med deres Svende skulde møde ved Ilden forat aabne Vandhanerne, ej heller de maatte nogen Nat være fraværende fra Byen. Desuden skulde alle Indbyggere sætte mindst 1 Tønde med Vand foran deres Døre og straks fylde den igen, naar den var tømt.

Borgervæbningens Kompagnier skulde hver møde ved sin Allarmplads, dels Kirkegaardene, dels Torvene og Nørreport, at der deraf kunde udkommanderes den fornødne Styrke til at besætte Gaderne og forstærke Brandvagten. Foruden alle Væbningens Officerer, skulde Politimesteren, Stadens Kæmner og andre af Stadens Betjente forfølge sig til Brandstedet. Der skulde gives Agt paa, at Tyve ikke bort-

tog noget, og hvor det reddede Gods blev ført hen. Det tidligere Forbud mod Uvedkommendes Tilstedeværelse blev gentaget. Ogsaa Garnisonen og Holmens Folk skulde møde hver paa sit anordnede Sted og maatte ikke forlade Pladsen under Branden. Som Hjælpere ved Sprøjterne befaledes derhos Favnsætterne, Korn- og Kalkdragerne at være tilstede, og Prammændene maatte møde med deres Pramme, naar Ilden var ved Vandet.

Der udlovedes en god Belønning af Brandkassen for dem, der lod sig finde flittige og trolige; de, der kom til Skade, skulde tages først under Lægebehandling, og hvem, der ikke vandt sin Førlighed igen, skulde forsørges paa Livstid. De dræbte forundtes der en ærlig fri Begravelse og de efterladte fik en „Recompence“ ¹⁾.

1694 bestemtes det, at den ovenfor paabudte Skat af 5000 Rdl., der oprindeligt foruden til Brand- og Løgtevæsenet ogsaa skulde anvendes til Afbetaling af Stadens Gæld, alene skulde bruges til de 2 første Indretninger, og der skulde beskikkes en af Raadmændene og en af de 32 Mænd til at styre denne Kasse og afgive aarligt Regnskab derfor.

Det ses, at 1695 blev Byens Sprøjter prøvede 2 Gange om Aaret, ved hvilken Lejlighed Tøjhusets Sprøjter ogsaa skulde give Møde.

Brandvæsenet blev i denne Tid forbedret med en ny Opfindelse, om hvilken vi først vil anføre Henrik Gerners Lovprisning:

„End vil jeg lægge til, hvad mer' er inventeret til Byens nyttig Gavn og hvad der er spenderet til Alles Frelse, naar en Vaadeild opstaar, hvordan den dæmpes kan, at den ej Fremgang faar.

---

¹⁾ K. D. VII. 268—83.

Det Paafund nyttigt er, det lader sig vel gøre,
 én Mand det ganske Værk ved Ilden kan fuldføre,
 ti med et enest' Rør han kan i Huset gaa,
 hvor Ilden stærkest er, og Vandet stænke paa,
 og det med saadan Force, at Ildens Magt maa falde.
 Det samme nyttig Værk man vil Vandslanger kalde,
 de mægtig lange er og sluger meget Vand,
 af beget Lærred gjort og dæmper Ildens Brand“.

En Tydsker, Løjtnant Herman Gerding¹⁾ var kommen hertil fra Bergen, hvor hans Broder Gert var Herbergerer, og blev af Politimester Klavs Rasch sendt til Amsterdam, forat Kjøbenhavn kunde faa Gavn af en ny Opfindelse i Henseende til Slukningsredskaber, der bestod dels i forbedrede Sprøjter dels i Lærredsslanger, hvorom Gerding maa have givet Rasch en vistnok overdreven Skildring. 8. Okt. 1685 skrev Gerding fra Amsterdam, at han havde sendt 7 Brandsprøjter med Tilbehør med Skibslejlighed, men de var rigtignok meget dyrere, end han havde beregnet, ti han havde opgivet den Pris, de havde for 2 Aar siden, men nu var de meget stærkere og bedre end dengang, saa de nu kunde sætte Straalen 100 Fod i Vejret. Han havde ogsaa forskrevet en Mand, der kunde forfærdige Sejldugsslanger, en, der kunde gøre Sprøjteslanger, og desuden en, der kunde lave den fornødne Olie. Mesteren for de 7 Sprøjter, der i 8 Aar havde gjort mange hundrede, haabede han ogsaa snart vilde følge efter, saa han med Tiden kunde bringe alt i god Stand.

I November samme Aar indgav han et Andragende til Gyldenløve, ved hvis „Hof“ han iøvrigt da befandt sig, og bad denne om en Anbefaling til Kongen, saa han kunde faa Privilegium paa 12 Aar paa at forfærdige Vandslanger; han

¹⁾ Saaledes skrev han sig selv, andre kalder ham Garding.

kunde gøre dem ligesaa gode som i Holland og til samme Pris, Læderslangerne kunde han gøre tætte, fri for Skimmel og Ødelæggelse af Rotter og Mus. Ved Hjælp af sine Slanger kunde han fra Morgen til Aften vedligeholde en Vandstraale, der gik 20 Fod over S. Nikolaj Kirkes højeste Spir, og kunde bruge Vandet i Kanalen dertil¹⁾.

Kongen nedsatte i Feb. 1686 en Kommission til at prøve Gerdings Forslag, der ikke haves fuldstændigt, men synes at have gaaet ud paa at slukke Ildebrande uden Hjælp af Vandsprøjter. Forslaget gav dog vistnok Anledning til den ny Brandordning og Gerding blev udnævnt til Branddirektør 17. April 1686, med en Løn af 1600 Rdl., medens han dog selv skulde holde 2 Karle og 2 Heste, der altid skulde staa beredte. Han fik desuden 20 Aars Eneret til at forfærdige en særegen Slags Sprøjter med tilhørende Redskaber.

Det ses af Skiftet efter ham, at han bl. a. til de kgl. Slotte havde leveret Sprøjter med Slanger baade af Læder og Lærred.

Efter hans Død beskikkedes Gotfred Fuchs²⁾ 6. Jan. 1694 til Branddirektør med samme Løn og 10 Aars Eneret til at forfærdige Sprøjter af den ny Invention. Han var egentlig Blikkenslager, hvoraf ses, at man lagde mest Vægt paa, at Branddirektørerne selv kunde forfærdige Sprøjter. Fuchs udgav 1701 en Beskrivelse over alle Ildebrande fra 1694—1700 forat vise sine Sprøjters Fortrinlighed. Han opfordrer i Slutningen af Bogen Folk til, istedenfor i Begyndelsen at skjule den opkomne Ildebrand, at give ham Underretning i

¹⁾ Ny kgl. Saml. Fol. Nr. 383 c. ²⁾ Om Fuchs se Kbnh. paa Holbergs Tid S. 384—85. 20. Okt. 1683 blev han tilligemed Stifaderen til en Svend, der var i Fuchsens Tjeneste og havde dræbt en anden, dømt til at betale fuld Mandebod og Processens Omkostninger, fordi de havde ladet Morderen undslippe.

hans Gaard paa Østergade eller melde det paa Raadhuset, hvor der om Sommeren var Brandvagt hver Nat fra Kl. 10 til 4 og om Vinteren fra Kl. 9 til 4, idet han haabede, at enhver vilde holde sin egen og sine Naboers Velfærd kærere end en ringe Mulkt. I de 9 Aar var der i alt 60 Ildebrandstilstælde, til hvilke Brandvæsenet mødte, og ingen af dem greb videre om sig.

Forat holde Udkig efter Ildsvaade opholdt der sig to Kurer i Vor Frue og to i S. Nikolaj Kirketaarn. Hvorledes ogsaa Kirkebetjente kunde blive dragne til Ansvar paa Grund af Ildebrande, ses af følgende Sag.

10. Marts 1679 mødte for Magistraten Klokkerne og Graverne ved Stadens 3 Kirker og de 4 Taarnvægttere i Vor Frue og Nikolaj Taarne, der hver for sig blev adspurgte, om det nogen Tid havde været dem forbudt enten af Præsidenten eller af nogen af Magistraten at klemte med Klokkerne i nogen Ildsfare, førend de havde faaet Ordre eller Bud fra Præsidenten eller den samtlige Magistrat, hvilket besvaredes benægtende. Dernæst blev der spurgt, om de forleden, da den store Ildebrand var til Sr. Hans Nansens¹⁾, havde svaret de Folk, som gav Ildebranden tilkende, at de ikke torde klemte, førend de fik Ordre og Befaling fra Øvrigheden, hvilket de ogsaa benægtede; saa snart Kurerne blev Ilden var, klemte de straks med Klokken, og Klokkeren og Graverne ved H. Gejstes Kirke lod straks klemte, saa snart de blev derom advarede. Klokkeren ved H. Gejstes Kirke bevidnede skriftlig, at da Ildebranden skede den 4. Marts, blev der ringet med Kirkens Klokker, der hang i Gaarden udenfor hans Hus, „da vi alle, Pigen undtagen, laa i første Søvn, og samme min Pige, efterat hun fik Lys, som saa vidt lykkeligen endda stod tændt paa Bordet, og Løgte i Haanden, item. Nøgle til Porten at oplukke med

---

¹⁾ Hans Nansens Gaard paa Slotspladsen.

og i Hast kom ud til Porten og da ikke kunde faa Porten op, hvorudover hun gennest mit Hus forbi udi aller største Hast løb hen til Graverens, som og alle der var gaaet i Seng, og fik dem op i Underklæderne, item op i Taarnet saa hastig, som allerhastigst ske kunde, at jeg da skal have svaret, det kom mig intet ved men Graveren, da skal saadanne Ord af min Mund sagt aldrig findes i Sandhed og dersom de saa efter Angivende befindes, da vil jeg gærne og godvillig lide al den Straf, som mig Øvrigheden vil paa-lægge, ti jeg, som laa i det allerinderste Værelse sovende og vidste af ingen Ting, saa nemlig hverken af Ildebranden eller hvad ved Kirkeporten passerede; hvorledes kunde jeg svare enten et eller andet til den, jeg intet hørte tale, men om Pigen imod min Vilje og Videnskab har udbrudt af Ufor-stand med nogen saadanne Ord, det ved jeg intet af. Ellers der nu samme Pige kom igen tilbage fra Graverens og mig, efter jeg blev opvakt, da først alting beretter, da lod jeg hende udi allerstørste Il og Hast løbe til Porten igen, men der hun kommer ud, finder hun Porten aaben, som Gra-veren havde faaet op, og i det samme begyndte hans Tjener at klemte“.

Der maa dog have være noget i, at Kurerne kunde tro, at de ikke maatte klemte uden Ordre, da de ellers ikke kunde bruge en saadan Undskyldning i følgende Tilrette-visning af 7. Dec. 1691:

„Samtlige Kurerne udi Vor Frue Kirke og S. Nikolaj Kirke vare tilstede og bleve tilspurgte og examinerede, hvorfor de ikke havde klemtet, der den Ild begyndtes, som var op-tændt udi Justitsraad Kruses Mølle¹⁾); da svarede de, at de klemtede, der de kunde ret se Ilden og at de ikke torde klemte, førend de fik Bud, men de blev strengeligen reprimenderede og anbefalede straks at klemte, naar de saa

¹⁾ Se Side 41.

nogen Ild eller Røg, og at raabe til Vægterne paa Gaderne, om hvad de kunde fornemme, og hvis de herefter fornummes at tage nogen Forsømmelse for sligt eller lade andre pasle op for dem, da skulde de straks afsættes fra deres Bestillinger og derforuden straffes efter Forseelsens Beskaffenhed, men denne Gang skulde de give til Straf for denne deres befundne Nachlæssighed udi de Fattiges Bøsse $\frac{1}{2}$ Rdl.“

I denne Periode oprettedes to Brandforsikrings-selskaber, hvortil Gert Meyer var Ophavsmand. Det første, der kaldtes Skatkamrets Brandkompagni, er oprettet 1. Marts 1681, det andet, Stadens Brandkompagni, 1. Okt. 1682¹⁾. Det første havde 56, det andet 52 Interessenter. Betingelse for Optagelse var, at Husene var af Grundmur. Brændte et Hus, skød i det første Selskab Medlemmerne sammen til en Erstatning, der ikke maatte overgaa 3000 Sletdaler, i det andet gav hver 50 Sldlr. inden 8 Dage for fuldstændig Ødelæggelse, ellers i Forhold til Skaden. Enhver Interessent var forpligtet til at have ordentlige Brandredskaber i sin Gaard og til at komme de andre til Hjælp; man gav ogsaa „Diskretioner“ til Brandvæsenets Folk.

Ved et Møde 10. Marts 1682 i det første Kompagni var der Tale om at sammensmelte de to Kompagnier, men man mente, at to var bedre end et, forat to forsikrede Gaarde ikke skulde være for nær ved hinanden. Ved den Ildebrand, som 8. Feb. 1682 havde ødelagt Grev Ahlefeldts Gaard bag Børsen, havde en af Interessenterne, Abraham Wuchter, der ejede en Del af den nuv. Kancellibygning, lidt Skade, men da Kongen ikke vilde tillade nogen Bygning paa dette Sted, idet Enkedronningen havde købt Wuchters Ejendom, blev Spørgsmaalet om Erstatning udsat.

Interessen for Kompagniet bevaredes kun i kort Tid. Mag. Peder Fosses Gaard paa Nørregade brændte imellem

¹⁾ K. D. III 757 flg. VII, 39 flg.

11. og 12. Marts 1684, men da de fleste af Interessenterne paa den Tid var i Holsten hos Kongen, kunde intet blive afgjort om Erstatning til ham, og Sagen stod hen, indtil han havde opført en ny Gaard af Grundmur (nuv. Nr. 21), hvorpaa han bragte Sagen for Domstolene 1686, og Formanden P. Resen sammenkaldte et Møde, hvor det viste sig, at mange Medlemmer havde solgt deres Gaarde og andre var døde. Resen selv havde solgt sin Gaard og skriver, at han ikke i Skødet kunde forpligte Køberen til at forblive i Kompagniet, da dette ej endnu var kommet til sin Fuldkommenhed. Man enedes derfor om, at hver Interessent eller hans Arvinger skulde betale Foss 50 Rdl., hvorpaa Artiklerne skulde omsendes til enhver Deltager, forat disse kunde erklære, om de vilde vedblive at være Medlemmer af Kompagniet. Endvidere skulde de søge at faa en anden Direktør, hvortil man vilde overtale Klovman. Mere findes ikke, saa det er klart, at Medlemmernes Mening var, at de 50 Rdl. var de nødte til at udgive denne Gang, men det skulde ogsaa blive den sidste Gang, og derpaa opløstes Kompagniet. Det Kompagni, der kaldtes Stadens, kom vistnok aldrig i Gang, uagtet det var stadfæstet af Kongen¹⁾.

Polititilsynet om Dagen udførtes af Raadstuevagten, men især dog af Underfogden og Byfogdens Svende. I Privilegierne af 24. Juni 1661 bestemmes det, at en Del af Indtægten af Bistrup Gods skulde anvendes til Politiets Forbedring. 1665 var der Tale om Udstædelse af en ny Politiforordning, over hvilken Magistraten tilligemed Fabrikmesteren Jan Jansen skulde afgive Betænkning²⁾. Der foregik dog ingen Forandring førend 13. Dec. 1682, da Præsidenten i Nyborg Klavs Rasch blev beskikket til Politimester ikke alene for

¹⁾ Raadstuearkivet. ²⁾ K. D. VI, 405—06.

Kjøbenhavn, men for hele Landet, hvorved der foregik en hel Omvæltning i Politivæsenet.

24. Feb. 1683 udkom en Forordning, i hvilken Kongen opfordrede alle og enhver til at andrage for ham selv eller for de deputerede i Politien deres Tarv og hvad tvivlsomt eller mørkt, der kunde forefalde i de kgl. Forordninger, ligesom til at indgive Forslag til Politiets Forbedring. Kongen havde nemlig bragt i Erfaring, at en Del af Forordningerne om Politien ikke rettelig blev forstaaet men blev vrangelig udtudet, som om de var til Undersaatternes Skade, medens det dog ikke havde været Kongens Mening at betage nogen hans Næring og Indkomst, men ved en tjenlig Indrettelse af Politien at afskære de unyttige og kostbare Overdaadigheder, der paa adskillige Tider og Maader var indbragte til de flestes egen Fordærv, og hvorved der kunde lægges en Grundvold, hvorpaa Manufaktur og Handel des sikrere kunde indrettes. Det blev herved forbudt alle Øvrigheds-personer og andre Politiets Betjente ingenlunde at understaa sig til efter sær Indbildninger vrangelig at udtolke Forordningerne for ikke derved at give Anledning til Uenighed og Misforstaaelse¹⁾).

I Fortalen til Danske Lov 1684 siges der i denne at være udeladt alt, hvad der egenlig vedkom Politien, hvorom der ikke kunde gøres saa stadige Love eller Anordninger, at de jo efter Tidernes Lejlighed kunde behøve en eller anden Forandring, hvorfor der i en særegen Bog, der skulde kaldes Politiorning, skulde indføres slige foranderlige Love og Anordninger. Denne udkom som bekendt aldrig.

Allerede 30. Marts 1683 indkom Klavs Rasch med en Mængde Spørgsmaal om Forstaaelsen af Udtryk i nysnævnte

¹⁾ K. D. VII, 32—33.

Forordning, navnlig i Henseende til Luxus, men ogsaa om andre Ting som hvorledes han skulde fremfare mod dem, der kaldes kgl. Forordningers Overtrædere, om Kræmmere og Vintappere, der handlede en detail, Apothekere, Kirurger, Kunstnere og Guldsmede skulde forstaas som fornemme Negotianter, om Lakajer maatte gaa med Stok osv.; det omtales ogsaa, at baade Soldater og andre forulempede Folk paa Gaden og spurgte dem ud, om hvilke Klædemon eller Kniplinger de bar, ja endogsaa rev Kniplingerne af, idet simple Folk saaledes tiltog sig Politimyndighed¹). Herpaa faldt nogle Dage efter kgl. Resolution og Rasch fik en Instrux af 23. Juni 1683.

Ifølge denne skulde han paase, at alle kgl. Forordninger om Politiet blev efterkomne. Naar noget skulde konfiskeres eller der skulde udredes Bøder for Overtrædelser, skede dette uden Dom, Proces eller Rettergang, og hvis nogen vægrede sig, skulde Rasch henvende sig til Generalfiskalen. I Købstæderne skulde han meddele Byfogderne Instruxer, men i Kjøbenhavn skulde han foruden sine andre Forretninger paase, at Gaderne holdtes rene, og han skulde oppebære Skillingstolden i Portene til at lønne Folk med, der skulde holde alle Torve og publiqve Pladser rene. Med Magistraten i Kjøbenhavn skulde han leve i god Enighed og Forstaaelse og de skulde flittig konferere med hinanden. Han skulde beegne enhver efter hans Stand og Vilkaar med Finhed og Høflighed, hvorimod Kongen vilde beskytte ham og hans Betjente imod alle og enhver og ej tilstede, at nogen gjorde dem Ulempe. Han skulde ogsaa lade sig finde i den oprettede Politikommission. I Løn fik han 1200 Rdl. foruden det halve af Bøderne, af hvilke Kvæsthuset skulde have den anden Halvdel.

¹) Denne mærkelige Indstilling er trykt i Fogtmans Reskripter II, 229—32.

For nærmere at blive knyttet til Magistraten blev han 27. Sept. 1684 Borgmester, men hans selvraadige Adfærd og hans Embedes Indgriben i Magistratens Omraade bragte ham snart i Konflikt med denne. 1687 klagede den over, at han ikke konfererede med den, at han befattede sig med Sager, der afgang af Kontrakter og angik Gæld, som i første Instans hørte under Bytinget, og at han arresterede Folk, der ikke havde forset sig mod Politiets Anordninger. Han holdt Ret i sit eget Hus, hvorved Kongen og Byen mistede deres Indtægt af Sagefald, og vilde ikke opgive Politibetjentenes Navne for Magistraten. Han oppebar flere Portskillinger, end der tilkom ham, betyngede Torvesidderne med særlig Afgift, foruden hvad de gav til Staden, og hans Betjente trak Folk i Slutteriet, der med Magistratens Tilladelse sad paa Torvene eller gik omkring og solgte¹⁾, saa de ikke alene mistede hvad de handlede med, men maatte udløse sig af Slutteriet med Penge. Han tillod ikke Skipperne at losse uden sin Tilladelse og opslog under sin Haand Plakater med Taxter paa Kød og Brød, hvad Magistraten hidtil havde gjort.

I den Anledning blev der nedsat en Kommission, der udvirkede en kgl. Befaling af 7. Avg. 1687, der befalede

¹⁾ At Koner raabte paa Gaderne, ses af J. S. Sehesteds Digt „Kjøbenhavns ynkelige Klage“:

„Naar jeg engang lystvandre gaar
paa nogen Rinskvinkælder,
hvor Svend og Dreng tilrede staar,
naar Redepenge gælder,
da ser jeg tit med største Harm
en Rendekærting løbe
med Østerskurven paa sin Arm,
som spørger: hvo vil købe,
da leder jeg med største Flid
i Lommer og i Fikker
og finder knap en lumpen Hvid
mer, end som jeg fordrikker.“

ham hver Tirsdag at konferere med Magistraten eller i det mindste give den skriftlig Meddelelse. Han skulde holde Protokol over alt, hvad der angik Embedet og det blev ham forbudt at befatte sig med Justitssager, ligesom han skulde overgive Forbrydere til Byfogden. Forat Betjentene kunde kendes, skulde de paa den venstre Side af Brystet bære et Tinskilt med Stadens Vaaben, og deres Navne skulde opgives for Magistraten. Skillingsolden (Portskillingen) skulde alene ydes af Vognmænd, Møllere, Bønder og andre, der kom til Kjøbenhavn med Læs og Fragt. I de andre Punkter fik Magistraten ogsaa fuldstændigt Medhold¹⁾.

De paabudte Konferencer foregik alligevel yderst sjelden. Under en Sag 1695 opfordrede Magistraten Politibetjent Jakob Gad „at ville lade Hr. Politimester vide, at det gjordes højt fornødent, at Magistraten og Politimesteren kunde derom mundtlig konferere, hvorfor de var begærende, at Hr. Politimester ved sin Lejlighed vilde engang komme op til dem“.

Alt tyder paa, at Rasch, i alle Fald i sine yngre Aar, var en energisk Mand, der tillige var i Besiddelse af en vis Humor, som det ses af forskellige af hans Indstillinger; foran er der ofte givet Prøver derpaa, navnlig i Kapitlet om Lavene, hvor han optraadte som en bestemt Haandhæver af Loven, hvortil man under Kristian V's vakkelvorne Regering i høj Grad trængte, ti Regeringen kunde ellers udstæde en Forordning den ene Maaned og tilbagekalde den den næste, ligesom der idelig blev bevilget enkelte Personer Undtagelser fra Lovens Paabud. Det maa ogsaa bemærkes, at Rasch var en dansk Mand, der skrev sit Modersmaal let og flydende.

Han havde sikkert meget mere at varetage, end én Mand kunde overkomme, ti foruden de egenlige Politiforret-

1) K. D. VII, 173, 188—90 med Indlæg.

ninger bebyrdedes han med utallige Kommissioner, der paa en eller Maade angik Kjøbenhavn, især dog med alt hvad der angik Næringsvejene. Desuden havde han Overtilsyn med Gadeløgterne, Vægterne, Kanalerne og Bolværkerne, og var fast Medlem af Vandkommissionen og Kommissionen om Gardernes bedre Indretning. 1691 blev han ogsaa fritaget for at sidde i Højesteret og forat opvarte i Raadstuen som Borgmester, medens han dog beholdt sin Løn i sidstnævnte Embede, forat han kunde have bedre Tid og Lejlighed til at forrette sin Bestilling som Politimester¹⁾. At han var meget lidet nøjeregnende med Hensyn til at erhverve sig Indtægter fremgaar af hans Opførsel mod Nyborg Købstad, af hvis Jorder han tilegnede sig en ikke ringe Del, som han lagde ind under sin Hovedgaard Raschenberg, nu Juelsberg²⁾. Det ovenfor omtalte for ham uheldige Udfald af hans Strid med Magistraten havde til Følge, at der kom det Rygte ud, at han intet mere havde med Politivæsenet at gøre, saa Brandvæsenet ved en Ildebrand 1687 nægtede at følge hans Ordre; Kongen maatte derfor befale alle og enhver at erkende ham for Kongens Politimester og vise ham al Respekt og Høflighed³⁾. I sine sidste Aar var han svagelig og fik 1701 J. B. Ernst til Medhjælper. Han døde paa Raschenberg 8. Jan. 1705⁴⁾.

Det er ret mærkeligt at se, hvorledes han afleverede Arrestanter til Hververe og oppebar Hververpenge for dem. Dette var Tilfældet med de foran S. 282 omtalte arresterede Snedkersvende, og det fremgaar af følgende Sag:

„Svend Jensen beklagede sig, at forleden Onsdag 8 Dage kom Underfogden Hans Hansen til forskrevne Svend Jensens

¹⁾ K. D. VII, 365. ²⁾ Under Forhøret over Griffenfeldt blev der ogsaa spurgt, hvilke Foræringer Præsidenten i Nyborg Klavs Rasch havde givet Griffenfeldt. Svaret lød: Rasch solliciterede ofte, men udvirkede intet og forærede intet. ³⁾ K. D. VII, 198—99. ⁴⁾ Jfr. Pers. Tidskr. I 278—80.

Hustru paa Gaden udenfor Hans Hansens Dør og hende først skammeligen overskældede og derefter tog hende og lod hende sætte i Raadhuskældren, og samme Aften gik Svend Jensen til Hans Hansen i hans Hus og begærede, at hans Kvinde maatte komme løs, og tilbød sig at blive i Stedet igen, hvor Hans Hansen da tog ham og lod ham sætte i Kældren hos hans Kone, hvor de begge i 5 Nætter og Dage blev siddende og ej maatte komme for nogen Ret. Men forleden Onsdag blev Svend Jensen udtaget og henført i Politimesters Hus, hvor Kaptejn Bruno var tilstede, hvor da Politimesteren blev givet af Kaptejnen 10 Rdl. og Politimesters Fuldmægtig et Sølvbæger for forskrevne Svend Jensen, at han skulde være Soldat, hvorefter Svend Jensen hængik til Kommandant Sten Andersen og beklagede sligt for ham, hvor han da skikkede Bud til Kaptejnen, hvorfor han havde givet Penge for ham og hvorfor han havde taget hans Pas fra ham, hvor da Kaptejnen havde svaret, at han havde givet Politimesteren Penge for ham, og leverede da Kaptejnen ham sit Pas igen, og hans Hustru blev af Raadhuskældren anden Dagen derefter løsgiven af Politimesters Fuldmægtig¹⁾.

Denne Sag gav Anledning til Forordningen af 29. April 1684, ved hvilken Politimesteren fik Tilladelse til at levere tjenesteløse Mænd til Officererne og ledige Kvindespersoner til Børnehuset²⁾.

At Rasches Politibetjente, der ofte kaldtes Politimesters Fuldmægtige, var lidet hensynsfulde, ses af flere Sager. Saaledes sad en Kone 14 Dage før Jul 1684 paa Amager-torv, da Politibetjentene gik omkring forat søge efter, om nogen brugte de gamle afskaffede Bismere, og en af dem greb fat i hendes Bismer, men hun holdt fast og faldt paa Ryggen over en Kaalkurv; Betjenten satte sine Knæ for

¹⁾ Raadstueprotokollen 25. Avg. 1683. ²⁾ K. D. VII, 69—70.

hendes Bryst og rev Bismereen til sig, efter først at have stødt hende op og ned og tilføjet hende Stød i Brystet med Bismereen, saa hun døde deraf. Til Betjentens Undskyldning tjente dog, at hun først havde grebet ham i Haaret¹⁾. Rasch selv kunde ogsaa være brutal. Aar 1700 klagede en Slagter over, at Rasch i sit Hus havde slaaet hans frugt-sommelige Hustru, da hun kom forat faa Grunden at vide, hvorfor hendes Mand var bleven arresteret²⁾.

Betjentene kunde dog ikke tillade sig alt. 1694 kom Lavrids Nielsen Fogs Arbejdsvogn kørende paa Nørregade, da to Politibetjente tog fat hver i sin Hest og forlangte, at Kusken skulde køre til Avlsgaarden (i Lavendelstræde), men Karlene svarede, at de først vilde køre deres Husbondes Ærende. Da de kom udenfor Fogs Dør (Nygade Nr. 10), kom Niels i Cappadocia til og gjorde Betjentene opmærksom paa, at Kongens Krone var paa Tønderne, og da de fik det at vide, skyndte de sig bort det forreste de kunde, i det de nemlig havde trot, at Øltønderne paa Vognen ikke var forsynede med Stempel. Den ene af Fogs Karle gik efter den ene af Betjentene op ad Klædeboderne, tog ham i venstre Arm og trak ham til Raadhuset i Arrest, men Døren var lukket, hvorfor han førte ham hen til den Kælder, hvor Vagtmesteren bode, og sagde: „der skal I blive, til min Husbonde kommer hjem“, men han rørte ham ikke til onde i nogen Maade. Fogs Karle blev siden arresterede, men frikendtes, hvorimod Politibetjentene kendtes at have handlet urigtigt, da de hverken havde haft Politimesterens skriftlige Ordre eller med Beskedenhed anmeldt, hvad deres Ærende var, og havde grebet Heste og Vogn an paa ulovlig Maade³⁾.

Det synes, som de indvandrede Udlændinge ikke var nemme at komme til rette med. 1689 klagede Rasch over,

1) Mag. Domprotokol 1685 Bl. 524. 2) Sæl. Tegn. LII. 174.

3) Mag. Domprotokol 21. Maj 1694.

at nogle Frantzoser havde beegnet ham og hans Fuldmægtige under deres Inkquisitioner paa en utilbørlig Maade¹⁾ og 1699 klagede Henrik Coulon over Politiets Opførsel, hvor det rigtignok synes, at han og hans Venner har gjort, hvad de kunde forat drille Politiet. Kongen lod dog Stadens Vagtmester, der uden Politimesterens Ordre havde arresteret Coulon, straffes med 8 Dages Fængsel²⁾. I Sagens Akter forekommer følgende:

Da Mons. Coulon 15. April var i sin Lejekælder i Læderstræde forat fylde Vin i nogle Oksehoveder, kom Vagtmesteren med to Betjente tilligemed en Vinforlatter ved Navn Samuel Sax og spurgte to Gange: er Mons. Coulon her? og de tre Soldater, der arbejdede i Kælderen, viste, hvor han var, hvorpaa Vagtmesteren sagde, at han skulde følge med paa Politikamret til Politimesteren. Coulon lod da Kældren lukke og vilde gaa hjem forat tage nogle af sine Folk med, da han ikke forstod Sproget, men i Højbrostræde greb Vagtmesteren ham i Armen og førte ham med sig. Samtidig stod Oldemanden for Vinforlatterne Valter Hægemand paa Hjørnet af Læderstræde og sendte sin Dreng hen til Soldaterne forat spørge, hvem der havde arbejdet i Coulons Kælder, og han selv sagde til dem: „I Skælmer, jeg vil vel finde eder alle“, og skældte en af dem ud for en sort Hund. Coulon blev nu ført paa Raadhuset, hvor han selv gav sin Kaarde fra sig, og blev indelukket i et Kammer ved den store Sal, hvor han sad i 3—4 Timer. Mons. Choppis gik da til Politimesteren og tilbød Kavtion, hvortil denne svarede, at han behøvede ingen. Coulon kom derpaa ind for Politimesteren, der gav ham Haanden og sagde: „Hvor kommer I her, vi er gode Venner, I kan ikkun gaa hjem, jeg har intet uden alt godt med eder at bestille“, men da han først vilde vide Grunden til sin Fængsling,

¹⁾ K. D. VII, 289. ²⁾ K. D. VII, 560—61 med Indlæg.

blev han vist ud og Kaarden blev kastet efter ham. Da Politiet vilde have fat i en Borger Peter Børgesen, forhørte man sig hos Coulon, men denne blev fortørnet og talte en Del ufor nøjelige Ord, at de skulde pakke sig. Han havde paa sin Gang til Politikamret „et temmeligt Følgeskab med sig af Frantzoser, og andre samledes, og derforuden blev bragt en Del Bouteiller Vin derhen, og som det gik ud paa en Drik, maatte Vagtmesteren lukke Døren for disse mange Franske“.

1691 oprettedes en Politikommission, bestaaende af Politimesteren, et Medlem af Magistraten, en af de 32 Mænd, et Medlem af Hofretten og et af Admiralitetsretten, der en Dag om Ugen eller om Maaneden paa Raadstuen skulde samles og forhandle om Sager, der angik Politivæsenet. Ved samme Lejlighed fik Politimesteren en ny Instrux, af hvilken man ser hvilke forskelligartede Sager, der stod under hans Omraade¹⁾. 1695 bestemtes det, at Kommissionen skulde tage de Personer i Forhør, der var anklagede for Tyveri. Inkvisitionskommissionen, der nedenfor er omtalt, var oprettet netop for saadanne Sagers Behandling, og Aaret efter bestemtes det, at det skulde blive ved det gamle Forhold²⁾.

I Slutningen af Rasches Levetid gav en Franskmand en Betænkning til en Excellence, formodenlig Storkansleren, om Politiet. Den er skreven senere end Instruxen af 1691 og giver en Fremstilling af, hvorledes Politiet burde være, og indeholder derved en Kritik over Rasches Virksomhed. Det hedder deri bl. a.: Politimesteren bør være et retskaffent Menneske, som ikke har Interesser for andet end Publikums Bedste, saaledes at man let kan faa Adgang til ham; han maa være folkelig og venlig, maa høre paa enhver med Taalmodighed, men være streng og uden Eftergivenesshed mod

¹⁾ K. D. VII, 354—64. ²⁾ K. D. VII, 457, 490.

dem, der er genstridige mod Kongens Befalinger. Han maa se igennem Fingre med visse Fejl, der begaas mod bedre Vidende eller tilfældig, og maa lade vedkommende slippe med Formaninger forat undgaa Skandale. Derimod maa han uden Barmhjærtighed straffe dem, der begaar Fejltrin med koldt Overlæg, især naar Forseelserne er store og angaar den offentlige Fred, hvorved Folk kan lære at forstaa, at Politiet alene er oprettet for at beskytte og lette samt yde Publikum et behageligere og lykkeligere Liv, naar intet ustraffet kan begaas mod den offentlige Sikkerhed og gode Sæder. Politimesteren bør vel have en absolut Myndighed til paa Stedet at give Ordre om Ting, der ikke taaler Opsettelse, men bør straks underrette Kongen eller den første Minister derom, forat Misbrug kan undgaaes som Følge af, at han ikke gør Regnskab for sine Handlinger.

I det Forfatteren omtaler de forskellige Ting, der vedkommer Politimesterens Embede, fremkommer han med en skarp Kritik over mange Forhold. Hvis Gaderne blev holdt rene, skriver han, vilde den største Del af Borgerne kunne undvære Karosser og Heste og undgaa andre betydelige Udgifter baade til deres egne Personer og til deres Tjenestefolk, som ikke kan gaa paa Gaderne, saadan som disse nu er, uden at ødelægge deres Klæder i meget kort Tid. Borgerne vilde ogsaa hurtigere bestemme sig til at skille sig ved deres Karosser og Heste, hvis de om Søndagen og andre Dage kunde leje Karosser, der var gode og nette, hvorfor Kongen burde bevilge et vist Tal privilegerede Karosser paa den Betingelse, at de var forspændte med gode og bekvemme Heste, og der var et vist Tal i hvert Kvarter.

Fisketorvet langs Stranden, der ligger midt i Byen og lige for Hoffets Øjne, burde ikke være saa daarlig holdt, men burde sættes i Stand og tjene til Byens Prydelse. Fra Slagterboderne eller Vejerhuset og til Højbro skulde det brolægges og en Skranke opstilles, forat Fiskerkonerne kunde

blive nødte til at holde sig paa den ene Side; videre burde der ved Hjælp af en anden Skranke skaffes en Gang, hvor 2 Personer kunde gaa jevnside, forat Køberne af Fisk kunde gaa i Sikkerhed for Karosser. Derved blev der Plads for 3—4 Karosser, og ved Brolægningen fjernedes den frygtelige Stank paa dette Sted, der meget besværer Nabolavet.

Den anden Del af Stranden burde ogsaa brolægges, forat Amagerbønderne og andre, der holdt foran og paa Husenes Fortov i Højbrostræde og der omkring, kunde have Holdeplads ved Stranden, hvor Grønttorvet burde være, hvilket vilde gavne Færdselen i Højbrostræde, som det næsten er umuligt at komme igennem paa Torvedage og hvor den ofte forekommende Trængsel jevnlig fremkalder ubehagelige Tilfælde.

Man burde ikke længer taale Trapper, der gaar ud paa Gaden, eller at Folk bor i Kældere, med mindre de er lige med Gaden, ti, foruden at en saadan Bolig er usund, hindrer den Forøgelsen af Husenes Tal. Man burde ogsaa ved ny Huse tvinge Folk til at gøre Forsiden af Mursten eller i det mindste beklædt med én Stens Mur.

Istedenfor at det paa andre Steder paalægges fremmede alene at betale deres Borgerskab, besværes her ny Borgere i det første Aar med Tusende Byrder, saa de intet Øjeblik har tilovers til at varetage deres Forretning, hvorfor de ikke kan bestaa og Stadens Forøgelse hindres, medens Borgerne de 4—5 første Aar burde være fritagne for offentlige Hverv. Brændevinsbrændernes Tal var altfor stort og burde indskrænkes til en Fjerdedel, ligesom de burde have et Lav ligesom Bryggerne¹⁾.

---

¹⁾ Indstillingen, der er uden Underskrift, har jeg ejet i mange Aar; den har i sin Tid tilhørt Raadmand Riis Lovson. Paa Omslaget er skrevet: Antiquaria.

Byfogden havde en Løn af 80 Dlr., til en Klædning 10 Dlr. og en Skriverdreng $13\frac{1}{2}$ Dlr.

Underfogdens Løn var 40 Dlr., og de 4 Fogedsvende havde i Aarsløn, Klæder og Kostpenge tilsammen 114 Dlr. 1 Mk., Slutteren 50 Dlr.

Ved Reskr. 22. Jan. 1673 bestemtes det, at Bekostningen med Fangers Underhold eller Henrettelse skulde afholdes af de Skyldiges Bo, eller, naar de ingen Midler havde, af Klageren, og hvis der ingen saadan var, skulde Bekostningen godtgøres Byfogden i hans Regnskab. Da Byfogedembedet paa Kristianshavn blev inddraget 1685, fik Byfogden i Kjøbenhavn foruden dennes Forretninger ogsaa dennes Løn, og fik to Fogedsvende og en Underfoged mere. 1669 blev der ansat en særlig Underfoged for Ny Kjøbenhavn.

Følgende Byfogder var i Virksomhed i denne Periode:

1. Jens Movridsen blev indsat 20. Avg. 1660¹⁾. Han havde hidtil været Ridefoged i Helsingborg Len og Kontributionsforvalter ved Armeen i Skaane. Han døde 27. Maj 1672, 52 Aar gammel, og blev begravet i Vor Frue Kirke. Han var gift med Kirsten Andersdatter. Hans rige Indbo er omtalt foran S. 195. Da Skiftet efter ham holdtes 1677, var hans Søn Movrids Jensen Studiosus, en anden Søn Staller Jensen var i Helsingør, desuden var der en Søn Jørgen og 4 Døtre, af hvilke Katrine var gift med Præsten Mads Hansen i Køge.

2. Kristian Viborg 1672—75, havde tidligere været Kongens Fodermarskalk. Han døde 6. Jan. 1676.

3. Peder Villumsen Deichmann 1675—84, Vinhandler, blev 1. Juni 1675 Formanden adjungeret paa Grund

¹⁾ Om Ceremonierne ved hans Indsættelse se Kbnh. Hist. og Beskr. III, 246—47. Hertil henvises ogsaa med Hensyn til andre Ting vedkommende Retsvæsenet.

af dennes Alder og Svaghed. Han begravedes 22. Dec. 1684 i Trinitatis Kirke og efterlod 3 Sønner Peder, Albrecht og Evert, og en Datter Else Kathrine.

4. Frederik Eisenberg 1685—1713.

En hurtig Retsforfølgning indførtes 1686 ved Oprettelsen af Inkvisitionskommissionen. Da det nemlig ved de talrige Tyverisager var vanskeligt at faa fat paa Hælerne, der ofte hørte under forskellige Jurisdiktioner¹⁾, blev denne Kommission nedsat, bestaaende af en Dommer af hver Jurisdiktion, hvilken straks skulde optage Forhør over de skyldige og meddele Forhøret til den skyldiges Værneting, ligesom alle Hælere var forpligtede til at møde for Kommissionen. Da en Del trættekære Prokuratorer ofte førte Sager for Tyve og Hælere og søgte at befri dem med adskillige Rænker og Praktiker og derved forvirrede og fordrejede Retten, skulde herefter saadanne Folk holdes for Tyvs Medvidere og ikke mere have Tilladelse til at gaa i Rette for ærlige Folk. Det maatte ogsaa i Fremtiden kun være visse af Magistraten beskikkede Folk tilladt at gaa omkring og sælge eller pantsætte Godtfolks Tøj, medens andre, der gjorde dette, skulde arresteres²⁾.

Som det ses, kendte man paa den Tid Prokuratorer og det ikke altid fra den gode Side. Nogle fik Bestalling af Kongen og andre tog alene Borgerskab. 1691 blev Enevold Brochman Stadsadvokat, men det er vistnok alene en Titel, der skal klinge bedre end Prokurator. Allerede 1661 beskikker Kongen Anders Jørgensen Bager til Prokurator baade

1) Efter Enevældens Indførelse var der nemlig oprettet Hofretten for fornemme Personer, Borgretten for ringere Personer, der hørte til Hoffets eller fornemme Personers Tjenerskab, ogsaa underordnede Kancelliembedsmænd og forskellige Andre, der havde særlige Privilegier paa at høre herunder, navnlig Udlændinge, desuden de to militære Retter. 2) K. D. VII, 133—34.

for Kjøbenhavn og Kristianshavn. I Aarene 1689—95 tog 4 Personer Borgerskab som Prokurator; en af disse hed Hans Herfort.

Paa Grund af de mange Skatter, der var vanskelige at inddrive, befaledes det 22. Feb. 1668 at anskaffe en Pantevogn, der havde dette Ord malet med gule Bogstaver paa alle Sider og som var forsynet med et rødtligt Dække af Lærred. Denne Vogn ledsagede Skatteopkræverne, forat disse straks kunde tage Pant, naar nogen ikke havde Penge, medens man tidligere havde givet Udsættelse og aldeles forskaanet fattige Borgere, og medens Underfogden og Byens Tjenere tidligere havde besørget Indkrævning af Restancer, kom Pantevognen til at henhøre under Stadens Kæmner. Den blev dog vist snart igen afskaffet.

Senere skede Exekution for Skatter ved Indkvartering af Soldater²⁾.

Bekendtgørelser foregik ved Udraabning af Byens Trommeslagere³⁾.

Der klagedes 1694 over, at Forbrydere tog deres Tilflugt til Gesandterne, hvis Huse var fredlyste⁴⁾.

Med Hensyn til Vandforsyningen, der under Belejringen var kommen i Forfald, ansatte Frederik III 10. Jan. 1668 i Anledning af Klagemaal over, at Vandrenderne var tilstoppede paa Grund af Vandmesternes Ukyndighed, Lorens Weiskopf til Inspektør og Direktør, men uden at det synes som denne har udrettet noget betydeligt. Arbejderne paa Befæstningen var ikke heldige for Vandforsyningen. Saaledes overskar Ruse 1665 Renderne til det østre Vandkompagni, og Kompagniet maatte selv bekoste dem omlagte. 1667 paalagde Kongen en Skat til at forfærdige ny Vandrender fra Peblingsøen og til Reparation

¹⁾ K. D. V, 744—45, VI, 453. ²⁾ D. Sml. 2 R. V. 139—40. ³⁾ Se f. E. Beckers Saml. II, 188, 190. ⁴⁾ Secher, Danmark I, 168.

af Ladegaardsdæmningen og andre Dæmninger; denne Skat skulde ydes til Kæmneren af enhver Gaard, der havde indlagt Pumpevandsrender. En anden Ulempe var den, at da Gravene blev uddybede, sank Vandet i Brøndene, saa der 1671 blev indhentet Erklæring fra Statskollegiet, om der ikke kunde lægges Render til Brøndene fra Peblingsøen¹⁾.

Dette gav Anledning til Nedsættelse af en Kommission 3. Juni 1671, der skulde gøre Forslag om, hvorledes Staden altid kunde blive forsynet med godt Vand. Springvandet kom hverken Beboerne til Gode i den varmeste Tid af Aaret eller i Frostvejr og var tilmed saa ilde lugtende og stinkende, at man kunde frygte for, at det kunde fremkalde Sygdomme²⁾. I en Indstilling fra Vandmesteren beretter denne, at der ikke siden 1644 havde været videre Tilsyn med Søernes Opstæmning, og han giver en sørgelig Skildring af disses Tilstand. Kommissionen indgav sin Betænkning 25. Juli 1672.

26. Maj 1677 nedsattes en ny Kommission, eftersom der var stor Mangel saavel paa Pumpe- som paa Springvand, Posterne og Brøndene paa Gaderne var affældige og udelige, saa Stadens Indbyggere daglig maatte have ikke ringe Fare og Skade at befrygte. 9. Nov. Aaret efter fik Kommissionen ny Befaling om at indkomme med sin Betænkning, da Kongen ikke havde erfaret noget om dens Virksomhed, og den paafølgende Januar forstærkedes Kommissionen med 4 Medlemmer. Den afgav nu sin Betænkning 16. Sept. 1679, af hvilken det ses, at Kommissionen af 1671 intet havde udrettet og at Søerne var endnu mere tilgroede end før. Dette fremkaldte en kgl. Forordning af 27. Avg. 1679, der befalede Oprettelsen af 4 eller flere Pumpevandskompagnier under Tilsyn af ikke mindre end 19 Direktører, der skulde

1) K. D. III, 658, 660; VI, 407, 562. 2) K. D. VI, 567—68.

overveje alt, hvad der gjordes fornødent til Springvandets, Pumpevandets og Brøndenenes Vedligeholdelse. Aaret efter udkom en anden Forordning om Betalingen for Vandrenderne, og der paalagdes Kirkerne en særlig Afgift til at indrette Opstandere ved disse for Ildebrands Skyld¹⁾.

20. Nov. 1680 udkom en Forordning om Pumpevandet med Instrux for de ved dette ansatte Vandmestere og 28. Avg. 1690 for Springvandet, der 1578 ved Render var ledet fra Emdrup Sø over Fælleden langs Sortedamssø gennem Nørrevold og Nørregade til Fontainen paa Gammeltorv. Der var paa den Tid kun 21 Deltagere i Springvandet, hvorimod dette Værk nu skulde udvides²⁾.

1680 blev der taget Syn over alle Vandvæsenets Søer og de mellemliggende Grøfter ligesom over, hvor højt Vandet kunde opdæmmes i Langvadsdam, Utterslev Sø, Emdrup Sø, Lersø, Peblingsø og Sortedam, hvilket for de førstnævnte Søers Vedkommende fremkaldte en Del Klager fra de omboende Lodsejere, der endog ødelagde Vandløse Sluse ved Langvadsdam, hvorfor Kongen maatte true med Livsstraf eller Bremerholms Jærn paa Livstid³⁾.

Da der 1685 klagedes over Vandmangel, fik Ole Rømer og Hans Stampe 22. Dec. kgl. Befaling til at undersøge alle Vandrenders Beskaffenhed, og Vandmesterne samt alle Indbyggerne maatte yde dem al tjenlig Underretning og Bistand. 30. Juli 1689 blev der paany nedsat en Kommission til at undersøge Grunden til den store Vandmangel⁴⁾.

Det lyder ikke ret tiltalende med Hensyn til Pumpevandets Beskaffenhed, naar det i en Forordning 12. Nov. 1687 hedder om Peblingsøen „at gemene Folk ikke skal

¹⁾ K. D. VI, 567—68, 688—89, 696, 698—99, 710—12, 719—21.

²⁾ K. D. VI, 753—63; VII, 316—21. ³⁾ K. D. VI, 727—28, 769, 791, 792—93; VII, 48—49, 348—49, 394, 398—99. ⁴⁾ K. D. VII, 121—22, 284—85.

undse sig for derudi adskilligt urent at to samt Felberederi og Vogne, hvormed Urenlighed føres, at udskylle, ja endog døde Bæster deri at kaste, som Vandet ganske skal fordærve og Sygdom foraarsage.“ I saa Henseende henvistes Folk til S. Jørgens Sø, der ikke forsynede med Drikkevand, men var Udløb for Spildevandet fra Ladegaardsaen og kun holdtes opdæmmet for Befæstningens Skyld, hvorom der 5. Nov. 1674 var givet Befaling til Niels Rosenkrantz, hvorved det tidligere Kristoffer Gabel givne Skøde paa denne Sø blev frakendt Gyldighed (se nedenfor S. 528)¹⁾. Da der beskikkedes en Politimester, blev det en af dennes mange Pligter at have Overtilsyn med hele Vandledningen.

Af private Brønde i Gaardene var der 1679 487 og desuden var 181 ubrugelige; i Snarens Kvarter var 44 blevne ubrugelige, siden Frederiksholms Kanal var bleven gravet.

Angaaende Fontainen paa Gammeltorv berettes det, at Renden dertil gjordes i Stand 1681, efterat Vandet ikke havde sprunget i mange Aar; der var rigtignok anvendt Bekostning derpaa 1663, men uden Held.

Af Fattigvæsenets Stiftelser maa her nævnes:

Børnehuset, der er omtalt foran S. 155—61.

Pesthuset, der istedenfor det ældre udenfor Nørreport 1665 blev anlagt ved Kalvebodstrand og er det nuv. Belvedere. I Kristian V's Tid forekommer det af og til med Navnet S. Hans Hospital. Det var fra først af ligesom det ældre Pesthus bestemt for smitsomme Syge, men da det blev henlagt under samme Bestyrelse som Børnehuset, blev andre Fattige ogsaa indlagte her, saaledes at

¹⁾ K. D. VI, 645—46; VII, 199—200. Om de offentlige Brønde se Kbnh. Hist. og Beskr. IV, 138—39 og foran S. 262.

begge Huse 1685 siges at være helt opfyldte. En Tid fik det igen en særlig Direktion bestaaende af Klavs Rasch og Borgmester Bartholomæus Jensen, men 1696 lagdes det igen under Børnehuset, hvortil Grunden var, at det trængte til en Reparation, som skulde bekostes af Børnehusets Midler. Det ses, at det da havde en Spisemoder, en Barber, en Skriver og en Præst, men en Del af disse Embeder skulde i Fremtiden forrettes af Børnehusets Funktionærer; de fik saaledes fælles Præst og det tillodes Studenter at øve sig i at prædike her og i Vartov. Først 1697 befaledes det, at der i Pesthuset skulde indrettes bekvemme Steder, hvor afsindige Mennesker kunde forvares.

Med Hensyn til Vartov Hospital skal her kun bemærkes, at efter Belejringen opholdt Lemmerne sig indtil 1662 i et Hus i Pilestræde, men fra 1662—66 i Børnehuset paa Kristianshavn. 7. April 1665 købte Hospitalet det meste af den Ejendom, som det har den Dag idag, af Joakim Frederik Vind til Gjerdrup; den siges i Skødet at ligge i Farvegade ved Vestervold med hosliggende Have og Plads, som strækker sig langs Byens Grave. Ejendommen kostede 3200 Rdl., af hvilke Penge Ellen sal. Jørgen Villumsens gav 2500 Sletdaler.

27. Dec. 1675 oprettedes den endnu bestaaende Abel Kathrines Stiftelse af Proviantskriver Hans Hansens Enke for 6 fattige Familier. Stiftelsen, der var opført af Abel Kathrine selv for 1000 Rdl., som hendes Mand havde testamenteret de Fattige, i Dronningens Tværgade, bestod af 6 Boliger i et langt enetages Hus, hver paa 2 Værelser og Køkken, hvilke oprindelige Lejligheder endnu benyttedes indtil Stiftelsens Salg for faa Aar siden, da der var blevet opført en bedre Bolig paa Vesterbro, men Lejligheden var oprindelig større end senere, nemlig inden der opførtes en

1) K. D. VII, 113, 474, 475—76, 486—87, 508, 523.

Etage ovenover, da Loftet efter Datidens Skik altid hørte til den underliggende Lejlighed. Da der var tiltænkt hvert Lem 1 Rdl. om Ugen, hvortil der var henlagt over 400 Tdr. Hartkorn Bøndergods ved Aalborg, har Stifteren tænkt sig, at Stiftelsen vilde blive rigere forsynet, end det if. Tidernes Ugunst blev Tilfældet. Der bode i Virkeligheden ogsaa 13 Personer i Abel Kathrines Boder ved hendes Død¹⁾.

At Fattigvæsenet endnu brugte de gamle Sjæleboder som Friboliger for fattige, ses af en Motivering til at købe Pølsegaarden i Mikkalbryggersgade 1676. Den bestod af 12 Lejevaaninger, der gav i aarlig Husleje 208 Sldr.; de 3 til Gaden kunde udlejes for 76 Sldr. og de 9 i Gaarden kunde bruges til Sjæleboder, hvortil de Fattige var højt trængende, „eftersom i samme Gade befindes Sjæleboder paa Støtter, der staa ganske paa Fald og aldeles ikke kan repareres, som dog er besat med gamle Stakler“.

Af Legater mærkes Stadsøberst Frederik Thurensens af 14. Juni 1667 paa 6000 Sldr., af hvilke Magistraten skulde uddele Renten af de 3000 til 9 Personer, Renten af de 2000 gik til 6 forældreløse Børn i Latinskolen og Renten af 1000 til 3 fattige Husarme og Sengeiggende²⁾.

Jens Nielsen Hald testamenterede 5. Avg. 1693 21000 Sletdr. dels til Kirker, Skoler og Fattige, dels til Stadens Nytte³⁾.

I denne Periode fik Staden en ny Sognekirke, i det Trinitatis Kirke, til hvilken Universitetet 6. Juli 1658 havde faaet Patronatsret, 14. Juni 1660 blev Kirke for den Menighed, der tidligere havde hørt til den runde S. Anne Kirke i Rigensgade; det var dog først efter mange For-

¹⁾ Se O. Nielsen Eiterr. om Abel Kathrines Stiftelse 1875. ²⁾ Hofmans Fund. X, 314—16. ³⁾ Smsteds 362—67.

handlinger, at der blev truffet en endelig Bestemmelse om, hvilke Gader, der skulde høre derunder ¹⁾).

Ved Holmens Kirke oprettedes 1686 et særligt Sognepræsteembede for de Hollændere af luthersk Trosbekendelse, der havde sluttet sig til denne Kirke. Denne Præst, Mag. Jakob Andersen, skulde forrette Gudstjeneste om Søn- og Helligdage Kl. 12 og om Onsdagen Kl. 9, senere bestemtes Torsdag Kl. 8. 1688 forenedes Embedet med det i Ny Amager (Frederiksberg). Da Præsten 1694 kaldtes til Store Magleby paa Amager og det blev ham for besværligt at betjene den hollandske Menighed, blev Mag. Lavrids Thura kaldet, der tillige blev Præst ved Ny Hollænderby. Det var paatænkt at opbygge en særlig Kirke for denne Menighed paa Hjørnet af Dronningens Tværgade og Adelgade, men dette blev aldrig til noget. Da Thura 1703 blev Præst i Aarhus, nedlagdes Embedet og Menigheden søgte S. Petri Kirke ²⁾).

Den gamle Trækirke paa Kristianshavn ombyttedes med den nuværende, der indviedes 19. April 1696 ³⁾).

Her kan endnu omtales det Uvæsen, der blev drevet af flere afsatte Præster, af hvilke nævnes en gammel Mand, der kaldte sig Jan eller Janus Jacobi, men egentlig hed Johan Klavsen Trenov, desuden Frands Strø, Petrus Laurentii Gram, Laurentius Petri Grenst. Disse Præster viede Folk, udstædte Ægteskabsbeviser og tog ikke Hensyn til, om vedkommende var gifte i Forvejen. Den værste var dog Søren Finche, hvis Præstehabit var fradømt ham 1696, men som dog bar sin Præstedragt med Kjol og Krave og „et

¹⁾ K. D. III, 479, 502. ²⁾ K. D. VII, 143—44, 153, 164, 192—95, 207, 422, 455, 488—89, 500, 512. Chr. V. Tageregister S. 117. Giessings Jubellærere I, 466. ³⁾ Da man ventelig kan imødesee en Række Skrifter om Kjøbenhavns Kirker, skal der her ikke gaas nærmere ind paa disses Forhold i denne Periode. Om de fremmede Menigheder er talt foran.

meget anseligt Skæg“. Han havde hos sig „et ungt løsagtigt Kvindfolk“, der var viet til ham af en anden afsat Præst. Da Søren Finche var sat i Slutteriet, sagde han, „at han var tilfreds, hvad man vilde gøre med ham, naar han ikkun kunde faa Føde og Ophold“¹⁾.

Ved Forordningen af 7. Nov. 1682 befalede Kongen, at der i Købstæderne skulde beskikkes et vist Antal Ligbærere, og Aaret efter blev 36 Mænd udnævnte hertil af Magistraten. Hidtil havde de, der ikke var i noget Lav, brugt at leje et eller andet Lav til at bære, og især blev Kræmmerlavet benyttet hertil, hvilket gav en god Indtægt i Lavskassen. De beskikkede Ligbærere led dog Indpas i Næringen af Studenter, hvilket ses af følgende Indstilling fra Klavs Rasch af 28. April 1690:

„Disse Mænd (Ligbærere) har tit og ofte betjent baade af H. M.'s Ministre og andre fornemme Godtfolk med de affdøde Ligs Bortbærelse skikkelig og vel, saa man ej endnu har fornummet til nogen Klage over dem. Ikke desto mindre er dog en Del for nogen Tid kommen udi de Tanker, at de til saadant efter deres egen Vilje vil bruge Studenter, som og mesten overalt udi Staden sker og ved Studenter for Betaling, som er tvært imod H. K. M.'s allern. velmente udgivne Forordning, ti, om Gud forbyde, at nogen smitsom Sygdom udi Menigheden kunde tildrages, som hastig Dødsfald kunde foraarsage, hvor var da Studenterne? da skulde vel enhver vide at søge sin Magelighed, men de anordnede Ligbærere var dog forpligtede til i saa Maader at betjene Staden. Studenterne er dog, paa det at de intet skulle have at klage, blevne definerede at maatte bære alle de Lig, som til Akademiet henhørte, hvilket dog ikke kan hjælpe, og ihvorvel jeg ofte har ladet dem advare og paamine, at de udi denne Post skulde efter Forordningen sig rette, synes

¹⁾ Indlæg til Reskript 19. Feb. 1698. ²⁾ K. D. VII, 56.

det dog ligesom saadant for en Latter optages, og naar det kommer til Extremitet, forebringer en og anden Udflugter. Saadanne Kasus tildrager sig og med en Mands Lig ved Navn Anders Lavsen her fra Landet. Den sal. Mand er død her udi Staden og skal begraves i Aften, hans efterladte Hustru har ladet Liget staa over den Tid, Forordningen tillader, og har ladet gøre kostbare Ligkister med Beslag og ej dertil endnu fremvist Kongens Tilladelse. Hun har og bestilt Studenter til at bære Liget og forat bestyrke sit Forehavende tilsendt mig sin opsatte Forklaring og Ed, som jeg dog ikke synes, at hun selv har underskrevet.“

Dette gav Anledning til et Reskript af 29. April 1690, hvori det forbydes Studenter at bære andre end gejstlige Lig.

Af nogle endnu bevarede Regnskaber for Vor Frue Latinskole ses det, at Sinkelektien var delt i to Klasser og at der over denne var 7 Klasser, af hvilke den øverste hed Skolemesterens Lektie. Der maa have været stort Besøg i Skolen, ti i Aarene 1666—83 fik i Gennemsnit ca. 170 Klæder udleverede, i den øverste Klasse af Klæde, i de andre af Vadmel; senere var det neppe de halve, der nød Klæder. Sinkelektien synes at have været meget talrig. 1680 blev der ogsaa givet Klæder til en Hører, der lærte Ungdommen vel at skrive. Der uddeltes ogsaa Sko og Skjorter. Et Medlem af Magistraten var altid Skolens Forstander og førte Regnskabet over Stipendierne.

Den Kommune tilhørende Skrive- og Regneskole ved Helligaands Kirke¹⁾ var under den daværende Bestyrer Jens Jensen kommen i Forfald. Det ses, at man har været misfornøjet med ham, ti Revisorerne anker over, at han, der bor frit, ikke skal betale Jordskyld til Helligaands Kirke af Grunden, og 1677 skrev de ligefrem: „Var at ønske, her var en god Mester, som Ungdommen udi perfekt Regning

1) Om denne se Kbh. Hist. og Besk. III 324—30.

og Skrivning samt praktisk Regning og Bogholderi kunde og vilde informere, som stilles i Magistratens gode Eragtende og Erindring.“

Istedenfor at forbedre Skolen opgav man det hele; 1682 blev Ejendommen sat til Avktion og solgt for 4500 Sletdaler, og Skolevæsenet blev nu overladt til privat Entreprise¹). Skolen havde dog udmærket sig fremfor mange andre ved at have Kakkelovne; i et Inventarium 1676 nævnes 4 Jærnovne; desuden var der 13 lange „Skiver“ (Borde) og en firkantet Skive, 13 lange gemene dobbelte Bænke og 3 lange Kistebænke, alt tilhørende Byen, saa der har været Rum til mange Lærlinge.

Foruden denne var der flere private Regne- og Skrive-skoler. I Midten af Aarhundredet var der den navnkundige David Reich paa Købmagergade, der endnu levede 1668 og selv ejede sin store Gaard, der har bevaret hans Navn til Nutiden som David Skolemesters Gaard (nuv. Nr. 26). Hos ham gik saaledes den senere Præsident Hans Nansen den yngre og blev oplært i Tydsk, Regning og Skrivning; Nansen kalder ham i sine Optegnelser „den berømte Regnemester“. Det ses af forskellige Optegnelser, at saadanne Skrive- og Regneskoler ansaas for finere end Latinskolerne, og at fornemme Borgere, selv om de lod deres Børn opdrage til Handel, dog lod dem give privat Undervisning hjemme i Latin. Henrik Fuiren omtaler, at han i en Alder af 14—15 Aar, 1678—79, gik i Regne- og Skriveskole hos Skolemesteren Nikolaj, der holdt en stor Skole og havde mange Disciple²). Denne Mester Nikolaj er Nikolaj Hofmester, der ejede en Del af nuv. Nr. 23 i Klosterstræde og døde 16. Januar 1693. Det ses af Skiftet efter ham, at der var 16 Fyrre-

---

¹) Den afskedigede Jens Jensen døde først 1694 (Pers. Tidsk. I 208). ²) Pers. Tidsk. V 32.

bænke og 6 Borde samt et Skilderi med en Haand; for Vinduerne hang der gule stribede ostindiske Katuns Gardiner.

1693 tog Klavs Kaffen fra Lybæk Borgerbrev som Skoleholder. Hans Skole maa have haft et vist Ry. Mag. Johannes Plenge, der er født 1700, fortæller i sin Selvbiografi¹⁾, at han gik i tydsk Skole hos den velrenommerede gamle Klavs Kaffen i Lille Kongensgade (nuv. Nr. 26), „der sad i sin Skole paa sit ophøjede Katheder ret ligesom en Konge paa sin Trone og excellerede den Tid og havde tvende Sønner, af hvilke den ene var Skrivemester i denne Skole og kom siden i samme Station hos en af de kgl. Prinsesser.“ Samme Plenge kom iøvrigt siden i Vor Frue Latinskole, som hans Fader maatte tage ham ud af, da han blev syg, fordi der ingen Varme var i Skolen om Vinteren.

Istedenfor at man hidtil maatte rejse udenlands forat lære Bogholderi, fik man nu Lejlighed til at lære dette i Kjøbenhavn.

16. Okt. 1672 skriver de 32 Mand til Magistraten: „En Person ved Navn Martinus Braesk, som skal være bosat her i Staden, sig angiver for en billig Løn at ville informere Ungdommen udi Regne-, Skrive- og Ridsekunsten, udi hvad Slags Skrift, være sig enten Italiensk, Fransk, Tydsk, Hollandsk, begæret vorder, saa og udi Italiensk Bogholderi, saafremt ham et belejligt Sted dertil af Staden og Frihed for borgerlig Tynge gunsteligen maatte bevilges. Da som samme Person befindes adskillige Godtfolks Børn her i Staden en temmelig Tid at have opvartet og fra alle Steder en berømmelig Renommé for Flittighed og god Progres reporteret, slig en Person, som udi alle de ovenskrevne Poster er saa perfekt, at han en Profession deraf tør, kan og vil præsentere, har til denne Dag været rar at finde i Kjøbenhavn, formedelst hvis Manqvement mange Godtfolk

¹⁾ Giessings Jubellærere II, 2, 360—61.

har maattet skikke deres Børn udi fremmede Lande og baade har Bekymring for deres Fraværelse saa og anvende mange Penge til paa slig Information, der dog baade Børnene og Pengene nu formedelst den ene Person kan forblive her i Staden.“

Martinus Brasch fik, med eller uden Magistratens Medvirkning, fast Fod i Staden, ti 20 Aar efter, 1692, tog han Borgerskab som Skrivemester¹⁾.

Af saadanne Skrivemestere findes foruden ham Nikolaj Alvart 1691 og Hans Nielsen, der kaldes „Skriver eller Skoleholder“, 1688. Som Bogholder, det vil sige Lærer i Bogholderi, nævnes 1685 Nicolaus Dibbern, „Bogholder og Kryderihandler“. 21. Feb. 1688 døde Johan Samuel Rønnenberger, Bogholder og Informator, „som gode Mænds Børn nogen Tid her i Staden udi Bogholderi har undervist“; hans Enke og Børn, af hvilke Sønnerne alle var i Udlandet, gik fra Arv og Gæld. Han var ogsaa selv Udlænding.

1695 tog Cort Danxst Borgerskab som Bogholder²⁾.

Endnu fornemmere var det at søge til de fremmede Sprogmaster, af hvilke Jacques Chevalier tog Borgerskab 1691; 1673 begravedes i Holmens Kirke Sprogmaster Dampierre, 1677 nævnes i et Mandtal over Fremmede to franske Sprogmaster, af hvilke den ene hed Lavatin, 1682 nævnes i et andet Mandtal over Katholiker, i Fortunen ved Stranden Sprogmaster Msr. Schauallie (Chevalier) og i Antonistræde Gert Sprogmaster, der havde Kone og Børn.

Af danske Skoleholdere, hvorved forstaaes dem, der holdt Pogeskoler, nævnes 1694 følgende: Morten Povlsen i Vestergade, Lars Pedersen i Fyrens Gang, Kristen Kri-

¹⁾ 1690 holdtes Skifte efter Enken efter Skrivemester Johan Brask. ²⁾ Han er udførlig omtalt i Kbnh. paa Holbergs Tid S. 344—46.

stensen¹⁾ i Store St. Clemensstræde, Peder Andersen i Studiestræde, Jens Ebbesen i St. Pederstræde, Niels Mathiesen i St. Gertrudstræde, Johan Hansen i Fiolstræde, Anders Ulriksen i Skindergade, Ole Børgeesen i Lille Helliggeststræde, Lars Lycke i Købmagergade, Anders Mikkelsen i Pilestræde, Johan Krøger i Antonistræde, Jens Jensen i Møntergade, Anders Svendsen i Landemærket, Bertel Sundt i Vognmagergade, Mikkel Sørensen i samme Gade, Anders Kjeldsen i Norgesgade, Ernst Pedersen i Borgergade, Nikolaj Henriksen og Kristen Jensen i Adelgade. Paa Kristianshavn nævnes samme Aar Hans Lach og Jakob Kortsen i Kongensgade, Jens Hansen i S. Annegade, Hans Hansen i Dronningensgade og i Prinsens Gade omtales en unævnt fattig Skoleholder.

Fattige var de fleste af disse sikkert, hvilket ses af de Dødsboer, der er bevarede. En Peder Jensen, der bode paa Blegdamsvejen og døde 1695, havde af Bøger alene Kristian V's Bibel og tre andre „Kirkebøger“, og skyldte efter Regnskab paa Karvestok baade til Brygger og Brændevinsbrænder, ligesom for Leje af Kakkellovn²⁾). Den ovennævnte Anders Ulriksen eller rettere Andreas Ulrik døde 1699 og havde af Bøger en gammel tydsk Bibel, en gammel tydsk Huspostil, H. Müllers Sparetimer og en liden Haandbog. Han holdt vel altsaa tydsk Skole. Hele hans Bo var vurderet til 269 Rdl.

I ovenstaaende Liste er ikke nævnt Frederik Schreiner Skoleholder, der dog maa være noget mere studeret end de forrige, ti han var gift med Dorte Nielsdatter Hov, der var Søster til Præsten i Lynge og Uggeløse.

Det ridderlige Akademi, der var oprettet, forat unge Mennesker kunde uddanne sig til Statstjeneste uden

¹⁾ Er vist den Kristen Nattergal, der nævnes S. 268. ²⁾ Det ses af flere Bemærkninger, at man mange Steder tog Kakkellovnen ned om Sommeren og satte den op igen om Vinteren.

at rejse udenlands, blev indviet 15. April 1692 paa Kongens Fødselsdag i en Gaard paa Nytorv, der stod, hvor nu Raad- og Domhuset findes. Paa Indvielsesdagen var Gaderne om Aftenen illuminerede mellem Nytorv og Slottet. Under sin korte Bestaaen (til 1710) blev det kun besøgt af Adelsmænd og rige Borgeres Sønner og kun faa Kjøbenhavnere søgte dertil. En af disse faa var Vinhandlersønnen Anders Gamburg, der her tilsatte sine Midler¹). Den første Examen holdtes 1. Feb. 1693.

19. Feb. 1668 beskikkede Magistraten Dr. Kaspar Kølischen til Stadens Physicus og Medicus, i hvilket Embede han skulde have Tilsyn med Apothekerne og med Bartskerne's Examination. Han skulde desuden hindre Empirikere og Kvaksalvere i at tage Folk i Kur eller udstæde Recepter og paase, at Bartskerne ikke gjorde praktiserende Medici Indpas i deres Kure. Under epidemiske Sygdomme skulde han forblive i Staden og meddele dem Hjælp, der begærede det, dog skulde hver Patient lønne ham for hans Møje. Stadens Midler tillod ikke at give ham nogen Løn, men naar disse forbedredes, lovedes der ham en saadan; naar der indtraf smitsomme Sygdomme, skulde han derimod have en Løn, saa længe disse stod paa, beregnet efter 200 Rdl. aarlig Løn²). Lønningen ses dog faa Aar efter at være sat til 150 Sletdåler aarlig.

Kaspar Kølischen var en indvandret Tydsker. Det berettes vel, at Dr. Jens Foss 1664 var kaldet til Stadslæge i

---

¹) Foruden i de trykte Regulativer omtales Akademiets Forhold i G. L. Wads Meddelelse af dets Matrikel i Pers. Tidsk. 2 R. I Del og i flere trykte Skrifter, som Bircherods Dagbøger, Chr. V's Tageregister og flere. Ogsaa i Geh.-Ark. Aflev. fra Just.-Min. Skab 8, 191 og Ny kgl. Sml. i Kwart Nr. 688 paa det store kgl. Bibl. ²) K. D. VI, 467—69.

Kjøbenhavn, men han har aldrig tiltraadt dette Embede¹⁾. Kølischen var gift med Thyre Beate Borneman, Enke efter Slotsfoged Jokum Waltpurger, og døde 30. Dec. 1687.

1699 udnævnte Kongen Dr. Philip Hacquart til Stadsphysicus²⁾. I de foregaaende 12 Aar har Embedet neppe været besat.

Foruden de praktiserende Læger og Bartskerne fik undertiden fremmede Læger kgl. Bevilling, saaledes fik Lavrids Olsen, der siges i 11 Aar at have studeret Medicina og Chirurgia, 1686 Tilladelse til at betjene alle og enhver, uagtet han ikke havde taget Graden, hvilket ellers var Betingelsen forat have Tilladelse til at udøve Lægepraxis. 1689 fik Andreas Mikael de Lorme Bevilling til at helbrede for Tarmløb, da han kendte den hemmelige Kunst til denne Sygdoms Forebyggelse³⁾.

Af Bartskere eller Kirurger var Adam Daniel Aspach den navnkundigste. Han ægtede 1655 Datteren af en anden anset Bartsker Morten Sixen von Møinichen og ejede det anelige Stenhus paa Hjørnet af Klædebodene og Nørregade, under hvilket der var Vinkælder, der efter hans Fødested fik Navnet Baccharach. Han skal have vundet særlig Navnkundighed ved at helbrede Biskop Mathias Foss for en Benskade⁴⁾.

Hvorledes Læger blev honorerede, ses af følgende Optegnelse i Skiftet efter en Brændevinsbrænder 1699:

„Dr. Lahm⁵⁾, som den sal. Mand udi hans Sygdom paa 2 Aars Tid haver opvartet og ham i det sidste Aar dag-

1) Ingerslev, Danmarks Læger I 518. Giessings Jubell. III 409. Ved Skiftet efter ham 1693 levede følgende Børn: Filip Gotfred, Kaspar Joakim, Kristian, Hedvig Rosina, Thyra Beate, Anna Margrete og Susanne Barbara. Om disse se Giessings Jubellærere III 344. 2) K. D. VII, 554. 3) K. D. VII, 141, 268. 4) Pers. Tidsk. II 151. Giessings Jubell. I 274. 5) Kristoffer Lahme se Ingerslev II. 56—57.

ligen besøgt, betalt for sin Umage 24 Rdl. M. Daniel Asbach for tvende Aars Barberløn samt og for hans Opvartning og Besøgelse udi den sal. Mands Svaghed paa et Aars Tid 16 Rdl.“

I Forbindelse med Lægekunsten skal alene her nævnes, hvad der vides om Badstuer i denne Periode.

En tysk adelig Frue, der skulde bruge Bade for Sundhedens Skyld, skrev 1696, at dette kunde ikke ske, saa længe hun maatte bo i Kjøbenhavn, men om Somren rejste Folk af de højere Klasser til Udlandet især Aachen¹⁾. Der fandtes imidlertid Badstuer her; saaledes bode efter hinanden i samme Hus i Løvstræde, hvilket Hus nu er en Del af Postgaarden, 1645 Adam Badstuemand, 1661 Jørgen Kruse Badstuemand, 1668 Povl Bader og 1685 Peder Mikkelsen Bader, men i sidstnævnte Aar brændte Huset²⁾.

En anden Badstue var i Springgade, nu Nr. 68 i Pilestræde, og tilhørte Johan Løve Badstuemand, efter hvis Død der holdtes Skifte 1681, af hvilket det ses, at der var Badstue i Baghuset (se foran S. 89). Den Valentin Løve Bader, der 1689 bode i Lille Helligeststræde, var vel hans Søn.

1691 opnaade de 3 Badere Peder Mikkelsen Engel, Valentin Løve og Johan Pfeiffer³⁾ kgl. Bevilling til, at ingen flere Badere maatte nedsætte sig og gøre dem Afbræk i deres Næring, da det vilde være til deres Ruin og Fordærvelse, om flere Personer ernærede sig af Baden og Koppen. Senere gjorde Bartskerne dem Indpas i Næringen, men det ses, at endnu 1723 bode her en Badstuemand Balthazar Gotlieb Kretschmer og 1726 tillodes det Bader Johan Heinrich Bechmann uhindret af Bartskeramtet at betjene Folk med at helbrede udvortes Skader⁴⁾. Men

¹⁾ Secher, Danmark, I, 217. ²⁾ K. D. VII, 115. ³⁾ De to sidstnævnte tog Borgerskab 25. April 1694. ⁴⁾ K. D. VII, 352, 577, 637; VIII, 577, 676.

disse Badstuer var formodenlig paa den Tid kun til at bruge i Sygdomstilfælde og benyttedes næppe af Standspersoner.

Da Forordningen af 1. Maj 1683 havde paabudt ensartet Maal og Vægt, blev det 26. Jan. 1684 tilladt Magistraten selv at lade forfærdige de Maal og Vægter, som Stadens Indbyggere behøvede, hvorfor der paa Raadstuen skulde være en Kopi af Originalerne i Kommercekollegiet. Det blev derfor forbudt Kandestøberne at udarbejde eller sælge noget Slags Tinmaal uden til Magistraten under Straf af Borgerskabsfortabelse, hvilket Lavet tog Magistraten meget ilde op, og nogle Mestre erklærede, at de vilde arbejde for alle, som sligt Arbejde begærede af dem, men alle Mestrene blev 16. Sept. 1684 opkaldte paa Raadstuen og truede til at forholde sig rolige. Underfogderne gik omkring og gjorde Hussøgning efter de gamle Maal og fandt 197 gamle Maal, der blev slaaede itu. Undersøgelsen har dog ikke været grundig, ti 1690 siges de gamle og ny Maal at bruges i Flæng, hvorfor Salget af de ny Maal blev henlagt under O. Rømers Tilsyn, og Politiet fik Befaling om at gøre grundig Undersøgelse om ulovlige Maal. 1691 var Kandestøberne uvillige til at udføre Tinmaal for Rømer, fordi de ikke selv havde Lov til at forhandle dem, hvorfor der blev paalagt en høj Bøde for hvert enkelt Stykke, de forfærdigede paa egen Haand. 1696 fik Kjøbenhavns Magistrat tilligemed 4 andre Byers Magistrater i Danmark og Norge Tilladelse til at sælge Vægt og Maal, hver i sit Distrikt; under Kjøbenhavn hørte Sælands og Fyns Stift; først 1828 blev hele Landets Justeringsvæsen underlagt Kjøbenhavns Magistrat¹⁾.

¹⁾ K. D. VII, 63—64, 313, 329, 338, 493. E. Bruun, Nogle Oplysninger om Justeringsvæsenet i Danmark fra 1698 til vore Dage (Industriforeningens Kvartalsskrift 1864 S. 185—231).

III.

Kommunens økonomiske Forhold. Kæmnerregnskabet. Kæmneren. Raadstueskriveren. Udenbys Jorder. Veje. Raadhüset. Slutteriet.

Som det ses af nedenstaaende Regnskabsuddrag, var Kommunen efter Belejringen i en Gæld af omtrent 18000 Sletdaler = 42000 Kroner, og de aarlige Udgifter oversteg Indtægterne, saa der ikke var Udsigt til at komme ud af Gælden. Naar Tilstanden dog i Løbet af 40 Aar havde bedret sig saaledes, at Gælden 1699 var svunden til 6257 Sletdaler, laa Grunden dertil i at Indtægterne blev forøgede, dels ved Salg af Ejendomme, dels ved kgl. Privilegier.

	Indtægter.		Udgifter.		Gæld.
1660	4844 Sldl.		9181 Sldl.		17956 Sldl.
1661	16477 —		20764 —		22243 —
1662	13369 —		17705 —		28361 —
1663	13265 —		13682 —		28485 —
1664	7900 —		9895 —		29980 —
1665	6194 —		7756 —		25628 —
1666	14985 —		19312 —		29415 —
1667	13743 —		18704 —		29194 —
1668	12127 —		11211 —		25866 —
1669	10856 —		10689 —		24487 —
1670	15508 —		16210 —		33731 —
1671	14021 —		14170 —		26129 —
1672	8680 —		8675 —		24774 —
1673	11904 —		8083 —		20959 —
1674	14312 —		11624 —		20591 —
1675	12204 —		9270 —		21547 —
1676	14091 —		9783 —		19872 —
1677	11600 —		12737 —		25317 —

	Indtægter.	Udgifter.	Gæld.
1678	13879 Sldl.	15436 Sldl.	25738 Sldl.
1679	9923 —	10216 —	26095 —
1680	11614 —	12268 —	28560 —
1681	7825 —	11004 —	34736 —
1682	30423 —	31883 —	18656 —
1683	8209 —	11166 —	18352 —
1684	5554 —	8650 —	17972 —
1685	5644 —	7356 —	18088 —
1686	5131 —	6778 —	18881 —
1687	6800 —	5348 —	18041 —
1688	7742 —	6832 —	16626 —
1689	9581 —	7151 —	ikke opført
1690	6630 —	5247 —	16430 —
1691	6509 —	6640 —	16245 —
1692	5975 —	5960 —	16069 —
1693	6411 —	6431 —	14208 —
1694	12374 —	9340 —	11633 —
1695	13313 —	11749 —	13103 —
1696	8350 —	6390 —	8974 —
1697	8625 —	7334 —	9644 —
1698	8827 —	6250 —	7988 —
1699	11355 —	7267 —	6257 —

Af Ejendomme solgtes det Skaanske Gods 1666 for 3525 Sldr¹).

1671 solgtes Avlsgaarden i Springgade for 3000 Sldr. til Trinitatis Kirke til Udvidelse af dens Kirkegaard og Indretning af en Indgang fra Springgade. Kongen var imidlertid misfornøjet med Salget, i det Avlsgaardens Stalde hidtil havde været brugte ved større Fester, naar fremmede

¹) Ovenfor S. 122 er det ved en Forglemmelse omtalt, at det skaanske Gods mistedes 1660.

Herrer kom til Staden, og Magistraten maatte undskylde sig med Byens store Gæld og at Avlsgaarden kun sjelden behøvedes til ovennævnte Brug; hvis der skulde ske Indkvartering i Fremtiden af fremmede Herrers Heste, lovede Magistraten at gøre Udveje derfor¹⁾.

1682 solgtes Stadens Værtshus Store Lækkerbidsken for 10531 Sldr.²⁾, to Huse i Kattesund for 1350 Sldr., den danske Skole i Vimmelskafte³⁾ for 4500 Sldr. og det danske Kompagnihus for 7065 Sldr. Da det danske Kompagni stansede 1650, var dette Hus næsten herreløst. Saaledes skrev Magistraten 1671 i en Ansøgning til Kongen: „Det danske Kompagnihus, hvis Indkomst liden eller ingen er uden af de faa Brylluper derudi holdes, hvormed det næppe i sig selv kan repareres og vedligeholdes, end sige Skatter deraf at udrede, tilmed hører det ej til Byen, at den nogen Nytte eller Fordel deraf haver, og derfor ej uden som et publiqve eller andre Ed. Majestæts Huse kan eragtes“. 30. Maj 1671 resolverede Kongen, at det indtil videre var skattefrit. 1676—79 benyttedes det til Bolig for de svenske Fanger. Der er ikke opbevaret nogen som helst Bevilling for Kommunen til at sælge dette Hus til Stadens Gælds Betaling, men det har ligesom fulgt af sig selv, at det ansaas som tilhørende Kommunen⁴⁾.

I de følgende Aar solgtes 1694 Jødekirkegaarden for 200 Sldr. og 1698—99 frikøbtes Fæstejorder for 1147 Sldr., saa der i de 40 Aar er afhændet Ejendomme for 31318 Sldr.

Bistrup Gods eller Roskilde Len, som det da mest kaldtes, afgav ikke Indtægter i de første Aar efter Be-

¹⁾ Reg. 30, 2, 10 i Geh. Ark. ²⁾ Se Kbnh. Hist. og Beskr. IV, 332. ³⁾ Se S. 505. ⁴⁾ Om Kommunens Ejendomsret til Kompagniets Ejendomme, se Kbnh. Hist. og Beskr. IV, 294.

lejringen. 1665 opføres første Gang 548 Sldr. af det skaanske Gods og Roskilde Len tilsammen. Indtægten deltes mellem Byen og Magistraten og den udgjorde i de 6 Aar 1673—78 i Gennemsnit 1300 Sldr. aarlig for hver Part.

1660 tilkom en Skat, der kaldes Voldarbejdspenge, der kun blev oppebaaren i dette Aar og indbragte 1407 Sldr., men da den tilsvarende Udgift var 1811 Sldr., kunde denne Skat ikke yde nogen Hjælp. Paa samme Maade forholder det sig med en 1661 paabudt Skat til Byens Reparation, der dette Aar løb op til 7368 Sldr. og vel blev oppebaaren i flere Aar. En fast Indtægt var den tiende Del af Konsumtionen, som Kongen 19. Dec. 1660 bevilgede til lige Deling mellem Byen og Magistraten¹⁾. Denne Indtægt udgjorde 1661 1938 Sldr., men senere ændredes den til en fast Afgift.

1662 skænkedes der Staden af en Privatmand 1282 Sldr. til Vesterports Bro og 1665—83 oppebar Byen afvekslende alle eller en Del af Portpengene til Renholdelse af de offentlige Pladser²⁾, i det første Aar 420 Sldr.

22. Maj 1688 bevilgede Kongen Kopulations- og Græspenge, der hidtil havde været betalte paa Kongens Accisekontor, desuden Arvefaldsrettighed, Sagefald og Tiendepenge, som Byfogden hidtil havde oppebaaret³⁾. Denne Indtægt var betydelig, ti Kopulationspengene var

1688	509 Sldr.	3 Mk.	8 ß
1689	1084	—	1 — 1 -
1690	761	—	3 — 15 -
1691	1245	—	1 — 15 -
1692	833	—	5 — 5 -

1) K. D. III, 509. 2) Se foran S. 65—72. 3) K. D. VII, 231.

1693	922	Sldr.	3	Mk.	4	ß
1694	1087	—	5	—	1	-
1695	1080	—	2	—	7	-
1696	1008	—	1	—	15	-
1696	1062	—	„	—	4	-
1697	926	—	3	—	6	-
1698	1175	—	„	—	8	-
1699	830	—	3	—	7	-

altsaa i Gennemsnit 900 Sletdaler aarlig.

I Frederik IV's Tid steg Kopulationspengene betydeligt, især efter 1711, hvilket stemmer overens med „Den Stundesløses“ Bemærkning til den foregivne Bedemand om de mange Brylluper i de Aar efter Pesten.

Det var ogsaa aldeles nødvendigt at hjælpe den forarmede Kommune. Den Ansøgning fra Magistraten, der gav Anledning til Bevillingen af Kopulationspengene med mere, lyder saaledes:

„Saasom denne E. K. M.'s Residens og Hovedstad tilligemed hosføjede Kristianshavn befindes en Tid efter anden dybere og dybere at hensynke udi stor Gæld og Vidtløftighed, saa foraarsages derved, at Stadens Indtægter ved adskillige paa-komne Forandringer meget ere forringede og formindskede, Udgifterne derimod daglig tiltager og forøges, ti Staden har af sine forrige Intrader maattet miste foruden Vagtskatten og Jordlejen af den gamle Forstads Grunde ogsaa Jordlejen af Skur og Boder her udi Staden, Græsgangspenge af de Pladser mellem Søerne og Gravene rundt omkring Stadens Befæstning, hvorudaf en Del Byen nu aldeles er betagen og af andre indhegnede, Jordskylden af de mange Pladser, som formedelst Stadens Forvidelse ere forvendte fornemlig udi St. Anne Kvarter, tilmed har ogsaa Staden lidt temmelig Skade ved Vandvæsenets Udenværker saa vel som de 4 Stadens Pumpe- og et Springvands Kompagnis Vedligeholdelse udi mange Aar indtil 1679, da Staden efter E. K. M.'s

naadigste Forordning og ny Reglement derfra, undtagen de 6 Springvands Portioner, blev entlediget, derforuden ophører nu ogsaa formedelst Grundskatten den Staden tilforn vedkommende femte Parts Husleje af de udenbys Folk tilhørende Huse og Gaarde. Indkomsten af Roskilde Len anlangende, da er den formedelst de høj paaløbende Rostjenester og Kontributioner, mange Durchmarcher, Misvækst og Hjem-søgelse paa Bøndernes Plovkvæg mærkeligen udi mange Aar aftaget og forringet, saavelsom Stadens Andel af Bøder og Sagefald, som Byfogden gør Regnskab for, men derimod fornemmes Stadens Udgifters aarlige Forøgelse baade ved store Rentepenges Erlæggelse af anselige Kapitaler, som af vores Formænd og i Sønnerlighed udi de paa Belejringen næst efterfølgende Aaringer til en og anden Brug og paafulgte Udgifter paa Stadens Vegne paa Rente ere blevne optagne, saa vel som adskillige extraordinære paakommende Omkostninger paa gamle og ny anlagte publique Pladser og Torve, mange ny Gadens samt Rende-Stenenes Forandring og idelige Vedligeholdelse, Stadens adskillige umistelige Betsjentes Formerelse og Løn, Broernes og Vejenes Reparation uden Staden, Lanternernes Underholdning paa Stadens sær Fortove, item Brandredskabets Vedligeholdelse, naar Brandtavlenes Indkomster ej kan tilstrække, med andet mere, foruden endogsaa andre paahængende uforbigængelige Omkostninger med Raadhusets Bygnings tiltagende Brøstfældighed forderligst at remedere saa vel som Fontainens paa Gammeltorv og Stadens Rettersteds uden Porten nødvendige Reparation“.

Følgende Udgifter ses at komme til i Aarenes Løb foruden de almindelige:

1663 Springvand til Fontainen 206 Sldr.

1666 Rytterholdspenge (af Bistrup Gods) 1538 Sldr.

1674 Rostjeneste (af Bistrup Gods) 1031 Sldr.

- 1680 Heste og Vogne til Renovation paa de publique Pladser 925 Sldr.
- 1691 Raadhusets Reparation 3263 Sldr.
- 1693 Stenbroernes Reparation udenfor Vester- og Nørreport 2523 Sldr.
- 1694 ligeledes 2487 Sldr.
- 1695 Stenbroen paa Nørre Fæled 1668 Sldr.
- 1696 til den ny Vej og Stenbro fra Østerport til Acciseboden og Vejen paa Øster Fæled samt Broens Bekostning 2043 Sldr.
- 1697 Broer og Veje uden Byen 2554 Sldr.
- 1698 Landevejen imellem Ryvangen og Gammel Vartov samt Broerne uden Portene 633 Sldr.
- 1699 Digerne, Stendæmningerne og Vejene, samt et nyt Bolværk om Peblingsøen 2037 Sldr., i alt 2356 Sldr.¹⁾

10. Febr. 1685 skede følgende Fordeling af Nøglerne til de Kister, hvori Stadens Obligationer bevaredes, der tilhørte Kristian IV's og Peder Oxes Gaver: „Raadstuekistens Nøgler blev iblandt Magistraten saaledes delte, at Præsidenten tog til sig den store Nøgle og den ene liden Nøgle Nr. 1, og den anden af samme Numer tog Borgmester Kristen Andersen til sig, den ene Nøgle af Nr. 2 tog Borgmester Bartholomæus Jensen til sig og den anden af samme Numer tog Borgmester Rasch til sig, den ene Nøgle af Nr. 3 tog Borgmester Bornemann til sig og den anden af samme Numer tog Raadmand Iver Kaspersen til sig. Af de 4 Raadstuesegls Nøgler tog Præsidenten og de 3 øverste Borgmestere hver sin til sig og Bøssen til Seglene indsat

¹⁾ Oplysningerne om Stadens økonomiske Forfatning skyldes et Uddrag af Kæmnerregnskaberne 1660—1720, der findes i Raadstuearkivet, hvilket Arbejde er foretaget if. kgl. Befaling af 26. April 1720 (K. D. VIII, 489).

udi Præsidentens Skab“. Der skulde saaledes 6 Medlemmer af Magistraten være tilstede samtidig, førend man kunde aabne Kisten.

Af de faa fuldstændige Kæmnerregnskaber¹⁾ fra denne Tid, der er bevarede, gives her et Uddrag af det for 1673, af hvilket man kan se, hvorledes et Regnskab saa ud.

Kæmnerkassens faste Indtægter var følgende:

1. Jordskyld af Ejendomme indenfor Portene 53 Sldlr. 1 Mk. 4 ß 2 Alb.
2. Afgift af Boder, Skur og Udbygninger udenfor Husenes Vandfald og Fodstykker: 258 Sldlr. 3 Mk. 12 ß.
3. Afgift af Møllebakker, (3 udenfor Vesterport, 1 udenfor Østerport, 7 udenfor Nørreport): 49 Sldlr. 2 Mk.
4. Jordskyld af Haver og Pladser udenfor Portene. 1673 var disse Pladser alene i S. Anne Kvarter, medens der endnu ingen var udenfor de daværende Porte; i alt 13 Sldlr. 2 Mk. 2 ß.
5. Fæste og Afgift af Bryggervangen: 66 Sldlr. 3 Mk. 8 ß.
6. I ældre Tid havde Staden haft to Bundgarnsstader udenfor Gammel Vartov og et udenfor Ny Vartov, men disse var øde og ubrugelige.
7. Afgift af Blegdammene 390 Sldlr. og af Urtegaardsmænd 175 Sldlr.
8. Leje af Stadens Huse 532 Sldlr.
9. Femtedelen af den Husleje, som udenbys Folk oppebar i Kjøbenhavn: 396 Sldlr. 1 Mk. 13 ß.
10. Vagtpenge med Restancer fra forrige Aar, 766 Sldlr. 11 ß.
11. Græspenge af Fællederne 202 Sldlr. 3 Mk.

¹⁾ De angaar Aarene 1673—78 og findes paa det store kgl. Bibliothek.

12. Pumpevandspenget: 283 Sldlr. 2 Mk.
13. Ny Pumpevandsledninger: 244 Sldlr. 2 Mk.
14. De halve Bøder ved Bytinget: 373 Sldlr. 12 β.
15. Sjettepenge af afdøde Udlændiges Bo.
16. Det halve af 1500 Rdl., som Kongen aarlig havde deputeret Magistraten og Staden af Folkeskatten.
17. Stadens Del af Accisekontorets Indtægt: 1410 Sldlr.
18. Af Roskilde Ladegaard, der var forpagtet til Borgmester Jørgen Jensen i Roskilde: 1200 Sldlr.
19. Landgilde af Roskilde Len: 1293 Sldlr. 5 Mk. 12 β.
20. Deponerede Arvemidler.

Kæmnerkassens Udgifter var følgende:

1. Renter: 1483 Sldlr. 7 β.
2. Jordskyld og Fortifikationsskat af Stadens Huse.
3. Lønninger:

Arent Berntsen Raadstueskriver	600 Sldlr.	„ Mk. „ β
Stadsphysicus Kasper Kølichen	150 —	„ — „ —
Byskriver Mikkell Klavsen	80 —	„ — „ —
De 32 Mænds Skriver Peder Villadsen	100 —	„ — „ —
Underfoged Peder Jørgensen	50 —	„ — „ —
Underfogdens 2 Tjenere hver 25 Sldlr.	50 —	„ — „ —
Underfogden i Ny Kbnh.	10 —	„ — „ —
Vandmester Bent Knudsen	100 —	„ — „ —
Plidsfogeden	25 —	„ — „ —
Til et Par Støvler 4 Sldlr. og for Opsigt med Stadens Arbejdsfolk og Materialier 15 β om Dagen	69 —	1½ — „ —
Peder Mogensen for at tilsige de 32 Mænd og indkræve nogle Afgifter samt opvarte Overformynderne, i alt	117 —	„ — „ —
Anders Olufsen, som stiller Raadhuseværket	14 —	2 — „ —

Markmand Jens Mogensen udenfor Nørre- port	13 Sldr. „ Mk. „ 6
Rotgiter Johan Graf forat vedligeholde den store Stadens Sprøjte og de 6 små	12 — „ — „ -
Tilsynsmanden ved Raadmandsvangen for at udsætte Hyltebroens Led og sætte Stænget i Stranden ved Vartov . .	9 — „ — „ -
Tilsyn med Slusen ved Langvadsdam . .	10 — „ — „ -
Tilsyn med Slusen for Utterslev Sø . .	2 — 2 — „ -
Skarpretter M. Johan Adolf Saltvedel .	50 — „ — „ -
De tre Prammænd, som rense Pramme og Kister ved Stranden	1 — 2 — „ -
Slutteren	31 — „ — „ -
Vangemanden ved Borgmester og Raads Vang	7 — „ — „ -
Kæmneren istedenfor Teglgårdsvangen, der var tillagt ham, indtil den til Statholder Gabel blev solgt og af- hændet	60 — „ — „ -
Kæmneren i Løn for at føre Regnskabet	60 — „ — „ -
Bogbinderen for 2 Regnskaber	3 — „ — „ -
Kæmneren for Blæk, Papir og Lys . . .	9 — „ — „ -
Kæmneren for en Tjener til Kost og Løn	30 — „ — „ -
Præsidentens to Tjenere hver	46 — „ — „ -
Borgmester Titus Bülches to Tjenere hver	46 — „ — „ -
Borgmester Fogh en Tjener	46 — „ — „ -
Borgmester Sechmand en Tjener	46 — „ — „ -
Disse 6 Raadstuetjenere desuden hver om Maanedens 3: 4 Uger i Kostpenge 7 Sletdaler foruden hver en Klædning om Aaret, hver	91 — „ — „ -
Søren Sørensen for Opvartning ved Raad- stuen som Fyrbøder	50 — „ — „ -

10 Trommeslagere, 1 i hvert Kvarter, hver	10 Sldr. „ Mk. „ ß
11 Gadefogeder, hver	30 — „ — „ -
Portnerne ved de 3 Porte med 2 Mellem- liggere, i alt	234 — „ — „ -
De ved Vesterport og Nørreport hver desuden i Husleje	24 — „ — „ -
Præsidentens Nattevagt	42 — 1 — „ -
Borgmester Titus Bülches Nattevagt . .	42 — 1 — „ -
Borgmester Foghs Nattevagt	42 — 1 — „ -
Byfogdens Nattevagt	42 — 1 — „ -
De to Kurer i Vor Frue Taarn i alt. .	156 — „ — „ -
Vagtmesteren	150 — „ — „ -
12 Raadhusvagter, hver	52 — „ — 9 -
Tran, Lys og Ved til Raadstuen og Frue Taarn	82 — „ — „ -
Natmesteren og hans Svende forat rense Slutteriet og bortføre Aadsler . . .	36 — 3 — „ -

4. Sõtøndernes Reparation, hvoraf Staden betaler en Sjettedel.
5. Reparation paa Vandrenderne.
6. Raadstuens Reparation.
7. Avlsgaardens —
8. Slutteriets —
9. Stadens Lejevaaningers Reparation. Portenes Reparationer. Løgter i hver Port.
10. Bekostning paa Brønde, Pumper og Vandlemme. (Ny Lemme lagdes over Posterne, hvor de gamle næsten alle blev stjaalne).
11. Bekostning paa Brandredskaber.
12. Rendestenes Broer og Kister.
13. Sluser og Overfald, Grøfter og Dæmninger.
14. Broer og Veje.

Kæmnerregnskabet blev 1673 revideret af 8, men fra 1674 af 4 af de 32 Mænd, der udnævntes dertil af Magistraten. 1679 godtgjordes der Kæmneren 6 Daler for hvert af de forløbne 6 Aar „for Udgifter til Fortæring, naar de Deputerede af de 32 Mænd har efterregnet hans Regnskab“.

Følgende Kæmnere var ansatte i denne Periode:

Peder Rasmussen Juel 1659—63. Villum Danielsen 1663—65. Peder Thuresen 1665—70. Kristian Beverlin 1670—71. Niels Nielsen 1671—72 ¹⁾. Arv Mikkelsen 1672—73. Hans Jensen Stampe 1673—79. Søren Rasmussen Hjortshøj 1679—81. Hans Levesen 1681—84. Der er ingen Regnskaber for de følgende Aar, hvorfor man ikke kan tilvejebringe en fuldstændig Liste.

Det var besværligt at være Kæmner. Hans Jensen Stampe klagede 1677 over, at han nu havde tjent som saadan i 5 Aar, hvilket var langt over den Tid, som bestemtes i Kristian IV's Reces. Han havde ofte søgt om at blive fri, da han havde samme Udgifter som de rigeste Borgere og maatte dog kedsommelig anvende sin meste Tid ulønnet i Stadens Tjeneste. De 32 Mænd indstillede ham til en aarlig Løn, men Magistraten svarede ikke derpaa. Hvad der var endnu kedsommeligere ved denne Forretning, var, at Kæmneren ofte maatte staa i Forskud for Udlæg og ved sin Afgang havde store Summer tilgode hos den fattige Kommune.

Der maatte tit anvendes Lønveje forat omgaa Militæretatens Forbud. Saaledes skrives i Regnskabet 1674—75:

¹⁾ I et Begravelsesvers af Dorus over Ellen sal. Niels Niensens Stadskæmners i Kbnh., der døde 1682, hedder det:

Hun var til Verden født af Rasmus Niensens Lænder,
fornemme Handelsmand, hvis Navn vel Holbæk kender,
og Dorthe Jenses Barn hun hendes Moder var,
som sexten hundred syv til Verden hende bar.

O. Wolff, Journal 1812, IV, 251.

„Givet Kommandantens Tjener 2 Mk. for en Seddel fra Kommandanten paa 5 Læs Sten at sanke i Graven og igennem Porten at indføre, ti flere, sagde han, ej formedelst Spølingen paa Gravbredden, som med Sten skulde bedækkes, at kunne mistes; formedelst 5 Læs forslog intet eller lidet til saa megen Bro (ved Materialgaarden), hvor ingen Sten tilforn var, forsøgte jeg ved en Foræring at faa de Øvrige og derfor givet Konduktøren 4 Daler. Bekom jeg 90 Læs af Konduktøren Tyge, som han mig forundte og selv skaffede op af Graven. Foræret Vagten i Nørreport, formedelst de se igennem Fingre og lod passere saa mange flere Læs end Kommandantens Seddel om formeldte“. „Den 11. Nov. forhvervet en Seddel hos Kommandanten paa 6 Læs Sten, for hvilke at indage betalt for Læsset, eftersom man tog dem i det største muligt var, 20 Sk.“ (ellers kostede Læsset 1 Mk.).

Et andet Exempel paa, hvorledes Magistraten maatte bruge Bestikkelser, ses af Magistratens Regnskab 1699: „Efter Ordre betalt en Foræring paa 40 Dukater à 9 Rigsort til Renteskriver P. R.“ (Peder Rasmussen).

Ifølge Kæmnerregnskabet opsattes der 1677 paa Nytorv et nyt Kag, der kostede c. 100 Daler. Herom fortæller „Maanedlige Relationer“: „21. Maj begyndte man for Raadhuset paa det ny Torv at bygge et nyt Kag, hvortil Tømmermændene, Mestere og Svende, droge op med deres Faner og Trommer, og efterat Byfogden havde gjort en Tale til dem, hvorfor samme skulde bygges, tog han en Økse og hug de tre første Hug, og næst efter ham Stadskæmneren og Tingmændene hver et Hug i Bjelken, hvorpaa alle Tømmermændene lagde Haand derpaa, og der de om anden Dagen havde den færdig, ere de igen fra samme Arbejde med deres Faner og Trommer afdragne“.

I Regnskabet for 1673 findes følgende Poster: „27. Nov. ladet opsætte en Gabestok ved ny Nørreport til Afsky for

dem, som der deres Urenlighed plejer at henlægge.“ „Givet for Stadens Halsjærn at opslaa ved Hjørnet af Esaias Apothekers Have uden gamle Østerport“. I Raadstueprotokollen hedder det under 14. Jan. 1695: „Efter Politimesters Missive blev besluttet, at Stadens Kæmner straks skulde beordres at lade forfærdige Gabestokken med sit Halsjærn“.

Af de foregaaende Regnskabsuddrag ses det, hvilke underordnede Betjeningsmænd Magistraten havde.

Følgende Raadstueskrivere, der var det samme som Kontorchefer under Magistraten, virkede i denne Periode:

1. Arent Berntsen 1647—69, se Raadmændene. 2. Morten Jørgensen Hejder 1670—77. 3. Kristen Pedersen Helt. 20. Nov. 1667 forpligter Arent Berntsen, hvis Løn Magistraten havde forhøjet til 400 Rdl., sig til at udføre alle Mandtal og andre Skatteberegninger, hvoraf Tingskriveren hidtil havde gjort det halve; desuden skulde han forfærdige Kopier af kgl. og Magistrats-Befalinger, revidere Højesteretsstævninger og alle Domssager og forklare dem for Magistraten, ligeledes skulde han forfatte Dommene, naar det befalede. Han skulde skrive alt, hvad der angik Roskilde Len og Raadstuen, foruden alt andet, hvad Magistraten behøvede, og skulde selv lægge Papir til. 13. Nov. 1678 bevilgedes der Raadstueskriveren $\frac{1}{3}$ af alle Stevnepenge og 1685 2 Mk. for enhver beskrevet Dom¹).

Paa Grund af de ovenfor S. 1 og 9 omtalte Forbud mod Bebyggelse udenfor Portene laa Jorderne indenfor Søerne hen som Marker. Der blev dog fra Tid til anden foruden Vejrmøller opført et og andet lille Hus, saa der 1682 var henved 50 Huse paa Byens Jorder og desuden Huse ved de 16 Blegdamme.

¹) K. D. VII, 106.

Udenfor Østerport, hvor Volden ved Vartov blev sløjft 1661¹⁾, blev, vistnok i Kristian V's Tid, anlagt Kongens Fiskerhus ved de Damme, der var opstaaede af de Afløb af Sortedamssø, der tidligere havde dannet en Del af Befæstningen²⁾; her bode en Fisker, der 1679 fik Bevilling paa at have Udskænkning af Øl og Vin og holde en Skydebane³⁾. Ved Enden af Sortedamssø var den store og smukke Harboeske Have, der for en stor Del svarer til den senere Classens Have og er anlagt af Gehejmeraad Jens Harboe, der 1688 frikøbte den af Staden⁴⁾. Rosenvænget eller Rosenengen købtes 1688 af Jens Rosenheim, der vel har givet det Navn; han solgte det til Biskop Bagger⁵⁾. Søetatens Kirkegaard blev udlagt 1666, og det er sikkert, at Garnisons Kirkegaard er anlagt ved samme Tid, men uvist, om den er udlagt af Kastellets Yderværker eller Byens Grund.

Udenfor Nørreport fik Johan Merhof udvist en Plads 1661 ved Sortedamssø, med Tilladelse til at bygge et Hus, hvor han kunde udtappe dansk og fremmed Øl, til Vejfarende⁶⁾. Dette stødte vist op til Store Ravnsborg, hvis Grund Oversekretær Erik Krag 1662 købte af Hans Nansen og Borgmester Kristoffer Hansen, der her havde anlagt Fiske-damme. 1665 købtes Ravnsborg af Raadmand Peter Holmer, i hvis Bo der gjordes Indførsel 1669 og da ses her at være

1) K. D. VI, 363. 2) 28. Sept. 1635 toges Syn paa en Jord ved Kongens Fiskerdamme: „den første Grøft er den Grav, som i forrige Tider har været om den daværende Fortifikation, som siden er bleven raseret, igennem hvilken Overfaldsvandet løber ned til Fiskedammene. Jorden er en Del af den gl. Fortifikation og de Udenværker, som siden er blevene nedkastede, og til Saaland gjort bekvem“. Ved Fiskerhuset var endnu en gammel Rundel tilsyne. (Raadstuearkivets div. Dok. Nr. 141). 3) K. D. VI, 702—03. Om Fiskerhuset og dets Beliggenhed i den senere Classens Have se Kbnh. paa Holbergs Tid S. 271. 4) K. D. VII, 243—46. 5) K. D. III, 814. 6) K. D. III, 529.

et Hus, der var udlejet til en Gartner. 1699 ejedes Ravnshøj af Kammerjunker Vind¹⁾).

1691 købte Borgmester Bartholomæus Jensen en Grund mellem Sortedamssø og Fælledvejen langs nuv. S. Hansgade²⁾).

1662 fik Kristoffer Gabel Skøde af Kongen paa S. Jørgens Sø med Tilladelse til at gøre sig denne Plads saa nyttig, som han bedst vidste og kunde, og Resen optegner, at Gabel af Byen købte Teglgårdsvænget, det er den Mark, der laa langs Peblingsøen, idet det var hans Øjemed at erhverve sig Grundene omkring Ladegaarden og dens Mark⁴⁾. Gabel udtørrede S. Jørgens Sø og brugte den som Engbund, men da man 1674 fik i Sinde at opdæmme Søen til Befæstning, erklæredes Skødet af 1662 for alene at angaa Fiskeriet — tvært imod Udtrykkene deri — og den blev uden videre frataget Gabels Arvinger og opdæmmet⁵⁾. Skattekamrets Erklæring herom er saalydende:

„Vi har med tilbørlig Flid overvejet den Memorial, som E. K. M.'s Kommandant her i Staden underd. har overleveret ang. S. Jørgens Sø at maatte inden Vinter vorde med Vand opdæmmet, hvilken Opdæmning han især formener at være til Fortifikationens Sikkerhed hel nødvendig, saa og naar til Voldene Tørv behøvedes, at man da en Del af samme Sø kunde lade udløbe og den siden igen opdæmme. Og fornemme vi saaledes med bemeldte Sø at være beskaffet, at efterat Dæmningerne i sidste Belejrings Tid ere mestendels nedbrudte, har afg. Statholder Kristf. Gabel efter et E. K. M. Hr. Faders sal. og højl. Ihukommelse derpaa ham og hans Arvinger til Ejendom allern. givet Skøde ladet samme Sø indhegne og gjort den til en Engbund, uanset vi befinde, at Fundamentet til samme Skøde skal være den

¹⁾ K. D. III, 559, 776. ²⁾ Se Kbnh. paa Holbergs Tid S. 249.

³⁾ K. D. III, 551. ⁴⁾ D. Sml. VI, 106. ⁵⁾ K. D. VI, 645—46.

Adkomst, som E. K. M.'s Hr. Farfader Christianus IV, højl. Ihukommelse, d. 15. April 1619 af Magistraten paa Stadens Vegne bekommet ved en Transaktion og Forening, som er limiteret med denne formale Restriction, at denne St. Jørgens Sø dog skulde tilligemed de andre udi samme Brev specificerede Søer her for Staden være og forblive Byens Grave, hvorudinden højstbem. Herre for sig og sine Efterkommere Konger i Danmark vilde have aleneste Fiskeriet forbeholdt, hvoraf vi ikke kunne se eller slutte samme Sø, saa vidt dens Grund angaar, at være nogen Tid fra Byen afhændet eller abalieneret i Sønnerlighed til nogen anden eller fremmed Brug, end den altid tilforn været har, men fast mere ved højstbem. E. K. M.'s Hr. Farfaders Brev beskikket stedse ved Byen at være og forblive. Derforuden betragte vi, at Vandet er en af de fornemste Poster, hvormed en By og særdeles denne E. K. M.'s Fæstning og folkerige Residensstad stedse bør være forsynet, hvorfor ogsaa de, som af Kongen var anbefalede at give Erklæring om Vandets Indrettelse, har agtet det fornødent, at Søen igen blev opdæmmet, det samme foregives til Fortifikationens Sikkerhed, og det derfor paa ingen Steder findes tilladeligt, at nogens partikulær Brug eller Nytte, i hvor god Adkomst man end dertil kan have, bør præjudicere eller komme det alm. Bedste til nogen Hinder eller Skade, hvorfor vi ikke heller kunne eragte, at det bemeldte K. Gabel meddelte Skøde kan tilstaa hans Arvinger den Brug, som de med Engbund har gjort af samme Sø, imod den almindelige Byens og Fortifikations Nytte, mere end at den Rettighed, som nogen E. K. M.'s Undersaatter af alle Stænder har haft baade ved Arv og Køb i deres Huse, har kunnet befri dem for samme deres Huse formedelst Fortifikationen, som de er befunden hinderlig at være, med deres største Skade endog uden noget Vederlag at afbryde“.

Det er saaledes Kristoffer Gabel, der anlagde den senere saakaldte Blaagaard.

Ladegaarden var 1661 bleven skødet til Kristoffer Gabel¹⁾, men den kom tilbage til Kronen igen. Saaledes udlejede Kristian V 1683 til kgl. Musikant Joh. Alter „den nederste Stok af forrige Ladegaards Hus her for vor Købsted Kjøbenhavn fra det Gemak, som har været vor elskelige kære Hr. Fader sal. Ihukommelse, hans Kammers, og langs ned igennem med den ganske Ladegaards Plads, som der nu forefindes med Volde, Grave og Parker“, tilligemed det Græs, der voksede paa begge Sider af Vejen ved S. Jørgens Sø²⁾. Det ses heraf, at noget af den gamle Ladegaardsbygning igen er opbygget efter Ødelæggelsen af Svenskerne. Paa Ladegaarden holdtes ogsaa Beværtning og her bode Justitsraad Edvard Kruse til sin Død 1695, idet han havde forpagtet den af Kongen³⁾.

Udenfor Vesterport laa Dronningens Have øde efter Krigen og blev 1668 og 1670 indtil videre overladt til Græsning og Høavl til Kristoffer Gabels Frue. 1682 brugtes den til Græsning for Livgardens Heste⁴⁾. Langs Landevejen eller nuv. Vesterbrogade udstødtes Kroprivilegier: 1667 til Jens Madsen paa det Sted, hvor Mikkel Vibes Kro havde staaet, og et lignende til Niels Erlandsen 1671. 1676 udvistes en Plads til Gabriel Bauman til en Skydebane⁵⁾.

Ved det nuv. Vesterbros Torv findes allerede 1682 den Magistraten tilhørende Reberbane, der brændte 1692 og derefter blev opbygget efter en af Politikommissionen bestemt Plan⁶⁾.

1) K. D. III, 533. 2) D. Saml. VI, 307. 3) 1686 bode Mathias Fischer paa Ladegaarden. Giessings Jubell. III, 349, Tab. 2.

4) K. D. VI, 464, 530; I, 778. 5) K. D. III, 660; VI, 438, 578, 664, 671—77. 6) K. D. I, 775; VII, 394, 396—97, 544.

5. Nov. 1674 bevilgedes der Staden Jordskyld af alle Grunde udenfor Vesterport, hvad enten de var Stadens Fæstegrunde eller bortskødede af Kongen, nemlig som Dele af den af Kristian IV købte Kalvehave. Denne Bestemmelse har i senere Tider fremkaldt ikke liden Forvirring med Hensyn til Ejendomsretten indenfor S. Jørgens Sø.

Byen havde nær mistet alle Jorderne nærmest udenfor Kastellet og Stadens Grave, hvor der førend Belejringen havde ligget skønne Haver og Vænger. Da Ruse lod Kastellet opføre, lod han indgrave en stor Plads forat bruge denne til Græsning for sine Arbejdsheste, men Magistraten erhvervede efter Kassellets Fuldendelse Frederik III's Brev 25. Maj 1667, at denne Jord skulde vedblive at tilhøre Staden, dog saaledes, at den skulde slettes og jevnes og kun bruges til Græsgang for Staden, men ikke til Bebyggelse. Endnu 1672 har denne Jevning ikke kunnet ske „for Landfolkets aarlige Lejr og Arbejdet paa Fæstningen“, som det hedder i en Besværing fra Magistraten fra dette Aar. Denne Besværing udrettede dog intet, Grunden blev ligefrem betragtet som Statsejendom, hvilket bl. a. ses af en Rentekammerskrivelse af 21. April 1682 om Leverance af 30 Tdr. Havre til at saa i „Hans Majestæts Vang mellem Øster- og Nørreport indenfor Peblingesø“. Da Rentekammeret 1697 ligefrem vilde udforpagte Jorden, gjorde Magistraten en kraftig Indsigelse; den gjorde opmærksom paa, at da Fortifikationen blev udvidet og lagt længer ud, mistede Blegmændene en Del af deres Jord og maatte flytte hinsides Sortedam. Da Stadsgravene blev fordybede, brugtes Jorden til de Materialheste, der arbejdede derved, hvilket kun skulde vare, til Arbejdet var færdigt, men Fortifikationsbetjentene havde alligevel betjent sig af Jorden, pløjet og saat noget og bortlejet andet, hvorimod Magistraten vilde have gjort Indsigelse, „men formedelst Enighed og Fredelighed i adskillige

Maader endelig har maattet overse“. 30. Marts 1697 resolverede da Kongen, at Byen skulde beholde Grunden¹⁾.

Af en Fortegnelse fra April 1680 over Vænger og Haver indenfor Søerne ses det, at de alle lige fra Øresund til Kalvebodstrand laa øde og ubebyggede. Saa godt som al Bebyggelse blev nemlig for Fæstningens Skyld jevnet med Jorden. 1679 klagede Hr. Anders Hjørrings Enke Sidsel over, at hendes sal. Mand, der var Præst ved den Helligaands Hospital „og tilliggende Annexer“, i Belejringens Begyndelse med Hustru og smaa Børn havde maattet gaa fra Hus og Gaard, som af Kongens Folk til Byens Frelse jammerlig blev lagt i Aske, uden at han fik ringeste Vederlag. Det Vænge, hun endnu havde og som var det andet Vænge fra Østerports Landevej, havde hun pløjet og dels besaat, dels beplantet med Kaal, men nu havde hun af Stadsmajoren faaet Befaling om at rydde og nedrive et lille Hus, hvor de Folk bode, der havde Tilsyn med hendes Sæd og Avling. Hendes Mand havde købt Jorden 1647 og der bygget sig belejlig Bolig, der blev opbrændt i Belejringen. Kommandanten svarede hende, at dette skede if. kgl. Ordre, men hun udvirkede dog en kgl. Skrivelse, der befalede, at det skulde undersøges, om hendes Hus nødvendig maatte nedbrydes, og hvis det ikke kunde være andet, om hun da ikke kunde beholde Jorden²⁾.

Ovennævnte Fortegnelse over Vængerne er saa lydende:

Paa den østre Side af Landevejen uden Østerport, der har været, som nu er øde og ubebygget: 1. Jens Boisens Møllestavn. 2. Henrik Rotgers Have og Bygning. 3. Verner Kloumans Have og Bygning.

1) Dokumenter i Raadstuearkivet. 2) K. D. VI, 722—23 med Indlæg. Allerede 30. Marts 1672 var der udstædt kgl. Befaling om Nedbrydelse af alle Huse indenfor Søerne. (K. D. VI, 590).

Paa den vestre Side af Østerports Landevej findes indhegnet: 1. Jens Søgaards Vænge, strækker sig fra Acciseboden for Østerport indtil Hr. Andersens Vænge af øster og udi vester 440 Alen, Bredden over den vestre Ende 228 Alen, samme Vænge spidser sig til den østre Ende. 2. Nu begynder Hr. Andersens Vænge, Bredden i den østre Ende af sønder udi nær 228 Alen, Længden af øster og i vester indtil Licentiat Lassons Ende 528 Alen. 3. Nu begynder Licentiat Lassons Vænge og findes Bredden i den østre Ende 248 Alen, Længden af øster i vester 328 Alen, Bredden i den vestre Ende 408 Alen. 4. Nu begynder Trine Svends i Vandløse hendes Vænge, som Margrete sal. Borgmester Peder Pedersens har i Pant og Peter Dorn har i Brug, Bredden i den østre Ende 408 Alen, Længden af øster i vester 230 Alen, Bredden i den vestre Ende 408 Alen.

Her er en dyb Revier, som gaar til Stadens Grave¹⁾. Imellem disse Vænger og Stadens Grave af sønder udi nord saavel imellem den Østre Ports Vej indtil forskrevne Revier har adskillige Haver og Bygninger været indhegnede og bebyggede, saasom: 1. Niels Destillerers Have. 2. Hans Mars Glarmesters Have. 3. Anders Vogt Urtegaardsmands Have. 4. Hans Olsen Møllers Plads. 5. Klavs Skærs Urtegaardsmands Have. 6. Morten Jensen Urtegaardsmands Have, som nu alle er øde, undtagen Kirkegaarden, som der er anlagt.

Indtil Acciseboden for Nørreport er nu en øde Plads, hvorpaa de Fattiges Kirkegaard endnu er saa vel som den Plads, som Lejren stod, der Fæstningen blev repareret. Tilforn har der været 8 Blegdamme saavel som Præstens Bygninger og Have. Dette er alt imellem Sortedam og Stadens Fæstning.

¹⁾ Den siden saakaldte Peymans Rende.

Nu følger den vestre Side af Acciseboden for Nørreport eller samme Ports Landevej, som gaar til Peblingebroen, hvorpaa har været afdelt adskillige Stræder og Gader, om hvis Deling nu ej kan have nogen viss Kundskab, saasom: 1. Stadens Pesthus med dets Tillæg. 2. Jomfru Mette Gøyes Plads. 3. Herman Isenbergs Plads og Dam. 4. Samson Silkevævers Plads. 5. Kristoffer Gabels Plads. 6. Ditlev Wittes Plads. 7. Hans Stensens Plads. 8. Trine Mester Peders Plads. 9. Esaias Apothekers Plads. 6. Jakob Svartzes Plads. 11. Samuel Meyers Plads med mange flere smaa Pladser og Delinger indtil den Aa, som gaar fra Ladegaardens Dæmning og faldt i Stadens Grave.

Paa den sydvest Side af samme Aa har været: 1. Kongens Blegdam. 2. Rasmus Hellekandes Plads. 3. Jokum Slotsfogeds Plads. 4. Borgmester Kristoffer Hansens Plads. 5. Jakob Henriksen Urtegaardsmands Plads. 6. Maren Flechs Plads. 7. Mag. Simon tydske Præstes Plads. 8. Villum Hes Urtegaardsmands Plads. 9. Jørgen Krandses Plads. 10. Jens Bjørnsens Plads. 11. Lars Bomslutters Plads. 12. Rasmus Munchs Plads. 13. Kristen Sangers Plads. 14. Trine Mag. Peders Plads, indtil den Landevej, som gik fra gamle Vesterport.

Siden paa den søndre Side af denne Vej: 1. Karen Iver Povlsens Have. 2. Johan Mikkelsens Have. 3. Tydske Klavses Have. 4. Lavrids Hansen Urtegaardsmands Have. 5. Esaias Apothekers Have. 6. Hans Mandixens Have. 7. Dronningens Have. Alle disse Pladser er endnu ogsaa øde og ubebyggede.

Tæt udenfor Nørreport optoges Pladsen i mange Aar af Soldaternes Lejr, og paa Fællederne raadede Militæretaten uden Hensyn. I Kæmnerregnskabet 1676 skrives saaledes: „Har hine mangfoldige militæriske Heste, som en Tid lang „vaccerede“ frem og tilbage imellem Staden og Lejren (dette var en anden Lejr end den foran omtalte,

den laa længer ude) i denne Sommer, været Stadens Fæled med Bed og Kørsel til overmaade Besværing og Afbræk, foruden den største Del af Livgardens Heste, item hine mange Slagtestude, Faar og Lam, som og Vognmænds, Sandageres, Mølleres, Blegmænds og Urtegaardsmænds Heste, hvoraf Staden ingen Betaling nyder“.

1678 skrives i samme Regnskab: „Aarsagen, hvorfor Græsgangspengene ej i dette Aar beløber sig højere, er denne, at hverken Borgerskabet eller de udenbys boende har kunnet haft Heste paa Græs formedelst Livgardens Til ladelse af forrige General Arenstorf, at de maatte lade deres Heste gaa paa Stadens Fæled og Fang uden Betaling, hvilken derfor blev mager og bar for Borgerskabets Kvæg“. Der var imidlertid ogsaa andre, der ødelagde Græsningen: „Derforuden misbruger Slagterne deres Frihed og lader ej alene deres egne Stude men endog andres under deres Hjorder i 100 Tal drive Nat og Dag, tilmed har Kongens Køkkenskriver samt mange fra Skaane fattige fordrevne Folk sig i Græsningen for deres Fæ og Kvæg i dette Aar gjort delagtige, som i alle Maader formedelst Medynk ikke har været at hindre, og vil jeg intet tale om de mange Stude, som mange af Kjøbenhavns Borgere i particulær saavel som Prangere i Almindelighed dette Aar har fra Skaane hidført og sneget sig til, somme længe, somme kort, at lade gaa paa Stadens Grund uden ringeste Betaling“.

At der var Exerccerplads udenfor Nørreport, ses af følgende Optegnelse i „Maanedlige Relationer“: „Tredie Maj 1686 har Kongen, Dronningen og Prinserne det Regimente af Fodgarden med stor Fornøjelse udi deres ny Mundering paa Mønsterpladsen udenfor Nørreport beset, og man maa sandelig bekræfte, at det er af de skønneste og bedste munderede Regimenter, som nogensteds kan findes“.

20. og 21. Feb. 1679 omtales sammesteds en Mønstring „udenfor Nørreport“. Denne Mønsterplads kunde tænkes

at have været indenfor Sørne, i Nærheden af det Sted, hvor Soldaternes Lejr var, men antageligt er det dog, at det var Nørre Fæled, hvor der altid senere er exerceret. Større Mønstringer holdtes længer borte, saaledes i Juni 1681 over 8600 Mand hinsides Ny Amager¹⁾.

Stadens Veje var i en maadelig Forfatning. Saaledes skriver Kongen 1663, at Stenbroerne paa Vejene til Roskilde og Køge var saa brøstfældige, at Rejsende ikke kunde komme frem uden med største Besværlighed, hvorfor Magistraten skulde gøre sin Del deraf istand indtil Valby, ligesom ogsaa Vejen udenfor Nørreport skulde gøres bekvem og brugelig til at fare over med Kongens store Vogne og Karetter. 1662 klager Kongen over, at den alfare Vej til Frederiksborg baade straks udenfor Staden og paa den lange Stendam ved Hyltebro (Løgten) var meget brøstfældig, hvorfor Magistraten skulde lade sin Del af Vejen gøre istand med Træ- og Stenbroer samt Grøfter og anden Nødtørf.

1673 klager Kæmneren over, at man vel havde sluttet Overenskomst med en Vognmand om at holde Vejen istand til Valby Bakke for 20 Sletdaler aarlig, men han havde forsømt den saaledes, at den ikke kunde istandsættes for under 100 Rdl. Derimod havde Kæmneren dette Aar ladet Vejen brolægge fra Bommen til Acciseboden. Magistraten overtog nu selv denne Vej, saaledes blev der 1675 lagt en ny Bro over Graven udenfor Vesterport (ved nuv. Vesterbros Torv) og Vejen derfra til Acciseboden blev gjort istand, da den var ganske forkørt og fuld af Huller. 1676 blev Stenbroen over Nørre Fæled istandsat²⁾.

1692 overdrog Kongen Tilsynet med Stadens Veje til O. Rømer og Klavs Rasch, men Aaret efter blev det dog igen overdraget Magistraten, der 26. April s. A. befalede Mellemliggeren i Vesterport, at da Stadens Stenbro og Vej

¹⁾ Extraord. Relationer. ²⁾ K. D. VI, 375—76. 381, 387.

udenfor Vesterport behøvede Opsyn og Agt, eftersom den nu paany bliver anlagt og forfærdiget, skulde han have Tilsyn med, at Gødning, der blev udført af Staden, ikke blev lagt paa Stenbroen og Vejen som hidtil til Forhindring og Skade for Færdselen, men paa de Steder, hvor Kæmneren anordnede det. Det ses af de foran S. 519 meddelte Uddrag af Kæmnerregnskaberne, hvor meget der i disse Aar blev anvendt paa Vejenes Forbedring.

Om Peblingebroen vedtog Magistraten 4. Juni 1684, „at saasom H. K. Majestæt allernaadigst havde anbefalet Peblingebroens Forfærdigelse med det allerforderligste og der allerede var betinget adskilligt dertil behørigt Tømmer hos Klavs Byssing, saa godt som det her i Staden nu var at bekomme“, saa vedtoges det „at General-Bygmester tilligemed Steenvinkel skulle derom konsuleres først, eftersom det var et publicque Værk, hvilket blev sluttet at skulle ske til imorgen Kl. 2, da vilde Magistraten tilligemed Klavs Byssing, Hans Levesen, Kristoffer Gros, Stadsbygmester, Kristen Nielsen og Hans Kaspersen, Tømmermænd, dem uden Nørreport begive og derom deliberere, førend videre foretoges.“

Vi vil paa dette Sted ikke nærmere omtale Raadhuset²⁾, kun maa nævnes, at der 1674 plantedes 7 hollandske Lindetræer langs med den søndre Side ud mod Nytorv. I øvrigt prydedes Forsalen med 102 Portræter af de danske Konger fra Kong Dan til Kristian IV, der 1674 var skænkede af Griffenfeldt³⁾. Samme Aar gav han til Raadstuen et stort islandsk Horn, paa hvilket Magistraten lod Guldsmed Jørgen

1) K. D. VII, 395—96, 411—12. 2) Det er beskrevet i Kbnh. Hist. og Beskr. IV, 362—65. Kbnh. paa Holbergs Tid S. 353—56. 3) 1674 opføres under 25. Marts i Kæmnerregnskabet: „Leveret Søren Sørensens Hustru til Lys, som blev forbrugt om Aftenen ved Tilsyn paa Raadhuset, da den hollandske Ambassadeur lod brænde Frydenfeuer“.

Stilche gøre et Beslag, der kostede 10 Rdl. 2 Mk. Til Nyaarsgave gav han 1. Jan. 1676 et Sangværk, der hver Time spillede et Salmever; dette stod i Forsalen, hvor der ogsaa var indmuret en Kugle og 2 Brandtænger, af dem, som man brugte i Belejringen til at gribe de gloende Kugler med. Her hang ogsaa 5 Messing-Lysekroner, der 1675 var førte fra det danske Kompagni, da dette blev solgt.

Paa den ene Væg i selve Raadstuen hang et Maleri, der forestillede Kong Salomons Dom, men hvor Kristian V var afbildet i Salomons Sted; det er vistnok dette Stykke, for hvilket Magistraten 1675 betalte Kontrafejer Henrik Ditmer 50 Rdl. Af andre Mærkværdigheder havde Raadstuen 1673 faaet af Raadstueskriver Morten Heider et Kyrads med Kasket, For- og Bagstykke, Handsker, Arme- og Laarskinner, samt et Slagsværd. Præsident Resen gav 1. Oktober et Slagsværd. 1674 gav Resen to Exemplarer af det af ham udgivne Kaaberstykke, der forestillede Kjøbenhavn i Fugleperspektiv.

Det ses, at Magistraten 1678 endnu sad paa Bænke, hvorover der var lagt Hynder, de saakaldte Bænkedyner, medens de 32 Mænd allerede 1674 havde faaet Stole. I Raadstuen stod en hvid Damaskes Standart, hvilket vistnok har været Byens Fane under Belejringen, medens 6 andre gamle spolerede Standarter stod paa Kæmneriet. 1682 skænkede Oversekretair Bolle Luxdorph og M. Høyer hver et Sølv-Skrivetøj, hvilke endnu staar paa Magistratens Bord. Endnu er ogsaa bevaret et Exemplar af Danske Lov, indbundet i rød Fløjel, beslaaet med forgyldt Sølv, foræret 1683 af Kancelliraad Kaspar Schøller og forsynet med hans Vaaben. Derimod er 1859 Griffenfeldts Drikkehorn og Dronning Dorotheas Brudesmykke afgivne til den kronologiske Samling paa Rosenborg, „dog kun saaledes, at disse Genstande vedblivende anses som Staden Kjøbenhavns Ejendom og tilbage-

leveres i uforringet Stand, naar saadant af Kommunens Bestyrelse maatte forlanges“¹⁾).

Stadskældereren, eller Vinkældereren under Raadstuen, var en Tid udlejet til Peder Villumsen Deichman, der 1675 blev Byfoged. Det omtales, at i hans Tid havde Kældereren „været meget ilde og slet med sit tilbørlige Forraad forsynet, Magistraten ej alene til liden Reputation, men endog til temmelig Skade“. Han indrettede en Stue under Raadhusets Altan, „hvorudi de, som vilde være for sig selv og drikke et Glas Vin, kunde have deres Magelighed“. I selve Kældereren var der to Stuer, Kælderstuen og Skænkestuen. 1685 udlejedes Stadskældereren paa 5 Aar for 300 Sldr. om Aaret til Johan Daniel Klein paa de Betingelser, at han skulde forsyne Kældereren ligesom andre udenlandske reputerlige Stadskældere med rinske, spanske og franske Vine saavel som andre Slags Vine og allehaande fremmed Øl, og hvis Magistraten i de 5 Aar kunde opnaa yderligere Privilegier, var den ikke forbunden til at beholde ham som Lejer for samme Afgift. Lejen skulde betales Dagen før S. Thomæ Dag og da skulde hver Borgmester have $\frac{1}{2}$ Anker og hver Raadmand 10 Potter god Rinskvin. 1691 udlejedes Kældereren til Kristian Søbøtker paa samme Betingelser, men han opsagde Lejemaalet 1694 paa Grund af de daarlige Tider og de mange Værts- og Vinhuse i Nærheden, som daglig tiltog. Han vidste ikke, om den ringe Søgning „kommer af en Frygtelse formedelst Deres Velbyrdigheder, som altid mesten er her i Nærværelsen og moksen kontinuerlig frem og tilbage passerer“. Magistraten slog 50 Dlr. af i Lejemaalet, som Søbøtker 1697 overdrog til Johan Sohl²⁾).

¹⁾ Worsaaes Revers 14. April 1859. Om 2 Sølvbægre se Kbnh. Hist. og Beskr. IV, 298. ²⁾ Dokumenter i Raadstuearkivet.

Slutteriet var gammelt og forfaldent, saa Fangerne med Lethed kunde undslippe¹⁾. Byfoged Kristen Viborg lod derfor gøre et Overslag, over hvad Opførelsen af et nyt vilde koste, og søgte Kongen om Tilladelse til at lade det opbygge, eftersom Magistraten og Staden betalte den halve Del af den Sum, hvortil Omkostningen var beregnet. Kongen gav derpaa Skatkamret 21. Okt. 1674²⁾ Ordre til at udbetale 927 Rdl. 2 Mk., forat Bygningens Opførelse snart kunde gaa for sig. Skatkamret havde som sædvanligt ingen Penge, hvorfor Kongen bevilgede 800 Rdl. (= 1200 Sldr.) af et konfiskeret Dødsbo, men der indkom i Virkeligheden kun 950 Sldr. I Kæmnerregnskabet for 1678 nævnes det for første Gang: „Slutteriet, som i dette forledne Aar for sær Middel dertil deputeret, men den største Del paa Stadens egen Bekostning er af ny forfærdiget“. Det ses, at det kostede Byens Kasse 1350 Sldr., foruden 350 Sldr. Bøder, der var bevilgede dertil.

Det ny Arresthus beskrives af Resen som 2 Loft højt, grundmuret fornedet og Bindingsværk foroven, „hvorudi oven og under er meget gode Værelser for Honoratfolk, som er i Arrest for Skyld“. Over Døren var Kongens Navnetræk udhugget i Sten tilligemed hans Valgsprog: Pietate et Justitia. I Kæmnerregnskabet opføres følgende Post: „Efter gammel Vis og Vane givet Murmesternes Folk til Grundslag, der de havde Slutteriet færdigt, 1 Td. Øl for 4 Rdl. 4 ß, i lige Maade Tømmermændenes Svende og Folk deres ordinære Rejsetønde Øl 4 Rdl. 4 ß og til et Fad Saltmad 1 Rdl. 2 Mk.

Dette Arresthus var vel bestemt for Stadens Borgere, men da Blaataarn paa Slottet ophørte med at være Arresthus, gav Kongen ofte Byfogden Befalinger om at modtage

¹⁾ Jfr. foran S. 232, hvor det omtales, at en Slagter havde brudt Hul i Muren i det ny. ²⁾ K. D. VI, 644.

Arrestanter, der havde Sager for Højesteret eller andre Retter, i Slutteriet, hvor de blev underholdte af de uvisse Indtægter¹⁾. Et Reskript af 4. Marts 1684 paalægger Byfogden endog ligefrem at modtage Gældsarrestanter, af hvilken Stand de end var, naar de var dømte af Højesteret, „efterdi fornemmes, at udi Stadens Arresthus skal være adskillige Værelser efter Folks Kondition“. Hvorledes det gik til i disse særlige Værelser ses af, at en Kreditor 1685²⁾ fordrede, at hans Skyldner skulde „forvares i det Logement, som saadanne Delinkventer tilkommer, og ikke sidde at drikke og spille i et Arresthus som i et andet Krohus og der i sin Ondskab styrkes“.

Paa Kristianshavn havde man Fængsel i Volden, hvorom Byfogden beretter i sit Regnskab 1668—72: „Da Kristianshavns Volde for nogle Aar forleden blev reparerede, da blev det Fængsel udi Volden, som kgl. M.'s Byfoged paa Kongens og Magistraten paa Byens Vegne havde og brugte at indsætte og straffe mutvillige, fortrædelige og Voldsfolk med og udi, forvystet og øde og endnu er, saa her siden ingen Fængsel udi Staden findes, hvorudi man kunde indsætte og forvare Volds- og andre mutvillige fortrædelige Folk og Gesinde, som ikke paa anden Sted kan tvinges og gæmmes, hvorover mange Mænd og Kvinder tit og ofte maa lide Fortræd og jeg selv alleroftest og mest“. 1670 skriver han: „Føres til Udgift, som til Varetægt og Ophold er bekostet paa Jørgen N. Smedesvend, da han om Nattetide overfaldt og med sit Selskab hug, stak og forvundede nogle H. K. Majestæts Sadelmagersvende, saa man tvivlede om deres Liv og Førlighed“. Da der intet Fængsel var paa Kristianshavn, maatte Byfogden Nat og Dag forvare og bevaage ham i sit eget Hus, indtil Byfogden i Kjøbenhavn forbarmede sig og annammede ham i Kjøbenhavns Stadsfængsel.

1) K. D. VII, 450, 546. 2) Magistratens Domprotokol 1685 Bl. 489.

Tillæg og Rettelser.

- S. 2. Broen udenfor Vesterport var ligesaa daarlig bygget som alt andet i denne Tid. I Extraordinaire Relationer fortælles: „5. April 1684 nedfaldt en af de grundmurede Piller af Broen uden Vesterport, tvende Kvinder, som derover samme Tid vilde gaa, faldt ned og en deraf slog sig ihjel“.
- 5. Af Kæmnerregnskabet ses det, at Østerport var lukket 1675 for Fortifikationens Skyld. I Maanedlige Relationer for April 1685 hedder det: „Østerport skal igen til bedre Magelighed og Bekvemhed for denne By forfærdiges og aabnes“. Der er altsaa indrettet en foreløbig Port.
- 37. 1673 blev der if. Kæmnerregnskabet gravet en Rende langs midt ad Adelgade og Borgergade paa de Borgers Bekostning, hvis Fortov denne berørte.
- 41. Om den nuv. Toldbodvej findes den Resolution i Søetatens Registratur 2. Juli 1685: at ikke alene den foreslagne Sti fra Nyboder til Toldboden skal foretages, men endog en Kørevej sammesteds anlægges, hvortil H. Majestæt vil lade betale 800 Rdl.
- 45—46. De omtalte Slagterboder paa Kongens Nytorv ved Sejlhuset maa være blevne nedlagte ved Salget af Charlottenborgs Grund, ti af Kæmnerregnskabet 1673 ses det, at Magistraten sluttede Kontrakt med Johan Spigelberg „om en øde Plads til nogle Slagterboders Oprettelse“, men da Admiral Niels Juel betalte Magistraten den Sum, som Spigelberg skulde have, har han formodenlig købt Grunden til Ud-

videlse af sin egen Grund, og Slagterboderne er saa ikke paany byggede.

- S. 56. Købmagergade udvidedes 1682 ved Trinitatis Kirke formodentlig omkring Skindergade, se K. D. VII, 8.
- 112. Det ses af et Andragende fra Slagterne af 4. Dec. 1670; at det var lovet, at Konsumtionsaccisen kun skulde oppebæres i 3 Aar, „derfor man og imidlertid altid levede i den visse og faste Forhaabning, at den efter bemeldte trende Aars Forløb skulde enten vorde ophævet eller og en naadig Forlindringserlanget“.
- 171. I Indlæg til Reskr. af 21. Feb. 1682 findes flere Oplysninger om Sæbesyderierne paa Kristianshavn.
- 172. I Kæmnerregnskabet 1674—75 nævnes Peter Defract, Tobakspibemager, der bode paa den runde Kirkegaard.
- 224. I maanedlige Relationer fortælles: „Den 5. Juli 1679 blev ved offentlig Trommeslag al Duelleren og Knivdragen ved Livsstraf forbudt“.
- 232. I nogle Dagbogsoptegnelser ses det, at Galgen paa Kongens Nytorv er rejst 1664, at man først trode, at den var oprejst som Trusel mod Borgerne, men siden saa, at den var til at straffe Soldater med (D. Saml. 2 R. II 131).
- 314. Om Kvæsthusets Opførelse se ogsaa H. Gerners Digt af 1685. Det ældre Kvæsthus i Sejlhuset nævnes ogsaa i J. S. Sehesteds ofte citerede Digt fra c. 1670.
- 325. Af Kommandantskabets Protokol 1664—71 har Hr. Kaptejn Meidell udskrevet følgende Gæstgivergaarde: Fløjten i Springgade, Kalvehovedet, Ritter St. Jürgen, Prinsen paa Nørregade, Den gyldne Rose ved Stranden, Holger Danske i Badstuestræde, Nr. 7 ved Holmens Kirke, Sorte Bjørn, Druen i Færgestræde, Ole Parsbergs Gaard ved Stranden, Røde Kors ved S. Nikolaj Kirke, Jydske Herberg i Larsbjørnstræde, Vognmands Herberg i Springgade, Drabant Didrik Boldmester i Skipperboderne, Prins af Oranien i Nyboder.

En anden Gæstgivergaard var Ordinarien, hvor Ove Juel 1674 tog ind og gav 21 Rdl. om Ugen; den laa tværs over for hans egen Gaard paa Købmagergade, som han havde lejet ud til Korfits Trolle. (Hist. Tidskr.

3. R. III, 635, 637). Værten i Ordinarien hed Glæde (jfr. her foran S. 225). Den Kusk, der nævnes foran S. 258, tjente „i Ordinarie“, hvilket ikke er medtaget, da jeg da ikke forstod dette Udtryk.

- S. 370. Af Extraordinaire Relationer Juni 1675 ser man, at Statholderens Kendetegn var en Guldstav; med en saadan blev nemlig Jørgen Bjelke benaadet ved sin Udnævnelse 7. Juni 1675.
- 405. Det kunde have været omtalt, at Magistraten paa den Tid fastsatte Taxter for Fødemidler. I Bordings Danske Mercurius hedder det i Marts 1668:
 En visse Pris paa Vin og Kød og andet mere i Kjøbenhavn er sat for dem, som sligt haandtere, Raadstuens Øvrighed ej vel kan stede til, at hver maa sit saa dyrt udprange, som han vil.
- 527. Garnisons Kirkegaard udenfor Østerport nævnes i Kommandantskabets Protokol 1664—71. (Meddelt af Hr. Kaptejn Meidell).

Register.

- Aabenraa** 70.
Aadsler 66, 72—74, 228—29.
Aage Mikkelsen 327.
Aalborger Bøsse 196
Abbestee, M. 137.
Abel Kathrine 214—15, 444, 496, 500, Stiftelse 500—01.
Abenzur, Jakob 358.
Abraham, Josef 355. **Levin** 355.
Accise 24, 401, 402, 404—05, 521. **Accisebod udenfor Vesterport** 152, 536. **Udenfor Østerport** 533. **Udenfor Nørreport** 533. **Accise-skriver** 401.
Ackerman, Gert 327.
Adelen 216, i **Borgervæbningen** 460. **Adelige Retigheder** 103—04.
Adelaer, Kort, 22, 127, 131, 209, 307, 371.
Adelgade 31. **Nr. 65—87**, **Nr. 82—90**, 36, 543.
Admiralgade **Nr. 5**, 327. **Nr. 8**, 324. **Nr. 28**, 440.
Advenir, Jean Louis 167.
Afvisere 79.
Agar, Jakob d', 345.
Ahlefeldt, Frederik, Kommandant 12, 77, 217—18, 468. **Frederik, Storkansler** 47, 306, 375, 379, 481. **Klavs** 7. **Envoyé** 305. **N. N.** 333.
Ahlefeldts Bastion 7.
Akademi, ridderligt 58, 59, 207—08, 300, 508—09.
Albertus Mathisen 13.
Allewelt, Otto 327.
Allungade 91.
Alsteen, Jokum 396.
Altenburg, Prinsesse af 191, 311.
Alter, Johan 530.
Alvart, Nikolaj 507.
Amager, 3, 4, 28. **Amagere** 150, 151.
Amagertorv 76, 81, 88, 150, 151, 154, 235, 244, 312, 315, 324, 325, 326, 360, 363, 465, 472, **Nr. 8**, 96. **Nr. 14**, 437. **Nr. 15—17**, 450. **Nr. 27**, 442.
Amalienborg 25, 37—40, 72, 302, 310—11, 312, 313, 390—98. **Have** 8.

- Amphue 229.
 Amsterdam, Gaard 325.
 Andagtsbøger 338.
 Andreas, Kongens Gartner 395. Bentsen 36. Jakobsen, Borgmester 396, 411, 412, 433—34. Olufsen 521.
 Anne Hattemagers 202.
 Annebjerggaard 443.
 S. Anne Bro 28.
 S. Annegade 96.
 S. Anne Kirke 31.
 S. Anne Kvarter 34, 517, 520.
 S. Anne Plads 40—41. Nr. 18—22, 35, 41, 175.
 Arbejdsløn 4.
 Arbejdsvogne 79.
 Arctander, Søren 390.
 Arenstorf, General 535.
 Arent Berntsen 47, 176, 414, 441—42, 521, 526.
 Arf, Nikolaj Jansen 96, 137.
 Arien, Hans Nikolaj 397.
 Arkitektens Forklaring 290.
 Arne Magnussen 271.
 Arresthus 540—42 jfr. Slutret.
 Arveafgift 516.
 Arvehylding 363—66.
 Arved Mikkelsen se Edelberg.
 Aspach, Adam Daniel 464, 510, 511.
 Assemblée 222, 332—33.
 Assistenshus 96, 149.
 Avktioner 148—49.
 Avlsgaarden 489, 514—15, 523.
Baadsmandsstræde 61, 62, 96.
 Baccharach 510.
 Bache, Johannes, 58, 59, 95, 133, 396.
 Bacher, Anne Sofie 451.
 Baden, Johan Statius, 329—30, 396.
 Badere 511—12.
 Badstue 89, 511. = Badekar 188.
 Badstuestræde 54. Nr. 12, 97. Nr. 20, 357.
 Bagerne 145, 274—76. Bagersvende 292—93.
 Bagger, Biskop 174, 340, 349, 527.
 Bahr, Jakob Kristoffer 337.
 Balcke, Hans 395.
 Ballastpælene 7, 16, 18, 20, 28.
 Baller, 332—33.
 Balthazar, fransk Kok 324.
 Bang, Lavrids Kristensen 197.
 Banner, Niels 239—43.
 Barakker (Kaserner) 107, 139.
 Barbech, Josias 182.
 Baredaab 210.
 Bartholin, Albert 434. Kasper 239. Rasmus 97, 225, 411, 412.
 Bartholomæus Jensen 126, 209, 431—32, 448, 500, 519, 528.
 Bartold Trompeter 397.
 Bartsvær 220—22, 294, 377, 510—11.
 Basilisk 303.
 Bassewitz, Oberstløjtnant 395.
 Bauman, Gabriel 329, 530. Kasper 180, 212.
 Becher, Apotheker, 396.
 Bechmann, Johan Henrik 511.
 Been, Bogholder 396.
 Befæstning 1—15.
 Begravelser 211—14. Begravelsesvers 212.
 Behrman, Johan 169.
 Belange, Johan 166.

- Bellegarde, Pierre 331.
 Belyn, Pierre 137.
 Bent Knudsen 521.
 Benzon, Niels 395, 413.
 Bergen, Gaard, 325.
 Beschimpfung 281.
 Bestikkelser 524—25.
 Betjente, kgl. 142.
 Beverlin, Kristian 220, 524.
 Beværtninger 330.
 Biblioteker 196—97, 387.
 — kgl. 58, 149.
 Biil, Klavs 322.
 Bille, Sten Andersen 6, 97,
 226—27, 244—45, 373,
 412, 488.
 Billedhuggere 181.
 Bischof, Bartold Henrik 96.
 Bisson, Klavs 183.
 Bistrup Gods 122, 401, 403,
 410—11, 515—16, 518,
 521.
 Bjelke, Henrik 15, 22, 47,
 94, 127, 217, 332, 371,
 375, 386, 411. Jørgen
 12, 64, 227, 305, 347,
 370—76, 416, 544. Kri-
 stian 47.
 Bjerring, Thomas 174.
 Bjørn Jakobsen 440.
 Blaagaard 530.
 Blaataarn ved Langebro 58.
 Bladt, Hans Pedersen 23,
 125, 126, 428—30. Mar-
 tha 430. Peder 126, 411,
 429, 430.
 Blegdamme 297, 367, 520,
 531.
 Blegdamsvej 9.
 Blinch, Valdemar 219.
 Bloch, Guldsmed 395.
 Blom, Johan 398. Klavs 171.
 Blygade 31.
 Boder 81—82, 517, 520.
 Boeuf, Jean Baptiste 166.
 Bogholderi 149—50, 506—07.
 Boldhuset 58, 328—29. Bold-
 spil 328.
 Boldhusgade 327.
 Bolværk 24.
 Bommen 17, 369.
 Bonnix, Klavs 172.
 Borgergade 31, 32, 543. Nr.
 21—25, 36.
 Borgerskab 402, 405.
 Borgervæbning 307, 312—13,
 365, 458—63, 470—71,
 475—76, jfr. Vagt.
 Borgmestere 422—34.
 Borneman, Cosmus 412, 433,
 519. Johan Adolf 265.
 Biskop 262, 350. Magda-
 lene 448. Thyra Beate
 510.
 Borup 435.
 Boschier, Reimand 137.
 Botzen, Johan 174—75, 183.
 Peter 183.
 Bourdier, Benjamin 137.
 Boye, Frederik 167, 173.
 Marcus 322—23. Marie
 396.
 Boynenburg, Kammerjunker
 305.
 Bram, Gothard 167.
 Brandforsikring 481—82.
 Brandsted, Johan 171, 396.
 Brandvænget 402.
 Brandt, Peder, Overrente-
 mester 394, 412, 413.
 Brandtavlen 469.
 Brandvagt 464, 474—75.
 Brandvæsen 412, 468—82,
 518, 523.
 Brask, Gert 236. Johan 507.
 Martinus 506—07.

- Bredgade 32, 71, Nr. 4, 64,
Nr. 17—37, 36.
- Brinch, Iver 396.
- Broch, Jens Sørensen 94.
- Brochman, Enevold 495.
- Brochorst, Overkøbmand 398.
- Brogade 28—29, Nr. 3, 97.
- Brolægning se Gader.
- Brolæggerstræde 302, 388,
Nr. 9, 97.
- Brudler 281.
- Brun, Henrik 322. Peter 440.
- Bruno, Claude 165, 353, 396.
Kaptejn 488.
- Bryggere 116, 144—45, 176
—79, 401, 413.
- Bryggernes Lavshus 359.
- Bryggervangen 520.
- Brylluper 210, 323.
- Bræddetag 88.
- Brændevinsbrændere 179—80,
493.
- Brønde 262, 497, 499.
- Brønshøj 176, 441.
- Budolph, Morten 448.
- Bundgarnstader 520.
- Burgunden, Peder 231.
- Burmester, Kristian 279.
- Burrhi 4, 163, 308.
- Byfoged 232, 402, 406, 494.
- Bülche, Ditlev 415. Mar-
grete 415, 423. Peter 401,
415—16. Titus, Borgmester
158, 159, 275, 371, 372,
401, 411, 415, 416, 422
—24, 522, 523. Titus
423.
- Bülow, Overmarskal 305. Jom-
fru 395.
- Byssing, Klavs 59, 412, 537.
Mathias 275. Rasmus 341.
- Bøfeke, Ditmer 442—43, 449,
457. Hans 443. Johan 93
—94, 190—91. Jørgen
199, 412, 443, 451—52.
- Børnehuset 42, 155—60, 249,
250, 251, 258, 260, 261,
279, 499.
- Børsen 59, 132—34, 181,
219—20, 325, 363, 374.
- Calvinister** 166, 343—47.
- Cantor, Abraham 355. Axel
355. Frederik Kristian 171.
Moses 355.
- Cappadocia 325, 489.
- Chappis, Povl 137.
- Charlotte Amalie 343, 344,
345.
- Charlottenborg se Gylden-
løves Palais.
- Charlottenlund 335—37.
- Chaveau, Kapelmester 395.
- Chevalier, Jacques 507.
- Chokolade 322.
- Choppis, Msr. 490.
- Choqvæt, Vilhelm Frederik
333.
- Clemen Dansemester 333.
- Cochiliebrædder 181.
- Comte le Roy 306.
- Cornelius Nissen 149.
- Corps de Garder se Vagt-
huse.
- Cortaud, David 323.
- Coulon, Henry 165, 490.
- Crequi, fransk Kok 324.
- Croix, de la 322.
- Daa, Gregers** 237, 395.
- Daabelsten, Thomas Jensen
126, 326, 412, 434.
- Daarekiste 159.
- Damaskvævere 167.
- Dampierre, Sprogmeister 507.
- Danmarksgade 30.

- Danmarkstov 31.
 Danneskjolds Hotel 36.
 Danselærere 332.
 Danske Kompagni 323, 331.
 Danxt, Kort 149—50, 507.
 David, Israel 354.
 David Kristensen, Præst, 450.
     Skolemester se Reich.
 Davidson, W. 127.
 Decher, Hein Pedersen 184.
     Karl 327.
 Defensionsskat 117, 129.
 Defract, Peter 543.
 Deichman, Peder Villumsen
     425, 494—95, 539.
 Demarkationslinie 1, 9—10,
     526.
 Denys, Margrete 270.
 Dibbern, Johan Frederik 397.
     Nicolaus 507.
 Dickelen, Roland 439.
 Didrik Boldmester 543. Kri-
     stoffersen, Tolder, 432, 448.
 Ditmarskengade 30.
 Ditmer, Henrik 538.
 Dolmer, Rasmus 224.
 Donep, Kammerjunker 305.
 Dorn, Peder 533.
 Dragør 384.
 Drejersvende 293.
 Dreyer, Frederik 397. Hans
     337. Peder 397.
 Drikfældighed 215.
 Drikkegilder 216—17, 319
     —22.
 Dronningens Bredgade 71.
 Dronningens Dam 30.
 Dronningensgade Nr. 21, 444.
 Dronningens Have 8, 530,
     534.
 Dronningens Kanal 30.
 Dronningens Tværgade 32, 43,
     Nr. 17—27, 36.
 Druen, Gaard 325, 543.
 Drusius, Student 396.
 Drøge, Johan 396, 449.
 Dueller 216, 221, 223—24,
     225, 543.
 Duc d'alber 19, 28.
 Dverig, Kristen Andersen 430
     —31, 519. Sigfred Friis
     422, 431, 434.
 Dyre, Henrik 324.
 Dyrehaven 310, 335—37.
 Dyrkøb 327, 439.
 Dyrup, Erik Lavridsen 176.
 Dyssel, Kristian Frederik 332.
Ebbe Levesen 327.
 Ebberød 156.
 Edelberg, Arv Mikkelsen 96,
     231, 524.
 Edinger, Nikolaj 439. Vilhelm
     137.
 Ees, Peter de, fransk Kok 324.
 Eggertz, Henrik 174. Povl
     330.
 Ehm, Henrik 35, 94.
 Eisenberg, Frederik 495.
 Elefanten, Gaard 325.
 Elers, Jørgen 209, 395, 413.
 Eller, Hans Henrik 331—32.
 Embedsmænds Lønning 113.
 Endeløsstræde 54—55.
 Enevold Hansen 167.
 Engel, Peder Mikkelsen 511.
 Engelbrecht, Kristian 229—30.
 Engelen, Gaard 325.
 Engelsk Kok, 315, 324, 333,
     403. Skib 368, 369.
 Enhorns Bastion 170.
 Enicelli, Guldsmed 397.
 Epitafier 212.
 Erichsens Palais 47, 441.
 Erik, Dronningens Snedker
     395. Vestindiefarer 396.

- Ernst, Jørgen 241. J. B. 487.
 Esbach, Peter 182, 327.
 Esbern, Brygger 61.
 Esmitt, Adolf 131. Johan
 62—67.
 Essen, Anna Margrete v. 170.
 Henrik v. 327.
 Essenbæk, Hans Rasmussen 95.
 Evert Jansen 25—26, 45.
 Exercerplads 535—36.

Falchenhahn, Grevinde 254.
Falkonergaarden 59.
Fallitboer 147.
Faner, Borgervæbningens 458,
 538.
Fanesving 331—32.
Farverier 157, 167, 172—73.
Fasche, Ditlev 84.
Fastelavn 273, 292, 315, 334.
Fattigvæsen 409—10. Kirke-
 gaard 533.
Feltman, Jakob 396.
Ferdinand Vilhelm, Hertug af
 Württemberg 305, 357.
Ferdinandus, kgl. Kok 395.
Filegranarbejder 184.
Fin Nielsen, Borgmester 125,
 130, 365, 431.
Finche, Søren 502—03.
Fine, Hans de 395.
Fiologamist 397.
Fiolmager 183.
Fischer, Mathias 530.
Fiskeblødere 151, 154.
Fiskedamme ved Vartov 402.
Fiskerhuset 527.
Fiskerkoner 53. Fiskekræm-
 merlav 155. Fiskere i
 Livsfare 384—86.
Fisketorv 77, 150—51, 154,
 492—93.
Fjælehus 87.
- Flech**, Balthazar 395. Maren
 534.
Fleischer, Esaias 339—40.
Sekretair 36.
Flensborgs Vaaben, Gaard 325.
Flor, Sivert, 149.
Floresen, Kaptejn 378.
Fløjelsvævere 166.
Fløjten, Gaard 543.
Fogedsvende 494.
Fogh, Jørgen 371, 379, 401,
 424—28, 458, 522, 523.
 Katrine 426. Kristen Niel-
 sen 453. Lavrids Nielsen
 452—53, 489. Mathias
 Nielsen 453. Niels Lavrid-
 sen 424.
Fogt, Gotfred 172.
Folkeskat 112, 117.
Folketal 184—86.
Folketheater 96.
Fontainen paa Gammeltorv
 498, 499, 518.
Fontenay, Familie 347.
Foraar, tidligt 386.
Foret, la, Oberst 395.
Forfængelighed 214—15.
Forgyldte Anker, Gaard 325.
 Bjørn 325. Falk 325. Hjort
 325. Kors 325. Sol 325.
 Svane 325. Ørn 325.
Formueskat 116.
Forordninger 405.
Forprang 140—42, 154.
Forseglingsspenge 402.
Forskrivelse til Djævelen 342
 —43.
Forstrækninger til Kongen 182.
Fortifikationsskat 110—11.
Fortunen 324.
Fortunstræde Nr. 3, 92—93,
 327, Nr. 5, 322, Nr. 7,
 325, Nr. 4, 325.

- Foss, Jakob 84. Jens 509.
   Mathias 339. Peder 481
   —82.
 Fosse, Etienne de la 160—61.
 Fostermord 261—62.
 Franch, Andreas 452.
 Frands Frandsen 396. Jon-
   sen, Raadmand 440.
 Frankfurt am Main, Gaard
   325.
 Fransk Ambassadeur 311—
   12. Doktor 396. Kok 324.
   Kræmmer 396. Købmænd
   489—91. Lærerinde 395.
   Soldater 258—59.
 Franskbrød 208—09.
 Frederik III 294—96. Frede-
   rik IV 311, 312, 314, 357.
   Jakobsen 318. Thuresen
   se Thuresen.
 Frederiksborggade 54, 81,
   Nr. 9—11, 327.
 Frederiksholm 47—50, 53.
   Kanal 16, 21—22, 50, 78,
   262, Nr. 6, 96, Nr. 16
   —20, 95.
 Frelsers Kirke 176, 502.
 Fri Rigsstad og Rigens Stand
   101—02.
 Friede, Jokum 166.
 Friis, Mogens 72, 310. Niels
   241, 333. Sigvart 431.
 Friman, Johan 436.
 Frimandag 272.
 From, Jakob 395.
 Frue Kirke. Konventhus 359.
   Kirkegaard 264—65. Sogn
   49. Latinskole 504.
 Fuchs, Oberst 191.
 Fuglestangen 331.
 Fuiren, Henrik 505. Maren
   436. Mechtele 436, 450.
   Villum 436—37, 450.
 Fuirens Gang 88, 436, 437.
 Fuchs, Gotfred 396, 478—
   79. Konsumtionsbetjent 113
   —15.
 Fynske Herberg 325.
 Fürst, Henrik 355. Ruben
   355.
 Fyrværkeri 307, 309, 313—
   14, 315, 537.
 Fægade 31.
 Fægtning 321—32.
 Fællad, Nørre 519, 534—36.
   Øster 519.
 Færgestræde 76, 78, 81, 93,
   325. Lille 324.
 Færøerne 125—26, 128, 139.
Gabel, Armgard Sofie 217.
   Kristoffer 139, 175—76,
   215, 417, 422, 499, 522,
   528—29, 530, 534. Jomfru
   241, 333. Madame 396.
 Gabestok 252, 264, 525—
   26 se Halsjærn.
 Gabriel, Magnus 355.
 Gad, Jakob 486.
 Gadernes Brolægning 74—78.
 Gadefogder 63, 67, 71, 80,
   523.
 Gadeløgter 97—100, 412,
   465, 518.
 Gadernes Renselse 62—74,
   411.
 Gadespektakler 236—49.
 Gadernes Udvidelse 76, 82.
 Galanterihandlere 323.
 Galger 232—34, 399 jfr.
   Vippegalge.
 Galleista, Antoine 352.
 Gamborg, Anders 327, 509.
   Frederik 327. Knud 327.
 Gamle Prins, Gaard 324.
 Gammelholm 56.

- Gammelstrand Nr. 14, 431,
 Nr. 22, 432, Nr. 24, 327,
 Nr. 26, 97, Nr. 28, 327,
 Nr. 32, 325, Nr. 36, 437,
 Nr. 46, 445, Nr. 48, 365.
 Gammeltorv 54—55, 76, 78,
 151, 154, 309, 312, Nr. 1,
 433, Nr. 2, 453, Nr. 14,
 443.
 Gan, Frederik 337.
 Garben, Hans 219.
 Garderstald 59, 249.
 Gardiner 196.
 Garnisonen 105—10, 235,
 243—49, 249—50.
 Garnisonskirke 39, 41. Kirke-
 gaard 527, 544.
 Garvere 402.
 Gedde, Admiral 220—22, 239.
 Geist, Organist 396.
 Generalgevaldiger 246.
 Georg Jensen, Apotheker 451.
 Gerard, Hierome 183.
 Gerding, Herman 99, 201,
 472, 477—78.
 Geridoner 190, 193.
 Gersdorf, Joakim 47, 359,
 361. Sybille 375. Over-
 ceremonimester 305, 312.
 Gert, Sprogmeister 507.
 S. Gertrudstræde 54, 96.
 Getzel, Johan Vitte 355.
 Gevert, Mikkel 275.
 Gibsbilleder 188.
 Giese, Frederik 36, 47, 242,
 395.
 Gilbert, Jakob 183.
 Giraut, Elias 137.
 Giøe, Marcus 305. Mette
 534.
 Glas 197. Glasmanufaktur
 167—68, 174.
 Glasboch, Daniel 395.
 Glæde, Madam 225—26, 544.
 Gobers, Kasper 323.
 Godtkøb, Gaard 327.
 Goldschmidt, Just 355. Mejr
 354, 355, 356. Moses
 Mejr 355.
 Gonzal, Henry 183.
 Goris Tillesen 378.
 Gosau, Nikolaj 66—67.
 Gotersgade 31, 33, 70, 90,
 472, Nr. 16—30, 416,
 Nr. 21—25, 450, Nr. 103,
 97.
 Goterstorv 31.
 Gougeon, Gregoire 137.
 Graabrødretorv 151, 153, 154,
 217, 474.
 Graahed, Jens Pedersen 229.
 Graf, Johan 522.
 Gram, Jægermester 242. Pe-
 trus Laurentii 502.
 Granada, Isak 355.
 Grenst, Laurentius Petri 502.
 Griffenfeldt 131—32, 206,
 348, 369, 370, 375, 378
 —81, 387, 414, 424—25,
 537—38.
 Groth, Kristoffer 72, 537.
 Grothschilling, Bendix 36.
 Grund, Georg 444.
 Grundmurede Huse 80—81.
 Grundslag 540.
 Grundsten lægges 314.
 Grundtaxt 412.
 Græspenge 112, 516, 517,
 520.
 Grønland 31, 234.
 Grønnegaard 374.
 Grønnegade 18, 89, 437, Nr.
 39—43, 450.
 Grøntorv 493.
 Guineisk Kompagni 130—31.
 Guldhuset 163.

- Guldtrækker 166—67, 184.
 Gyldencrone, Holger 222—24.
 Gyldenlund 335—36.
 Gyldenløve, Frederik 397. U.
   F. 7, 22, 23, 45—46, 167,
   169, 215, 216, 236, 304,
   305, 314, 316, 332, 333,
   335—36, 351, 358, 477.
   U. K. 45.
 Gyldenløves Palais 45, 46,
   48, 96.
 Gyldensparre, Albert, 318,
   411, 412.
 Gyldne Rose, Gaard 543.
 Gyllenstjerna, svensk Gesandt
   216, 236—37, 312—14.
 Gynter, Andreas 402.
 Gæld, Stadens 513—14.
 Gæstebud 211.
 Gæstgivergaarde 324—27, 543.
 Gæthuset 46.
Haandværkere 145—46, 180
   —86 jfr. Lav. — iblandt
   de 32 Mænd 454. Gevon-
   heit 290.
 Haber, Hans 229—30.
 Hacqvart, Filip 352, 510.
   Kristian Vilhelm 352.
 Hagemann, Kavallergarde 396.
 Hahn, Overjægermester 215.
 Hald, Jens Nielsen 95—96,
   191—92, 199, 388, 402,
   501.
 Hall, Jonas 396.
 Hallandsaas 43.
 Halmtorv 50, 78, 151, Nr.
   75, 96.
 Halsjærn 71. 235—36, 525
   —26. se Gabestok.
 Hamborg 124.
 Handel 124—25, 413.
 Handelsflaade 134—37.
 Hanens Bolværk 2, 7.
 S. Hans Aften 335.
 S. Hans Hospital 499.
 Hans Carstensen, Renteskriver,
   395. Hansen, Proviant-
   skriver, 215, 500. Han-
   sen, Underfoged 487—88.
 Jepsen, Skildrer 195. Ju-
   stesen, Stadskaptejn 447.
 Kaspersen 537. Kristoffer
   322. Larsen, Gæstgiver
   327. Levesen 524, 537.
 Mortensen 324. Nielsen,
   Assessor 95, 169—70. Ol-
   sen 533. Olufsen 440.
 Olufsen, Byfoged 365. Sten-
   sen 534. Sørensen, Borg-
   mester 439.
 Hansen, Kristian, Stamhus-
   besidder 104.
 Hanstein, Antoni 223.
 Harboe, Jens, Geh. Raad 413,
   423, 527.
 Harstal, Staldmester 305, 395.
 Hartman, Kaptejn 219.
 Hartzau, Guldsmed 395.
 Hassel, Peter 229.
 Hatstafferere 148.
 Hatte 202.
 Hattemagere 159, 182, 279
   —80.
 Haven, Frands v. 238. Lam-
   bert 97, 413.
 Havfruen, Gaard 325.
 Havfrue 382.
 Havnen 15—30.
 Haxthausen, Overstaldmester
   305.
 Hayes, Rebekka 171.
 Hazardspil 318—19.
 Hegerfeldt, Herman 188.
 Heidelberger Vinfad, Gaard
   325.

- Heideman, Johan 2, 67—72, 326.
 Heider, Morten 442, 526, 538.
 Hellekande, Rasmus 534.
 Helligaands Kirke 359, 380, 414, 457. Sangværk 309, 310. Klokketabel 479.
 Helligkorsstræde 87.
 Helligtrekongers Aften 334.
 Helmer, Strange 98, 378.
 Helters Bastion 2, 4, 7.
 Helsingørgade 34—35, Nr. 20—22, 36.
 Helt, Kristen Pedersen 526.
 Helverskov, Familie 436.
 Hemmert, Peter van 327.
 Hennings, Simon 534.
 Henrettelser 234—35, 398—99.
 Henrik Jakobsen, Raadmand 435—36. Klavsen 450.
 Herfort, Hans 496. Kristoffer 324, 396.
 Hering, Baltser 287—88.
 Herregade 31.
 Herresøe, Peter v. 137.
 Hess, Hofraad 36. Villum 534.
 Hestegade 31.
 Hestehold 209.
 Hestemarked 44, 153.
 Hestemøller 41, 116, 117—18, 175, 177—78, 179, 404.
 Hettave, Klavs 12.
 Hildebrand, Mathias 340—41.
 Hirschnach, Oberst 451.
 Hjort, Henning 447. Henrik 202, 280. Kancelliraad 395.
 Hjortshøj, Søren Rasmussen 270, 411, 524.
 Hjørring, Anders 532, 533.
 Hoburg, Hans 231.
 Hofbetjente 374, 460.
 Hofman, Gotfred 57.
 Hofmester, Nikolaj 505—06.
 Hoftheater 301—02.
 Holck, Ejler 411.
 Holcks Bastion 7.
 Holdepladser, Bøndervognes 79.
 Holger Danske, Gaard 543.
 Hollænder, Johan 224.
 Hollænderby, Ny 176, 308.
 Hollændere 124.
 Hollandsk Luthersk Menighed 41, 502.
 Hollandske Arbejdsfolk 137—38. Bagere 208. Klæde-
 dragt 138. Klæde-manufaktur 159. Lindetræer 537.
 Malerier 192, 195. Mur-
 sten 176, 345. Møbler 187—94. Potter 184. Skibe 368—69. Skippere 132, 136. Træer 40, 537.
 Holman, Octavius 166, 184.
 Holmens Bro 27, 82, 150, 308.
 Holmensgade Nr. 23, 97.
 Holmens Kanal 76, Nr. 4, 440, Nr. 10—12, 444, Nr. 16, 96, Nr. 22, 451.
 Holmens Kirke 359, 365, 502.
 Holmens Folk 245, 247—49, 250, 251.
 Holmer, Peter 325, 437, 527.
 Holst, Daniel 337. Nikolaj 77. Niels 533. Povl Lorens 297.
 Holstengade 31.
 Hondorph, Sten 47, 97, 412.
 Hoppe, Iver, Admiral 412.
 Horndal, Anders 21.
 Hotel d'Angleterre 47, 52.

- du Nord 47, 94. Phoenix
 36, 94. Royal 324.
 Hov, Dorthe Nielsdatter 508.
 Hovedvagt 43—44.
 Hubolt, Bogfører 396.
 Hundehus paa Slottet 59.
 Huse 80—97, 187—94.
 Huslejeafgift 518, 520.
 Huusman, Johan 97—99, 182.
   Ritmester 395.
 Hvalfangst 138.
 Hververe 369—70, 487—88.
 Hvide Bjørn, Gaard 378.
   Rytter 325. Svane 324.
 Hylling, Lavrids 267, 270.
 Hyltebroen 522, 536.
 Hægemand, Valter 490.
 Høbsch, Hans 326.
 Høg, Just 430—31. Mogens
   1 20.
 Højbro 24—25, 26—27, 48,
   79, 150, 428.
 Højbroplads Nr. 2, 236, Nr.
   4, 225, Nr. 15—17, 327.
 Højbrostræde 76, 78, 81, 93,
   97, 150, 154, 325, 326,
   493.
 Højkarlen, Jens 317—18.
 Højvande 382, 383.
 Høkere 140—42.
 Hønniche, Henrik 219—20.
 Hønskræmmerlav 155.
 Høyer, Henrik 126. Johan
   372, 443. M. 538. Oluf 327.

 Ildebrande 386—98.
 Ildstedskat 116, 117.
 Indkvartering 105—10, 146
   —47, 373, 376, 377, 404,
   413.
 Indtog 306—08.
 Industri 155—86.
 Inkvisitionskommissionen 495.

 Isak Jakobsen 187, 196.
 Isenberg, Herman 534.
 Isenkramvarer 148.
 Islandsk Kompagni 125—26,
   128, 359, 362, 420—21.
 Islandsk Reberbane 8, 37, 40.
 Israel, David 355.
 Italienske Skorstene 14.
 Itzen, Albert 436.
 Iver Klavsen 450. Povlsen
   534.

 Jacobæus, Holger 413.
 Jakob Andersen, Mag. 502.
   Bendixen 453. Bjørnsen 440.
   Brydelsen 397. Ejlersen
   440—41. Henriksen 534.
   Madsen 132. Nielsen 169
   —70. Petersen, Kammer-
   tjener 304, 335, 336.
 Jan Jansen 172, 482.
 Jean Jean 137.
 Jens Bjørnsen 534. Boyesen
   438, 532. Bomslutter 326
   —27. Jakobsen 396. Jen-
   sen 504—05, 508. Klav-
   sen 450. Madsen 2, 530.
   Movridsen, Byfoged 194—
   96, 439, 494. Parykmager
   396. Pedersen 113—15.
   Sørensen, Renteskriver 430.
 Jermers Taarn 4.
 Jessen, Gehejmerraad 405.
 Johan Georg, Hertug af Sach-
   sen 303, 306, 307.
 Johan Ejlersen 325. Lorent-
   zen 396, 434. Mikkelsen 534.
   Nielsen 118—19. Petersen
   324. Sørensen 336.
 Jokum Lassen, Borgmester 219.
   Skarpretter 253.
 Jordskyld 520, 531.
 Judicerhus 59.

- Juel, Jens 164, 306, 332, 413. Lene 395. Niels 23, 46, 71, 94, 209, 217, 306, 310, 333, 411, 543. Ove 543. Peder Rasmussen 524. Justering 512. Juveler 195—96. Jydske Herberg 543. Jürgen, Johan 95, 159—60, 396. Jæger, Herman 168. Johan 95. Jærngade 31. Jærnstænger for Vinduer 91. Jøder 56, 171, 353—58. Jødekirkegaard 355, 515. Jørgen, Prins 45, 309, 310, 312, 348. Bjørnsen 440. Iversen 398. Jørgensen 325—26. Knudsen 219. Villumsen 500. S. Jørgen, Gaard 543. S. Jørgens Sø 499, 528—29.
- Kaabergade** 31. Kaaberskat 116, 182. Kaasbøl, Præsident 441. Kaffe 322. Kaffen, Klavs 506. Kag 525. Kagstrygning 234. Kakkelovne 85, 508. Kaldsret, Magistratens 414—15. Kalkmaaling 401. Kalveboderne 47—48, 49. Kalvehaven 531. Kalvehovedet, Gaard, 543. Kamisolmanufaktur 167. Kammen ved Vesterport 3. Kanalerne 98, 412 jfr. Havnen. Direktion 20. Kancellierne 59. Kandestøberne 512.
- Karaibisk Kompagni 130. Karl, Prins 26. Vinskænker 337. Karnapper 82. Karosser 206, 209, 492. Skat af 117. Karsten Pedersen 327. Karussel, 305—06, 312. Kaserner 107, 139, 248. Kastellet 10—15, 108, 233, 234, 368. Kat paa Volden 2. Kattenberg, Nikolaj 327. Kattesund 85, 515, Nr. 14, 96. Kejsergade 367. Kejtum, Margrete 431. Kirchhoff, Apotheker 396. Kirkegaard i S. Annegade 61, udenfor Nørreport 533. Kirkegade 31. Kirkeregnskaber 410. Kirkestræde 325. Kjerulf, Morten Nielsen 95. Kjøbenhavns Vaaben, Gaard 326. Klareboderne Nr. 6, 327. Klavs Iversen 450. Jakobsen 397. Lavridsen 397. Tydske Klavs 534. Klein, Hans Pedersen 359, 361, 438. Jakob Hansen 302. Johan Daniel 539. Klingenberg, Jakob 195. Povl 127, 209. Klosterstræde 76, Nr. 1, 433. Klounan, Verner 325, 437, 482, 532. Klud 218. Klædeboderne 76, 78, 81. Klædedragt 197—206. Klædemanufaktur 159. Klærkegade 31, Nr. 31, 330.

- Knabrostræde 55, 388, Nr. 13
—15, 97.
- Kniplingsmanufaktur 166.
- Knippelsbro 18, 19, 27—28.
- Knud Kristensen 428. Olsen
219.
- Knuth, Adam Levin 96, 215,
304, 305. Eggert Kristian
446.
- Kohl, Hieronimus 228.
- Kokke, 323—24.
- Kollekter 159.
- Komedier 157, 315, 316.
- Kommercekollegiet 161—63.
- Kommishandel 148—49.
- Kommissioner, kgl. 411—13.
- Kommissionærer 149.
- Kommunitetet 207, 334.
- Kompagni, danske 515
- Kompagnistræde 388, Nr. 10,
428, Nr. 18, 97, Nr. 20
—22, 95, Nr. 32, 97, Nr.
37, 172.
- Konfekt 208.
- Kongens Blegdam 534.
- Kongens Bryghus 177, 179.
- Kongens Fiskerhus 226.
- Kongensgade, Lille, Nr. 36,
95, Nr. 17, 91—92, 324.
- Kongensgade, Store 77, Nr.
33, 438, Nr. 57—59, 435.
- Kongensgade, Ny, se Ny Kon-
gensgade.
- Kongens Have 4.
- Kongens Dam 30.
- Kongens Kanal 30.
- Kongens Køkkenhave 37, 472.
- Kongens Nytorv 34, 42—47,
76, 77, 81, 150, 153, 232,
233, 305—06, 543, Nr.
23, 443.
- Kongens Staldkarle 246.
- Kongens Vinkælder 294.
- Konsumtion 112—16, 401,
404, 516, 543.
- Kopfrennen 306.
- Kopskat 116, 117.
- Kopulationspenge 112, 516.
- Korduansmanufaktur 167, 174.
- Korngade 31.
- Kornmaaling 401.
- Korsør, Peder Hansen 329.
- Kortspil 318, 321.
- Kostbarheder 195—96.
- Kosvans 282.
- Krabbe, Otto 305.
- Krag, Erik 527. Niels 305.
Otto 120, 359, 361—62.
Palle 305.
- Krakovitz 335.
- Kramboder 88, 93.
- Krands, Jørgen 534.
- Kransen, Gaard 325.
- Kratz, Vulf Kristoffer 331.
- Krepinmager 166, 167.
- Kretschmer, Balthazar Gott-
lieb 511.
- Kreyer, Johan 137, 170. Jør-
gen 170. Katrine Elisa-
beth 170. Lorens 99—
100, 137, 169—70, 171,
192, 457. Lorens 170.
Steffen 170
- Krindsen paa Kongens Ny-
torv 44.
- Kristian V 35, 39, 44, 217,
294, 305. Prins, hans Søn
314, 357. Albrecht, Her-
tug 308. Adolf Madsen
432. Andersen, Guldtræk-
ker 184. Andersen, Student
219. Bertelsen 225. Jør-
gensen 183. Lorentsen 396.
Nielsen i Mervigen 396.
Nielsen, Køkkeninspektør
433—34. Nielsen, Tøm-

- rer 537. Pedersen, Kancellitjener 436. Sanger 534. Simonsen 452. Vestesen 450.
- Kristiansgade Nr. 3, 326.
- Kristianshavn 2, 6—7, 28—30, 49, 61—62, 142—43, 298, 340—41, 345, 354, 388—90, 458. Kirke 502. Fængsel 541—42.
- Kristiansholm 29.
- Kristoffer Hansen 125, 130, 209, 359, 361, 527, 534.
- Kroersker 178.
- Kronprinsens Stald 59.
- Krudttaarne 5, 57, 150, 468.
- Kruse, Dorothea 396. Edvard 35, 41, 169, 175, 315, 480, 530. Jørgen 511.
- Krüger, Gotfred, Ingeniør 13, 174.
- Krøger, Johan 508.
- Krystalmanufaktur 167—68.
- Kræmmere 144—45, 163—64. Svende 293.
- Krøpelin, Lukas Jakob 337.
- Kultorget 96.
- Kunckel, Kristian Albrecht 167.
- Kurprinsen af Sachsen, Gaard 325.
- Kursløse 279.
- Kvindeklæder 202—04.
- Kvægskat 116, 117.
- Kvægtorv 151—53.
- Kvæsthuset 8, 41—42, 157, 158, 314, 371, 377, 383, 543. Forvalter 456—57.
- Kvæsthusgade 41—42, Nr. 4, 35, 94, Nr. 5, 94.
- Kældere, beboede 87, 493.
- Kæmnere 524—25.
- Kæmnerregnskaber 410, 520—23.
- Købmagergade 76, 78, 81, 85, 97, 325, 465, 543, Nr. 39, 97, 327, Nr. 55, 90—91, 322, Nr. 18, 435, Nr. 30, 327, Nr. 42, 347, Nr. 44, 95, Nr. 46, 95, 435, Nr. 50, 445.
- Købmand 136—37.
- Kølichen, Kasper 209—10, 509—10, 521.
- Kønechen, Jesper 341—42. Kristian 342.
- Køning, Jakob 182.
- Kørsel paa Gaderne 79.
- Kørbitz, Hofmarskal, 329, 375, 379.
- Labes, Isak 137.
- Laboratorium paa Kristianshavn 30, 388—90.
- Lach, Hans 508.
- Lachman, Kristoffer 222—24, 333. Den ældre 223.
- Ladegaarden 530.
- Lader 293.
- Lahme, Kristoffer 510—11.
- Laholm, Mathias 220.
- Lakajer 239—43, 360—61.
- Lange, Ove 395. Peder 94. Villum 259, 411.
- Langvadsdam 522.
- Larpent, Etienne 183, 347.
- Lars Bomslutter 534.
- Larsbjørnstræde 325.
- Lassen, Msr. 239. Jens 395. Peder 55—56, 322—23, 533.
- Lassenius, Dr. 255.
- Lauerentsen, Assessor 396, 434.
- Lav 271—94, 371—72, 375, 377.
- Lavatin, Sprogmeister 507.
- Lavrids Andersen 449. Eskil-

- sen 95. Hansen 534. Ibsen 55. Jakobsen 148. Olsen 327, 510.
- Leeg, Søren 430.
- Leegaard, Hans Knudsen 47, 443.
- Leenhard, Peter 184.
- Lehn, Abraham 137, 327, 337, 440. Johan 439—40. Johan 440.
- Lejevaaninger 86—87.
- Lejre udenfor Byen 3, 4, 6, 22, 233, 531, 533, 534—35, 536.
- Lemfort, Zakarias 37.
- Lengerken, Herman v. 137.
- Leonora Kristine 366—67.
- Lerche, Cornelius 34. Vincens 41. Justitsraad 36.
- Lesmede 182.
- Leth, Hans 310, 340.
- Levemaade 145.
- Lewenstein, Andreas 167.
- Levin, Gartner 395. Adam 355. Josef 355.
- Liebendahl, Jørgen 55.
- Liebendantz, Didrik 332.
- Ligbegængelse 309—10, 315.
- Ligbærere 253, 503—04.
- Limsyderi 174.
- Lincher, Kancelliraad 325, 395.
- Lindberg, Adam Levin 434. Jakob 434. Johan Kristoffer 434. Søren 434.
- Lindeman, Frue 396. Steffen 137.
- Linedanser 302.
- Linnedvæveri 159.
- Livgarden 106—08, 246—47, 248—49, 530, 535.
- Lodberg, Kristian 441.
- Lomborg, Rasmus 224.
- Lorme, Mikael 510.
- Lornsen, Borgmester 396.
- Lovgarveri 276—77.
- Lovise, Frederik IV's Dronning 331.
- Luftsyn 383.
- Luntespinderi 167.
- Lutzen, Peter 228.
- Lybek 124, 174.
- Lybske Herberg 325.
- Lyders, Kort 280.
- Lykke, Kaj 297—98. Lars 508.
- Lykkepotter 317—18.
- Lyngby 433.
- Lützov, Hofmarskal 305, 357. Page 395. Kaptejn 218.
- Lüxdorph, Bolle 538. Peder 436.
- Læderstræde 52, Nr. 18, 450, Nr. 30, 442, Nr. 36, 449.
- Læger 220—22, 510—11.
- Lækkerbidsken, Store 324, 515.
- Lænker til Gaders Afspærring 84.
- Løche, Nicolaus 302.
- Løgter til Ligbegængelse 212. Haandløgter 231, 467, 473, se Gadeløgter.
- Lønborg, Hans 451.
- Løngang paa Slotsholmen 3, 24, 48.
- Løngangsstræde 49, 50, 150, Nr. 12—20, 172, Nr. 35, 96.
- Lønport ved Rosenborg 77.
- Løsgængere 488.
- Løve, Johan 89, 200, 511. Valentin 511.
- Løvehus 59.
- Løvendal, Oberst 305.
- Maal og Vægt** 512.

- Maaletønder 402.
 Maas, Augustus 395.
 Macculloch, Robert 171.
 Magistraten 400—53.
 Magnus Jørgensen 182.
 Magstræde 51, 150, Nr. 9,
 170, Nr. 15, 172.
 Majfest 247, 334.
 Malerier 194—95.
 Mander, Karl v. 308, 327.
 Mandixen, Hans 52, 534.
 Mansholt, P. 137.
 Manufakturhuset i Rigensgade
 37, 42.
 Manufakturere 344—45.
 Marchal, Henrik 333.
 Marchand, Henry Coulon 165.
 Margrete Mikkelsdatter 437.
 Mariager, Anna Marie Lav-
 ridsdatter 423.
 Markmand 522.
 Mars, Hans 533.
 Marselius, Selius 120.
 Marsvin, Karen 380.
 Marthe Hansdatter 429—30.
 Masius, Dr. 300, 340, 449.
 Maskerade 336.
 Materialgaard 58, 78, 525.
 Mathias Jensen 172.
 Maupin, Claude 183.
 Mazar de la Garde 347.
 Mechlenborg, Ingeborg 437.
 Niels 148.
 Mechen, Johan Joakim 449.
 Meese, Bendix 286, 444.
 Meffarts Kort 148, 318.
 Meine, Henrik 220—22.
 Meller, Johan Kristensen 61,
 452.
 Merche, Johan 184.
 Merhof, Johan 527.
 Merle, Staldmester 34.
 Mervigen 374, 396.
 Mesterstykker 405—06.
 Meulengracht, Jørgen 453.
 Meunie, Esaie de 183.
 Meurs, Jan van 184.
 Meursnier, Jean 183.
 Meyer, Anne Hejnsdatter 417.
 Gert 481. Reinhold 47.
 Samuel 534.
 Michelbecher, Vigant 22, 50,
 94—95, 137, 345, 396.
 Mikael Henriksen, Mag. 36,
 340, 414—15.
 Mikkell Klavsen 521. Mik-
 kelsen 21. Sørensen 113,
 —15.
 Mikkellbryggersgade 87.
 Mikkell Vibesgade 54.
 Milan, Gabriel 131.
 Misii, Charles de 137.
 Miveille, Pierre 137.
 Mogens Zakariasen 174, 378.
 Mohr, Lorens 188, 199.
 Mooch, Joh. 28—29.
 Morianer 357, 396.
 Morten Jensen 533. Mikkell-
 441. Movridsen 396. Niel-
 sen 20, 26, 126, 412, 447
 —48.
 S. Mortens Marked 316.
 Moth, Mathias 19, 78, 412,
 413. Sofie Amalie 332.
 Motzfeld, Drude 436. Joa-
 kim 255—57, 445. Niko-
 laj 445. Peter 297, 444
 —45.
 Motzman, Johan Georg 29.
 Motzmans Plads 29.
 Muddermaskine 17.
 Mule, Kristian 241, 422.
 Multerpas, Anna 442.
 Munch, Lavrids 51, 336—
 37, 412. O. 414. Ras-
 mus 534.

- Murmestere 181. Mursvende
 238—39, 540.
 Musculus, Hofprædikant 395.
 Musik 337. Instrumenter 148.
 Müller, Frederik Antoni 139.
 Henrik 120, 125, 209, 214,
 328, 429. L. S. 137.
 Niels 137, 396.
 Møbler 187—94. Møbelhan-
 del 180.
 Møinichen, Henrik 95, 337.
 Morten Sixen 510.
 Møllebolværket 7.
 Møllekanalen 150, 172.
 Møller, Bertel Jakobsen 394.
 Fredrik 137, 396. Niels
 137, 396. Søren Nielsen 4,
 51. Løjtnant 232.
 Møllere 115—16, 117—18.
 Møntergade 387.
 Naboløs Nr. 1—5, 432.
 Nakskov 374.
 Nansen, Hans, den ældre 125,
 130, 191, 194, 359—60,
 361, 362, 363—64, 387,
 415, 468, 527. Den yngre
 23, 208, 387, 411, 412,
 413, 420—22, 446, 479.
 Hans, Amtmand 422. Ma-
 ren 442—43. Margrete
 422. Mikkel 422. Sofie 422.
 Nar 396.
 Natmanden 72—74, 228—29,
 233, 523.
 Nattergal, Kristen 268, 507.
 Nattevagt, Magistratens 523.
 Nawonowsky, Alexander 253.
 Nebenlaw, Joh. Krstfr. 134.
 Negre 357, 396.
 Nellikegade 86.
 Niels Hemmingensgade Nr. 6,
 97.
 Niels Enevoldsen 412, 458,
 461. Erlandsen 530. Kri-
 stoffersen 36. Nielsen 327,
 524. Olsen 21. Olufsen
 152, 444. Simonsen 36,
 283, 285.
 Nikolaj Henriksen 414. Skibs-
 bygger 61.
 S. Nikolaj Kirke 310, 365, 414
 —15. Kirkegaard 325. Sogn
 49.
 Nikolaj Kirkestræde 92.
 Nissegangen 52.
 Nold, Dr. 158.
 Norgesgade 30, 32, 43, 94.
 Norgestorv 21.
 Normand, Jaqves 167.
 Norske Anne 259—60. Løve,
 Gaard 325.
 Nyaarsdag 333—34.
 Nyboder 247—48, 325. Vagt
 248.
 Nybro 18, 25, 51.
 Nybrogade 51, Nr. 22, 170,
 Nr. 24, 97, Nr. 28, 172.
 Nybørs 325.
 Nygade 54—56, Nr. 3, 227,
 Nr. 4, 56, Nr. 10, 453,
 489.
 Nyhavn 17, 22—24, 374,
 411, Nr. 41—49, 36, Nr.
 59, 35, Nr. 59—69, 94.
 Nyholm 6—7, 16.
 Ny Kjøbenhavn 30—47.
 Ny Kongensgade 31, 32, 34,
 36, 43, 49, 95.
 Nytorv 151, 232, 233, 234,
 300, 360, 472, 525, Nr. 3,
 327.
 Ny Vestergade 49, Nr. 1—5,
 95, Nr. 4, 96.
 Nürnbergere 148.
 Nøglen, Gaard 325.

- Nørregade 76, 81, Nr. 4, 327,
Nr. 24, 327, Nr. 9, 97,
Nr. 21, 482, Nr. 45, 447.
Nørreport 1, 4—5, 6, 9.
Nørretorv 151.
- O**dense, Gaard 325.
Ogelby, Hans 53, 96.
Oldeland, Hans 380.
Oliemøller 168—70, 173, 473.
Oluf Simonsen 149.
„Omskues“ 281.
Opera 302, 390—92. Opera-
huset 48.
Oplagsret 405.
Orbons, Bendix 137.
Ordinarie 543—44.
Orgelbyggere 183.
Osten, Hofmarskal 316.
Ostindisk Kompagni 124—25,
131—32, 134, 138.
Ostindiske Hus 18.
Ottoman Pasja 308.
Overdaadighed 204—06.
Overformyndere 404, 405.
Overgade neden Vandet 96,
oven Vandet Nr. 32, 444,
Nr. 52—56, 422.
Overkøbmænd 455.
Overtro 263—71.
- P**aarup, Geil 396.
Pachs, Hoffurer 395.
Packenberg, Johan 254—55.
Paillemaille 335.
Pallisberg, Niels 396.
Pantevogn 496.
Papegøjeskydning 331.
Papirmøllen 157.
Paradis, Gaard 326.
Paris, Gaard 325.
Parsberg, Else 52. Oluf
543.
- Parykker 202. Parykblok 189.
Parykmagere 183.
Pauli, Carolus Andreas 301.
Paulli, Margrete Elisabeth 449.
Peblingebroen 537.
Peblingesø 311, 498—99,
519.
Peckel, Peter 327.
Peder Børgesen 491. Han-
sen 137. Jakobsen, Musi-
kant 397. Jakobsen Flens-
borg 435. Jespersen 340.
Jørgensen 198, 253, 521.
Lavridsen 325. Mogensen
521. Movridsen 231. Niel-
sen 149. Pedersen, Borg-
mester 125, 194, 422,
447, 533. Rasmussen 282
—83, 525. Thomesen 173.
Thuresen 524. Villadsen
521. Villumsen se Deich-
man.
- S. Pedersstræde 85.
Peder Hvitfeldtstræde 86, Nr.
4, 90—91, Nr. 9, 437.
Peder Madsens Gang 52, 387.
Pelsværk 202.
Peltzen, Jacobæus 137.
Penon, Samuel 137.
Pesthuset 159, 249, 250,
373, 499—500. Det gamle
534.
S. Petri Kirkes Kapel 48.
Peuchler, Eustatius 7.
Peuchlers Bastion 5, 7.
Pfeiffer, Johan 511.
Pilestræde 87, 325, Nr. 6,
332, Nr. 51, 97.
Piper, Frederik 173. Gert
150, 172. Assessor 395.
Plantin, fransk Kok 324.
Plenge, Johannes 506.
Plessen, Karl Adolf 394. Sa-

- muel Kristoffer 36, 94, 305.
 Gehejmerraad 119, 394, 395,
 402.
 Pleyon, Honoré, 223, 324.
 Plidsfoged 521.
 Pohlman, Henrik 202.
 Politi 482—93. Kommission
 491. Betjente 228, 488
 —91. Skilt 486.
 Pommeranshus 36, 38.
 Pompe, Andreas 169.
 Portenes Lukning 8—9. Port-
 penge 17, 27, 63, 65, 67,
 72, 484, 486, 516. Port-
 nerne 523.
 Post, Johan 396.
 Postgaard, nuværende 422.
 Pottemagere 86, 184, 190.
 Potteovne 86, 87, 89, 91.
 Poumeau, Pierre 137.
 Povisk, Otto 371.
 Povl Justesen 21.
 Prinsen af Danmark, Gaard
 324. Prins Jørgen, Gaard
 325. Prinsen af Oranien,
 Gaard 325, 543. Prinsen
 paa Nørregade 543.
 Prinsensbro 25—26.
 Prinsensgade = Ny Kongens-
 gade 50.
 Prinsens Kanal 30.
 Prinsens Palais 95.
 Prinsessestyr 110.
 Priveter 73, 74.
 Privilegierne 101—23.
 Prokuratorer 406—97, 408,
 495—96.
 Proviantering 382.
 Proviantgaarden 58, 59, 133.
 Prædiger, Abraham 255—
 57.
 Prædiken 338—42.
 Præsident 123, 415—22.
 Præstegaardes Indløsningssum-
 mer 155, 158.
 Præster, afsatte 502.
 Publiqve Pladser 65, 66—67,
 68—69, 72, 519.
 Pødenfant, Familie 165.
 Pøkker, 321.
 Pølsegaarden 501.
 Qvist, Peder Hansen 169.
 Qvitzau, Henning 7.
 Qvitzaus Bastion 7.
 Raadhuset 301, 367, 465,
 518, 519, 523, 537—39.
 Raadstuen 379—80.
 Raadstuekisten 519—20.
 Raadstueseglet 519—20.
 Raadmandsmarken 403.
 Raadmænd 434—53, 454—57.
 Raadstuen foran Slottet 59,
 359, 362.
 Raadstueskriver 81, 388, 407,
 409, 410, 526.
 Raadstuetjenere 406, 407—
 08, 416, 522.
 Raadstuevagt 464—65, 482,
 523.
 Raben, Johan Otto 78.
 Rafn, Jørgen Hansen 130.
 Raketter 334.
 Rakkeren 252.
 Randrup, Morten 299.
 Randulf, Enevold 426.
 Rang, Magistratens 400. Rang-
 strid 217.
 Rantzau, Ditlev 332. Otto
 Henrik 395.
 Rasch, Klavs 20, 26, 27, 29,
 72, 99, 215, 280, 282,
 290—91, 411, 412, 413,
 432, 477—78, 482—93,
 500, 503, 519, 536.

- Raskmagere 167.
 Rasmus Nielsen 524.
 Raveliner 1, 13, 67, 228.
 Ravn, Klavs Iversen 434—35.
   Søren 360—61, 362.
 Ravensborg, Store 437, 527.
 Reberbaner 402, 530.
 Reding, Johan 324.
 Reedtz, Peder 364. Kaptejn
   395.
 Reenberg, Morten 414.
 Reformerte 166 se Calvinister.
 Reformert Kirke 48, 70. Me-
   nighed 343—47.
 Regensen 239—43.
 Regnfanggade, Regnegade 86,
   472.
 Reich, David 420, 505. Land-
   raad 395.
 Reimer, Klavs 412. Margrete
   208. Niels 449.
 Reimert 397.
 Reinhold Hansen 431.
 Rejsetønde 540.
 Rendestene 18, 66, 75, 78
   —79, 518, 523.
 Rens, Antoni 172—73. Ni-
   kolaj 172—73.
 Rentekamret 59.
 Rentepengeskatt 116.
 Resen, Peder 23, 118—19,
   259, 274, 283—85, 371,
   401, 411, 416—20, 482,
   519, 522, 523, 538.
 Rettersted udenfor Vesterport
   234, 399, 518.
 Reusse, Hoffurer 395.
 Reventlov, Konrad 167, 304,
   305, 315—16, 332, 333,
   351, 396, 402, 412, 413.
 Revision 524.
 Riber, Jens 412. Jens Peder-
   sen 452. Peder Jensen 452.
 Ribolt, Frands 303.
 Ridebane ved Slottet 304,
   312. Prins Jørgens 59.
 Ridehuset 59, 294.
 Ridehusbro se Prinsensbro.
 Riese, Hans Povlsen 446. Ka-
   trine 435, 446.
 Rigensgade 31, 35, 58, 163,
   229.
 Rigsraadet 102.
 Ringridning 303—06.
 Ringelman, Dr. 218.
 Roche, Pierre la 183.
 Rode, Mette 225, 326.
 Rodemestere 228.
 Rodriguez, Carlos 149.
 Rollufs, Kasper 148—49.
 Romerske Katholiker 347—
   53.
 Rose, Jaqves de 322.
 Rosel, Steffen 171.
 Rosen, Gaard 325.
 Rosenborg 77, 386. Have 31,
   36—37, 38, 39, 70, 72,
   303, 316, 472.
 Rosenborg Bastion 5, 7.
 Rosenfelt, Asmus 396.
 Rosenheim, Jens 527.
 Rosenkrantz, Jørgen 47. Niels
   2, 7—8, 22, 23, 77, 214,
   310, 499.
 Rosenkrantztes Bastion 5, 7.
 Rosenstjerne, Sofie 214.
 Rosenvinge, M., 239.
 Rosenvænget 174, 527.
 Rotger, Henrik 532.
 Rothsteen, Jens 35. Markvard
   35.
 Ruangel, Kaptejn 255—57.
 Runchel, Johan 267—70.
 Rundel, Trappetaarn 93.
 Rundelen 51.
 Russisk Gesandtskab 307.

- Rustefil 268.
 Rygstene paa Gaderne 75, 76.
 Ruse, Henrik, 7, 10—15, 32
 —34, 43, 48, 77, 141,
 296, 335—36, 496, 531.
 Rysenstens Bastion 7, 15.
 Ryvangen 402, 519.
 Røde Kors, Gaard 543.
 Rømer, O. 20, 26, 39, 55,
 76, 82, 239, 411, 412,
 413, 470, 498, 512, 536.
 Røde Bro 25, se Nybro.
 Rødebro paa Kristianshavn 28.
 Røde Hest, Gaard 325.
 Rønnenberger, Johan Samuel
 507.
- Sach**, Konsumentbetjent 113
 —15.
 Sagefald 516, 521.
 Salpetersyderi 174.
 Salthandel 126—30, 134,
 389.
 Saltholm 382.
 Saltvedel, Johan Adolf 522.
 Saltværk 174—75.
 Samson, Silkevæver 534.
 Sandberg, Abel 47.
 Sandkister 19. Sandtilførsel
 17—19.
 Sangværk 538.
 Sannis, Greve 254—55.
 Sarcis, Jakob de 95, 208
 —09.
 Sax, Samuel 490.
 Scavenius, Peder, Prof. 97,
 412. Prof. 395.
 Schack, Hans, Feltmarskal 7,
 12, 29—30, 61, 84, 332,
 367, 371, 468. Hans, Gen.
 Major 224, 245, 305, 351,
 374—75, 412. Major 109.
 Schacks Bastion 7.
- Schade, Peder 415.
 Schalhorn, Jakob 279—80.
 Scharre, Parykmager 396.
 Schiermer, Klavs 280.
 Schimmel, Andreas 279.
 Schindter, Povl 397.
 Schlägel, Jørgen 234.
 Schmit, Erik Nielsen 130.
 Johan 396. Jørgen 184.
 Schreiner, Frederik 508.
 Schrøder, Hans Ditlevsen 447.
 Johan Herman 137. Johan
 422.
 Schup, Kristian 337.
 Schult, Oversekretær 217.
 Schultz, Gotskalk 397. Kri-
 stian 231, 395.
 Schumacher, Katrine 424, 426.
 Schwartz, Jakob 534. Josva
 340.
 Schøller, Kasper 412, 538.
 Iver Kaspersen 443—44,
 519.
 Sechman, Balthazar, Borg-
 mester 428, 437, 522. Bal-
 thazar, Etatsraad 428. Jo-
 han 96, 428. Jørgen 428,
 452.
 Sehested, Hannibal 365. Kri-
 stoffer 413.
 Seidelin, Hans 450.
 Sejermagere 184.
 Sejlhuset 41—42, 45.
 Selcke, Katrine 170.
 Selmer, Maren 415.
 Sesseman, Møntmester 36,
 388.
 Sevin, Pierre 183.
 Silkehuset 249.
 Silkeklæder 205—06.
 Silkemanufaktur 163—66.
 Sivartz, Johan 137.
 Sivert, Maler 36.

- Sjettepenge 521.
 Sjøleboder 500.
 Skaanske Gods 122, 514.
 Skalmejeblesere 224.
 Skandere 226.
 Skanør 385.
 Skarpretter 253, 522.
 Skattefrihed 110—19. Exekution 496.
 Skeel, Kristen 312. Mogens 305. Otto 23, 47, 305, 411, 413.
 Skeer 208.
 Skibet, Gaard 325.
 Skibsbyggeri 137—40.
 Skidenstræde 85.
 Skifter 402.
 Skildrere 182.
 Skildvagter foran høje Embedsmænds Døre 375.
 Skilte 84.
 Skindergade 76, 78, 89, 325. Nr. 38, 449, Nr. 27, 451, Nr. 31—41, 84.
 Skoboderne 81.
 Skoler 504—08.
 Skomagere 112—13, 273—74.
 Skorstene, ulovlige 472.
 Skorstensfejere 252, 473.
 Skov, Mikkel 12.
 Skovshoved 176.
 Skraldemænd 71.
 Skrive- og Regneskoler 504—06.
 Skruer, Bagervendes 274—76.
 Skrædernes Lavshus 293, 302.
 Skuespil 300—02.
 Skur 81—82.
 Skydebaner 329—31, 527.
 Skær, Klavs 533.
 Skærslibere 183—84.
 Skæver, Sygdom 265.
 Skøder 402.
 Slaabrokke 204.
 Slagtere 145, 224, 231—32. Slagterboder 45, 53, 134, 244, 543.
 Slagsmaal 216—32.
 Slesviggade 31.
 Slotsgade 50, 95.
 Slotsholmen 58, 96, 387.
 Slotsholmsgade Nr. 18, 97.
 Slotsholms Vagt 5.
 Slotspladsen 67, 72, 134, 363, 366, 474.
 Slotsstranden 50.
 Slutteriet 229, 232, 523, 540—41.
 Slutteren 522. Slutterkonen 232, 284.
 Slædefart 311.
 Smædeskrifter 398—300.
 Smørum Herreds Galge 74.
 Snaregade 52—53, Nr. 6, 365, Nr. 8, 97, Nr. 1, 439, Nr. 5, 429, Nr. 9, 448.
 Snedkere 180—81, 280—92, Svende 278—79.
 Sofie Amalie 303.
 Sofie Bastion 169.
 Sofiegade 62.
 Sohl, Johan 539.
 Sohn, Engelbrecht 446. Hans 446. Johan 446. Katrine 446. Klavs 286, 435, 445—46. Klavs 446.
 Sohngaardsholm 446.
 Soldater 184. Soldaterkoner 140—42, 146, 159, 372.
 Solitude 174.
 Sontag, Hans Jørgen 184.
 Sorte Bjørn, Gaard 543. Morian, Gaard 325. Ryt-

- ter, Gaard 324. Ørn, Gaard 325.
 Spaadomme 397—98.
 Span, Admiral 412.
 Spansk Kappe 235.
 Spejlmanufaktur 148.
 Spigelberg, 543.
 Spillekort 318.
 Spiring, Henrik 337.
 Spising 206—08.
 Split, Rasmus 147. Løjtnant 218.
 Spormand, Hans 232.
 Springgade 89, 325.
 Springvandet, se Fontainen.
 Sprøjter 476—79.
 Stabelret 119—22.
 Stadens Gæstehus 324.
 Stadsbygmester 472—73.
 Stadshauptmand 458—61.
 Stadskaptejner 458, 459, 463.
 Stadsmajor 219, 226.
 Stadskælder 402, 539.
 Stadsmusikant 337.
 Stadsmø 225, 396.
 Stadsoberstens Bastion 7.
 Stadsphysicus 509—10.
 Stadt Lybek 325.
 Stalde, Kongens 59.
 Staldmestergaard 58—59.
   Staldmesterens Have 59.
 Staller Jensen 494.
 Stampe, Hans 44, 97, 196, 411, 412, 413, 425, 447, 498, 524.
 Statholders Emblem 544.
 Status se Baden.
 Statzes Have 329—30.
 Steckelman, Bogholder 395.
 Stenboderne 78.
 Stenbuch, Johan 282—92.
 Stenfoigt, Povl Ludvig 184.
 Stenkul, Johan 432.
 Stenkulgade 31.
 Steno, Nicolaus 348.
 Stenvinkel, Hans 4, 27, 54, 72, 411, 537.
 Sternberg, Johan 327.
 Stevningspenge 402.
 Stiefken, Lyder 137.
 Stilche, Jørgen 537—38.
 Stivelseværk 174.
 Stodderfogder 238, 250, 251.
 Stok, Straffeinstrument 370.
 Stokhus 4.
 Stormarngade 30.
 Stormbro 25—26.
 Stormer, Albret Henrik 219—20.
 Stormgade 49, 50, Nr. 2—8, 96.
 Straaskinder 288.
 Straasnider 281.
 Straffe, haarde 234—35.
 Stralsundske Herberg 325.
 Stranden, Ved 82, 97, 164, Nr. 6—8, 327, Nr. 16, 310.
 Strandgade Nr. 8—14, 138—39, Nr. 16—18, 29, Nr. 26, 168.
 Strandstræde, Lille Nr. 10—14, 35, Nr. 16—18, 94, Nr. 22—26, 35.
 Strandstræde, Store 388, Nr. 13—43, 36.
 Stratenrøvere 237, 248.
 Struve, Henrik 353. M. 137.
 Stræder, afukkede 52.
 Strø, Frands 502.
 Studenter 360—61, 503—04, jfr. Regensen.
 Studiestræde 88, 90, Nr. 1, 97, Nr. 41—43, 171.
 Stuve, Bartold 20, 26, 412, 457.

- Stybe, Henrik 327.
 Stænderforsamling 1660, 358—65.
 Succov, Krigsfiskal 395.
 Sukkerhuset 389.
 Sundt, Bertel 508.
 Svaler 93.
 Svane, Hans, Biskop 155, 325, 360, 361, 362.
 Svenke, Agnete 415.
 Svenskere, Frygt for 367—68. Fanger 227, 373, 378.
 Syling, Johan 84, 447.
 Sæbesyderier 168—70, 173, 473, 543.
 Sælgekoner 154.
 Søbøtker, Toldinspektør 229. Kristian 539.
 Søerne 497, 498—99.
 Søetatens Kirkegaard 527.
 Søgaard, Jens 533. Niels 229—30.
 Sølvgade 31, 35, 229, Nr. 14—22, 329—30.
 Søren Nielsen 451. Rasmussen 327. Sørensen 42.
 Søtønderne 21, 402, 405, 523,
Taa, Søren Kristensen 231.
 Taarnvægtene 467, 474, 479—81, 523.
 Tappenstreg 246.
 Tartarer 306, 307—08.
 Tausan, Mathias 220.
 Taxter 544.
 Teglgårdstræde 87.
 Teglgårdsvangen 522, 528.
 Teglværk 175—76, 433—34, 441.
 Terlon, fransk Gesandt 217—18, 347—48.
 Tessin, svensk Bygmester 41.
 Texiera, Diego 353.
 The 322. Thekone 396. Themænd 322—23.
 Theodorus Kontrafejer 182.
 Thestrup, Frands, Biskop 448.
 S. Thomas 131.
 Thomasius, Chr. 300.
 Thombs, Margrete 415.
 Thor Andersen 326.
 Thor Borg, Mechtele 428.
 Thott, Knud 413. Tage 424, 431.
 Thottske Palais 46, 48, 94.
 Thura, Lavrids 502.
 Thuresen, Frederik 7, 206, 244—45, 309—10, 359, 360, 361, 362, 363, 424, 458—61, 462—63, 468, 501.
 Thurman, Mathias 173.
 Tidemand, Hans 335.
 Tiendepenge 402, 516.
 Tiggere 160, 161, 249—52.
 Tillier, Kræmmer 396.
 Timmermand, Jakob, 324. Peter 324.
 Tjenestefolk 209—10. Løn 451.
 Tjenesteløse Personer 257—58.
 Tobakspibefabrik 172, 543.
 Tobakspindere 171—72, 354—55.
 To og tredive Mænd 101—03, 361, 453—57.
 Toldboden 13, 234.
 Toldbodgade 41, 42, Nr. 2—8, 5—11, 35.
 Toldbodvej 34, 41, 543.
 Toldforpagtning 121.
 Tombola 239, 317—18.
 Tommerup, Knud 235.
 Torfæus, Tormod 380.
 Torm, O. 445.

- Torvehandel 150—55. Torve-
 vagt 153—54, 246.
 Toyon, Matthieu 326.
 Tramp, Gen. Major 226, 305.
 Trapper 81, 493.
 Tre Hjorter 327. Kroner
 325.
 Trefort, Mademoiselle 395.
 Trelund, Jonas 125, 127,
 137—40, 248.
 Tremouille, Prinsesse af Ta-
 rent 191, 311.
 Trenov, Johan Klavsén 502.
 Treven, Bertram 381.
 Trinitatis Kirke 310, 365—
 66, 501—02. Kirkegaard
 514.
 Troels Svendsén 322.
 Trojel, Frands 423. Jens
 415, 423. Johannes 423.
 Simon 423.
 Trolle, Korfits 209, 360—61,
 362, 321, 371, 543. Niels
 47, 362, 386.
 Trommesalen 152.
 Trommeslagere 523.
 Trompin, Nar 396.
 Trægavle 87.
 Træheste 153, 243.
 Træhus 89.
 Trælasthandel 124.
 Trønner, Gertrud 440. Hans
 378, 396, 451. Inger Ma-
 rie 451. Kristine 451. Mar-
 tinus 451. Peter 451.
 Tugthusporten 154.
 Tvangslaan 118—19.
 Tydske Haandværksvende 237,
 278—79.
 Tyge, Konduktør 525.
 Tyrker 357.
 Tøjhuset 58.
 Tømmermænd 181, 233, 234,
 525. Svende 278, 293,
 540.
 Tømmerpladser 53.
 Tønsberg, Allert 137.
Udenbys Grunde 526—36.
 Udlændinge 56, 83, 142, 162,
 185, 370—71, 376 jfr. Re-
 formerte.
 Uldmanufaktur, kgl. 35, 163.
 Ulfeldt, Korfits 366—67. Gaard
 307, 326. Plads 150, 367.
 Ulpus 242.
 Ulrick, Kaptejn 395. Andreas
 508.
 Ulriks Bastion 7.
 Ulrika Eleonora, Prinsesse
 312—14.
 Ulvehus 59.
 Umyndiges Kapitaler 116—
 17.
 Underfogden 407, 408, 494,
 521.
 Underslæb 113—15.
 Uniformer 157—58, 160, 163.
 Unsenius, Dr. 220—21.
 Urmagere 184.
 Urne, Knud 47.
 Urtegaardsmænd 151.
 Urup, Axel 12.
 Usædelighed 258—63.
 Utterslev Sø 522.
 Uægte Fødsler 262—63, 271,
 273, 279.
 Uærlige 252—54.
Vaaben 189, 196.
 Vagt, store 376, 378. Lille
 372—73, 463—64.
 Vagthuse 5, 465, 474. Vagt-
 klokke 228. Vagtmester 407,
 408, 464, 523. Vagtskat
 464, 517, 520.

- Valby 141. Bakke 307. Kro 429.
 Valentin, Mikkel 230—31.
 Valgesten, Thomas 97, 413.
 Valkemølle 156.
 Valkendorf, Kristoffer 25.
 Valteau, Pierre 137.
 Waltpurger, Jokum 510, 534.
 Waltz, Jokum 287—88.
 Vandal, Johan 348. Maren 451.
 Vandhøvlingen 3, 48.
 Vandkunsten 51, 81, 150, 172—73, 233.
 Vandhuset ved Amalienborg 38, 39.
 Vandrender fra Huse ved Stranden 79—80.
 Vandtmagere 163.
 Vandvæsen 98, 496—99, 517—18, 521, 523.
 Vang, Peder Larsen 220.
 Vangemænd 522.
 Wapen von Hamburg 325. von Holland 325.
 Vartov 440, 500. Gamle 519.
 Vartov Kilde 335.
 Vaterskovt 149.
 Vedbæk 434.
 Vedel, Anders 242.
 Wegener, Nikolaj Danielsen 184.
 Weiberg, Kammertjener 350.
 Veje, udenbys 519, 536—37.
 Weidemann, Hans 222—24.
 Vejerhuset 17, 24, 52—53, 82, 401.
 Weinman, Evert 396. Margrete Elisabeth 434.
 Vejrmøller 9, 404, 520.
 Weis, Anna von der 449.
 Weiskopf, Lorens 496.
 Veksel 147—48.
 Velkomst 293.
 Welling, Baron 385.
 Vendersgade 31.
 Venderstorv 31.
 Verdausie, Elie Papus de la 183.
 Verdelman, Frederik 396.
 Werner, Andreas 124, 177. Kristian 163.
 Wesling, Nikolaj 149.
 Vestergade 76, 78, 81, Nr. 1, 327, Nr. 9, 267, Nr. 25, 87, Nr. 43, 326, Nr. 2, 347, Nr. 10, 89, Nr. 12, 16, 20, 327, Nr. 32, 439.
 Vesterport 2, 3, 5, 48, 360, 516. Vagt 68.
 Vestertorv 151.
 Vestervold 85.
 Vestindisk Handel 124—25, 130—31, 133, 138.
 Wetter, Trompetter 396.
 Wibe, Gehejmerraad 357, 394, 421. Mikkel 439.
 Viborg, Kristian 494, 540.
 Wiedewelt, Hans 48.
 Wieland, Peder 137.
 Vigantsgade 50.
 Wilchen, Andreas 219. Filip 173. Sekretær 395.
 Vildersgade 96, Nr. 46, 97.
 Vildmanden, Gaard 293.
 Vildpretgade 31.
 Vilkens, kgl. Kok 395.
 Villars, Marquis de 345.
 Willast, Otto 182.
 Villum Danielsen 524. Klavsen 450. Lydersen 35—36. Villumsen 171, 449.
 Vimmelskafte 54, 76, 81, Nr. 26, 442.
 Winberg, Hans 182. Peter 396.

- Vind, Holger 23, 97, 238, 371, 411, 412, 528. Joakim Frederik 500.
- Vinding, Povl 239, 412.
- Vingaardstræde 76.
- Vinhandlere 327—28.
- Vinterberg, Elisabeth 395. Frederik 328—29.
- Vinterfeldt, Gehejmerraad 305. Kammerjunker 305.
- Vintre, strenge 386.
- Vinterlejeskibe 28.
- Winther, Jens Hansen 96.
- Vippegalge 43, 232—33, 543.
- Vise igen 270—71.
- Vissing, Jens 189.
- With, Albert Fogsen 240, 241.
- Vitken, Lyder 36.
- Vitriolgade 31.
- Witte, Ditlev 534.
- Wittenberg, Msr. 36.
- Witzleben, Dr. 158.
- Vognhus, Kronprinsens 59.
- Vognmagergade 86.
- Vognmænd 66, 71. Herberge 325, 543.
- Vogt, Hans 533.
- Volcher, Johan Ernst 439.
- Voldarbejdspenge 516.
- Voldenes Afspærring 8, 296—97.
- Voldgaderne 56—58.
- Wolf, se Wulf.
- Volrath, Løjtnant 395.
- Worm, Dorte 433. Jakob 299. Justitsraad 351.
- Vosbein, Gert 26. Gunde 58, 395.
- Vragerbroen 53.
- Wuchter, Abraham 36, 481.
- Wulf, Andreas 167. Andreas Joakim 301.
- Würger, Jokum 137.
- Würtz, Feltmarskal 12.
- Vægt og Maal 402.
- Vægtene 99, 230, 465—68.
- Værn, Andreas 124, se Verner.
- Værtshuse udenfor Portene 9—10.
- Wørner, Henrik 231
- Yberwasser, Henrik 195.
- Ysendich, Didrik Cornelius 46.
- Zoega, Kristian 224.
- Zunft 276—92.
- Øde Grunde 83, 147, 162.
- Øltappere 178—79, 180.
- Østergade 76, 78, 81, 92, 325, Nr. 1, 443, Nr. 15, 308, 327, Nr. 25, 97, Nr. 57, 90, Nr. 22, 347, Nr. 28, 324, Nr. 48, 95, Nr. 50, 97, Nr. 52, 386, Nr. 62, 451.
- Østerport 5—6, 13, 14, 31, 543. Vagt 247.
- Østerskoner 485.
- Østersøsk Handel 124.
- Østertorv, Ny 150, se Kongens Nytorv.
- Østervold, gamle 17.

Rettelse.

Side 438. If. Meddelelse fra Hr. Prof. V. Klein, der henviser til Kinch, Ribe Bys Hist. efter Reformationen, S. 159—60, er Hans Pedersen Klein Søn af Peder Jakobsen i Odense og Sønesøn af Biskop Jakob Madsen Vejle.
